

Riina Turunen

Velka, vararikko ja tuomio

Konkurssi ja sen merkitykset
1800-luvun suomalaisissa kaupungeissa

JYVÄSKYLÄ STUDIES IN HUMANITIES 335

Riina Turunen

Velka, vararikko ja tuomio

Konkurssi ja sen merkitykset 1800-luvun suomalaisissa kaupungeissa

Esitetään Jyväskylän yliopiston humanistis-yhteiskuntatieteellisen tiedekunnan suostumuksella julkisesti tarkastettavaksi yliopiston Historica-rakennuksen salissa H320 joulukuun 1. päivänä 2017 kello 12.

Academic dissertation to be publicly discussed, by permission of the Faculty of Humanities and Social Sciences of the University of Jyväskylä, in building Historica, auditorium H320, on December 1, 2017 at 12 o'clock noon.

UNIVERSITY OF JYVÄSKYLÄ

JYVÄSKYLÄ 2017

Velka, vararikko ja tuomio

Konkurssi ja sen merkitykset
1800-luvun suomalaisissa kaupungeissa

JYVÄSKYLÄ STUDIES IN HUMANITIES 335

Riina Turunen

Velka, vararikko ja tuomio

Konkurssi ja sen merkitykset
1800-luvun suomalaisissa kaupungeissa

UNIVERSITY OF JYVÄSKYLÄ

JYVÄSKYLÄ 2017

Editors

Jari Ojala

Department of History and Ethnology, University of Jyväskylä

Pekka Olsbo, Ville Korhokangas

Publishing Unit, University Library of Jyväskylä

Jyväskylä Studies in Humanities

Editorial Board

Editor in Chief Heikki Hanka, Department of Music, Art and Culture Studies, University of Jyväskylä

Petri Toiviainen, Department of Music, Art and Culture Studies, University of Jyväskylä

Petri Karonen, Department of History and Ethnology, University of Jyväskylä

Sabine Ylönen, Centre for Applied Language Studies, University of Jyväskylä

Epp Lauk, Department of Language and Communication Studies, University of Jyväskylä

Permanent link to this publication: <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-7256-1>

URN:ISBN:978-951-39-7256-1

ISBN 978-951-39-7256-1 (PDF)

ISSN 1459-4331

ISBN 978-951-39-7255-4 (nid.)

ISSN 1459-4323

Copyright © 2017, by University of Jyväskylä

Jyväskylä University Printing House, Jyväskylä 2017

ABSTRACT

Turunen, Riina

Debt, financial ruin and judgement. Bankruptcy and what it meant in Finnish cities in the nineteenth century

Jyväskylä: University of Jyväskylä, 2017, 344 p.

Jyväskylä Studies in Humanities

ISSN 1459-4323; 335 (print) ISSN 1459-4331; 335 (PDF))

ISBN 978-951-39-7255-4 (print)

ISBN 978-951-39-7256-1 (PDF)

This dissertation makes use of legal documents and ancillary official sources revealing the life courses of individuals to explore the implications of bankruptcy and the meanings attached to it at a time when Finnish society industrialized and modernized. Three perspectives serve to support the analysis. At the heart of the study is the domestic economy. Thus the study is concerned with cases of bankruptcy ruin both during life and also after death. Secondly, bankruptcy is addressed as an indicator of economic dynamism and entrepreneurial spirit. Thirdly, attitudes to bankruptcy are approached from the perspective of legal and social forgiveness.

The era of industrialization gave rise to ever more cases of financial ruin during life. Yet, before that, it was characteristic that the estate of a deceased debtor was surrendered to the creditors. Thus bankruptcy as a whole was no rarity also in pre-industrial society. Before the age of liberalism in economic policy bankruptcies were not attributable to modern competition on the markets but rather the various risks in the operating environment. At the same time bankruptcy was a well-tolerated phenomenon in the urban community, the more so if the debtor acted in accordance with generally shared codes of honor and behavior, was a member of the upper-crust bourgeoisie and had at his disposal knowledge and skills which could be utilized in the local community. Rehabilitation was further supported by release from obligation to pay in the case of debts exceeding the monies of the bankrupt's estate.

In the course of the century attitudes to indebtedness and bankruptcy stiffened. This was part of a wider way of looking, for example, at poverty, and the disseminating problem of short-term credit created by the financial revolution, which proliferated the problem of indebtedness more widely in society. Also with the removal of debt discharge debtors' chances of starting again were depleted. Yet simultaneously the industrializing society created fields of operations and workplaces where insolvents, too, might find a new beginning.

Keywords: Bankruptcy, Financial Ruin, Debt, Credit, Indebtedness, Insolvency, Financial Revolution, Urban Communities, Finland, Nineteenth century.

Author's address Riina Turunen
Department of History and Ethnology
P.O. BOX 35 (H)
FIN 40014 University of Jyväskylä
riina.j.turunen@jyu.fi

Supervisors Professor Jari Ojala
Department of History and Ethnology
University of Jyväskylä, Finland

Professor Kustaa H. J. Vilkuna
Department of History and Ethnology
University of Jyväskylä, Finland

Professor Petri Karonen
Department of History and Ethnology
University of Jyväskylä, Finland

Reviewers Docent Antti Kuusterä
University of Helsinki, Finland

Professor Mia Korpiola
Department of Legal History
University of Turku, Finland

Opponents Docent Antti Kuusterä
University of Helsinki, Finland

ESIPUHE

”Sinun kannattaa tosiaan harkita jatko-opinto-oikeuden hakemista”. Olin toki väitöskirjan tekemistä aikaisemminkin ajatellut, kenties siitä jopa haaveillut. Ääneen sanoituksi sanoiksi ja toimeen laitetuiksi teoiksi en ajatuksiani kuitenkaan ollut uskaltanut muuntaa. Muu työelämä vei mennessään. Vastasin siis epäröivän kielteisesti graduni tarkastajan laittamaan viestiin. Ajatus väitöskirjan tekemisestä jäi silti mieleeni. Parin kuukauden päästä, vanhoja isojakokarttoja digitoidessani, rohkaistuin kysymään, pitäisikö väitöskirjan tekemisestä sittenkin keskustella. Muutaman kuukauden sisällä sain jatko-opinto-oikeuden, kirjoitin tutkimussuunnitelman, sain tutkimukselleni ohjaajat ja rahoituksen ja irtisanouduin työstäni. Taisin tuhlata samppanjaan.

Hetkellisestä hedonismista huolimatta väitöskirjatutkimus ei vienyt minua vararikkoon. Kiitollisuudenvelkani tutkimukseni ohjaajille ja esitarkastajille, työtovereilleni, rahoittajilleni ja läheisimmilleni on kuitenkin niin suuri, että olen sen suhteen auttamatta ja väistämättä maksukyvyttömyyden puolella. En pysty koskaan maksamaan takaisin kannustusta, kärsivällisyyttä, konkreettista apua ja ystävällisiä eteenpäin tuuppauksia, joita olen menneiden viiden vuoden aikana vastaanottanut. Seuraavat kiitokset ovat vaatimaton yritykseni maksaa niistä edes osa takaisin.

Väitöskirjaani ohjasivat kolme menneisyyttä hieman erilaisista näkökulmista lähestyvää professoria, mikä on ollut rikkaus. Luonnollisesti kaikki virheet ja vääринymärrykset otan omaan piikkiini. Suurin kiitos väitöskirjani valmistumisesta kuuluu pääohjaajalleni Jari Ojalle, joka opasti minua tutkimustyössä ja esiteollisen aikakauden talouden ja sen toimijoiden ymmärtämisessä sijaintipaikastaan ja vuorokaudenajasta riippumatta kärsivällisesti ja aina innostuneesti. Kiitos Jari, en olisi voinut saada parempaa ohjaajaa. Kiitos Kustaa H. J. Vilkuna elämäkulkuni muuttamisesta (mikä ei ole aivan vähäpätöinen asia) ja siitä, että jaoit kanssani (kahvikupposten äärellä) ainutlaatuista tietämystäsi menneisyyden ihmisten ja yhteisöjen arjesta sekä niiden tutkimisesta. Kiitos myös Petri Karonen jo perusopinnoista asti tutuista tarkkanäköisistä ja selkeistä huomioista ja parannusehdotuksista. Väitöskirjani olisi huomattavasti puutteellisempi ilman niitä. Väitöskirjani lopulliseen muotoonsa saattamisessa suuri apu oli dosentti Antti Kuusterän ja professori Mia Korpiolan tekemällä tarkkanäköisellä esitarkastustyöllä. Kiitän teitä lämpimästi vaivannäöstänne, ja kiitos myös dosentti Kuusterä vastaväittäjäkseni suostumisesta.

Olen saanut tehdä väitöskirjaani onnekaissa oloissa. Siitä kiitos kuuluu erityisesti historian ja etnologian laitoksen johtaja Jari Ojalalle, joka järjesti hyvät työskentelyolosuhteet kaikkien näiden vuosien ajaksi. Siten pääsin myös osaksi mainiota työyhteisöä. Kiitän siis yhteisesti koko historian ja etnologian laitoksen entistä ja nykyistä väkeä, joka otti minut lämpimästi vastaan. Arvokkaita kommentteja työlleni sen eri vaiheissa olen saanut useilta henkilöiltä. Heitä kaikkia kiitän tässä yhteisesti, ja erityisesti haluan kiittää professori Ilkka Nummelaa ilmeisen ulkopuolelle menevistä huomioista, taloushistorian tutkimuskeskittymän johtajaa professori Juha-Antti Lambergia, FT dosentti Heli Val-

tosta ja FT dosentti Piia Einosta paitsi tutkimuksellisista vinkeistä, myös välittämisestä, sekä FT Merja Uotilaa ja FT Tiina Hemminkiä uusiin tutkimushankkeisiin mukaan ottamisesta. Lämmin kiitos sinulle, Pirita Frigren, aina positiivisesta kannustuksestasi ja kaikenlaisesta avustasi. Ne ovat olleet verraton voiman lähde. Siitä, että töihin tulo oli aina ilo, kiitos kuuluu teille, jotka jaoitte kanssani työhuoneen H123. Samoihin aikoihin tohtoriopinnot aloittaneiden kesken vertaistuki on ollut mainiota, kiitos siis siitä teille kaikille.

Miikka Voutilainen ja Mikko Hiljanen, kiitän teitä yhteisistä hetkistä ja ystävyydestänne. Teiltä saatu henkinen, joskus myös fyysinen, tuki on ollut korvaamatonta. Kiitos lisäksi näkökulmien avartamisesta ja siitä, että osaan piirtää entistä hienompia kuvioita ja muistan lähes aina, miten hajontaluvut lasketaan.

Väitöskirjani ei olisi koskaan valmistunut, tuskin edes saanut alkuaan, ilman Jyväskylän yliopiston humanistisen tiedekunnan ja historian ja etnologian laitoksen, Eemil Aaltosen säätiön, Otto A. Malmin säätiön, Niilo Helanderin säätiön, Historiatieteiden valtakunnallisen tohtoriohjelman ja Jyväskylän yliopiston tieteentekijät ry:n rahallista tukea. Kiitän teitä kaikkia syvästi.

Tutkimusprosessin parhaita hetkiä ovat arkistoissa vietetyt lukuisat tunnit. Kiitos Kansallisarkistolle ja sen Jyväskylän, Vaasan ja Turun toimipisteille sekä Tampereen ja Turun kaupunginarkistoille noin seitsemänsadan niteen, sidoksen ja kotelon toimittamisesta eteeni tutkittavaksi. Kiitos myös Virginia Mattilalle auttamisesta tutkimuksen englanninkielisten osien kanssa ja Jyväskylän yliopiston julkaisuyksikölle joustavasta ja nopeasta kirjan painokuntoon saattamisesta.

Vaikka joskus olen saattanut harhautua muuta luulemaan, väitöskirjan tekeminen ei ole koko elämä. Kiitos siis kaikille läheisilleni, jotka olette tarjonneet vastapainon tutkimustyölle. Äiti, olen kiitollinen sinulle erityisesti siitä, että tutustuit minut pienenä kirjoihin ja lukemiseen ja mahdollistit karkaamisen tästä hetkestä tarinoiden maailmaan. Se synnytti myös kiinnostukseni historiaa kohtaan. Kiitos isä, että opetit urheilun ja liikunnan merkityksen. Ilman sitä ei väitöskirja kaiken sen vaatiman istumisen takia olisi valmistunut. Kiitos veljeni Jyrki, Joona ja Riku siitä, että olette olemassa. Leena, kiitos jo pelkästään siitä, että päätit sittenkin tulla opiskelemaan historiaa Jyväskylään. On melko käsittämätöntä (varsinkin sinulle, joka tunnet minut parhaiten), että olen nyt tässä pisteessä. Ilman sinua näin ei olisi. Ja kaiken sen jälkeen, mitä olemme yhdessä kokeneet, edes väitöskirja ei voinut meitä erottaa! Heikki, sekä taloudellinen että henkinen tukesi on ollut korvaamatonta. Kiitos, että et missään vaiheessa kyseenalaistanut valintaani ja että sain toteuttaa tämän. Seuraavaksi on sinun vuorosi.

Tutkimus on omistettu veljenpojilleni Eemilille ja Oivalle. Tutkimustyöhön kuuluu hetkittäin se, että aivot raksuttavat yhä menneisyydessä, vaikka tietokone on jo sulkeutunut. Mikään muu ei ole palauttanut minua tähän maailmaan yhtä tehokkaasti kuin teidän kasvamisenne ihmettely ja touhuilujenne seurailu.

Humalamäessä, 6.11. 2017.

Riina Turunen

KUVAT

KUVA 1	Kontokuranttitilin ote vuodelta 1868.....	337
KUVA 2	Tavallinen velkakirja vuodelta 1820.	339
KUVA 3	Juokseva velkakirja vuodelta 1820.....	340
KUVA 4	Solavekseli vuodelta 1899.....	342

KUVIOT

KUVIO 1	Omaisuu denluovutukset velkojille kaupungeissa ja maaseudulla (kappaletta).....	45
KUVIO 2	Varat ja velat kaupungeissa ja maaseudulla tehdyissä omaisuudenluovutuksissa velkojille (miljoonaa markkaa). ..	46
KUVIO 3	Velallisen elinaikana alkaneiden kuulutettujen konkurssien lukumäärä Suomen kaupungeissa (vasen akseli) ja konkurssia 1 000 asukasta ja kotitaloutta kohti (oikea akseli) 1810-1900 (N=814).	72
KUVIO 4	Elinaikana tehtyjen konkurssien lukumäärä vuosittain Helsingissä 1817-1849, Vaasassa 1817-1900, Jyväskylässä 1850-1900 sekä Kristiinankaupungissa ja Tampereella 1868-1900.	73
KUVIO 5	Elinaikana tehtyjen konkurssien määrä 1 000 kotitaloutta kohden Vaasassa 1841-1900, Jyväskylässä 1841-1900 sekä Tampereella ja Kristiinankaupungissa 1871-1900: viiden vuoden keskiarvo (vasen akseli) ja kotitalouksien koko (henkeä kotitaloudessa) (oikea akseli).....	76
KUVIO 6	Konkurssioikeudenkäynnin kesto (päivää) vuosittaisten keskiarvojen mukaan.	80
KUVIO 7	Elinaikana konkurssin tehneiden ammatillinen tausta (N=814).....	83
KUVIO 8	Kuolinpesien ja elinaikana tehtyjen konkurssien lukumäärä (vasen akseli) ja kaikki omaisuudenluovutukset 1 000 kaupunkilaista kohti (oikea akseli) (kuolinpesän konkurssit N=441; tavalliset konkurssit N=814).....	89
KUVIO 9	Velallisten sosiaalinen tausta kuolinpesien konkurseissa (N=441).....	91

KUVIO 10	Naisvararikkoisten tausta (sekä tavalliset että velallisen kuoleman jälkeen haetut konkurssit, N=93).....	103
KUVIO 11	Virallisten luottoinstituutioiden antolainaus (logaritminen asteikko).....	130
KUVIO 12	Velkojien määrä elinaikana tehdyissä konkurssissa konkurssituomioiden mukaan Vaasassa 1820–1870 (N=86).....	131
KUVIO 13	Kotimaisen vekseliluoton määrä (miljoonaa markkaa, vasen pystyakseli) ja osuus antolainauksesta Suomen Pankissa ja liikepankeissa 1859–1900 (prosenttia, oikea pystyakseli).....	132
KUVIO 14	Elinaikana tehtyjen konkurssien pesien bruttovarallisuus tietyissä ammattiryhmissä 1821–1869 Vaasassa, 1878–1879 Jyväskylässä ja Tampereella sekä 1880–1900 Tampereella vuoden 1860 hopearuplissa (logaritminen asteikko, vasen pystyakseli) ja pesien bruttovarallisuuden suhteellinen hajonta vuosikymmenittäin (variaatiokerroin, oikea akseli) (N=354).....	156
KUVIO 15	Konkurssiin haettujen kuolinpesien bruttovarallisuus Vaasassa 1852–1880, Jyväskylässä 1864–1888 ja Tampereella 1878–1900 vuoden 1860 hopearuplissa (logaritminen asteikko, vasen pystyakseli) ja pesien bruttovarallisuuden suhteellinen hajonta vuosikymmenittäin (variaatiokerroin, oikea akseli) (N=139).....	158
KUVIO 16	Elinaikana vararikon tehneiden pesien velkaantuneisuus oman ilmoituksen mukaan (omaisuus kattaa % veloista) Vaasassa 1821–1880, Jyväskylässä 1870–1879 ja Tampereella 1878–1900 (logaritminen asteikko, vasen pystyakseli) ja velkaantuneisuuden suhteellinen hajonta vuosikymmenittäin (variaatiokerroin kaikki pesät ja vain kauppiaiden pesät, oikea akseli) (N=348).....	194
KUVIO 17	Tiettyjen ammattiryhmien kuolinpesien velkaantuneisuus Vaasassa 1852–1880, Jyväskylässä 1864–1888 ja Tampereella 1878–1900 (logaritminen asteikko, vasen pystyakseli) ja velkaantuneisuuden suhteellinen hajonta vuosikymmenittäin (variaatiokerroin kaikki pesät ja vain kauppiaiden pesät, oikea akseli) (N=119).....	196

TAULUKOT

TAULUKKO 1	Konkurssilainsäädännön muutos.	41
TAULUKKO 2	Tapausten ja havaintoyksiköiden määrä.	62
TAULUKKO 3	Elinaikana tehdyn konkurssin aloittaja 1810-1900.....	78
TAULUKKO 4	Konkurssin keston (päivää) tunnusluvut.	81
TAULUKKO 5	Yli 20-vuotiaana kuolleiden kuolinpesien konkurssit Vaasassa 1830-1899 ja Jyväskylässä 1850-1899.....	92
TAULUKKO 6	Velallisen sukupuoli kuolinpesän konkurseissa (N=441). ...	94
TAULUKKO 7	Velallisen sukupuoli elinaikana tehdyissä konkurseissa (N=814).	101
TAULUKKO 8	Kaupunkikauppiaiden ja kauppayhtiöiden konkurssiriski (konkurssia / 1 000 kauppiasta).	109
TAULUKKO 9	Velkojen esittämien maksuvaatimusten perusteet kauppiaiden ja käsityöläisten konkurssioikeudenkäynneissä (prosenttia) (vararikkoiset N= 31; velkavaatimukset N=1 256).	123
TAULUKKO 10	Käsityöläisten konkurssiriski (konkurssia / 1 000 kauppiasta.	148
TAULUKKO 11	Elinaikana konkurssin tehneiden konkurssipesien velkaantuneisuus (omaisuus kattaa veloista %) velallisen ilmoituksen mukaan kymmenvuosittain Vaasassa 1821-1880 ja viisivuosittain Tampereella 1881-1900.....	161

LYHENTEET

HKA	Helsingin kaupunginarkisto
HMA	Hämeenlinnan maakunta-arkisto
HRO	Helsingin raastuvanoikeus
HÄRO	Hämeenlinnan raastuvanoikeus
JKA	Jyväskylän kaupunginarkisto
JMA	Jyväskylän maakunta-arkisto
JRO	Jyväskylän kaupungin maistraatti ja raastuvanoikeus
KA	Kansallisarkisto
KRO	Kristiinankaupungin raastuvanoikeus
OMA	Oulun maakunta-arkisto
PRO	Porin raastuvanoikeus
SAOB	Svenska Akademiens Ordbok
TKA	Tampereen kaupunginarkisto
TMA	Turun maakunta-arkisto
VHO	Vaasan hovioikeus
VMA	Vaasan maakunta-arkisto
VRO	Vaasan raastuvanoikeus

SISÄLLYS

ABSTRACT
ESIPUHE
KUVAT, KUVIOT JA TAULUKOT
SISÄLLYS

1	JOHDANTO.....	15
1.1	Teollistuvan yhteiskunnan muuttuvat taloudelliset riskit.....	15
1.2	Aiempi tutkimus.....	19
1.3	Keskeiset näkökulmat.....	28
1.4	Tutkimuskysymykset.....	34
1.5	Rajaukset.....	42
1.6	Menetelmät ja lähteet.....	48
1.7	Yleistettävyyys, eettiset huomiot ja rakenne.....	62
I	LUOTTO, VELKAANTUMINEN, MAKSUKYVYTTÖMYYS.....	67
2	MAKSUKYVYTTÖMYYDEN RAKENTEELLISET PIIRTEET.....	71
2.1	Elinaikana tehtyjen konkurssien lisääntyminen.....	71
2.2	Tavallisten konkurssien tekijät.....	82
2.3	Kuoleman tuoma maksukyvyttömyys.....	89
3	TALOUDEN MURROS.....	100
3.1	Naiset itsenäisiksi taloudellisen riskin kantajiksi.....	100
3.2	Kehitys, taantuma vai kilpailu?.....	106
3.3	Rahoituksen vallankumous.....	120
3.4	Vekseliluottojen muodonmuutos.....	133
3.5	Taloudellisen murroskauden seurauksia.....	144
4	KONKURSSIPESÄT.....	152
4.1	Varallisuus.....	152
4.2	Velat ja velkaantuneisuus.....	160
II	REHELLISIÄ EPÄONNISIA JA PETOLLISIA HUIJAREITA.....	173
5	TUOMIO.....	177
5.1	Menneisyyden selittäminen, tulevaisuuden turvaaminen.....	178
5.2	Maksukyvyttömyyden anteeksisaaminen ja -saamattomuus.....	181
5.3	Velallisen käyttäytymisen säännöt.....	193
5.4	Aviopuolisot, perhe ja suku vararikossa.....	214
6	TUOMION JÄLKEEN.....	220
6.1	Uuden elämän alussa.....	221

6.2	Selviytymisen rakennusaineet	228
6.3	Kiristynvä ilmapiiri vararikkoa kohtaan?	261
7	PÄÄTÄNTÖ.....	274
	YHTEENVETO (SUMMARY).....	283
	LÄHTEET	296
	LIITTEET.....	330

Edistymisen ja waurastumisen toiwominen tulewaisuudessa on oikeen, mutta tuhlaaminen ja waromattomuus siinä toiwossa, että tulewaisuus muka niitten kautta syntyneet wahingot korwaisi, se on wäärin.

Ilmarinen 18.07.1885.

1 JOHDANTO

1.1 Teollistuvan yhteiskunnan muuttuvat taloudelliset riskit

Syvät yhteiskunnalliset, taloudelliset, institutionaaliset ja kulttuuriset muutokset kuljettivat vähitellen 1800-luvun kuluessa Venäjän keisarikunnan autonomisen Suomen suuriruhtinaskunnan esiteollisesta ja varhaismodernista kohti teollistunutta ja moderniksi kutsuttua yhteiskuntaa. Aikakausi oli merkittävä myös vararikon näkökulmasta. Jo aikalaiset havainnoivat ja kuvasivat lukuisissa sanomalehtikirjoituksissa yhteiskunnassa käynnissä olevaa velkaantumiseen, taloudelliseen riskiin ja epävarmuuteen liittynyttä murroskautta. Nykyhetki hahmottui aikaisemmasta merkittävästi poikkeavana:

Konkurssit owatkin viimeisempinä aikoina käyneet jokapäiväisiksi tapahtumiksi; konkurssia tekewät kauppiaat, käsityöläiset, - jopa maanwiljelijätkin. Ennen oliwat ne paljoa harwinaisempia tapahtumia.¹

Niin 1800-luvun kuin muidenkin menneisyyden ajankohtien suomalaisesta maksukyvyttömyydestä, siihen altistavista tekijöistä, sen kohdistumisesta, seurauksista ja siihen suhtautumisesta tiedetään kuitenkin vain vähän. Tästä huolimatta suomalaisessa yhteiskunnassa elää vahvana näkemys konkurssin kivuliaisuudesta ja sen ankarista seuraamuksista ajasta ja paikasta riippumatta. Näkemyksessä heijastuvat vahvimmin 1990-luvun laman jälkeensä jättämien tuhansien omaisuutensa, terveytensä ja tulevaisuutensa menettäneiden kokemukset² sekä konkurssilain vähäinen painotus velallisen uuden alun tukemiseen. Tähän asiantilaan yhä vaikuttava lainsäädännöllinen uudistus tehtiin 1800-luvulla. Velallisen uuden alun mahdollistavasta velkavastuun keventämisestä luovuttiin. Velkojien etu nostettiin konkurssilain pääperiaatteeksi. Perusteet myöhemmälle suomalaiselle vararikkosuhteelle luotiin toisin sanoen autonomi-

---

¹ *Keski-Suomi* 2.3.1889 no 18.

² Esim. Siippanen 1990; Herlin 2001; Sorri, Lampela-Kivistö, Kiiski 2001; Turunen, S. ja Kangas T. (toim.) 2011. Ks. myös Häpeilevä kansa. Suomalaisia nolottavat niin konkurssi kuin kuluttaminenkin. *Suomen kuvalehti* 2014: 6.

an kauden puolivälissä vararikkoon liitettyjen merkitysten ja käsitysten pohjalta ja osana talouspoliittisen liberalismien kauden lukuisia lainsäädännöllisiä uudistuksia.³ Tässä tutkimuksessa selvitetään maksukyvyttömiä yksilöitä, yrityksiä ja kotitalouksia tutkimalla, mitä vararikko tarkoitti 1800-luvun Suomen kaupungistuneessa osassa ja miten modernisoituva ja teollistuva yhteiskunta määritteli ja uudisti suhteensa maksukyvyttömyyteen.

Esiteolliselle taloudelle tyypillisiä piirteitä olivat talouden vähäinen kasvu⁴, vaihdanta- ja luontaistalouden suuri merkitys, luottomarkkinoiden yksityisyys ja epämuodollisuus sekä vallitsevan olotilan säilyttämään pyrkivät ja siksi varsin tehottomat instituutiot. Talousjärjestelmä perustui valtiolta saatuihin privilegioihin. Tulojen hankkiminen oli siksi mahdollista ilman merkittävän lisäarvon tuottamista tai suorastaan kuppamalla yhteistä hyvää. Teollistumisen myötä talousjärjestelmä alkoi muuttua vapaaseen yrittämiseen ja voiton tavoitteluun perustuvaksi. Suuren osan maailmaa 1800- ja 1900-lukujen kuluessa rikastuttanut⁵ teollistumista yhtäältä edellytti ja toisaalta siitä seurasi kehitystä tukevien instituutioiden synty.⁶

Teollistumisen mukanaan tuomaan talousjärjestelmän muutokseen liittyi taloudellisten riskien luonteen ja kohdistumisen muutos. Esiteollisella ajalla yksilöiden maksukykyä uhkasivat monet tekijät kauppalaivojen haaksirikoista kalliiseen rahdin kuljetukseen, luottosuhteiden ketjuuntumiseen, sukulais- ja liikesuhteiden sekaantumiseen, puutteelliseen ammattitaitoon ja luotto-olojen kehittymättömyyteen. Tyypilliset kriisit, kuten kadot, tulipalot ja sodat, saattoivat paitsi romahduttaa kysynnän, estää kokonaan elinkeinon harjoittamisen ja lopettaa palkkatulojen virtaamisen. Toimeentulon kriisiyttäneet tekijät olivat useimmiten kotimaan sisäisiä. Teollistuneessa yhteiskunnassa taloussuhdanteita synnyttivät lisäksi maasta toiseen leviävät kansainvälisen kaupan ja rahoituksen syklit. Suomen kansainväliset, modernit kauppasyklit alkoivat toden teolla tavoittaa 1850-luvulta lähtien.⁷ Taloudellisten riskien luonnetta muutti myös rahoituksen perusteiden läpikotainen muutos.

Luoton ja rahoituksen tärkeys ei sinänsä muuttunut esiteollisesta yhteiskunnasta teolliseen siirryttäessä. Jo esiteollisten yhteiskuntien talous perustui laajamittaisesti luotolle, mutta nimenomaan pääosin yksityishenkilöiden tai yritysten välisiin henkilökohtaisiin luottosuhteisiin, koska virallisia luottolaitoksia ei juurikaan ollut. Henkilökohtaisuus, luottamus ja sitä taannut hyvä maine toivat turvaa lainojen takaisinmaksulle. Suulliset tai muutoin epämuodolliset velkasitoumukset olivat tavallisia. Lainaa annettiin korkotuottojen toivossa ja sosiaalisen pääoman kasvattamiseksi. Lainarahalla turvattiin toimeen-

³ Havansi 1992, 14–16.

⁴ Esim. Malanima 2009. Ks. myös Hjerpe 1988, 41–42; Voutilainen 2016, 119–122.

⁵ Esim. Mokyr 2005; Mokyr 2010; McCloskey 2016; Ravallion 2016, 81.

⁶ Mokyr 2006, 275–290. *Rent-seeking society/profit-seeking society* -näkökulmasta ks. myös Heikkinen ja Kuusterä 2007, 62–63.

⁷ Ks. esim. Alanen 1957, 236; Törnqvist ja Ryönänkoski 1968, 223; Kuusterä 1981, 369; Rasila 1982b, 158; Hoppit 1987, 113, 126–130; Hjerpe 1988, 51; Nummela 1989, 200; Pitkänen 1991, 50–52; Adamson 1996, 146; Ojala 1997, 101, 134; Ojala 1999b, 288–301; Mathias 2000, 16–21; Ojala 2002; Rantatupa 2004, 436; Nyberg (toim.) 2006, 162; Wood 2007, 249; Yrjänä 2009a; Yrjänä 2009b; Hardwick 2009, 155.

tuloa heikompien tulojen vuosina, perustettiin nuortenparien kotitalouksia, aloiteltiin liiketoimia sekä parannettiin kuluttamisen mahdollisuuksia ja säädynmukaisen aseman ulkoisia tunnusmerkkejä. Rahatalous oli vähäistä ja käteisen rahan kuljettaminen vaikeaa ja riskialtista, joten kauppa ja muut taloudelliset transaktiot hoidettiin useimmiten luotolla.⁸

Rahoituksen merkitys lisääntyi edelleen yhteiskuntien teollistuessa ja modernisoituessa. Velkapääoman absoluuttinen määrä kasvoi ja luottomarkkinat sekä luotottamisen muodot muuttuivat. Tämän rahoituksen vallankumoukseksi (*financial revolution*) nimetyn ilmiön tärkeimpiä merkkejä olivat liikepankkilaitoksen synty ja luotonannon virallistuminen ja kirjallistuminen. Virallisilta rahoituslaitoksilta saadun luoton rooli siis kasvoi. Henkilökohtaisuus luottosuhteissa väheni edelleen siirrettävien velkasitoumusten yleistyessä.⁹

Talouden modernisoitumiseen rahoituksellisine vallankumouksineen liittyi kilpailun lisääntyminen, entistä laajempi velkaantuminen sekä maailmantalouden yhä tiiviimpi integroituminen. Myös 1800-luvun jälkipuoliskon Suomessa sääty-yhteiskunta alkoi vähittäin demokratisoitua, työ- ja elinkeinomarkkinat vapautua, elinkeinorakenne monipuolistua ja kaupungistuminen kiihtyä. Teollisuustyöväestö syntyi, naisten juridinen asema parani ja sosiaalinen liikkuvuus lisääntyi. Talouden kasvu kiihtyi vuosisadan lopulla, ja mahdollisuudet tavoitella vaurastumista keskimäärin paranivat.¹⁰ Modernisoituminen ulottui myös suomalaisiin raha- ja luottomarkkinoihin: luoton ja rahoituksen saaminen kävivät helpommiksi.¹¹ Aikakausi oli monella tapaa alkupiste Suomen tielle vaurauteen.¹²

Esiteollisen luottojärjestelmän vahvistusmekanismit, ennen kaikkea osapuolten väliset henkilökohtaiset suhteet, eivät kuitenkaan enää riittäneet kehittyvän talouden tarpeisiin. Uudenlaisiin luottoon liittyviin ongelmiin vastattiin useissa maissa uudistamalla velkojen takaisinmaksuun liittyviä vahvistavia instituutioita, kuten konkurssilakeja.¹³ Myös Suomessa yhteiskunnallinen ja taloudellinen modernisaatio tarvitsivat tuekseen lainsäädäntöä, joka turvasi omistamista sekä säätelä tilanteita, joissa asiat eivät sujuneet toivotulla tavalla. Ruotsin vallan ajalta peräisin oleva, varhaismodernin aikakauden kristillisiä arvoja ja

⁸ Erit. Kindleberger 1993 [1984]; Muldrew 1998; Hoffman, Postel-Vinay ja Rosenthal 2000; Mathias 2000; Lindgren 2002; Finn 2003; Perlinge 2005; Nyberg 2007, 60; Ogilvie, K pker ja Maegraith 2012; Hemminki 2014; Fontaine 2014. Myös Markkanen 1977, 95; Ojala 1997, 102–103, 123; Ojala 2010, 415–416; Ilmakunnas 2009, 125–144; Ilmakunnas 2012, erit. 278–284. Luotto- ja liikesuhteiden henkilökohtaisuusteemasta kriittisesti ks. Lamberg, Ojala ja Eloranta 1997, 345–35.

⁹ Kindleberger 1993 [1984], 155–157; Lindgren 2002, 811; Rousseau ja Sylla 2005; Lee 2005, 46–47;  gren 2009; Lobell 2010;  gren 2010, erit. 3, 10–11; Wennerlind 2011, 3, 7; Ogilvie, K pker ja Maegraith 2012, 145. Käytännössä voidaan puhua useista ja alueittain vaihdelleista luottomarkkinoiden vallankumouksista. Yksi n aista ajoittui 1800-luvulle, Wennerlind 2011, erit. 3, 7.

¹⁰ Esim. Kaukiainen et al. (toim.) 1981; Ahvenainen, Pihkala, Rasila (toim.) 1982; Hjerpe 1988; Peltonen, Kaukiainen ja Soikkanen (toim.) 1990; Haapala ja Alapuro (toim.) 1990.

¹¹ Esim. Kuusterä 1981; Kuusterä 1996. Myös Kuusterä ja Tarkka 2011.

¹² Ks. Ojala, Eloranta ja Jalava (toim.) 2006.

¹³ Konkurssis aent  1868 (KS 1868); Grotenfelt 1918, 2–3; Havansi 1992, 12–16; Sallila 2016, 223.

käsityksiä heijastanut ja vanhentuneeksi koettu konkurssilaki uudistettiin marraskuun 9. päivä 1868 annetulla ja vuoden 1869 alussa voimaan tulleella konkurssisäännöllä.

Konkurssilain muuttumisen ohella aikakauden taloudellisia riskejä ja niiden muuttumista ei kuitenkaan ole Suomessa juurikaan tutkittu.¹⁴ Edellä kuvattua taloushistorian perinteistä kertomusta suomalaisen yhteiskunnan ja talouden modernisoitumisesta rakentavat päinvastoin edelleen valtaosaltaan yritykset ja yksilöt, jotka onnistuivat ja menestyivät taloudellisessa toiminnassaan.¹⁵ Sitä vastoin yksilöt, yritykset ja kotitaloudet, jotka myös yrittivät mutta eivät onnistuneet saavuttamaan taloudellista menestystä ainakaan ensiyrittämällä, ovat jääneet vähälle huomiolle.

Vararikon ja vararikontekijöiden jäämistä tutkimuksen sivujuonteeksi ei voi perustella marginaalisuudella. Kuten todettua, luotolla oli sekä esiteollisissa että teollistuneissa yhteiskunnissa keskeinen merkitys sekä liiketoimissa että henkilökohtaisen talouden ylläpidossa. Luottoon sisältyi kuitenkin aina myös epävarmuutta ja riskejä. Vararikko ei ollutkaan poikkeuksellinen tai erityisen harvinainen ilmiö. Liiketoimintahistoriassa on osoitettu, että ajasta riippumatta liiketoiminnassa epäonnistuminen tai muutoin unholaan vaipuminen on tavallisempaa kuin onnistuminen.¹⁶ 1800-luvun suomalaisissa kaupungeissa puolestaan tuhannet kotitaloudet ja yritykset luovuttivat omaisuutensa velkojille. Maksukyvyttömyys ulotti vaikutuksensa näiden lisäksi laajemmalle yhteiskuntaan. Jokainen konkurssi uhkasi vararikkoisen ja tämän perheenjäsenen, palkollisten, velkojien ja laajemmin jopa koko paikallisyhteisön toimeentuloa ja elintasoja. Omaisuuksia huutokaupattiin, työ- ja palveluspaikkoja menetettiin, luottotappioita koettiin. Onnistuneita ja menestyksekkäitä taloudellisia toimia ja toimijoita vastasi siten lukuisa määrä epäonnistuneita tai epäonnisia kohtaloita.

Käsitys aikakauden taloudellisesta toiminnasta ja yritteliäisyydestä vastaa siten Antti Häkkisen toteamusta teollistumisesta, modernisaatiosta ja talouskasvusta. Häkkisen mukaan näiden siemenet on ollut jälkikäteen helppo asettaa 1800-luvulle. Aikalaisten näkökulmasta tilanne saattoi kuitenkin olla erilainen. 1800-luvun suomalaiselle kriisi oli elämän normi. Mahdollisuudet elintason parantamiseen ja esimerkiksi luotonsaantiin eivät olleet tasa-arvoiset. Aikakausi oli kaksijakoinen ja ristiriitainen. Modernin talouskasvun edellytykset luotiin, mutta toisaalta osa väestöstä eli koko elämänsä kurjissa tai jopa kurjistuvissa olosuhteissa ilman kovinkaan valoisia tulevaisuuden odotuksia.¹⁷ Samalla tavoin joidenkin yritteliäisyys kohtasi epäonnisen lopun.

Tutkimuksen vähäistä kohdistamista maksukyvyttömyyteen ja vararikkoihin ei voi perustella myöskään käytettävissä olevien tutkimusaineistojen puutteella. Konkurssit jättivät jälkeensä runsaan oikeudellisen aineiston kaikki-

¹⁴ Ruotsalaisen ja suomalaisen konkurssilainsäädännön kehitymisestä ks. Sallila 2016. Ks. myös Wrede ja Saxén 1895; Grotenfelt 1918; Halila 1972; Havansi 1992.

¹⁵ Esim. *Suomen Talouselämän vaikuttajat* -verkkójulkaisu.

¹⁶ Ks. Fridenson 2004; Scranton ja Fridenson 2013, 109, 222; Napolitano et al. 2015.

¹⁷ Häkkinen 2017, 276–277. Ks. myös Voutilainen 2016; Frigren, Hemminki ja Nummela, I. (toim.) 2017.

en oikeusasteiden arkistoihin. Niiden avulla häviäjän rooliin historiantutkimuksessa jääneet vararikkoiset ja heidän näkökulmansa pystytään nostamaan esille.¹⁸

1.2 Aiempi tutkimus

Vaikka esiteollisen aikakauden velkaa ja luottosuhteita on tutkittu runsaasti, velkaantumisen etenemistä ylivelkaisuudeksi ja kenties aina maksukyvyttömyydeksi asti on tutkittu huomattavasti vähemmän. Oikeushistorian ulkopuolella maksukyvyttömyydestä ja konkurssista ei ole Suomessa julkaistu yhtään laajaa sosiaali- talous- tai kulttuurihistoriallista tutkimusta. Myös kansainvälisesti aihetta on käsitelty varsin vähän, ja siksi vararikkoja koskevaa tutkimus-alaa pidettiin vielä 2000-luvun alussa nuorena alana ilman vakiintunutta tutkimusperinnettä, teoriaa tai metodeja.¹⁹ Tämän jälkeen tutkimuskenttä on laajentunut, mutta edellä mainitut puutteet kuvaavat sitä yhä tietyssä määrin.

Suomalaisissa tutkimuksissa taloudellisiin ongelmiin joutuneita tapaa ennen kaikkea muita aiheita käsittelevien tutkimusten, kuten paikallishistorioiden ja taloushistorian yleisesitysten sivuilla. Myös konkurssintekijöitä koskevia pienempiä osatutkimuksia ja tutkielmia on tehty. Perusteellisimmin tunnetaan teollisuusyrittäjäkaksikko Gustaf August Wasastjernan ja Adolf Törnngrenin romahdus 1860-luvun lopulla erityisesti Lars G. von Bonsdorffin kuvaamana.²⁰ Tapani Mauranen käsittelee artikkelissaan haminalaisen Bruunin kauppahuoneen romahduksen vaikutuksia paikallisyhteisöön.²¹ Valtaosa aikaisemmista konkurssia koskevista käsittelevistä perustuukin yksittäistapauksiin. Laajimmin joukkona on käsitelty vararikkoisia maakauppiaita. Niissä vararikon syiksi on korostettu erityisesti heikkoa ammattitaitoa ja yrityksen perustamista velkarakhalle. Niissä on keskitytty lisäksi esimerkiksi velallisen saatavien merkitykseen konkurssin selittäjänä.²²

Kaiken kaikkiaan aikaisemmasta tutkimuksesta muodostuu kudelma jonakin aikana jossakin paikassa konkurssin tehneistä tai lähes tehneistä yksilöistä ja yrityksistä. Sen kautta hahmottuu tiettyjä ennakkokäsityksiä siitä, millaiselta vararikko esiteollisen loppukauden ja teollistumisen alkukauden Suomessa näyttäytyi. Kuten edeltävistä esimerkeistä käy ilmi, useimmiten maksukyvyttömyys nousee esiin kauppaa tai muuta suurliiketoimintaa käsittelevien teosten sivuilla.²³ Siksi vararikko vaikuttaa 1800-luvulla kohdistuneen ennen

¹⁸ Häviäjien ja voittajien historiasta Vares 1995, 132–133, 137, 145; Kalela 2000, 112–113. Marginaalissa olemisesta ja sieltä tutkimuksen kohteeksi nousemisesta ks. erit. Markkola 1996.

¹⁹ Gratzner 2002, 153.

²⁰ Von Bonsdorff 1956a, 253–264; von Bonsdorff 1956b, 229–250.

²¹ Mauranen 1990.

²² Alanen 1957, 420–450; Kaarniranta 2001, 105–113.

²³ Esim. Luukko 1979; Birck 1980, 475–483; Keskisarja 2010. Myös esimerkiksi *Suomen Talouselämän vaikuttajat* -verkkojulkaisu sisältää lähes kolmekymmenen 1800-luvulla vaikuttaneen ja konkurssiin päätyneen kauppaneuvoksen elämäkertaa.

kaikkeaa liike-elämän toimijoihin. Vararikkoisen tyyppitapaus oli useimmiten kaupungin (suur)kauppia, kauppaneuvos, maakauppia, teollisuuspatruuna tai muu suurliikemies, varsinkin jokin uusiin innovaatioihin 1860-luvulta eteenpäin sijoittanut yrittäjä.²⁴ Myös mainintoja aatelisten ja säätyläistön vararikoista tai vähintään ylivelkaantumisesta esiintyy.²⁵ Konkurssi vaikuttaa siten ensi sijassa markkinataloutteen läheisimmin sitoutuneiden tai yhteiskunnan yläkerrosten miesten riskiltä. Miesten siksi, että naiset konkurssintekijöinä ovat väistäneet tutkimuksellista huomiota niin Suomessa kuin muualla siitä huolimatta, että naisten osallistumista esiteollisille lainamarkkinoille on muutoin tutkittu jo varsin runsaasti.²⁶

Liike-elämän vararikkoihin keskittyminen on vielä leimallisempaa kansainvälisessä vararikkoja koskevassa tutkimuksessa.²⁷ Sille on useita perusteluja. Konkurssimenettely syntyi kaupankäynnin maksukyvyttömyystilanteiden ratkaisemista varten.²⁸ Lisäksi kaupan alan toimijat kiinnittyivät ensimmäisinä laajamittaisesti luottomarkkinoihin ja markkinatalouteen, joissa sekä voitot että tappiot saattoivat olla suuria. Tutkimuksen keskittyminen kauppias- ja yritysvararikkoihin on monissa muissa maissa väistämätöntä myös siksi, että konkurssi oli esiteollisella ajalla pitkään mahdollista vain kauppiaille.²⁹ Ruotsalaisessa ja suomalaisessa lainsäädännössä tällaista rajoitusta ei kuitenkaan ollut.³⁰ Siksi on oletettavaa ja osin aikaisemman tutkimuksen perusteella myös todennettävissä, että Suomessa vararikko saattoi kohdata myös muita kaupunkien sosiaaliryhmiä.

Toinen suomalaista ja muissa maissa tehtyä tutkimusta yhdistävä tekijä on se, että valtaosa vararikkoa käsittelevistä ja sivuavista tutkimuksista käsittelee elinaikana sattuneita konkurssseja. Konkurssimenettelyjä oli kuitenkin kahdenlaisia. Niin Suomessa kuin valtaosassa muita Euroopan ja Pohjois-Amerikan maita velallisen omaisuus voitiin luovuttaa velkojille sekä velallisen elinaikana (*tavallinen tai elinaikana tehty konkurssi*) että tämän kuoleman jälkeen (*kuolinpesän*

²⁴ Esim. Alanen 1957, 236; Rasila 1984, 55-59; Heiman 1987; Mauranen 1990; Schybergsson 1992, 35; Rasila 1999; Karonen 2004, 203-204, 207-217; Ojala 1999b, 307-310; Yrjänä 2009c, 51-60; Turunen 2009; Yrjänä 2009a; Yrjänä 2009b; Karonen 2009b.; Keskinen 2012, 201-202; Granqvist 2016, esim. 75, 124, 184.

²⁵ Ilmakunnas 2009, 142. Aateliston talousvaikeuksista ks. myös Ylönen 2017; Vuorinen 2017. Talollisten velkaantumisesta esim. Voipaala 1941; Majjala 2005.

²⁶ Esim. Erickson 1993; Simonton ja Montenach (toim.) 2013.

²⁷ Ruotsissa suurkauppiaiden vararikoista esim. Nyberg (toim.) 2006, 160-177; Nyberg ja Jakobsson 2013; Nyberg ja Jakobsson 2016.

²⁸ Roomalaisessa laissa konkurssia tarkoittava sanapari *banca rotta* viittasi kirjaimellisesti kauppiaan särkyneeseen pöytään eli tämän hajonneeseen liiketoimintaan ja kykyyn maksaa takasin velkojilleen, Safley 2013, 2-3. Myös Ruotsissa konkurssista säädettiin vuoden 1734 valtakunnanlain kauppakaareissa, ja myöhemmin varsinaisessa konkurssilainsäädännössä keskityttiin monin paikoin nimenomaan porvarivelallisiin, RVL 1734: luvut 16 ja 17; KA 1798 § 1, 14 mom. 1; Wrede ja Saxén 1895, 51; Grotenfelt 1918, 17; Halila 1972, 6; Sallila 2016, 103-106, 133-139, 187.

²⁹ Näin oli esimerkiksi Yhdysvalloissa, Britanniassa, Italiassa ja Ranskassa 1800-luvun alkupuoliskolle asti. Tällöin muille maksukyvyttömille oli tarjolla ainoastaan velkavankeus, Warren 1935, 6-7; Hoppit 1987, 35.

³⁰ Vaikka päinvastaistakin on esitetty, vrt. Duffy 1980, 283.

konkurssi tai perinnönluovutuskonkurssi).³¹ Kuolinpesien vararikkoja mainitaan kuitenkin tutkimuksessa vain harvoin³², ja niitä ei varsinkaan ole analysoitu syvällisesti edes sen vertaa kuin elinaikana tehtyjä vararikkoja. Kuoleman jälkeeseen aktualisoituneen maksukyvyttömyyden huomiotta jättäminen vahvistaa siten ennakkokäsitystä maksukyvyttömyydestä vain liike-elämän velkoihin liittyvänä ilmiönä. Tämä ei kuitenkaan välttämättä vastannut esiteollisen yhteiskunnan todellisuutta. Sylvi Möller on todennut, että ainakin 1600-luvulla kaupapaporvareiden omaisuus luovutettiin velkojille nimenomaan tavallisesti vasta velallisen kuoleman jälkeen.³³ Kuolinpesän konkurssi vaikuttaa siten olleen jotakin oleellisesti esiteolliseen yhteiskuntaan kuuluvaa.

Aikaisemmasta tutkimuksesta muodostuva kudelma sieltä täältä tehdyistä omaisuuden velkojille luovuttamista ei riittä paljastamaan sitä, keihin maksukyvyttömyys todellisuudessa aikakaudella kohdistui, miten se muuttui ajassa ja miksi näin kävi. Tällaisen määrällisesti laajaan otokseen perustuvan tiedon puuttuminen johtuu suurelta osin siitä, että konkurssitilastot alkavat vasta 1800-luvun lopulta. Koska sekä tavallisten että kuolinpesien konkurssien analysoinnin yhdistävää tutkimusta ei ole, käsitys niiden välisestä suhteesta sekä ilmiöiden samankaltaisuuksista ja eroista, maksukyvyttömyydestä ilmenemis- muodoista ja merkityksistä on väistämättä vaillinainen.

Toinen keskeinen suomalaisesta aikaisemmasta tutkimuksesta esiin nouseva piirre on se, että suomalaisessa menneisyydessä vararikko ilmenee taloudellisten kriisikausien tuotteena: vararikkojen määrä kohosi lama- tai laskukausina.³⁴ Suhdannenäkökulma vararikkoon on sinänsä perusteltu ja luultavasti käsiteltyin aihe konkurssija koskevassa tutkimuksessa.³⁵ Se ei kuitenkaan auta selittämään sitä, miksi vararikkoja sattui myös taloudellisesti hyvinä aikoina. Lisäksi Suomessa suhdannevaihtelutarkastelu ei toistaiseksi ole mahdollista, sillä tarkkaa tietoa kansantalouden tilasta on saatavilla vasta 1860-luvulta lähtien.³⁶ Käytännössä myös nämä havainnot kohdistuvat tilastojen puutteen vuoksi väistämättä ajallisesti lyhyisiin ja paikallisesti yksittäisiin alueisiin.

Vararikkojen käsittäminen yksioikoisesti taloudellisten laskusuhdanteiden lieveilmiöksi kuvaa kuitenkin kaiken kaikkiaan vain osittain vararikkoilmiötä. Muihin eurooppalaisiin maihin kohdistuneissa tutkimuksissa on osoitettu, että

³¹ Kuolinpesän konkurssin menettelyn esiaste kehittyi jo roomalaisessa oikeudessa, josta se levisi ympäri Eurooppaa ja muita maanosia samalla kehittyen kohti kuolinpesän konkurssin mallia, Wrede ja Saxén 1895, 26–29; Castrén, J., Forsman, J., Grotenfelt, K. et al. (toim.) 1915, 413–414. Viimeistään 1900-luvun puoliväliin tultaessa perinnönluovutusprosessin sääntely tapahtui konkurssilaeissa myös lähes kaikissa tapaoikeuteen perustuvissa maissa pois lukien Yhdysvallat, jossa liittovaltion konkurssilakiin kuolinpesien vararikkoa ei saatu edes 1900-luvun puoliväliin mennessä, ks. Nadelmann 1951, 1130–1135, 1138–1162.

³² Ks. kuitenkin Rheinsteint 1935; Pixton 2001; Nyberg (toim.) 2006, 160; Nyberg 2007, 72; Sallila 2016, 118.

³³ Möller 1954, 272–276.

³⁴ Esim. Törnqvist ja Ryönänkoski 1968, 222; Heikkinen ja Hoffman 1982, 61; Rasila 1982a, 90, 92; Pitkänen 1991, 50–58; Kuusterä 1995, 70; Takala ja Viren 1995; Maijala 2005; Kuisma 2011, 190–198; Kuuterä ja Tarkka 2011, 251; Keskinen 2012, 201–202; Kuisma ja Keskisarja 2012, 39.

³⁵ Esim. Moss and Hume 1983; Wood 2007, 248–250. Ks. myös Sarferaz ja Uebele 2009.

³⁶ Heikkinen et al., 1987; Hjerpe 1988.

teollistuminen ja modernin talouskasvun alkaminen vaikuttivat vararikkojen esiintymiseen niitä lisäävästi. Lyhyellä aikavälillä vararikot usein lisääntyivät erilaisten taloudellisten kriisiaikojen myötä, mutta pitkällä ajanjaksolla vararikkojen määrän kasvu liittyi ennen kaikkea yhteiskuntien vaurastumiseen teollistumisen myötä. Se ei siis vähentänyt maksukyvyttömyyttä, vaan dynamiikan kasvu lisäsi talouden epävarmuutta ja epävakautta.³⁷ Teollistumisen ja vararikkojen yhteys liittyi yritteliäisyyden vilkastumiseen ja rahoitusmahdollisuuksien paranemiseen. Yhä useampi ryhtyi itsenäisiin taloudellisiin toimiin, mikä tarkoitti kuitenkin myös epävarmuuden ja riskin maailmaan astumista.³⁸

Lähes kaikkea taloudellista epäonnistumista koskevaa akateemista tutkimusta ja aiheesta käytyä yleistä keskustelua yhdistää kysymys vararikon seurauksista ja siten sen rangaistavuudesta tai anteeksiannettavuudesta. Velallislle vararikosta koituvien seurausten oikeudenmukaisuus, konkurssin vaikutukset velallisen sosiaaliseen ja taloudelliseen asemaan ja esimerkiksi vararikkoon liittyvä sosiaalinen stigma nousevat tässä yhteydessä usein esiin. Näin on myös aikaisemmassa suomalaisessa historiantutkimuksessa.

Sosiaalisen ja taloudellisen kuoleman metafora konkurssin yhteydessä on tavallinen niin 1800-luvun kontekstissa kuin myöhemmissä yhteyksissä. Yksi 1800-luvulla vararikon tehneistä, aatelismies ja ruukinpatruuna Anders Ramsay kirjoitti vararikosta:

Lisäksi oli jotakin, jonka uhraaminen tuntui vieläkin katkerammalta: kunniani, yhteiskunnallinen asemani, lähimmäisten arvonanto, sillä kaiken senkin menettäisin saman tien. Tiesin hyvin, että vararikon tehnyt oli sosiaalisesti kuollut, elävästä ja toimivasta yhteiskunnasta karkoitettu, eikä hänellä ollut oikeutta uudelleen nousta.³⁹

Ramsayn omakohtaista muistelmakirjoitusta on sittemmin käytetty osoituksena siitä, että vararikkoisen kohtalo oli 1800-luvulla ankara.⁴⁰ Myös muista autonomian aikaan ajoittuvista tutkimuksista löytyy havaintoja siitä, kuinka vararikko aiheutti konkurssivelalliselle häpeää, köyhyyttä, sosiaalista tukaluutta ja jopa ennenaikaisen kuoleman.⁴¹ Vararikon seuraukset saattoivat siis olla kovia. Tästä on johdettu johtopäätös, että konkurssiin suhtautuminen oli aikakaudella tiukkaa ja vararikko anteeksiantamatonta. Tulkintaan liittyy kuitenkin selviä vinoumia ja tutkimuksellisia aukkoja. Esimerkiksi Anders Ramsay kuului aateliseen, jonka kulttuurisia arvoja ja käyttäytymiskoodistoa ei koko muu yhteiskunta jakanut. Kuten esimerkiksi Klas Nyberg on osoittanut, toimijoiden sosiaalinen ja yhteiskunnallinen tausta vaikuttivat näiden käyttäytymiseen vararikko-

³⁷ Erit. Hoppit 1987, 126–130, 130–139; Rodgers 1985. Ks. myös Gehrman 1970; Mariner 1980; Moss ja Hume 1983; Duffy 1985; Rodgers 1985; Hoppit 1987; Chevailler 1990; Balleisen 2001; Gratzner 2002.

³⁸ Hoppit 1987, erit. 52.

³⁹ Ramsay, 1987 [1966], 496.

⁴⁰ Esim. Yrjänä 2009c, 66. Konkurssi sosiaalisena ja taloudellisena kuolema ks. myös Karonen 2009a. On kuitenkin niin, että joskus konkurssin kuolema -vertauksena perusteluna on käytetty jopa amerikkalaista kaunokirjallista teosta, ks. Kallioinen 2002, 116.

⁴¹ Esim. Alanen 1957, 450; Heiman 1987, 122–124; Kaarniranta 2001, 105–113; Karonen 2009a; Yrjänä 2009c, 58; Nummela 2009; Turunen 2012, 100.

tilanteissa.⁴² Aateliston piirissä vararikko saattoi hyvinkin olla jonkinmoinen skandaali. Useat aatelisvelalliset pakenivat velkojia ulkomaille joko maineen menetystä pakoon tai siksi, että heille se oli mahdollista.⁴³ Ruukinpatruuna Ramsayn kohtalo ei myöskään kaiken lisäksi ollut sellainen, jollaiseksi hän vararikontekijän osan kuvasi.⁴⁴

Toisaalta aikaisemmasta tutkimuksesta löytyy esimerkkejä hyvin selvinneistä konkurssivelallisista. Esimerkiksi 1700- ja 1800-lukujen taitteen Pohjois-Pohjanmaan pikkukaupunkien kauppiasvararikkokoisille löytyi usein jonkinlainen toimeentulonlähde, ja konkurssin tekeminen ei vienyt raatimieheltä oikeutta jatkaa raatimiehenä, ellei velallista tuomittu konkurssirikoksesta.⁴⁵ Useat kauppiat myös luovuttivat omaisuutensa velkojille useammin kuin kerran, mikä saattoi kertoa uudelleen aloittamisen mahdollisuuksista.⁴⁶ Menneisyydestä on siten löydettävissä kuvauksia siitä, kuinka osa vararikon tehneistä selvisi lopulta vararikosta jopa suhteellisen hyvin. Vararikkoinen saattoi löytää uuden uran esimerkiksi sotakomissaarina tai ansaita lopulta maatalousneuvoksen arvonimen. Nousipa joku aina ruukinpatruunaksi ja kauppaneuvokseksi asti.⁴⁷ Konkurssi ei siten väistämättä vahingoittanut pysyvästi velallisen sosiaalista ja taloudellista asemaa ainakaan 1700- ja 1800-lukujen taitteen kaupunkien paikallisyhteisössä. Nämä havainnot rinnastuvat 1800-luvun puolivälin göteborgilaisista kauppaporvareista tehtyihin havaintoihin. Heistä moni teki konkurssin kerran tai useammin. Martin Åbergin mukaan tämä kertoi sallivasta suhtautumisesta taloudellisen epäonnen kouriin joutuneita kohtaan. Uudet alut olivat mahdollisia.⁴⁸

Konkurssin lopputuloksia ja seuraamuksia oli siten selvästi useita erilaisia esiteollisessa ja teollistuvassa Suomessa. Systemaattista vastausta siihen, miksi yksi vararikkoinen selvisi vararikosta vähintäänkin kohtalaisesti ja miksi toinen taas syrjäytyi ja köyhtyi, ei kuitenkaan ole esitetty.

Kootun selitysmalliston puuttuminen johtuu jo mainitusta suomalaisen tutkimuksen ajallisesta, maantieteellisestä ja analyttisestä hajanaisuudesta sekä keskittymisestä pääosin yksittäisiin, ylempien yhteiskuntaryhmien vararikkokoihin ja vain elinaikana tehtyihin konkursseihin. Aikaisemmin ei myöskään ole toteutettu tutkimusasetelmaa, jossa tarkastellaan konkurssilainsäädännön ja varsinkin oikeudenkäytön kehitystä ja muutoksia rinnakkain vararikon yksilötason sosiaalisten ja taloudellisten seurausten kanssa. Vararikkoon suhtautuminen ilmeni loppujen lopuksi todella vasta siitä, millaiseksi vararikkoisten elämä konkurssin jälkeen muodostui. Lisäksi varsinaisia konkurssista itsestään jäljel-

⁴² Nyberg 2007, 83–84.

⁴³ Ks. esim. Klinge 1997; Nyberg 2007, 57–58.

⁴⁴ Muistelmiensa mukaan Ramsay jatkoi uusien liiketoimien parissa ja seurusteli edelleen seurapiireissä, tosin sillä seurauksella, että hän päätyi toisen kerran lähelle konkurssia, Ramsay 1987 [1966].

⁴⁵ Ks. Aunola 1967, 394; Mäntylä 1977, 24–25.

⁴⁶ Esim. Autio 2009; Mäkelä 2001; Granqvist 2016, 124–125.

⁴⁷ Esim. Favorin 2009; Ojala 2009b; Yrjänä 2009c.

⁴⁸ Åberg 1991, 194–195. Ks. myös Gratzner 2008b, 45–47.

le jääneitä alkuperäislähteitä on hyödynnetty tutkimuksessa verrattain harvoin.⁴⁹

Koska tutkimus on keskittynyt kauppaan, aatelisiin ja lähinnä suurliiketoimintaan, ei myöskään tiedetä, millainen oli esimerkiksi pienyrittäjien, käsityöläisten ja ammatinharjoittajien riski joutua konkurssiin tai kohtalo konkurssin jälkeen. Selviytymisen asteen ja konkurssin seurausten arviointi on myös suhteellista sekä aika- ja kontekstisidonnaista. On kiinni näkökulmasta, tarkoittiko kauppiaan päätyminen työllistämään itsensä kauppakirjanpitäjänä tai asianajajana konkurssintekijän kova kohtalo⁵⁰ ainakin verrattaessa tätä muun aikalaissäestön elintasoon ja kykyyn hankkia elantoa.

Niin vararikkoon suhtautuminen ja sen seuraukset, konkurseja synnyttävät tekijät kuin sen kohdistuminenkin riippuivat erilaisista ajassa ja paikassa muuttuvista tekijöistä. Vararikkoja koskevan, valtaosaltaan Suomen ulkopuolelle sijoittuvan, historiantutkimuksen keskeisimpiä tutkimusaiheita ja samalla sen tärkeimpiä tutkimustuloksia onkin se, että konkurssi ja sen merkitykset ovat muuttuneet yhteiskuntien muuttuessa. Näin on siitä riippumatta, että juridisen määritelmänsä mukaisesti konkurssi on tarkoittanut jokseenkin samaa läpi aikakausien. Näin on myös Suomessa. Määritelmällisesti konkurssi tarkoitti 1800-luvun Suomessa samaa kuin varhempina tai myöhempinä aikoina: omaisuuden luovuttamista yhdellä kertaa kaikille velkojille velkojen tasapuoliseksi maksamiseksi oikeuslaitoksen valvonnassa. Konkurssi oli yleistäytännönpano, jolla estettiin velkojen erilliset ja keskenään kilpailevat takaisinmaksuvaatimukset. Kyvyttömyys maksaa oli vararikon edellytys, ja konkurssi keskeytti perintä- ja niiden täytäntöönpanotoimet.⁵¹

Konkurssien syyt, seuraukset, niihin suhtautuminen sekä niihin liitetyt käsitykset ja merkitykset ovat joka tapauksessa vaihdelleet aikojen saatossa sekä maantieteellisten alueiden ja oikeuskulttuurien välillä. Myös tässä suhteessa keskeinen aikakausi oli 1800-luku esiteollisen ja teollisen aikakauden murroskautena. Tällöin konkurssi määriteltiin tai se määrittyi uudelleen läntisessä maailmassa sekä oikeudellisesti, taloudellisesti että sosiaalisesti ja kulttuurisesti. Silmiinpistävimmillään muutokset näkyivät varhaismodernien konkurssilakien uudistamisessa 1800-luvulla.

Konkurssilait ovat olleet keskeinen lähde myös uudemmassa vararikkoja koskevassa tutkimuksessa, jossa on entistä enemmän pyritty ymmärtämään vararikkoihin ja vararikkoisiin suhtautumista ja sen muutosta pitkällä aikavälillä. Tällöin konkurssilakien muuttumista on käytetty osoituksena siitä, että esiteolliselta ajalta teolliseen siirryttäessä konkurssi määrittyi uudelleen myös kulttuurisesti ja mentaalisesti. Lakeihin ja jossain määrin myös ylempien yhteiskuntaryhmien omakohtaisiin kirjoituksiin sekä julkiseen vararikkoa koskevaan keskusteluun perustuva ja yleisimmin jaettu näkemys on, että suhtautu-

⁴⁹ Tämä tarkoittaa sitä, että konkurseista puhuttaessa viitataan johonkin sekundaariseen lähteeseen. Toisaalta konkurseja ja konkurssintekijöitä on tavoitettu muista aikalaislähteistä, kuten maistraattien pöytäkirjoista tai veronmaksuluetteloista, esim. Granqvist 2016, 75, 97, 125.

⁵⁰ Esim. Hoffman 2009c; Marttila 2009.

⁵¹ Wrede ja Saxén 1895, 2-5; Halila 1972, 1-2; Niemi-Kiesiläinen 1996, 253-254.

minen lieventyi ja samalla konkurssin tekemisestä tuli anteeksiannettavampaa. On käytetty jopa ilmaisua, jonka mukaan konkurssi muuttui synnistä riskiksi 1800-luvun kuluessa.⁵² Uudenlaisen taloudellisen toiminnan maailmassa taloudelliset riskit koettiin välttämättömiksi, jotta taloudellinen kasvu ja kehitys jatkuivat. Siksi epäonnisia tai epäonnistuneita yritteliäitä yksilöitä ei saanut rangaista kuin rikollisia. Vararikko alettiin mieltää talouteen väistämättä kuuluvaksi ilmiöksi. Muutokseen vaikuttivat myös muun muassa yhteiskunnan sekularisoituminen, konkurssien yleistyminen, osakeyhtiömuotoisen yrittämisen lisääntyminen, talous(teoreettisen) ajattelun syveneminen ja kansainvälisten suhdanteiden maasta toiseen levittämät vaikeudet. Velallisten siis alettiin käsittää olevan ulkopuolisten voimien armoilla ja uhreja.⁵³

Etenkin angloamerikkalaisesta näkökulmasta katsotaan, että velallista kohtaan lieventyvä suhtautuminen alkoi Englannista ja Walesissa vuonna 1705 annetulla konkurssilailalla, joka erotti rehellisen ja epärehellisen velallisen ja siten myös rehellisen ja epärehellisen konkurssin seuraukset toisistaan.⁵⁴ Tätä ennen konkurssilait olivat olleet hyvin ankaria velallista kohtaan. Varhaismodernin aikakauden mentaliteetin muutosta kuvasi vuonna 1687 englantilainen vararikoon ajautunut liikemies ja kirjailija Daniel Defoe, jonka mukaan konkurssin seuraukset tuli erotella velallisen käyttäytymisen mukaan. Rehellisesti epäonnisia velallisia ei saanut rangaista siten kuin epärehellisiä, juonittelevia, huikentelevaisia tai petollisia velallisia.⁵⁵ Uuden ajan alussa konkurssi alettiinkin käsittää rikollisen toimen sijasta helpotuksena niille viattomille velallisille, jotka olivat joutuneet vaikeuksiin talouden kontrolloimattomien voimien edessä.⁵⁶ Liian ankaran konkurssilainsäädännön alettiin katsoa johtavan pikemminkin petolliseen käyttäytymiseen velallisen koettaessa kaikin keinoin välttää konkurssia.⁵⁷ Angloamerikkalaisella oikeusalueella ja aivan erityisesti Yhdysvalloissa vuosien 1800, 1841, 1868 ja 1898 liittovaltiotason konkurssilaeilla⁵⁸ siirryttiin edelleen entistä velallisystävällisempiin konkurssijärjestelmiin 1800-luvun kuluessa. Yhä 1900-luvulla idea rehellisesti epäonnistuneen velallisen velkataakan armahtamisesta eli siellä vahvana.⁵⁹

Useimmiten jää kuitenkin huomaamatta se, että myöhemmin mielikuvan erityisesti Yhdysvalloista epäonnistumiseen sallivana, jopa siihen kannustavana maana luonut periaate⁶⁰, määritteli myös monien Keski- ja Pohjois-Euroopan maiden varhaismodernia konkurssilainsäädäntöä.⁶¹ Esimerkiksi Ruotsissa ke-

⁵² Mann 2002, erit. 5

⁵³ Mann 2002; Sandage 2005; Di Martino 2006; Sgard 2006; Gratzner 2008b, 43; Vause 2012b, 224; Kurunmäki and Miller 2013.

⁵⁴ Cohen 1982, 156; Di Martino 2006, 26, 35. Ks. myös Safley 2009, 49, 56–57; Deruysscher 2016, 83–84.

⁵⁵ Defoe 1697, 192–194.

⁵⁶ Duffy 1985, 17.

⁵⁷ Safley 2013, 12; Sallila 2016, 115, 125–129, 135. Myös Wrede ja Saxén 1895, 33.

⁵⁸ Esim. Coleman 1974, 16–30.

⁵⁹ Di Martino 2006, 35, 36; Cordes ja Schulte Beerbühl 2016, 9.

⁶⁰ Esim. Warren 1935; Safley 2009, 56–57; Telfer 2010.

⁶¹ Esimerkiksi yhdysvaltalainen Edvard J. Balleisen vetosi vuonna 2001 englanninkielisen tutkimuksen puutteeseen todetessaan tiedon saamisen eurooppalaisten konkurssilakien kehityksestä olevan vaikeaa, Balleisen 2001, 12.

hittyi jo 1600-luvulla näkemys kunniallisten velallisten ja epärehellisesti tai petollisesti velkojia kohtaan menetelleiden erilaisesta kohtelusta.⁶² Siinä missä angloamerikkalaisella kulttuuripiirillä velallisen uutta alkua tukevaa lainsäädäntöä vietiin yhä pidemmälle 1800-luvulla, monin paikoin Eurooppaa lainsäädännön kehityssuunta oli kuitenkin päinvastainen.⁶³ Lainsäädännön kautta on siten jo lähtökohtaisesti hankala arvioida velalliseen suhtautumisen pitkän aikavälin muutoksia eri oikeusalueilla.

On toki kiistämätöntä, että tietystä mielessä velalliseen suhtautuminen tai vähintään velallisen kohtelu lievenivät kohti modernia aikaa tultaessa. Velallisille langetettavat rangaistukset inhimillistyivät. Kunniallisuus/kunniattomuus- jaottelun toisessa ääripäässä olivat petolliset velalliset. Petollisen käyttäytymisen rankaisemisen vakavasti ottaneissa varhaismoderneissa konkurssilaeissa velallista oli mahdollista kohdella ankarasti: velkavankeus sekä ruumiin- ja häpeänrangaistukset olivat käytössä ympäri Eurooppaa ja Yhdysvaltoja.⁶⁴ Ruumiin- ja häpeänrangaistuksista seurasi lähes väistämättä velallisen kunnian menetys, häpeä, sosiaalinen stigma sekä taloudellinen ahdinko.⁶⁵ Velallisen kannalta ankarasta ja usein epäinhimillisestä velkavankeudesta sekä ruumiin- ja häpeänrangaistuksista luovuttiin lopulta laajalti 1800-luvun kuluessa.⁶⁶ Tästä esimerkiksi Karl Gratzer on päätellyt lieventyneen suhtautumisen velallisia kohtaan tapahtuneen myös Ruotsissa. Samalla Gratzerin mukaan vararikkoon liitetyn sosiaalisen stigman ja häpeän merkitys väheni ja siten velallisen paluu yhteiskuntaan ja taloudelliseksi toimijaksi helpottui.⁶⁷

Vahvasta angloamerikkalaisen kulttuurialueen vaikutuksesta johtuen on selvää, että vararikkoon suhtautumisen lieventymisnäkemystä ei sellaisenaan voi siirtää skandinaavissaksalaisen oikeuskulttuurin Suomea koskevan tutkimuksen malliksi.⁶⁸ Näkemystä voi kuitenkin pitää tutkimuksessa olennaisena lähtökohtana, varsinkin kun näkemys on omaksuttu ruotsalaiseen tutkimukseen, joka käsittelee Suomen kanssa joko täysin saman tai melko samanlaisen konkurssilainsäädännön aluetta. Esitettyjen tulosten valossa aikaisemmassa suomalaisessa tutkimuksessa ajassa sekä erilaisissa paikallisissa, taloudellisissa ja kulttuurisissa tilanteissa staattiselta ja monoliittiselta näyttäytyvä suomalainen suhtautuminen konkurssiin ei vaikuta uskottavalta. Jos yhteiskunnallinen

⁶² Sallila 2016, 126–129.

⁶³ Lisäksi esimerkiksi Ranskassa ja Italiassa velallista voitiin kohdella hyvin ankarasti aina 1900-luvulle asti, Marriner 1980, 358; Di Martino 2006, 23–27, 34; Rebolledo-Dhuin 2016, 42.

⁶⁴ Esim. Cohen 1982, 155–156; Di Martino 2006, 25; Gratzer 2008b, erit. 50. Ankarinta petollisen konkurssintekijän kohtelu oli varhaismodernin ajan Englannin ja Walesin konkurssilaeissa. Vuoteen 1820 asti voimassa oli lainsäädäntö, joka sisälsi petollisen velallisen kuolemanrangaistuksen, Cordes ja Schulte Beerbühl 2016, 9.

⁶⁵ Safley 2009; Safley 2013.

⁶⁶ Di Martino 2006, 23, 26–27, 34; Gratzer 2008b, 17, 41–42; Rebolledo-Dhuin 2016, 42.

⁶⁷ Näkemys perustuu lakiteksteihin ja joihinkin yksittäisiin oikeustapauksiin, Gratzer 2008b. Esimerkiksi 1800-luvun alun Ranskasta ks. Vause 2012b, 199.

⁶⁸ Ruotsalainen 1600-luvulla muotoutunut ensimmäinen varsinainen ruotsalainen konkurssilainsäädäntö muotoutui roomalaisen lain ja vanhan ruotsalaisen lain perustella sekä sai vaikutteita kaupankäyntiyhteyksien ja suurvaltakauden sotien kautta Hollannista ja Saksasta, Sallila 2016, 89, 91, 99–113.

ja taloudellinen modernisaatio muuttivat muissa maissa vararikkoon suhtautumista ja siten sen seurauksia, miksi näin ei olisi ollut Suomessa?

Vararikkoon suhtautumisen ja sen muuttumisen tarkastelu pelkän konkurssilainsäädännön kautta on kuitenkin ongelmallista paitsi eri oikeusalueiden välisten erojen vuoksi, myös siksi, että lainsäädäntö ei välttämättä pysynyt yhteiskunnallisen muutoksen tahdissa.⁶⁹ Velallisen kohtelu konkurssilainsäädännössä kertoi tietenkin lainsäätäjän käsityksestä vararikosta lain säätämisen aikana. Konkurssilainsäädäntö ei kuitenkaan lopulta riitä kuvaamaan sitä, miten velallista kohdeltiin oikeussalissa. Lakia voitiin tulkita ja käyttää eri tavoin.⁷⁰ Esimerkiksi Paolo Di Martino on osoittanut, että sosiaaliset ja kulttuuriset normit ja ideologiat saattoivat vaikuttaa konkurssissa jaettuun tuomioon.⁷¹ Tästä huolimatta toisinaan myös yksittäisten vararikkoisten osalta on tutkimuksessa nojattu konkurssilainsäädäntöön.⁷²

Analysoimalla konkurssilainsäädäntöjä tai edes sen käyttöä oikeussaleissa ei tavoiteta myöskään sitä, miten velallista kohdeltiin konkurssin jälkeen paikallisyhteisön arkisissa sosiaalisissa ja taloudellisissa toimissa. Esimerkiksi Dave De ruyscher on osoittanut, että velkojat ymmärsivät monissa tilanteissa ankaruuden velallista kohtaan haittaavan myös heidän omaa etuaan. Velkojien toiminta saattoi siten olla päinvastaista verrattuna lakipykälien luomaan kuvaan aikakauden konkurssista.⁷³ Vararikkoon suhtautumista käytännössä ja vararikkoisen sosiaalista todellisuutta on kuitenkin tutkittu oikeusnäkökulmaa vähemmän. Vielä 2000-luvun alussa korostettiin tarvetta kiinnittää huomio tarkemmin vararikkoisiin ja heidän kokemuksiinsa. Vararikon ja vararikkoisten tarkastelu niin kutsuttujen uusien historioiden suuntausten, kuten arjen historian ja mikrohistorian näkökulmista, tuli siten konkursseja koskevaan tutkimukseen varsin myöhään.⁷⁴

Eräänlaisena konkurssilaki -näkökulman vastakohtana ja ikään kuin vararikon sosiaalisen tuomitsemisen tai sallimisen osoittimena on toiminut vararikon käsittely sosiaalisen tai aineettoman pääoman⁷⁵ näkökulmista. Tämä johtuu siitä, että näillä on ollut pitkään vahva asema taloushistoriassa yleensä ja varsinkin luottomarkkinoita ja velkaa koskevassa tutkimuksessa. Esiteollisessa yhteiskunnassa luotto- ja liikesuhteisiin pääseminen edellytti mainetta rehellisenä, kunniallisena sekä maksukykyisenä ja -haluisena. Niihin perustui myös liiketoimintakulttuuri.⁷⁶ Vararikkoinen oli kyvytön selviytymään vel-

⁶⁹ Kekkonen 1987, 31, 313–314; Safley 2013, 10; Cordes ja Schulte Beerbühl (toim.) 2016, 25.

⁷⁰ Esim. Korpiola (toim.) 2014; Sallila 2016, 279–283.

⁷¹ Di Martino 2012.

⁷² Ks. esim. Häberlein 2013, 26.

⁷³ De ruyscher 2016. Ks. myös Hardwick 2009, 175–177; Cordes ja Schulte Beerbühl (toim.) 2016.

⁷⁴ Fridenson 2004, erit. 564–570. Myös Nyberg and Jakobsson 2013, 76.

⁷⁵ Sosiaalisen pääoman teoriasta, jotka painottavat sen ilmenemistä yksilöiden välisissä sosiaalisissa suhteissa ks. erit. Bourdieu 1986; Coleman 1988; Lin 2001.

⁷⁶ Sosiaalisesta pääomasta, luottamuksesta, maineesta ja asianmukaisesta liiketoimintakulttuurista esiteollisen aikakauden taloudessa ja liiketoiminnassa ks. Åberg 1991, 190–191; Muldrew 1998; Müller 1998, 34–39; Ojala 1999b, 279–280, 311–312; Kallioi-

kasitoumuksistaan, ja se oli tästä näkökulmasta periaatteessa sama kuin sanansa pettäminen. Siksi on päätelty, että myös vararikon seurausten täytyi olla ankarat, mikä toki joissakin tapauksissa ja joissakin ajallisissa konteksteissa pitikin paikkansa, kietoutuivathan taloudellinen ja sosiaalinen esiteollisella ajalla yhteen.⁷⁷ Tästä näkökulmasta konkurssin syyksi nousee helposti nimenomaan luotonsaantikyvyn heikkeneminen maineen tai luottamuksen huononemisen vuoksi. Toisaalta maineen, luottamuksen ja häpeän on katsottu seuraavan vararikkoa, koska vararikko näyttäytyi aikakauden yleisten ihanteiden ja varsinkin liiketoimintakulttuurin vastaisena tekona.⁷⁸

Aineettoman pääoman näkökulmaa ei ole syytä kiistää. Tehdyt havainnot ovat kuitenkin osin varsin implisiittia, ja näkökulma yksinkertaistaa maksukyvyttömyyteen johtaneita tekijöitä ja konkurssin seurauksia sekä niiden muuttumista ajassa. Näin on myös siksi, että on otettu melko annettuna se, että taloudellisessa elämässä koettu luottamuksen rikkoutuminen siirsi vaikutuksensa suoraan myös muille elämän alueille tai että konkurssi oli häpeällinen tapahtuma. Kumpaakin on tutkittu ainoastaan vähän empiirisesti vararikkoisten elämänkaaren ja sosiaalisessa elämässään kokemien syrjäytymiskokemusten kautta.

Vararikon moninaisten syiden ja sen niin taloudellisten, mentaalisten kuin sosiaalistenkin seurausten kirjon osoittaa erityisesti Edward J. Balleisenin 1840-luvun yhdysvaltalaisiin vararikkoihin kohdistunut sosiaali- ja kulttuurihistoriallinen tutkimus. Se osoittaa, kuinka konkurssilainsäädännön muuttuminen velallisyväkäliseksi vaikutti vain osittain velallisten kykyyn ja haluun palata takaisin itsenäiseksi elinkeinonharjoittajaksi. Konkursseissa koetut inhimilliset kärsimykset, taloudelliset tappiot ja sosiaalisen aseman menetykset olivat ristiriidassa konkurssilain velallista kohtaan lempeään kohteluun. Toisaalta osa vararikkoisista ponnahti takaisin varsin vaivattomasti esimerkiksi sosiaalisten verkostojen tuella.⁷⁹ Myös Suomea koskevassa tutkimuksessa on saatu viitteitä siitä, että konkurssintekijä ei automaattisesti menettänyt sosiaalista rooliaan ja tärkeyttään paikallisyhteisössä.⁸⁰ Tästä osoittivat myös jos mainitut esimerkit vararikosta hyvin selvinneistä.

1.3 Keskeiset näkökulmat

Yritystoiminnasta kohti kotitaloutta

Koska esiteollisella ajalla julkinen ja yksityinen, sosiaalinen ja taloudellinen toiminta olivat siis monin paikoin eriytymättömiä, yritys- tai elinkeinotoimintaa

---

nen 2002, 90, 118–120; Karonen 2004, 203–204, 207–2017; Ojala ja Karonen 2006, 101; Keskinen 2008; Nyberg 2007, 63; Nyberg 2010, 20; Hemminki 2014; Fontaine 2014.

⁷⁷ Ks. erit. Polanyi 1957, 57; Granovetter 1985; Portes 2010, 10–26.

⁷⁸ Esim. Safley 2009, erit. 45–47; Nyberg (toim.) 2006, 162–163; Hardwick 2009, 175; Safley 2009; Vause 2012a; Coquery 2013; Häberlein 2013; Nyberg and Jakobsson 2013, 74–, 85.

⁷⁹ Balleisen 2001, esim. 13–148. Ks. myös Vandermeulen 2007.

⁸⁰ Erit. Turunen 2017.

ei voinut useimmissa tapauksissa erottaa yksilöstä ja tämän kotitaloudesta. Autonomian ajalla ei myöskään ollut erillisiä toimenpiteitä yritysten ja yksityishenkilöiden maksukyvyttömyydelle.⁸¹ Liiketoiminnan riskejä usealle henkilölle hajauttaneen ja yrittäjän henkilökohtaista maksuvastuuta rajoittaneen osakeyhtiömuotoisen yritystoiminnan harjoittaminen oli myös vielä vähäistä.⁸² Luotossuhteisiin ja elinkeinotoimintaan ryhtyminen tarkoitti siten niihin sisältyvän riskin kantamista itse: yrityksen varat ja velat olivat valtaosassa tapauksia yrittäjän ja tämän perheen varoja ja velkoja.⁸³ Siksi esiteollisen aikakauden konkurssseja ei ole mielekäästä tai useimmiten edes mahdollista jaotella yritysten ja yksityishenkilöiden tai yritysten ja kotitalouksien tekemiin.

Perheen ja koko kotitalouden omaisuus ja toimintakyky olivat sidottuja elinkeino- tai liiketoimintaan. Velkaa ottanut ja saanut vastasi niiden maksusta kaikella omaisuudellaan. Periaatteessa myös aviopuoliso oli vastuussa velan takaisinmaksusta, koska aviopuolisoiden välillä vallitsi omaisuudenyhteys.⁸⁴ Siten maksukyvyttömyys vaikutti väistämättä koko kotitalouteen. Se on myös tämän tutkimuksen keskiössä. Kotitaloudella tarkoitetaan tässä joukkoa yksilöitä, jotka asuivat ja söivät samassa talossa ja joiden toiminnat liittyivät jossain mielessä yhteen.⁸⁵ Käytännössä se siis tarkoittaa vanhempien, lasten ja palveluväen muodostamaa kokonaisuutta, vaikka toki myös yksineläjä saattoi muodostaa kotitalouden.

Kotitalous tutkimuksen keskeisimpänä yksikkönä edellyttää sitä, että taloudellinen toiminta käsitetään laajasti. Max Weber jakoi taloudellisen toiminnan yhtäältä toimintaan, jossa kontrolloidaan resursseja tavoitteena saavuttaa taloudellisia päämääriä rationaalisen suunnitelmallisuuden kautta (*economic action*). Tämä viittasi nimenomaan markkinoille suuntautuneeseen yritystoimintaan. Yksilöiden ja kotitalouksien harjoittaman taloudellisesti suuntautuneen toiminnan (*economically orientated action*) päämääränä ei ole voittojen tavoittelu saati maksimointi, vaan välttämättömien hyödykkeisiin liittyvien tarpeiden tyydyttäminen esimerkiksi palkkatyön avulla.⁸⁶ Molempia toiminnan muotoja voitiin rahoittaa velkarahalla. On siten oletettavaa, että vararikko saattoi olla seurausta sekä yrittäjyydestä⁸⁷ että kotitalouden piiriin liittyvästä taloudellises-

⁸¹ Lisäksi konkurssimenettely oli ainoa maksukyvyttömyyden oikeudellisen ratkaisemisen keino. Erilaiset velkajärjestelyt ja -saneeraukset kehittyivät vasta seuraavalla vuosisadalla, ks. Niemi-Kiesiläinen 1996, 253.

⁸² Vuoden 1864 osakeyhtiölaista vuoden 1895 osakeyhtiöasetukseen perustettiin hieman yli 900 osakeyhtiötä, Schybergson 1964, 19–47. Ks. myös Ojala, 1997.

⁸³ Esim. Hasselberg 1998, erit. 288–289; Hardwick 2009, 133. Nyberg 2010, 19–20; Ojala 1997, 104–105; Ojala 2002, 248.

⁸⁴ Esim. Wrede ja Saxén 1895, 51.

⁸⁵ Kotitalouden määrittelyistä esim. Hasselberg 1998, 64; Sirén 1999, 15–19.

⁸⁶ Weber 1964 [1947], 158.

⁸⁷ Tässä tutkimuksessa yrittäjyyttä määrittelee se, että yksilö tai yksilöiden yhteenliittymä tuotti markkinoille omalla riskillä tuotteita tai palveluita. Yritys saattoi toimia yhden henkilön voimin tai sen palveluksessa saattoi olla muita. Näkemys painottaa siis yrittäjyyttä tulon tai elinkeinon hankintana omalla riskillä. Näin yksi tutkimuksen jakolinjoista asettuu palkkatyön ja ei-palkkatyön välille henkilön ja kotitalouden tulojen lähteenä. Tällaisen määrittelyn myötä esimerkiksi itsenäisten käsityöläismestareiden tulojenhankkimistoiminta määrittyy yrittäjämäiseksi. Yrittäjyyden määrittelmistä ks. esim. Hébert ja Link 2009, 70–73, 100–101.

ta toiminnasta, siis yritteliäisyydestä. Sillä tarkoitetaan tässä tutkimuksessa kaikenlaisia taloudellisia toimia, joiden tavoitteena oli elintason ylläpito tai parantaminen ja eteenpäin pyrkiminen mahdollisuuksiltaan epätasa-arvoisessa yhteiskunnassa joko työskentelemällä, elinkeinoa harjoittamalla tai lainaamalla.

Kotitalous tutkimuksen keskeisimpänä yksikkönä on perusteltu myös siksi, että tutkimus käsittelee myös kuolinpesien vararikkoja. Ne liittyivät perillisten asemaan. Perilliset olivat usein lähimmän perheyhteisön jäseniä, leskiä ja rintaperillisiä. Kuolinpesän konkurssimenettely kehittyi maksukyvyttömän kuolinpesän asioiden hoitamiseksi, velkojen periytymisen välttämiseksi ja välttämättömien tavaroiden saamiseksi pesästä.⁸⁸ Periaatteessa velat eivät periytyneet mutta pesää ei saanut jakaa ennen kuin pesän velat oli maksettu. Jos perilliset ottivat perinnön vastaan, he tulivat vastuullisiksi pesän velkojen maksamisesta kaikella nykyisellä ja tulevilla henkilökohtaisella omaisuudellaan.⁸⁹ Luopumalla oikeudestaan pesän omaisuuteen perilliset saattoivat vapautua pesän velkojen takaisinmaksuvastuusta.⁹⁰

Aikalaiset mielsivät molemmat konkurssityypit konkurseiksi, ja molemmista säädettiin samassa konkurssilainsäädännössä.⁹¹ Kuolinpesän konkurssissa oli myös tavallisen konkurssin tavoin kyse koko kotitalouden omaisuuden luovuttamisesta konkurssiin ja velkojille. Myös eloonjääneen puolison täytyi luovuttaa omaisuutensa konkurssiin, josta mahdollinen ylijäämä jakautui kaikille pesän osakkaille.⁹² Lisäksi perillinen ei myöskään vapautunut sellaisten velkojen maksusta, joiden maksuun tämä oli sitoutunut yhdessä perillisen kanssa.⁹³

Kuolinpesän konkurssin luonne oli toki hieman erilainen kuin elinaikana tehdyn. Maksukyvyttömyyden aktualisoitumisen syyt erosivat oletettavasti toisistaan, ja vararikon seuraukset eivät tietenkään tulleet edesmenneen velalli-

⁸⁸ Trapp 1850 [1833], 383–384; Castrén, J., Forsman, J., Grotenfelt, K. et al. (toim.) 1915, 413–414. Ruotsissa kuolinpesän maksukyvyttömyyttä ja perinnönluovutusta koskevia säädöksiä sisältyi vuoden 1734 valtakunnanlain perintö-, naimis- ja kauppakaareen, mutta vasta vuoden 1798 konkurssiasetus sisälsi tarkempia ohjeita kuolinpesän konkurssista. Seuraavan kerran perinnönluovutuksesta säädettiin osana vuoden 1868 konkurssilain uudistusta. Asetuksessa annettiin ensimmäistä kertaa yksityiskohtaiset määräykset prosessista ja esimerkiksi kuolinpesän omaisuuden myymisestä. Muilta osin noudatettiin kuitenkin edelleen varsinaisen, nyt uudistetun konkurssisäännön määräyksiä, RVL 1734: perintökaari kap. 10; KA 1798: § 19; Asetus perinnönluovutuksesta 1868 (PL 1868).

⁸⁹ Esim. Trapp 1850 [1833], 383–384. Velkojen takaisinperinnästä kuoleman jälkeen ks. myös Hemminki 2014, 189–197; Perlinge 2005, 89–92.

⁹⁰ Perilliset vapautuivat käyttämästä omaa nykyistä ja tulevaa omaisuuttaan edesmenneen velkojen maksamiseksi siltä osin kuin he eivät olleet sitoutuneet velan maksamiseen, hakemus oli toimitettu ajallaan kuukauden kuluttua perunkirjoituksesta ja perillisten toiminnassa ei todettu vilppiä. Hakemuksen jättämisen aikaraja oli tiukka. Kun vaasalaisen nahkurien vanhimman leski jätti vuonna 1868 perinnönluopumus-hakemuksen muutama tunti myöhässä vedoten huonoon laintuntemukseensa, ei oikeus hyväksynyt hakemusta. Seurauksena oli se, että omaisuudenluovutusjuttu muuttui tavalliseksi konkurssiksi, jossa leski oli päävelallinen, ei perinnönluovutuksen suojaa nauttinut perillinen, VMA, VRO, 9.11.1868 § 8; 21.3.1870 (ei §); KA 1798 § 19 mom. 1–3; PL 1868.

⁹¹ Ks. Trapp 1847, 281–282. Ks. myös Nadelmann 1951, 1129.

⁹² Castrén, J., Forsman, J., Grotenfelt, K. et al. (toim.) 1915, 413–414.

⁹³ Esim. PL 1868 § 19.

sen osaksi. Perillisten elämänkulkujen analysointi velallisen kuoleman jälkeen on tutkimuksesta pääsääntöisesti rajattu pois. Siksi tutkimuksen pääpaino on velallisen elinaikana sattuneissa vararikoissa. Molempien vararikkotyyppejen tarkastelu rinnakkain on kuitenkin välttämätöntä kokonaisvaltaisen käsityksen luomiseksi aikakauden konkurssista.

Syiden selvittämisestä olosuhteiden ymmärtämiseen

Yleispätevää teoriaa vararikkojen syistä ei ole⁹⁴, mutta useimmiten vararikkoja koskevissa tutkimuksissa pyritään avaamaan niiden taustatekijöitä. Vararikkojen taustalta onkin löydetty kymmeniä, ellei satoja, sisäisiä ja ulkoisia syitä ja syiden yhdistelmiä aikakaudesta, paikasta ja toimialasta riippuen.⁹⁵ Lisäksi syiden monimuotoisuus saa uusia sävyjä sen mukaan, jos tutkimus kohdistuu vararikon tekijän omaan käsitykseen epäonnen taustoista.⁹⁶ Tässä tutkimuksessa vararikkojen syntyä ja taustaa selvitetään sekä yksilöiden että yhteiskunnan tasolla. Ensin mainittu liittyy erityisesti vararikkovelallisten taustojen sekä velkaantumisen selvittämiseen toimijoiden dynaamisten kyvykkyyksien näkökulmaa soveltuvien osin ja lähteiden sallimissa rajoissa hyödyntäen. Sen mukaan liiketoimintaympäristössä tapahtuviin institutionaalisiin tai muihin muutoksiin sopeutumaan kykenevät tai niitä jopa hyödykseen käyttävät toimijat pysyvät markkinoilla.⁹⁷ Tämänkaltainen kyvykkyys selittyy esimerkiksi strategisen päätöksenteon kyvyillä.⁹⁸

Laajemmin yhteiskunnan ja talouden tasolla ja vararikkoisia joukkona tarkasteltaessa tutkimuksessa on omaksuttu esimerkiksi nälänhätää käsittelevässä tutkimuksessa korostettu näkökulma. Sen mukaan on hedelmällisempää keskittyä välittömien kuolinsyiden selittämisen sijaan siihen yhteiskunnalliseen tilanteeseen, joka asetti väestön alttiiksi nälkäkuolemille.⁹⁹ Tässä tutkimuksessa huomio kohdistetaan niihin yhteiskunnallisiin, taloudellisiin ja institutionaalisiin tekijöihin, jotka asettivat yksilöt, yritykset ja kotitaloudet asemaan, jossa nämä altistuivat velkaantumisesta seuranneelle epävarmuudelle, riskeille ja niiden seurauksille.

Vaikka yksilötasolla konkurssi oli totta kai väistämättä toimeentulonkriisi, vararikkoa voi lähestyä myös tietyllä tavalla positiivisesta näkökulmasta toisin kuin ilmeisistä syistä johtuen nälänhätätutkimuksessa. Vararikko voidaan käsitellä luottoa vaativan taloudellisen toimeliaisuuden ja siihen sisältyvän riskin ottamisen indikaattoriksi. Pohjimmiltaan konkurssi kertoi pääsystä luottosuh-teisiin ja sellaiseen taloudelliseen toimintaan, johon sisältyi maksukyvyttömyyden uhka. Tämä ei ollut kaikille ja kaikkina aikoina samalla tavalla mahdollis-

⁹⁴ Esim. Laitinen 1990, 145.

⁹⁵ Esim. Napolitano et al. 2015. Sisäisten ja ulkoisten syiden jaottelusta ks. Ojala ja Karonen 2006, 97; Grätzer 2008a, 8–9.

⁹⁶ Esim. Mantere, Aula, Schildt, Vaara 2013; Laamanen, Lamberg ja Vaara 2015.

⁹⁷ Napolitano et al. 2015, 962.

⁹⁸ Näkökulma liittyy erityisesti kansainvälisessä liiketoimintaympäristössä toimiviin yrityksiin, joiden toimintaan vaikuttaa varsinkin teknologinen kehitys ympäri maailmaa, Teece 2009, erit. 3–64.

⁹⁹ Voutilainen 2016.

ta.¹⁰⁰ Siten konkurssit kertoivat taloudellisen toimeliaisuuden ja yritteliäisyyden laadusta ja tasosta, siis talouden dynaamisuudesta. Taloustieteessä ja liiketaloustieteessä kehittyneen teorian mukaan konkurssit nähdään yleisen taloudellisen aktiivisuuden merkinä, koska dynaamisuuden merkinä pidetään sitä, että markkinoille tulee ja sieltä poistuu paljon yrityksiä.¹⁰¹ Talouden dynaamisuuden näkökulma liittyy vapaata kilpailua painottavaan luovan tuhon näkökulmaan. Schumpeteriläisessä kasvuteoriassa vararikot ovat osoitus markkinoiden uutta luovasta voimasta, joka edellyttää vanhan ja tehottoman tuhoamista. Konkurssit ovat siten markkinatilanteen muutoksien ja kilpailun lisääntymisen sivutuote.¹⁰² Luovaa tuhoa käytetään käsitteenä usein vararikkoja käsittelevässä tutkimuksessa ja myös historiallisissa analyyseissä. Usein termiä käytetään kuitenkin varsin löysästi ja epäempiirisesti sen tarkemmin pohtimatta, kuinka se saattoi selittää vararikkoja tietyssä menneisyyden kontekstissa.

Tässä tutkimuksessa tämä alun perin yrityksiin ja toimialoihin liittyvä näkökulma laajennetaan koskemaan kaikkia luottoa ottaneita. Se auttaa keskittämään huomion siihen, että konkurssien syntyä ja määrää selittää aina osittain se, että yhä useampi altistuu velkaantumiseen liittyville riskeille: mitä enemmän velkaantuneita yksityishenkilöitä ja yrityksiä on, sitä useammalla on periaatteessa riski ajautua konkurssiin.¹⁰³ Vararikot saattoivat siis kertoa myös talouden menestyksestä, ei vain menetyksestä. Näkökulma selittää myös sitä, miksi vararikkoja tapahtuu myös ja usein ennen kaikkea hyviksi ajoiksi miellettyinä aikoina.

Talouden dynaamisuuden ja kilpailun näkökulmiin liittyy läheisesti luottomarkkinoiden epävakauden lisääntymistä korostava taloudellisen siirtymän teoria, jota ei voi jättää huomiotta konkurssien syntyä käsiteltäessä.¹⁰⁴ Se selittää talouskriisejä luotontarjonnan näkökulmasta. Tämä tutkimus ei kohdistu makrotalouskriiseihin, mutta teoria auttaa suuntamaan huomion luottomarkkinoihin, luottovolyymiin sekä velkaantumisen takana oleviin luottovälineisiin. Se auttaa myös käsitteellistämään velkaantumiseen liittyvää epävarmuutta sekä yksilö- että makrotasolla. Luoton merkityksen syventyminen yhteiskunnassa sekä rahoitusjärjestelmän monimutkaistuminen lisäävät sekä yksilöiden että koko talouden sisäänrakennettua epätasapainoa ja haavoittuvuutta maksukyvyttömyyden laukeamiselle.¹⁰⁵ Konkurssit liittyvät taloudellisen siirtymän teo-

¹⁰⁰ Ks. myös Fontaine 2014, erit. 301.

¹⁰¹ Klepper 1996; Bhattacharjee, A. et al. 2009; Ojala, Voutilainen ja Lamberg 2012; Ojala ja Taskinen 2013, 16–19. Ks. myös Chevailler 1990. Vrt. Rodgers 1985.

¹⁰² Schumpeter 1950 [1942], 81–86. Ks. myös Lazonick 2007, 67–68. Suomalaisen elinkeinoelämän käsittelyä luovan tuhon näkökulmasta ks. Maliranta 2014, 11, 15; Asplund ja Maliranta 2006, 280–281.

¹⁰³ Esim. Bhattacharjee, A. et al. 2009.

¹⁰⁴ Human Minskyn esittelemä ja Charles Kindlebergerin edelleen kehittänyt teoria jäi pitkäksi aikaa ilman suurempaa huomiota myös taloustieteellisessä tutkimuksessa. Se sai laajempaa huomiota vasta vuoden 2008 finanssiromahduksen jälkeen, ks. esim. Amato ja Fantacci 2012.

¹⁰⁵ Minsky 1992; Kindleberger 2000 [1978]; Kindleberger 1993 [1984], 264–279. Vrt. empirisesti Hoppit 1987. Suomessa 1990-luvun taiteen laman taustalla oli rahoitusmarkkinoiden vapautuminen ja luoton saamisen höllentyminen, ks. esim. Takala ja Virén 1995.

rian näkökulmasta siihen, että luotonsaantimahdollisuudet parantuvat ja siksi yhä useammat, usein vieläpä markkinoilla toimimiseen tottumattomat, saavat luottoa. Luotolle perustuva talous ei kuitenkaan useinkaan ole vakaa, ja esimerkiksi jokin ulkopuolinen shokki romahduttaa velkojen takaisinmaksukyvyyn. Rahoitusmarkkinoiden muutoksen ja vararikkojen välisen yhteyden tarkastelu empiirisesti on ollut vielä vähäistä. Historiantutkimuksessa on kuitenkin argumentoitu, että teollistumisen aikakaudella tapahtuneet nopeat muutokset luoton määrässä ja luottovälineiden laadussa vaikuttivat vararikkojen määrälliseen kehitykseen.¹⁰⁶

Konkurssilaista maksukyvyttömyyden sosiaaliseen määrittämiseen

Se, määrittykö maksukyvyttömyys yhteiskunnassa sallittavaksi vai viimeiseen asti vältettäväksi teoksi, ilmenee tietyssä määrin konkurssilainsäädännössä valituista painotuksista. Tämä viittaa vararikon rangaistavuuteen sekä siihen, suosiiiko lainsäädäntö velkojen maksun saantia vai velallisen uudelleen aloittamisen tukemista. Ensin mainitussa näkökulmassa luottosuhteeseen liittyvä riski asetetaan ensisijaisesti velallisen kannettavaksi. Tällöin lainaamisen riskin voidaan katsoa kuuluvan velalliselle, jolla on parhaat tiedot lainan takaisinmaksamisen edellytyksistä.¹⁰⁷ Luotonantajan riski liittyykin ensisijaisesti velallisen maksukykyyn ja -haluun ja tilanteisiin, joissa velallisen aikomuksena ei missään vaiheessa ole ollut luoton takaisinmaksaminen tai joissa tämä ottaa liian suuria riskejä (moraalisen hasardin vaara). Velkojen etua suojelevissa konkurssilaeissa pyritään velallisen omaisuuden nopeaan ja tehokkaaseen realisoimiseen velallisen asemasta liiemmästi välittämättä.¹⁰⁸

Myös tai pelkästään luotonantajat luottosuhteeseen sisältyvästä riskistä vastuuseen asettavien konkurssilakien tavoitteena on puolestaan tukea velallisen jatkamista ja uudelleen aloittamista, mikä voi myös olla tehokasta yhteiskunnan kannalta, koska velallinen ei näin ei syrjäydy.¹⁰⁹ Tällaista konkurssilainsäädäntöä kuvataan velallisyystävälliseksi. Sen keskeisimpänä merkinä pidetään velkavastuusta vapautumista.¹¹⁰ Velkojen oikeudet ainoastaan velallisen konkurssin hetkellä omistavaan omaisuuteen limittävä konkurssilainsäädäntö kannustaa velallista palamaan taloudellisen toiminnan pariin, koska velallisella on vielä toivoa. Uudelleen aloittaminen on ainakin teoriassa helpompaa.¹¹¹ Velan maksuvastuusta vapautumisen näkökulma muodostaa tutkimuk-

¹⁰⁶ Hoppit 1986, 53–56, 135; Hoppit 1987, 54; Balleisen 2002, erit. 41–45. Ks. myös Rodgers 1985, 75, 80; Dick ja Lehnert 2010.

¹⁰⁷ Niemi-Kiesiläinen 1996, 258–259.

¹⁰⁸ Niemi-Kiesiläinen 1996, 264–266; Arola 2006, 20.

¹⁰⁹ Niemi-Kiesiläinen 1996, 254, 268–269.

¹¹⁰ Esim. McCoid 1996; Stiglitz 2001, 3. Tiiviit esitykset velkavapautusjärjestelmien periaatteellisista vaikutuksista luottomarkkinoilla sekä velkoja- ja velallisyystävällisten konkurssilakien tyyppi- ja piirteistä ks. Di Martino 2006, erit. 25–26; Sgard 2006.

¹¹¹ Velallisen riskin pienentyessä yritteliäisyyden vetovoimaisuuden katsotaan kasvavan, vaikka samalla luottotappioiden määrä voi lisääntyä ja siksi luoton hinta nousta – vaikka empiiriset tulokset tästä ovatkin ristiriitaisia. Teoreettisesti ks. esim. Cohen 1982, 156; Howard 1987, 1–2; Di Martino 2006, 29, 34, 35; Carlos, Kosack ja Castro Penarrieta 2015, 29. Empiirisesti esim. White 2001, 39–42; Fan ja White 2003; Lee, Yamakawa, Peng, Barney 2011. Ks. myös Niemi-Kiesiläinen 1996, 269–270.

nessa tärkeimmän lähtökohdan vararikkoon suhtautumisen ja seurausten tarkastelulle.

Konkurssilainsäädäntö ja sen muutos muodostavat tutkimuksen tärkeimmän virallisen institutionaalisen taustarakenteen. Instituutioiden ja niiden muutosten seurausten merkitys on ollut korosteisessa asemassa jo pitkään taloutta ja sen toimijoita käsittelevässä tutkimuksessa. Instituutiot määrittävät toiminnan rajoja ja sääntöjä sekä voivat toimia taloudellisissa sopimuksissa ne vahvistavana kolmantena osapuolena.¹¹² Yksi taloudellisen toiminnan kannalta keskeisimmistä virallista instituutioista ovat omistusoikeudet, joihin sisältyy myös konkurssilaki.¹¹³ Se määrittelee velkojien ja velallisten oikeuksia omaisuuteensa, vaikuttaa investointeihin ja ehkäisee kannattavien yritysten ennenai-kaista likvidointia.¹¹⁴

Kuten Philip Scranton ja Patrick Fridenson toteavat, konkurssi on kuitenkin pohjimmiltaan sosiaalinen prosessi.¹¹⁵ Näin oli varsinkin esiteollisella ajalla, jolloin taloutta ja luottosuhteita määritteli vielä pitkälti henkilökohtaisuus. Kuten on jo aikaisemmin todettu, oikeusnäkökulma jättääkin avoimeksi suuren osan velalliseen suhtautumiseen ja sen muuttumiseen liittyviä kysymyksiä. Sekä konkurssin synnyn, siihen suhtautumisen kuin seuraustenkin siemenet istutettiin sosiaalisissa suhteissa, yksilöiden välisissä kontakteissa ja sopimuksissa. Siksi tutkimuksessa katsotaan konkurssilain taakse paikallisiin ja arkisiin oikeuskäytänteisiin. Näin havainnoidaan sitä, kuinka velallisiin ja näiden kokemaan suhtauduttiin oikeussaleissa. Esimerkiksi Douglas C. North korostaa myös epävirallisten instituutioiden, kuten erilaisten traditioiden ja yhteiskunnassa vaikuttavien käsitysten, merkitystä kaikelle inhimilliselle ja taloudelliselle toiminnalle.¹¹⁶ Sosiaalisen kanssakäymisen säännönmukaisuus ja siihen kohdistetut odotukset muodostavat instituution yhteisesti hyväksytystä käyttäytymisestä.¹¹⁷ Siten konkurssioikeudenkäynnit tarjoavat näköalan siihen, millaista käyttäytymistä velalliselta odotettiin ja miten tähän suhtauduttiin. Tämä sosiaalinen näkökulma pohjimmiltaan oikeudelliseen ja taloudelliseen ilmiöön on tutkimuksen keskiössä täydentäen näin aikaisemmin runsaana virinnyttä oikeushistoriallista näkökulmaa.

1.4 Tutkimuskysymykset

Tutkimus keskittyy suomalaisiin konkurssiin joutuneisiin 1800-luvun kaupunkilaisiin sekä konkurssin määrittymiseen konkurssioikeudenkäynneissä ja muutoin yhteiskunnassa. Tutkimuksen tavoitteena on hahmottaa maksukyvyttömyyden ja konkurssin esiteollisia ja tätä modernimpia piirteitä. Tutkimuksen

¹¹² North 2011 [1990] 3–4, 54–60.

¹¹³ North 2011 [1990]

¹¹⁴ Claessens, Djankov ja Mody 2001, xvii–xxii.

¹¹⁵ Scranton ja Fridenson, 2013, 109.

¹¹⁶ North 2011 [1990], 17–26, 36–45. Ks. myös Lamberg ja Ojala 1997, 10.

¹¹⁷ Mokyr 2006, 273.

pääkysymys on: *mitä vararikko tarkoitti ja millaisia merkityksiä siihen liittyi 1800-luvun kaupunkiyhteisöissä yhteiskunnallisesti, taloudellisesti sekä yksilöiden näkökulmasta?* Pääkysymys on laaja, joten siihen vastaaminen edellyttää ilmiön tarkastelua useiden alakysymysten ja näkökulmien kautta. Kokonaisvaltainen lähestymistapa on tarpeen ennen kaikkea sen vuoksi, että konkurssilainsäädäntö ja sen käytännön tulkinta oikeusistuimissa, vararikolle yhteiskunnassa annetut merkitykset, vararikkojen yleisyys sekä vararikon yksilötason seuraukset limityivät ja liittyivät toisiinsa.

I Konkurssi-ilmiön yleisyys ja levinneisyys.

Tutkimuksessa muodostetaan ensimmäiseksi käsitys konkurssi-ilmiön laajuudesta ja sen kohdistumisesta. Ensimmäiset tarkentavat alakysymykset kuuluvat: kuinka yleisestä ja laaja-alaisesta ilmiöstä omaisuudenluovutuksissa¹¹⁸ oli kyse ja millaisia muutoksia ilmiössä tapahtui? Tutkimusjoukkoa ei siten määritellä etukäteen ammatillisen tai sosiaalisen statuksen mukaan. Osa tutkimuksen tulosta on sen selvittäminen, ketkä ja mitkä ryhmät olivat alttiina maksukyvyttömyydelle. Lähes kaikki aikalaiset ottivat lainaa joko käytännön pakon sanelemana tai mahdollisesti myös kevytmielisesti. Siten myös kyvyttömyyttä selviytyä luottositoumuksista esiintyi yhteiskunnan kaikilla askelmilla. Periaatteessa jokainen, joka sai ja otti luottoa, oli vaarassa ylivelkaantua ja ajautua maksuvaikeuksiin. Konkurssi ei tosin voinut kuulua yhteiskunnan alimpien ryhmien toimenpidevalikoimaan, koska vararikko edellytti pääsyä luottosuhteisiin sekä realisoitavissa olevaa omaisuutta.

Lainan ottaminen nähdään tutkimuksessa tietoiseksi ja rationaaliseksi toiminnaksi taloudellisen ja sosiaalisen tilanteen parantamiseksi – siksi se kertoi uskosta tulevaisuuteen.¹¹⁹ Lainaamisen liittyivät kuitenkin tiedon ja kykyjen rajat, minkä vuoksi lainaaminen ei välttämättä perustunut optimaaliseen päätöksentekoon. Lainanottajat saattoivat yliarvioida tulevat tulonsa ja maksukykynsä, ja se saattoi heikentyä esimerkiksi sairauden, työttömyyden tai monen muun velallisen vallan ulkopuolella olevan tekijän vuoksi. Velallisen lainanottamista koskeva päätöksenteko saattoi myös häiriintyä erilaisissa stressitilanteissa, kuten maksuvaikeuksien orastaessa.¹²⁰

Tutkimuksen edetessä enin huomio kohdistuu toki väistämättä ammatti- ja sosiaaliryhmiin, joita vararikkoisissa eniten esiintyi – käytännössä siis porvariyhteisöön. Koska tutkimus perustuu kaupunkeihin ja niiden raastuvanoikeuksissa käsiteltyihin juttuihin, se ei siten juurikaan käsittele aatelisten velkaantumista ja vararikkoja. Aatelisten konkurssien ensimmäinen oikeusaste oli vuoteen 1869 asti hovioikeus. Sinänsä määrällisesti ohuen aateliskerroksen elämäntapa ja maailmakuva erosivat huomattavasti muista yhteiskuntaryhmistä. Tähän elämäntapaan liittyvää kuluttamista onkin jo tutkittu varsin runsaasti.¹²¹

¹¹⁸ Käytettäessä termiä omaisuudenluovutus viitataan yhdessä sekä elinaikana tehtyihin että kuolinpesien konkursseihin.

¹¹⁹ Esim. Markkanen 1977, 95; Ojala 1997, 102–103, 123; Ojala 2010, 415–416; Hemminki 2014, 183, 187–188. Ks. myös Ilmakunnas 2009, 126–127.

¹²⁰ Niemi-Kiesiläinen 1996, 258.

¹²¹ Esim. Ilmakunnas 2009; Ilmakunnas 2012.

Vaikka maksukyvyttömyyttä ja konkurssia käytetään usein synonyymeina¹²², tutkimuksessa keskitytään vain oikeuslaitokseen asti edenneeseen maksukyvyttömyyteen. Konkurssit edustivat pientä osaa kaikista maksuvaikeuksista, sillä maksukyvyttömyys *de facto* oli mahdollinen myös oikeuslaitoksen ulkopuolella. Valtaosa maksuvaikeuksista sovittiin siis todennäköisesti velkojan ja velallisen kesken yksityisesti.¹²³ Konkurssi, velkojen takaisinperintä ja velkavankeus liittyivät läheisesti yhteen.¹²⁴ Yhtäkään näistä kolmesta teemasta ei Suomessa ole kovin kattavasti tutkittu. Tässä tutkimuksessa muita maksukyvyttömyydestä kertovia ilmiöitä ainoastaan sivutaan. Rajaus on tehty, koska velkavankeus ja takaisinperintä ovat itsenäisiä ilmiöitä, jotka ansaitsevat omat tutkimuksensa sellaisessa laajuudessa, jossa se ei mahdu osaksi tätä tutkimusta.¹²⁵

II Vararikkojen taustatekijät ja selittäjät.

Toinen alatutkimuskysymyskokonaisuus liittyy ensinnäkin sen selvittämisen, mitkä tekijät synnyttivät maksukyvyttömyyttä ja miksi sekä miten vararikkoilmiö muuttui sekä yksilöiden että yhteiskunnan tasoilla? Painotus on ensinnäkin yhteiskunnallisten ja taloudellisten instituutioiden muutoksen ja vararikkojen välisessä yhteydessä. Tarkastelu keskittyy siihen, miten taloudellisen liberalismien kauden yhteiskunnan rakenteita muuttaneet talouspoliittiset päätökset vaikuttivat maksukyvyttömyyteen. Miten yleinen taloudellinen kehitys ja etenkin luottomarkkinoiden muutokset vaikuttivat vararikkoilmiöön? Keskeinen kysymys on myös se, synnyttikö vararikkoja taloudellinen aliehkittyneisyys vai kehittyneisyys? Yhtä lailla relevantti kysymys liittyy vaikutusten kulkusuuntiin: vaikuttivatko vararikot talouteen tai luottomarkkinoihin yleensä?

Yrittäjyydessä, muussa taloudellisessa yritteliäisyydessä ja kilpailun synnyssä keskeisiä ovat niitä mahdollistavien instituutioiden olemassaolo, tai ainakin niitä estävien instituutioiden poissaolo. Teollistumisen aikakauden vararikkoja tarkastelleissa empiirissä tutkimuksissa huomio on usein kohdistunut Britanniaan. Siellä elinkeinojen harjoittaminen oli vapaata jo 1600-luvulta asti.¹²⁶ Suomessa tilanne oli erilainen. Kaupunkielinkeinot olivat tarkoin säädeltyjä ja markkinoille pääsy rajoitettua aina 1870-luvun lopulle asti.¹²⁷ Markkinoille pää-

¹²² Mikä noudattaa konkurssseja koskevan tutkimustradition kielenkäyttöä (ks. esim. Fletcher 2009 [1990], 6). Täysin sama asia maksukyvyttömyys ja konkurssi eivät toki ole. Maksukyvyttömyys on tosiallinen olotila, konkurssi taas oikeudellinen tila. Maksukyvyttömyys tarkoittaa sitä, että velallinen ei mahdollisesta omaisuudestaan huolimatta kyennyt vastaamaan niihin takaisinperintävaatimuksiin, joita velkojat esittivät, esim. Wrede ja Saxén 1895, 2–3. Ks. myös Laitinen 1990, 28–29.

¹²³ Esim. Lester 1995, 78; Hemminki 2014, 189–191.

¹²⁴ Jos maksuun tuomittuja velkoja ei kyennyt maksamaan, velallista uhkasi velkavankeus. Niin pitkälle menneestä ahdingosta saattoi vapautua vain maksamalla tai haakeutumalla konkurssiin, Wrede 1927, 170.

¹²⁵ Velkavankeudesta ks. Coleman 1999 [1974]; Cohen 1982; Gratzner 2008b; Vause 2016.

¹²⁶ Kekkonen 1987, 273.

¹²⁷ Kekkonen, 1987. Taloudellisen liberalismien ideologian vahvistuessa käsityön ja kaupan rajoituksia oli lievennetty jo 1850-luvulta lähtien, mutta vuoteen 1880 asti kuka tahansa ei voinut harjoittaa haluamaansa ammattia tai elinkeinoa. Elinkeinojen harjoittaminen edellytti lupaa sekä osoitusta ammattitaidosta ja harjoittelusta. Lisäksi kaupunkien vanhoilla porvareilla oli oikeus päättää siitä, ketkä saattoivat harjoittaa kaupungeissa itsenäisiä elinkeinoja. Samoin tuotteiden ja palvelujen hintoja voitiin kont-

sy helpottui, siis käytännössä vapautui kokonaan, kun vuosisatojen ajan voimassa olleet porvarisprivilegiot lakkautettiin vuoden 1880 alusta. Voimaan tuli täydellinen elinkeinovapaus.¹²⁸ Aikaisemmassa tutkimuksessa on korostettu sitä, että markkinoille päässeet lukuisat uudet yrittäjät lisäsivät kilpailua. Paikallisesti onkin todettu kaupanalan yritysten konkurssien lisääntyneen.¹²⁹ Yritteliäisyyden institutionaalisten rajojen vuoksi on aiheellista tarkastella, missä määrin kilpailusta johtuvia vararikkoja saattoi syntyä kaupunkimarkkinoilla ennen elineinojen vapautumista kaupunkien markkinoilla.

1800-luvun Suomesta voidaan tunnistaa myös useita rahoituksen vallankumouksen piirteitä. Suomen Pankki ja talletuksiin painottuneet säästöpankit sekä luottoja myöntävät kassat ja yhdistykset saivat 1860-luvulla rinnalleen virallisen liikepankkilaitoksen, mikä kasvatti huomattavasti tarjolla olleen luoton määrää maassa, jossa se aikaisemmin oli ollut esimerkiksi teollistumisen tarpeisiin nähden riittämätön.¹³⁰ Lisäksi aikaisemmin ulkomaankaupassa käytetty vekselimuotoinen luotto levisi 1800-luvulla kotimaan sisäisille luottomarkkinoille.¹³¹ Rahoituksen vallankumoukseen liittyi kuitenkin myös yleinen luottojärjestelmän virallistuminen: luottosuhteet kirjallistuivat, virallinen luottolaitos syntyi ja luoton takaisinmaksua tukevat instituutiot kehittyivät edelleen. Tutkimuksessa arvioidaan siten sitä, synnyttikö rahoituksen vallankumous taloudellista epävakautta makro- ja yksilötasolla vai autoiko se ehkämään maksukyvyttömyyttä lisäämällä luottomarkkinoiden ennakoitavuutta ja vakautta.

Toiseksi huomio kohdistetaan velallisiin ja heidän konkurssipesiinsä. Konkurssin yksilötason syitä tarkasteltaessa hyödynnetään vararikkoisten omia käsityksiä maksukyvyttömyydestään.¹³² Syventymällä siihen, miten konkurssivelalliset itse selittivät vararikkoonsa johtaneita tekijöitä, tavoitetaan aikalaisten käsityksiä taloudellisista riskeistä. Tämä kertoo myös siitä, miten maksukyvyttömyydestä piti kertoa, mikä puolestaan kuvastaa yleisiä ja yhteisesti jaettuja ajatus- ja toimintamalleja. Konkurseja yksilötasolla selitettäessä huomio kiinnitetään myös dynaamisten kyvykkyyksien näkökulmaa mukaillen velallisten ikään ja uran pituuteen. Nämä ovat tietoja, joita tutkimuksen kohteena olevista konkurssintekijöistä on saatavilla. Heiltä ei ole säilynyt tyypillisestä liiketaloustieteellisessä tutkimuksessa hyödynnettäviä sisäisiä lähteitä, kuten vuosikertomuksia tai kirjeenvaihtoa, joiden kautta voi arvioida konkurssintekijöiden toi-

---

rolloida. Järjestelmän tarkoituksena olikin turvata porvaristoon kuuluvien henkilöiden toimeentulo ja rajoittaa keskinäistä kilpailua, Alanen 1957, 362–363; Möller 1968, 110; Mauranen 1980, 442–443; Mauranen 1981, 195; Rasila 1982c, 15–21; Kekkonen 1987, 12; Ojala 1997, 124–125; Keskinen 2012, 49, 55, 307–310; Uotila 2014, esim. 71.

¹²⁸ Mauranen 1981, 195, 204.

¹²⁹ Esim. Alanen 1957, 444–445, 450–451; Tommila 1972, 208–223, 209, 214, 216; Mauranen 1981, 204; Rasila 1984, 332; Nummela 1989, 90–91; Hjerppe ja Mauranen 1990, 167; Karonen 2004, 36.

¹³⁰ Esim. Aaku 1957, 5, 8; Schybergson 1964, 16–17; Ikonen 1995, 110; Kuusterä 1995, 16–54; Esim. Ojala 1999b, 279; Kuusterä ja Tarkka 2011, 154, 261.

¹³¹ Ks. Korpisaari 1923b, 100–102; Aaku 1957, 44, 78–79; Autio 1996, 21–22; Kuusterä ja Tarkka 2011, 158, 264, 387.

¹³² Ks. Reynard 2001; Hardwick 2009, erit. 164–165; Coquery 2013, 64–64; Safley 2013, 9.

mia, kyvykkyyttä ja henkilökohtaisia ominaisuuksia, kuten ammattitaitoa, neuvokkuutta, uutteruutta tai riskinottorohkeutta.¹³³

Vararikkoon joutumisen mekanismeja yksilötasolla selvitetään myös tutkimalla konkurssipesien varallisuutta, velkoja ja velkaantuneisuutta. Kysymys siitä, millainen velkaantuminen asetti velallisen vararikolle alttiiksi, on olennainen. Vaikka lainaaminen oli tavallista kaikille yhteiskuntaryhmille, on silti oletettavaa, että kaikenlainen velkaantuminen ei johtanut konkurssiin. Tästä näkökulmasta aihetta ei ole kuitenkaan aikaisemmin tutkittu, vaan lainaaminen on nähty pääosin positiivisesta, lainaamiskykyä ja luottoverkostoihin pääsyä korostavasta näkökulmasta.¹³⁴ Käytettävissä olevat konkurssien oikeusaineistot mahdollistavatkin velallisen velkojen suuruuden ja varallisuuden selvittämisen konkurssin alkaessa. Näiden avulla etsitään ylivelkaisuuden ja maksukyvyttömyyden välistä rajaa: millaisessa tilanteessa konkurssihakemus tuli ajankohtaiseksi ja missä määrin kyse oli todellisesta varattomuudesta vai maksuvalmiuden puutteesta. Samalla arvioidaan erilaisten velkatyyppien tai velkaantumisen osatekijöiden merkitystä vararikon selittäjänä.¹³⁵

Konkurssipesien varallisuuteen ja velkoihin keskittyminen tarkoittaa sitä, että aikaisemmassa tutkimuksessa varsin laajalti käsitelty kysymys velallisten saatavista on pääsääntöisesti rajattu tutkimuksen ulkopuolelle. Tutkimuksen huomio keskittyy ensisijaisesti velallisiin ja näiden velkaantuneisuuteen kokonaisuutena, joten aikaisemmassa tutkimuksessa käsitelty konkurssivelkojen ja -velkojen verkostotutkimus on myös rajattu tutkimuksen ulkopuolelle.¹³⁶ Samasta syystä johtuen käsittely ei myöskään laajene arvioimaan sitä tutkimuksessa toisinaan esiintyvää ajatusta, että konkurssipesien ostaminen saattoi olla muille yrittäjille mahdollisuus päästä halvalla liiketoiminnan alkuun.¹³⁷

III Maksukyvyttömyyden anteeksisaaminen.

Kolmanneksi tutkimus keskittyy vastaamaan kysymykseen, saattoiko maksukyvyttömyyden ja vararikon saada anteeksi juridisesti sekä sosiaalisesti. Tätä kautta päästään käsiksi siihen, miten vararikkoon aikakaudella suhtauduttiin ja miten se muuttui yhteiskunnan ja talouden modernisoituessa. Keskeinen kysymys on, kuinka vararikkoon suhtautuminen vaikutti velallisten mahdollisuuteen aloittaa uudelleen. Oliko itsensä elättäminen mahdollista, vai johtiko konkurssi köyhyyteen? Keskeisin rajalinja kulkee vuodessa 1868. Tarkastelun kohteena on se, vaikuttiko tuolloin toteutettu lainmuutos konkurssiin suhtautumiseen ja sitä kautta velallisten asemaan käytännössä.

Kun Suomi siirtyi osaksi Venäjän valtakuntaa, vuodesta 1798 voimassa olleeseen kuninkaallisen konkurssilainasetukseen sisältyi edelleen näkemys kun-

¹³³ Aikakauden tyhjästä ponnistaneiden yrittäjien ominaisuuksista ks. esim. Heiman 1980, 10, 58.

¹³⁴ Esimerkiksi empiirisesti taloudellisten ja sosiaalisten suhteiden yhteen kietoutumista luottomarkkinoilla yhtenä ensimmäisistä käsitelleen Graig Muldrew:n neljä ja puolisataa sivuisessa tutkimuksessa vararikkoo ja maksukyvyttömyyttä käsitellään yhteensä neljällä sivulla, ks. Muldrew 1998, 274, 283–284, 293.

¹³⁵ Konkurssivelallisen veloista ks. Mauranen 1990; Nyberg (toim.) 2006, 166–176.

¹³⁶ Ks. esim. Kaarniranta 2001, 136–140; Nyberg 2007, 70; Nyberg, K. ja Jakobsson, H. 2013.

¹³⁷ Ks. esim. Heiman 1980, 11.

niallisten velallisten ja epärehellisesti tai petollisesti velkojia kohtaan menetel-
leiden erilaisesta kohtelusta.¹³⁸ Rehelliseksi ja kunnialliseksi, ilman omaa syy-
tään maksukyvyttömäksi velalliseksi todettu velallinen saattoi saada roomalai-
sesta laista periytyneen *cessio bonorum* -luovutusedun.¹³⁹ Siinä kunniallisen
velallisen uutta alkua tuettiin vapauttamalla velallinen maksamasta konkurssi-
pesän varojen yli menneet velat tulevaisuudessa hankitulla omaisuudella tai
tuloilla. Etuoikeus pysyi, vaikka velallisen taloudellinen tilanne paranisi tule-
vaisuudessa. Luovutusedun voittanutta velallista ei voinut myöskään laittaa
velkavankilaan tai asettaa työhön konkurssista jääneiden velkojen vuoksi.

Konkurssiin hakeutuneen velallisen velkaantumisen syitä siis arvioitiin ja
ne voitiin ottaa huomioon. Myös luovutusedun voittaneen velallisen koko
omaisuus käytettiin kuitenkin tarpeen vaatiessa velkojen maksuun viimeistä
markkaa myöden (*mark af mark*).¹⁴⁰ Konkurssiin hakeutumalla ei siis voinut va-
pautua konkurssin alkaessa olleista veloista.¹⁴¹ Esiteollisen aikakauden ruotsa-
laisen konkurssilainsäädännön velallisyävällisyyttä ei myöskään tule rinnas-
taa moderniin taloudelliseen lähestymistapaan, jossa velkavapautusta perustel-
laan sen resurssien kohdentumista tehostavalla ja siten yleistä hyötyä tuottaval-
la vaikutuksella.¹⁴² Esiteollisen konkurssilainsäädännön perusteet olivat poh-
jimmiltaan moraalisia ja kristillisten arvojen värittämiä. Rehellisyyden erotta-
minen epärehellisyydestä oli varhaismodernin yhteiskunnan kunniakoodistojen
keskeisimpiä osia. Rehellinen toiminta oli kunniallista ja se rakensi hyvää mai-
netta, joka oli aikakauden tärkein inhimillinen pääoma.¹⁴³ Laajemmassa mitta-
kaavassa rehellisyys liittyi aikakauden moraalifilosofiseen näkemykseen koko
valtakunnan yhteisestä hyvästä ja isänmaan parhaaksi toimimisesta.¹⁴⁴

Samaan aikaan konkurssilaki saattoi olla kuitenkin myös ankara. Maksu-
kyvyttömyyteensä syyllisten velkavastuu oli elinikäinen. Heidän voitiin vaatia
korvaavan konkurssivelkoja työllä tai vankilassa istumalla, ja velallinen tuomit-
tiin menettämään kansalaisluottamuksensa.¹⁴⁵ Myös syylliseksi maksukyvyt-
tömyyteen tuomitulle annettiin tosin se helpotus, että konkurssiin saapumat-
tomat velkojat menettivät oikeutensa vaatia maksua velallisten tulevaisuudessa
hankkimasta omaisuudesta. Petolliset velalliset voitiin tuomita häpeäpaaluun
kaupungin torille kahdeksi tunniksi sekä vesileipävankeuteen ilman mahdolli-
suutta velkojen maksua koskeviin helpotuksiin.¹⁴⁶ Varhaismoderni konkurssi-

¹³⁸ Sallila 2016, 126–129.

¹³⁹ Wrede ja Saxén 1895, 9–14; Gratzner 2008b, 20–21; Ågren 2009, 146; Carlos, Kosack ja Castro Penarrieta 2015, 11; Sallila 2016, 106, 117, 129.

¹⁴⁰ KA 1798 § 14 mom. 1; Wrede ja Saxén 1895, 37; Sallila 2016, 136. *Cessio bonorum* -
edun kehittämisestä roomalaisessa laista ks. Sallila 2016, 103–157.

¹⁴¹ Vrt. modernit yhdysvaltalaiset velkavapautuslait, Niemi-Kiesiläinen 1996, 257.

¹⁴² Ibid, 285.

¹⁴³ Esim. Hasselberg 1998, 194–201; Karonen 2004, 147; Karonen 2008 [1999], 49–50, 167.

¹⁴⁴ Nurmiainen 2009, 136.

¹⁴⁵ Wrede ja Saxén 1895, 37–38.

¹⁴⁶ KA 1798 § 4 mom. 2., § 15 1–2. Mom. Häpeäpaaluun sitominen oli häpeärangaistus.
Sillä tähdättiin nimenomaan kunnian menetykseen, esim. Lappi-Seppälä, 1982, 37.
Myös Virtanen 1944, 19–20. Ruotsissa, jossa lainuudistustyö ei keskeytynyt samalla
tavalla 1800-luvun alkupuoliskolla kuin Suomessa, häpeäpaalu rangaistuksena pet-
tureille säilyi voimassa konkurssilainsäädännön uudistamisissa vuosina 1818 ja 1830,
Gratzner 2008b, 35.

laki tarjosi siten velalliselle joko huomattavaa helpotusta tai vaihtoehtoisesti varsin ankaran kohtalon.

Velallisen velkavastuusta vapautuminen oli jo 1800-luvulla kiistanalaisin aihe konkurssilakien uudistamista koskevissa keskusteluissa. Anteeksiannon idea kilpaili kaikkien velkojen kunnioittamisen ideaa vastaan.¹⁴⁷ Suomessa voitolle pääsi lopulta velkojen etua painottava näkökulma.¹⁴⁸

Jaottelusta maksukyvyttömyyteensä syyttömiin ja syyllisiin, kunniallisiin ja kunniaattomiin velallisiin luovuttiin vuoden 1868 konkurssisäännössä.¹⁴⁹ *Cessio bonorum* -etu poistui laista, eikä sen tilalle tullut mitään korvaavaa, velallisen uutta alkua tukevaa järjestelmää. Velkojen takaisinmaksusta saattoi vapautua vain kaikkien velkojen kanssa sopimukseen pääsemällä. Akordi oli mahdollinen myös aikaisemmin. Jaottelu kulki nyt muiden konkurssivelallisten ja velallisen rikoksiin syyllistyneiden välillä. Lain muutoksen jälkeen velkojat saivat myös vaatia maksua minkälaisen tuomion hyvänsä saaneen velallisten omaisuudesta, vaikka eivät olleet osallistuneet konkurssiin (Taulukko 1). Lisäksi velkojille myönnettiin ensimmäistä kertaa mahdollisuus hakea velallista suoraan konkurssiin. Äänekkäimmät vanhan konkurssilain uudistamista vaatineet tahot saivat siten lakiin vaatimansa muutokset.¹⁵⁰

---

¹⁴⁷ Telfer 2010, 608.

¹⁴⁸ Grotenfelt 1918, 2; Halila 1972, 7; Sallila 201, 224

¹⁴⁹ Sallila 2016, 183. Tässä seurattiin Ruotsin vuoden 1862 konkurssilakia, Gratzner 2008b, 30–31.

¹⁵⁰ KA 1798 § 4, § 17; KS 1868 6 luku § 85; Trapp 1847, 117; Grotenfelt 1918, 2–3; Havansi 1992, 12–16; Sallila 2016, 223. Voimassa olevan konkurssilain kritiikki vaikuttaa tosin olevan melko universaali ja ajasta riippumaton ilmiö. Se nähdään usein vanhentuneena ja yritystoimintaa tukemattomana, ks. Laitinen 1990, 28.

TAULUKKO 1 Konkurssilainsäädännön muutos.

Tuomio	Vuoteen 1869 asti	Vuoden 1869 alusta
Vapautuminen velkojen takaisinmaksuvastuusta tulevaisuudessa hankitulla omaisuudella	Maksukyvyttömyyteen syytön velallinen (<i>cessio bonorum</i> -luovutusetu); akordi	Akordi
Elinikäinen velkojen takaisinmaksuvastuu	Maksukyvyttömyyteen syyllinen velallinen; konkurssirikoksesta tuomittu	Kaikki, jos ei akordia
Velkojen oikeus käyttää konkurssipesän omaisuus velkojen maksuun	Koko omaisuus	Erilaisia tulkintoja; tarkasti lakiin vasta 1800-luvun jälkipuoliskolla
Määrä, jonka velkojat saavat ulosmitata velallisen tulevaisuudessa hankkimaa omaisuutta	Maksukyvyttömyyteen syyttömältä ei mitään; syylliseltä ja konkurssirikoksesta tuomitulta rajoittamattomasti	Konkurssirikokseen syyttömälle velalliselle piti jättää elämiselle välttämätön osa (luovutusetu); konkurssirikoksesta tuomitulta rajoittamattomasti
Kansalaisluottamuksen menetys	Maksukyvyttömyyteen syylliseksi tuomittu; konkurssirikoksesta tuomittu	Konkurssirikoksesta tuomittu
Velkavankeuden ja työpakon uhka konkurssivelkojen vuoksi konkurssin päättymisen jälkeen	Maksukyvyttömyyteen syylliseksi tuomittu; konkurssirikoksesta tuomittu	Konkurssirikoksesta tuomittu
Ankarimmat rangaistukset konkurssirikoksista	Häpeäpaalu ja vesileipävankeus; elinikäinen velantakaisinmaksuvastuu	Vankilatuomio (maks. 6 vuotta); elinikäinen velantakaisinmaksuvastuu
Konkurssiin osallistumattomien velkojen oikeus vaatia maksua konkurssin jälkeen	Ei oikeutta	Sallittua

Lähteet: KA 1798; KS 1868.

Velkojaystävällisyydestään huolimatta vuoden 1868 konkurssisäätöä pidettiin aikaisempaa humanimpana.¹⁵¹ Ruumiiseen kohdistuvista ja häpeän tuottamiseen perustuvista rangaistuksista luovuttiin. Lisäksi kiellettiin velallisen kaiken tulevaisuuden omaisuuden ulosmittaaminen konkurssivelkojen vuoksi.¹⁵² Luovutusetu vuodesta 1869 alkaen tarkoitti sitä, että velallista ei voitu painostaa maksamaan ennen konkurssia syntyneitä velkoja velkavankeudella tai työpakolla. Luovutusedun sai, jos velallinen ei ollut käyttäytynyt velkojia kohtaan petollisesti, epärehellisesti tai vilpillisesti.¹⁵³ Vankilaan saattoi edelleen joutua

¹⁵¹ Esim. Wrede ja Saxén 1895, 39–39.

¹⁵² Esim. Wrede ja Saxén 1895, 38.

¹⁵³ Esim. Bergh 1884, 168.

konkurssirikoksen vuoksi.¹⁵⁴ Autonomian aikakaudella voimassa olleet konkurssilait sisälsivät siten keskenään vastakkaisia näkökulmia velalliseen. Konkurssirangaistukset tietyllä tavalla inhimillistyivät. Toisaalta velallisen uudelleen aloittamista ei enää erityisesti tuettu velkavastuusta vapauttavien säädöksin. Aikaisemmin velat eivät välttämättä jääneet elinikäisiksi, minkä piti edistää toipumista. Toisaalta tällöin osa velallisista saatettiin tuomita ankariin rangaistuksiin. *Cessio bonorum* -etujen myöntämisestä käytännössä tai sen vaikutuksesta velallisen tulevaisuuden odotuksiin tiedetään vain vähän.¹⁵⁵

Kun kysymystä vararikon anteeksisaamisesta tai -saamattomuudesta tarkastellaan konkurssioikeudenkäyntien kontekstissa, huomio kohdistetaan kurssissa jaettuihin tuomioihin ja rangaistuksiin. Keskeistä on se, myönnettiinkö tulevaisuuden velkavastuusta poistavia *cessio bonorum* -luovutusetuja tai muita muita etuja ja millaisia rangaistuksia kurssissa vastaavasti tuomittiin ennen ja jälkeen lainmuutoksen. Näin selvitetään sitä, kuinka laissa määritelty maksukyvyttömyyteen syyllisyyden tai syyttömyyden näkökulma toteutui käytännössä. Tämän rinnalla huomio kiinnitetään velallisten sosiaaliseen todellisuuteen konkurssin jälkeen. Vararikon sosiaalista anteeksiantamista - tai antamattomuutta lähestytään vararikkoisten elämänselämän sekä sosiologiassa ja kehitysmaatutkimuksessa käytetyn elämänlaadun käsitteen kautta.¹⁵⁶ Elämänlaatu koostuu useista muistakin osa-alueista, mutta tutkimuksessa keskitytään konkurssinjälkeiseen kykyyn pärjätä taloudellisesti.¹⁵⁷ Huomio kohdistetaan siten kykyyn aloittaa uudelleen elinkeinossa ja ammatissa. Näin päästään käsiksi siihen, miten paikallisyhteisö otti vastaan konkurssintekijän. Koska esiteollisessa taloudessa sosiaalisten normien- ja liiketoimintakulttuurin mukaisella käyttäytymisellä oli keskeinen merkitys, tutkimuksessa oletetaan, että velallisen ja velkojen suhde sekä velallisen käyttäytyminen määrittivät paljolti velallisen uudelleen aloittamisen mahdollisuuksia. Siten köyhyyttä ja vaurautta tarkastellaan ilmiönä, jotka rakentuivat yhtä aikaa sekä materiaalisesti että sosiaalisesti.

1.5 Rajaukset

Tutkimuksessa on useita paikallisia, ajallisia ja näkökulmallista tasoja, joita avataan lisää menetelmiä ja lähteitä esitelevässä luvussa. Tutkimuksen perusta on kuitenkin kaupungeissa 1800-luvulla sattuneissa kurssissa. Laajimmillaan se kattaa kaikki Suomen kaupungit. Tutkimus on siten kaupunkien tasolla valtakunnallista. Valtakunnallisesta tarkastelutasosta seuraavalla tasolla analyysi

¹⁵⁴ KS 1868 6 luku § 86–88; Havansi 1992, 16. Lopullisesti velkavankeudesta luovuttiin vuonna 1897 Ruotsia 18 vuotta myöhemmin, Wrede 1927, 48, 510–511; Pajuoja 1986, 36–37; Grätzer 2008b, 17, 41–42.

¹⁵⁵ Ks. kuitenkin Aunola 1957, 391–392. Toini Aunolan mukaan luovutusedun voittaneen velallisen tulevaisuuden mahdollisuudet olivat valoisimmat kuin edun menettäneen velallisen.

¹⁵⁶ Esim. Nussbaum ja Sen 1992.

¹⁵⁷ Barnes et al. (toim.) 2001; Gough, Eisenschitz, McCulloch, 2006.

perustuu viidestä kaupungista kerättyihin määrällisiin ja laadullisiin konkursseja koskeviin aineistoihin. Yksilötasolla tarkimmat aineistot on kerätty Vaasasta ja Jyväskylästä, ja näiden lisäksi sekä laadullista että määrällistä aineistoa on hankittu Helsingistä, Kristiinankaupungista ja Tampereelta. Lisäksi muutamissa muissa kaupungeissa sattuneita yksittäisiä konkursseja on sisällytetty analyysiin. Tutkimuksen perustana olevat keskeisimmät kaupungit ovat valikoituneet saatavilla olevien konkurssiaineistojen ja kaupunkien erilaisuuden vuoksi.

Helsinki oli maan pääkaupunki, ja merkitys talouden ja rahoituksen keskuksena kasvoi vähitellen vuosisadan ensimmäisellä puoliskolla. Autonomian alkukaudella Helsingin merkitys viennin keskuksena oli kuitenkin vain länsirannikon pienempien kaupunkien veroinen.¹⁵⁸

Vaasa sen sijaan oli autonomian ajalle tullessa yksi Suomen tärkeimmistä kaupungeista. Se oli tärkeä ulkomaankaupan keskus, jonka elinkeino- ja sosiaalirakenteeseen toivat oman erityisen leimansa varuskunta, hovioikeus ja lääninhallitus. Kaupunkiin perustettiin Suomen pankin sivukonttori sekä säästöpankki 1840-luvun alussa. Yhdyspankin haarakonttorin kaupunki sai heti pankin perustamisvuonna 1862.¹⁵⁹ 1870-luvun lopulla kaupungissa perustettiin lisäksi maan kolmas yksityinen liikepankki. Kaupungissa oli siten saatavissa luottoa. Lisäksi Vaasa oli vuodesta 1775 lähtien yksi maan hovioikeuden istumispaikoista. Hovioikeudet olivat yleisen oikeudenhoidon valvonta- ja kehittäjäelimiä, koska niissä tarkastettiin alioikeuksien tuomioiden ja tuomiokirjojen oikeellisuus.¹⁶⁰ Hovioikeuskaupungeissa oli oletettavasti parhaat edellytykset myös alioikeuksien ajanmukaiselle konkurssilainsäädännön tulkitsemiselle. Vaasassa sattui lähes koko kaupungin maan tasalle polttanut tulipalo elokuun kolmas 1852. Näin tutkimuksessa pystytään tarkastelemaan kaupunkipalon kaltaisen yhteisöllisen kriisin vaikutusta velallisiin.¹⁶¹ Vuosisadan viimeisten vuosikymmenten aikana konkurssi myös tuli tutuksi koko Vaasan läänissä. Sen maaseutualueilla tehtiin eniten maakauppiaiden vararikkoja koko maassa.¹⁶²

Kooltaan pienehkö länsirannikon laivanvarustuskaupunki Kristiinankaupunki sai tapulikaupunkioikeudet vuonna 1789.¹⁶³ Se oli autonomian ensipuoliskolla maan merkittävimpiä ulkomaankaupan keskuksia. Kristiinankaupunki erosi kuitenkin Vaasasta muun muassa siten, että merenkulun kultakauden jälkeen 1800-luvun lopulla se ei löytänyt korvaavia elinkeinoja. Kaupungin väkiluku ja taloudellinen merkitys taantuivat.¹⁶⁴

Konkurssitapauksia on sisällytetty tutkimukseen myös sisämaasta. Suomen mittakaavassa ainutlaatuinen kaupppaa, käsityötä ja teollisuutta varten vuonna 1779 perustettu Tampere kasvoi pääkaupunkeihin verrattavaa vauhtia tehdasteollisuutensa vetovoimalla.¹⁶⁵ Kaupungille määrättiin täydellinen elinkeinonvapaus jo sitä perustettaessa, mutta jo 1800-luvun alkuun tullessa va-

¹⁵⁸ Kovero 1950, 372–386

¹⁵⁹ Aaku 1957, 7, 17; Nikula 1981, 249; Mäkelä 1985, 190–192.

¹⁶⁰ Esim. Karonen 2008 [1999], 188–189, 238.

¹⁶¹ Mäkelä 1985, 45–46, 395–399; Kallenautio 2006, 18, 19–22, 39–40, 134–138.

¹⁶² Alanen 1957, 448–449.

¹⁶³ Mäkelä (toim.) 1984, 499.

¹⁶⁴ Sjöblom 1915, 212–217; Kovero 1950, 406.

¹⁶⁵ Kekkonen 1987, 24.

paakaupunki oli muuttunut muiden kaupunkien kaltaiseksi porvarijärjestyksestään.¹⁶⁶ Käytännössä suurin merkitys oli käsityön, teollisuuden ja tietyin ehdoin kauppaa harjoittaneiden verovapaudella sekä kaupungin teollisuuden tullivapaudella.¹⁶⁷ Jyväskylä taas kuului 1830-luvulla sisämaan kaupankäyntimahdollisuuksien parantamiseksi perustettujen uusien kaupunkien joukkoon. 1870-luvulla muodostui myös merkittävä koulukaupunki. Kaupunki pysyi pienenä koko tutkimusajanjakson, mutta sen taloudellinen merkitys Keski-Suomen talousalueen keskuspaikkana oli suuri.¹⁶⁸

Keskittyminen kaupunkeihin on perusteltua, sillä vararikko oli ennen kaikkea kaupunkilainen ilmiö. Vaikka maa oli maatalousvaltainen sekä demografisesti että tuotannollisesti, suuri osa maan varallisuudesta keskittyi kaupunkeihin.¹⁶⁹ Niihin keskittyi myös väestöä, osaamista, tuotantoa ja luottolaitoksia. Myös porvarilliset elinkeinot, kauppa ja käsityö, oli pääsääntöisesti keskitetty kaupunkeihin.¹⁷⁰ Lisäksi rahatalouden kehittyminen ja leviäminen alkoivat kaupungeista. Rannikon tapulikaupungit toimivat keskeisinä väylinä ulkomaisten liikesuhteiden ja sitä kautta uutuuksien, innovaatioiden ja ulkomaisen luotatuksen maahan saapumiselle. Kaupungistumisella ja kaupungeilla oli siten keskeinen rooli talouden modernisoitumisessa.¹⁷¹

Myös konkurssi liittyi aikakaudella ensisijaisesti kaupunkilaiseen elämäntapaan. Konkurssilainsäädäntö kehittyi kaupungeissa ja kaupunkilaeissa kaupankäynnin ongelmatilanteiden ratkaisemiseksi.¹⁷² Vararikon kaupunkilainen luonne ilmeni vielä 1800-luvulla myös esimerkiksi siinä, että talonpojille suunnatusta lainopillisesta opaskirjasta vararikko-asiat oli jätetty kokonaan pois.¹⁷³ Myös virallisen vararikkotilaston perusteella suurin osa konkurseista tehtiin 1900-luvun taitteessa kaupungeissa. Jokaista maaseudulla tehtyä vararikkoa vastasi keskimäärin vähintään kaksi kaupunkilaisen konkurssia (Kuvio 1). Ero oli huomattava, koska lähes yhdeksänkymmentä prosenttia maan väestöstä asui maaseudulla.

¹⁶⁶ Rasila 1988, 398-402, 406, 411, 437, 442-449.

¹⁶⁷ Rasila 1988, 621-625.

¹⁶⁸ Jutikkala 1983, 16-17; Tommila 1972.

¹⁶⁹ Hjerppe 1988, 58-59, 65, 75, 80; Jutikkala 1983, 18-21; Heikkinen, Hjerppe, Kaukiainen, Markkanen ja Nummela 1987, 81-87.

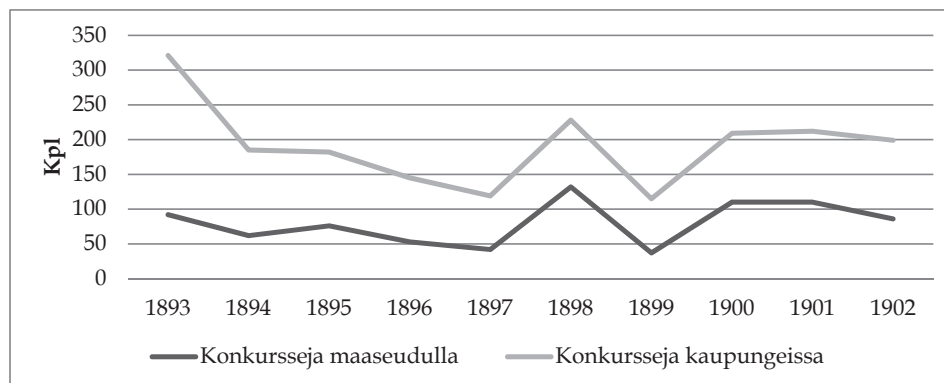
¹⁷⁰ Alanen 1957, 80-83, 99-102, 157-159, 204-214; Gardberg 1981, 10-28; Nikula 1981, 156-163; Kekkonen 1987, 11-12; 28; Harvey 1989, 23-34, 53; Uotila 2014, 16-19; Ojala ja Räihä 2017.

¹⁷¹ Möller 1954, 277-285; Aunola 1967; Kuusterä 1995, 71, 93-95; Kuusterä 1996; Ojala 1999b; Ojala 2010, 411; Schön 2013, 55, 109-115; Durantton ja Puga 2014, 815-816.

¹⁷² Halila 1972, 5-6; Sallila 2016, 97-106, 133-139.

¹⁷³ Trapp 1849.

KUVIO 1 Omaisuudenluovutukset velkojille kaupungeissa ja maaseudulla (kappaletta).

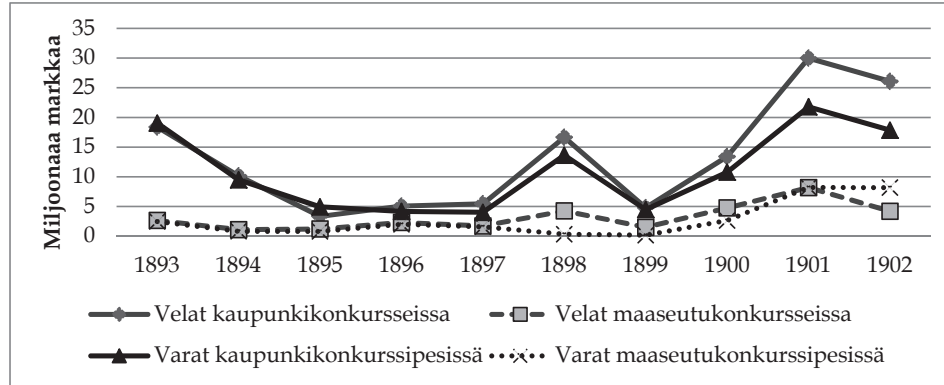
Lähde: STV 1893–1904.

Kaupunki- ja maaseutukonkurssien välinen suhde oli samankaltainen myös esimerkiksi vuonna 1830, jolloin virallisessa sanomalehdessä kuulutettiin lähes yhtä usein maaseudulla ja kaupungissa sattuneista vararikoista. Omiin populaatioihinsa suhteutettuna kaupunkilaisen todennäköisyys tehdä vararikko oli kuusitoistakertainen maaseudulla asuneisiin verrattuna. Kaupungeissa joka 1 200. kaupunkilainen teki vararikon, maaseudulla yksi 20 000 asukkaasta.¹⁷⁴

Kaupunkien rahoituksellinen ja pääomallinen merkitys ja niiden mukana syntyvä taloudellinen riski verrattuna maaseutuun korostuivat myös konkurssissa velottujen velkojen ja konkurssipesien omaisuuksien määrissä: ne olivat kaupungeissa maaseutua suuremmat 1900-luvun taitteessa (Kuvio 2). Vuonna 1901 konkurssissa velottujen velkojen yhteismäärä kaupungeissa oli noin kolmekymmentä miljoonaa markkaa. Maaseudulla määrä jäi kahdeksan miljoonaan markan tietämille.

¹⁷⁴ Vuonna 1830 maaseudulla asui vajaa 1,3 miljoonaa asukasta. Kihlakunnanoikeuksissa käsiteltiin kyseisenä vuonna 66 tavallista tai kuolinpesän konkurssia. Maaseudun asukkaan riski tehdä konkurssi, noin 0,05 promillea, oli siten häviävän pieni. Vastavastavastavana aikana kaupungeissa asui noin 76 500 asukasta, ja vararikkotapauksia sattui 63. Kaupunkilaisen konkurssiriski oli siten 0,8 promillea.

KUVIO 2 Varat ja velat kaupungeissa ja maaseudulla tehdyissä omaisuudenluovutuksissa velkojille (miljoonaa markkaa).

Lähde: STV 1893–1904.

Vararikon urbaanisuus ei tarkoittanut sitä, että elämä kaupungeissa olisi ollut maaseutua riskialttiimpaa. Vararikko liittyi ensisijaisesti kaupunkilaiseen elämäntapaan ja elinkeinon harjoittamiseen, koska niihin sisältyi vararikolle altistavia tekijöitä. Maaseudulla konkurssin myös korvasi osittain tilan pakkohuutokauppa. Vaikka aikaisemmassa tutkimuksessa maaseudun pakkohuutokauppoja saatetaan käyttää konkurssin synonyymina¹⁷⁵ ja vaikka kiinteistön pakkohuutokaupalla oli usein sama vaikutus kuin konkurssilla, samoja ne eivät olleet.¹⁷⁶ Kiinteän omaisuuden pakkohuutokauppa konkurssin sijasta johtui siitä, että usein tilaa vastaan oli saatu suuri kiinnelaina.¹⁷⁷ Kaupungeissa vastaavalaista kaupunkikiinteistöjen kiinnitystä vastaan pitkäaikaisia kuoetuslainoja myöntäviä laitoksia oli vasta vuodesta 1895 lähtien.¹⁷⁸ Siihen asti kaupunkilaiset hakivat luottonsa talletuspankeista, yleisistä kassoista ja yksityisiltä luottotajilta. Nämä saattoivat toki vaatia lainan vakuudeksi kiinnitystä kaupunkitonnttiin ja taloon, mutta luotot olivat pääsääntöisesti laina-ajaltaan lyhyempiä.¹⁷⁹ Kaupunkikiinteistökiinnityslaitoksen puuttumisen vuoksi täysimääräisinä kiinteistön arvoa vastaavat luotot olivat siten kaupungeissa harvinaisempia.

Käytännössä kaupunkien ja maaseudun välinen raja oli toki ohut ja jatkuvassa muutoksessa.¹⁸⁰ Kaupunkeihin keskittymisellä tavoitetaan kuitenkin kontekstuaalinen samanlaisuus huolimatta kaupunkien välisistä eroista. Raastuvanoikeuksissa alkaneisiin vararikkoihin keskittyminen rajaa lisäksi tutkimuksen loogisesti ympäri maata sijainneisiin, hallinnollisesti, taloudellisesti ja oi-

¹⁷⁵ Vrt. esim. Rantatupa 2004, 429–436.

¹⁷⁶ Kiinteistön pakkohuutokauppa ei esimerkiksi vaatinut konkurssiprosessin aloittamista, vaan se saattoi edetä myös normaalin ulosottokäytännön kautta, Wrede 1927, 399, 411–417, 461.

¹⁷⁷ Ks. esim. Korpisaari 1920, 309; Suomen Hypoteekkiyhdistys 140 vuotta 2000, 9.

¹⁷⁸ Schybergson 1915, 71–77; Kuusterä ja Tarkka 2011, 347.

¹⁷⁹ Heikel 1922, 94–103. Kaupunkikiinteistöjen pakkolunastamisesta velan takaisinmaksamiseksi ks. Wrede 1927, 333–335.

¹⁸⁰ Nummela ja Markkanen 2014, erit. 186, 197, 205–206. Ks. myös Alanen 1957, 58–64; Nummela 1990, erit. 288.

keudellisesti muusta maasta eronneisiin kauppasaarekkeisiin, joiden välillä oli verrattain vähän yhteyksiä ennen rauta- ja maantieverkon kehittymistä. Kaupungit muodostavat siten kontekstin, jota vasten maksukyvyttömyyttä ja vararikkoa tarkastellaan. Tutkimuksen kohteena eivät kuitenkaan ole Pentti Renvallin mukailleen tapaukset, jotka ovat sattuneet tietyllä alueella, vaan tapaukset, jotka ovat sattuneet tietylle joukolle väestöä, joiden piiri määritellään käyttämällä hyväksi alueellisia rajoja.¹⁸¹

Ulottuessaan vuodesta 1810 ja vuoteen 1900 tutkimus kohdistuu suomalaisen yhteiskunnan teollistumisen ja modernisoitumisen alkukaudelle. Esiteollisen aikakauden katsotaan Suomessa kestäneen 1800-luvun puoliväliin.¹⁸² Aikarajauksessa keskeistä on muutoksen ja pysyvyyden hahmottaminen pitkällä aikavälillä ja erityisesti suomalaisen yhteiskunnan kannalta keskeiseksi rajalinjaksi muodostuneen 1860-luvun sekä vuoden 1868 konkurssilain molemmin puolin. Tämä on tärkeää, sillä vaikka viime vuosina huomiota on kiinnitetty yhä enenevässä määrin autonomian alkukauteen myös arjen historiallisissa ja toimijoita käsittelevissä tutkimuksissa hallintohistorian sijaan¹⁸³, valtaosa aikaisemmasta keskeisimmästä sosiaali- ja taloushistoriallisesta tutkimuksesta keskittyy edelleen 1860-luvun jälkimmäiselle puoliskolle.¹⁸⁴ Koko vuosisataa tarkastelevat tai vuosisadan alkuun keskittyvät tutkimukset ovat jääneet vähäisemmiksi.¹⁸⁵ Sekä ymmärryksen lisäämiseksi tutkimuksessa vähemmälle huomiolle jääneestä aikakaudesta että tutkimuksen teemoille keskeisen *cessio bonorum* -luovutusedun konkurssilaista hylkäämisen vuoksi tutkimus painottuu 1870-lukua edeltävään aikaan. Tarkastelu on perusteltua päättää vuosisadan loppuun, sillä 1900-luvun puolelle siirryttäessä yhteiskunta karisti nopeasti esiteollisia piirteitään. Puhuttiin siis jo varsin erilaisesta aikakaudesta.

¹⁸¹ Renvall 1983, 263.

¹⁸² Esim. Karonen 2002, 11. Vaikka kyse oli vähittäisestä ja monin paikoin eriaikaisesta muutosprosessista, tämä rajalinja oli perinteisen tulkinnan mukaan keskeinen, koska valtiopäivätyöskentely ja siten lakien säätäminen alkoivat maassa uudelleen vuosikymmenien tauon jälkeen. Modernisoituminen koostui kuitenkin laaja-alaisista teki-
jöistä ja ilmiöistä: yhteiskunnallistaloudellisesta liberalisoitumisesta, siirtymisestä luontaistaloudesta raha- ja markkinatalouteen, oikeudellisista uudistuksista, teollistumisesta, koulutusjärjestelmän uudistumisesta, kaupungistumisesta sekä demografisesta rakennemuutoksesta. Kaukiainen 1981; Soikkanen 1981; Rasila 1982c; Van Aerschot 1996, 20–30; Rekolainen 2013, 54. Esiteollisen aikakauden rinnalla tutkimuksessa käytetään myös varhaismodernin termiä. Ensin mainittu on tyyppillisempi taloushistoriallisessa tutkimuksessa, jälkimmäinen taas kulttuurihistoriallisemmin painottuneissa tutkimuksissa, ks. esim. Ijäs 2015, 43.

¹⁸³ Esim. Ojala 1999; Keskinen 2012; Paloheimo 2012; Hemminki 2014; Uotila 2014; Granqvist 2016; Voutilainen 2016.

¹⁸⁴ Esim. Heikkinen 1981; Hjerppe 1988.

¹⁸⁵ Ks. kuitenkin esim. Kuusterä 1995 [1992]; Heikkinen 1995 [1992].

1.6 Menetelmät ja lähteet

Monimenetelmäisyys

Konkurssia tutkitaan sekä yhteiskunnallisella ja taloudellisella että yksilöiden ja paikallisyhteisöjen tasolla. Tämä edellyttää monipuolisen lähdeaineiston ja menetelmien käyttämistä. Tutkimus lähestyy siten aihettaan sekä laadullisesti että määrällisesti. Voidaan siis puhua monimenetelmäisyydestä. Pertti Alasuutari nimittää tätä kahdesta erilaisesta suunnasta ja erilaisista tutkimusparadigmoista aineistoja lähestyvää tutkimusasetelmaa luonnontieteiden koeasetelman ja laadullisen tutkimuksen arvoituksen ratkaisemisen yhdistelmäksi. Se kuvaa tämän tutkimuksen lähtökohtia osuvasti.¹⁸⁶

Laadullinen yksilöiden tutkimus tarkoittaa tässä tutkimuksessa ison tutkimusjoukon tapaustutkimusta. Tutkimuksen kohteena ovat siten yksittäiset vararikkoiset tietyissä maantieteellisissä ja ajallisissa konteksteissaan. Tapausten sisällä hyödynnetään lukuisia laadulliselle tutkimukselle ominaisia aineistontulkintamenetelmiä. Laadullisuus viittaa tavoitteeseen ymmärtää tutkittavan ilmiön kohteena olevia yksilöitä sekä hahmottaa lähteissä toistuvien ilmausten ja kuvausten kautta niitä normeja, jotka muodostivat aikakauden yhteisen tai ainakin tietyn ryhmän yhteisesti jaetun merkitysjärjestelmän tai -järjestelmät.¹⁸⁷ Tutkimuksen tavoitteena on ymmärtää sitä, kuinka aikakalaiset käsittivät ympäröivää maailmaa ja tässä tapauksessa erityisesti maksukyvyttömyyttä.¹⁸⁸

Valtaosa laadullisessa mielessä käytettävistä lähteistä koostuu konkurssin oikeuskäsittelyissä syntyneistä kertovista dokumenteista. Näitä aineistoja lähestytään erilaisten laadullisten aineistonlukutapojen avulla. Lähiluku on tavallisin keino. Tässä sillä tarkoitetaan kertovan aineiston tarkkaa lukemista tavoitteena saada esiin tapahtuneen faktuaalista kuvausta, aikalaisten yrityksiä ymmärtää ja selvittää tapahtuneen syitä sekä velallisiin ja tapahtumiin kohdistavaa arviointia sekä riveiltä että niiden välistä, suorista ja epäsuorista kuvauksista.¹⁸⁹ Koska suurin osa konkurssiaineistoista on viranomaisten tuottamaa tai viranomaisille kohdistettua, aineiston analyysissä on pyritty tunnistamaan myös erilaisten tarkoitusten määräämät kerrontatavat. Näin on hahmotettu sitä, kuinka asiat haluttiin esittää ja kuinka ne täytyi esittää. Koska kielelliset merkitykset olivat tilannesidonnaisia ja sosiaalisesti rakentuvia, kielenkäytön kautta on mahdollista tutkia kontekstia, siis sosiaalista todellisuutta, yhteiskuntaa, kulttuuria, aikaa ja paikkaa, jossa teksti tai puhe syntyi.¹⁹⁰

Laadullisen tapaustutkimusotteen perimmäinen tavoitus on erilaisten tyyppi- tai ideaalitapauksien, prosessien, selitysmallien ja sosiaalisiin ilmiöihin liittyvien syy-seuraus suhteiden löytäminen.¹⁹¹ Tämä onnistuu hahmottamalla tapausten välillä yhteneväisiä ja toisistaan eroavia piirteitä kunnes uuden tie-

¹⁸⁶ Alasuutari 2011, 32.

¹⁸⁷ Vilkuna 2009, 307–308.

¹⁸⁸ Merriam 2009, 9–15.

¹⁸⁹ Murray 2003, 27.

¹⁹⁰ Pietikäinen ja Mäntynen 2009, 24–25.

¹⁹¹ Ks. Bleijenbergh 2012, 62.

don saturaatiopiste on saavutettu. Käytännössä siis tutkimuksen tapaustutkimusvaihe perustuu jatkuvalla tapausten väliselle vertailulle. Tätä kautta hahmotetaan sitä, mikä oli konkurssitapauksissa tavallista, mikä taas poikkeavaa.¹⁹²

Tutkimus on perusvireeltään laadullinen, koska se on varsin aineistolähtöinen. Aineistolähtöinen tutkimustapa ja käytännössä tutkimuksen rakentuminen hermeneuttisesti¹⁹³ on perusteltua aikaisemmin vain vähän tutkitun aiheen kohdalla. Aineistolähtöisyys antaa aineiston omien mahdollisuuksien ja rajojen ohjata tutkimuskysymysten lopullista muotoutumista.¹⁹⁴ Tämä ei kuitenkaan sulje ulkopuolella teorioiden ja aikaisemman tutkimuksen tuottamien näkökulmien käyttöä tutkimuksessa.¹⁹⁵

Laadulliset menetelmät auttavat ymmärtämään vararikkoilmiön merkityksiä sekä sosiaalista, kulttuurista ja yhteiskunnallista kontekstia. Vararikkoilmiön yleisen rakenteellisen taustan ymmärtämiseksi myös määrällisiä aineistoja ja tietokantoja sekä hyödynnetty määrällisiä menetelmiä. Tässä tutkimuksessa kvantitatiiviset menetelmät tarkoittavat tutkimuksen tarpeisiin muodostettuja aikasarjoja ja niiden analysoimista kategorisoimalla, luokittelemalla sekä kuvailevien tilastollisten menetelmien avulla (keskiarvot, hajontaluvut, taulukointi, kuviot, prosenttiosuudet).¹⁹⁶ Lisäksi tutkimuksessa kvantitatiivisia, ilmiötä makrotasolla hahmottavia tuloksia, on hyödynnetty makro- ja mikro-tasojen välillä siirtymiseen ja tapausten valintaan. Tätä kuvataan tarkemmin myöhemmin.

Laadullinen tapaustutkimus ja määrälliset analyysimenetelmät yhdistyvät tutkimuksessa myös muutoin. Yksittäisiä konkurssitapauksia lähestytään laadullisen tapaustutkimuksen kautta ja huomiota kiinnitetään myös erityistapauksiin. Maksukyvyttömyyden tutkimisessa yksityiskohtaiset kuvaukset, ainutlaatuiset tilanteet ja poikkeustapaukset paljastavat paljon myös normista ja tavallisuudesta.¹⁹⁷ On kuitenkin välttämätöntä analysoida vararikkoisia myös joukkona. Tutkimuksessa on siis etsitty myös tyypillisyyksiä ja ryhmää yhdistäviä tekijöitä.¹⁹⁸ Näin ollen työssä on hyödynnetty aineistonkeruun ja analysoinnin välineenä on hyödynnetty prosopografiasta otetta, jossa tavoitteena on kertoa tietystä tutkijan ennalta määräämästä tutkimusjoukosta sitä yleisesti määrittäviä piirteitä, toimintamaleja ja kaavamaisuuksia.¹⁹⁹ Vararikontekijät olivat heterogeeninen ryhmä, mutta he muodostavat konkurssivelallisten analyttisen kokonaisuuden.

¹⁹² Merriam 2009, 199–200; Alapuro 2012.

¹⁹³ Tutkimuksen syntyminen hermeneuttisessa kehässä liittyy erityisesti laadulliseen tutkimukseen. Sillä tarkoitetaan rinnakkain toteutettua aineiston keruuta ja kirjallisuuteen perehtymistä. Tällöin tutkimuksen edetessä syntyy jatkuvasti uusia tulkintoja, vanhoja korjataan ja jopa hylätään uuden tiedon pohjalta, ks. esim. Alanen 2014.
¹⁹⁴ Alasuutari 2011, 84

¹⁹⁵ Merriam 2009, 15–16.

¹⁹⁶ Hudson 2000, 53–55, 61–62, 86–103.

¹⁹⁷ Mikrohistoriallisesti tutkimusnäkökulmasta ks. erit. Heikkinen 1993; Peltonen 1999.

¹⁹⁸ Uotila 2014, 34. Vrt. esim. Alasuutari 2011, 41–42.

¹⁹⁹ Kattava prosopografisen menetelmän esittely ks. Uotila 2014, 31–43.

Konkurssin oikeuslähteet

Perustutkimuksen puuttumisen vuoksi myös konkurssiaineistoista oli saatavilla vain niukalti etukäteistietoa. Siksi tutkimus alkoi aineistoja, niiden saatavuutta, laatua ja käyttökelpoisuutta kartoittavasta esityöstä eri arkistoissa. Konkurssin oikeuslähteet tarkoittavat konkurssikuulutuksia, konkurssi- tai siviiliasioiden diaareja tai luetteloja, varsinaisasioiden pöytäkirjoja, konkurssiakteja tai -vihkoja, joihin kerättiin oikeudenkäynnissä kertyvät asiakirjat ja liitteet, sekä ylempiin oikeusasteisiin, hovioikeuteen ja senaatin oikeusosastoon, valittujen juttujen päätöksiä.

Konkurssiin johtanut velkaantuminen ja vaikeuksien kasaantuminen saattoivat kumuloitua pitkän aikaa. Oikeudenkäynneissä syntynyt konkurssiaineisto oli tuokiokuva siitä hetkestä yksilön tai yrityksen elämänkulkua, jolloin velallinen lopulta jätti omaisuutensa velkojille. Aineisto kuvastaa jo eletyn elämän tekoja ja saavutuksia, lopulta myös menetyksiä ja tappiota. Se vihjaa myös tulevaisuuden näkymien ja toiveiden asettumisesta uhanalaiseksi. Aineisto kuvaa yksilön ja yrityksen taloudellisia toimintoja ja sosiaalisia suhteita konkurssin hetkellä, ei sen jälkeen, ja konkurssia edeltävältäkin ajalta useimmiten varsin lyhyeltä ajalta. Sekä konkurssin jälkeisen selviytymisen että muun henkilöhistorian tarkastelu täytyy perustaa muunlaisille lähteille. Konkurssiaineistot eivät ole henkilöhistoriallinen lähde. Velallisen ikä, asuinpaikka tai sosiaalinen tausta, kuten perhe, kotitalous ja niiden koko saattoivat nousta esiin asian käsittelyssä, mutta niitä ei pidetty aineistoon erityisesti kirjattavana asiana. Konkurssiaineistot kertovat laskettavissa olevasta omaisuudesta, varallisuuden tasosta, veloista ja velkasuhteista. Konkurssioikeudenkäynnissä keskityttiin omaisuuden oikeudenmukaiseen jakamiseen velkojille, ei velallisen olosuhteiden pohtimiseen.

Seuraavaksi käsitellään ensin konkurssin oikeuslähteiden syntyä ja samalla kuvataan konkurssiprosessin kulkua. Konkurssiaineistojen hyödyntämistä avataan tässä kenties väitöstutkimuksille tavanomaista enemmän. Vararikosta kertovia lähteitä on kuitenkin tähän asti käytetty ja avattu melko vähän aiemmassa historiantutkimuksessa.²⁰⁰ Tämän jälkeen käsitellään sitä, mistä näkökulmista aineistoa on hyödynnetty.

Konkurssiprosessi tarkoitti tavallisesti kuudesta seitsemään erillistä oikeuden istuntokertaa. Konkurssista jäljelle jäänyt oikeudellinen aineisto on siten määrällisesti keskimäärin varsin runsasta. Konkurssi alkoi, kun alioikeus, kaupungeissa raastuvanoikeus, otti vastaan konkurssihakemuksen. Jos hakemuksen jättäjä oli velkoja, piti ensin muutaman päivän kuluessa järjestää velallisen kuulustelu. Jos hakemuksen toimitti oikeuteen velallinen, oikeus kutsui velallisen paikkakunnalla asuvat tunnetut velkojat kuulemaan velallisen tekemästä hakemuksesta parin viikon sisällä.

Istunnossa, jossa paikalliset velkojat oli kutsuttu koolle kuulemaan hakemuksesta, pesä luovutettiin velkojista valittujen uskottujen miesten haltuun. Uskotut miehet, toiselta nimeltään kuraattorit, valittiin tavallisesti suurimpien

---

²⁰⁰ 1900-luvun alkupuoliskon konkurssilähteistä ks. Rautiainen 1995.

velkojien joukosta. Konkurssipesien hallinnasta vastasivat siten maallikot.²⁰¹ Jos vapaaehtoisia ei ollut, oikeus määräsi asiasta.²⁰² Tässä istunnossa päätettiin virallisen kuulutuksen antamisesta. Sillä kutsuttiin kaikki velkojat saapumaan oikeuteen tietynä päivänä vaatimaan, valvomaan ja vahvistamaan velkansa. Kuulutukset olivat välttämättömyys konkurssiprosessille. Sitä ei voinut tehdä piilossa ja huomaamatta, vaan konkurssi oli aina julkinen. Velkojat tuli tavoittaa. Konkurssi ei edennyt, ellei käytettävissä ollut ajankohtaista tietoa velkaisen kotitalouden tilasta. Koska vararikko ei ollut rikos, vaan siviiliasioihin kuulunut prosessi, konkurssin julkisuus oli välttämättömyys, ei rangaistus.²⁰³

Tietoa oikeuteen jätetystä konkurssihakemuksesta levitettiin virallisesti kolmea reittiä pitkin. Lähellä asuvat ja velallisen velkojikseen nimeämät velkojat saivat tiedon vararikosta kaupunginpalvelijalta tai muulta virkamieheltä suullisesti. Paikallisyhteisön ulkopuolelle tieto kotitalouden tai yrityksen tilasta levisi, kun kuulutus naulattiin saarnahuoneiden, raastupien ja kärjätilojen oviin eri puolilla maata. Tärkein keino oli virallisen kuulutuksen julkaiseminen vähintään kolmesti 1700-luvun lopulta lähtien myös Suomessa julkaistuissa valtakunnallisissa virallisissa sanomalehdissä.²⁰⁴

Velkavaatimusten esittämistä kutsuttiin paikalletulopäiväksi. Kaupungeissa paikalletulopäivä piti vuoteen 1869 asti järjestää kuuden kuukauden kuluessa, ja tämän jälkeen kahdesta kuuteen kuukauden päästä virallisen kuulutuksen antamisesta. Paikalletulopäivä oli konkurssioikeudenkäynnin tärkein kokoontuminen. Paikalletulopäivän pöytäkirjan täyttivät referaatit velkojien esittämistä velkavaatimuksista. Oikeusistuimen roolina oli valvoa velkavaatimusten ja -valvonnan asianmukaisuutta. Paikalletulopäivänä ei useimmiten käyty keskusteluja velallisen asemasta tai muiden velkojien vaatimuksista. Niiden aika oli vasta esiinhuudoissa. Paikalletulopäivänä pesälle valittiin toimitusmiehet, jotka ottivat pesän hoidettavakseen samanlaisella tarkkuudella kuin oman pesänsä. Pesänhoitajat huolehtivat konkurssiin liittyvistä asiakirjoista, pitivät yllä konkurssipesän tiliä ja ennen kaikkea vastasivat pesän omaisuuden myymisestä ja tulojen tilittämisestä velkojille oikeuden vahvistamien jako-osuuksien mukaan.

Paikalletulopäivää seurasivat ensimmäinen ja toinen, joskus myös kolmas, huuto. Ensimmäinen esiinhuuto pidettiin kolme viikkoa paikalletulopäivän jälkeen, ja toinen tästä kahden viikon päästä. Esiinhuudot toimivat velkojien foorumina kiistää toistensa velkoja ja esittää vaatimuksia velallista kohtaan. Vaikka esiinhuudot olivat siten periaatteessa konkurssioikeudenkäyntien he-

²⁰¹ Esimerkiksi viktoriaanisen ajan Englannissa kehittyi erillinen konkurssipesänhoitajien ammattikunta, Lester 1995, 82–83, myös Di Martino 2005, 26.

²⁰² Pesän kuraattorina toimiseen kannustettiin palkkiolla. Useimmiten se oli muutaman prosentin osuus konkurssipesän irtaimen ja kiinteän omaisuuden arvosta ks. esim. HMA, HÄRO, 16.5.1870 § 4.

²⁰³ Maria Ågrenin mukaan 1700-luvun Ruotsissa päinvastoin ajateltiin, että konkurssin julkisuus ei voinut haitata kunniallista velallista. Kunniaattomasta miehestä taas piti levittää tietoa. Velalliset myös käyttivät Ruotsissa julkisuutta ja julkaisivat omia konkurssioikeudenkäyntiasiakirjojaan tuodakseen ilmi oman näkemyksensä asioista ja säilyttääkseen näin hyvän nimensä, Ågren 2009, 148–149.

²⁰⁴ Ks. myös Ågren 2009, 147–148.

delmällisin lähde, esiinhuudot kuittautuivat usein toteamuksella, keskustelua ei herännyt. Joskus paikalle ei tullut yhtään velkojaa. Tämä johtui ennen kaikkea siitä, että konkurssin ratkaiseminen jakautui julkiseen ja yksityiseen tai viralliseen ja epäviralliseen selvittelyyn. Konkurssipesän hallinnosta ja hoidosta, velallisen asemasta ja mahdollisesta sovintoratkaisusta neuvoteltiin ja päätettiin laajalti oikeuden ulkopuolella velkojien kokouksissa. Vaikka myös niistä tuli lain mukaan pitää pöytäkirjaa²⁰⁵, niitä ei useimmiten löydy raastuvanoikeuksien konkurssiaineistoista. Esiinhuutoihin ja siten tuomiokirjoihin nousivat näkyviin pääasiassa ne kiista-asiat, joista ei päästy yksimielisyyteen velkojien kesken.

Esiinhuutojen jälkeen oikeus vetäytyi harkitsemaan päätöstä. Konkurssoikeudenkäynti päättyi tuomioon. Se piti vuodesta 1869 alkaen julistaa kahden kuukauden kuluessa viimeisestä esiinhuudosta. Tätä aikaisemmin tuomion julistamiselle ei laissa määrätty aikarajaa.²⁰⁶ Tuomiossa määriteltiin sekä velallisen että velkojien oikeudet ja velvollisuudet. Tuomion julkilukemisessa ei useimmiten ollut paikalla velallista tai velkojia. Muutoin velallisen tuli osallistua konkurssioikeudenkäyntiinsä henkilökohtaisesti. Vain sairaus saattoi estää velallista saapumasta oikeuteen ja silloin asia ei edennyt.

Konkurssoikeudenkäynnit olivat kirjallisia. Kaikki vaatimukset konkurssihakemuksesta velkojien vaatimuksiin sekä kaikenlaisiin todistuksiin piti toimittaa oikeuteen kirjallisena. Ainoastaan vähävaraisilla kirjoitustaidottomilla velkojilla oli oikeus esittää velkavaateensa oikeudessa suullisesti. Tämän vuoksi konkurssijutuissa kertyvän liiteaineiston määrä kasvoi kymmeneen, joskus jopa satoihin sivuihin. Liitteet koottiin erillisiksi konkurssiakirja-akteiksi.

Pääsääntöisesti konkurssiaktien sisältö koostui viranomaiselle suunnatuista ja siksi tiettyyn formaaliin muotoon laadituista kirjelmistä. Siksi konkurssiaktien aineisto näyttäytyy usein määrältään suurena ja laadultaan suppeana.²⁰⁷ Akteista löytyy useimmiten konkurssihakemus ja luettelo velallisen omaisuudesta ja veloista (pesäluettelo), velkojien velkavaatimuskirjeet todisteineen sekä erilaiset huomautuskirjeet muiden velkojen oikeellisuutta vastaan. Joskus aktista saattaa löytyä myös velallisen oikeudelle osoittamia kirjeitä. Konkurssiaktien sisältö pysyi samanlaisena 1800-luvun alusta vuosisadan loppuun. Käytettävissä on siis ajallisesti pitkä, yhtenäinen lähdesarja.

²⁰⁵ Pesän uskotut- ja toimitsijamiehet oli velvoitettu antamaan muille velkojille tietoja pesän tilasta velkojain kokouksissa. Myös velallisen odotettiin osallistuvan niihin, koska velallisella oli luonnollisesti paras tieto pesänsä asioista. Velkojainkokouksissa päätösvalta oli niillä velkojilla, jotka olivat paikalla joko itse tai valtakirjalla, KA 1798 § 3 mom. 1-2, § 10 mom. 1-6; KS 1868: luku 5 § 53-73, 81. Kirjanpitovelvollisuudesta huolimatta velkojainkokousten pöytäkirjoja on säilynyt vain vähän, ks. kuitenkin Yrjänä, 2009, 63-64. Velkojainkokousten pöytäkirjoja ja muuta konkurssipesän hoitoon liittyvää aineistoa voi löytyä myös suurten kauppahuoneiden tai kauppiaiden yksityisarkistoista. Paras kokonaisuus löytyy turkulaisen kauppahuone Kingelinin arkistosta. Kaupunkiyhteisön taloudellisena suurmiehenä kauppaneuvos Abraham Kingelin vanhemman vastuulle ajautui useiden vararikkopesien hoito. Tästä on jälkipolville säilynyt runsaasti pesänhoidollista materiaalia, ks. TRO, Kingelinin kauppahuone (Turku), Konkursiasiakirjat 1799-1859.

²⁰⁶ KA 1797 § 3 1 mom., § 6 1 mom., § 9 1, 2 ja 3 mom.; KS 1868: 2. luku § 13, 19, 35; 7. luku § 94, 98; Grotenfelt 1918, 2; Sallila 2016, 212.

²⁰⁷ Ks. myös Rautiainen 1995, 140

Asiakirjavihoista löytyy usein syventävää tietoa velkojista, veloista ja joskus myös velallisesta. Osa käytettävistä akteista sisältää alkuperäiset asiakirjat ja esimerkiksi velkakirjat, osasta tapauksia on puolestaan säilynyt vain kopioakti. Käytännössä konkurssiaktien sisältämien dokumenttien tiedot on kuitenkin kirjattu tiivistetysti tuomiokirjoihin. Siksi tässä tutkimuksessa pääpaino on raastuvanoikeuksien pöytäkirjoissa. Konkurssihakemuksen lukemistilaisuudessa hakemus kirjattiin useimmiten sellaisenaan tai kirjurin referoimana tuomiokirjaan. Useimmiten myös velallisen ilmoittamat kokonaisvelka- ja omaisuusmäärät kirjattiin myös ylös. Tutkimuksessa on Vaasan osalta hyödynnetty hovioikeuteen tarkastettavaksi lähetettyjä ja puhtaaksi kirjoitettuja renovoituja tuomiokirjoja ajalta 1820–1841, koska raastuvanoikeuden alkuperäiset pöytäkirjat ja konkurssiaktit tuhoituivat kaupungin tulipalossa 1852.

Tutkimuksen perustaminen tuomiokirjoihin on perusteltua myös siksi, että konkurssiiasiakirjoja ei ole muutoinkaan säilynyt läheskään kaikista vararikotapauksista. Aktien häviäminen johtui tulipalojen ohella siitä, että konkurssista voitiin valittaa eteenpäin. Tällöin akti lähetettiin ylempiin oikeusistuimiin. Lisäksi akteja tarvittiin jatkuvasti konkurssien käsittelyissä. Ne kulkivat kädestä käteen, niitä lainailtiin ja lopulta ne jätettiin palauttamatta paikoilleen raastuvanoikeuteen.²⁰⁸ Koska kyse on saman asian eri muotoon puetusta aineistoista, tiukan jakolinjan vetäminen pöytäkirjojen ja aktien välille on hyödytöntä. Sen sijaan konkurssioikeudenkäyntien aineistoa hyödynnetään tässä tutkimuksessa viidestä seuraavaksi eritellystä näkökulmasta käsin riippumatta siitä, onko aineisto saatu tuomiokirjasta vai aktista.

(1) Konkurssiin hakeutuminen. Tutkimuksessa on käytetty sekä alkuperäisiä tai kopioaktia varten kopioituja konkurssihakemuksia että tuomiokirjaan referoitua konkurssihakemustekstiä. Hakemus saattoi olla hakijan itsensä tai erillisen kirjurin kirjoittama. Tämä ei aina käy käytetystä lähteestä selville. Oli kirjoittaja kuka hyvänsä, hakija hyväksyi allekirjoituksellaan asiakirjan sisällön.

Konkurssihakemukset sisälsivät henkilökohtaisia arvioita maksukyvyttömyyden syistä sekä siitä kohtelusta, jota velallinen katsoi ansaitsevansa. Niiden kautta pääsee käsiksi siihen, miten vararikkoiset itse selittivät maksukyvyttömyyttä sekä taloudelliseen toimintaan liittyneitä riskejä ja mahdollisuuksia.²⁰⁹ Konkurssihakemukset ovatkin ainoa mahdollinen väylä velallisen oman äänen ja käsitysten havainnoimiseen, koska tutkimuksessa ei käsitellä suuria kauppahuoneita tai suurmiehiä, joilta on saattanut jäädä jäljelle myös esimerkiksi yksityiskirjeenvaihtoa. Hakemukset kuvastavat myös sitä, millaista käyttäytymistä ja toimintaa luottoa saaneelta odotettiin. Henkilökohtaisuudesta huolimatta konkurssihakemukset ovat väylä aikakauden taloudellisen toiminnan virallisiin ja epävirallisiin sääntöihin ja normeihin. Tämä johtui siitä, että hakemukset olivat viralliselle taholle tiettyyn muotoon muotoiltuja kirjeitä. Niiden sisältöä määrittivät vastaanottaja, tarkoitus ja konkurssilainsäädäntö. Kaikille konkurssiasioihin liittyville kirjeille ja dokumenteille oli 1800-luvun mittaan muotoutunut tietty formaalimuoto. Sitä opastettiin erilaisissa suomen- ja ruotsinkielisissä

²⁰⁸ Johansson 1970, 44.

²⁰⁹ Ks. myös Reynard 2001.

lakitieteen opas- ja sanakirjoissa.²¹⁰ Oppaat konkurssihakemuksen tekoon ja pääosin formaali muoto korostivat sitä, että hakemuksissa esitellyt syyt ja perusteet todellakin kuvastivat aikakaudella yhteisesti jaettuja käsityksiä ja arvoja maksukyvyttömyydestä.

(2) Velallisen kotitalouden tila. Tieto velallisen omaisuudesta ja veloista oli konkurssin alkamisen edellytys. Pesäluettelo tuli laatia kuten perukirja.²¹¹ Jälkimmäisenä mainittu tehtiin oikeudenmukaisen perinnönjaon toteuttamiseksi²¹², pesäluettelo puolestaan koostettiin velallisen omaisuuden realisoimiseksi, omaisuuden piilottamisen estämiseksi sekä velkojien tavoittamiseksi.²¹³ Pesäluettelossa velallisen omaisuus luettiin kiinteästä kaikenlaisen irtaimen, eläinten, työvälineiden ja kauppavaraston kautta saataviin päätyen lopulta velkoihin ja muihin maksuihin. Velallisen tuli myös ilmoittaa omat velkojansa. Luettelosta ei kuitenkaan useimmiten käy ilmi velan laatu, tyyppi tai ottoajankohta. Pesäluetteloiden avulla tutkitaan tässä velallisen varallisuuden ja velkaantuneisuuden tilaa konkurssiin hakeutuessa sellaisena kuin ne velallisen itsensä tai velallisen perillisten mukaan olivat.

Pesäluetteloiden keskinäiseen vertailtavuuteen saattaa vaikuttaa se, että velalliset saivat laatia ne itse.²¹⁴ Jos näin ei jostain syystä käynyt, pesäluettelon laati oikeuden määräämänä joku kaupungin virkamiehistä.²¹⁵ Pesäluettelon kirjoitetun omaisuuden määrä saattoi myös olla alhaisempi kuin kotitalouden parhaiden taloudellisten olosuhteiden aikana. Koska konkurssi tuskin myöskään koskaan oli äkillinen ja odottamaton, periaatteessa omaisuutta oli saatettu siirtää turvaan vaimolle, sukulaisille ja tutuille tai luovuttaa velkojille lainojen maksamiseksi.²¹⁶ Tällaista toimintaa vastaan konkurssilaki kuitenkin keskitti tärkeimmän pelotevaikutteensa. Omaisuus ja velat motivoitiin ilmoittamaan totuudenmukaisina ankarien rangaistusten uhalla.²¹⁷

(3) Velkojien vaatimukset. Velkavaatimukset kirjattiin pääsääntöisesti varsin tarkasti tuomiokirjoihin. Velkojan nimi, ammatti ja useimmiten myös asuinpaikka sekä velan alkuperäinen summa, vaadittu summa, joka ei välttämättä ollut sama kuin edellinen esimerkiksi maksettujen lyhennysten vuoksi, kirjattiin tuomiokirjaan. Lisäksi vaatimuksista tuomikirjaan kirjattiin useimmiten korko sekä velalta vaaditut vakuudet, velan ottoaika sekä velasta aloitetut takaisinperinnät ja oikeuden maksumääräykset. Velan käyttötarkoitus ei suoraan selviä, mutta velan tyyppi (tilivelka, velkakirjavelka, vekselivelka, palkkärästi, tavara ja niin edelleen) ilmoitettiin useimmiten. Velkojien konkurssissa

²¹⁰ Esim. *Ny Brefställare för Finland* 1834, 78–79; Trapp 1847, 126; Trapp 1850 (1833), 111; Forsström 1864; Bergh 1884, 130–131; Osmio 1910, 156–167.

²¹¹ Ruotsin valtakunnan laki 1734, Kauppakaari, luku XVI § 1.

²¹² Perukirjoista ks. Markkanen 1977; Markkanen 1988; Nummela 1995, 88; Ogilvie, Küpker ja Maegraith 2012, erit. 138–140; Hemminki 2014.

²¹³ Myös Marriner 1980, 364. Toisin kuin perukirjoihin, konkurssin pesäluettelot eivät sisällä henkilöhistoriallista taustalukua velallisesta. Oikeudelle riitti velallisen nimi, ammatti, asuinpaikka ja puolison nimi.

²¹⁴ Vrt. perukirjat: ks. Markkanen 1988, 52; Hemminki 2014, 267.

²¹⁵ KS 1868 1 luku § 3.

²¹⁶ Aulis J. Alasen mukaan 1800-luvulla omaisuuden siirtoja toisen nimiin ei kuitenkaan tapahtunut laajalti, Alanen 1957, 412–413.

²¹⁷ Ks. myös Marriner 1980, 358, 364, 366; Perlinge 2005, 112–113; Hemminki 2014, 183.

esittämien velkavaatimusten kautta syvennetään tässä ensinnäkin käsitystä velallisen velkaantumisesta: keneltä velkaa saatiin ja millaista velka oli. Näin saadaan tietoa siitä, millainen velkaantuminen vei vararikkoon ja miten luotto-markkinoiden murros heijastui vararikkoihin.

Lisäksi tässä tutkimuksessa keskitytään ensi sijassa velkavaatimusten lukumääriin, ei niinkään velkojen arvoon. Velkojen kokonaismäärän selvittäminen on varsin vaikeaa. Konkurssissa velottujen velkojen määrä oli ensinnäkin vain harvoin sama kuin lopulta maksuun hyväksytyjen määrä. Ensimmäisen voi selvittää käymällä läpi kaikki aktien velkavaatimuskirjeet tai konkurssituomion, jälkimmäinen onnistuu ainoastaan tuomiosta. Tämä on kuitenkin kaiken kaikkiaan aikaa vievää, sillä kumpaakaan summaa ei kirjattu kootusti minnekään. Velallisen absoluuttisen ja lopullisen velkamäärän laskeminen on vaikeaa myös siksi, että velkoihin liittyi usein useiden sivujen pituisia selontekoja ja ilmoitetun velkavaatimussumman päälle tulivat useimmiten pääomalle kertynyt korko ja mahdolliset takaisinperintäkulut. Osa velasta oli myös voitu jo maksaa. Kolmas näkökulma velkasummaan on se, kuinka paljon velallinen lopulta joutui tai pystyi velkoja maksamaan elämänsä aikana. Tätä ei pysty mitenkään selvittämään konkurssiaineistoista. Konkurssipesistä velkojille maksettujen osuuksien lopullisia tilityksiä alettiin liittää konkurssiakteihin useammin vasta vuosisadan loppupuoliskolla.

(4) Osapuolten välinen dialogi. Tuomiokirjoihin kirjautuneen keskustelun kautta pyritään tutkimuksessa selvittämään konkurssi-ilmiön sosiaalista rakentumista sekä ilmiöön aikakaudella liittyneitä merkityksiä ja mentaliteetteja. Niiden kautta hahmotetaan myös velkojen ja velallisen välistä suhdetta. Pöytäkirjoihin kirjatut kuvaukset käsitetään aikalaisten suullisiksi kertomuksiksi, jotka olivat vähintään kertojilleen tosia ja joita ajoi jokin tarkoitus.²¹⁸ Konkurssioikeudenkäynneissä käytyjä keskusteluja ja huomautuksia tutkimalla syvennetään käsitystä velallisen asemasta paikallisyhteisössä, tämän taloudellisista suhteista ja yleensäkin toiminnasta. Dialogin kautta tutkitaan myös tarkemmin velalliseen suhtautumista sekä erityisesti velkojen suhtautumista velalliseen: oliko se vihamielistä, suopeaa vai neutraalia.

Konkurssioikeudenkäynneistä pöytäkirjoihin taltioidut keskustelut nähdään myös väylänä tavoittaa sekä suorasti että viitteellisesti sitä, mitä on tapahtunut, miksi on tapahtunut ja miten siihen on suhtauduttu. Keskeistä on hahmottaa sitä, mitä tuomiokirjoissa jätetään sanomatta - mitä aikakaudella yleisesti jaettuja sosiaalisia ja kulttuurisia käsityksiä ja merkityksiä varsinaisen oikeusdialogin takaa ja rivien välistä siis aukeaa. Tuomiokirjat olivat varsin kaavamaisia ja oikeuden muodoltaan määräämiä, mikä on etu. Näin niihin kirjautui kaikista tapauksista suurin piirtein samat asiat. Tuomiokirjojen käyttö mahdollistaa normin tarkastelun normia rikkoneiden tilanteiden kautta. Konkurssi, siis

²¹⁸ Tuomiokirjoista kulttuurihistoriallisen tutkimuksen lähteenä, tuomiokirjateksteistä dialogeina, kulttuuristen kerrostumien ja mentaliteettien selvittämisessä, normin tarkastelusta normia rikkoneiden kautta ja aikakauden kokonaisvaltaisesta ymmärtämisestä ks. erit. Ginzburg 1989 [1986]; Eilola 2003, 38–45; Vilkuna 2005, 23–30; Vilkuna 2009, 304–314; Kietäväinen-Sirén 2015, 29–36. Tuomiokirjoja käyttäneestä tutkimuksesta kootusti ks. Karonen 2007, 32.

velkasuhteiden äärimmäisin tilanne, oli onnistuneen takaisinmaksun käänteinen tilanne. Epäonnistuminen paljasti odotuksia siitä, miten asioiden olisi pitänyt mennä. Samaan aikaan vararikko-oikeudenkäynneissä myös määriteltiin sitä, miten velallisen piti käyttäytyä siinä vaiheessa, kun tämä ei enää ollut maksukykyinen ja millaista toimintaa velkojilta odotettiin.

On tosin huomattava, että pöytäkirjojen käyttökelpoisuus vähenee vuosisadan lopulla kun ylös kirjaus niukentuu.²¹⁹ Aineistoa voi edelleen käyttää, mutta pöytäkirjat alkavat vähitellen sisältää yhä vähemmän esimerkiksi kirjatut keskusteluja, selvityksiä velkasuhteiden taustoista tai velkojen tyypeistä. Tuomiokirjojen käyttö entisenkaltaisessa tarkoituksessaan käy suorastaan mahdolltomaksi siinä vaiheessa, kun myös konkurssijutuissa otetaan käyttöön jo vekselijutuissa käytetyt yhdenmukaiset painetut pöytäkirjapohjat. Tällöin konkurssijutuista ei enää kirjattu ylös juuri mitään.

(5) Tuomiovaihe. Konkurseissa annetut tuomiot ovat tämän tutkimuksen keskiössä. Tuomioissa määrättiin paitsi velallisen tulevaisuuden maksuvastuusta, myös oikeudesta pitää itsellään konkurssipesän omaisuutta. Tuomioissa päätettiin myös esimerkiksi puolison vastuusta maksaa velkoja omalla henkilökohdallaan omaisuudellaan sekä velkojen oikeudesta maksuun tietyssä etuoikeusjärjestyksessä. Luonnollisesti myös velallisen käyttäytymisestä päätettiin. Jos velallisen todettiin rikkoneen velallisen käyttäytymisen sääntöjä, siitä langetettiin rangaistukset.

Tutkimusasetelma käytännössä

Tutkimus aloitettiin luomalla käsitys vararikkojen yleisyydestä, niiden tekijöistä sekä maksukyvyttömyyden konkurssiksi muuttumisesta pitkällä aikajaksolla kaikissa kaupunkiyhteisöissä. Tutkimuksen laajin maantieteellinen ja ajallinen rajaus koskee tätä tutkimuksen osaa. Vararikkoilmiön rakenteellisen kuvauksen luomiseksi koostettiin pitkittäisaineisto²²⁰ kaikissa Suomen raastuvanoikeuksissa kuulutetuista tavallisista ja kuolinpesien konkurseista kymmenen vuoden välein ajalla 1810–1900. Tämä konkurssitietokanta *Omaisuu denluovutukset velkojille kaikissa Suomen kaupungeissa 1810, 1820, 1830, 1840, 1850, 1860, 1870, 1880, 1890, 1900*²²¹ sisältää 1 255 konkurssitekijää ja se on kerätty virallisissa sanomalehdissä julkaistuihin konkurssikuulutuksista.²²² Aatelisiin liittyen on syytä huomauttaa, että otosvuosille 1810–1860 osui lisäksi yhdeksän hovioikeus ensimmäisenä asteenaan ollutta omaisuudenluovutusta. Kaikkien niiden velalliset eivät asuneet kaupungeissa. Siten aatelisten vararikot olivat suhteessa kaikkiin kaupunkikonkurssisiin määrällisessä, eivät toki välttämättä taloudellisessa, mielessä vähämerkityksellisiä. Pitkittäisaineiston konkurssinvelallisista on ke-

²¹⁹ Ks. myös Virrankoski 1970, 188, 120–121.

²²⁰ Paneeli- eli pitkittäisaineistossa tietoa on kerätty useista yksiköistä, ja jokaista yksikköä on havainnointu kahdesti tai useammin, Stock ja Watson 2003, 13–14. Tässä kerätyssä konkurssipitkittäisaineistossa jokainen kaupunki muodostaa oman yksikkönsä.

²²¹ Tietokanta tullaan julkaisemaan Jyväskylän yliopiston kirjaston julkaisuarkistossa (JYX).

²²² Tässä on käytetty *Åbo Allmänna Tidningiä* (vuosi 1810) ja tämän jälkeen vuonna 1820 perustettua *Finlands Allmänna Tidningiä*. Konkurssikuulutuksia on käytetty samanlaisessa tarkoituksessa ainakin Britanniassa, ks. Solar ja Lyons 2011.

rätty kaikki konkurssikuulutuksesta saatavat muuttujatiedot. Näitä ovat julkisen kuulutuksen antamisajankohta, tapahtumapaikka, konkurssin tyyppi, konkurssin vireille laittaja, velallisen nimi, sukupuoli ja ammatti. Kuulutuksiin ei sisällytetty tietoa velkojen, velkojen tai omaisuuden määrästä, kotitalouden koosta tai esimerkiksi velallisen iästä.

Tietokanta sisältää kalenterivuoden kuluessa kuulutetut tapaukset. Havainnoista puuttuu siten joitakin edeltävän vuoden lopussa sattuneista tapauksista. Vuoden lopussa alkaneista vararikoista kuulutettiin vasta seuraavan vuoden puolella. Käytännössä tällä ei ole merkitystä, koska sama koskee kaikkia tarkasteluvuosia. Lisäksi kyse oli muutamista tapauksista.²²³ Myös 1800-luvulla vastaperustetuissa kaupungeissa sattuneita vararikkoja saattaa puuttua, koska näissä kaupungeissa ei välttämättä heti perustettu raastuvanoikeutta.

Virallisissa sanomalehdissä julkaistut konkurssikuulutukset ovat ainoa keino tavoittaa kaikki raastuvista kuulusvaiheeseen edenneet konkurssitapaukset. Osa jutuista päättyi ennen kuulutuksen antamista. Aikaisempaa tutkimustietoa tai valmista tilastointia vararikkojen määrästä ei aivan vuosisadan loppua lukuun ottamatta ole. Konkurssien tilastointi alkoi Suomessa eurooppalaisittain tyypilliseen aikaan 1800-luvun lopulla.²²⁴ Ajalta ennen 1800-lukua tiedot vararikkojen yleisyydestä ovat kaiken kaikkiaan fragmentaarisia.²²⁵ Vararikkoja mainittiin läänitasolla kuvernöörin kertomuksissa 1800-luvun ensimmäisellä puoliskolla. Kyse ei kuitenkaan ollut vielä tilastoinnista, vaan maininnoista alueella sattuneista konkurseista.²²⁶ Ensimmäiset varsinaiset tilastomuo- toiset esitykset konkurssien määrästä lääneittäin sisällytettiin kuvernöörin kertomuksien liitetaulukoihin vuonna 1876. Näitä on myös käytetty aikaisemmassa tutkimuksessa.²²⁷

Tilastolliseen vuosikirjaan vararikkotilasto sisällytettiin 1893.²²⁸ Tällöin ilmoitettiin kaupunkikauppiaiden tekemät konkurssit taannehtivasti vuodesta 1881 lähtien. Tutkimuksessa ei ole hyödynnetty virallista konkurssitilastoa edellä esitettyä kaupunki- ja maaseutukonkurssien välisiä eroja kuvaavaa esitystä ottamatta. Näin siksi, että siihen tilastoitiin yhdessä sekä tavalliset että perinnönluovutuskonkurssit.²²⁹ Lisäksi ainakin vielä 1890-luvulla tilastoon sisällytettiin kaikki vuoden aikana vireillä olleet, ei vuoden aikana alkaneet, konkurs-

²²³ Käytännössä lehtivuosikertaa seuraavan vuoden huhtikuuhun mennessä kaikki edellisen vuoden vararikkotapaukset oli kuulutettu.

²²⁴ Ks. Gehrmann 1970; Marriner 1980.

²²⁵ Tätä paikkaamaan on perustettu esimerkiksi *Tidigmoderna konkurser* -projekti. Ks. myös Nyberg ja Jakobsson 2012.

²²⁶ Esim. JMA, Hämeen läänin kuvernöörin kertomukset 1845–1847.

²²⁷ Esim. Alanen 1957, 445. Ks. myös Suomenmaan Virallinen Tilasto. XXIII. Oikeustoimi. Virallisten konkurssitilastojen lähdekriittisestä arvioinnista ks. erit. Marriner 1980; Hoppit 1987, 43–44.

²²⁸ Ks. esim. STV 1879–1903.

²²⁹ Tämä selviää vertaamalla virallisen tilaston lukumääriä tässä kerättyyn omaisuudenluovutusten tietokantaan. Havaintoa tukevat myös raastuvanoikeuksien omat tilastoinnit, joiden pohjalta valtakunnallinen tilasto laadittiin. Raastuvissa samaan sarakkeeseen merkittiin niin tavalliset konkurssit, perinnönluovutukset kuin pesäerotkin, jotka eivät suoraan liittyneet konkurssiin. Kuolinpesien vararikkojen sisällyttäminen viralliseen tilastoon ilmaistiin selvästi vasta 1970-luvulla, ks. STV 1992, 463.

sit.²³⁰ Konkurssitilasto antaa siten väistämättä liian korkeita konkurssilukemia, jos konkurssi käsitetään vain elinaikana tehdyksi. Ja näin on poikkeuksetta ollut aiemmissa konkurssitilastoja käyttäneissä tutkimuksissa. Aineiston vinoumia ei siis ole huomioitu.²³¹

Tutkimuksen toisen analyttisen tason muodostavat ja valtakunnallista pitkäikäisaineistoa täydentävät sekä elinaikana tehdyt että kuolinpesien konkurssit sisältävät jatkuvat tietokannat *Vaasan omaisuudenluovutukset 1817–1900*²³² (tapauksia 582), *Helsingin omaisuudenluovutukset 1816–1849*²³³ (277), *Jyväskylän omaisuudenluovutukset 1837–1900*²³⁴ (217), *Kristiinankaupungin omaisuudenluovutukset 1869–1900*²³⁵ (91) ja *Tampereen omaisuudenluovutukset 1869–1900*²³⁶ (551). Ne perustuvat pääosin raastuvanoikeuksien ylläpitämiin konkurssidiaareihin, joita alioikeudet velvoitettiin pitämään vuonna 1869.²³⁷ Vaasassa ja Helsingissä konkurssiasiat on diarisoitu jo vuodesta 1817, mikä on kaikki kaupungit huomioon ottaen poikkeuksellista.²³⁸ Jyväskylässä konkurssit on etsitty tuomiokirjoista ajalta ennen diaaria. Tätä laajemmassa mitassa tapausten systemaattinen etsiminen tuomiokirjoista ei ollut työergonomisesti mahdollista.

Konkurssidiaareihin sisällytettiin samat tiedot kuin konkurssikuulutuksiin. Lisäksi niihin merkittiin konkurssioikeudenkäynnin istuntopäivät sekä tieto konkurssin päättymisen tavasta (tuomio, jää sikseen, sovinto velkojen kanssa). Tieto esimerkiksi velallisen varoista ja itse ilmoittamista veloista sisällytettiin konkurssidiaariin vain Tampereella vuodesta 1878 alkaen. Velkojen tai vaadittujen velkojen määriä diaareihin ei kirjattu. Konkurssidiaareihin perustuvat

²³⁰ Esimerkiksi Jyväskylässä vuosina 1876–1890 alkaneita tavallisia ja kuolinpesien konkurssseja löytyi luotettavampina pidettävistä lähteistä, tuomiokirjoista ja raastuvanoikeuden konkurssidiaarista, yhteensä 106 kappaletta. Tänä aikana kuvernöörin kertomusten liitetäulukoiden mukaan omaisuudenluovutuksia velkojille tapahtui kaupungissa 132. Kuvernöörin kertomuksissa vararikkoja ilmoitettiin siis neljänneksen enemmän pelkästään yhdessä kaupungissa. Luvussa ovat lisäksi väistämättä mukana myös perinnönluovutukset, joten esimerkiksi yritystoiminnan konkurssiin joutumisen tarkasteluun aineisto ei sovellu. Myös yksittäisten vuosien kohdalla heitot ovat varsin suuria. Jyväskylässä alkoi vuonna 1879 kymmenen omaisuudenluovutusta. Kuvernöörin kertomusten mukaan ei yhtään. Tämä ero ei tasautunut edeltävinä tai sitä seuranneina vuosina. Sama havainto koskee myös vuonna 1830 alkavaa ruotsalaista virallisesta konkurssitilastosta ja sen käyttöä tutkimuksessa, *Historisk statistik för Sverige 1960*; vrt. Gratzner 2002.

²³¹ Tilastoa käyttäneitä tutkimuksia ei toki ole useita, ks. Forssell 1979, 28; Blomstedt, Varjonen, Salvén ja Vihervä 1989, 75.

²³² VMA, VRO, Haaste- ja vetoasioiden diaarit 1817–1868; Konkurssiasiaien diaarit 1869–1900.

²³³ KA, HRO, I osaston siviiliasiaien diaarit 1815–1849.

²³⁴ JMA, Viitasaaren tuomiokunta, Laukaan kärjäkunta, varsinaiset pöytäkirjat 1837–1862; JMA, JRO Varsinaisasiaien pöytäkirjat 1862–1879; JMA, JRO, Raastuvanoikeudessa vireille pantujen konkurssien luettelot 1880–1900.

²³⁵ VMA, KRO, Diarier över konkursärenden 1869–1924.

²³⁶ TKA, TRO, Konkurssi- ym. luettelot 1869–1903.

²³⁷ KS 1868 luku 8 § 115.

²³⁸ Konkurssidiaareja etsittiin Arkistolaitoksen VAKKA –tietokannasta. Lisäksi niitä etsittiin paikan päällä useassa raastuvanoikeuden arkistossa. Lisäksi konkurssien luettelointia etsittiin paikan päällä siviiliasioiden diaareista. Näitä löytyi jonkin myös 1800-luvun alkupuoliskolta, mutta ne olivat hyvin hajanaisia. Samassa yhteydessä löytyi esimerkiksi myös kadonneiksi luullut Pohjois-Pohjanmaan alueen kaupunkien konkurssiaktit Oulun maakunta-arkistosta saapuneiden asiakirjojen sarjasta.

tietokannat sisältävät kaikki kaupunkien raastuvanoikeuksissa alkaneet vararikkotapaukset. Tutkimuksessa selvennetään aina käsittelyn yhteydessä, mihin konkurssimäärään milloinkin viitataan (alkaneet, kuulutetut, tuomioon asti edenneet ja niin edelleen).²³⁹

Vaasassa, Helsingissä, Kristiinankaupungissa, Tampereella ja Jyväskylässä kuulutettujen omaisuudenluovutusten osuus koko maan kattavan pitkittäisaineiston sisältämistä omaisuudenluovutuksista oli vuosisadan ensimmäisellä puoliskolla kolmekymmentäprosenttia ja jälkimmäisellä neljätoista prosenttia. Ero johtuu siitä, että Helsinki on määrällisessä tarkastelussa mukana vuoteen 1849 asti. Tämä vastasi kaupunkien osuutta kaikissa kaupungeissa poikkileikkausvuosina yhteensä asuneesta väestöstä. Pelkästään Vaasan osuus kaikista maan kuulutetuista vararikoista oli reilu viisi prosenttia, mikä oli neljänneksi eniten kaikista kaupungeista (Liite 1). Kaupungin väkilukuun suhteutettuna taas Jyväskylässä tehtiin vuosisadan viimeisten poikkileikkausvuosien aikana poikkeuksellisen paljon vararikkoja. Kaupungissa sattui tällöin noin seitsemän vararikkoa tuhatta asukasta kohden. Vaasassa lukema oli vain noin kolme ja Helsingissä hieman yli kolme ja puoli. Muihin länsirannikon ulkomaankauppaa harjoittaviin pienempiin kaupunkiin verrattuna myös Kristiinankaupungissa kuulutettiin enemmän vararikkoja.

Konkurssintekijöiden yksityiskohtainen, elämänkulkuun ja konkurssioikeudenkäynteihin kohdistunut laadullisesti tihein tarkastelu keskittyy Vaasaan ja Jyväskylään. Tutkimuksen yksityiskohtaisin pääaineisto koostuu Vaasassa vuosina 1820–1870 sattuneista kaikkiaan 95 tavallisesta konkurssista. Prosopografinen tietokanta *Elinaikana tehdyt konkurssit Vaasassa 1820–1870* kattaa kaikki alkaneet tapaukset. Vaasalaista päätutkimusjoukkoa täydentää 20 tavallista vararikkotapausta sisältävä prosopografinen tietokanta *Elinaikana tehdyt konkurssit Jyväskylässä 1837–1879*, johon on valikoitunut osa aikakaudella sattuneista tavallisista vararikoista.

Vaikka Helsingissä ja Turussa kuulutettiin lähes neljäkymmentä prosenttia kaikista poikkileikkausvuosien omaisuudenluovutuksista, niitä ei ole tietoisesti valittu tarkimman analyysin pohjaksi. Näin on siksi, että tutkimuksen tärkein periaate on tuottaa kaupunkien tasolla valtakunnallista tietoa vararikkoihmistä. Maan suurimpia kaupunkeja tutkimalla ei saada tietoa konkurssi-ilmiöstä muissa kaupungeissa, mutta kaikki kaupunkeja tarkastelemalla pystytään havainnoimaan myös näitä suuria kaupunkeja. Vastaavanlainen aineistonvalinnallinen peruste määrittelee esimerkiksi esiteollisen aikakauden Britannian palkkatietoja analysoivaa tutkimusta, josta on jätetty Lontoon palkkatiedot pois, sillä ne olisivat dominoineet ja siten vääristäneet analyysia.²⁴⁰ Lisäksi esimerkiksi Sheilagh Ogilvie on korostanut periferioiden tutkimisen merkitystä kokonaisymmärryksen saavuttamiseksi²⁴¹, ja periferia esimerkiksi Vaasa oli pääkaupungin näkökulmasta. Tutkimuksessa konkurssi-ilmiötä rajaava ja määrittelevä

²³⁹ Vrt. Marriner 1980, erit. 352–356.

²⁴⁰ Humphries ja Weisdorf 2016, 17–18.

²⁴¹ Ogilvie 2010, 32.

konkurssilaki oli myös sama kaikissa kaupungeissa. Siksi konkurssi Helsingissä tai Turussa ei voinut määrättömästi poiketa konkurssista Vaasassa.

Huomion keskittäminen maan suurimpiin kaupunkeihin tai toiseen niistä olisi tutkimusergonomisista syistä johtuen tarkoittanut hyvin paikallishistoriallisen tutkimuksen tekemistä. Tutkimuksen keskittäminen pienempiin kaupunkeihin²⁴² mahdollistaa kohteena olevan ilmiön ja sen kokijoiden kokonaisvaltaisemman tarkastelun pitkällä aikavälillä. Tämä tarkoittaa vararikontekstijoiden tutkimusta elämänsä elämänsä näkökulmasta: keitä vararikkoiset olivat, milloin he syntyivät ja kuolivat, millaisissa elinkeino- ja ammattitoimissa he toimivat ja missä he asuivat ennen konkurssia ja sen jälkeen. Tutkimushenkilöt ovat toisin sanoen löydettävissä kohtuullisella vaivalla esimerkiksi väestörekistereistä. Koostetut prosopografiset tietokannat sisältävät määrällistä ja määrälliseen muotoon muunnettua sekä laadullista tietoa vararikoista ja vararikkooisista. Keskeisiä tietoja ovat nimi, ammatti, ikä, ammatin tai elinkeinonharjoituksen kesto, kuolinvuosi, konkurssihakemuksen sisältö, maksukyvyttömyyden syyt, tuomion laatu, syytökset konkurssirikoksesta, pyyntö saada ottaa pesästä omaisuutta, rangaistukset, omaisuuden määrä, itse ilmoitettujen velkojen määrä, muuttaminen ja elinkeinon paluu konkurssin jälkeen.

Varsinaisten konkurssiaineistojen lisäksi tietojen kerääminen on vaatinut erilaisten täydentävien lähteiden hyödyntämistä. Tutkimuksessa on käytetty henkikirjoja, seurakuntien rippikirjoja, kastettujen, kuolleiden ja muuttaneiden luetteloja sekä sanomalehdistöä. Sanomalehtien käyttö on paitsi hyödyllistä, myös välttämätöntä, koska Vaasasta ei ole käytettävissä koko tutkimusajalta esimerkiksi seurakuntaan ja seurakunnasta muuttaneiden luetteloja. Lehdistössä julkaistiin esimerkiksi kuolinilmoituksia, yritystoiminnan mainoksia ja muita pieniä tiedonantoja. Näistä saa vihjeitä vararikkoisten elämästä vararikon jälkeen. Sanomalehdistö on käyttökelpoinen lähde varsinkin vuosisadan loppupuolella.

Edellä mainituissa lähteissä on kiinnitetty huomiota velallisen ammatinimikkeisiin, jotka kertovat elannon hankkimisen tavasta, asumismuotoon (vuokra vai omistus) sekä paikkakunnan sisällä ja paikkakunnalta ulosmuuttamista konkurssin jälkeen. Henkikirjoissa on kiinnitetty huomio myös henkiran maksamiseen, koska siitä vapautuminen saattoi viitata paitsi verovelvollisen raihnaisuuteen ja isoon perhekokoon, myös köyhyyteen.²⁴³

Historiantutkimuksessa suuri osa aineistoista on siinä mielessä epäsuoria, että lähteistä etsitään usein vastausta kysymyksiin, joiden vastaamiseksi ne eivät alun perin syntyneet.²⁴⁴ Tässä tutkimuksessa velallisen elinkeinon tai ammattiin paluuta on analysoitu pääosin viitteellisten lähteiden välityksellä. Tämä tarkoittaa sitä, että aihetta ei ole tutkittu esimerkiksi verotettuja tuloja arvioimalla. Epäsuorat aineistot ovat tässä riittävät. Keskeisiä ovat myös perukirjat.

²⁴² Vuonna 1830 asukkaita oli Vaasassa 3 323; Tampereella 1 585; Kristiinankaupungissa 1 702; Helsingissä 10 599. Vuonna 1870 asukkaita oli Vaasassa 4 578; Tampereella 6 986; Kristiinankaupungissa 2 530; Jyväskylässä 1 331; Helsingissä 28 519 (ilman Viaporin varuskuntaa ja kreikkalaiskatolisia seurakuntia), Nikula 1981, 285-286.

²⁴³ Esim. Orrman 1980; Voutilainen 2017, 74-75.

²⁴⁴ Ks. myös Fellman ja Rahikainen 2012, 20-21.

Niiden avulla havainnoidaan konkurssintekijän taloudellisen tilanteen kehittymistä sinä aikana, joka kului konkurssista kuolemaan. Perukirjoja on käytetty muutamien avainhenkilöiden kohdalla. Lisäksi konkurssin seurausten analysointia varten on tutkittu joidenkin paikallisten avustuksia jakavien yhdistysten ja toimijoiden, kuten köyhäinhoidon ja kauppiasyhdistyksen, aineistoja. Niistä on selvitetty konkurssintekijöiden tarvetta ja oikeutta apuun konkurssin jälkeen.

Jo aikaisemmin perustelluista, vararikkoilmioon ja -lainsäädäntöön liittyvistä syistä johtuen tutkimus keskittyy autonomian ensimmäiselle puoliskolle. Laadullisen ja tiheimmän tarkastelun jakso ajoittuu vuosien 1820 ja 1880 välille. Tämä johtuu myös siitä, että konkurssitapausten lukumäärä kasvoi kaupungeissa huomattavasti 1870-luvulta lähtien, minkä jälkeen kaikkia tapauksia ei voi tutkia. Vuosisadan lopun tarkastelu painottuu pitkittäis- ja kaupunkikohtaisiin aineistoihin, joita täydentävät satunnaiset yksittäiset vararikkojutut, jotka ovat valikoituneet niissä havaittujen erityispiirteiden vuoksi.²⁴⁵

Kuolinpesien analyysi perustuu pääosiltaan kerättyihin pitkittäis- ja kaupunkikohtaisista aineistoista muodostettuihin tietokantoihin sekä lisäksi joihinkin yksittäistapauksiin. Konkurssiin luovutettujen kuolinpesien varallisuus- ja velkaantuneisuustietoja on lisäksi koottu tietokantaan *Konkurssiin luovutettujen kuolinpesien varallisuus ja velkaantuneisuus 1852–1900*. Varallisuustieto on saatavilla 141 ja myös velkatiedot 119 pesästä. Tietoja on kerätty Vaasasta (1852–1880), Jyväskylältä (1864–1888) ja Tampereelta (1878–1900) konkurssidiaareista sekä perukirjoista, joita on talletettu sekä konkurssiakteihin että varsinaisiin perukirjasarjoihin.²⁴⁶ Kultakin paikkakunnalta tiedot on kerätty tai löydettävissä noin 60–70 prosentista tapauksia.

Kootusti tutkimuksen tapauksen perustana olevien tapausten ja havaintoyksiköiden määrät eri analyysitasoittain on koottu taulukkoon 2. Havaintoyksiköt tarkoittavat tiettyjen asiakirjatyyppeiden läpikäymistä tapauksista. Osa niistä on peräisin prosopografisiin tietokantoihin sisältyvistä tapauksista, loput yksittäisistä tapauksista paitsi Vaasasta, Jyväskylältä, Tampereelta ja Kristiinankaupungista, myös Helsingistä, Turusta, Oulusta ja Hämeenlinnasta.

²⁴⁵ Sana sattuma ei tässä kuitenkaan viittaa tilastolliseen satunnaisotantaan. Sen toteuttaminen ei ole ollut tarpeellista, koska yksittäisiä vararikkotapauksia käytetään tässä lähinnä laadullisen analyysin lähteinä, esim. Hudson 2000, 170–172; Lange 2013, 180.

²⁴⁶ JMA, JRO, Konkurssiain asiakirjavihkot 1862–1885; JMA, JRO, Perukirjat 1863–1888; Jyväskylän kaupunkiseurakunta, Perukirjat 1852–1888; TKA, TRO, Konkurssiyh. luettelo 1869–1903; VMA, VRO, Vararikkoasiakirjat 1851–1880; VMA, VRO, Perukirjat 1847–1880.

TAULUKKO 2 Tapausten ja havaintoyksiköiden määrä.

Analyytitaso	Tapausten tai havaintojen määrä
Tapaukset	
Valtakunnallinen pitkittäisaineisto	1 255
Kaupunkien määrällinen aineisto	1 718
Prosopografinen aineisto	115
Havainnot*	
Elinaikana tehdyt konkurssit	
Varat	354
Velat	348
Kuolinpesät	
Varat	141
Velat	119
Konkurssihakemukset	144 (ennen 1870)/64 (jälkeen 1871)
Tuomiot ja / tai velkavaatimukset	179 (ennen 1870)/48 (jälkeen 1871)

*Sisältää prosopografisen aineiston havainnot.

Konkurssihakemukset ajalta 1820–1870 (144) ovat peräisin Kristiinankaupungista, Vaasasta, Helsingistä, Porista, Tampereelta ja Hämeenlinnasta. Tämän jälkeiseltä ajalta hakemuksia on käyty lävitse Vaasasta, Jyväskylästä, Tampereelta ja Helsingistä. Tuomioita on tutkittu ensin mainitulta ajalta Vaasasta, Kristiinankaupungista, Jyväskylästä, Helsingistä ja Hämeenlinnasta, ja vuosisadan lopulta Vaasasta, Helsingistä, Jyväskylästä ja Tampereelta. Niiden osalta taulukossa 2 mainittuihin lukuihin sisältyy myös joitakin kuolinpesien konkurssien aineistoja, mutta valtaosa koskee tavallisia vararikkoja. Sitä, millaisesta tutkimuspopulaatiosta milloinkin tutkimuksen osatulokset on saatu, tarkennetaan lisää käsittelyluvuissa.

1.7 Yleistettävyyys, eettiset huomiot ja rakenne

Kysymys yleistettävyydestä

Tässä tutkimuksessa yleistettävyyttä vahvistaa ensinnäkin makroa ja mikroa yhdistävä näkökulma ja siihen liittyvä monipuolinen ja lukuisa joukko tapauksia. Laadullisia aineistoja ja menetelmiä määrällisiin yhdistelevän tutkimustavan etu on se, että yhdellä menetelmällä saatuja tuloksia voi peilata toisella menetelmällä saatuihin tuloksiin. Tutkimusmenetelmien yhdistäminen vahvistaa ja syventää tulosten luotettavuutta, sillä se tasoittaa molempien menetelmien heikkouksia ja toisaalta vahvistaa niiden vahvuuksia.²⁴⁷

Näkökulmien ja menetelmien yhdistämisellä päästään lähemmäs miksi - kysymykseen vastausta. Asioita ja tapahtumia selittävien tekijöiden selittämi-

²⁴⁷ Brannen 1992, 27; Bryman 1992, 59–60.

nen tai ymmärtäminen on historian tutkimuksen keskeisimpiä tavoitteita. Kausaalisuuden selittäminen on kuitenkin samaan aikaan vaikeaa ja ainakin tyhjentävästi useimmiten mahdotonta. Asiaan vaikuttavia tekijöitä on aina lukematon määrä. Kvantitatiivisten menetelmien ja näkökulmien vahvuus on siinä, että ne tekevät parhaimmillaan näkyviksi tekijöiden ja muuttujien välisiä yhteyksiä. Kausaalisia suhteita ja prosesseja ja varsinkaan niiden vaikutussuuntaa määrällinen tutkimus todentaa sitä vastoin heikommin. Tätä voi täydentää laadullisella tapaustutkimuksella. Huomion skaalaaminen mikrotasolle auttaa selvittämään asioiden välisiä yhteyksiä ainakin tietyssä ajallisessa ja paikallisessa kontekstissa.²⁴⁸

Erilaisia tutkimusparadigmoja yhdistelevän tutkimusasetelman ongelmat liittyvät nimenomaan poikkeavaan käsitykseen tutkimustulosten yleistettävyydestä. Tilastollisesti orientoitunut tutkimus pyrkii yleistämään otoksesta tehdyt havainnot koko populaatioon muuttujien välisiä riippuvuussuhteita ja todennäköisyyksiä analysoimalla.²⁴⁹ Yksilöiden ja paikallisyhteisöjen tasolla todellisuus on monimutkaisia ja usein ainutlaatuista. Laadullisessa analyysissä yleistettävyyttä ei siten voi perustua muuttujiin ja otoksiin.²⁵⁰ Empiiristä tutkimusta voidaankin pitää tarkoituksenmukaisena ilman pyrkimystä yleistämiseen.²⁵¹ Yleensä kuitenkin laadullisessa tutkimuksessa yleistettävyyden tai joskus sen korvikkeena käytetyn edustavuuden²⁵² katsotaan liittyvän tiettyyn paikkaan sekä historiallisesti ja kulttuurisesti ehdolliseksi ymmärrettyyn asiaan. Teoreettinen viitekehys on tässä keskeisin. Se määrittää, mihin teemoihin liittyviä yleisempiä johtopäätöksiä tuloksista voi esittää.²⁵³

Yleistettävyyttä edistää runsas ja mahdollisimman kattavasti erilaisia vararikkotapauksia sisältävä tutkimusjoukko. Kun liikutaan kymmenissä tapauksissa, tapaustutkimuksen yleistettävyyttä ei liity enää niinkään tapausten lukumäärään, vaan tapauksista käytävissä oleviin aineistoihin, tapausten tyyppiin ja tutkimuksessa esitettyihin kysymyksiin. Tässä tapausten määrä on riittävä, sillä tapausjoukko kostuu esimerkiksi juridiselta ja sosiaaliselta lopputulokseltaan erilaisista konkurseista, kuitenkin siten, että samankaltaisia tapauksia on riittävästi, jotta niistä nousee esille malleja ja luokitteluja.²⁵⁴ Tutkimuksessa on hyödynnetty tutkimusteemasta riippuen tiettyjä tapauksia tutkimuksen eri osissa enemmän, toisia taas vähemmän. Osa konkurssitapauksista toimii tutkimuksen lähteenä vain osana laajempia määrällisiä pitkäjänteisiä aineistoja tai prosopografisia tietokantoja. Osaa taas on tutkittu tarkemmin yksilötasolla erilaisia lähteitä hyödyntäen. Lisäksi osaa tapauksista on käytetty lähinnä esimerkkeinä, jolloin siitä on voitu sisällyttää tutkimukseen esimerkiksi ainoastaan hakemusteksti tai tieto tuomion laadusta. Tapauksista kuvaavimmat, niin kutsutut tyyppitapaukset, esiintyvät esimerkkeinä mahdollisesti useammassakin

²⁴⁸ Lange 2013, 178–181.

²⁴⁹ Stock ja Watson 2003, 16; Lange 2013, 178, 181.

²⁵⁰ Larsson 2009, 26–27; Lange 2013, 178, 181.

²⁵¹ Larsson 2009, 28–31.

²⁵² Larsson 2009, 26.

²⁵³ Alasuutari 2011, 55. Ks. myös Fellman ja Rahikainen 2012, 27–28

²⁵⁴ Ks. Royer 2012, 614.

kohdin tutkimusta. Samojen tyyppitapausten nouseminen esiin useammin ensin velallisina, sitten vararikkoisina ja myöhemmin henkilökohtaisesta taloudellisesta kriisistä toipujina muodostaa kokonaisia narratiiveja tyyppitapausten kohtaloista. Ulottamalla konkurssitapausten tutkimisen laajalle on vahvistettu tutkimuksen pyrkimystä tuottaa paikallisyhteisöä laajempia, valtakunnantasolle yltäviä tutkimustuloksia.

Kolmanneksi yleistettävyyttä parantavat aineistoista nousevat yhteiset käsitys-, toiminta- ja syys-seurausmallit.²⁵⁵ On mahdollista, että konkurssin tekemisen seuraukset saattoivat olla erilaiset vaikkapa Kajaanissa kuin Vaasassa. Sitä ei tämän tutkimuksen perusteella voi vahvistaa, mutta ei myöskään kiistää. Vain Kajaaniin keskittyvä, samanlaista aineistoa ja samanlaisia kysymyksiä esittävä tutkimus voi todentaa asian. Tässä tutkimuksessa saadut tulokset yleistyvät kuitenkin hyvin *todennäköisesti* myös muihin aikakauden kaupunkiyhteisöihin niiden abstraktien käsitteiden ja asioiden välisten yhteyksien kautta, joita tässä käytetystä saadaan tuloksiksi. Tutkimuksessa hahmotetaan esimerkiksi seurauksia tutkimusjoukossa selittäviä yhteiskunnallisia, taloudellisia ja sosiaalisia tekijöitä. Ne olivat väistämättä ainakin jossain määrin riippuvaisia aikakauden yhteisesti jaetuista yhteiskunnallista, taloudellisista, sosiaalisista ja kulttuurisista normeista, mentaliteeteista, rakenteista ja instituutioista. Tällöin tietyllä rajatulla alueella tehdyt ja käsitteellistetyt tutkimustulokset yleistyvät myös laajemmalle aikakauden kaupunkiyhteisöjä. Tämä tarkoittaa uskoakseni tiivistetysti sitä, mitä mikrohistoriallisen näkökulman keskeinen kehittäjä Giovanni Levi tarkoittaa sanoessaan, että mikrohistoriassa yleistettävyys liittyy ensi sijassa tuloksista nouseviin kysymyksiin, ei itse tuloksiin.²⁵⁶

Eettiset näkökohdat

Yksityiset ihmiset tutkimuksen kohteeksi ottaneiden niin kutsuttujen uusien historioiden synnyn jälkeen myös eettiset kysymykset yksilöiden päätyemisestä tutkimusmateriaaliksi ovat nousseet esille.²⁵⁷ Kun tutkimus käsittelee aikoinaan tavallista arkea eläneitä, rakastaneita, vihanneita, onnistuneita, töpänneitä ja rikoksiin syyllistyneitä, eettisten arviointien kohteena on tällöin kysymys kuolleiden ihmisarvosta.²⁵⁸ Käytännössä se liittyy yksilöiden oikeuteen pysyä anonyymeina: tuleeko tutkimushenkilöiden nimi häivyttää vai pikemminkin antaa sille ääni?

Tämän tutkimuksen sivuilla yksilöt esiintyvät omilla, tunnistettavilla nimillään. Juridista estettä henkilöiden nimien käyttämiseen ei ole, sillä tutkimus perustuu julkiseen, käyttörajoituksista vapaaseen arkistoaineistoon, jota eivät koske nykyiset asiakirjallisen tiedon julkisuutta koskevat rajoitukset. Menneisyyden yksilöitä ja näiden elämänkohtaloita lähteenään käyttävä tutkija käyttää kuitenkin tutkimuskohteisiinsa nähden täydellistä valtaa. 1800-luvulla eläneiltä konkurssin tehneiltä ja konkurseissa velkoja vaatineilta, näiden puolisoilta ja lapsilta ei ole kysytty, haluavatko he päätyä tutkimuksen kohteiksi sataa tai

²⁵⁵ Ks. Larsson 2009, 31–36.

²⁵⁶ Levi 2012, 128.

²⁵⁷ Lidman ja Koskivirta 2017, 11–12.

²⁵⁸ Vainio-Korhonen 2017, 36–40.

kahta vuosisataa myöhemmin.²⁵⁹ Koska tutkimuksessa käytetty aineisto on pääosin viranomaisten tuottamaa, aikalaiset eivät myöskään voineet valita sitä, mitä tietoa he halusivat itsestään kerättävän ja säilytettävän. Kuten Pirita Frigren on todennut, tuolloinen yhteiskunta ei suojannut modernin yhteiskunnan tavoin yksityisyyttä. Toisaalta kuitenkin sekä Frigrenin käyttämät että tässä tutkimuksessa hyödynnetyt lähteet olivat jo omana aikanaan julkisia.²⁶⁰ 1800-luvun Suomessa ei ollut arkaluontoisia asioita suojelevaa asiakirjalainsäädäntöä, mutta konkurssia ei myöskään voinut tehdä piilossa ja salaisesti.

On mahdollista, että 1800-luvulla eläneillä on elossa sukulaisia, jotka voivat kokea loukkaavaksi esi-isän tai -äidin asioiden esiin nostamisen akateemisessa tutkimuksessa. Tarkoituksena ei kuitenkaan ole luoda tirkistelyaukkoa menneisyydessä sattuneisiin kenties hätkähdyttäviinkin tapahtumiin.²⁶¹ Tutkimuksen kannalta olennaisimmista yksilöistä näiden omilla nimillä kirjoittaminen on keino nostaa esille erilaisia valtasuhteita sekä aikalaisten oma ääni, kokemus ja näkökulma.²⁶² Identifioitujen tutkimushenkilöiden sijasta anonymisoidut yksilöt eivät edesauta tätä näkökulmaa ja tutkimuksen tavoitetta. Tällöin tutkimuskohteet kliinistyvät ja irtaantuvat siitä aikakauden todellisuudesta, jossa he elivät, toimivat ja kokivat. Erityisesti velallisten anonymisointi viittaisi myös korostetusti siihen, että konkurssi oli kuin olikin paheksuttavaa ja marginalisoivaa. Konkurssintekijät jäisivät edelleen historian unohdettujen joukkoon. Vararikkoisista näiden oikeilla nimillä puhuminen nostaa, kuten Frigreninkin korostaa, tutkimuksessa aikaisemmin pimentoon jääneet pois tutkimuksen marginaalista.

Tutkimuksessa nimillään esiintyvien henkilöiden käsittely edellyttää yleisten lähdekriittisten ja eettisten periaatteiden noudattamista. Tämä tarkoittaa oikeudenmukaista ja kunnioittavaa kohtelua.²⁶³ Velallisten ja velkojien tekoja ja käyttäytymistä ei liioitella, moralisoida, irroteta asiayhteydestään ja aikakauden kontekstistaan, mutta ei myöskään silotella. Tutkimustulokset voivat olla epämieluisia tutkimishenkilön näkökulmasta, mutta se ei estä tutkimustulosten julkaisua.²⁶⁴ Koska vararikkoon myös liitetään helposti ajatuksia petollisuudesta ja hyötymisestä ja koska konkurssiin hakeutumiseen on joskus oikeuslähteistä vaikea löytää selkeää syytä, velallisen motiiveja koskevien väärien tulkintojen, jopa syytösten riski on aina olemassa.

Tutkijan ei myöskään parane yrittää toimia menneisyyden väen psykoanalyttikkoina. Erilaiset negatiiviset tunteet, kuten huoli, ahdistus, kenties häpeäkin, liittyvät varmasti aina jossain määrin vararikkoihin. Kyse on siten ambivalentista ja herkästä tapahtumasta yksilöiden ja perheiden elämässä. 1800-luvun velallisten ja velkojien sisimmässä piilleitä tunteita ja ajatuksia ei kuitenkaan juuri voi tavoittaa tässä käytetyistä lähteistä. Konkurssihakemukset ja muut

²⁵⁹ Ks. myös Kuula 2011.

²⁶⁰ Frigren 2016, 63–64.

²⁶¹ Frigren 2017, 68.

²⁶² Lidman ja Koskivirta 2017, 15.

²⁶³ Ks. Kuula 2011; Humanistisen, yhteiskuntatieteellisen ja käyttäytymistieteellisen tutkimuksen eettiset periaatteet ja ehdotus eettisen ennakoarvioinnin järjestämiseksi. Tutkimuseettinen neuvottelukunta 2009.

²⁶⁴ Vainio-Korhonen 2017, 29.

konkurssiin liittyneet kirjeet sekä oikeudenkäyntikeskustelut kuvastavat toki osapuolten näkemyksiä, joista saattaa välittyä esimerkiksi hätää tai suuttumusta. Tekstien syntyä, tyyliä ja henkeä määrittivät kuitenkin paljolti niiden tarkoitus, joten psykologisointiin ei ole perusteita. Velallisia ei siten voi laittaa tuntemaan sitä, mitä vararikossa voisi ajatella tunnettavan. Koska tässä halutaan pysyä käytettävissä olevien lähteiden tulkinnan rajoissa, tutkimusteksti on siten väistämättä neutraalia, jopa kylmäkiskoista, verrattuna vararikkoisten ja velkojien kokemaan todellisuuteen. Esitystyyli on kuitenkin myös tutkimus eettinen valinta.

Modernista yksityisyydensuojasta huolimatta myös 2000-luvun alussa eläneet voivat yhtä hyvin päätyä lopulta omalla nimellään tulevaisuuden historian tutkimusten sivuille. On vain hyväksyttävä se, että arkaluontoisen aineiston suoja-ajaksi tälle hetkellä määritellyn viidenkymmenen vuoden päästä kuolemasta tai sata vuotta asiakirjan laatimisesta²⁶⁵ muisto yksilöstä ja tämän elämästä on siinä määrin anonyymi, että sitä voidaan käyttää edistämään historian tutkimusta.

Rakenne

Tutkimus noudattaa temaattista jäsenystä. Teemojen sisällä edetään pääsääntöisesti kronologisessa järjestyksessä. Temaattinen esitystapa on osa tutkimustulosta: se osoittaa aineistoista esiin nousseita ja tutkimuskysymysten kannalta merkityksellisiä vuorovaikutussuhteita ja merkityksiä. Se myös auttaa aineiston ja havaintojen luokittelussa ja analysoinnissa ja rakentaa tutkimuksen lopputulosta, synteesiä.²⁶⁶ Temaattinen jaottelu mahdollistaa siten keskeisten osalueiden systemaattisen tarkastelun, vaikka sen seurauksena esitykseen sisältyy väistämättä jonkin verran toistoa.

Ensimmäisessä käsittelyluvussa muodostetaan yleiskäsitys maksukyvyttömyyden ilmenemisestä 1800-luvun suomalaisissa kaupungeissa. Luvussa tarkastellaan konkurssien ajoitusta ja kohdistumista. Näin luodaan rakenteellinen käsitys vararikkoilmioista. Tämän jälkeen havaitulle etsitään selityksiä ensin yhteiskunnan, makrotalouden ja instituutioiden näkökulmasta erityisesti yritteliäisyyden mahdollisuuksien ja luottomarkkinoiden murroksen näkökulmista. Tämän jälkeen selityksiä ja syitä etsitään konkurssipesistä ja niiden varallisuudesta ja velkaantuneisuudesta. Tutkimuksen toinen osa keskittyy konkurssiin arjisella yksilöiden ja paikallisyhteisöjen tasolla, ennen kaikkea oikeusaleissa. Toisen osan ensimmäisessä pääluvussa keskitytään konkurssiin jaettuun tuomioihin sekä velallisen käyttäytymisen kysymyksiin. Toisessa pääluvussa syvennytään konkurssin jälkeiseen aikaan ja velallisten kykyyn toipua vallitsevissa yhteiskunnallisissa ja taloudellisissa oloissa. Tutkimuksen lopussa vedetään paitsi yhteen tutkimuksen tuloksia, pohditaan myös niiden myötä esiin nousseita jatkotutkimustarpeita.

²⁶⁵ Laki viranomaisten toiminnan julkisuudesta (621/1999).

²⁶⁶ Lapadat 2010, 926.

**I LUOTTO, VELKAANTUMINEN,
MAKSUKYVYTTÖMYYS**

Täänlainen tietysti on saattanut wakarimmakin hieman hämmästyään ja miettimään syytä täänlaiseen, häwiötä ja perikatoa ennustawaan konkurssien paljouteen. Muutama olen kuullut arwelewan, hywin jalomielisesti: "sen on aikakauden syy, silleen mitään woi".

Päijänne 11.12.1879.

2 MAKSUKYVYTTÖMYYDEN RAKENTEELLISET PIIRTEET

Sana konkurssi (*konkurs*) yleistyi Ruotsissa vuoden 1773 konkurssisäännön jälkeen. Tätä ennen oli käytetty latinasta peräisin olevaa *cession* - tai luovutusetu - termejä (*afträdesförmån*).²⁶⁷ 1800-luvulla puhuttiin jo yleisesti myös konkurssista, konkurssin tekemisestä ja konkurssiin menemisestä (*göra konkurs, gå i konkurs*).²⁶⁸ Tässä luvussa rakennetaan käsitys siitä, millaisesta ilmiöstä tässä monta nimikettä kantaneesta taloudellisen toiminnan karikosta oli kyse. Luvussa keskitytään siihen, minkä verran vararikkoja tehtiin, millainen oli tavallisten ja kuoleman jälkeen haettujen konkurssien välinen suhde ja keitä vararikkoiset olivat. Luvun tarkoituksena on hahmottaa muutosta: millaisia olivat maksukyvyttömyyden esiteolliset piirteet ja millaisia vararikkoja teollistuva yhteiskunta tuotti?

2.1 Elinaikana tehtyjen konkurssien lisääntyminen

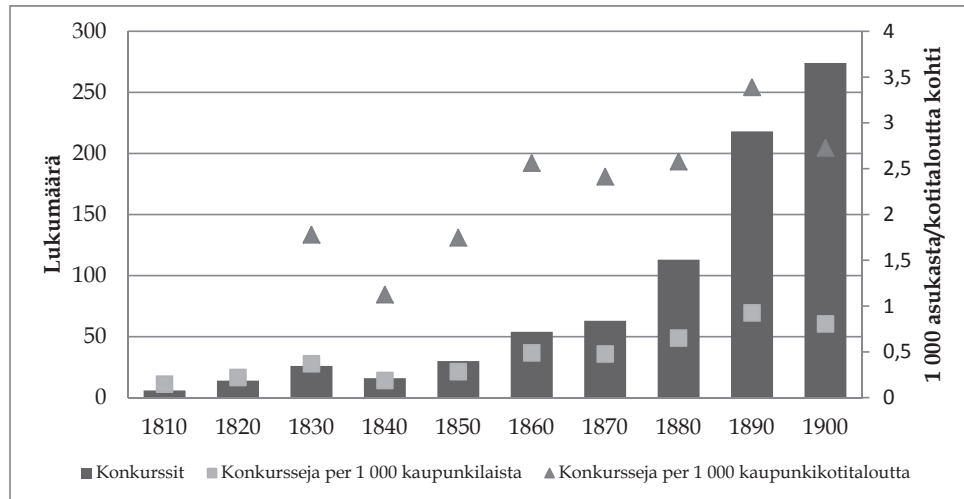
Aikaisemmassa muita maita koskevassa tutkimuksessa osoitetaan, että maksukyvyttömyys lisääntyi teollistumisen myötä. Näin kävi myös Suomessa tarkasteltaessa elinaikana tehtyjä vararikkoja. Koska konkurssit olivat ennen muuta kaupunkilainen ilmiö, myös niiden määrä kasvoi kaupungistumisen myötä 1800-luvun kuluessa (Kuvio 3, vasen akseli). Enemmän kaupunkilaisia tarkoitti enemmän mahdollisia konkurssintekijöitä. Omaisuuden luovuttaminen velkojille velallisen elinaikana pysyi vähäisenä 1850-luvulle asti. Autonomian aikakauden ensimmäisten vuosikymmenten aikana kaupunkilaiset velalliset luovuttivat omaisuutensa velkojille korkeintaan joitakin kymmeniä kertoja vuodessa.

---

²⁶⁷ Ks. SAOB (*konkurs; cession*).

²⁶⁸ Ks. myös Forsström 1864, 17. J. F. Palménin mukaan konkurssiksi kutsuttiin vasta vaihetta, jossa velkojat ilmoittivat, valvoivat ja vahvistivat velkansa oikeudessa ja jossa velallisen omaisuus oli pesän hoitajien hallinnassa, Palmén 1863, 131.

KUVIO 3 Velallisen elinaikana alkaneiden kuulutettujen konkurssien lukumäärä Suomen kaupungeissa (vasen akseli) ja konkurssia 1 000 asukasta ja kotitaloutta kohti (oikea akseli) 1810–1900 (N=814).

Lähde: *Omaisuuksienluovutukset velkojille Suomen kaupungeissa 1810, 1820, 1830, 1840, 1850, 1860, 1870, 1880, 1890, 1900*; STV 1882, 1893, 1903; Nikula 1981, 285–286.

Helsingissä ja Vaasassa, joissa asui vuonna 1850 yli viidennes maan kaupunkiväestöstä, tehtiin ajanjaksolla 1816–1849 korkeimmillaankin yhteensä alle kymmenen konkurssia vuodessa.²⁶⁹ Elinaikana tehdyt konkurssit alkoivat lisääntyä 1860-luvulla, mutta merkityksellisin muutos ajoittui 1880-luvun taitteeseen. Tällöin tavallisista vararikoista tuli kaupunkiyhteisöissä lähes jokapäiväinen ilmiö (Kuvio 4). Se ei jäänyt huomioimatta aikalaisilta. Sanomalehdistössä kirjoitettiin suoranaista konkurssien aikakaudesta.

Koska elämme niin sanoaksemme konkurssien aikakaudessa – sillä viimeisten parin vuoden aikaan lienee ainakin parikymmentä wararikkoa tapahtunut ainoastaan Savonlinnassa ja sen lähitienoilla – ja siis meillä on werekset tapahtumat silmämme edessä, koetamme seuraavassa lyhyesti tuoda esille muutamia epäkohtia, jonka alaiseksi sekä wararikon tekiä että saamamiehet meillä woiwat joutua.²⁷⁰

1880-luvun taitteessa alkanut vararikkojen yleistymisen saavutti huippunsa vuoden 1892 katovuoden jälkeen. Vaasan, Kristiinankaupungin, Tampereen ja Jyväskylän raastuvanoikeuksissa laitettiin tuolloin vireille kaikkiaan 77 tavallista konkurssia.²⁷¹ Tämän jälkeen vararikkojen määrät vähenivät hetkeksi, kunnes

²⁶⁹ KA, HRO, I osaston siviiliasiain diaari 1815–1849; *Elinaikana tehdyt konkurssit Vaasassa 1820–1870*.

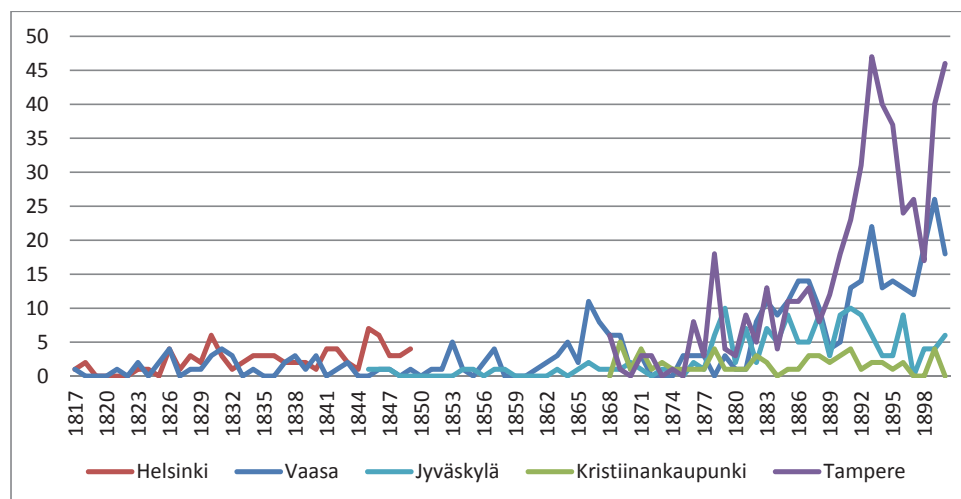
²⁷⁰ *Savonlinna* 16.10.1884 no 42.

²⁷¹ Vuodesta 1893 on syytä huomauttaa, että kaupan kehitystä Suomessa tarkastellut Osmo Forssell esitti noin 350 kaupunkikauppiaan tehneen vararikon, Forssell 1979, 28. Viralliseen tilastoon perustuva havainto ei kuitenkaan vaikuta uskottavalta. Tässä tarkasteltuna pitkittäisvuosina kaikkien vararikkojen määrä ei noussut kertaakaan yli kolmensadan, ja esimerkiksi vuonna 1900 kauppiaavararikkojen määrä jäi alle sadan.

jälleen vuonna 1899 omaisuuksia luovutettiin velkojille lähes yhtä usein kuin edellisenä huippuvuonna.

KUVIO 4 Elinaikana tehtyjen konkurssien lukumäärä vuosittain Helsingissä 1817–1849, Vaasassa 1817–1900, Jyväskylässä 1850–1900 sekä Kristiinankaupungissa ja Tampereella 1868–1900.

Lähde: *Helsingin omaisuudenluovutukset 1816–1849*; *Vaasan omaisuudenluovutukset 1817–1900*; *Jyväskylän omaisuudenluovutukset 1837–1900*; *Tampereen omaisuudenluovutukset 1869–1900*; *Kristiinankaupungin omaisuudenluovutukset 1869–1900*; *Finlands Allmänna Tidning 1.1.1868–31.12.1868*.²⁷²

Paikkakuntaakohtaiset havainnot korostavat sitä, että vararikkoja tuottivat lyhyellä aikavälillä usein taloudelliset kriisikaudet - vaikkakaan eivät samalla tavoin kaikissa kaupungeissa. 1850-luvun puolivälissä sota tukahdutti ulkomaankaupan. Vaasassa vuosikymmenen merkittävin konkurssien taustatekijä oli kuitenkin kaupungin palaminen vuonna 1852. Krimin sota seurasi eri puolilla maata useina vuosina epäonnistuneet sadot, maatalouden tuottavuuden lasku sekä liike-elämää koetellut ja rahan arvoa voimakkaasti revalvoinut valuuttanuudistus. Näiden tekijöiden aiheuttama taloudellinen ahtausta huipentui lopulta nälänhätään ja laajaan yhteiskunnalliseen kriisiin 1860-luvun lopulla. Lisäksi markan kiinnittäminen hopeakantaan, valuutan revalvoituminen viidesosallaan ja Suomen Pankin lainanannon supistuminen synkensivät elinkeinonharjoittajien näköaloja.²⁷³ Talous oli kaikinensa hauras. Ankarien suhdanteiden ja koko ajan kansainvälisemmäksi ja monimutkaisemmaksi käyvä liiketoimintaympäristö vaikuttivat kaupunkilaisvelallisten kykyyn selviytyä lainojensa hoidosta.

²⁷² Kristiinankaupungin ja Tampereen vuoden 1868 vararikkomäärät ovat peräisin virallisten sanomalehtien konkurssikuulutusaineistoista. Siten niiden määrissä kyse on kuulutukseen asti menneistä tavallisista konkurseista, ja muu paikkakuntainen aineisto tässä kuviossa sisältää myös sikseen jääneet ja keskeytyneet konkurssit eli kaikki raastuvanoikeuksissa vireille tulleet vararikot.

²⁷³ Esim. Kuusterä 1987; Kuusterä 1995, 67–70; Voutilainen 2016, 114–116.

Silti samaan aikaan sekä hyvät että huonot ajat saattoivat tuottaa vähän tai paljon vararikkoja. Ne eivät olleet toinen toisensa sulkevia selityksiä, vaan päinvastoin ne liittyivät toisiinsa. 1840-luvulla elettiin hienoista taloudellisen kasvun kautta, kun ulkomaankauppa kasvoi ja mitään suurempaa yhteiskunnallista tai taloudellista kriisiä ei hetkeen koettu.²⁷⁴ Vaasassa vararikkojen määrä pysyikin vähänä, mutta Helsingissä tavattiin konkurssihakemuksen jättäjä raastuvassa entistä useammin vuosikymmenen puolivälissä.

Myöskään 1860-luvulla ja varsinkin viimeistään 1870-luvulla lisääntyneet vararikot eivät syntyneet tyhjistä ja vain kovien taloudellisten suhdanteiden takia. 1870-luku oli päinvastoin jo talouskasvun ja teollistumisen etenemisen aikaa.²⁷⁵ Talouden hyvät ajat kannustivat panostamaan liike- ja elinkeinotoimintaan. Puutavaran maailmanmarkkinoiden lisääntynyt kysyntä vaurastuttivat aikalaisia, jotka olivat aikaisemmin tuskin pitäneet käteistä rahaa kädessään. Tämä lisäsi kysyntää ja tarjontaa, mikä puolestaan innoitti elinkeinonharjoittajia laajentamaan bisneksiään. Esimerkiksi Jyväskylässä tehdyt suuret suunnitelmat, investoinnit, yritystoiminnan aloitukset ja laajennukset olivat asettaneet yhä useampia kaupunkilaisia alttiiksi 1870-luvun lopussa koittaneelle puutavaran kysynnän romahtamiselle ja kansainvälisen laman tulolle maahan.²⁷⁶

Kaupungistuminen kiihtyi vuosisadan lopulla. Autonomian alussa maassa oli 22 kaupunkia, ja vuosisadan lopulla niitä oli 37. Kaupungeissa asuvan väestön määrä kasvoi vajaasta 50 000 asukkaasta reiluun 330 000 kaupunkilaiseen. Kaupunkilaisten osuus koko maan väestöstä kasvoi vajaasta viidestä prosentista reiluun kahteentoista prosenttiin.²⁷⁷ Kuten esimerkiksi teollistumisen aikakauden Englannissa ja Walesissa, kaupunkiväestön kasvu selitti kuitenkin vain osittain tavallisten vararikkojen yleistymistä.²⁷⁸ Vararikkojen määrä kasvoi pääsääntöisesti kaupunkiväestöä enemmän (edellä Kuvio 3, oikea akseli). Kaupunkilaisen todennäköisyys ajautua konkurssiin kasvoi autonomian alusta 1830-luvulle. Vuonna 1840 elinaikana toteutuneen vararikon uhka yksittäistä kaupunkilaista kohden oli aikaisempaa pienempi. Matala vararikkoaste tässä kohden oli todennäköisesti nimenomaan suotuisan taloudellisen ilmaston seuraus. Vaikka 1830-luvulla koettiin pahoja katovuosia, kauppa, merenkulku ja teollisuus kasvoivat. Lisäksi ruotsalainen raha saatiin kerättyä pois maasta, mikä selkeytti rahaoloja.²⁷⁹

Kuitenkin vasta 1880-luvun taite oli varsinainen murroskausi, jolloin velkaantumiseen liittynyt taloudellinen riski näyttäytyi uudenaikaisena kaupunkiyhteisöissä. Konkurssin tekemisen todennäköisyys vaihteli suuresti eri aikoina.

²⁷⁴ Esim. Pihkala 2001, 98–104.

²⁷⁵ Heikkinen ja Hoffman 1982; Rasila 1982b, 154–159; Hjerpe 1988, 40–45; Pihkala 2001, 113–120.

²⁷⁶ Tommila 1972, 187–207.

²⁷⁷ STV 1903; Jutikkala 1983, 11–13. Vanhan Suomen yhdistämisen myötä kaupunkien lukumäärä kasvoi kuudella vuonna 1812, ja 1840-luvulta alkaen varsinkin sisämaahan perustettiin kokonaan uusia kaupunkeja, Nikula 1981, 139, 166–170.

²⁷⁸ Esim. Hoppit 1987. Ks. myös Nyberg ja Jakobsson 2016, 101–102.

²⁷⁹ Esim. Schybergson 1964, 14; Mauranen 1980, 442; Schybergson 1980a, 451; Heikkinen 1992, 151; Schybergson 1990, 91; Kuusterä ja Tarkka 2011, 197–198, 205–206.

Yhteiskuntaan ja talouteen ei siten kaikkina aikoina sisältynyt yhtä paljoa tai samanlaisia vararikolle altistavia tekijöitä.

Vararikkojen määrän suhteuttaminen kokonaisväestöön on tutkimuksissa normaali metodi²⁸⁰, mutta siihen liittyy myös ongelmia. Kaikki kaupungeissa asuneet, kuten lapset, vanhukset ja köyhät, eivät luonnollisestikaan olleet potentiaalisia konkurssintekijöitä. Tämän vuoksi on mielekkäämpää suhteuttaa vararikkomääriä yksilöiden sijasta kotitalouksien määrään.²⁸¹ Kaikkien konkurssien suhteuttaminen yritysten lukumäärään ei sovi sillä kaikki vararikkoi- set eivät olleet yrityksiä tai yrittäjiä, puhumattakaan 1800-luvun suomalaisen yrityspopulaation koon selvittämisen vaikeudesta.²⁸²

Vararikkojen määrän suhtauttaminen kotitalouksien lukumäärään ei kuitenkaan muuta käsitystä vararikkojen yleisyydestä. Muutokset piirtyvät ainoastaan jyrkemmin esiin. Esimerkiksi vuonna 1830 vararikkaisia oli kaksi tuhatta kotitaloutta kohti, kun vuonna 1840 osuus oli lähes puolta pienempi. 1860-luvulle tultaessa jo yli kaksi ja puoli kaupunkikotitaloutta tuhannesta hakeutui tai haettiin konkurssiin. Vuosina 1870 ja 1880 vararikkojen määrä kasvoi samassa suhteessa kotitalouksien määrän kanssa. Vuoteen 1890 tultaessa elinaikana vararikkoon ajautui jo lähes 3,5 kotitaloutta tuhatta kohti. Kotitalouden todennäköisyys ajautua vararikkoon velallisen eläessä oli siten vuonna 1890 kolme kertaa suurempi 50 vuotta aiemmin.

Jos väestömäärään suhteuttamiseen liittyy ongelmia, ei myöskään kotitalouskohtainen tarkastelu ole ongelmaton. Esimerkiksi ajanjaksolla 1860–1880 kotitalouksiin suhteutettuna vararikkojen määrä näytti lisääntyvän vähemmän kuin suhteessa yksittäisiin kaupunkilaisiin. Tämä johtui kaupunkikotitalouksien demografisista muutoksista, kun yhä useampi kaupunkilainen pystyi tai joutui perustamaan oman kotitalouden. Samalla myös kotitalouksiin kuuluneiden henkilöiden määrä väheni. Vuodesta 1850 vuoteen 1860 kaupunkikotitalouksien lukumäärä lisääntyi noin 23 prosentilla ja asukasluku noin 4,6 prosentilla. Vuosien 1860 ja 1870 välillä vastaavat luvut olivat 24 ja 19. Vuosien 1870 ja 1880 välillä ero oli jo varsin suuri. Kotitalouksien määrä lisääntyi lähes seitsemänkymmentä prosenttia, väestömäärä vain kolmisenkymmentä prosenttia. Kahden viimeisen vuosikymmenen aikana kotitalouksien määrän lisääntyminen hidastui hieman, mutta ei kuitenkaan väestön kasvuvauhtiin verrattavissa määrin.²⁸³

Kaupunkilaisten kyky, halu ja mahdollisuudet muodostaa kotitalouksia vaihtelivat eri kaupungeissa.²⁸⁴ Siten kaupungit eivät tässä mielessä ole täysin vertailukelpoisia keskenään. Kunkin kaupungin sisäisestä tilanteesta vararikkojen suhteuttaminen kotitalouksien määrään kuitenkin kertoo. Esimerkiksi Jyväskylässä kotitalouksien riski joutua vararikkoon lisääntyi merkittävästi 1860-

²⁸⁰ Ks. esim. Hoppit 1987, 47; Takala ja Virén 1995, 9.

²⁸¹ Kotitalouksien määrään suhteutettua konkurssiherkkyyttä ei ole esitetty muissa kotimaisissa tai tässä tutkimuksessa hyödynnetyissä kansainvälisissä tutkimuksissa.

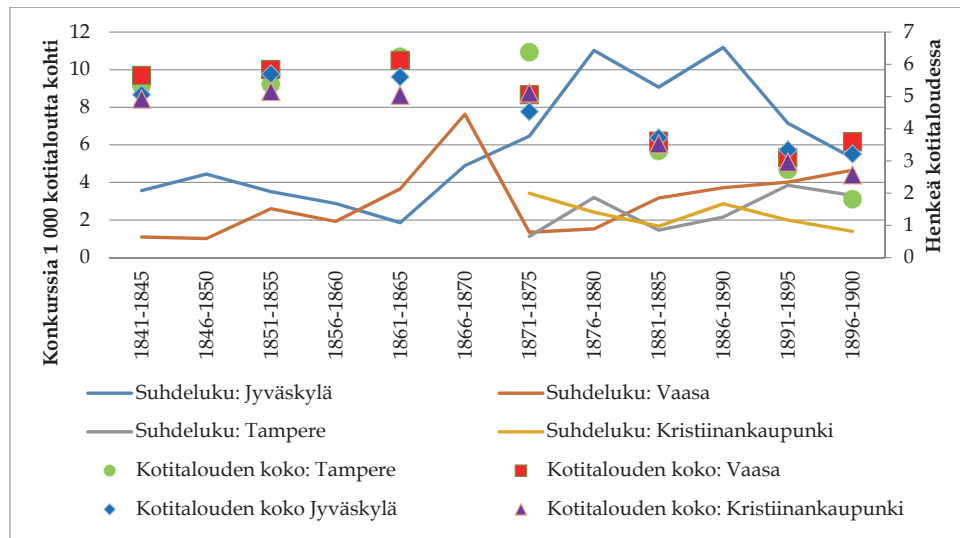
²⁸² Tätä aihetta käsitellään tarkemmin lisää luvussa 3.2, varsinkin alaviitteissä 438 ja 439.

²⁸³ Väkilukutaulut 1850, 1860, 1870, 1880, 1890, 1900; STV 1882, 1893, 1903.

²⁸⁴ Kaupunkiyhteisöjen kotitalouksien muodostumista ja koon muutosta on tarkasteltu lähinnä yksittäisistä kaupungeista. Tamperelaisten työläisperheiden koon kehityksestä 1800-luvun lopulla ks. Haapala 1986, 223–228.

luvun lopulta aina 1890-luvun alkuun (Kuvio 5). Jos jossain konkurssien aika-kaudesta saatettiin puhua, oli se Jyväskylässä.

KUVIO 5 Elinaikana tehtyjen konkurssien määrä 1 000 kotitaloutta kohden Vaasassa 1841–1900, Jyväskylässä 1841–1900 sekä Tampereella ja Kristiinankaupungissa 1871–1900: viiden vuoden keskiarvo (vasen akseli) ja kotitalouksien koko (henkeä kotitaloudessa) (oikea akseli).

Lähde: Vaasan omaisuudenluovutukset 1817–1900; Jyväskylän omaisuudenluovutukset 1837–1900; Tampereen omaisuudenluovutukset 1869–1900; Kristiinankaupungin omaisuudenluovutukset 1869–1900; Väkilukutaulut 1840, 1845, 1850, 1855, 1860, 1865, 1870, 1875, 1880, 1885, 1890, 1895, 1900.

Tampereella puolestaan suuri väestönkasvu nieli tehokkaasti konkurssien lukumäärän kasvun. Siksi yksittäisen kotitalouden todennäköisyys joutua vararikoon ei kasvanut kovin voimakkaasti, saati suoraviivaisesti. Tämä johtui kuitenkin suurelta osin siitä, että Tampereella kotitalouksien koko pieneni muita kaupunkeja myöhemmin. Kun kotitalouksien koko laski, yksittäisen tamperealaisen todennäköisyys joutua elinaikana konkurssiin kohosi voimakkaasti. Talouden dynaamisuuden lisääntymisen näkökulmaa korosti Kristiinankaupungin hiipuvat vararikkomäärät. Kaupungin taloudellinen merkittävyys väheni, kun se ei löytänyt korvaavia elinkeinoja purjelaivoilla harjoitetulle ulkomaankaupalle. Samalla myös vararikot vähenivät. Vaasa puolestaan kuului rannikkokaupunkien kasvajiin ja elinkeinoelämältään sopeutujiin purjemerenkulku-kauden jälkeenkin.²⁸⁵ Taloudellinen aktiivisuus pysyi yllä, ja sen seurauksena myös vararikot. Siellä missä oli yritteliäisyyttä, oli myös epäonnistumisia ja epäonnea.

²⁸⁵ Merenkulun muutoksesta ks. Kaukiainen 1980b.

Konkurssilain vaikutus vararikkojen määrään

On vaikea arvioida sitä, kuinka konkurssilainsäädännön muutos vaikutti velallisen käyttäytymiseen luottoa otettaessa.²⁸⁶ Lain muuttumisen on kuitenkin toisinaan havaittu aiheuttaneen reaktion konkurssien aloittamisissa niitä lisäten. Nämä tilanteet ovat liittyneet uudistuksiin, joissa konkurssilakiin sisällytettiin velallisen mahdollisuus saada velat tai osa veloista anteeksi.²⁸⁷ Velkavapautuksen mahdollisuus teki konkurssin hakemisesta houkuttelevampaa. Mikään valtakunnallinen tai paikallinen havainto ei kuitenkaan viittaa siihen, että suomalaisissa raastuvanoikeuksissa olisi koettu omaisuudenluovutusten tulva tammi-kuun 1869 jälkeen, jolloin uusi konkurssilainsäädäntö astui voimaan. Miksipä olisikaan. Uusi konkurssilaki ei tarjonnut velallisille erityistä kimmoketta. Tästä eteenpäin velallinen ei päinvastoin enää voinut voittaa tulevaisuuden velkavastuusta vapauttavaa *cessio bonorum* -etua. Konkurssilainmuutoksen vähäistä merkitystä vararikkojen määrään osoittaa myös se, että velkojien aloittamat konkurssit pysyivät koko 1800-luvun ajan harvalukuisina.

Velkojien mahdollisuutta hakea velallisensa konkurssiin oli toivottu 1800-luvun kuluessa. Vuoteen 1869 asti tämä oli mahdollista vain silloin, kun velallinen oli karannut asuinpaikkakunnaltaan. Käytännössä lain tulkinta oli kuitenkin ollut lievempi. Velkojien sallittiin anoa oikeudessa velallisen pakottamista konkurssiin myös silloin, kun velalliselta ei saatu ulosmitattua riittävästi velan maksamiseksi.²⁸⁸ Esimerkiksi Vaasassa aikajaksolla 1820–1868 viisi velallista joutui konkurssioikeudenkäyntiin velallisten pakottamana ilman, että sen taustalla oli velallisen karkaaminen. Velkoja-aloitteinen prosessi vei kuitenkin huomattavan paljon aikaa, mistä saattoi aikalaisten mukaan seurata se, että velallinen ehti prosessin kuluessa hukata omaisuutensa velkojien tavoittamattomiin tai maksaa vain tietyille velkojille.²⁸⁹ Aikaa se vei paitsi prosessin käyntiin saamiseksi vaadittavien useiden oikeusistuntojen vuoksi, myös siksi, että velallinen saattoi niskoitella omaisuuden luovuttamisen kanssa. Esimerkiksi Vaasassa vuonna 1838 konkurssiin velkojien pakottamana määrätty kauppa- ja pankkijärjestelmä Aleksei Jemeliniä uhattiin kahdeksan hopearuuplan²⁹⁰ sakolla ja kah-

²⁸⁶ Ks. myös Niemi-Kiesiläinen 1996, 273.

²⁸⁷ Esimerkiksi vuonna 1706 Englannissa toteutettu konkurssilain uudistus aiheutti konkurssitilastoon huomattavan piikin, Hoppit 1987, 45. Samoin kävi myös vuosina 1841 ja 1867 Yhdysvalloissa lyhyen aikaa voimassa olleiden liittovaltion konkurssilakien voimaan saattamisen jälkeen, ks. Balleisen 2001; Lee Thompson 2004, 56–57.

²⁸⁸ Trapp 1850 [1833], 104.

²⁸⁹ Grotenfelt 1918, 2. Näkökulma on siten kovin vastakkainen sen modernin näkemyksen kanssa, jonka mukaan velkojen anteeksianto saattaa johtaa myös velkojien taloudelliseen hyötyyn, koska tällöin velallinen ei yritä selvittää mahdollisimman pitkälle ja turvautua jopa epärehellisiin keinoihin, vaan uskaltautuu hakeutumaan konkurssiin, jolloin pesässä voi olla vielä jotain jaettavaa, Carlos, Kosack ja Castro Penarrieta 2015, 6, 29.

²⁹⁰ Tutkimusajakaudella Suomessa oli periaatteessa käytössä yhteensä kuusi erilaista valuuttaa. Autonomian alussa viralliseksi valuutaksi tuli Venäjän rupla, mutta käyttöön jäi myös ruotsalainen valuutta. Ruotsalaista rahaa oli kiertänyt kahtalaista, hopeaan sidottuja pankinrikkejä sekä Ruotsin valtionvelkakohtorin liikkeelle laskemia velkakirjarikkejä. Hopearuupla oli käytössä vielä tällöin harvinainen. Sen sijaan käytettiin suhteessa hopeaan kullunutta seteli- eli paperi- eli assignaattiruuplaa. 1840-luvun alkuun asti käytössä oli siten rinnakkain neljä, periaatteessa viisi rahayksikköä,

deksan päivän vesileipävankeudella, ellei tämä suostunut jättämään omaisuuttaan velkojille. Oikeuden uhkaus toimi, ja Jemelin jätti konkurssihakemuksen, jossa hän ei osannut antaa mitään selitystä maksukyvyttömyydelleen.²⁹¹

Velkoja-aloitteisen konkurssin salliminen ei kuitenkaan juurikaan lisännyt konkurssseja (Taulukko 3). Lisäksi velkojan aloittama konkurssi peruutettiin usein. Tampereella vuosina 1869–1900 velkojien aloittamasta 97 konkurssista kaksi kolmasosaa peruutettiin tai jätettiin sikseen.²⁹² Velkojat käyttivät siten konkurssihakemusta painostusvälineenä tilanteissa, joissa he uskoivat velallisen olevan omaisuutta velan takaisinmaksamiseksi.

TAULUKKO 3 Elinaikana tehdyn konkurssin aloittaja 1810–1900.

Vuosi	Velallinen	Velkoja	Yhteensä	Velkojien aloittamia (%)
1810	6	0	6	0,0 %
1820	12	2	14	14,3 %
1830	26	0	26	0,0 %
1840	16	0	16	0,0 %
1850	27	3	30	10,0 %
1860	53	1	54	1,9 %
1870	52	11	63	17,5 %
1880	107	6	113	5,3 %
1890	201	17	218	7,8 %
1900	245	29	274	10,6 %
Yhteensä	745	69	814	8,55 %

Lähde: *Omaisuudenluovutukset velkojille kaikissa Suomen kaupungeissa 1810, 1820, 1830, 1840, 1850, 1860, 1870, 1880, 1890, 1900.*

1800-luvulla velallisen hakeminen selvitystilaan ei siten ollut Suomessa tyypillinen tapa ratkaista takaisinmaksun viivästymisen. Tilanne poikkesi siten myö-

---

jos myös jo 1790-luvulla kierrosta hävinnyt ja laskennalliseksi yksiköksi jäänyt hopeinen riikintaalari, hopeariksi, otetaan huomioon. Vuonna 1860 päätettiin Suomen markan käyttöönotosta. Se oli neljännesosa hopearuplasta. Vuonna 1865 markka sidottiin hopeaan ja sen suhde Venäjän ruplaan alkoi kellua. Konkurssiasioissa saattoi esiintyä velka- ja omaisuussummia kaikissa edellä mainituissa valuutoissa. Muunnokset eri valuuttojen välillä perustuvat teoksiin Tallqvist 1900; Björkqvist 1968; Vattula 1983, 469–470; Ojala 1999b, 369–374; Kuusterä ja Tarkka 2011, 181, 190–191. Ks. myös Autio 1992; Kuusterä 1994; Pihkala 2002, 24. Valuuttoja on paikoitellen yhteismitallistettu muuntamalla ne vuoden 1860 hopearupliksi. Näin saadun rahan reaaliarvon kautta on voitu verrata rahasummien suuruutta eri aikoina. Vuosi 1860 on valittu, koska se sijoittuu suunnilleen tutkimusajan keskikohtaan. Muuntamisessa on hyödynnetty Suomen Pankin Rahamuseon rahanarvolaskuria 1810–2015. Se on painotettu elinkustannusindeksillä. Vuosilta 1810–1850 elinkustannusindeksi on laskurissa laskettu työmiehen tuntipalkan ja voim hinnan avulla. Tämän jälkeen elinkustannuskorissa on vuoteen 1906 asti mukana myös perunan hinta. Laskurissa on käytettävä vuosina 1810–1839 paperirupla-arvoisia, vuosina 1840–1862 hopearupla-arvoisia ja tämän jälkeen markka-arvoisia summia. Valuuttojen välisten muunnosten helpottamiseksi Ruotsin rahan pienimmät, kahdellatoista jaolliset runstykit ja Venäjän ruplan kopeekkojen osat on pyöristetty kokonaisiksi killingeiksi ja kopeekoiksi.

²⁹¹

²⁹²

HMA, VRO 9.4.1838 § 54; 18.3.1839 § 32.

Tampereen omaisuudenluovutukset 1869–1900.

hemmästä. Seuraavan vuosisadan lopulla velkojen aloittama konkurssi oli muodostunut normiksi.²⁹³ Se poikkesi myös esimerkiksi aikakauden ranskalaisesta käsityksestä, jonka mukaan nimenomaan velallisen itsensä konkurssiin hakeutuminen oli kunniatonta ja osoitus velallisen syyllisyydestä maksukyvyttömyyteensä.²⁹⁴ Ruotsissa ja Suomessa sen sijaan omaisuuden luovuttamiseen pakotetuksi tulemiseen suhtauduttiin tuomitsevasti. Esimerkiksi vaasalainen turkkurimestari vetosi vuonna 1867 raastuvanoikeuteen saadakseen etuja sillä perusteella, että hän oli luovuttanut omaisuutensa velkojille itse.²⁹⁵

Konkurssioikeudenkäynnin kesto saattoi sen sijaan olla tekijä, joka vaikutti velkojen innokkuuteen alkaa takaisinperiä saataviaan konkurssin kautta. Jos johonkin, niin konkurssin keston lainsäädännön muutos vaikutti merkittävästi. Autonomian alkupuolella alettiin toivoa parannusta konkurssien keston, sillä vararikot kestivät liian pitkään muuttuvan talouden tarpeisiin nähden.²⁹⁶ Konkurssiprosessin hitauden katsottiin vahingoittavan sekä yksilöitä että koko yhteiskuntaa.²⁹⁷ Eriyisen huonona pidettiin konkurssipesän hoitajien osaa, sillä näiden vastuu pesästä kesti pitkään vielä tuomion antamisen jälkeen. Sen myös katsottiin mahdollistavan konkurssipesän hoitajalle tilaisuuden pitkittää velkojille maksettavia suorituksia ja näin tavalla tai toisella hyötyä siitä itse.²⁹⁸ Samoin pitkittynyt vararikko saattoi edesauttaa velallisen epärehellisiä toimia, kuten salaisten maksusuoritusten tekemistä joillekin velkojille tai omaisuuden piilottamista velkojen ulottumattomiin.²⁹⁹ Pitkään kestänyt konkurssi myös vei velkojen aikaa ja rahaa. Velalliselle konkurssituomion odottaminen tarkoitti elämistä juridisessa, taloudellisessa ja myös henkisessä välitilassa. Lisäksi velallisen konkurssinaikainen elatus maksoi konkurssipesälle, mikä pienensi velkojen odotettavissa olevia osuuksia.

Vuodesta 1816 vuoteen 1868 Vaasassa tuomioon päättyneet vararikot kestivät keskimääräinen noin kymmenen kuukautta (Kuvio 6, sininen sarja). Se vastasi varsin hyvin Jussi Sallilan esittämää arviota noin vuoden kestäneistä autonomian ajan konkurseista.³⁰⁰ Lyhimmillään konkurssitapaus selvisi Vaasassa reilussa viidessä kuukaudessa, pisimmillään prosessi vei lähes 600 päivää. Tämänkaltaiset tapaukset olivat kuitenkin harvinaisia.³⁰¹ 1800-luvun alkupuoliskolla konkurssioikeudenkäynnin keskimääräinen kesto Vaasassa oli kuitenkin jo merkittävästi lyhyempi kuin saman aikakauden Tukholmassa. Siellä vuosittainen keskiarvo liikkui noin 400 ja 500 päivän välissä.³⁰² Tämä oli puolestaan

²⁹³ 1900-luvun lopun ja 2000-luvun alun konkurssille oli tyypillistä alkaminen velkojen hakemuksesta, esim. Takala ja Virén 1995, 9.

²⁹⁴ Vause 2012b, 205–208.

²⁹⁵ VMA, VRO, 19.8.1867 § 8.

²⁹⁶ Esim. Havansi 1992, 14; Sallila 2016, 210–212, 223.

²⁹⁷ Ks. Nyberg 2010, 21.

²⁹⁸ Grotenfelt 1918, 2. Konkurssiprosessin hitaus ei kuitenkaan ollut ainoastaan vuoden 1868 lain uudistusta perusteleva tekijä, sillä esimerkiksi vuonna 1773 uudistetut Ruotsin valtakunnan konkurssilait nähtiin aikanaan myös konkurseja nopeuttavana ja tehostavana, Nyberg 2010, 20.

²⁹⁹ Sallila 2016, 211–212.

³⁰⁰ Grotenfelt 1918, 2; Sallila 2016, 211–212.

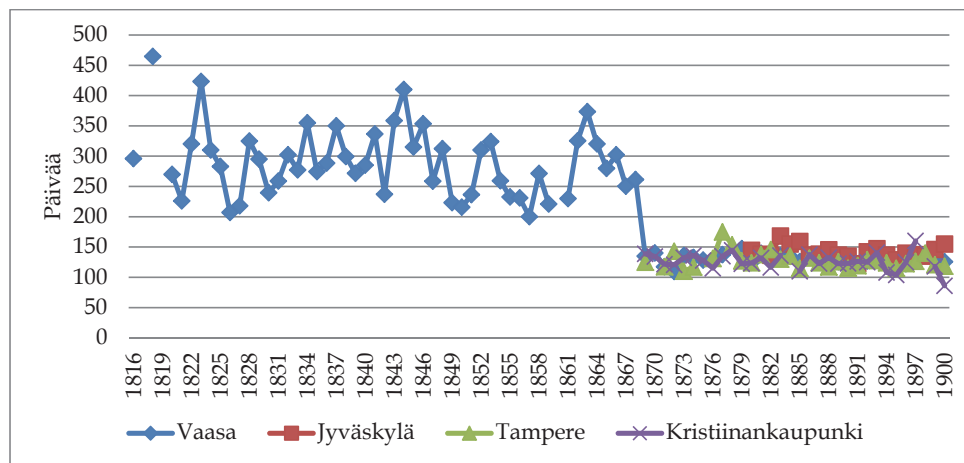
³⁰¹ Ks. myös Aunola 1967, 388.

³⁰² Ks. *Tidigmoderna konkurser*.

lyhyt aika verrattuna 1700-luvun jälkipuoliskoon. Tuolloin konkurssitapaukset saattoivat olla vireillä jopa kymmeniä vuosia, siis sukupolvelta toiselle. Äärimmäiset tapaukset olivat tietenkin poikkeuksia, mutta ajalla 1749–1785 tukholmalainen vararikko kesti keskimäärinkin noin kolme vuotta.³⁰³ Toisinaan vararikkoa ei saatettu koskaan päätökseen.³⁰⁴ Vaasassa konkurssiprosessi oli siten jo autonomian ajan ensimmäisillä vuosikymmenillä verrattain nopea verrattuna entisen emämaan pääkaupunkiin.³⁰⁵

Keskimäärin noin vuoden vievä konkurssiprosessi kävi siis aikalaisten mielestä liian pitkäksi ajaksi makuuttaa varoja kiinni konkurseissa. Uuden konkurssilain voimaantulo lyhensi konkurssioikeudenkäyntien keston välittömästi Vaasassa reiluun neljään kuukauteen (Kuvio 6, muut sarjat).

KUVIO 6 Konkurssioikeudenkäynnin kesto (päivää) vuosittaisten keskiarvojen mukaan.³⁰⁶

Lähde: Vaasan omaisuudenluovutukset 1817–1900; Jyväskylän omaisuudenluovutukset 1837–1900; Tampereen omaisuudenluovutukset 1869–1900; Kristiinankaupungin omaisuudenluovutukset 1869–1900.

Konkurssiprosessin tehostuminen kuvasti eroja 1800- ja 1700-lukujen yhteiskuntien välillä. 1700-luvun lopun konkurssilakimuutoksilla onnistuttiin lyhentämään konkurssin kestoja vuodesta 1785 vuoteen 1805 noin tuhannesta päivä-

³⁰³ Nyberg (toim.) 2006, 165; Nyberg ja Jakobsson 2016, 112.

³⁰⁴ Nyberg 2006 (toim.), 165.

³⁰⁵ Vaasa ja yleensäkin kaikki Suomen kaupungit painivat toki taloudelliselta merkittävyydeltään ja asukasmäärältään eri sarjassa kuin luotto- ja liikesuhteiltaan moninkertainen Tukholma. Aikajaksolla 1820–1849 Tukholman raastuvassa alkoi yli 6 900 tavallista ja kuolinpesän vararikkotapausta eli kuusikymmenkertainen määrä vastaavana aikana Vaasassa alkaneisiin konkurssitapauksiin verrattuna. Tukholman vararikoista ks. Nyberg ja Jakobsson 2016, 100–101; *Tidigmoderna konkurser*.

³⁰⁶ Tutkimusjoukoista on poistettu kesken ja sikseen jääneet sekä akordiin päätyneet tapaukset sekä sellaiset tapaukset, joiden loppumispäivämäärä tai tapa ei käy ilmi käytettävissä olevista lähteistä.

tä viiteensataan.³⁰⁷ Muutos ei kuitenkaan ollut yhtä äkkinäinen ja tehokas kuin vajaa sata vuotta myöhemmin Suomessa. 1870-luvulta lähtien konkurssioikeuden kesto tuli siten ennakoitava ja säännönmukainen. Tapausten välinen vaihtelu väheni, ellei jopa täysin hävinnyt (Taulukko 4). Muissa tässä tutkituissa raastuvanoikeuksissa vaihtelu tapausten keston välillä oli hieman suurempaa kuin Vaasassa. Tätä selitti todennäköisesti se, että Vaasassa oikeudenhoollinen tilanne oli erityisen hyvä. Kaupungissa oli hovioikeus, joten siellä oli ajankohtaisin lakitieteellinen tieto ja osaaminen.

TAULUKKO 4 Konkurssin keston (päivää) tunnusluvut.

Raastuvanoikeus	Tunnusluvut	Ennen 1.1.1869.	Jälkeen 1.1.1869.
Vaasa	KA	288,1	130
	Variaatiokerroin	25,26	11,62
	Min	162	95
	Max	577	185
Jyväskylä	KA		143
	Variaatiokerroin		14
	Min		105
	Max		237
Tampere	KA		126
	Variaatiokerroin		14,07
	Min		80
	Max		228
Kristiinankaupunki	KA		127
	Variaatiokerroin		12,58
	Min		86
	Max		166

Lähde: Vaasan omaisuudenluovutukset 1817–1900; Jyväskylän omaisuudenluovutukset 1837–1900; Tampereen omaisuudenluovutukset 1869–1900; Kristiinankaupungin omaisuudenluovutukset 1869–1900.

Vuoden 1798 konkurssiasetuksen voimassaolokaudella prosessin hitaus johtui oikeudenkäynnin istuntojen väleistä säädetyistä väliajoista, vastahakoisen velallisen mahdollisuudesta pitkittää oikeudenkäyntiä sekä velkojien välisten kiistojen venymisestä. Ne sekä velallisen epärehellisiä toimia koskevien syytösten selvittely voitiin vuoden 1868 konkurssisäännön mukaan erottaa konkurssioikeudenkäynnistä erilliseksi jutuksi.³⁰⁸ Konkurssi ei kuitenkaan loppunut vielä

³⁰⁷ Nyberg ja Jakobsson 2016, 112–113.

³⁰⁸ KS 1868 luku 2 § 36, luku 7 § 96.

tuomioon, vaan konkurssipesän hoito, omaisuuden myyminen ja velkojien osuuksien tilitys saattoivat kestää useita vuosia tuomion antamisen jälkeen.³⁰⁹

Käytännössä vararikko-oikeudenkäynnit nopeutuivat kuitenkin keskimäärin enemmän kuin uudessa konkurssilaissa määritellyt istuntojen välit antoivat ymmärtää. Vuoden 1868 konkurssisäännön määräysten mukaisesti istuntojen välit lyhenivät vanhaan lakiin verrattuna neljä kuukautta. Vaasalaiset vararikot kestivät kuitenkin nyt keskimäärin reilun viisi kuukautta vähemmän aikaa kuin ennen lainmuutosta. Keskeinen tekijä oli parantunut tiedonvälitys. Tieto konkurssista saatiin nopeammin kaikille velkojille, ja konkurssin selvittäminen velkojien kesken kirjeitse tehostui. Toisaalta myös asianajo ammatillistui vähitellen³¹⁰, mikä tehosti myös konkurssioikeudenkäyntejä.

2.2 Tavallisten konkurssien tekijät

Konkurssi kauppaliiketoiminnan karikko esiteollisessa yhteiskunnassa

Aikakautta ennen elinkeinojen vapautumista ja kunnallishallinnon uudistusta kutsutaan usein kauppiaskapitalistiseksi ajaksi. Se viittasi taloudellisen toiminnan keskittymiseen monialaisiin kauppahuoneisiin sekä kauppaporvariston erilaisiin säätyprivilegioihin, joiden avulla kauppaprivilegiot saaneilla oli erityisasema yhteiskunnassa.³¹¹ Tavallinen konkurssi uhkasikin autonomian ensimmäisellä puoliskolla ennen kaikkea kauppaporvaristoa ja vähemmässä määrin muita itsenäisen elinkeinon harjoittajia, kuten käsityöläisiä (Kuvio 7).³¹² Vaasassa 1820-luvulta 1870-luvun alkuun yli puolet (54,7 %) elinaikana konkurssintehneistä oli kauppiaita tai muita yrittäjiä, kuten ravintoloitsijoita. Vuodesta 1816 vuosisadan puoliin väliin tilanne oli Helsingissä samanlainen (55,7 %).³¹³ Tältä osin siis aikaisemmassa tutkimuksessa luotu kuva konkurssintekijän arkkityypistä markkinoille suuntautuneena yrittäjänä on paikkansapitävä. Velan ottamisen riski kohdistui luonnollisesti ensi sijassa luottotalouteen sitoutuneihin ja henkilöihin, joiden toimeentulo riippui markkinoiden kysynnästä.

³⁰⁹ Ks. myös Turunen 2012, 88.

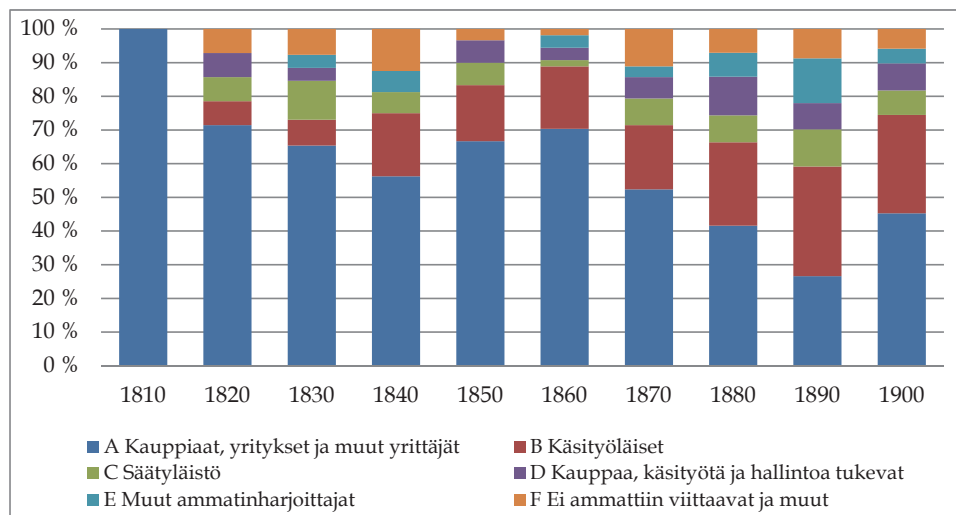
³¹⁰ Ks. Pihlajamäki 2009, 84–142.

³¹¹ Esim. Ojala 1999b, 34, Ojala ja Karonen 2006, 101–106.

³¹² Vararikkoisten ammatillisen ja sosiaalisen jaottelun perusteista ks. Liite 2.

³¹³ *Vaasan omaisuudenluovutukset 1817–1900, Helsingin omaisuudenluovutukset 1816–1849.*

KUVIO 7 Elinaikana konkurssin tehneiden ammatillinen tausta (N=814).

Lähde: *Omaisuuksienluovutukset velkojille kaikissa Suomen kaupungeissa 1810, 1820, 1830, 1840, 1850, 1860, 1870, 1880, 1890, 1900.*

Aatelisia lukuun ottamatta ja toisaalta käsityöläiset mukaan laskien esimerkiksi vuonna 1835 elinaikana tehdyn konkurssin riski kosketti siten noin 15 000 hengen suuruista kaupunkilaisten joukkoa.³¹⁴ Pitkittäisaineistoon perustuen 1830-luvulla karkeasti arvioituna noin 1,3 kauppiaa- tai käsityöläisporvaria tuhannesta ajautui konkurssiin. Vararikko kosketti siten autonomian ensimmäisellä puoliskolla varsin ohutta, mutta taloudellisessa mielessä yhteiskunnan keskeisintä yhteiskuntakerrosta.³¹⁵

Esimerkiksi 1830-luvulla työmiehen olisi pitänyt työskennellä lähes 85 vuotta vuorokauden ja vuoden ympäri, jotta tämä olisi ansainnut yhtä paljon palkkatuloja kuin kristiinankaupunkilaisen kauppiaan Gustaf Adolf Nyströmin konkurssipesässä oli omaisuutta.³¹⁶ Leskikauppia Anna Holmströmin ja kauppiaiden Carl Wirellin ja Pehr Roundellin konkurssipesien vaurauden saavuttaminen olisi vaatinut työmieheltä 70, 109 ja peräti 112 vuoden ympärivuotisen työskentelyn.³¹⁷ Tampereella konkurssiin meni 1888 kauppiaa, jonka pesässä oli

³¹⁴ Porvariston määrä ks. Rein 1842, 33, 35. Riitta Hjerppen arvion mukaan vuosisadan puolivälissä kauppiaiden ja käsityöläisten ja näiden työväen osuus kaupunkiväestöstä oli noin 20–30 prosenttia. Tästä määrästä käsityöläisiä oli noin kaksi kolmannesta ja loppu kolmannes koostui kauppiaista, Hjerppe 1981, erit. 226.

³¹⁵ Kauppiaat muodostivat aateliston ja tiettyjen säätyläisten ohella esiteollisen yhteiskunnan varakkaimman ja hyvätuloisimman ryhmän. 1800-luvun lopulla kuitenkin teollisuuslaitosten omistajat nousivat tuloissa mitattuna kauppiaiden ohi. Kauppiaiden ryhmään kuului kuitenkin hyvin eritasoisista tuloista nauttivia, joten yhtenäisessä kauppiaiden ryhmästä ei voi puhua, Mauranen 1981, 188, 199–200.

³¹⁶ VMA, KRO, Konkurshandlingar, Gustaf Adolf Nyström raastuvanoikeudelle 11.1.1832; VMA, VRO, 2.6.1823 § 20; 4.11.1830 § 274. Työmiehen päiväpalkat ks. Vattula 1983, 440.

³¹⁷ HMA, VRO, 2.6.1823 § 20; 4.11.1830 § 274; VMA, KRO, Konkurshandlingar, Holmströmin akti, Anna Holmström raastuvanoikeudelle 28.2.1835.

bruttovarallisuutta reilun 520 000 markan edestä. Työmieheltä vaadittavat uusrastusvuodet olivat nyt toista luokkaa kuin vuosisadan alkupuoliskolla. Työmiehen palkkatuloilla tällaisen summan kerryttämiseen olisi kulunut 1 061 vuotta.³¹⁸ Tämä korosti tulo- ja elintasoerojen syvenemistä 1800-luvun lopulla.³¹⁹

Konkurssiin menneiden kauppiaiden varallisuus saattoi siten olla valtava suhteessa suurimman kansanosan nauttimaan tulo- ja elintasoon. Toki vararikkoisten kauppiaiden omaisuudet kalpenivat aikakauden varakkaimpien, konkurssia tekemättömien porvareiden varallisuudelle. Kauppa oli kuitenkin se, mikä kannatti – ainakin konkurssiin asti. Erityisesti kauppaporvaristolle sekä todellinen menestyminen että vararikkoon päätyminen olivat todennäköisiä vaihtoehtoja.³²⁰ Sama toimiala mahdollisti vaurastumisen, mutta sisälsi myös riskin, jota valtaosa aikalaisista ei koskaan tullut kohtaamaan. Kauppalaivan haaksirikko yhtenä syksyisenä yönä saattoi vetää koko kauppahuoneen mukanaan pohjaan.³²¹

Kristiinankaupungissa Christer Norrvikin nimeämistä neljästätoista 1840-luvun keskeisimmästä vanhemman polven kauppaporvarista kaksi nousi kauppaneuvoksen arvoon. Loput yhdeksän päätyivät vararikkoon joko elinaihana tai velallisen kuoleman jälkeen.³²² Esiteollisen aikakauden perinteinen kauppahuone ei siten yksinkertaisesti selvinnyt vähitellen muuttuvassa liiketoimintaympäristössä. Ne, jotka onnistuivat sopeutumaan muuttuvassa toimintaympäristössä, pysyivät mukana liike-elämässä.³²³ Vaasassa taas Nils Petter Åbergista kehkeytyi 1850-luvun lopulle tultaessa suurkauppia ja laivanvarustaja. Vuonna 1857 Åberg maksoi vaasalaisista suurkauppiaista toiseksi eniten veroja. Viittä vuotta myöhemmin tilanne oli edelleen sama. Åbergille asetetut 75 hopearuplan suuruiset verot kalpenivat ainoastaan kaupungin suurimman kauppaporvarin ja koko maan merkittävimmän laivanvarustajan, kauppaneuvos Carl Gustaf Wolffin verojen rinnalla. Åbergin merkittävää taloudellista ja sosiaalista asemaa kuvasti myös se, että myös kaupunginvanhimpana toiminut Åberg osti kalleimman tarjolla olleen tontin uuden Vaasan ruutukaava-alueen tonttien huutokaupasta.³²⁴

1850- ja 1860-lukujen Vaasan ylin kauppiasryhmä oli sitoutunut toisiinsa liiketaloudellisesti. Åberg lähti esimerkiksi osakkaaksi Vaasan Puuvillatehdas Osakeyhtiöön, jonka muut perustajat olivat kaupungin suurituloisimpia kauppiaita. Åbergilla oli myös läheiset suhteet vaasalaisen suursuvun Wasastjernan ja kokkolalaisen Donnerin kauppahuoneen jäsenten kanssa. Åberg oli siten vahvasti suuntaamassa kohti samanlaista kunniakasta uraa kuin muut aika-

³¹⁸ TKA, TRO, Konkurssi- ym. luettelo 1869–1897, 10.11.1888.

³¹⁹ Tulo- ja varallisuuseroista 1800-luvulla erit. Hjerppe ja Lefgren 1974; Heikkinen, Hjerppe, Kaukiainen, Markkanen, ja Nummela, 1987; Heikkinen 1997; Voutilainen 2016. Taloudellisesta epätasa-arvosta ja elintasosta esim. Bengtsson, Campbell, Lee et al. 2004.

³²⁰ Myös Nyberg 2007, 73.

³²¹ Ks. myös Mauranen 1981, 199; Ojala 1999b, 110–113; Schulte Beerbühl 2008.

³²² Norrvik, 1999, 79–80.

³²³ Ks. myös Ojala 2000.

³²⁴ Kallenautio 2006, 47–48, 57, 63, 66, 99, 203–205.

kauden suurimmat vaasalaiset kauppaporvarit.³²⁵ Menestyksen ympäröimän Nils Petter Åbergin taloudellinen toiminta katkesi kuitenkin vuonna 1869 täydelliseen romahdukseen. 50-vuotiaan kauppiaan liiketoimet päättyivät noin 200 000 markan suuruisen omaisuuden luovuttamiseen velkojille. Syynä olivat pääasiallisesti lukuisien takausten lankeaminen Åbergin maksettavaksi taloudellisesti muutoinkin kireinä aikoina.

Toisaalta useimmat aikakauden vararikkoisista olivat kaupan tai käsityöalaluuden alojen pienyrittäjiä, jotka toimivat omalla riskillään ja vain itsensä tai muutaman muun työllistäen. Yritysmuoto ja -koko olivat osa säilymisen epävarmuutta lisääviä tekijöitä.³²⁶ Paitsi että vararikko osui varsin suurella todennäköisyydellä kauppaporvarin omalle kohdalle, omaisuuden luovutuksesta saattoivat usein joutua vastaamaan velallisen perilliset. Varsinkin riskialttiiseen ulkomaankauppaan sitoutuneissa rannikkokaupungeissa konkurssi saattoi tulla kauppaporvaria myös muutoin lähelle.³²⁷ Konkurssiin saattoi joutua sukulainen, ystävä, kauppakumppani tai kilpailija. Rannikon kaupungeissa eli vuosisadan alkupuoliskolla sukua, joiden jäsenistä useat kokivat vararikon.

Esimerkiksi 1700-luvun puolivälissä kristiinankaupunkilaiselle kauppiaalle Erik Holmströmille ja tämän vaimolle Maria Rislundille syntyneiden lasten jälkeläisille vararikko oli enemmän sääntö kuin poikkeus.

Pariskunnan lapsuudesta aikuisuuteen selvinneistä lapsista nuorimman pojan Joseph Erikinpoika Holmströmin pesä jätettiin tämän kuoleman jälkeen velkojille vuonna 1820.³²⁸ Vuonna 1835 tämän isoveljen, edesmenneen raatimies Anders Holmströmin leski Anna Holmström teki konkurssin. Vuotta ennen tädin vararikkoa oli omaisuuden velkojille luovuttanut veljessarjan keskimmäisen, kauppias Nils Erikinpojan lapsi, kauppias Eric Anders Holmström. Isä Nils Erikinpoika Holmström ilmeisesti välttyi vararikolta itse. Sisarusparven nuorimmaisen siskon Anna Holmströmin pojan Anders Zachris Holmströmin kauppiasura päättyi kuolinpesän konkurssiin vuonna 1849. Vuotta myöhemmin kauppias Erik Casper Holmströmin kuolinpesä koki saman kohtalon kuin tämän isän kuolinpesä kolmekymmentä vuotta aikaisemmin. Muutaman vuoden kuluttua edellisen veli, kauppias Johan Ferdinand Holmström, luopui omaisuudestaan.³²⁹ Vanhan porvarisuvun voima ja valta oli kadonnut.

³²⁵ Åbergin lähimmistä säätyveljistä ja samalla kilpailijoista Carl Gustaf Wolffille oli myönnetty kauppaneuvoksen arvonimi vuonna 1851. Vaasan Puuvillatehtaan perustajalle A. A. Levónille se myönnettiin vuonna 1864. Kolmas Åbergin lähes Åbergin tulotasoon yltänyt Gabriel Revell puolestaan pysyi kaupungin viiden suurituloisimman joukossa kuolemaansa asti vuonna 1892. Åbergin lähipiiristä nousi vielä yksi kauppaneuvos, kun tämän kauppa-apulaisena ja tukemana aloittaneelle Carl Johan Hartmanille myönnettiin arvonimi vuonna 1889, Kallentia 2006, 48; Ojala 2009.

³²⁶ Hall 1995; Crossick ja Haupt 1995, 65–70. Ks. myös keskustelusta Napolitano et al. 2015.

³²⁷ Laivanvarustuksen riskialttiudesta Esim. Norrvik 1999, erit. 205–207; Ojala 1999b.

³²⁸ Finlands Allmänna Tidning 09.02.1820 no 17.

³²⁹ Kristiinankaupungin kaupunkiseurakunta, rippikirja 1788–1793, ei aukeamanumeroja; rippikirja 1800–1816 aukeama 62, 112; rippikirja 1862–1868 aukeama 332; Kristiinankaupungin kaupunkiseurakunta, syntyneiden ja kastettujen luettelot 1741; HISKI: Kristiinankaupungin kaupunkiseurakunta, kastetut, haudatut ja vihityt; Åkerblom 1984, 415.

Konkurssi, sen sisältö ja seuraukset olivat siten aikakauden kauppaporvaristolle väistämättä tuttuja. Kauppias joutui lisäksi hyvin todennäköisesti luotoverkostojensa vuoksi esiintymään uransa aikana vähintään velkojana konkurssissa. Useiden kauppaporvarien osalle tuli myös konkurssipesän hoitaminen. Esimerkiksi turkulainen suurlaivanvarustajakauppias Abraham Kingelin toimi 1800-luvun ensimmäisellä puoliskolla ainakin kymmenen konkurssipesän hoitajana, jokaisen konkurssin vaatiessa Kingelinin työpanosta usean vuoden ajan.³³⁰ Tällaisen pesänhoitajauran syntyyn vaikutti paitsi se, että Kingelin oli kokenut ja menestynyt liikemies, myös se, että kauppahuoneiden rooli luotonantajina oli aikakaudella suuri. Kingelinin luototuskyky oli siten suuri, ja luotot saattoivat olla arvoltaan suuria. Useimmiten konkurssipesän hoitajaksi valittiin pesän suurimman velkasaatavan omistaja, joka lisäksi nautti yleistä luottamusta.³³¹

Lisäksi porvarin tie kulki melko usein syyttäjistä syytettyjen penkille. Oikeudenhoidosta vastasivat raastuvanoikeuksissa porvarit. Valtaosa raatimiesten paikoista täytettiin kauppaporvariston jäsenillä, joiden varallisuus takasi näille suurimman äänioikeuden kaupungin asioissa. Siten omakohtainen kokemus taloudellisen riskin alla elämisestä ja oikeudenhoidosta kietoutuivat yhteen. Esimerkiksi Vaasassa raatimies-kauppiat Johan Rahm ja Pehr Roundell olivat istuneet oikeutta kirjanpitäjä Elias Bergelinin vuonna 1821 alkaneessa konkurssissa. 1830-luvun taitteessa molemmat raatimiehet luovuttivat omaisuutensa velkojilleen. Lisäksi yhden Bergelinin oikeudenkäynnissä raatimiehenä toimineen raatimiehen kuolinpesä haettiin myöhemmin konkurssiin. Johan Rahmin konkurssissa taas raatimiehenä toimi pormestari H. G. Zidén, jonka kanssa Rahm oli hieman aiemmin jakanut oikeutta paikkakunnalta karanteen nahkuri Gabriel Poleruksen konkurssijutussa.³³²

Kauppias ja raatimies Pehr Roundellin konkurssi kuvasti hyvin pienen kaupunkiyhteisön lainkäytöllisen ja taloudellisen toiminnan joskus ongelmallistakin yhteen kietoutumista. Ennen kuin Roundellin konkurssioikeudenkäynti saattoi alkaa, jouduttiin painiskelemaan raastuvanoikeuden kokoonpanon kanssa. Yksi raatimiehistä oli läheistä sukua kahdelle pesän velkojista, ja kaksi muuta raatimiestä olivat pesän velkojia. Neljäs raatimies oli puolestaan yhden Roundellin velan takuumies. Niinpä sekä raatimiehet että pormestari piti jäävä-tä.³³³

Vuosisadan loppupuolella tilanne muuttui. Tällöin tietoa vararikosta oli aikaisempaa enemmän saatavilla esimerkiksi sanomalehdistön ja kansalle suunnattujen lakioppaiden kautta. Käytännön kokemus vararikoista kuitenkin väheni. Kunnallishallinto uudistettiin kaupungeissa 1870-luvulla, ja sen myötä porvariston varallisuuteen perustunut oikeus valita edustajat maistraattiin ja raastuvanoikeuteen kumottiin. Näitä alkoivat tästä lähtien kansoittaa erityisesti virkamiehistö ja sivistyneistö.³³⁴ Konkurssioikeudenkäyntejä eivät siis enää

³³⁰ TRO, Kingelinin kauppahuone (Turku), Konkurssiasiakirjat 1799–1859.

³³¹ Ks. esim. HMA, VRO 20.6.1821 § 2.

³³² HMA, VRO 1.5.1822 § 4; 11.8.1827 § 2; *Elinaikana tehdyt konkurssit Vaasassa 1820–1870*.

³³³ HMA, VRO 4.11.1830 § 274; 10.10.1831 (ei §).

³³⁴ Mauranen 1981, 185, 196–198; Kuusanmäki 1983, 52–54, 56, 60.

tuominneet samassa mitassa paikallisen liiketoiminnan keskushenkilöt, joihin myös vararikon uhka oli eniten kohdistunut.

Vaikka luotolla ja luottosuhteilla oli keskeinen merkitys jo esiteollisen aikakauden taloudessa, konkurssiin vei ainoastaan tietynlainen velkaantuminen. Maksukyvyttömyyteen johtanut velkaantuminen tarkoitti aikakaudella ensisijaisesti kauppaliiketoimintaan sisältyntä velkaantumista. Havainto rinnastuu Laurence Fontainen näkökulmaan esiteollisen aikakauden useista rinnakkaisista luottomarkkinoista ja luoton merkityksistä. Porvarillinen tai kaupallinen yhteiskuntaryhmä käytti velkaa eri tavoin ja erilaisten taloudellisten tavoitteiden saavuttamiseen kuin aristokratia tai maaseudun talonpojat. Kaikissa luottamuksella oli keskeinen merkitys luottosuhteen perustana. Eri ryhmät kuitenkin käyttivät erilaista luottoa erilaisten tarpeiden tyydyttämiseksi riskeiltään eroavissa ympäristöissä.³³⁵ Kauppaporvaristo otti luottoa päästäkseen markkinoille, laajentaakseen liiketoimintaansa ja vaurastuakseen näiden kautta. Kauppaporvariston luotoympäristö oli kuitenkin erityisen epävakaa ainaisen epävarman informaation ja kaikenlaisten muiden liiketoimintaan vaikuttaneiden tekijöiden vuoksi.

Demokratisoituva tavallinen konkurssi

Elinaikana konkurssin tekemisessä oli toki paikkakunnittaisia eroja. Vaasassa käsityöläiset esiintyivät useimmiten kauppiaiden ja muiden yrittäjien rinnalla konkurssintekijöinä vuosisadan ensimmäisellä puoliskolla.³³⁶ Suuriruhtinaskunnan pääkaupungissa tilanne oli hieman erilainen. Siellä käsityöläisten osuus elinaikana vararikkoisista oli vähäinen. Heidän sijastaan konkurssihakemuksen raastuvanoikeuteen jättivätkin useimmiten kauppakirjanpitäjät.³³⁷ Muissa tutkituissa kaupungeissa kauppayrityksille keskeisten palkollisten vararikot yleistyivät vasta hieman myöhemmin. Kauppakirjanpitäjien vararikot pääkaupungissa kuvastivat taloudellisten mahdollisuuksien ja riskien ottamisen nopeampaa etenemistä pääkaupungiksi rakentuvassa ja siten yrittäjähänkeä suosineessa Helsingissä.³³⁸ Usein kauppakirjanpitäjien tavoitteena oli siirtyä itsenäiseksi kauppaliikeyrittäjäksi.

Useimmat kauppakirjanpitäjien vararikot ajoittuivatkin siirtymäkohtaan palveluksessa olon ja itsenäisen elinkeinonharjoittamisen välillä. Kauppakirjanpitäjä Fredrik Adolf (Adolph) Thuresson oli alkanut hankkia tavaraeriä hampurilaisilta ja lyypekkiläisiltä kauppahuoneilta kesällä 1828, mutta yritys päättyi konkurssihakemukseen jo helmikuussa 1829. Konkurssin syynä olivat valtavat, 25 000 seteliruplan suuruiset menetykset – varsin todennäköisesti haaksirikossa – jotka vastasivat lähes täysin Thuressonin velkoja.³³⁹ Viittä vuotta aikaisemmin kaupungissa oli tosin käsitelty kirjanpitäjän konkurssiin pakotusjuttu, jossa todettiin kirjanpitämisen olleen velallisen todellinen ammatti, mutta tämän harjoittaneen myös ruokakauppaa.³⁴⁰ Näin ollen kaupankäynnistä itsenäisenä elan-

³³⁵ Fontaine 2014.

³³⁶ *Vaasan omaisuudenluovutukset 1817–1900.*

³³⁷ *Helsingin omaisuudenluovutukset 1816–1849.*

³³⁸ Ks. Kovero 1950, 369.

³³⁹ HKA, HRO, I osaston tuomiotaltiot 26.5.1830 (ei §).

³⁴⁰ HKA, HRO, I osaston tuomiotaltiot 20.12.1824 (ei §).

tonsa saaneiden joukko oli Helsingissä konkurssintekijöiden ammattinimikkeiden mukaan arvioitua suurempi.

Yleisesti vararikkoilmiötä kuvasi se, että samalla kun tavalliset konkurssit kävivät jokapäiväisemmiksi, tavallisen vararikon riski laajeni sosiaalisesti ja ammatillisesti entistä laajemmalle. Alun perin varsin porvarillinen, kauppaliiketoimintaan liittynyt riski levisi yhä laajempien ammatillisten ja sosiaalisten ryhmien ilmiöksi. Vaikka kauppiaiden konkurssit lisääntyivät koko tutkimusajan, niiden osuus kaikista vararikoista väheni. Valtakunnallisessa pitkittäisaineistossa vuodesta 1870 eteenpäin kauppiat ja muut yrittäjät käsityöläisiä huomioon ottamatta vastasivat pysyvästi alle puolesta tavallisia vararikkoja. Kauppiaiden ja muiden yrittäjien osuus vararikoista oli myös esimerkiksi Vaasassa vielä aikajaksolla 1869–1879 liki 70 prosenttia. Vuosisadan lopulla enää kolmasosa vaasalaisista vararikkoisista oli kauppiaita ja muita yrittäjiä.³⁴¹

Erityisesti tavallisen vararikon uhka levisi koskettamaan käsityöläistä elämäntapaa (edellä Kuvio 7). Käsityöporvarin vararikko ei tosin ollut harvinaisuus aikaisemminkaan, mutta kaupan alan toimijoihin verrattavasta tilanteesta ei ollut kyse. Vuodesta 1820 vuoteen 1869 ulottuvalla jaksolla Vaasassa jokaista käsityöläisvararikkoista vastasi 1,8 kauppiaavararikkoista.³⁴² Pitkittäisaineistossa maksukyvyttömiä käsityöläisiä oli vuonna 1890 jo enemmän kuin kauppiaita ja muita yrittäjiä. Ajanjaksolla 1869–1879 käsityöläisten osuus kaikista tavallisen konkurssin tekijöistä muodosti Tampereella 14, Vaasassa 4,5 ja Jyväskylässä prosentin osuuden. Pari vuosikymmentä myöhemmin 1890–1900 vastaavat osuudet olivat 23, 24 ja 32 prosenttia.³⁴³

Jos esimodernin tavallisen vararikon tyyppiin oli sen kohdistuminen kauppaliiketoimintaan, modernisoituvassa yhteiskunnassa perin porvarilliseen tilaan saattoi ajautua myös palkkatyöläinen, kuten kauppakirjanpitäjä, koneenkäyttävä, työmies, pyykkäri tai taloudenhoitajatar. Vuosisadan lopulla teollisuuskaupunki Tampereella konkurssin teki todennäköisemmin tehtaan työmies kuin tehtailija.³⁴⁴ Konkurssi kosketti nyt myös muita itsensä työllistäjiä, kuten komealta kalskahtavia entreprenöörejä, käytännössä urakoitsijoita.³⁴⁵ Ei ollutkaan odottamatonta, että vararikkoisten joukkoon nousi varsinkin Tampereella nimenomaan työmiehiä ja ajureita. Perinteisesti kaupunkien ulkotyöväeksi kutsuttujen sekalaisten työmiesten joukko sekä ajurit olivat tyyppillisesti olleet itsenäisiä elinkeinonharjoittajia, vaikkakin vailla porvarinoikeuksia.³⁴⁶ Konkurssseja saatettiin verrata vuosisadan lopussa ruttoon, joka oli levinnyt aina työmiesten elämänpiiriin asti. Vararikosta oli tullut ”nykyajan ihanne sana”.³⁴⁷

³⁴¹ *Elinaikana tehdyt konkurssit Vaasassa 1820–1870.*

³⁴² *Elinaikana tehdyt konkurssit Vaasassa 1820–1870.*

³⁴³ *Vaasan omaisuudenluovutukset 1817–1900; Jyväskylän omaisuudenluovutukset 1837–1900; Tampereen omaisuudenluovutukset 1869–1900; Kristiinankaupungin omaisuudenluovutukset 1869–1900.*

³⁴⁴ TKA, TRO, Konkurssi- ym. luettelo 1869-1897, esim. 6.2.1895.

³⁴⁵ TKA, TRO, Konkurssi- ym. luettelo 1869-189, 24.11.1890; *Suomalainen Wirallinen Lehti* 9.1.1891 no 6.

³⁴⁶ Ks. Rasila 1988, 460-461, 712-718.

³⁴⁷ *Oulun Ilmoituslehti* 8.5.1889 no 37.

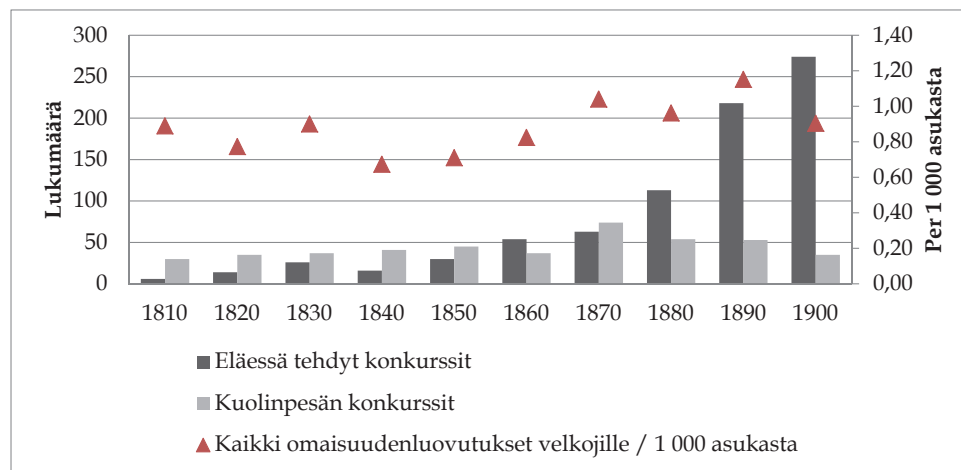
2.3 Kuoleman tuoma maksukyvyttömyys

Vähenevät kuolinpesien konkurssit

Havainnot tavallisista, elinaikana tehdyistä konkurseista ovat sopusoinnussa niiden näkemysten kanssa, joiden mukaan teollistuminen ja muu taloudellinen modernisaatio alkoivat tuottaa yhä enemmän vararikkoja. Maksukyvyttömyyden kokonaiskuvassa tämä ei kuitenkaan täysin pitänyt paikkaansa. Vasta yhteiskunnallinen ja taloudellinen modernisaatio muuttivat konkurssin leimallisesti elinaikana tehdyksi. Vararikon keskeisin esiteollinen piirre olikin velallisen omaisuuden luovuttaminen velkojien haltuun vasta velallisen kuoltua.

Maksukyvyttömyyden näkökulmasta rajalinja niin sanotun esiteollisen ja teollisen tai varhaismodernin ja modernin välille asettui kaupungeissa 1870- ja 1880-luvuille. Tähän asti kuolinpesän konkurssi oli tyypillisin omaisuudenluovutuksen muoto (Kuvio 8).³⁴⁸ Vaasassa ja Kristiinankaupungissa elinaikana tehdyistä konkurseista tuli kuolinpesien vararikkoja tyypillisempi omaisuudenluovutuksen muoto pysyvästi vuonna 1882, Jyväskylässä vuonna 1879 ja Tampereella jo vuonna 1876. Lisäksi väestönkasvu huomioiden kuolinpesien vararikkojen merkittävyys väheni vielä enemmän vuosisadan toisella puoliskolla.

KUVIO 8 Kuolinpesien ja elinaikana tehtyjen konkurssien lukumäärä (vasen akseli) ja kaikki omaisuudenluovutukset 1 000 kaupunkilaista kohti (oikea akseli) (kuolinpesän konkurssit N=441; tavalliset konkurssit N=814).

Lähde: *Omaisuudenluovutukset velkojille kaikissa Suomen kaupungeissa 1810, 1820, 1830, 1840, 1850, 1860, 1870, 1880, 1890, 1900*; STV 1882, 1893, 1903; Nikula 1981, 285–286.

Vaasassa ja Helsingissä aloitetut konkurssijutut todentavat sitä, että kuolinpesän konkurssi oli tyypillisin vararikkotyyppi vuosisadan ensimmäisellä puoliskolla.

³⁴⁸ Ks. myös Möller 1954, 272-276.

kolla.³⁴⁹ Silloin kun tavallisten konkurssien määrä kohosi kuolinpesien vararikkojen rinnalle tai ohi, meneillään oli jonkinlainen taloudellinen kriisi tai notkahdus (1826, 1831, 1853, 1857, 1864, 1866, 1867, 1868, 1869, 1871, 1875, 1879). 1820-luvun puolivälissä ulkomaankaupassa oli hankaluutta³⁵⁰, vuonna 1852 Vaasa paloi ja saman vuosikymmenen puolivälissä Krimin sota vaikeutti normaalia taloudellista toimintaa. Samoin tekivät 1860-luvun nälänhätä ja valuutan muutoksesta johtuva finanssikriisi sekä 1870-luvun lopun kansainvälinen liikelama.

Käsitys vararikosta teollistuneen markkinatalouden tuotteena on väärä, mikäli maksukyvyttömyyttä tarkastellaan kokonaisuutena. Jos omaisuuden luovuttamista velkojille joko elinaikana tai velallisen kuoleman jälkeen tarkastellaan kokonaisuutena suhteessa kaupunkiväestön määrään, konkurssi pysyi muodossa tai toisessa lähes yhtä tavallisena ilmiönä koko vuosisadan ajan (edellä Kuvio 9, oikea akseli). Vuosina 1810 ja 1830 omaisuutensa luovutti velkojille suhteellisesti yhtä usea kaupunkilainen kuin vuosina 1880 ja 1900. Toisella tapaa ilmaistuna vuonna 1900 raastuvanoikeuksissa käsiteltiin yli 7,5 kertainen määrä vararikkojuttuja verrattuna vuoteen 1810. Samaan aikaan kaupunkituminen kasvatti kaupungeissa asuneen väestön määrää yhtä paljon (744 %).³⁵¹ Omaisuuden luovuttaminen velkojille ei ollut siten marginaalinen ilmiö esiteollisessakaan yhteiskunnassa, vaan jopa suorastaan yhtä tavallinen ilmiö ja todennäköinen riski myös esiteollisen yhteiskunnan loppukauden kaupunkilaisille. Tässä mielessä teollistuminen ei siis välttämättä yksilö- tai kotitaloustasolla synnyttänyt enemmän taloudellista epävarmuutta. Se kuitenkin muutti velkaantumiseen liittyneen riskin sosiaalista kohdistumista, maksukyvyttömyyden ilmenemisen muotoja ja sitä synnyttäneitä tekijöitä.

Kuolinpesän konkurssien säätyläinen luonne

Kuolinpesän vararikko johtui tietenkin viime kädessä kuolemasta - mutta ei kenen tahansa kuolemasta. Kuolinpesä luovutettiin velkojille useimmiten säätyläistöön kuuluneen velallisen jäljiltä (Kuvio 9). Velallisen kuoleman jälkeen todettu maksukyvyttömyys kosketti siten varsin erilaista osaa kaupunkiväestöstä kuin tavallinen konkurssiprosessi. Jälkimmäinen liittyi ensisijaisesti markkinatalouteen ja liike-elämään sitoutuneiden henkilöiden, kotitalouksien ja yritysten elämäntilanteeseen. Myös porvaristoa konkurssi kohtasi toisinaan vasta velallisen kuoleman jälkeen, mutta vähäisemmässä määrin.

Myös kuolinpesien vararikot kuvastivat ryhmiä, joilla oli parhaat mahdollisuudet osallistua luottotoimintaan.³⁵² Myös palkkaa nauttineen virkamieskunnan, joka muodosti merkittävän osan säätyläistöä, velkaantuminen saattoi siten muuttua maksukyvyttömyydeksi viimeistään velallisen kuoleman jälkeen laaditussa perinnönjaossa. Säätyläistön taloudellisen tilan heilahtelut eivät kuitenkaan yleensä olleet niin äkillisiä kuin itsenäistä elinkeinotoimintaa harjoitta-

³⁴⁹ Tapausten lukumäärä yhteensä 277, *Elinaikana tehdyt konkurssit Vaasassa 1820–1870*; KÄ, HRO, I osaston siviiliasian diaari 1815–1849.

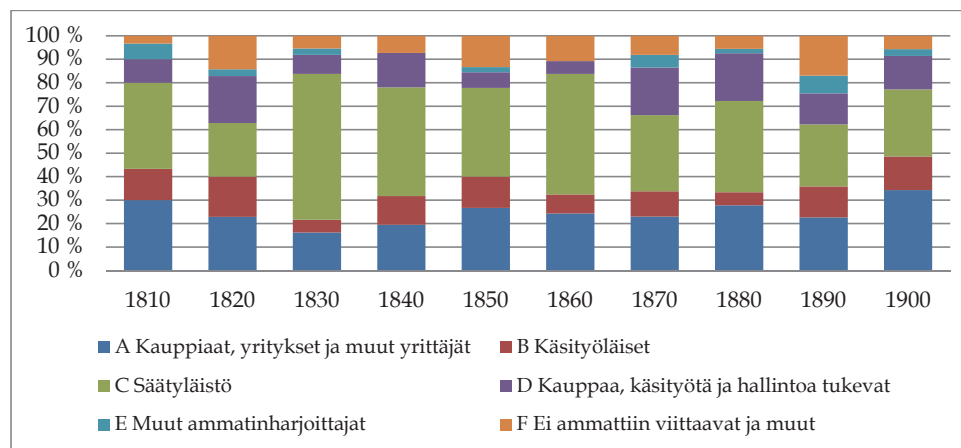
³⁵⁰ Ks. Ojala 1999b, 64; Turpeinen 1991, 44.

³⁵¹ Jutikkala 1983, 11–13, 139; Nikula 1981; 139, 166–169.

³⁵² Ks. myös Kuusterä 1981, 367.

neilla velallisilla. Säätyläistöltä eivät menneet merenpohjaan kauppalaivat, eikä tulipalo polttanut verstasta.

KUVIO 9 Velallisten sosiaalinen tausta kuolinpesien konkurssseissa (N=441).

Lähde: *Omaisuuksien luovutukset velkojille kaikissa Suomen kaupungeissa 1810, 1820, 1830, 1840, 1850, 1860, 1870, 1880, 1890, 1900.*

Demografiset muutokset saattoivat osittain selittää perinnönluovutusten määrän vähenemistä vuosisadan kuluessa. Koska odotettavissa oleva elinikä kohosi, yllättäviä ja ennenaikaisia kuolemia sattui harvemmin.³⁵³ Tämä saattoi vaikuttaa tarpeeseen luovuttaa velallisen kuolinpesä velkojille sen vuoksi, että kuolema ei enää niin usein osunut elämänsä aktiivisimpaan vaiheeseen, jossa velallinen harjoitti elinkeinoa tai jossa esimerkiksi perheen ja kodin perustaminen oli vaatinut luotonottoa. Mitä vanhempana velallinen kuoli, sitä varmemmin elämänsä elämänsä ja liikeafääreihin kuuluneet velat oli ehditty maksaa takaisin.

Esimerkki Jyväskylästä auttaa hahmottamaan kuolinpesien konkurssien yleisyyttä suhteessa kuolinpesiin. Ensimmäinen kaupungissa vararikkoon haettu kuolinpesä oli kauppias Gustaf Wilhelm Karénin pesä vuonna 1841. Saman vuosikymmenen kuluessa vielä kaksi muuta kuolinpesää luovutettiin velkojille.³⁵⁴ Toimenpide oli siten kaupungissa vielä perin harvinainen jopa suhteutettuna kaupungin pieneen kokoon.

Kaupunkiväestön kasvaessa maksukyvyttömiä kuolinpesien lukumääräkin lisääntyi. Vuosien 1850 ja 1900 välillä 58 jyväskyläläistä kuolinpesää jätettiin velkojille. Jos tapaukset olisivat jakautuneet vuosien välillä tasan, kaupungin raastuvanoikeudessa olisi käsitelty keskimäärin yksi perinnönluovutuskonkurssi vuodessa. 1870-luvulla Jyväskylässä lähes joka kymmenes aikuisena kuolleen pesä jätettiin velkojille (Taulukko 5). Jyväskylässä kuolinpesät haettiin siten varsin herkästi vararikkoon verrattuna esimerkiksi väestömäärältään moninkertaiseen Vaasaan, jossa kuolinpesän konkurssin todennäköisyys väheni

³⁵³ Ks. Vattula 1983, 30–31.

³⁵⁴ *Elinaikana tehdyt konkurssit Jyväskylässä 1837–1879.*

merkittävästi 1860-luvun ja 1870-luvun taitteessa. Näin oli siitä huolimatta, että 1860-luvun nälänhätä lisäsi kuolleisuutta Vaasassa enemmän kuin vaikkapa Jyväskylässä.³⁵⁵ Kuolleisuuden kasvu ei siten suoraan ollut verrannollinen kuolinpesien vararikkojen määrän kanssa. Viiden ja kuuden prosentin tuntumassa pysytellyt konkurssiin hakeutuneiden kuolinpesien määrä oli Vaasassa tavallinen ennen 1870-lukua.

TAULUKKO 5 Yli 20-vuotiaana kuolleiden kuolinpesien konkurssit Vaasassa 1830–1899 ja Jyväskylässä 1850–1899.

Vuodet	Jyväskylä			Vaasa		
	Kuolleita	Kuolinpesän konkurssseja	Kuolinpesistä konkurssiin %	Kuolleita	Kuolinpesän konkurssseja	Kuolinpesistä konkurssiin %
1830-1839	-	-	-	506	31	6,2 %
1840-1849	-	-	-	497	32	6,4 %
1850-1859	58	1	1,7	462	26	5,6 %
1860-1869	111	8	7,2	602	37	6,1 %
1870-1879	153	14	9,2	602	22	3,6 %
1880-1889	202	17	8,4	820	26	3,2%
1890-1899	241	17	7,1	1129	28	2,5 %
Yhteensä	765	57	KA 6,72	4618	217	KA 4,8%

Lähde: Vaasan seurakunnan väestönmuutostaulut 1853–1900; Jyväskylän seurakunnan väestönmuutostaulut 1850–1900; *Vaasan omaisuudenluovutukset 1817–1900*; *Jyväskylän omaisuudenluovutukset 1837–1900*; Mäkelä 1985, 448.

Kuolinpesän riski joutua vararikkaan ei kokonaisuutena ollut suuri. Ajanjaksolla 1850–1899 aikuisina kuolleiden pesistä Jyväskylässä 7,3 ja Vaasassa 3,7 prosenttia haettiin vararikkaan.

Olosuhteista riippuvainen konkurssipäätös

Pelkkä ylivelkaisuus itsessään ei selittänyt kuolinpesän omaisuuden luovuttamista konkurssiin. Merkityksellisempää oli velkaantuneisuuden syvyys.³⁵⁶

Esimerkiksi Jyväskylässä kaikista ajanjaksolla 1863–1888 perunkirjoitetuista kuolinpesistä (209) lähes neljäkymmentä prosenttia oli ylivelkaisia.³⁵⁷ Niistä konkurssiin hakeutui vajaa kolmasosa.³⁵⁸ Toisin sanoen yli kaksi kolmasosaa

³⁵⁵ Turpeinen 1986, 268.

³⁵⁶ Ks. myös Hemminki 2014, erit. 116, 182–189.

³⁵⁷ JMA, JRO, Perukirjat 1863–1888; JMA, Jyväskylän kaupunkiseurakunta, Perukirjat 1852–1888; JMA, JRO, Konkurssiain asiakirjavihkot 1863–1888. Negatiivisen omaisuusluettelon omaavista pesistä ei aina löytynyt varsinaista luottovelkaa. Pesän maksut saattoivat koostua esimerkiksi kuoleman kustannuksista (hautajaiskulut, sairaan hoitamisen kulut, köyhille ja virkakunnalle maksettavat pakolliset maksut). Tällaisia pesiä sopiikin kuvata yksinkertaisesti köyhiksi. Perunkirjoitus järjestettiin todennäköisimmin niissä pesissä, joissa oli velkaa ja maksuja varallisuutta enemmän. Tämä oli sekä perillisten että velkojen edun mukaista, esim. Lindgren 2002, 810–819.

³⁵⁸ Jyväskylässä kuoli aikajaksolla yli 20-vuotiaita 433. Heidän jäljiltään on käytettävissä kaikkiaan 209 perukirjaa. Lähes viiteenkymmeneen prosenttiin kohoava perukirja-

ylivelkaantuneiden kuolinpesien perillisistä selvisi tilanteesta ilman tarvetta luopua perinnöstä. Toki perintöä ei suinkaan kaikissa tapauksissa edes jäänyt. Jyväskylässä vararikkoon haettujen kuolinpesien velat ylittivät omaisuuden keskimäärin noin 1 180 hopearuplalla (vuoden 1860 rahassa) (N=34).³⁵⁹ Niissä ylivelkaisissa pesissä, jotka eivät hakeutuneet vararikkoon, pesän vajuus oli keskimäärin ainoastaan noin 221 hopearuplaa (vuoden 1860 rahassa) (N=59). Kaikki vararikkoon hakeutuneet kuolinpesät eivät kuitenkaan olleet ylivelkaisia. Kaikista tutkituista tapauksista ajanjaksolla 1852–1900 maksukykyiseltä näyttäneitä kuolinpesiä oli kolmetoista prosenttia.

Ylivelkaisen kuolinpesän perivät joko leski ja mahdolliset lapset tai muut, kaukaisemmat perilliset. Kuolinpesien konkurssit jakautuivatkin melko tasan leskien ja muiden perillisten välillä.³⁶⁰ Leskirouvien ja muiden perillisten jättämiä kuolinpesän konkurssihakemuksia edelsivät kuitenkin toisistaan eroavat tilanteet. Leskille jääneissä kuolinpesissä oli keskimäärin enemmän omaisuutta kuin muiden perillisten luovuttamissa kuolinpesissä. Ero oli tutkituissa tapauksissa nelinkertainen.³⁶¹ Lesket eivät jättäneet konkurssihakemusta kovin vähäisin perustein. Ensisijainen strategia oli yrittää selviytyä veloista. Tarkoittihan omaisuuden luovuttaminen konkurssiin lesken ja koko perheen henkilökohtaisen omaisuuden päätymistä huutokaupattavaksi ja kodin hallinnan menettämistä.

Naimattomien tai muutoin rintaperillisiä vailla olevien tapauksissa ylivelkainen pesä lankesi kaukaisempien sukulaisten kontolle. Tällöin perittävän jälkeensä jättämä maksukyvytön kuolinpesä ei suoranaisesti uhannut perillisen toimeentuloa ja selviytymistä, eikä siihen liittynyt samanlaista oman kodin ja omaisuuden menetystä. Perittävän omaisuuden luovuttaminen velkojille jo pienenkin pesän vajauksen takia oli tällöin järkevää. Näin perilliset välttivät käyttämästä omaa omaisuuttaan kaukaisen sukulaisen velkojen maksamiseen. Esimerkiksi vuosisadan lopun Jyväskylässä tavattiin useita tapauksia, joissa kaupunkiin opiskelemaan muuttaneet nuorukaiset kuolivat ennen aikaisesti

---

kattavuus on suhteellisen korkea, ks. esim. Markkanen 1988, 52, Nummela 1995, 88. Tarkastelujakso alkaa vuodesta 1863, koska Jyväskylän raastuvanoikeus perustettiin tällöin. Samasta vuodesta alkaa kaupunkilaisten perukirjasarja.

³⁵⁹ *Elinaikana tehdyt konkurssit Jyväskylässä 1837–1879*. Omaisuustietoja ei ole saatavilla yhdestä konkurssiin haetusta pesästä.

³⁶⁰ Vuosilta 1852–1900 tutkituista 141 tapauksesta Jyväskylässä, Vaasassa ja Tampereella 68 oli tapauksia, joissa kuolinpesän perillinen oli leski. 58 tapauksessa vaan pesän hakivat konkurssiin muut perilliset. Loput 15 olivat tapauksia, joista ei tässä ole käytettävissä tietoa. Pelkästään kuitenkin Jyväskylässä ajanjaksolla 1863–1888 tehdyistä kolmestakymmenestäviidestä kuolinpesän konkurssista 26 (74 %) tapauksessa leskirouva luovutti edesmenneen aviomiehensä kuolinpesän velkojille, *Konkurssiin luovutettujen kuolinpesien varallisuus ja velkaantuneisuus 1852–1900*.

³⁶¹ Leskien konkurssiin luovuttamien kuolinpesien bruttovarallisuus oli keskimäärin 4 246,58, muiden perillisten 1 106,97 ja tuntemattomiksi tässä jääneiden 1 095,46 hopearuplaa (vuoden 1860 rahassa), *Konkurssiin luovutettujen kuolinpesien varallisuus ja velkaantuneisuus 1852–1900*.

jättäen taakseen velkoja varoja enemmän. Tällöin vanhemmat hakivat jäämistön vararikkoon.³⁶²

Kuolinpesän konkurssia selitti myös sukupuoli. Naisvelallisen kuolema johti vain harvoin kuolinpesän luovuttamiseen velkojille.³⁶³ Esimerkiksi Jyväskylässä ainoastaan yhden edesmenneen naisen omaisuus luovutettiin velkojille.³⁶⁴ Kasvavaan kaupunkiväestömäärään suhteutettuna naisten kuoleman jälkeen haettujen vararikkojen merkitys jopa väheni vuosisadan edetessä (Taulukko 6). Näin oli siitä huolimatta, että esimerkiksi Jyväskylässä kuolleista naisten ja miesten osuudet olivat luonnollisesti yhtä suuret, ja perukirjoja tehtiin sukupuolten välillä varsin tasaisesti.³⁶⁵

TAULUKKO 6 Velallisen sukupuoli kuolinpesän konkurssissa (N=441).

Vuosi	Naisia (N=32) (osuus %)	Miehiä (N=409) (osuus %)	Yhteensä
1810	0 (0 %)	30 (100 %)	30 (100 %)
1820	3 (9 %)	32 (91 %)	35 (100 %)
1830	1 (3 %)	36 (97 %)	37 (100 %)
1840	2 (5 %)	39 (95 %)	41 (100 %)
1850	4 (9 %)	41 (91 %)	45 (100 %)
1860	3 (8 %)	34 (92 %)	37 (100 %)
1870	5 (7 %)	69 (93 %)	74 (100 %)
1880	4 (7 %)	50 (93 %)	54 (100 %)
1890	8 (15 %)	45 (85 %)	53 (100 %)
1900	2 (6 %)	33 (94 %)	35 (100 %)
Yhteensä	32	409	441 (100 %)

Lähde: *Omaisuudenluovutukset velkojille kaikissa Suomen kaupungeissa 1810, 1820, 1830, 1840, 1850, 1860, 1870, 1880, 1890, 1900.*

Tutkitulla ajalla Jyväskylässä ylivelkaisista tai suorastaan köyhistä pesistä kolmannes oli edesmenneiden naisten pesiä. Naisten pesissä velat ylittivät varat keskimäärin noin 349 hopearuplaa (vuoden 1860 rahassa). Miesvainajilla pesän

³⁶² JMA, JRO, Raastuvanoikeudessa vireille pantujen konkurssien luettelot, 21.9.1896; 17.6.1895. Ks. myös KA, HRO, Konkurssiasiakirjat, Eklundin akti, Karl Eklundin perilliset raastuvanoikeudelle 26.9.1899.

³⁶³ Ks. kuitenkin *Finlands Allmänna Tidning* 17.3.1820 no 33: tammisaarelaisen Wengin perheen tapaus.

³⁶⁴ *Jyväskylän omaisuudenluovutukset 1837–1900*. Myös esimerkiksi helsinkiläiseltä pankinkirjanpitäjän leskeltä Gustava Wilhelmina Strömbergiltä jäi jälkeen kolme täysi-ikäistä tytärtä ja 116,56 markan verran velkainen kuolinpesä. Tyttärien holhooja, edesmenneen lesken veli, haki pesän konkurssiin vuonna 1869. Tyttäret menettivät äidin perintönsä, mutta he välttyivät myös maksamasta velkoja, joiden maksamiseksi ei pesässä riittänyt varoja, HKA, HRO, Konkurssiasiakirjat, Strömbergin akti, Axel Tavastjerna raastuvanoikeudelle 27.5.1869.

³⁶⁵ Esimerkiksi Jyväskylässä säilyneistä perukirjoista ajalla 1863–1888 56 prosenttia oli miesten ja 44 prosenttia naisten pesiä, JMA, JRO, Perukirjat 1863-1888; JMA, Jyväskylän kaupunkiseurakunta, Perukirjat 1852-1888.

vajausta oli kaksinkertaisesti.³⁶⁶ Perukirjaan kirjattiin tavallisesti koko kotitalouden, ei vain kuolleen henkilökohtainen omaisuus. Siten myös naisvainajan jälkeen tehty perukirja osoitti koko kotitalouden tilannetta. Käytännössä erot ylivelkaantuneisuudessa eivät siten olleet kovin suuret. Aviiovaimon jälkeen tehdyn perukirjan osoittama pesän vajuus johti kuitenkin erilaiseen lopputulokseen kuin aviomiehen.³⁶⁷

Vaimon poismeno ei vaikuttanut suuremmin leskimiehen maksu- ja toimintakykyyn taloudellisessa mielessä, sillä valtaosa aviiovaimon kuolinpesän varallisuudesta ja veloista olivat laillisesti aviomiehen, jolla oli edelleen palkkaihin tai elinkeinotuloja. Ylivelkaisuus ei ollut suuri ongelma niin kauan kuin kotitalouden pää oli elossa. Vasta tämän kuolema uhkasi kotitalouden maksuvalmiutta. Siten kuoleman jälkeen aktualisoituvassa maksukyvyttömyydessä keskeisintä oli leskivaimon kyky selviytyä ylivelkaisen pesän kanssa.³⁶⁸ Leskiksi jääneet vaimot perustelivat usein kuolinpesän luovuttamista velkojille tietämättömyydellään pesän tilasta. Jyväskyläläisen raatimiehen leski sanaili raastuvanoikeudelle:

[...] kun tunnen itseni varattomaksi näitä velkoja suorittamaan, sekä kun vielä on tietämätöntä josko vieläkin mahdollisesti ilmestyy semmoisia vaatimuksia, joita minä en tunne, niin saan nyt Raastuvanoikeudelta nöyryimmästi anoa, että saada kerrassaan jättää kaiken pesän omaisuuden yleisten saamamiesten tyydyttämiseksi tehden siten itseni perinnöttömäksi, sekä samalla anoa vapautta tulevina aikoina niiden miesvainajani velkain maksusta mitä nyt mahdollisesti ei tämän pesän varoilla voitais suorittaa.³⁶⁹

Samoihin aikoihin kaupungissa haettiin vararikkoon myös rehtorin ja ruukinomistajan kuolinpesä. Pesän yli 300 000 markan omaisuus osoitti, että perhe kuului pikkukaupungin ylimpään sosioekonomiseen kerrokseen. Realisoimalla pesän varat perhe olisi juuri ja juuri saanut maksetuksi kaikki perukirjaan merkityt velat.³⁷⁰ Varmaa ei kuitenkaan ollut, että omaisuudesta saatiin myymällä sen arvioitu hinta.³⁷¹ Perinnönluovutuksen hakeminen myös rehtorin kuoleman jälkeen oli tulevaisuuteen suuntaava toimenpide, jolla varauduttiin tietämättömissä oleviin velkoihin.

Joitakin vuosikymmeniä aikaisemmin Vaasassa raatimiehen ja kauppiaan leski Maria Withander luovutti omaisuutensa velkojilleen. Leski kuvasi luovuttaneensa pesänsä asioiden hoidon aviomiehensä kuoltua veljelleen, kaupungin pormestarille Johan Neumannille. Myös veli oli kuitenkin pian kuollut ja vienyt tiedot pesän tilasta mukanaan. Mitään tarkkoja pesän tilasta kertovia asiakirjoja ei pormestarin jäämistöstä löydetty. Lesken yllätykseksi veli ei ollut hoitanut

³⁶⁶ JMA, JRO, Perukirjat 1863-1888; JMA, Jyväskylän kaupunkiseurakunta, Perukirjat 1852-1888; JMA, JRO, Konkurssiasiaain asiakirjavihkot 1863-1888.

³⁶⁷ Ks. myös Hemminki 2014, 185-186.

³⁶⁸ Ks. myös Pixton 2001, 115. Suurin osa esiteollisen yhteiskunnan leskistä oli naisia, ks. esim Johansen 2004, 173-174.

³⁶⁹ JMA, JRO, Konkurssiasiaain asiakirjavihkot, Widbohmin akti, Lars Widbohmin perilliset raastuvanoikeudelle 29.10.1886.

³⁷⁰ JMA, JRO, 23.3.1885§ 254; Ylioppilasmatrikkeli 1640-1852: Pesonius, Gottfried Leopold.

³⁷¹ Ks. myös Ojala 2002, 243, 242-244.

kaikkia edesmenneen aviomiehen tekemiä velkoja, ja velkojat olivat alkaneet ahdistella leskeä takaisinperinnällä.³⁷²

Leskien vetoaminen tietämättömyyteen saattoi tietenkin olla osa aikakaudelle kurjuutta korostavaa retoriikkaa.³⁷³ Tietämättömyyteen vetoamisella ei kuitenkaan saavuttanut mitään erityisiä etuja. Se ei myöskään tarkoittanut, että lesket olisivat olleet kykenemättömiä ymmärtämään talouden- ja liikkeenhoitoa.³⁷⁴ Oli kuitenkin uskottavaa, että kaikki lesket eivät olleet tietoisia jokaisesta pesän taloudellisesta sitoumuksesta. Aviomies saattoi sitoutua luottoihin muuta perhettä informoimatta. Kuolinpesän konkurssit kuvastivatkin naisten taloudellisen toiminnan mahdollisuuksien rajoja sekä yhteiskunnan turvaverkostojen ja toimeentulon turvaamisen keinojen saatavilla oloa. Kyky ja mahdollisuus työskennellä selittivät paljon sitä, kuka joutui jättämään omaisuuden velkojille perheen päälle menestyä.

1800-luvun porvarillisten ja säätyläiskotitalouksien työnjako ja aviovaimojen taloudellisoikeudellinen asema asettivat siten myös keskiryhmien naiset haavoittuviksi perheen päälle kuolemalle.³⁷⁵ Tämä oli luonnollista, sillä pelkätään leskeksi jäämisen vaikutukset olivat vahvemmat naisiin kuin miehiin.³⁷⁶ Pesän luovuttaminen velkojille oli yksi niistä keinoista, jolla aviovaimo ja muut perilliset saattoivat yrittää turvata toimeentuloa ja elintasoja kohdanneessa maksukyvyttömyyskriisissä. Carol Pixtonin mukaan tällainen oikeudellinen menetelmä kertoi jo itsessään siitä, että leskiä kohtaan tunnettiin myötätuntoa.³⁷⁷ Toisaalta Pixtonin mukaan velkojat saattoivat olla leskiä kohtaan epäluuloisia, koska näitä voitiin pitää taloudellisesti kyvyttömämpinä, jopa vastuuttomina, mistä syystä velkojat saattoivat aloittaa velkojen takaisinperinnän pian kotitalouden isännän kuoleman jälkeen.³⁷⁸ Kovin aggressiivisen takaisinperinnän alkamisesta ei tässä tutkimuksessa tarkastelluissa tapauksissa tosin löytynyt laajalti viitteitä. Siihen Pixtonin näkemykseen, että omaisuudenluovutus velkojille oli kitkerä, mutta silti olemassa oleva vaihtoehto, on sen sijaan helppo yhtyä.³⁷⁹

Leskillä, jotka kykenivät ottamaan aviomiestensä liiketoimet haltuunsa, oli parhaat mahdollisuudet riittävän elannon hankkimiseen.³⁸⁰ Elinkeinon jatkami-

³⁷² VMA, VRO 4.7.1849 § 97; 29.4/27.5.1850 (ei §). Ks. myös Boström 1924, 56–57; Mäkelä 1985, 272.

³⁷³ Ks. myös Frigren 2016, 238.

³⁷⁴ Ks. Nordlund Edvinsson 2012, 223–238, 313. Ks. myös Ojala 2002.

³⁷⁵ Edvinsson 2012, 306.

³⁷⁶ Esim. Hägman 1994, 85; Frigren 2016. Puolison kuolema myöskin muutti ainoastaan naisen juridisen aseman, Johansen 2004, 173.

³⁷⁷ Pixton 2001, 120.

³⁷⁸ Pixton 2001, 119.

³⁷⁹ Pixton 2001, 120.

³⁸⁰ Esim. Bull 2004. Esimerkiksi Vaasassa vain viisi vuotta ennen hukkumistaan kauppiaina toimineen Anders Ståltzin leski Anna Margareta Ståltz jatkoi tämän kauppa-toimintaa lähes parikymmentä vuotta aviomiehensä kuoleman jälkeen, vaikka päätyikin lopulta konkurssiin vuonna 1842. Tämän jälkeen leski luopui kauppiaan oikeuksistaan ja tämän poika puolestaan anoi kauppiaan oikeuksia vedoten perheensä pitkään kauppiasuraan kaupungissa, VMA, VRO, Konkurssidiaari 7.12.1824 ja 15.12.1842; Mäkelä 1985, 62, 467–471.

nen onnistui parhaiten kauppia- ja käsityöläisperheissä.³⁸¹ Tämä tosin edellytti sitä, että vaimo oli hankkinut toiminnan jatkamisessa tarvittavan osaamisen aviomiehen vielä eläessä osallistumalla yritystoiminnan päivittäisiin askareisiin.³⁸² Kyky työskennellä toimeentulon eteen yhdisti siten yhteiskunnan alempien ryhmien ja korkeammassa yhteiskunnallisessa asemassa olleet, mutta sieltä pudonneet, naiset. Toisaalta juuri yhteiskunnallinen asema suojasi leskiä.

Käsityöläisille perinnönluovutuksen hakeminen ei ollut kovin tavallista. Esimerkiksi Vaasassa tutkimusajalla vuodesta 1817 eteenpäin ensimmäiset käsityöläisperheet jättivät kuolinpesän velkojille vasta vuosina 1832 ja 1833.³⁸³ Tätä selitti se, että perheen muodostaman talousyksikön ajatus toteutui vahvimmin käsityöläisperheessä.³⁸⁴ Lisäksi myös käsityöläisen leski sai halutessaan jatkaa aviomiehensä liikettä.³⁸⁵ Esimerkiksi Hämeenlinnassa sorvarinleski kertoi konkurssihakemuksessaan vuonna 1870, kuinka hän oli säästäväisyydellä ja aviomieheltä jääneessä sorvarinverstaassa ahertamalla koettanut vähitellen maksaa jo vuonna 1857 edesmenneen aviomiehensä jälkeen jättämiä velkoja. Leskirouva oli työstänyt verstaassa kaupunkilaisille yksinkertaisia tuotteita, kuten sängynjalkoja ja kehruuvälineitä. Leskellä oli siis tietotaito sorvarin ammatista. Hankittu vähäinen tulo ei kuitenkaan ollut lesken mukaan riittänyt tämän ja kahden lapsen kunnolliseksi elatukseksi, velkojen tai edes korkojen takaisinmaksusta puhumattakaan.³⁸⁶ Jos taas vaimo ei jatkanut työtä, käsityöläisperheen elantoa saattoi turvata se, että edesmenneen käsityöläismestarin kisällä jatkoi perheen palkkaamana verstaan toimintaa. Näin kävi helsinkiläisen suutariperheen tapauksessa. Suutarimestarin kuoleman jälkeen vuonna 1839 kisällä vastasi verstaan toiminnasta kahdeksantoista viikon ajan.³⁸⁷

Käsityöläisvaimolle työn hankkiminen myös kodin ulkopuolelta oli mahdollista. Alempien yhteiskuntaryhmien naineet naiset ja lesket toimivat jo ennen teollistumista kaikenlaisissa vaatimattomissa toimissa kodin ulkopuolella joko täydentämässä aviomiehen perheeseen tuomaa elantoa tai vastaten yksin kotitalouden toimeentulosta.³⁸⁸ Säätyläisrouville tämänkaltainen työskentely palkkatyössä ei kuitenkaan useimmiten tullut kyseeseen.

Vaikka virkamiehen puoliso saattoi olla tietoinen aviomiehensä tekemän työn sisällöstä, ehkä jopa auttaa siinä, virkamiehen leski ei voinut jatkaa virkaa.³⁸⁹ Joskus virkamiehen leski myös menetti katon pänsä päältä, koska osa aviomiehen palkasta saatettiin maksaa virkatalon muodossa.³⁹⁰ Ylempien sosiaaliryhmien naisia ei ylipäätään ollut kasvatettu työntekoon, eikä se ollut sosiaalisesti ja kulttuurisesti hyväksyttyä. Ruumiillinen työ ei perinteisesti kuulu-

381 Vrt. Edvinsson 2012, 306

382 Bull 2004, 198.

383 VMA, VRO, Haaste- ja vetoasioiden diaari 24.8.1832; 20.4.1833.

384 Vrt. Vattula 1981, 64, 67.

385 Esim. Mäkelä 1985, 77.

386 HMA, HÄRO, Konkurssiaktit, Lagermanin akti, Maria Lagerman raastuvanoikeudelle 21.2.1870.

387 HKA, HRO, 7.9.1839; 6.4.1840; HKA, HRO, Tuomiotaltiot 16.11/21.12.1840 (ei §).

388 Esim. Markkola 1994; Frigren 2016.

389 Ks. Bull 2004, erot. 199.

390 Kuusterä 1995, 38.

nut säätyläistön kunniallisuuteen ja säädynmukaiseen elämäntapaan. Kaupunkien säätyläisnaiset alkoivat Kauko Wirilanderin mukaan vierastaa 1800-luvulla jopa taloustöiden tekemistä.³⁹¹ Samaan aikaan säädynmukaisen elämän vaatimus johti usein säätyläistön merkittävään velkaantumiseen.³⁹²

Huolimatta mahdollisista leskeneläkkeistä säätyläistön leskillä oli siten hyvin rajoitetut mahdollisuudet elättää itseään ja maksaa kasautuneet velat ilman sukulaisten ja tuttavien hyväntahtoisuutta. Näin oli varsinkin sen vuoksi, että säätyläiskotitalouksissa ylivelkaantuneisuus saattoi olla huomattavan suurta.³⁹³

Aviomiehen kuolema elämänkulun taloudellisesti aktiivisessa vaiheessa saattoi myös jättää perilliset tilanteeseen, jossa aviomiehen taloudelliset toimet ja sitoumukset olivat kesken tavalla, jotka eivät olisi välttämättä aiheuttaneet kummoistakaan toimeentulon kriisiä aviomiehen eläessä. Helsingissä kamari-neuvos ja tilintarkastustuomioistuimen ylikomissaari Israel Wallinin³⁹⁴ kuolema 62 vuoden iässä huhtikuussa 1839 jätti vaimon ja pariskunnan neljä lasta ahdingoon. Pesässä oli omaisuutta yli 1 800 seteliruplan eli noin 514 hopearuplan edestä. Kyseessä ei siten ollut järin varakas keisarikunnan palvelijaperhe. Pesää rasittivat perukirjan mukaan yli kaksi kertaa suuremmat velat. Ne eivät kuitenkaan olleet ainoa konkurssin syy. Suurimman ahdingon aihe oli Wallinin juuri ennen kuolemaansa saama Turun hovioikeuden tuomio. Siinä Wallin oli velvoitettu maksamaan yhdessä toisen viranhaltijan kanssa kolmannen virkamiehen viranhoidossa syntynyt suuri omavelkainen tilinvajaus.³⁹⁵

Pirita Frigren on kuvannut tapausta, jossa porilainen merimiehen leski oli työskennellyt edesmenneen aviomiehensä jälkeen jättämien velkojen sovittamiseksi. Tapauksessa oli todennäköisesti kyse lesken *mahdollisuudesta* korvata velkaa työllä velkojan kanssa tehdyn sopimuksen perusteella.³⁹⁶ Aviovaimoa tai muita perillisiä ei vuoden 1734 valtakunnanlain ulosottokaaren mukaan saanut asettaa aviomiehen tekemien velkojen tähden velkavankilaan. Pakkotyöstä kyseinen kaari ei maininnut, mutta todennäköisesti siihen sovellettiin samaa näkemystä.³⁹⁷ Vuonna 1868 annettu asetus velallisen velvollisuudesta sovittaa velka työllä tai vankeudella maksun puuttuessa kielsi yksiselitteisesti vaimon, perillisen tai takaajan asettamisen velkavankeuteen tai pakkotyöhön varsinaisen velallisen sijasta.³⁹⁸ Työskentelemään tottunut työläisnainen saattoi sovittaa

³⁹¹ Wirilander 1974, 57, 70–77; Pulma 1994, 45. Ks. myös esim. Mäkelä 1985, 306.

³⁹² Esim. Kuusterä 1995, 38. Aatelin säädynmukaisesta velkaantumisesta ks. Ilmakunna 2012.

³⁹³ Vertaa siihen, että Porin merimiesväestöstä 1860-luvun alussa 14/30 merimiesten kuolinpesistä oli laskettavissa ylivelkaantuneeksi, mutta yksikään pesistä ei silti ha-
keutunut perinnönluovutukseen, Frigren 2016, 314–318.

³⁹⁴ Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852: Wallin, Israel.

³⁹⁵ HKA, HRO, Konkurssiasiakirjat, Wallinin akti, Israel Wallinin perukirja 7.5.1839; Israel Wallinin perilliset raastuvanoikeudelle 23.5.1839; HKA, HRO, Tuomiotaltiot 1.1840/21.12.1840 (ei §).

³⁹⁶ Frigren 2016, 242.

³⁹⁷ Ks. Wrede 1927, 77.

³⁹⁸ Asetus velan maksusta työllä 1868 § 1. Työpakko tarkoitti sitä, että velallista pidettiin työssä, josta saatava palkka lyhensi velkaa. Vuonna 1868 annetussa asetuksessa määrätettiin, että velallisella ei saanut teettää häpeällistä tai muutoin sopimatonta työtä, vaan työn täytyi sopia velallisen ammattiin, työkuuntoon ja yhteiskunnalliseen ase-

velkaa työllä, joka oli parempi vaihtoehto kuin vähäisen omaisuuden ulosmittaus. Siitä tuskin velkojatkaan olisivat koskaan saaneet omiaan pois. Vastaava ei ollut mahdollista, kenties ei edes tarpeen, säätyläisleskille. Sen estivät sääty, tottumus ja tapa. Toisaalta säätyläisleskille oli tarjolla 1700-luvun lopulta alkaen myös avustuksia jakavia kassoja.³⁹⁹ Sääty-yhteiskunnan arvojen vähittäinen murtuminen johti kuitenkin myös siihen, että myös säätyläisnaiset alkoivat työllistää itseään esimerkiksi hallinnossa. Toisaalta naisten laajentuneet juridiset ja taloudellisen oikeudet mahdollistivat leskeksi jääneiden naisten itsenäiset elinkeinopyrkimykset. Tämä selitti osaltaan sitä, miksi kuolinpesien vararikot vähenivät. Perheen pään kuolema ei ollut enää ylitsepääsemätön shokki edes yhteiskunnan ylemmillä askelmilla.

Tavallisten vararikkojen ja kuolinpesien konkurssit koskettivat siis hieman eri yhteiskuntaryhmiä. Niiden syntytekijät myös erosivat toisistaan. Kuolinpesien konkurssit johtuivat toki nekin pohjimmiltaan velkaantumisesta, mutta kuolinpesän jättämistä velkojille määrittävät erityisen vahvasti vararikon jälkeiseen aikaan sijoittuvat tekijät, erityisesti perillisten asema, sääty ja kyky hankkia elantoa työskentelemällä. Tähän nähden tavallinen konkurssi johtui ennen kaikkea vararikkoa ennen olleista taloudellisista toimista, teoista ja niiden laajuudesta. Seuraavassa luvussa syvennyttäänkin tarkemmin elinaikana tehtyjen konkurssien syihin.

---

maan, ja työpakko sai kestää korkeintaan kolme vuotta. Velallinen saattoi vastustaa työpakkoa niillä perusteilla, että hän oli sairas tai kykenemätön ehdotettuun työhön, hänellä ei ollut varoja maksaa vaatetustaan ja ruokaa työpaikalla tai matkustaa työpaikalle. Jos velallinen kuitenkin määrättiin pakkotyöhön, viranomainen vahvisti työstä maksettavan palkan ja sen, kuinka paljon palkasta vähennettiin velan maksuksi. Vähennys ei saanut olla pienempi kuin kaksi markkaa päivältä, jos velallinen maksoi vaatteensa ja ruokansa, ja vähempää kuin yksi markka, jos velkoja tarjosi ne. Jos velallinen niskoitteli työn tekemistä vastaan toistuvasti, saatettiin tämä tuomita vuoden 1868 konkurssilain mukaisesti niskoittelusta kuristushuoneeseen kahdeksi tai useammaksi vuodeksi. Työpakko sai kestää korkeintaan kolme vuotta. Velkavankilaan ei saanut laittaa ketään, jolla oli olemassa tavaraa velan takaisinmaksamiseksi. Jos ulosoton toimeenpanoviranomainen ei katsonut olevan aihetta niin ankariin toimenpiteisiin kuin velkavankeus ja omaisuuden takavarikko, voitiin käyttää lievempiä vakuuskeinoja. Näitä olivat omaisuuden hukkaamiskielto ja matkustuskielto. Konkurssitilassa velkojalla ei ollut etuoikeutta takavarikoituun omaisuuteen, vaan se palasi osaksi pesän yhteistä omaisuutta. Takavarikkoon toimittaminen tarkoitti sitä, että ulosottaja kielsi todistajan läsnä ollessa velallista hävittämästä tai antamasta pois kysymyksessä olevia varoja. Ulosottaja saattoi myös sinetöidä omaisuuden, laittaa sen lukittuun tilaan tai antaa luotettavan miehen hoitoon. Takavarikon jälkeen velkojan tuli toimittaa lainhaku loppuun. Jos aihetta oli, takavarikoidusta omaisuudesta toimitettiin ulosotto, Wrede 1927, 63, 67–70, 512 – 513; Bergh 1884, 60, 65, 70 – 71, 125–127.

³⁹⁹ Pulma 1994, 44–45; Kuusterä 1995, 38.

3 TALOUDEN MURROS

Konkurssi, sen syyt ja seuraukset sekä siihen suhtautuminen muuttuivat 1800-luvun yhteiskunnallisen ja taloudellisen kehityksen myötä. Teollisuus- ja rahoituskapitalismi syrjäytti perinteisen kauppiaskapitalismin ja privilegioihin perustuneen talousjärjestelmän. Se muutti taloudellisten riskien luonnetta ja niiden ottamisen tapoja. Tässä luvussa keskitytään elinaikana tehtyjen vararikkojen ja vuosisadan taitteen jälkeen käynnistyneen yhteiskunnallisen ja taloudellisen vapautumisen kauden väliseen yhteyteen. Talouspolitiisen liberalismien kausi poisti elinkeinorajoitukset, lisäsi naisten taloudellisia ja juridisia oikeuksia sekä synnytti maahan modernit, liikepankkeihin perustuneet luottomarkkinat. Samat institutionaaliset muutokset yhdessä esimerkiksi lisääntyneen puutavaran kysynnän kanssa kasvattivat taloutta ja laajensivat markkinoihin perustuvan taloudellisen toiminnan merkitystä. On oletettavaa, että keinot yritteliäisyyteen ja riskien ottoon paranivat, mutta samalla ne altistivat uudelleenlaiselle epävarmuudelle. Huomio kiinnitetään etenkin elinkeinon harjoittamista koskeviin näkökulmien sekä rahoituksen vallankumoukseen. Lisäksi luvussa käsitellään luottovälineitä ja niiden muutosta sekä takaisinperintää ja riskinhallintaa vararikkojen syntyä ja merkityksiä selvitettäessä.

3.1 Naiset itsenäisiksi taloudellisen riskin kantajiksi

Kuten kuolinpesien velalliset, myös valtaosa elinaikana vararikkoon menneistä oli miehiä (Taulukko 7). Konkurssia käsittelevä tutkimus näyttäytyy siten väistämättä maskuliinisena. Tämä ei muuta sitä tosiasiaa, että aviomiehen konkurssi vaikutti yhtä lailla myös aviovaimon ja muun perheen elämään ja toimeentuloon. Lisäksi vaimo asetettiin konkurssissa saman epäilyn alaiseksi kuin puolisonsa. Vaimolla saattoi myös olla perheen elatuksen ja toimeentulon hankkimisessa keskeinen rooli. Silti naiset olivat vararikkovelallisten marginaalissa.

Naisia tavattiin itsenäisenä vararikontekijänä yhä useammin vasta vuosisadan lopulla. Esimerkiksi vuonna 1893 Vaasassa, Jyväskylässä, Tampereella ja

Kristiinankaupungeissa alkaneista 77 tavallisesta konkurssista jo 18 prosenttia koski naisvelallisia. Naisten ja miesten tekemien tavallisten konkurssien eroja saattoivat tietenkin selittää esimerkiksi erot koulutuksessa, liiketoiminnan motiiveissa, kyvyssä nostaa pääomaa ja saada tukea liikeverkostoista.⁴⁰⁰ Suurin vaikutus oli kuitenkin naisten taloudellista asemaa ja toiminnan rajoja määrittäneillä virallisilla ja epävirallisilla institutionaalisilla ja kulttuurisilla tekijöillä.⁴⁰¹ Naiset alkoivat esiintyä sitä useammin konkurssintekijöinä mitä laajemmiksi heidän oikeutensa kehittyivät ja mitä pidemmälle kulutusyhteiskunta eteni.⁴⁰² Elinkeinojen vapautus vuonna 1879 koski myös naisia. Yhä useampi nainen astui pienyritysjäykkyyden riskien maailmaan.⁴⁰³

TAULUKKO 7 Velallisen sukupuoli elinaikana tehdyissä konkurssissa (N=814).

Vuosi	Naisia (N=61) (osuus %)	Miehiä (N=753) (osuus %)	Yhteensä
1810	0 (0 %)	6 (100 %)	6 (100 %)
1820	1 (7 %)	13 (93 %)	14 (100 %)
1830	2 (8 %)	24 (92 %)	26 (100 %)
1840	0 (0 %)	16 (100 %)	16 (100 %)
1850	1 (3 %)	29 (97 %)	30 (100 %)
1860	1 (2 %)	53 (98 %)	54 (100 %)
1870	7 (11 %)	56 (89 %)	63 (100 %)
1880	9 (7 %)	104 (93 %)	113 (100 %)
1890	20 (9 %)	198 (91 %)	218 (100 %)
1900	20 (7 %)	254 (93 %)	274 (100 %)
Yhteensä	61	753	814 (100 %)

Lähde: *Omaisuuudenluovutukset velkojille Suomen kaupungeissa 1810, 1820, 1830, 1840, 1850, 1860, 1870, 1880, 1890, 1900.*

Naisen asemaa yhteiskunnassa määritti vielä 1800-luvulla patriarkaalin yhteiskuntajärjestys. Sen mukaan nainen oli lähes aina miehisen holhouksen alainen.⁴⁰⁴ Vaikka ideaalissa oli arjessa monia murtumia ja poikkeuksia, ja vaimo saattoi hyvinkin osallistua esimerkiksi perheen kauppaliikkeen tai käsityöverstaan toimintaan⁴⁰⁵, aviovaimo oli juridisesti aviomiehensä edusmiehisyyden alainen. Aviomiehellä oli oikeus edustaa vaimoan oikeudessa vaimoa ja vastata sekä

⁴⁰⁰ Ks. Vainio-Korhonen 2008.

⁴⁰¹ Ks. myös Ogilvie 2003; Ogilvie 2013, erit. 213–214; Beattie ja Stevens 2013, 5–6.

⁴⁰² Ks. myös Finn 2003, 264–271.

⁴⁰³ Ks. Vattula 1981.

⁴⁰⁴ Patriarkaalisuudesta esim. Karonen 2002. Tyttö oli ensin isänsä ja myöhemmin mahdollisen aviomiehensä edusmiehisyyden alainen. Avioliitossa patriarkaalin yhteiskuntajärjestys määräsi aviovaimon huolehtimaan kodista ja perheestä, ja aviomiehen vastaamaan toimeentulon hankkimisesta ja kotitalouden julkisesta toiminnasta eli esimerkiksi yritystoiminnan harjoittamisesta. Vuonna 1864 naimattomat naiset vapautettiin miehen edusmiehisyydestä naisen täytettyä 25 vuotta. Aviovaimot säilyivät kuitenkin yhä aviomiehen edusmiehisyyden alaisena aina vuoteen 1930 asti, Pylkkänen 1991a, 95.

⁴⁰⁵ Pylkkänen 1991a; Karonen 2002; Ojala 2002; Frigren 2016; Turunen 2017, 268.

omasta että vaimonsa omaisuudesta.⁴⁰⁶ Aviovaimo ei periaatteessa voinut tehdä velkaa tai hallita omaisuuttaan ellei aviomies tätä sallinut. Rahatalouden leviämisen myötä yhteiskunnan oikeudellisten periaatteiden katsottiin vaativan uudistamista. Taloudellisen toimintavapauden näkökulmasta merkittävä askel olikin vuonna 1889 aviovaimoille myönnetty oikeus päättää omista palkkatuloistaan ja harjoittaa elinkeinoa ilman aviomiehen lupaa.⁴⁰⁷ Naisten lisääntyneiden taloudellisten oikeuksien myötä lisääntyi myös vastuu. Nyt myös aviovaimon saattoi hakea vararikkoon.⁴⁰⁸ Tätä ei ollut voinut tehdä aikaisemmin, vaikka maksukyvyttömyys olisi kohdistunut vaimon tekemiin velkoihin. Miehen edusmiehisyyden alaisuus oli siten suojellut naista vararikkohakemuksilta. Naisten tekemien vararikkojen lisääntyminen vuosisadan lopulla oli siten suurelta osin reaktio kasvaneeseen vapauteen.

Virallisten säännösten rajat olivat toki joustaneet tätä aikaisemmin niissä tilanteissa, joissa kotitalouden tilanne oli tavallisuudesta poikkeava. Aviovaimo saattoi olla vastuussa kotitaloudesta poikkeuksellisilla tavoilla esimerkiksi silloin, kun aviomies oli seilannut pois ulkomaiselle valtameripurjehdukselle lähteneen kauppalaivan miehistössä. Tällöin aviovaimojen taloudellinen liikkumavara laajeni väistämättä.⁴⁰⁹ Ylivelkainen pesä ilman riittävää maksukykyä saattoi siten kaatua kotiin jääneen aviovaimon huoleksi, ja tällöin vaimo saattoi jättää pesän konkurssiin omasta ja poissaolevan aviomiehensä puolesta. Näin toimi esimerkiksi oululainen merimiehen vaimo Kaisa Creta Kasuri vuonna 1869 sen jälkeen, kun aviomies oli ottanut pestin kauppalaivalle.⁴¹⁰

Paitsi että vuosisadan lopulla tapasi useammin naiskonkurssivelallisen, myös näiden sosiaalinen ja ammatillinen tausta muuttui (Kuvio 10). Naispuolinen konkurssintekijä oli todennäköisimmin leski. Tämä johtui leskien muita naisia laajemmista taloudellisista ja juridisista oikeuksista. Ne olivat verrattavissa lähes miesten oikeuksiin.⁴¹¹ Leskirouvat ja muut naiset, jotka olivat menettäneet aviomiehensä joko kuoleman, hylkäyksen tai avioeron kautta, olivat esiteolliset talouden näkyvimmit naiset. Leski vapautui edusmiehisyyden alaisuudesta. Siten leski saattoi päättää varoistaan, toimia oikeudessa omasta puolestaan ja sopia sopimuksia ja velkasitoumuksia. Siksi lesket saattoivat toimia kotitalouden päässä että liiketoimien johdossa.⁴¹²

⁴⁰⁶ Kangas 1996, 4; Pylkkänen 1991a, 95; Vainio-Korhonen 2008, 82.

⁴⁰⁷ Hemmer 1954, 27; Pylkkänen 1991a, 94; Pylkkänen 1991b, 106.

⁴⁰⁸ Edelleen vaimoimisen konkurssin edellytyksenä oli kuitenkin se, että vaimo harjoitti vaaditulla tavalla ilmoitettua elinkeinotoimintaa tai hallitsi itsenäisesti sekä kiinteää että irtainta omaisuuttaan, Wrede ja Saxén 1895, 51; Grotenfelt 1918, 6.

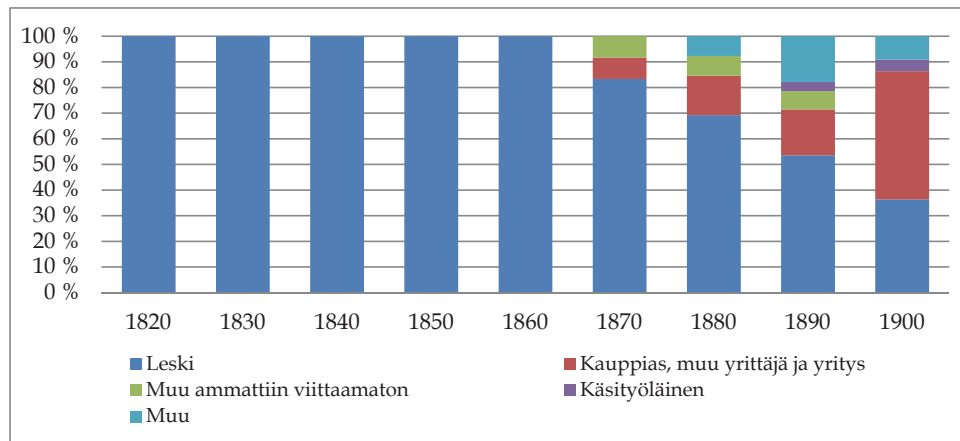
⁴⁰⁹ Ks. Frigren 2016.

⁴¹⁰ OMA, ORO, Konkurssiain diaari, 4.9.1869.

⁴¹¹ Ennen elinkeinon vapautusta naisille oli kyllä voitu myöntää erillisiä lupia pienimuotoiseen kaupusteluun ja tuotteiden valmistamiseen kaupungeissa, esim. Mauranen 1981, 205; Frigren 2016, 223, 230–233. Äänestysoikeus oli miespuolisen porvarin porvarisuuden keskeisimpiä elementtejä, mutta porvarisoikeuden perinyt leski ei saanut äänestää maistraatin vaaleissa enää 1750-luvun lopulta lähtien. Leskien äänestämisen vuonna 1758 kieltänyttä asetusta ennen käytäntö oli ollut kaupungeittain vaihteleva eli joissain kaupungeissa äänestämisen oli ollut jo aikaisemmin kiellettyä, joissain taas sallittua, mutta silloinkin tosin vain rikkaimmille kauppiaanleskille, Mäntylä 1977, 62–65.

⁴¹² Esim. Ogilvie 2003, 206–217; Ojala 2002, 226–227.

KUVIO 10 Naisvararikkoisten tausta (sekä tavalliset että velallisen kuoleman jälkeen haetut konkurssit, N=93).

Lähde: *Omaisuu denluovutukset velkojille kaikissa Suomen kaupungeissa 1810, 1820, 1830, 1840, 1850, 1860, 1870, 1880, 1890, 1900.*

Suuri osa konkurssintehneistä leskistä oli kauppiasaviomiehen liikettä jatkaneita naisia. Suurimmassa osassa leskien vararikkoja velottiinkin edesmenneen aviomiehen tekemiä velkoja. Kristiinankaupungissa Clara Sundman jatkoi kauppaliikkeen johtajana aviomiehen kuoleman jälkeen vuodesta 1812 vuoteen 1820. Leskikauppias vetosi velkoihin ja raastuvanoikeuteen kuvailemalla kovaa osaansa.

Jos joku tämän kaupungin leskien joukossa on joutunut kärsimään vastoinkäymisistä ja kovasta kohtalosta, se olen minä... Menetin hyvän mieheni, omaisuuteni, ja itkuun ja kurjuuteen luisuin.⁴¹³

Clara Sundman oli menettänyt ennen aikaisesti jo kaksi kauppiasaviomiestä.⁴¹⁴ Sen seurauksena leski oli joutunut jatkamaan yksin kauppaliikkeen johdossa. Aviomiesten menetykset eivät olleet ainoa leskikauppiasta kohdannut onnettomuus. Astuessaan miehille uralle kauppatoimea ja laivanvarustusta tyypillisesti muutenkin alati uhanneet haaksirikot ja huonot suhdanteet veivät lesken lopulta ylitsepääsemättömiin taloudellisiin vaikeuksiin. Onnettomuuksissa menetetyt omaisuuden määrät nousi lesken mukaan yli 2 600 velkakirjariksiin. Toisen aviomiehen hukuttanut haaksirikko ei ollut voinut ainoastaan aviomiestä, vaan myös monenkirjavan lastin. Vaikka Sundmanin raastuvanoikeuteen jättämä konkurs-

⁴¹³ VMA, KRO, Sundmanin akti, Clara Sundman raastuvanoikeudelle 16.12.1820 (käännös ruotsinkielestä kirjoittajan tekemä).

⁴¹⁴ Clara Sundmanin (os. Aberg) ensimmäinen aviomies oli kauppias Johan Nagell, joka kuoli keuhkotautiin 43-vuotiaana vuonna 1808. Naimisissa he ehtivät olla 15 vuotta, jona aikana pariskunta sai kuusi lasta. Avioliitto kauppias Johan Sundmanin kanssa jäi lyhyemmäksi, sillä Sundman kuoli 32-vuotiaana vuonna 1812 hukkuaessaan kauppa- matkalla Tukholmaan, Kristiinankaupungin seurakunta, Rippikirja 1805–1819, au- keama 67; HISKI: Kristiinankaupungin kaupunkiseurakunta, kastetut 1724–1855, hau- datut 1722–1855 ja vihityt 1722–1855.

sihakemus oli saattoi olla – joskaan ei varmuudella – jonkun ammattikirjurin kirjoittama⁴¹⁵, se kuvasti joka tapauksessa sitä, että pääosin miehisen maksukyvyttömyyden maailman eettiset ja oikeudelliset koodistot olivat tutut leskelle. Ja miksipä ne eivät olisi olleet. Leski oli harjoittanut liikettä jo vuosia, ensin todennäköisesti aviomiestensä rinnalla ja sen jälkeen yksin. Lisäksi Clara Sundman oli jo syntyjään vanhasta Åbergien kauppiassuvusta.⁴¹⁶

Vaikka Sundman korosti leskeksi jääneen kovaa kohtaloa, leskeksi jääminen ei ollut tavatonta, vaan perin odotettavissa oleva kohtalo. Vaikka tyttöjä ja poikia syntyi suunnilleen yhtä paljon, vanhuuteen asti selvisi enemmän naisia. Esimerkiksi vuonna 1820 koko maassa elossa olevia yli 50-vuotiaita naisia oli yli neljännes enemmän kuin miehiä.⁴¹⁷ Clara Sundman olikin ainoastaan yksi Kristiinankaupungissa vuonna 1820 henkikirjaan kirjatusta kolmestatoista kauppiiaan tai porvarin leskestä⁴¹⁸, jotka olivat menettäneet perheen liiketoiminnan ensisijaisen hoitajan. Sundmanin konkurssi oli myös aikakauden maksukyvyttömän naisvelallisen tyyppitapaus. Aviomiehen liiketoimien jatkaminen oli varsin tyyppillistä.⁴¹⁹

Maksukyvyttömyyden kokonaiskuvassa Sundmanin tapaus oli kuitenkin monin tavoin epätyypillinen. Leskirouvan konkurssipesä oli kohtuullisen suuri. Konkurssioikeudenkäyntiin saapui lähes kolmekymmentä velkojaa. Velkojensa määräksi velallinen arvioi hieman yli 8 900 velkakirjariksiä. Sundman myös painostettiin konkurssiin, mikä ei ollut kovin tavallista. Toisaalta Kristiinankaupungin kaltaisessa pikkukaupungissa naisten vararikkoja ei sattunut vuosittain tai edes joka toinen vuosi vuosisadan ensimmäisellä puoliskolla. Vuosi 1820 olikin poikkeuksellista aikaa, sillä tällöin myös toinen, Sundmanin kanssa samoihin aikoihin leskeksi jäänyt kauppiiaan rouva jätti omaisuutensa velkojille.⁴²⁰ Oli kuitenkin varsin todennäköistä, että leskikauppiaiden konkurssien jälkeen kului viitisitoista vuotta ennen seuraavaa naispuolisen velallisen vararikkoa.⁴²¹ Vaasassa naisvelallinen teki vararikon vain kuusi kertaa vuosien 1820 ja 1860 välillä.⁴²²

-
- ⁴¹⁵ Clara Sundmanin konkurssiaktissa ovat säilyneet sekä alkuperäiset että kopioidut duplettiasiakirjat. Clara Sundmanin raastuvanoikeuteen jättämän konkurssihakemuksen käsiala näyttää hyvin samanlaiselta kuin lesken allekirjoituksen käsiala. Mitään mainintaa asiakirjan muusta kirjoittajasta ei siihen sisälly, mutta omaisuusluettelon lopussa on maininta ”C. M. Sundman genom Johan B. Berndsson”, mikä viittasi lesken käyttäneen ainakin pesäluettelon laatimisessa avustajaa. Konkurssituomioissa ei kuitenkaan mainittu leskirouvalla olleen oikeudessa edustajaa.
- ⁴¹⁶ HISKI: Kristiinankaupungin kaupunkiseurakunta, kastetut 1724–1855; Norrvik 1999, 21.
- ⁴¹⁷ Vattula 1983, 30–31. Leskeksi jäämisestä ja merimiesten leskien toimeentulon mahdollisuuksista 1800-luvun puolivälin Porissa ks. Frigren 2016.
- ⁴¹⁸ Vaasan läänin henkikirjat, Kristiinankaupungin henkikirja 1820.
- ⁴¹⁹ Esimerkiksi 1840-luvun lopulla kaupunkien kauppiasluetteloihin oli merkitty lähes 150 leskeä, joista vajaa 90 harjoitti kauppaa omissa nimissään. Tämä määrä vastasi noin 7,5 prosenttia aikakauden toimivista kaupan alan yrityksistä, Mauranen 1981, 205.
- ⁴²⁰ VMA, KRO, Konkurshandlingar, Maria Björkmanin akti (1821).
- ⁴²¹ Täyttä varmuutta tästä ei ole, koska Kristiinankaupungista ei ole tässä vaiheessa saatavilla täydellistä luetteloa kaikista sattuneista vararikoista. Oletus perustuu siis raastuvanarkistossa säilyneisiin konkurssiiasiakirjoihin, jotka eivät sisällä kaikkien alkaneiden konkurssien aineistoja.
- ⁴²² *Elinaikana tehdyt konkurssit Vaasassa 1820–1870.*

Leskeys ei tietenkään ollut ammatti tai elinkeino, vaan asemaa perheyhteisössä osoittava sosiaalinen ja juridinen status. Vararikkoiset tai vararikkoisen pesän kanssa jääneet naiset kulkivat kuitenkin lähes poikkeuksetta sukulaisuutta tai perhesuhteita osoittavalla sosiaalisella nimikkeellä aina 1800-luvun lopulle asti. Esimerkiksi vuonna 1880 konkurssia hakenut porilainen Maria Mathilda Hellsten esiintyi konkurssijutussa määritteellä porvarin rouva. Sanomalehtikirjoitus paljasti kuitenkin sen, että porvarinrouvan arkea ja elannonhankkimista olivat määrittäneet rouvana olemista enemmän työskentely sekä itsenäisenä kauppiana että Rauman nahkamyyntin esimiehenä.⁴²³ Tämä korostaa ongelmia, joita vararikkoisen todellisen toimeentulonlähteen selvittämiseen liittyy.

Vuosisadan lopulla leskien ylivalta naisten tekemistä vararikoista murtui. Osittain kyse oli siitä, että vuosisadan lopulla konkurssilähteissä alettiin korvata lesken sosiaalista asemaa kuvastavaa nimitystä velallisen elinkeinon viittaavalla nimellä. Suurin tekijä oli kuitenkin elinkeinojen vapautuminen. Se toi esimerkiksi kaupan alalle uusia naisryttäjiä.⁴²⁴ 1890-luvulla vararikko-oikeudenkäynneissä tavattiin yhä useammin naispuolinen kauppias, yritysten omistaja tai muu itsensä työllistäjä. Taloudellisesta riskistä tuli sukupuolisesti tasaisemmin jakautunut, kun aviomies ei enää toiminut puskurina naisvelallisen ja tämän velkojien välissä.

Naisten taloudellisen toiminnan vapautuminen näkyi myös siinä, että vararikkoisten joukkoon ilmaantui neitejä ja rouvia ja muita suoranaisesti ammattiin viittaamattomalla nimikkeellä kulkeneita, esimerkiksi elinkoroilla tai talonomistuksesta saamalla tuloilla eläneitä, itsenäisiä naisia. Naisten taloudellisten oikeuksien laajeneminen johti siihen, että myös naisista tuli vuosisadan lopulla aktiivinen liiketaloudellinen toimintaan ryhtyjä, ei vain niiden passiivinen perijä. Tätä korostavat myös konkurssikuulutuksissa naisvelallisista käytetyt nimikkeet.

Perinteisesti aviomiehen ammattinimike oli määrittänyt koko kotitalouden statuksen.⁴²⁵ Vuosisadan vaihteessa myös nainen saattoi määrittää perheen amatillista statusta ja sen toimeentuloa. Esimerkiksi vuonna 1900 helsinkiläisen Paulina Fredrika Åströmin konkurssikuulutuksessa Åströmin tittelinä oli ensimmäisenä ravintoloitsija ja vasta tämän jälkeen konttoristin rouva. Tämä ei ollut itsestään selvää, sillä aikaisemmin Åströmiä olisi todennäköisimmin nimitetty konttoristin rouvaksi.⁴²⁶ Kymmenessä vuodessa vaimojen konkurssin mahdolliseksi tulemisen jälkeen tilanne olikin muuttunut merkittävästi. Rouva-Åströmin afäärit veivät koko kotitalouden vararikkoon. Tämä itsenäinen, aviomiehestään riippumaton taloudellinen toimija, sai nyt vastata miesten lailla myös taloudellisen riskin toteen käymisestä.⁴²⁷

⁴²³ *Finlands Allmänna Tidning* 20.1.1880 no 15; *Björneborgs Tidning* 24.01.1880 no 7.

⁴²⁴ Vuonna 1894 laskettiin kaupungeissa kauppaan itsenäisenä harjoittavia naisia olevan jo lähes 850 henkeä. Naisten harjoittama pienyritystoiminta oli tavallista myös esimerkiksi ompelutöiden, vaatehuollon, leivonnin sekä majoituksen ja ravitsemuksen aloilla. Mainittuna vuonna kaupungeissa laskettiin itsensä työllistäviä naisia olleen yli 5 600 henkeä, Vainio-Korhonen 2008, 82–85. Ks. myös Vattula 1981, 78.

⁴²⁵ Frigren 2016, 223.

⁴²⁶ Ks. myös esimerkiksi mamselli (kauppias) Emelie Angerborgin vararikko Vaasassa, VMA, VRO, 29.11.1875 § 164; 8.5.1876 (ei §).

⁴²⁷ *Finlands Allmänna Tidning* 23.5.1900 no 119.

3.2 Kehitys, taantuma vai kilpailu?

Autonomian alkukaudella konkursseja eivät synnyttäneet tekijät, joihin usein varsinkin taloustieteellisessä tutkimuksessa viitataan: modernin ajan kilpailulle ja luovalle tuholle ei vielä ollut institutionaalisia ja taloudellisia edellytyksiä. Kaupunkimarkkinoille ei tullut uusia yrittäjiä vapaasti, kuten dynaamisissa ja kehittyneissä talouksissa tapahtuu. Tämä vaikutti osaltaan talouskasvun edellytyksiin. Tapani Maurasen näkemys oli kuitenkin toisenlainen. Maurasen mukaan kilpailua esiintyi jo säädeltyjen kaupunkielinkeinojen aikaan.⁴²⁸ Tämä näkyi siinä, että vuosisadan alun kaupungeissa asui merkittävä joukko kauppiaan tittelillä kulkeneita henkilöitä, jotka eivät koskaan aloittaneet varsinaista liiketoimintaa. Samoin kaupungeissa asui kauppiaaksi nimettyjä entisiä kauppiaita, jotka syystä tai toisesta eivät enää harjoittaneet kyseistä tointa.⁴²⁹ Maurasen mukaan tämä kertoi siitä, että kaikille kauppiaille ei riittänyt markkinoita elämänpituisen uran tarpeiksi.

Suoraan entisen kauppiaan nimellä kulkeneet eivät kuitenkaan todistaneet kilpailusta, vaan porvarinoikeuksien hankkiminen ja pitäminen olivat myös keinoja, joiden avulla vältyttiin joutumasta suojeluksettomaksi. Sekä työvoimapolitiittisia että köyhäinhoidollisia elementtejä sisältäneen laillisen suojeluksen järjestelmän mukaan jokaisen piti elättää itsensä joko elinkeinolla, palkkatuloilla tai kruunun työlaitoksessa. Näin henkilö sai laillisen suojeluksen. Ilman sitä olevat katsottiin irtolaisiksi, joita odottivat kruunun työt tai vankilaan passittaminen.⁴³⁰ Kauppiaan siis kannatti pitää oikeudestaan kiinni viimeiseen asti. Toiseksi kaupungit tarjosivat eri elämänkaaren vaiheisiin paremmin sopivia toimeentulonlähteitä kuin sosiaalista- ja liikepääomaa vaatineen ja tarjonneen kauppatoimen. Jos siis kerran kauppiana tunnettu hankki elantonsa jollain muulla toimella, se ei välttämättä muuttanut paikallisyhteisön ja väestökisterien pitäjien käsitystä tämän ammatista sosiaalisessa mielessä.

Etuoikeuksien suojissa toimineiden kaupunkimarkkinoiden kauppiasvelalliset eivät useimmiten maininneetkaan nimenomaan kilpailua maksukyvyttömyytensä syynä.⁴³¹ Vaasassa kilpailutilanteeseen liittyvät maininnat ajoittuivat 1840-luvun taitteeseen, jolloin kaupungissa oli kauppiasta kohden kymmenen asiakasta vähemmän kuin vuosikymmen aikaisemmin.⁴³² Tietoa siitä ei tosin ole,

⁴²⁸ Mauranen 1981, 189.

⁴²⁹ Esimerkiksi vuonna 1843 Kristiinankaupungin 45 kauppiasta ja 13 höökarista ainoastaan viidellätoista oli avonainen puoti. Toisaalta samaan aikaan Vaasassa tilanne oli päinvastainen. Kaikki kaupungin 29 kauppiasta ja kahdesta höökarista pitivät avonaisia puoteja, Gylden 1845, 17, 119–120. Avoimien puotien ja kauppiaiden määrän välistä epäsuhtaa saattoi selittää kuitenkin myös se, että suuret tukkukauppiat eivät välttämättä harjoittaneet vähittäiskauppaa.

⁴³⁰ Laillisen suojeluksen järjestelmä purettiin vähitellen vuosien 1868–1883 välisenä aikana Rasila 1982c, 20–21; Rasila 1983, 336–337; Pulma 1992 [1990]; Van Aerschot 1996, 37–39, 49.

⁴³¹ Ks. myös Reynard 2001, 369,375–376; Coquery 2013, 64. Vrt. Yrjänä 2009c, 62; Keskinen 2012, 247–333.

⁴³² Sekä vuosina 1830 että 1840 kaupungissa toimi 35 yleis- ja ruokakauppiasta. Hetkellinen piikki oli koettu vuonna 1837, jolloin kauppiaiden lukumääräksi laskettiin 40. Vaa-

kuinka suuri osa kauppiaista harjoitti vain tukkukauppaa ja kuinka moni myös vähittäiskauppaa.

Toukokuussa 1838 venäläistaustainen 26-vuotias Alexei Smirnoff syytti maksukyvyttömyydestään sitä, että niin moni oli viime aikoina valinnut itselleen saman elinkeinotoimen. Siksi kaikille ei riittänyt tuloja huonojen olosuhteiden vuoksi. Ongelmaa kärjisti se, että Smirnoff oli perustanut yrityksensä paria vuotta aiemmin kokonaan velkarahalle. Smirnoffin mukaan hänen toiveenaan oli ollut ostaa tavaroita velaksi, joita myymällä hän olisi maksanut velat takaisin ja lisännyt velkojen luottamusta itseensä. Siten Smirnoff olisi vähitellen kasvattanut pääomaansa ja perustanut kannattavan ja riippumattoman kauppaliikkeen.⁴³³ Puolitoista vuotta Smirnoffin jälkeen uusi kauppias, Kristiinankaupungista Vaasaan muuttanut samoin 26-vuotias Johan Gabriel Hägglund järkeili maksukyvyttömyyttään samalla tavalla. Hägglund myönsi auliisti ryhtyneensä ruokakauppiaksi varattomana. Myös Hägglund kertoi yrityksen epäonnistuneen osittain sen vuoksi, että kaupungissa kilpaili liian monta yrittäjää samassa ammatissa.⁴³⁴

Periaatteessa ylenmääräistä kilpailua rajoittavat kaupunkimarkkinat todennäköisesti myös toimivat valtaosaltaan tarkoituksensa mukaisesti. Kilpailun synnyttämät markkinoilta putoamiset edellyttivät myös markkinoille tuloa, uusia ja tehokkaampia yrityksiä ja innovaatioita. Näitä ei laajassa mitassa ollut. Aikakauden kauppaliiketoiminnan päätyminen konkurssiin johtui siten suuremmalta osin muista tekijöistä. Yksi syy oli auki kirjoitettu edellä mainittujen kauppiaiden konkurssihakemuksiin: yritystoiminta oli perustettu lainarahalle. Tällainen yritystoiminta oli jo lähtökohtaisesti ja markkinatilanteesta riippumatta altis liiketoiminnan riskeille.

Vaikka vieraalle pääomalle perustetut kauppaliikkeet olivat myöhemmin tavallinen ilmiö esimerkiksi maakauppiaiden keskuudessa⁴³⁵, elinkeinon vapautumista edeltävässä kontekstissa ne ovat mielenkiintoinen ilmiö. Ne kertoivat siitä, että liiketoiminnan elinkelpoisuuden arviointi ei selvästikään kuulunut raadille, vaikka se odotti kauppiailta vähintään jonkinlaista osoitusta ammattitaidosta, moitteetonta käytöstä ja kykyä maksaa vaaditut porvarismaksut.⁴³⁶ Liiketoiminnan elinkelpoisuus miellettiin yrittäjän omaksi riskiksi.

Vaikka moderni markkinakilpailu ei vielä laajassa mitassa uhannut elinkeinonharjoittajia, toimintaympäristö oli muutoin riskialtis. Velallisten kauppalaiivat jäivät toiseksi meren voimalle, tulipalot tuhosivat kokonaisia kaupungeja, ja kadot rapauttivat lähiseutujen asukkaiden ennestäänkin vähäistä ostovoimaa. Velkaa ottaneet olivat siten usein ulkopuolisten tekijöiden armoilla, vaikka toki liik-

---

san väkiluku väheni vuodesta 1830 vuoteen 1840, joten 1840-luvun taitteessa yhtä kauppiasta kohden oli noin kymmenen kaupunkilaista vähemmän, mikä saattoi vaikuttaa ostovoimaan. Vaasan kaupungin asukasluku oli henkikirjoihin perustuvan Mäkelän selvityksen mukaan vuonna 1830 3 131, ja vuonna 1840 2 942. Kirkonkirjoihin perustuva väkiluku oli vastaavina vuosina 3 323 ja 3 047 henkeä, Mäkelä 1985, 481; Nikula 1981, 285–286.

⁴³³ HMA, VRO, 13.8.1838 § 130.

⁴³⁴ HMA, VRO, 22.4.1849 §71.

⁴³⁵ Ks. Alanen 1957, 236, 443.

⁴³⁶ Mauranen 1981, 202; Keskinen 2012, 49, 53–64.

keen- ja elinkeinon harjoittaminen oli omalla vastuulla. Uuden pääoman hankkiminen oli vaikeampaa kuin myöhemmin yleistyneissä osakeyhtiöissä. Porvarisvelallisia pudotti markkinoilta myös lukuisat muut tekijät, kuten velallisen sairastuminen, suuren perheen elatus ja kovat olot – ja totta kai myös ammattitaidon puute⁴³⁷ – kuten myöhemmin havaitaan.

Kauppiaskunnan määrittelyyn ja määrän arviointiin liittyvät epävarmuudet tiedostaen⁴³⁸ voi todeta, että kaupan ala oli hyvin riskialtis jo 1800-luvun ensimmäisellä puoliskolla. Suhteessa vuosisadan jälkimmäiseen puoliskoon, jota on pidetty kaupan alan rakennemuutoksen vuoksi vaikeana aikana kauppiaille, kauppiaskapitalistisen ajan lopun, siis vuosisadan ensimmäisen puoliskon, liiketoimintaympäristö oli kauppiaille jopa riskialttiimpi⁴³⁹ (Taulukko 8). Kaupan ala oli riskialtis siitä huolimatta, että se oli privilegioitu ja kaupustelijoita lukuun ottamatta kauppiaksi haluavilta vaadittiin käytännössä hankittu osaaminen sekä porvarislupa. Se tarkoitti useiden vuosien harjoittelua puotipalvelijana tai kirjanpitäjänä. Useilla kauppiaille oli lisäksi koulussa ja ulkomailta hankittua osaamista liiketoimien hoidosta.⁴⁴⁰ Taitoa ja kykyä piti siten periaatteessa löytyä.

Kaupan alan riskialttiutta selitti kuitenkin osaltaan talouden kehittymättömyys autonomian ensimmäisellä puoliskolla. Tämä tarkoitti sitä, että porvareiksi pääsivät vain tietynlaisesta säätytaustasta tulevat. Porvarinoikeudet myönnettiin pääasiallisesti niille, joilla oli taloudellinen ja sosiaalinen asema, useimmiten siis kaupunkien porvareiden pojille. Niitä ei myönnetty koskaan tyttärille tai muille naisille ja vain harvoin rahvaasta ponnistavalle.⁴⁴¹ Sosiaalinen nousu oli laajemmalla mitalla vasta autonomian jälkipuoliskon ilmiö. Tämä tarkoitti sitä, että itsenäiseksi elinkeinonharjoittajaksi eivät välttämättä päätyneet pätevimmat, vaan etuoikeutetut. Tämä manifestoitui esimerkiksi useiden kauppaneuvosten ja muiden suurkauppiaiden poikien vararikoissa.⁴⁴² Suvun ja perheen varallisuus ja sosiaalinen asema eivät välttämättä taanneet perillisille onnistunutta uraa. Talouden toimintaympäristö ja sen ehdot muuttuivat vuosisadan edetessä, ja edes päällisin puolin parhaiten varustautuneet eivät pysyneet pinnalla, jos kyvyt eivät riittäneet.

⁴³⁷ Mitä on korostettu etenkin maakauppiaita käsittelevässä tutkimuksessa, ks. Alanen 1957, 443.

⁴³⁸ 1800-luvun kauppiaskunta oli sisäisesti heterogeeninen ja se koki muutoksia vuosisadan kuluessa. Siten kauppiaiden määrittelyyn ja määrän arviointiin liittyy epävarmuustekijöitä, ks. Mauranen 1981; Rasila 1982a.

⁴³⁹ Konkurssiriski lasketaan yleensä suhteuttamalla tietyn toimialan vararikot toimialan kokoon, esim. Hoppit 1987, 51–52, 67, 81–82; Chevailler 1990. Suomalaisista kaupungeista ei kuitenkaan ole saatavilla koko tutkimusajan kattavia yhteneväisiä tilastotietoja toimialojen koosta tai edes kauppiaiden ja käsityöläisten lukumäärästä. Siksi ”liiketoimintayhteisön” koosta ei ole tietoa. Lisäksi aikaisemmassa tutkimuksessa on useimmiten ilmoitettu kaupan alasta elantonsa saaneiden määrä, mikä sisältää muun muassa kauppapalvelijoiden, vaimojen ja lasten luvun, ei siis pelkkää kauppiaiden lukumäärää, esim. Kilpi 1915, 94; Vattula 1983, 35.

⁴⁴⁰ Esim. Mauranen 1981; Ojala ja Eilola 2005.

⁴⁴¹ Mauranen 1981.

⁴⁴² *Elinaikana tehdyt konkurssit Vaasassa 1820–1870.*

TAULUKKO 8 Kaupunkikauppioiden ja kauppayhtiöiden konkurssiriski (konkurssia / 1 000 kauppiasta).⁴⁴³

	Konkurseja	Kauppioiden määrä	Konkurssiriski
1810	6	406 (406)	14,8 (14,8)
1820	9	527 (527)	17,1 (17,1)
1830	15	935 (621)	16,0 (24,2)
1840	9	1 100 (689)	8,2 (13,1)
1850 [1849]	20	1132	17,7
1860	36	1305	27,6
1870	29	1590	18,2
1880	32	1820	17,6
1890	48	4414	10,9
1900	93	6353	14,8
Yhteensä	297		KA 16,29 (17,6)

Lähde: Väkilukutaulut 1810, 1820, 1840; Nikula 1972, 279; Mauranen 1981, 187; Rasila 1982a, 92.

Talouspoliittinen päätös vapauttaa ensin maakauppa ja sittemmin valtaosa elinkeinoista ja ammateista kenen tahansa harjoitettaviksi maistraattiin jätettyä elinkeinoilmoitusta vastaan muutti elinkeinonharjoittajien toimintaympäristöä.

⁴⁴³ Kaupunkikauppioiden lukumääristä on tutkimuskirjallisuudessa tietoja vuosisadan jälkimmäiseltä puoliskolta. On kuitenkin epäselvää, mihin lähteeseen milloinkin nojautetaan tai keitä kauppiasiin on laskettu. Tarkin taulukossa 5 esitetyistä luvuista lienee vuotta 1850 kuvaava määrä, joka kertoo tosin pääosin vuoden 1849 tilanteesta. Tarkimpana sitä voi pitää siksi, että Mauranen on kerännyt siihen tietoja lukuisista rinnakkaisista lähteistä, muun muassa kauppiaisluetteloista ja suostuntaveroluetteloista. Kauppioiden lukumäärästä saa aikaiseksi eri lähteistä – joskus myös samasta lähteestä – ristiriitaisia tulkintoja. Esimerkiksi vuoden 1900 virallinen tilasto antaa kaupunkikauppioiden lukumääräksi 7 391, siis Rasilan laskelmia hieman suuremman määrän. Se, mitä kukin tutkija on kauppialla tarkoittanut, voi myös vaihdella, eikä se ollut aivan selvää aikalaisillekaan. Esimerkiksi tässä tutkimuksessa hyödynnetyissä papiston keräämissä väkilukutauluissa kauppioiden sarakkeessa ilmoitettiin esimerkiksi ravintoloitsijat, kahvintarjoajat ja kaupan välittäjät. Tässä mukaan on laskettu mukaan vain luterilaisten, ruotsalaisten, saksalaisten että venäläisten seurakuntien suur-, kirja-, huonekalu-, hely- ruoka- ja viinikauppiat sekä höökarit. Lisäksi papiston tauluissa oli erikseen merkitty paikoitellen pelkällä porvarin nimellä kulkeneita. Esimerkiksi vuonna 1850 Udessa kaupungissa merkittiin olleen neljä kauppiasta sekä lisäksi 79 porvaria, ”jolla ei ollut muuta titteliä”. Lähteen perusteella ei voi sanoa, keitä tähän joukkoon sisältyi. Siksi taulukossa konkurssiriski on laskettu sekä ilman porvareita että porvareiden kanssa vuosina 1810–1840. Vuonna 1850 porvarit mukaan laskettuna (1 087) päästään lähemmäs Maurasen vuoden 1849 arvioita (1 132). Ilman porvarinimellä kulkeneita kauppiaita oli 743. Lisäksi kaikki kauppiaan nimellä aineistoissa kulkeneet eivät välttämättä pitäneet puotia tai harjoittaneet liiketoimintaa. Virallisissa tilastoissa ilmoitettujen kaupunkikauppioiden määrän lähdekriittisistä havainnoista ks. myös Nummela 1989, 90. Papiston väkilukutauluista historian tutkimuksen lähteenä esim. Kilpi 1915; Voutilainen 2016, 36–38. Niiden käytettävyyden kriitistä ks. Manninen 1976, 7–8, 20–21. Tähän ei ole sisällytetty leskikauppiaita, koska aviomiehen kuoleman jälkeen liiketoimia jatkaneita leskiä ei voi konkurssikuulutuksen kautta erottaa ”kauppiaan leskistä”, jotka eivät liikettä jatkaneet. Sama koskee myöhemmin käsiteltävää käsityöläisten konkurssiriskiä.

Maakauppojen salliminen vaikutti kaupunkikaupan ja -kauppiaiden asemaan. Kaupunkikauppiat pakotettiin mukautumaan muutokseen esimerkiksi erikoistumalla tai tukkukappaan painottumalla.⁴⁴⁴ Muutoin vapautuva elinkeinon harjoittaminen lisäsi yritteliäisyyden ja siten konkurssille altistavissa ammateissa ja elinkeinoissa toimivien määrää. Viljo Rasilaa lainaten voidaan todeta, että taloudellinen vapautuminen muutti aikaisemmin vakaasta ja privilegioidusta asemasta nauttineet porvarit riskeille alttiiksi yrittäjiksi.⁴⁴⁵ Vararikot syntyivät siitä samasta maaperästä, joka synnytti myös talouskasvua.

Yhä useampi pääsi yrittämään elintasonsa parantamista ammatissa ja elinkeinotoimessa. Kaupunkiyhteisöissä oli entistä enemmän toimijoita, joilla oli potentiaalinen riski joutua maksukyvyttömäksi viimeistään siinä vaiheessa, kun jokin ulkopuolinen kriisi vaikeutti toimintaympäristöä. Konkurssien synty pohjustettiin taloudellisesti suotuisissa oloissa, synnytti myötätuulta sitten lisääntynyt kysyntä, teollistuminen tai parantuneet luotonsaantimahdollisuudet. Paikallisesti kauppiaavararikon todennäköisyys saattoi nousta valtakunnallista tarkastelua korkeammaksi. Esimerkiksi vuoden 1876 kauppakalenteriin merkityistä vaasalaisista kauppiaista neljäsosa kohtasi konkurssin Vaasassa ennen vuosisadan vaihdetta.⁴⁴⁶

Jo aikalaiset käsittivät elinkeinojen vapautumisen voivan johtaa vararikkojen lisääntymiseen.⁴⁴⁷ Senaattori J. V. Snellman ennakoi jo 1860-luvun lopulla kilpailun ja siten konkurssien lisääntymistä elinkeinovapauden säätämisen seurauksena:

Niissä maissa, joissa myös on noudatettu varovaisuutta niin paljon kuin mahdollista, on havaittu, että heti elinkeinovapauden astuttua voimaan on niin suuri joukko ihmisiä syöksynyt harjoittamaan ammattiaan omin päin, että kilpailu on heti kukistanut suuren osan heistä ja saanut monet heistä perikatoon, niin että konkurssien määrä on kasvanut merkittävästi noina ensimmäisinä vuosina.⁴⁴⁸

Elinkeinojen vapautuminen muutti siten väistämättä elinkeinomarkkinoiden kilpailutilannetta.⁴⁴⁹ Yhä useampi saattoi osallistua niille entistä helpommin. Institutionaalinen pohja luovan tuhon potentiaaliselle jylläyksellä luotiin vasta silloin.⁴⁵⁰ Esimerkiksi Riitta Hjerppen ja Tapani Maurasen mukaan elinkeinojen vapautumisen jälkeen uudet yrittäjät korvasivatkin monin paikoin vanhat, vaikka suuri osa uusista yrityksistä jäikin lyhytikäisiksi.⁴⁵¹

⁴⁴⁴ Alanen 1957, 249, 254; Mauranen 1981.

⁴⁴⁵ Rasila 1984, 312.

⁴⁴⁶ *Vaasan omaisuudenluovutukset 1817–1900*; Forselius 1876, 91–92.

⁴⁴⁷ Esim. *Waasan Lehti* 6.2.1882 no. 11; *Oulun Lehti* 21.11.1885 no. 93.

⁴⁴⁸ J. V. Snellmanin puheenvuoro laki- ja talousvaliokunnan mietinnössä laajennetusta kauppaj- ja elinkeinovapaudesta, lausunnot valtiopäivillä 23.5.1867.

⁴⁴⁹ Ks. myös Alanen 1957, 451–465.

⁴⁵⁰ Vrt. esim. Maliranta 2014, 11, 15.

⁴⁵¹ Hjerppe ja Mauranen 1990, 167.

Ahtaita aikoa, huonoa onnea ja menetyksiä: vararikon syyt velallisten mukaan
 Kauppaliiketoiminen riskialttius liittyi tietenkin laajassa mitassa kaikenlaiseen liiketoimintaympäristön häiriöalttiuteen. Se liittyi myös aikakauden luotto-markkinoihin, joita käsitellään tarkemmin seuraavassa pääluvussa. Tässä alaluvussa syvennytään vielä siihen, kuinka sekä vararikkoiset kauppiat että käsityöläiset arvioivat vararikkojensa syytä aikana ennen elinkeinojen vapautusta. Keskittyminen aikaan ennen elinkeinojen vapautumista on luontevaa tietenkin sen vuoksi, että näin voidaan tarkentaa käsitystä suljettujen kaupunkimarkkinoiden aikaisten toimijoiden syytä koskevista käsityksistä. Toiseksi se on väistämätöntä, sillä 1870-luvulta alkaen konkurssihakemusten sisältö niukkeni nopeasti. Syytä tähän käsitellään tarkemmin myöhemmin. Huomio kohdistetaan ainoastaan elinaikana tehtyihin konkursseihin. Kuolinpesien tapauksissa maksukyvyttömyyden laukaisevaksi tekijäksi mainittiin lähes poikkeuksetta vain perittävän kuolema sekä varallisuuden vähäisyys suhteessa velkaan.⁴⁵²

Vararikkoisten omista kuvauksista piiryy kuva liiketoimintaympäristöstä, joka oli täynnä varsinkin ulkoa päin velallisten tilannetta ahdistavia tekijöitä ja riskejä. Syiden katalogi oli moninainen, mutta aina velallisen ulkopuolelle asetettava. Esimerkiksi vuonna 1866 omaisuutensa velkojille jättänyt vaasalainen kauppias Erik Emanuel Kock kirjoitti konkurssihakemuksessaan, kuinka ”tuotteen menekki on yhtä hyvä kuin ei mitään”.⁴⁵³ Kauppiaan maksukyky oli tämän lisäksi joutunut tiukoille lukuisten muiden onnettomien sattumusten takia. Suhdanteet olivat heikot katojen vuoksi. Myös kaupungin muuttaminen uudelle paikalle tulipalon jälkeen oli vaatinut Kockilta ja muilta kaupunkilaisilta suuria rahallisia ponnistuksia.⁴⁵⁴ Pian kaikki toivo oli hiipunut yleisen onnettomuusajan tuloon. Velkojen takaisinperintä tai uuden lainan saaminen ilman kunnan vakuuksia ei siksi enää Kockin mukaan onnistunut.⁴⁵⁵

Samaa tuotteen menekin hitautta syytti maksukyvyttömyydestään esimerkiksi porilainen kauppias Bror Anton Himberg vuonna 1838. Himberg kirjoitti, että ”luotosta ja suhdanteista riippuu koko kauppiaan olemassaolo”. Himbergiltä ei kuitenkaan oman kertomansa mukaan puuttunut yhtiömiestensä luottamusta, vaan maksukyvyttömyyden syyt olivat suhdanteissa.⁴⁵⁶ Kaupan alan pysähtyminen oli jatkuva valituksen aihe. Esimerkiksi kristiinankaupunki-

⁴⁵² Toisinaan kuolinpesän perilliset hakivat pesää vararikkoon sen jälkeen, kun velkojat olivat esittäneet velan takaisinmaksuvaatimuksia, mutta useimmiten pesä luovutettiin velkojille heti, kun perunkirjoituksessa todettiin pesässä olevan enemmän velkaa kuin varallisuutta, esim. HKA, HRO, Konkurssi-asiakirjat, Öbergin akti, Gustaf Öbergin lasten holhooja raastuvanoikeudelle 1839 (ei päiväystä); KA, HRO, Konkurssi-asiakirjat, Swedin akti, Johan Swedin leski raastuvanoikeudelle 16.12.1899; VMA, KRO, Sandbergin akti, Johan Reinhold Sandbergin perilliset raastuvanoikeudelle 23.8.1865.

⁴⁵³ VMA, VRO, 1.10.1866 § 1.

⁴⁵⁴ Ks. myös VMA, VRO, 27.4.1864 § 93.

⁴⁵⁵ VMA, VRO, 1.10.1866 § 1.

⁴⁵⁶ TMA, PRO, Aktit ja allegaatit, Himbergin akti, Bror Anton Himberg raastuvanoikeudelle 17.12.1838.

lainen kauppias Anton Hassellblatt valitti vuonna 1835, että vuodesta toiseen lisääntyvä kaupankäynnin heikentyminen oli yksi konkurssin syistä.⁴⁵⁷

Vaikka huonot suhdanteet kuvattiin usein vääjäämättömänä yleisenä riutumisenä ja hankaluutena, toisinaan velalliset tarkensivat tekijöitä, jotka olivat vaikuttaneet kaupan alan pysähtymiseen. Tällöin esiin nousivat yleinen rahanpuute, kadot ja Krimin sota.⁴⁵⁸ 1860-luvulla mainittiin usein talouskriisin häiriöittävät luottomarkkinat ja epäonnistuneet takaisinperinnät.⁴⁵⁹

Esimerkiksi Bror Anton Himbergin korostus poikkeuksellisen ahtaista taloudellisista ajoista oli siten tavallinen ajasta riippumatta.⁴⁶⁰ Huonot ja epäonniset suhdanteet veivät kauppiaita maksukyvyttömyyteen kaupungista ja vuosikymmenestä toiseen. Vain seitsemän 26 kristiinankaupunkilaisesta vararikon hakijasta aikajaksolla 1831–1858 katsoi taloudellisen epäonnensa syiden olevan muualla kuin huonoissa suhdanteissa.⁴⁶¹ 1800-luvun konkurssivelallisten kuvasten mukaan taloudellisesti hyviä aikoja yksinkertaisesti ollut.

Konkurssivelallisten kuvauksia hallitsi siten pitkälle 1800-lukua kohtalonomaisuus ja maailman julmuus. Siinä missä 1800-luvun yritysjohtajien tekemisiä punnittiin sisäisten tekojen, siis esimerkiksi johtajan johtamiskyvyn perusteella, velallisen maailmassa johtaminen, budjetointi tai organisointi eivät määritelleet menestyvää ja epäonnistuvaa elinkeinonharjoittajaa.⁴⁶² Maksukyvyttömyyden syy etäännytetään itsestä. Aikakauden yrittäjäpuheessa yksilö oli voimaton ulkoisten, hallitsemattomien tapahtumien ja voimien edessä. Uhriutumisen oli toki inhimillistä ja ajasta riippumatonta.⁴⁶³ On toissijaista, missä määrin hakemuksissa esitetyt syyt olivat todellisuudessa vararikon taustatekijöitä. Olennaisinta on se, että esitetyt syyt olivat hakijoille tosia. Syyt kuuluivat vararikkoisen käytettävissä olevaan, yhteisesti jaettuun ja hyväksytyyn selityskuvastoon.

Tapa syyttää maksukyvyttömyydestä tiukkoja taloudellisia aikoja, ei vaikkapa riittämättömää liikemiestaitoa, nousi esiin myös Jarkko Keskinen käsittelemässä Porin kauppiaiden liikekirjeenvaihdossa. Keskisen mukaan vararikon

⁴⁵⁷ VMA, KRO, Konkurshandlingar, Hasselblattin akti, Anton Hasselblatt raastuvanoikeudelle 7.12.1835. Myös esim. VMA, KRO, Konkurshandlingar, Nyströmin akti, Gustaf Nyström raastuvanoikeudelle 11.1.1832; HMA, VRO 16.9.1826 § 1.

⁴⁵⁸ 1850-luvun puolivälissä sota nousi esiin erityisesti kristiinankaupunkilaisten vararikkoisten konkurssihakemuksissa. Esimerkiksi kauppias Carl Lundman näki tilanteensa toivottamaksi, koska meneillään olevan sodan lopusta ei ollut tietoa. Se oli aiheuttanut hänen toimelleen yli 16 000 hopearuplan menetykset kaapattujen ja haaksirikkoutuneiden laivojen muodossa, VMA, KRO, Lundmanin akti, Carl Lundman raastuvanoikeudelle 29.10.1855. Ks. myös VMA, VRO, 1.2.1864 § 12. Krimin sodan taloudellisista vaikutuksista esim. Kaukiainen 1993, 76; Ojala 2002, 244.

⁴⁵⁹ Esim. VMA, VRO, 26.2.1866 § 4.

⁴⁶⁰ Esim. HMA, VRO, 24.2.1834 § 28; VMA, VRO, 8.2.1858 § 123; VMA, KRO, Konkurshandlingar, Semenoffin akti, Fredric Semenoff raastuvanoikeudelle 28.12.1833.

⁴⁶¹ Myös esim. TKA, TRO, Konkurssiasiakirjat, Colleniuksen akti, Eric Collenius raastuvanoikeudelle (ei päiväystä) 1835.

⁴⁶² Karonen 2004, 136–137.

⁴⁶³ Ks. esim. Reynard 2001; Safley 2013, 9; Coquery 2013, 64. Nykyaikaa koskevassa organisaatiotutkimuksessa on esitetty, että kokijoiden narratiiveihin perustuvat tulokset voivat olla harhaanjohtavia, koska epäonnistuneiden yritysten johtajat syyttävät herkästi epäonnistumisesta muita ja ottavat kunnian onnistumisesta itselleen, esim. Mantere, Aula, Schildt ja Vaara 2013, erit. 464; Laamanen, Lamberg ja Vaara. 2016.

tehneestä kauppiaskollegasta ei kirjeissä puhuttu pahaa, vaan niissä korostettiin epäonnistuneen kunniallisuutta.⁴⁶⁴ Tämä liittyi todennäköisesti siihen, että liikesuhteet olivat myös henkilökohtaisia suhteita ja siihen, että yksikin kunniamaksumaksi osoittautunut tai edes sellaiseksi leimattu kollega saattoi vahingoittaa muiden yhteisön tai verkoston kauppiaiden mainetta ja asemaa.

Konkurssi oli siten ainakin autonomian alkukauden vararikkaisille epäonnea. Termiä epäonnistua ei käytetty. Epäonnistuminen vararikon synonyyminä olikin angloamerikkalaisella kielialueella 1800-luvun alussa muodostuttua terminologiaa, ei Skandinaavista kielenkäyttöä.⁴⁶⁵ Siihen saattoi vaikuttaa ainoastaan rajallisesti. Pieleen menneet liiketoimet olivat epäonnisia afäärejä⁴⁶⁶, ja kaikki tämä oli osa aikalaisten yhdessä jakamaa sallittua selityskuvastoa menestyksestä ja epäonnesta. Huono onni asioiden vikaan menon selittäjänä oli tyypillinen osa aikakauden yrittäjien diskurssia.⁴⁶⁷ Vararikkohakemusten raskassoutuinen kuvaus oli yhteneväinen aikakauden valituskulttuurin kanssa. Valituksilla ei välttämättä ollut kummoistakaan todellisuuspohjaa, vaan taustalla oli ennemminkin pelko esimerkiksi tiettyjen säädynmukaisten etuoikeuksien menettämisestä.⁴⁶⁸ Etujen menettämistä vastaan myös vararikkoiset kävivät.

Syyn vierittäminen itsen ulkopuolelle saattoi osittain johtua siitä, että aikakauden menestyneeltä yritysjohtajalta odotettiin tietynlaista kovuutta ja oman edun ajamista.⁴⁶⁹ Useissa tapauksissa velallisen käsitys todennäköisesti kuitenkin pohjautui vähintään paikallisiin talouden heilahduksiin ja velallisen todellisuudessa kokemiin tilanteisiin. Jos jätetään huomiotta käytettävissä olevista lähteistä hahmottumaton velallisen tietoisesti väärin ja epärehellisesti toimiminen, toisiaan ulkopuoliset tekijät kumosivat velallisen kyvykkyyden. Liiketoiminnan epäonnistuminen pian aloittamisen jälkeen ei ollut tavallista vuosisadan ensimmäisen puoliskon kaupunkimarkkinoilla (mitä käsitellään tarkemmin myöhemmin). Joitakin kuitenkin tavattiin. Yksi nopean konkurssin tekijöistä oli vaasalainen Frans Vilhelm Selin, jonka kauppiasura 1830-luvun puolivälin jälkeen ei kestänyt vuottakaan. Ainakin kahdella eri paikkakunnalla toteutettu, usean vuoden pituinen harjoittelu ei riittänyt estämään äkillisten, hakemuksessa tarkentamattomien huonojen olosuhteiden vaikutusta Selinin liiketoimeen.⁴⁷⁰

Merkittävin tekijä syyn ulkoistamiseen oli kuitenkin esiteollisella aikakaudella maksukyvyttömyyteen liitetty kunniakäsitys. Konkurssi oli anteeksi annettavissa, jos velallisen katsottiin olevan siihen syytön. Velallinen oli syytön maksukyvyttömyyteen nimenomaan silloin, jos taloudellisen ahdingon syyt johtuivat ulkopuolisista tekijöistä ja maksukyvyttömyys oli syntynyt ”ilman

⁴⁶⁴ Keskinen 2008, 163.

⁴⁶⁵ Sandage 2005. Sana epäonnistuminen puuttuu edelleen suomalaisista ja ruotsalaisista taloussanakirjoista, ks. Gratzner 2001, 167.

⁴⁶⁶ VMA, VRO 10.2.1868.

⁴⁶⁷ Karonen 2004, 212.

⁴⁶⁸ Karonen 2008 [1999], 157, 383–384; Paloheimo 2012.

⁴⁶⁹ Karonen 2004, 216.

⁴⁷⁰ HMA, VRO 4.5.1837 § 73; 10.6.1839 § 82; Kristiinankaupungin seurakunta, Rippikirja 1810–1830 (ei aukeamalukua); Vaasan seurakunta, Rippikirjat 1834–1840 aukeama 678.

velallisen asiaan vaikuttamista”.⁴⁷¹ Jos velallinen siis oli uhri ja hän pystyi osoittamaan omaisuutensa riittävän velkojen maksuun ilman ulkopuolista onnettomuutta, velallista ei lain mukaan tullut rangaista vararikosta. Jos taas maksukyvyttömyyden syy oli velallisessa itsessään, velallisen tuli myös kantaa siitä vastuu. Vuoden 1798 konkurssisäännön ja siihen vuonna 1806 tehtyjen lisäysten mukaan velallinen voitiin katsoa maksukyvyttömyyteen syyttömäksi, jos kyvyttömyys maksaa velkoja johtui ulkoisesta onnettomuudesta, tulipalosta tai haaksirikosta.⁴⁷² Konkurssilaki oli siten suunniteltu velallisten turvaksi ilmeisimpiä ulkopuolelta tulevia uhkia vastaan.

Esimerkiksi haaksirikoihin ja muihin onnettomuuksiin vetoaminen nousi siten sekä käytännössä koetusta että voimassa olevasta lainsäädännöstä. Sillä saattoi voittaa itselleen etuja, mitä käsitellään tarkemmin myöhemmin. Tulipalon tuhot tulivat tutkimusajalla tutuiksi varsinkin vaasalaisille.⁴⁷³ Siihen vetosivat 1850-luvulla varsinkin useat käsityöläiset, mutta myös pari virkamiestä ja kauppiasta. Kaupungin maanmittari Emanuel Grenman kuvasi konkurssihaakemuksessaan tulipalon aiheuttaneen hänelle yli viidentuhannen hopearuplan menetykset, joiden myötä hänen velkasummansa oli kolminkertaistunut. Vaikka Grenman oli onnistunut neljässä vuodessa tulipalon jälkeen kasvattamaan omaisuuttaan vajaalla tuhannella ja vähentämään velkataakkaansa parilla tuhannella hopearuplalla, velallinen koki, ettei hän enää selviytynyt pohjimmiltaan kaupungin palon aiheuttamista veloista.⁴⁷⁴

On kuitenkin huomionarvoista, että tulipalon maksukyvyttömyytensä syyksi nimenneissä enemmistönä olivat käsityöläiset, eivät kauppiaat, jotka tähän muutoin hallitsivat konkurssiluettelaita. Tätä saattoi selittää se, että kauppiaat olivat käsityöläisiä paremmin palovakuutettuja.⁴⁷⁵ Oli myös mahdollista, että kauppiaat eivät ryhtyneet ankariin takaisinperintöihin yhteisöllisen kriisin jälkeen. Tämä vaatisi toki tarkempaa velkariitoja koskevaa analyysia, mutta viitteitä tästä on. Esimerkiksi maanmittari Grenmanin konkurssissa vuonna 1856 useat paikkakunnan kauppiaat velkoivat velalliselta sekä tili- että velkakirjavelkoja, joista vanhimmat olivat peräisin 1840-luvulta. Niitä ei oltu aletta takaisinperä tulipalon aiheuttamien taloudellisten vaikeuksien seurauksena.⁴⁷⁶

Huonot suhdanteet eivät olleet konkurssilaisissa virallisesti hyväksytyä lieventävä tekijä. 1700- ja 1800-luvun taitteessa ne oli tosin voitu toisinaan hyväksyä lieventäväksi asianhaaraksi.⁴⁷⁷ Kuten myöhemmin osoitetaan, ainakaan Vaasassa ja Kristiinankaupungissa 1820-luvulta lähtien suhdanteet eivät kuitenkaan enää kelvanneet oikeudelle lieventäväksi perusteeksi. Siten velkavapautuksen saaminen oli ollut helpompaa vielä 1700-luvun lopulla ainakin joissakin osissa maata. Tällöin lainoppineet olivat myös sitä mieltä, että hallinnon

⁴⁷¹ Esim. VMA, VRO, Vararikkoasiakirjat, 14.12.1852/6.2.1853 (ei §).

⁴⁷² KA 1798 § 14 § mom. 1; Trapp 1847, 118; Halila 1972, 7; Grotenfelt 1918, 2; Sallila 2016, 154–155.

⁴⁷³ Kaupunkipalot olivat normaali osa esiteollisen ajan uhkakuvastoa. Vielä 1800-luvulla tulipalo pääsi irti kaupungeissa tuhoisin vaikutuksin 33 kertaa, Jutikkala 1997.

⁴⁷⁴ VMA, VRO 22.9.1856 § 131.

⁴⁷⁵ Kaupunkikiinteistöjen palovakuutuksen kehittymisestä ks. Rinna 1966, 28–38.

⁴⁷⁶ VMA, VRO 24.8.1857 (ei §).

⁴⁷⁷ Aunola 1967, 389. Myös Sallila 2016, 136–137.

toteuttamien rahaolojen muutosten vuoksi vaikeuksiin joutuneita velallisia tuli kohdella maksukyvyttömyyteensä syyttöminä velallisina.⁴⁷⁸ Huonot suhdanteet toimivat tästä huolimatta myös 1800-luvun konkurssivelallisille yleisenä selitysmallina ulkopuolisista syistä, koska laissa hyväksytyjä onnettomuuksia ei kaikkien kohdalle sattunut. Tunsivathan lähes kaikki aikalaiset hyvien ja huonojen aikojen vaihtelun konkreettisesti vilja-aitoissaan ja muruna tai sen puutteena rinnan alla. Siihen vetoaminen oli vetoamista yleiseen, kaikkien omassa elämässään tuntemaan tilanteeseen. Vaikka laki ei ollut puolella, vetoamisella voitiin silti tähdätä velkojien laupeuteen.

Suhdanteiden syyttäminen konkurssista vaikuttaa kuitenkin olleen nimenomaan 1800-luvun ilmiö. 1700-luvun ranskalaisten konkurssintekijöiden hakemuksia analysoinut Pierre Reynard ei mainitse suhdanteita vararikkoisten perusteluina.⁴⁷⁹ Niitä ei mainitse myöskään Tukholman 1700-luvun suurkauppiainien konkurssihakemuksia lukenut Eva Nicklasson.⁴⁸⁰ Tätä saattoi selittää maailmantalouden yhä tiiviimpi integroituminen 1700-luvulla. Siten kansainväliseen kauppaan ja rahoitukseen liittyneet sykliset suhdanneaallot alkoivat vaikuttaa entistä enemmän myös ruotsalaisten ja suomalaisten kaupunkilaisten arkeen.⁴⁸¹ Samaan aikaan Ruotsissa, erityisesti vapaudenajalla, talousteoreettinen ajattelu syventyi. Käytännössä koettuja ilmiöitä alettiin pukea entistä tarkemmin teoreettiseen muotoon.⁴⁸²

Kiistää ei voi myöskään sitä, että 1800-luvun normaalitila oli enemmän tai vähemmän jonkinlaisen kriisin tai taloudellista tilannetta uhanneen vaikeuden aikakausi. Katoja koettiin säännöllisesti eri puolilla maata, valuuttasuhdanteet heittelivät ja yksittäisten kauppiainien toimintaa horjuttivat esimerkiksi alati sattuneet kauppalaivojen haaksirikot. Paitsi kohtalon ja julman maailman ohella lukuisien menetysten ja onnettomuuksien kuvailu täyttikin useimpien vararikko-hakemuksia. Rannikon kaupunkien elinkeinonharjoittajille meri ja merenkulku tarkoittivat paitsi mahdollisuutta vaurastua, myös jatkuvaa onnettomuuden uhkaa. Haaksirikot, kaapatuksi joutuneet laivat ja niiden mukana menetetyn lastin muodostivat suurimman osan niistä menetyksistä ja onnettomuuksista, joita rannikon velalliset esittivät vararikon syyksi.⁴⁸³ Merelle menetetyt omaisuuden määrä saattoi nousta velallisen ilmoituksissa valtavaksi. Esimerkiksi kristiinankaupunkilainen kauppias Johan Zveiberg kirjoitti raastuvanoikeudelle vuonna 1845, kuinka hänen liiketoimensa ja tulevaisuuden toiveensa olivat suistuneet laivojensa haaksirikoissa menetetyt omaisuuden myötä. Zveibergillä oli omaisuutta jäljellä enää noin 250 hopearuplaa. Velkaa oli kymmenkertaisesti enemmän. Menetyksiä oli ollut 15 000 hopearuplan arvosta. Jos vain meri olisi ollut suosiollisempi, Zveiberg olisi voinut elellä mukavaa ja kohtuullisen varakasta elämää.⁴⁸⁴

⁴⁷⁸ Sallila 2016, 137.

⁴⁷⁹ Reynard 2001.

⁴⁸⁰ Nicklasson 2011, 22, 53–60.

⁴⁸¹ Esim. Ojala 1999b. Ks. myös Wood 2007, 249–250.

⁴⁸² Nurmiainen 2009, 130.

⁴⁸³ Myös Ojala 1997, 102, 113; Ojala 1999b, erit. 110–115, 215–218.

⁴⁸⁴ Esim. VMA, KRO, Konkurshandlingar, Zveibergin akti, Johan Adolf Zveiberg raastuvanoikeudelle 20.12.1845.

Merionnettomuuksia varten oli toki olemassa vakuutuksia⁴⁸⁵, mutta laivat saatettiin silti jättää vakuuttamatta. Se oli riskinottoa, vaikka menestyminen liike-elämässä edellytti ylimääräisten riskien välttelyä.⁴⁸⁶ Vakuuttamatta jättäminen, lastin silloin tällöin menettäminen ja kapteenien taitoihin sekä laivojen yhteisomistukseen luottaminen olivat liiketaloudellisia päätöksiä. Vakuutukset lisäsivät liiketoiminnan kustannuksia.⁴⁸⁷ Läheskään kaikki tässä tutkitut velalliset eivät konkurssi asiakirjojen mukaan olleetkaan vakuuttaneet laivojaan ja lasstejaan, ja toisaalta kaikissa tapauksissa vakuutusyhtiö ei suostunut korvaamaan kaikkia sattuneita menetyksiä.⁴⁸⁸ Kauppias Zveiberg sen sijaan oli vakuuttanut liiketoimeaan. Siksi Zveibergin mukaan maksetut vakuutusmaksut olivat osa sattuneiden menetysten summaa. Aineistosta ei käy ilmi, minkä verran Zveiberg oli saanut vakuutuskorvauksia.⁴⁸⁹

1800-luvun velallisille menetyksiä tuottivat myös maksamattomiksi jääneet tavaralähetykset ulkomaisiin satamiin sekä hyvien saatavien muuttuminen huonoiksi. Näin kävi ennen kaikkea silloin, kun luottokumppanit menivät konkurssiin.⁴⁹⁰ Myös spekulointi sijoittui velallisten kertomuksissa osaksi koettuja menetyksiä, epäonnea ja ulkopuolisia tekijöitä, vaikka toki spekuloinnin takana olivat tietenkin velallisen omat päätökset ja valinnat. Esimerkiksi turkulainen Carl Wilhelm Tallberg katsoi toiveensa kyetä maksamaan kaikille velkojille käyneen mahdottomaksi, koska hän oli kokenut menetyksiä suhdanteiden muuttumisen ja epäonnisten spekulointien vuoksi.⁴⁹¹

Spekulointi käsitteenä ei Suomessa viitannut pitkälle 1800-lukua negatiiviseen tai arveluttavaan toimintaan, vaikka jo 1700-luvun alussa oli maailmalla todistettu hyödykkeillä ja osakkeilla harjoitetun keinottelun seurauksena syntyneitä spekulatiivisia romahduksia.⁴⁹² Ruotsalaisissa ja suomalaisissa aikakauden sanakirjoissa spekulointiin ei liitetty moraalisia arvioita. Spekulaatio saattoi olla onnistunut tai epäonnistunut, ei muuta.⁴⁹³ Se tarkoittikin yleisesti yksinker-

⁴⁸⁵ Ojala 1999b, 337–339.

⁴⁸⁶ Karonen 2004, 206, 21, 216, 236.

⁴⁸⁷ Ojala 1999b, 300–304, 337–342; Ojala 2002, 234–237.

⁴⁸⁸ Kristiinankaupungissa menetyksiään luetellut kauppias Carl Eric Lundman oli kärsinyt tappioita myös siksi, että vakuutusyhtiö ei ollut suostunut maksamaan korvausta huolimatta vakuutuksesta. Vakuutusyhtiö vetosi siihen, että myrskyn vuoksi laidan yli viskattujen tuotteiden menetykset eivät sen mukaan olleet korvattavissa, VMA, KRO, Konkurshandlingar, Lundmanin akti, Carl Eric Lundmanin omaisuusluettelo 29.10.1855.

⁴⁸⁹ VMA, KRO, Konkurshandlingar, Zveibergin akti, luettelo varoista, veloista ja menetyksistä 20.12.1845.

⁴⁹⁰ Esim. VMA, KRO, Konkurshandlingar, Holmströmin akti, Anna Holmström raastuvanoikeudelle 28.2.1835. Ks. myös Nyberg 2010, 19.

⁴⁹¹ TMA, PRO, Aktit ja allegaatit, Tallbergin akti, Carl Wilhelm Tallberg raastuvanoikeudelle 2.8.1839. Myös esim. VMA, VRO, 30.8.1851 § 159.

⁴⁹² Tunnetuin oli Etelänmeren kuplan puhkeaminen 1720-luvulla. Esimerkiksi Adam Smith vastusti siksi osakeyhtiömuotoa, koska hän katsoi sen rohkaisevan keinottelua ja kavalluksia. Käsité keräsi arvolatautuneempaa painoa laajemmin kuitenkin vasta 1800-luvun kuluessa. Myös Ruotsissa Krimin sotaan liittyneen lamakauden olleen seurausta ylispekuloinnista esimerkiksi kiinteistöillä ja kriisiä edeltäneenä nousukautena helposti saatavilla olleella luotolla, Kindleberger, 1993 [1984], 266–268; Magnusson 1997, 343–344; O'Brien 2000, 264, 276–277; Knight 2014, 29–36.

⁴⁹³ SAOB (*spekulera*).

taisia ja lyhytaikaisia kauppasuunnitelmia parhaan osto- ja myyntihinnan löytämiseksi.⁴⁹⁴

Eri maiden väliset vekseleiden vaihtokurssit ja Suomessa autonomian alun rahaolojen sekavuus mahdollistivat rahan vaihtosuhteilla keinottelun.⁴⁹⁵ Vuonna 1851 taas sanomalehdessä annettiin tiedoksi ”halukkaille spekulanteille” vähäkyröläisen konkurssipesän omaisuuden myyminen.⁴⁹⁶ Vuonna 1866 vaasalainen kauppias totesi puolestaan epäonnensa kuvauksessa olleensa vain yksi niistä jauhospekulanteista, joiden yritys tuoda kadoista kärsivään Pohjois-Suomeen jauhoja Pietarista oli epäonnistunut laivauksen kohtaamien hankaluuksien vuoksi.⁴⁹⁷ Spekulointi oli siis tavallinen osa aikakauden liiketoimintaa ja sen ansaintamahdollisuuksia. Se oli riskin ottamista ajoittamalla ostaminen ja myyminen parhaaseen mahdolliseen aikaan ja paikkaan.⁴⁹⁸

Suomessa keinottelu rangaistavana tekona nousi julkiseen keskusteluun 1800-luvun loppupuolella rinnakkain luotto- ja rahoitusjärjestelmien kehittymisen kanssa. J. V. Snellman kirjoitti vuonna 1878, kuinka ”on tunnettua, että liike-elämän sairaalloisuus on vanhaa. Sen perussyynä eivät ole sodat, vaan se tavallinen, yltiökeinottelu.”⁴⁹⁹ 1900-luvun taitteessa keinottelu voitiin puolestaan liittää siihen, että velallinen nosti eri luottolaitoksista luottoa ilman, että tämä ilmaisi luottottajille taloudellisesta ahdingostaan. Kauppalehdessä katsottiin, että tällainen toiminta tulisi rinnastaa velallisen kevytmielisyyteen konkurssitilanteessa.⁵⁰⁰

Kaikissa tilanteissa velallisen oman toiminnan osuutta maksukyvyttömyydessä ei kuitenkaan pystynyt täysin häivyttämään. Velallisen sairastuminen oli tällainen tilanne. Se oli tosin ilmeisen helppo kääntää olosuhteeksi, jonka vuoksi velalliseen tuli suhtautua armollisesti. Vuosisadan lopulla Jyväskylässä paikallinen lehtori vetosi velkojiin sillä, että hän ei ollut voinut pyytää normaalia määrää kirjallisia töitä ruumiinsa heikkouden takia.⁵⁰¹ Konkurssin taustasyy ei jäänyt epäselväksi myöskään helsinkiläisen kauppiaan tapauksessa, jonka titteliksi konkurssidiaariin kirjoitettiin ”mielisairas ruokakauppias” – vaikka tässä tapauksessa ei toki kuvattukaan velallisen omaa mielipidettä.⁵⁰²

Myöskään perheen tai kotitalouden sisäisistä tekijöistä ei voinut syyttää julmaa maailmaa. Merkillisin konkurssihakemus oli kristiinankaupunkilaisen kulta- ja hopeaseppä Johan Erlundin anomus kaupungin raastuvanoikeudelle. Kotitalous oli velallisen mukaan ajautunut rahattomaksi, koska arvometal-lisepän ja tämän vaimon välille oli tullut eripura. Kotirauha oli rikkoutunut, ja aviomies oli lähtenyt kodista. Aviomiehen poissa ollessa kotitaloutta ja verstas-

⁴⁹⁴ Karonen 2004, 191.

⁴⁹⁵ Esim. Lyytinen 1883, 115; Ojala 2002.

⁴⁹⁶ *Ilmarinen* 10.12.1851 no 98.

⁴⁹⁷ VMA, VRO, 26.2.1866 § 4.

⁴⁹⁸ Kallioinen 2002, 164–165.

⁴⁹⁹ *Morgonbladet* 18.5.1878 no 115.

⁵⁰⁰ *Kauppalehti* 22.3.1899 no 12.

⁵⁰¹ JMA, JRO, Konkurssiasiain asiakirjavihkot, Ludvig Kiljanderin akti, Kiljander raastuvanoikeudelle 28.10.1899. Ks. myös esim. VMA, VRO, Vararikkoasiakirjat, Häggglundin akti, Petter Wilhelm Häggglund raastuvanoikeudelle 25.1.1864.

⁵⁰² KA, HRO, I osaston siviiliasiain diaari 11.8.1828.

ta olivat hoitaneet vaimo ja oppipoika. Nämä olivat Erlundin mukaan ajaneet sekä kotitalouden että elinkeinon maksukyvyttömyyteen.⁵⁰³ Syy ei siis ollut kotinsa jättäneessä aviomieheessä, vaan sitä ja yritystä hoitamaan jääneessä kaksikossa.

Toisinaan vararikkoiset vetosivat myös perheen ja kotitalouden suureen kokoon. Kristiinankaupunkilainen kauppias Carl Johan Parman oli kokenut armottomia menetyksiä laivanvarustajantoimessaan pitkin 1840-lukua. Viimeinen niitti Parmanin kujanjuoksulle olivat priki Apparancen ja kuunari Saturnuksen haaksirikot vuonna 1842, jonka jälkeen Parman jätti konkurssihakemuksen kaupungin raastuvanoikeuteen. Jo sattuneissa onnettomuuksissa ja tyypillisesti huonoissa oloissa olisi jo ollut konkurssinlain näkökulmasta riittämiin aihetta pohtia, olisiko Parman oikeutettu luovutusedun tuomaan helpotukseen. Kauppias kuitenkin vetosi tämän lisäksi ”siihen vaikeaan asemaan, johon hänen suurilukuinen perheensä joutuu tämän toimenpiteen [konkurssin] vuoksi”. Konkurssin aikaan vasta 35-vuotiaalla Parmanilla ja tämän vaimolla oli kuusi lasta.⁵⁰⁴ Saattoi aikakauden velallisten maksukyvyttömyyden syy olla myös yksinkertaisesti vain erilaisten syiden vuoksi hupenevassa omaisuudessa.⁵⁰⁵ Vuosisadan viimeisillä vuosikymmenillä omaisuuden riittämättömyydestä tulikin lähes ainoa fraasi, jota konkurssihakemuksissa käytettiin. Jos velkojen vähäisyys suhteessa varoihin nostettiin esiin aikaisemmin vuosisadan aikana, se esitettiin vain osana vararikkoon johtaneita syitä.⁵⁰⁶

Lähemmäs 1900-lukua tultaessa konkurssihakemusten sisältö ja niissä esitellyt syyt siis muuttuivat. Ne muuttuivat lyhyiksi, ja maksukyvyttömyyden syitä ei enää avattu samalla tavalla kuin aikaisemmin. Siksi myös suhdanteisiin ja onnettomuuksiin vetoaminen kävi harvinaisemmaksi. Niiden sijalle nousivat velkojat, jotka olivat laittaneet velallisen ahtaalle. Tätä enteili jo kauppias Fritiof Nevanderin lausahdus vuonna 1866. Maksukyvyttömyys ei ollut syntynyt ”vain muiden tuottamuksesta, vaan myös luonnonesteiden vuoksi”.⁵⁰⁷ Jos maksukyvyttömyyden syy ei siis ollut kasvottomassa epäonnassa ja epäsuotuisissa olosuhteissa, epäonnen kasvot olivat velkojan. Lainojen erääntyminen ja aloitetut takaisinperinnät olivat velkojien syy ja vika, mikä toki teknisesti piti paikkansa. Samalla tavalla syyn ulkoistivat myös käsityöläiset. Vaasassa aloitti vuonna 1867 turkkuri Tennberg konkurssihakemuksensa toteamalla joutuneensa joidenkin velkojien uloshakemaksi. Velkojat olivat siten ”parhaansa mukaan asettaneet minut tilanteeseen, jossa en voi jatkaa ammattiani”.⁵⁰⁸

⁵⁰³ VMA, KRO, Konkurshandlingar, Erlundin akti, Johan Erlund raastuvanoikeudelle 17.8.1850.

⁵⁰⁴ VMA, KRO, Konkurshandlingar, Parmanin akti, Carl Johan Parman raastuvanoikeudelle 29.11.1843; Norrvik 1999, 58. Ks. myös VMA, VRO, Konkurssiasiakirjavihkot, Hägglundin akti, Petter Wilhelm Hägglund raastuvanoikeudelle 25.1.1864.

⁵⁰⁵ VMA, KRO, Konkurshandlingar, Agelanderin akti, Mauritz Agelander raastuvanoikeudelle 10.3.1845.

⁵⁰⁶ Esim. HMA, VRO 12.7.1830 § 161.

⁵⁰⁷ VMA, VRO, Vararikkoasiakirjat, Nevanderin akti, Fritiof Nevander raastuvanoikeudelle 26.2.1866 § 4.

⁵⁰⁸ VMA, VRO, 19.8.1867 § 8.

Vararikkoisten esittämät syyt eivät eronneetkaan kovin paljoa eri ammattiryhmien välillä. Tutkimusajan ensimmäisellä puoliskolla vaasalaiset käsityöläiset nimesivät samalla tavalla konkurssin syyksi omaisuuden riittämättömyyden, alkaneet ulosotot, vastoinkäymiset ja huonot suhdanteet. Kuitenkin siinä missä kauppiaille tuotteen menekki oli keskeinen syy epäonneen, käsityöläisille taloudellista ahdinkoa aiheutti työtilaisuuksien puute.⁵⁰⁹ Tavallaanhan kyse oli samasta asiasta, kysynnän vähyydestä. Kristiinankaupungissa seppämestari valitti vuonna 1856 joutuneensa tekemään velkaa töiden puutteen vuoksi.⁵¹⁰ Paria vuosikymmentä aikaisemmin vaasalainen kylvettäjäestari syytti konkurssistaan vähäisiä tuloja ja vähemmän tunnollisia luotonantajia.⁵¹¹ Siten markkinoiden kysyntä ja ostovoima määrittivät sekä kauppa- että käsityöläisporvarin onnea myös esiteollisessa taloudessa.

Käsityöläisten taloudellisen ahdingon kuvauksen erityispiirre oli kuitenkin se, että vaikeuksien alkupiste saatettiin paikallistaa hyvinkin kauas menneisyyteen. Kirjansitoja Elias Bergelin vuonna 1821, kultaseppä Anders Gestrin vuonna 1831 ja käsineiden valmistaja Carl Nyman vielä vuonna 1834 vetosivat Suomen sodan aikaiseen, venäläisten Vaasassa toimeenpanemaan ryöstelyyn ja hävittämiseen.⁵¹² ”En menettänyt kaupungin yli käyneessä ryöstelyssä ainoastaan verstantani, vaan koko yritystoimintani”, kuvasi kultaseppä Gestrin maksukyvyttömyytensä syntyä. Elinkeino meni, jäljelle jäivät vain velat. Ne olivat edelleen maksamatta. Kultaseppä kertoi joutuneensa elättämään itsensä jo vuosia ilman varsinaisia palkkatuloja – miten, se ei hakemuksesta selviä. Maassa vallinneen köyhyyden ja rahanpuutteen vuoksi kulta- ja hopeaseppälle ei riittänyt työtä.⁵¹³

Onnettomuuden aiheuttaman henkilökohtaisen kriisin pitkä kesto nousi esiin uudelleen 1860-luvulla. Tällöin parissa vaasalaisessa konkurssissa vedottiin yhä vuosikymmen aikaisemmin sattuneeseen kaupungin paloon.⁵¹⁴ Maksukyvyttömyyden syyllisen etsiminen oli osa velalliselta odotettua käyttäytymistä. Ei kuitenkaan ole mitään aihetta epäillä kaukaisen kriisin todella sotkeneen velallisten taloudellisen toiminnan kenties lopullisesti. Sekä Suomen sodan että kaupunkipalon uhreille maksettiin korvauksia, mutta ne eivät riittäneet kattamaan kaikkia menetyksiä. Osalla velallisia yksinkertaisesti oli paremmat sosiaaliset suhteet ja pääsy erilaisiin verkostoihin – ja kenties vain parempi onni uuden toimeentulon rakentamisessa – joihin nojautua yhteisöllisten katastrofien hetkellä.

⁵⁰⁹ Ks. myös esim. HMA, VRO, 12.9.3.1840 § 30; 3.5.1841 § 92.

⁵¹⁰ VMA, KRO, Konkurshandlingar, Sundqvistin akti, Rudolf Sundqvist raastuvanoikeudelle 10.3.1856.

⁵¹¹ VMA, VRO, 5.10.1847 § 139.

⁵¹² HMA, VRO, 18.6.1821 § 14; 1.5.1822 § 4; 24.2.1834 § 28.

⁵¹³ HMA, VRO 28.11.1831 § 273.

⁵¹⁴ Esim. VMA, VRO, Konkurssiakirjavihkot, Hägglundin akti, Petter Wilhelm Hägglund raastuvanoikeudelle 25.1.1864; VMA, VRO 27.2.1863 § 159.

3.3 Rahoituksen vallankumous

Muuttuvat luottovälineet, muuttuva takaisinperintä

Oli vuosisatoja vanha velallisen oikeus poistua paikkakunnalta velkojia pakoon selvittämään taloudellista tilaansa. Jos velallinen palasi puolen vuoden kuluessa, tämä ei menettänyt konkurssissa mahdollisesti myönnettäviä etuja, vaikkakin joutui odottamaan oikeudenkäyntiä vankilassa.⁵¹⁵ 31-vuotias nahkuri Gabriel Polerii häipyi vähin äänin Vaasasta vuonna 1825, jättäen jälkeensä vaimon ja ylivelkaisen pesän. Polerii oli vaimon mukaan luvannut tulla takaisin muutaman viikon päästä. Näin ei kuitenkaan käynyt, vaan nahkurista oli tehty joulun aikaan havainto Torniossa ylittämässä rajaa Ruotsin puolelle. Anna Polerus luovutti pesän omaisuuden konkurssiin toiveenaan vapautua velkojen maksamisesta omalla naimaosaltaan ja tulevaisuudessa hankkimallaan omaisuudella. Polerusten pesää selvittäessä kotitalouden velkaantumisesta piirtyi aikakauden käsityöläisvelalliselle tyypillinen kuva.

Kolmasosa Poleruksen konkurssioikeudenkäynnissä esitetyistä velkavaatimuksista koski nahkurille työstettäväksi jätettyjen nahkojen korvausvaatimuksia. Veloista yksi koski luottokauppaa, ja niin kuin tavallista oli, myös kruunu ja kaupunginkassa vaativat omiaan pesästä. Loput luotoista perustuivat lähiseutujen rahoittamiskykyisiltä henkilöiltä saatuihin velkakirjoihin. Gabriel Polerii oli saanut rahalainoja pääsääntöisesti itseään ylemmissä sosiaalisissa ja taloudellisissa asemissa olevilta paikkakuntalaisilta: muun muassa kauppaneuvokselta, raatimieheltä, kappalaiselta ja paikkakunnalla vuosikymmeniä vaikuttaneelta tinasepältä - siis heiltä, joilla luotonantokyyä oli.

Nahkurin velkojat ja velat olivat osoitus siitä, että Polerii oli onnistunut keräämään luottamusta kaupungin luottomarkkinoilla. Tämä oli käynyt melko nopeasti, sillä Polerii muutti kaupunkiin vasta vuonna 1819. Käytännössä pääsy osaksi pien- tai käsityöläisporvariston sisäpiiriä oli avioliiton ansiota. Gabriel Polerus nai edesmenneen solkisevän Gustaf Hammelinin tyttären. Kun tuli tyttären aika astua avioon, äiti Sara Fahström oli naimisissa jo neljättä kertaa. Nykyinen aviomies oli kupariseppä Johan Fahström. Appipuolen kautta nahkuri Polerii sai luottojensa takaajiksi muun muassa kultaseppien ja suutarien vanhimmat sekä vakiintunutta asemaa nauttineen värjärin.⁵¹⁶ Luotonmyöntäjien luottamus ei kohdistunut niinkään Poleriin, vaan tämän takuumiehiksi ryhtyneiden vanhempien käsityöläismestareiden joukkoon. Takaajien lisäksi luotonantajat varautuivat luottosuhteisiin sisältyviin riskeihin vaatimalla lainoista suurimman mahdollisen kuuden prosentin koron.⁵¹⁷ Koska nahkuri Polerus ei

⁵¹⁵ KA 1798 § 17 mom. 2–3. Ks. myös Yrjänä 2009c, 51–56.

⁵¹⁶ Hedman 1928, 201, 209, 212, 221–222, 241, 252, 291.

⁵¹⁷ Ruotsin valtakunnanlaki vuodelta 1734 määräsi koron suuruudeksi korkeintaan kuusi prosenttia. Rajoitus oli voimassa vuoteen 1882 asti. Lopullisesti lainakaton laila määräämisestä luovuttiin vasta vuonna 1920. Kuutta prosenttia matalammalla korolla luoton myöntäminen oli toki mahdollista, mutta harvinaista. Täysin ilman korkoa lainattiin lähinnä perheen tai suvun kesken. Kuuden prosentin korkokattoa voitiin tosin kiertää ylöspäin, sillä varsinkin virallisten rahoituslaitosten luottoihin tuli koron päälle erilaisia maksuja, jolloin todellinen vuosikorko saattoi nousta tätä huo-

omistanut kiinteää omaisuutta, kiinteistökiinnitykset velkojen turvaksi eivät olleet mahdollisia.⁵¹⁸

Toisin oli Kristiinankaupungissa, jossa 1810-luvun lopulla syveneviin maksuvaikeuksiin ajautunut leskikauppias Clara Sundman joutui lyhyessä ajassa rasittamaan lukuisat kaupunkikiinteistönsä yhä uusilla kiinnityksillä. Leskikauppiiaan maksuvaikeudet alkoivat levitä paikallisyhteisön tietoon, ja vakuuksien vaatiminen luotoille jälkikäteen kertoi velkojien hermostuneisuudesta. Kiinteistöomaisuus piti leskikauppiiaan pinnalla joitakin vuosia. Siinä auttoi Sundmanin itsensä mielestä myös hänen rehellinen maineensa. Kiinteistöjen ja maineensa avulla leskikauppias sai sekä hankittua uusia rahalainoja että pidettyä entiset velkojat tyytyväisinä.⁵¹⁹

Nahkuri Poleriin perheen tapauksessa maksukyvyttömyys johtui tietenkin ennen kaikkea perheenpään häipymisestä. Vielä konkurssin aikaan maksamatta olleista veloista takaisinperinnät oli aloitettu vasta nahkurin karkaamisen jälkeen. Kauppaneuvos Herman Höckertin kärsivällisyys 60 velkakirjariksin suuruisen velan takaisinsaamiseen loppui kolme vuotta velkakirjan allekirjoittamisen jälkeen. Teologian tohtori Johan Tengströmillä kärsivällisyyttä riitti kauemmin. Vasta velallisen karkaaminen sai tohtorin irtisanomaan vuosina 1819 ja 1820 myönnettyt velkakirjaluotot ja perimään ne takaajilta.⁵²⁰ Kuusi tai seitsemän vuotta vanhojen luottojen takaisinperiminen ja siten velallisen konkurssiin hakeutumisen jouduttaminen oli aikakaudelle tyypillistä. Kovin helposti ja pikaisesti velkojat eivät siis takaisinperintään ryhtyneet.

Velkojien usko puolestaan kauppiasleski Clara Sundmanin takaisinmaksukykyyn loppui, kun lesken ongelmat olivat yleisessä tiedossa ja kiinteistöt oli rasiattu äyräitään myöten kiinnityksillä. Uuden velan saaminen ei enää ollut Sundmanille mahdollista edes muiden vakuuskeinojen, kuten henkilötakauksen, avulla. Maksukyvyttömyys liittyi siten vahvasti siihen tietoon, mikä velallisen tilasta levisi paikallisyhteisöön. Luottosuhteisiin pääsemisessä oli olennaista levittää tietoa itsestä hyvämaineisena ja varsinkin maksukykyisenä. Tämä saattoi kuitenkin kääntyä myös itseä vastaan. Luottoverkostoissa ja paikallisyhteisöissä levisivät yhtä lailla positiiviset ja negatiiviset tiedot velallisen tilasta. Varsinkin pienissä kaupunkiyhteisöissä maksuvaikeuksien piilottelu oli vaikeaa ja konkurssissa raskauttavaa.⁵²¹ Ensimmäisinä velkojen uloshaut aloitivatkin lähes poikkeuksetta paikalliset velkojat. Näiden pinna oli pitkä, mutta ei loputon.

Paikallisyhteisöissä leviävää tietoa käytettiin myös konkurssioikeudenkäynneissä perusteluna. Esimerkiksi velkojan vaade saada maksu etuoikeudella kiinnityksen vuoksi saatettiin hylätä siksi, että kiinnitys oli tehty liian lähellä konkurssihakemuksen jättämistä. Päätöstä perusteltiin sillä, että velallisen ”köy-

---

mattavasti suuremmaksi, Holm 1981, 353; Ikonen 1995, 12; Kuusterä ja Tarkka 2011, 129.

⁵¹⁸ HMA, VRO 14.1.1826 § 3; 11.8.1827 § 2.

⁵¹⁹ VMA, KRO, Konkurshandlingar, Sundmanin akti, Clara Sundman raastuvanoikeudelle 16.12.1820; Sundmanin velkojien vaatimuskirjeet ja niiden liitteet.

⁵²⁰ HMA, VRO 11.8.1827 § 2.

⁵²¹ Tätä käsitellään tarkemmin myöhemmin.

hyys ja maksukyvytön olotila” olivat yleisesti tiedossa. Kiinteistöä ei olisi enää saanut kiinnittää, koska se heikensi muiden velkojien oikeutta saada maksua velalliselta.⁵²² Tiedon tehokas leviäminen paikallisyhteisössä saattoi siten yhtä hyvin haitata myös velkojaa.

Velallisen asemasta luotonhakijana kertoivat etenkin luotolta vaadittavat vakuudet, kuten takaus, kiinnitys ja pantti.⁵²³ Nämä liittyivät kuitenkin ennen kaikkea vasta virallistuneeseen luottojärjestelmään ja kirjallisiin luottovälineisiin. Lisäksi jo luottoväline kertoi siitä, kuinka vahvasti velkoja halusi valmistautua mahdolliseen velallisen maksukyvyttömyyteen. Velkasitoumuksen muoto vaikutti takaisinsaamisen varmuuteen.⁵²⁴ Luottovälineen valinta oli siten osa riskinhallintaa.

Erilaisten kirjallisten luottovälineiden konkurssissa esiintymisen selvittämiseksi tässä on tutkittu omissa ammattiryhmissään aikakausiensa ja paikkakuntiansa suurimpia tai kohtalaisen suuria konkurssipesiä. Näin tarkastelun kohteena ovat konkurssitapaukset, joiden konkurssiveloissa oli todennäköisesti kaikenlaista saatavilla olevaa velkaa ja kaikenlaisia muita maksamattomiksi jääneitä sitoumuksia. Sekä Poleruksen että Sundmanin velat olivat pääosin velkakirjamuodossa. Tämä olikin hyvin tyypillistä autonomian alkupuolella. Vuosisadan jälkipuoliskolla konkurssipesissä yleistyivät vekselivelat (Taulukko 9 ja Liite 3).

Pienempi osa konkurssiveloista muodostui muista konkurssivelallisen maksettavaksi kuuluneista maksuista ja sitoumuksista. Konkurssiin velkojana osallistuneen osapuolen vaatimus saattoi perustua esimerkiksi tavaraan, joka oli velallisen hallussa ilman, että tämä oli suorittanut siitä maksua. Samoin konkurssissa vaaditut maksut saattoivat perustua maksamattomiin palkkoihin, rästiin jääneisiin asunnon vuokratuluihin tai kokonaan muiden takaajien maksettavaksi langenneisiin takauksiin. Tämä tarkoitti sitä, että konkurssivelallinen oli joko yksin tai yhdessä useamman henkilön kanssa mennyt henkilötakaukseen toisen henkilön ottamasta lainasta. Tällaista takausta saattoivat tulla konkurssissa vaatimaan maksuun joko alkuperäinen lainanantaja tai yhteystakaukseen menneet henkilöt, jotka olivat joutuneet maksamaan myös konkurssivelallisen osuuden takaajien maksettavaksi langenneesta lainasta.

---

⁵²² HMA, VRO, 16.9.1826 §.

⁵²³ Myöhemmin mukaan tulivat myös esimerkiksi yhtiöiden osakkeet, obligaatiot ja muut kehittyneemmän talouden arvopaperit. Suomen Pankki tosin lakkasi myöntämästä pankkiluottoja pelkkää henkilötakausta vastaan, Aaku 1957, 20; Kuusterä ja Tarkka 2011, 126, 208–209, 263–264.

⁵²⁴ Ks. myös Mann 2002, 14; Olofsson 2007, 35–36.

TAULUKKO 9 Velkojen esittämien maksuvaatimusten perusteet kauppiaiden ja käsityöläisten konkurssioikeudenkäynneissä (prosenttia) (vararikkoiset N=31; velkavaatimukset N=1 256).

Vaatimuksen peruste	Ennen 1860-lukua	1860-luvun jälkeen	Kaikki
Velkakirja*	46,7	9,7	22,1
Vekseli	2,4	26,7	18,6
Tili	24,4	31,2	29,0
Maksuosoitus	1,9	0	0,6
Maksettavaksi langennut takaussitoumus	2,4	4,9	4,1
Palauttamaton tai mak- samaton tavara	3,1	0,4	1,3
Vuokra	0,2	1,2	0,9
Palkka	5,7	3,3	4,1
Verot ja maksut	5,7	6,5	6,5
Muu tai tunt.**	7,1	16,1	12,8
Yhteensä	100	100	100

* Sisältää myös juoksevat velkakirjat.⁵²⁵

** Näitä suurin osa oli velkoja, joita nimitettiin konkurssituomioissa yksinkertaisesti velaksi (*fordran*).

Lähde: HMA, VRO 2.8.1824 (ei §); 16.9.1826 § 1; 11.8.1827 §2; 17.9.1827 § 8; 23.11.1829 § 202; 3.12.1832 § 282; 12.8.1833 § 149; 30.10.1833 § 206; 24.8.1835 § 139; 3.5.1841 § 92; VMA, KRO 2.5./13.6.1836 (ei §); 10.11.1851; 10.9.1855. VMA, VHO, Vetoaktit, Sandelinin akti, raastuvanoikeuden tuomiotaltio (4.10.1841) ja Jonas Wilhelm Sandelinin velkojen vaatimuskirjeet 1840–1841. VMA, VRO 15.12.1856 § 176; 28.12.1857 (ei §); 19.4.1865 (ei §); 29.5.1865 (ei §); 28.1.1867 (ei §); 25.2.1867 (ei §); 13.9.1869 (ei §); 21.3.1870 (ei §); 15.11.1875 (ei §); 15.12.1879 (ei §); 8.12.1890. TKA, TRO 4.9.1899 § 1619; 30.10.1899 § 2056; 9.4.1900 § 1900.

Myös veroluonteisia maksuja velottiin lähes kaikissa konkurseissa.⁵²⁶ Kaikki konkurseissa velotut velat eivät siten olleet luottoja sanan varsinaisessa merkityksessä. Esimerkiksi maksukyvyttömiä kuolinpesien velkataakkaan kuului lisäksi lähes poikkeuksetta edesmenneen velallisen hautajaiskulut, usein myös lääkärin palkka. Esimerkiksi vaasalaisen lääketieteen kandidaatti Alex Anders Basilierin äiti ja sisarukset olivat lainanneet rahaa edesmenneen saattamiseksi

⁵²⁵ Juoksevat ja tavalliset velkakirjat on tässä sijoitettu samaan velkakirjojen ryhmään, koska juoksevia velkakirjoja (*in ordes*) esiintyi kaiken kaikkiaan vain vähän tutkituissa konkurssijutuissa. Tämä saattoi johtua myös siitä, että tässä on käytetty pääosin lähteenä tuomiokirjoihin kirjattuja merkintöjä veloista, ja kirjurin kirjaamistarkkuudesta johtuen juoksevat velkakirjat saattavat joissain tapauksia sekoittuva tavallisiin.

⁵²⁶ Ne tarkoittivat kunnallis- ja kruununmaksuja, majakka-, köyhäinhoito- ja kirkollismaksuja. Niissä ei välttämättä ollut kyse edellisten vuosien rästeistä, vaan viranomaiset saattoivat vaatia maksettavaksi kuluvan vuoden tai seuraavan vuoden vielä takseerattomia, arvioperusteisia maksuja. Konkurssilainsäädännössä veroille ja muille viranomaismaksuille myönnettiin etuoikeus maksuun ennen pesän muita velkoja. Viranomaismaksuilla oli muutenkin konkurssissa vahva asema, sillä niitä ei muiden konkurssivelkojen tapaan tarvinnut vahvistaa valalla oikeaksi, KS 1868 luku 2 § 25.

kunniallisesti hautaan, vaikka kuolinpesä oli jo valmiiksi melkoisen köyhä. Varoja pesässä laskettiin olevan vain noin 90 hopearuplaa, velkaa kolminkertainen määrä. Hautajaisia varten oli saatu rahalaina kauppiaalta. Lainarahalla oli ostettu hautajaisia kangasta, kahvia ja sokeria.⁵²⁷

Varsinaisilla konkurssivelallisen ja tämän velkojan väliseen kirjalliseen sitoumukseen perustuvilla lainoilla oli kuitenkin edellä mainittuja merkittävästi keskeisempi merkitys. Velkakirja oli virallinen, erillisen lainsäädännön turvaama luottotyyppi, minkä vuoksi se takasi luotonmyöntäjälle hyvän takaisinperintäturvan. Velkakirjalle kirjattua, allekirjoitettua ja todistajien vahvistamaa velkaa oli muiden velkojien vaikea kiistää konkurssioikeudenkäynnissä, vaikka sitä joskus sitä yritettiin. Tällöin vedottiin erilaisiin konkurssivelkojen vahvistamiseen ja valvomiseen liittyviin muutoseikkoihin. Kiistäminen tuotti kuitenkin vain harvoin toivotun lopputuloksen. Esimerkiksi vaasalainen kauppaneuvos Herman Höckert koetti kiistää jalosukuisen luutnantin ja ritari Jakob Stjerncreutzin vajaan 590 velkakirjariksin suuruisen velkakirjavelan paikallisen kauppiaan konkurssissa. Höckert esitti, että luutnantti ei ollut ilmoittanut olevansa kyseisen velkakirjan omistaja, ja muutenkin velan perusteet oli selvitetty puutteellisesti. Oikeus ei kuitenkaan nähnyt syytä kieltää velkakirjaan perustu- neen velkomuksen mahdollisuutta nauttia maksua konkurssipesän varallisuudesta.⁵²⁸

Velkakirjavelkojen suuri osuus konkursseissa nimenomaan vuosisadan alkupuoliskolla johtui myös siitä, että suurella osalla velallista oli kiinteää omaisuutta. Näin luottoa oli saatavilla kiinteistökiinnitystä vastaan. Konkurssi- tilanteessa parhaassa asemassa olivatkin velkojat, joiden takaisinperimä luotto oli kiinnitetty kiinteistöön. Tällainen velka maksettiin etuoikeudella kiinteistön myymisestä saaduista varoista.⁵²⁹ Myös irtaimistopanttioikeuden omistajat saivat maksun tietystä velallisen omaisuudesta. Jos velan pantiksi oli annettu kul- tasormus, panttikirjan haltija sai maksun sormuksen huutokauppahinnasta.

Konkurssit luottomarkkinoiden virallistajana

Suomalaisiin ja ruotsalaisiin maaseudun luottomarkkinoihin kohdistuneissa tutkimuksissa on osoitettu, että myös maaseudulla luottomarkkinat alkoivat vähitellen formalisoitua 1800-luvun edetessä. Tämä tarkoitti suullisten velkasitoumusten vähittäistä korvautumista kirjalliseen sopimukseen perustuvilla luotoilla.⁵³⁰ Ilmiö on siten tunnistettu, mutta yksi sen potentiaalisesti keskeisimmistä selityksistä on jäänyt huomiotta. Konkurssien yleistyminen 1800-luvun kuluessa ja konkurssilainsäädännön tiukka suhtautuminen velkasitoumusten muotoon edistivät osaltaan luottomarkkinoiden kirjallistumista. Vaikka oppimisesta täytyy historian tutkimuksessa puhua varoen, vararikoissa koettuja menetyksiä voi pitää yhtenä luottomarkkinoita hiljalleen muodollista- neista tekijöinä.

⁵²⁷ HMA, VRO, 16.11.1840 § 179

⁵²⁸ HMA, VRO 2.8.1824.

⁵²⁹ KA 1798 § 20 mom. 1-2; Asetus velkojain oikeudesta ja etuudesta toisensa edellä 1868.

⁵³⁰ Ks. erit. Lindgren 2002; Hemminki 2014, 134-147.

Taloudellisiin toimiin liittyneet riskit muuttuivat yhteiskunnan ja talouden monimuotoistuksessa. 1800-luvun kuluessa keisarin alamaiset tempaistiin tahtoen tai tahtomattaan yhä tiiviimmin mukaan globaalin talouteen. Se toi mukanaan uudenlaisia taloudellisia uhkakuvastoja. Viljasadon hallalle menettämistä seuranneet ahtaat vuodet saivat rinnalleen maan rajojen ulkopuolelta puhaltavat kauppasyklit. Perinteiset toimintamallit yksityishenkilöiden välisessä luotto-toiminnassa muuttuivat kuitenkin hitaammin.

Modernissa yhteiskunnassa luottosuhteeseen liittyvän riskin kantamisen voidaan sillä perusteella katsoa kuuluvan luotonantajalle, että luotonantaja on useimmiten virallinen luottolaitos, joka on velallista taloudellisesti vahvempi ja jolla on siten velallista paremmat riskinhallintakeinot ja enemmän tietotaitoa riskien arvioimisessa.⁵³¹ Esiteollisiin, pääosin yksityishenkilöiden välisiin luottomarkkinoihin näkökulma ei sovi. Lainan maksamatta jättäminen vavisutti useimmiten myös luotonantajaa ja oli suuri riski myös tämän maksukyvyllä ja toimeentulolle. Esiteollisilla luottomarkkinoilla luottosuhteiden syntyä edisti siten luottamus osapuolten välillä. Se perustui tietoon, mitä toisesta osapuolesta oli saatavilla. Maine myös varmisti velkojen takaisinmaksua, jonka epävarmuus liittyi luotonantajan näkökulmasta etenkin epätäydellisen informaation ongelmaan: yhdelläkään toimijalla ei ollut täydellistä tietoa markkinoiden ja muiden toimijoiden aikomuksista. Saatavilla ei ollut yleistä ja julkista luottotietoja välittävää välinettä, kuten kaupan alan sanomalehdistöä.⁵³² Siten tieto maksuvaikeuksista ei levinnyt niin tehokkaasti liikekumppaneille ja luotonantajille kuin modernissa maailmassa. Taloudellisten riskien arviointi oli siksi vaikeaa.⁵³³

Luotosta ja maineesta tuli yhtä etenkin silloin, kun velkoja lainasi rahaa velallisen suullista vakuutusta vastaan. Nämä velat eivät kuitenkaan olleet liike-elämän velkoja. Kuten Bruce H. Mann on todennut, näitä sosiaalisia luottoja hallitsi etiketti, ei laki. Talouden modernisoituessa luottokumppani jätti kuitenkin entistä todennäköisemmin omaisuutensa velkojille. Tästä kertoivat lisääntyneet vararikot. Velkasuhde oli voitu perustaa luottamuksellisille ja läheisille suhteille, mutta se ei estänyt kumppania joutumasta maksuvaikeuksiin. Henkilökohtaisiin suhteisiin ja luottamukseen perustuneet luottopäätökset alkoivat siten muuttua ongelmallisiksi.⁵³⁴

Maine ja luottamus luottosuhteen riskien vähentäjänä ja tulevaisuuden ennustettavuuden lisääjinä riittivät tai ainakin niiden piti riittää esiteollisen yhteiskunnan epävirallisten luottomarkkinoiden tarpeisiin.⁵³⁵ Modernisoituvassa ja monimutkaistuvassa taloudessa näin ei kuitenkaan enää ollut.⁵³⁶ Läheiset suhteet eivät myöskään auttaneet saamaan maksua konkurssipesästä. Maine ja luottamus eivät taanneet takaisinmaksua. Ainoastaan takaisinperintä- ja kon-

⁵³¹ Niemi-Kiesiläinen 1996, 268.

⁵³² Liiketoiminnan kustannuksista ja epätäydellisen informaation ongelmasta ks. erit. Müller ja Ojala 2007; Lamberg, Ojala ja Eloranta 1997, 26–36. Ks. myös Olegario 2006; Hoffman, Postel-Vinay ja Rosenthal 2009, 40.

⁵³³ Hoppit 1987, 53–54.

⁵³⁴ Teoreettisesti esim. Granovetter 1973; Granovetter 1985; Ojala ja Luoma-aho 2006.

⁵³⁵ Esim. Müller 1998; Perlinge 2005; Nyberg 2006 (toim.); Hemminki 2014.

⁵³⁶ Ks. myös Gratzner 2008b, 45.

kurssilait takasivat jonkinlaisen mekanismin takaisinsaamiseen.⁵³⁷ Modernisoituvat konkurssilait alkoivatkin korvata kunniakoodistojen merkitystä takaisinmaksun turvaajana. Konkurssilaki oli luottosuhteiden institutionaalinen vahvistaja, joka lisäsi talouden vakautta vähentämällä luottosuhteeseen sisältyvää riskiä.⁵³⁸

Vaasalaisen Paulinien suutariperheen konkurssi vuosilta 1852–53 oli hyvä esimerkki luottomarkkinoiden virallistumisesta.⁵³⁹ Paulinien konkurssissa käsitellyistä veloista suurin osa oli tuttavien kanssa sovittuja epävirallisia ja suullisia lainoja. Konkurssissa kaikkiaan viisitoista velkojaa vaati maksuun yhteensä kuuttatoista saatavaa. Ainoastaan kuusi vaatimuksista hyväksyttiin maksuun pesän varoista. Loput hylättiin tai jätettiin huomiotta.⁵⁴⁰

Konkurssioikeudenkäynnissä nahkurimestari vaati saada 46,30 hopearuplan maksun suutari Paulinin luotoksi ostamista nahoista. Kauppias Johan Gabriel Ståltz vaati 18,47 ruplaa vaimo Anna Beata Paulinin hautajaisia varten luotolle ostetuista tuotteista. Talollisen lesken – tai sellaiseksi itsensä esitelleen – Anna Maria Bergin vaatimus oli noin kaksikymmentä hopearuplaa. Se koostui edesmenneen talollisen vuonna 1844 myöntämän velkakirjan sisällöstä sekä luotoksi myydyistä elintarvikkeista. Myös toinen talollinen oli myynyt luotoksi voita ja paloviinaa, jotta rouvan hautajaisista saatiin asianmukaiset. Kolmas talollinen anoi 9,20 hopearuplaa velallisen ostamista rukiista ja voista. Samasta pitäjästä kotoisin olevan talollisen leski Beata Waxlaxin suullinen vaatimus koostui kahdesta hopearuplasta. Ne leski Waxlax oli lainannut kahta pantattua hopeista teelautasta vastaan. Myös vuokranahkuri anoi suullisesti luotolle myymäänsä nahkaa.

Elintarvikkeita ja muita tuotteita luotolle myyneet talolliset ja käsityöläiset saivat todeta, että suullisilla sopimuksilla myydyille tavaroille ei ollut konkurssissa odotettavissa takaisinmaksua. Niiden vastustaminen oli helppoa muille velkojille. Yhtä helppo muiden velkojien oli kiistää kauppias Ståltzin tilivelka, jota ei ollut vahvistettu tilikirjan oikeellisuuden vahvistavalla leimalla. Tämä liittyi tilikirjojen pidosta vuonna 1840 annettuun tarkentavaan määräykseen,

⁵³⁷ Mann 2002, 8.

⁵³⁸ Stiglitz 2001, 3; Mann 2002, 8; Di Martino 2006; Gratzner 2008a, 7; Mokyr 2010, 193–195; Paulus et. al. 2015.

⁵³⁹ Konkurssi alkoi rouva Anna Beata Paulinin kuolinpesän konkurssina, kun talollinen Johan Erik Roth jätti perinnönluovutushakemuksen rouvan omaisuudesta. Roth oli Paulinien tyttären aviomies ja siten pesän perillinen. Tapaus kuitenkin muuttui pian aviomies, suutari Carl Gustaf Paulinin tavalliseksi konkurssiksi. Suutari jätti oman konkurssihakemuksen koko pesän omaisuudesta. Tapaus oli siten varsin poikkeuksellinen. Se vihjasi siitä, että leskimies ja pesän muut perilliset olivat eri mieltä siitä, kuinka vaimon ja äidin jälkeensä jättämä perintö ja siihen kuuluneet velat hoidettaisiin. Käytännössä rouvan vastuulla olevia velkoja ei lopulta pesässä juurikaan ollut, VMA, VRO, 28.11.1853 (ei §).

⁵⁴⁰ Suutari Paulinille tämä tarkoitti sitä, että paikalletulopäivänä noin 950 hopearuplan (1 086 hopearuplaa 1860 rahassa) suuruiselta näyttänyt velkataakka pieneni noin 514 hopearuplaan (163,40 hopearuplaa vuoden 1860 rahassa). Näiden takaisinmaksamisen piti olla mahdollista, sillä pesässä laskettiin olevan omaisuutta noin tuhat hopearuplaa.

jonka mukaan tilikirjat tuli näyttää vuosittain maistraatille, joka tarkasti ne ja merkitsi oikeinpidetyiksi sinetillään tai leimallaan.⁵⁴¹

Talollisen leskenä esiintynyt Anna Maria Berg puolestaan esitti pitävänsä hallussaan muutamia kultasormuksia panttina veloista. Berg kuitenkin määrättiin palauttamaan sormukset konkurssipesään, koska tällä ei ollut tukena sormuksista laadittua panttikirjaa. Kaiken lisäksi raastuvanoikeus asettui muiden velkojien kannalle siinä, että Anna Maria Berg ei ollut osoittanut olevansa talollinen Bergin leski ja siten oikeuksien perijä. Siksi tällä ei ollut oikeutta vaatia maksua edesmenneeltä jääneisiin velkoihin. Konkurssioikeudenkäyntipöytäkirjaan ei lesken asiasta kirjoitettu tarkennuksia, mikä oli tavallista konkurssioikeudenkäynneissä. Todennäköisesti kyse oli kuitenkin siitä, että leskeksi ilmoittautuneella ei ollut kirjallista todistetta lesken statuksesta.⁵⁴²

Siinä missä velkakirjalla annettu luotto todennäköisesti maksettiin konkurssipesästä, suullisesti sovituille luotoille ei konkurssioikeudenkäynnissä annettu sijaa. Yksityishenkilöiden välisillä suullisilla luotoilla, kuten naapuriavulla ja pahan päivän ylitse auttavalla avulla⁵⁴³ oli yhä osansa aikakauden arjessa. Vielä vuoden 1734 valtakunnanlain kauppakaareissa velka katsottiin vahvistetuksi pelkästään sillä, että sillä oli kaksi todistajaa. Samoin velan takaisinmaksuvaatimuksen saattoi vielä tehdä suullisesti. Viimeistään vuoden 1798 konkurssiasetuksessa kuitenkin määrättiin, että konkurssissa hyväksyttiin ainoastaan kirjallisiin todisteisiin nojautuvat velkavaatimukset yhtä poikkeusta lukuun ottamatta.⁵⁴⁴ Suullisesti velkojen takaisinmaksun vaatiminen ja valvominen oli sallittua kirjoitustaidottomalle, köyhälle "rahvaalle".⁵⁴⁵

Varsinkin talonpojat valvoivat usein saamisiaan suullisesti vuosisadan alkupuoliskolla. Tällöin ne saatettiin vielä hyväksyä.⁵⁴⁶ Talonpoikien suulliset vaatimukset saattoivat johtua kirjoitustaidon puutteesta, mutta myös maaseudulla pidemmän aikaa eläneestä suullisten velkasopimusten perinteestä.⁵⁴⁷ Sen saattoi vaikuttaa asiaan, että asiamiesten ja edustajien käyttö ei kenties ollut vielä juurtunut maaseudulle.⁵⁴⁸ Myös suullisesti velkaa vaadittaessa se täytyi kuitenkin myös todistaa kirjallisilla todisteilla tai esimerkiksi todistajanlausunnoilla. Näitä käytettiin usein erityisesti palvelusväen palkkavaateita selvitet-

⁵⁴¹ Vaikka tilikirjojen vahvistuttaminen maistraatissa tuli lailla säädellyksi vasta 1800-luvulla, tapa oli käytössä jo 1700-luvulla. Vuonna 1868 tilikirjoja koskevaa lainsäädäntöä tarkennettiin edelleen. Tuolloin tilikirjan katsottiin olevan pätevä todiste velkasuhteesta, jos sen sivunumerointi oli oikein, sitä oli pidetty muutoin vaatimusten mukaan, se oli sinetöity tai leimattu ja kauppiaan tai tämän kirjanpitäjän valalla oikeaksi vannoma, Grandell 1944, 227–228; Nousiainen 1991, 297.

⁵⁴² VMA, VRO, 28.11.1853 (ei §).

⁵⁴³ Esim. Markkola 1994; Saaritsa 2008; Hemminki 2014; Frigren 2016, 302–303.

⁵⁴⁴ KA 1798 § 7 mom. 1; Palmén 1863, 125.

⁵⁴⁵ KA 1798 § 7 mom. 1; KS 1868 luku 2 § 24.

⁵⁴⁶ Esimerkiksi vaasalaisen kauppiaan Henric Reinhold Malanderin vararikko-oikeudenkäynnissä 1830-luvun alussa useat lähiseutujen talonpojat anoivat suullisesti saamisiaan. Yksi suullisista anomuksista koski vuosipalkkaa, yksi tavaraa, kaksi tuotteen valmistamista velallisen puolesta ja kaksi talonpojan myöntämää velkakirjavelkaa. Muut paitsi tuotteen valmistamisia koskeneet vaatimukset hyväksyttiin maksuun konkurssipesästä, HMA, VRO, 12.8.1833 § 149.

⁵⁴⁷ Ks. Hemminki 2014.

⁵⁴⁸ Ks. Pihlajamäki 2009, 87.

täessä. Työsopimuksia ei välttämättä ollut, eikä palvelussuhde aina selvinnyt velallisen omista asiakirjoista. Kysymys ei ollut siitä, kiistikö vai hyväksyikö velallinen esimerkiksi palkollisensa anoman rästitalkan. Velallisen sanalla ei tässä kohden ollut suurta merkitystä.⁵⁴⁹

Esimerkiksi piika Brita Sand jäi ilman vaatimaansa 30 velkakirjariksin suuruista vuosipalkkaansa vaasalaisen kauppiaan Petter Johan Malanderin konkurssissa, koska sen todettiin olevan selvittämätön ja muiden velkojien kiistämä.⁵⁵⁰ Kenties tällaisen lopputuloksen estämiseksi siirsi vaasalainen räätäli Karl Wretman taloudenhoitajattarensa seuraavan vuoden palkkaa vastaavan summan velkakirjalle.⁵⁵¹ Taloudenhoitajatar oli Wretmanin sukulaisnainen, joten kyse saattoi olla myös omaisuuden siirtämisestä sukulaiselle turvaan mahdollisen konkurssin tullen. Tosin mistään tällaisesta velallista ei syytetty konkurssioikeudenkäynnin kuluessa. Oli toimenpiteessä kyse sitten takaisinmaksun varmistamisesta vai lain harmaalla alueella liikkumisesta, palkan vakuuttaminen velkakirjalla joka tapauksessa vahvisti sen takaisinperintäoikeutta.

Suutaripariskunta Paulien konkurssissa raastuvanoikeuden puheenjohtaja ei kuitenkaan enää määritellyt yhtäkään Paulinien velkojista kirjoitustaidottomaksi rahvaaksi, vaan jätti epämuodolliset velat maksutta pesän varoista.⁵⁵² Aikakauden konkurssilain mukaan tämä tarkoitti velallisen lopullista vapautumista näiden velkojen syrjällä esitetyistä maksuvaatimuksista.

Velkakirjaluoton turvallisuutta lisäsi sen pitkä vanhentumis aika, kymmenen vuotta. Esimerkiksi tilivelat katsottiin rauenneiksi jo kolmessa vuodessa niiden ottamisen jälkeen.⁵⁵³ Veloille säädetyistä vanhentumisajoista johtuikin se että 1800-luvulla vararikoissa ei käsitelty useita vuosikymmeniä vanhoja velkoja. Sellaiset kuuluivat varhaisempaan aikakauteen.⁵⁵⁴

Lyhyestä vanhentumisajastaan huolimatta tilivelat muodostivat suurimman yksittäisen velkajoukon nyt tutkituissa tavallisissa vararikkopesissä. Niiden osuus pysyi tasaisena läpi vuosisadan. Tilivelkojen suuri osuus kertoi siitä, että suurin osa konkurssiveloista oli yksityishenkilöiden välistä luotonantoa. Tilivelkojen suuri rooli konkurssiveloissa johtui siitä, että rahatalouden ollessa vähäistä luottokauppa oli käytännössä ainoa keino harjoittaa liiketoimintaa.⁵⁵⁵ Konkurssitilanteessa tilikirjaveloille ei kuitenkaan myönnetty mitään erityistä etuoikeutta maksun saantiin. Suullisten velkojen ohella tilivelat jäivät konkurssissa muita velkoja useammin ilman maksua. Muut velkojat kiistivät niiden oi-

⁵⁴⁹ Ks. esim. JMA, JRO 7.11.1870 § 437.

⁵⁵⁰ HMA, VRO 12.8.1833 § 149.

⁵⁵¹ Ks. myös Perlinge 2005, 73.

⁵⁵² Ks. myös esim. JMA, JRO, 1.4.1878 § 286; 13.5.1878 § 394.

⁵⁵³ Trapp 1847, 422. Velkojen vanhentumisesta annettiin laki vuonna 1868. Siinä velkoja ei eritellä, vaan todetaan velkojen vanhentuvan kymmenessä vuodessa, Keisarillisen Majesteetin Armollinen Asetus määrä-ajasta welkomis-asioissa sekä Vuosihaastosta. Annettu Helsingissä 9 p:nä Marraskuuta 1868.

⁵⁵⁴ Esim. Vuorela 1997, 93.

⁵⁵⁵ Esim. Alanen 1957, 422–423; Keskinen 2008, 161; Olegario 2006, 9. Kaikki *räkninki* -nimellä kulkeneista velkavaateista eivät tosin olleet varsinaisia tavaravaihdannan perusteella syntyneitä ostovelkoja. Osa niistä perustui erilaisiin velkojien laskelmiin esimerkiksi velalliselle jääneestä tavarasta tai maksamattomasta palkasta. Nämä on tässä kuitenkin eritelty omiin kategorioihinsa.

keuden maksuun melko usein. Kauppiaan allekirjoituksellaan vahvistama, asianmukaisesti pidetty ja maistraatissa tarkistettu ja leimattu tilikirja oli kyllä juridisesti pätevä todiste velasta.⁵⁵⁶ Kirjanpidon asiallisen pidon tärkeys konkretisoitui vararikko-oikeudenkäynnissä. Jos tukkukauppias sattui myymään tuotteita luotoksi kauppiaille, jonka kirjanpito oli epätäydellistä, saattoi velkoja jäädä vaille maksua konkurssissa. Luottokauppaan perustuvia velkavaateita verrattiin velallisen tilikirjoihin. Samalla myös velkojan kirjanpito asetettiin tarkastelun alaiseksi.⁵⁵⁷ Jos tilikirjat täsmäsivät, velan oikeus maksuun oli selvä.⁵⁵⁸ Aina kirjat eivät kuitenkaan täsmänneet. Jos velallisen kirjat oli asiallisesti päätetty vuosi vuoden jälkeen, velkojien kiistämiset menettivät voiman. Jos taas kauppiasvelallinen oli laistanut kirjanpitovelvollisuudesta, tämä ei voinut mitenkään kiistää olevansa syytön maksukyvyttömyyteensä.

Vararikkoisten velkaantuminen aikana ennen 1860-lukua perustui kaiken kaikkiaan vielä yksityisten väliseen luotonantoon. Pankkien myöntämiä velkakirjaluottoja (hypoteekkilainoja) velottiin tutkituissa konkurssissa vain vähän. Velotuista yli 1 200 velasta pankkien myöntämiä velkakirjaluottoja oli alle kymmenen.⁵⁵⁹ Suurin syy tähän oli pankkilaitoksen kehittymättömyys. Maan ainoat viralliset luottolaitokset, Suomen Pankki ja säästöpankit, harjoittivat melko vähäistä ja suppeaa antolainausta. Säästöpankit oli suunnattu alempien yhteiskuntaryhmien palkka-ansioiden säästämistä varten. Suomen Pankin luotonanto suuntautui puolestaan ylempiin yhteiskuntaryhmiin yli vuosisadan puolivälin.⁵⁶⁰ Siten Suomen Pankin Vaasaan vuonna 1840 perustama sivukonttori toi ensin ainoastaan vähäisen muutoksen alueen lainamarkkinoille. Pankkiluottojen vähäisyyttä saattoi myös selittää se, että pankkiluotot olivat kenties ensimmäisenä hoidettavien velkasitoumusten joukossa.⁵⁶¹

Luottomarkkinat muuttuivat merkittävästi vasta 1860-luvulla. Liikepankkien ja muiden pienempien luotottajien, kuten vakuutusyhtiöiden, syntyminen ja tulo lainamarkkinoille muutti niiden rakenteen nopeasti. Saatavilla olevan virallisen luoton määrä lisääntyi merkittävästi.⁵⁶² Aikaisemmin kymmenissä

⁵⁵⁶ Alanen 1957, 250; Nousiainen 1991, 297.

⁵⁵⁷ Esim. HMA, VRO 16.9.1826 § 1.

⁵⁵⁸ Esimerkiksi Carl Wirellin konkurssissa lyypekkiläinen kauppias Georg Stallman sai reilun 1 800 Lyypekin kurantin suuruisen tilivelkansa hyväksytyksi lopulta velallisen tilikirjojen avulla. Muut velkojat kiistivät lyypekkiläisen velan tarpeeksi vahvistamattomana. Stallmanin pelastus oli se, että velkasumma löytyi Carl Wirellin tilikirjoista, ja lisäksi velallinen vakuutti velan olevan todellinen, HMA, VRO, 2.8.1824 (ei §).

⁵⁵⁹ Ks. myös Kaarniranta 2001, 112.

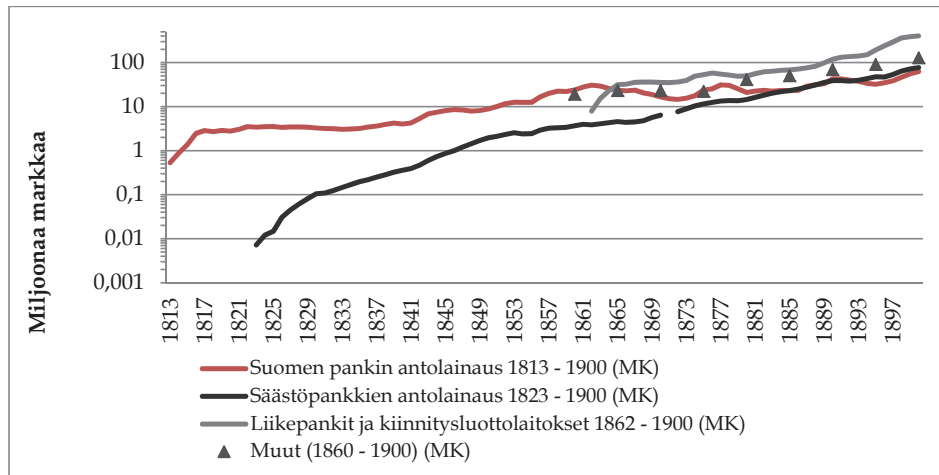
⁵⁶⁰ Schybergson 1914, 113–115; Korpisaari 1930, 461–462; Ikonen 1995, 14, 17; Kuusterä ja Tarkka 2011, 154–158, 160, 264, 374–376, 385–387.

⁵⁶¹ Konkurssitapausten velat eivät tietenkään edusta pankkiluottojen yleisyyttä koko yhteiskunnassa. Havainto on kuitenkin sopuosinnassa esimerkiksi 1800-luvun Ruotsista saatujen tulosten kanssa. Häkan Lobellin mukaan pankit ja pankkiluotot eivät Ruotsissa korvanneet nopeasti paikallisia, epävirallisia luottomarkkinoita, joissa velkakirjat olivat yleisesti käytössä, Lobell 2010, 122. Ks. myös Lindgren 2002, 827 ja Lindgren 2010, 100–101.

⁵⁶² Nopean muutoksen edellytyksenä pidetään sitä, että Suomen Yhdyspankin ottolainaus oli voimakasta. Se onnistui keräämään nopeasti aikaisemmin vaille talletuspaikkaa olleet yksityiset pääomat, Kuusterä 1981, 369–370.

miljoonissa laskettu virallisten luottoinstituutioiden antolainaus kohosi satoihin miljooniin markkoihin (Kuvio 11).⁵⁶³

KUVIO 11 Virallisten luottoinstituutioiden antolainaus (logaritminen asteikko).⁵⁶⁴

Lähde: Schybergson 1914, tilastollinen taulukko 1; Pipping 1961, 510-511, 513; Vattula 1983, 334-335.

Kasvava luottovolyymi tarkoitti velan saannin helpottumista. Se taas avasi uudenlaisia mahdollisuuksia liiketoimien perustamiselle ja kasvattamiselle sekä kuluttamiselle. Luottomarkkinoiden vallankumous tarkoitti myös velkaantumiseen liittyvien riskien kasvua. Viimeistään 1880-luvun taitteessa pysyvästi entistä suuremmaksi kasvanut elinaikana tehtyjen konkurssien määrä sai kasvualustan luottomarkkinoiden murroksesta. Vararikkojen määrän kasvun murroskohdaksi edeltänyttä aikaa, 1870-lukua onkin kutsuttu vaurastumisen, velkaantumisen ja rahankäytön oppimisen vuosikymmeneksi.⁵⁶⁵

Taloudellinen vapautuminen ja vaurastuminen mahdollistivat siten uudenlaisen taloudellisen yritteliäisyyden, mutta ne synnyttivät myös maksukyvyttömyydelle entistä suotuisammat olosuhteet. Jo 1860-luvulla lisääntyneet tavalliset konkurssit johtuivat paitsi vuosikymmenelle osuneista ankarista taloudellisista olosuhteista, myös virallisten luottoinstituutioiden synnyn myötä syventyneestä velkaantumisesta. 1860-luvulla konkurssipesien afäärit olivat jo

⁵⁶³ Luottovolyymi kasvoi merkittävästi erityisesti vuodesta 1894 lähtien. Suomen Pankin osuus julkisesta luototuksesta painui jo vuonna 1867 reiluun 60 prosenttiin. Tästä eteenpäin Suomen Pankin luotonannon osuus pieneni jatkuvasti, ja yksityisten liikepankkien ja säästöpankkien osuus kasvoi kiinnitysluottolaitosten osuuden ensin laskevissa ja kääntyessä jälleen kasvuun 1900-luvun taitteessa, Kuusterä ja Tarkka 2011, 261, 346.

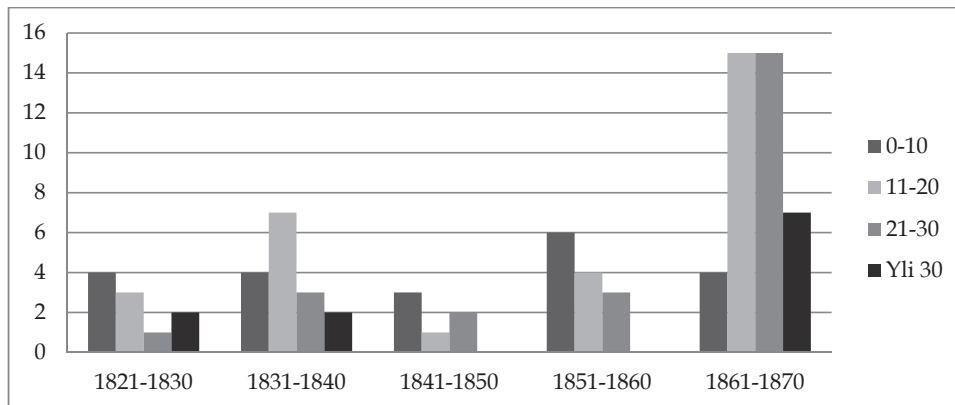
⁵⁶⁴ Valuutta on tässä muutettu markkoiksi 1840-luvulle asti paperiruplissa ja tämän jälkeen hopearuplissa annetusta lainauksesta. Paperiruplissa laskettuna Suomen Pankin antolainaus esimerkiksi vuonna 1840 oli noin 3 000 000 paperiruplaa, mikä vastasi reilua 857 000 hopearuplaa, ks. Kuusterä ja Tarkka 2011, 152.

⁵⁶⁵ Esim. Rasila 1984, 114.

muodostuneet aikaisempaa laajemmiksi. Tästä kertoi myös se, että velkojien määrä konkurssioikeudenkäynneissä lisääntyi huomattavasti (Kuvio 12).

1840-luvun Vaasassa vararikko oli kaupunkilaisille vähäinen uhka, ja tällöin konkurssiin menneissä pesissä oli vain vähän velkojia. Myös 1850-luvun vararikkopesissä oli suhteellisen vähän velkojia. Tämä johtui siitä, että konkurssiin hakeutuneista suurin osa oli pienelinkeinonharjoittajia eli käsityöläisiä. Yli kolmenkymmenen velkojan konkurssija ei tavattu näillä vuosikymmenillä. Tämä korostaa tutkimusaikakauden alkupäässä eli 1820- ja 1830-luvuilla kaupungissa sattuneiden muutamien vararikkopesien suuruutta. 1860-luvulla valtaosassa pesiä oli jo yli kaksikymmentä velkojaa. Suuri velkavaatimusten määrä kuvasti sitä, kuinka velkaantuminen syventyi lyhyen ajan sisällä.

KUVIO 12 Velkojien määrä elinaikana tehdyissä konkurssituomioiden mukaan Vaasassa 1820–1870 (N=86).⁵⁶⁶

Lähde: *Elinaikana tehdyt konkurssit Vaasassa 1820–1870*.

Suurin osa 1860-luvun alusta alkaen lisääntyneestä virallisen luottolaitoksen myöntämästä lainoituksesta perustui vekseliluottoon. Siirtymä oli nopea. Varsinkin pian liikepankkilaitoksen synnyn jälkeen lähes puolet pankkien myöntämästä luotosta oli vekselivelkaa (Kuvio 13).⁵⁶⁷ 1800-luvun loppuun mennessä vekseliluotosta tuli kotimaan sisäisten luottomarkkinoiden yleisin luottomuoto.⁵⁶⁸ Tämä näkyi myös konkurssivelallisten velkaantumisessa. Vuosisadan jälkimmäisellä puoliskolla vekseliveloista tuli konkurssipesien vallitsevien luotto-tyyppi. Tässä tutkituissa konkurssissa alle kolmesta prosentista lähes kolmas-

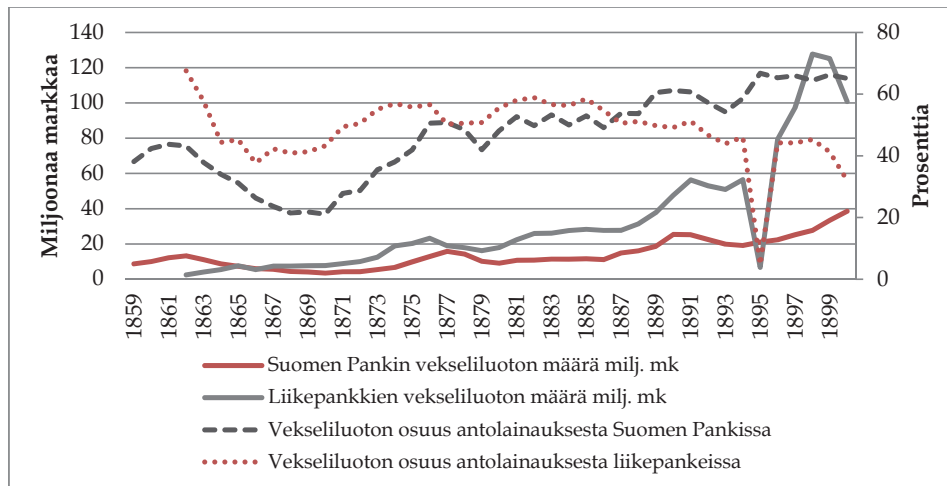
⁵⁶⁶ Käytettävissä on tiedot lähes 90 prosentista tapauksia. Näissä konkurssissa esiintyi yhteensä 1 654 velkojaa.

⁵⁶⁷ Vuonna 1867 Suomen Pankin myöntämästä luotosta lähes kolmannes oli vekselilainoja, vuosisadan lopulla yli puolet ja vuonna 1914 lähes 70 prosenttia. Liikepankkien eli Yhdyspankin, Pohjoispankin ja Vaasan Osakepankin antolainauksesta vuonna 1886 yli 54 prosenttia oli vekselimuotoista. Vaikka kokonaisuutena vekseliluoton osuus väheni vuosisadan loppuun mennessä, jolloin sen osuus oli noin 40 prosenttia, vekselit pysyivät edelleen suosituimpana luottomuotona, Aaku 1957, 44, 78–79; Kuusterä ja Tarkka 2011, 158, 264, 387.

⁵⁶⁸ Autio 1996, 21–22.

osaan noussut vekseliluottoon perustuneiden velkavaatimusten osuus kertoi velkaantumisen syvistä rakenteellisista muutoksista. Havainto on keskeinen, sillä vuosisadan alussa ulkomaankaupan maksuissa vekseli oli tavallinen.

KUVIO 13 Kotimaisen vekseliluoton määrä (miljoonaa markkaa, vasen pystyakseli) ja osuus antolainauksesta Suomen Pankissa ja liikepankeissa 1859–1900 (prosenttia, oikea pystyakseli).

Lähde: Vattula 1983, 334–335.⁵⁶⁹

Myös kaikki tässä tarkastellut ennen 1870-lukua konkurssin tehneet kauppiat harjoittivat ulkomaankauppaa. Konkursseissa vekseleiden rooli nousi merkitykselliseksi kuitenkin vasta vuosisadan jälkipuoliskolla. Vekseleiden poissaolo vuosisadan alkupuoliskon konkurssipesistä saattoi tietenkään periaatteessa selityä sillä, että vekseleille perustuneet luotot hoidettiin maksuvaikeuksien koittaessa ensimmäisenä. Yksittäisissä tapauksissa räkninkiin perustuvan velkavaatimuksen takaa saattoi myös löytyä vekseli.⁵⁷⁰ Juoksevat velkakirjat ja vekselit muistuttivat toisiaan sanamuodoiltaan ja ulkonäöltään, joten on myös mahdollista, että aikaisemmassa tutkimuksessa vekseli -nimitystä on käytetty myös juoksevista velkakirjaluotoista puhuttaessa. Tällöin vekseleiden rooli on saanut liian korostuneen aseman aikaisemmassa tutkimuksessa. Samoja luottovälineitä vekseli ja juokseva velkakirja eivät kuitenkaan olleet. Aikalaisten tekemä nimitysten sekaannus tuskin vekseleiden poissaoloa kuitenkaan selittää. Vekseli -termi oli aikakaudella käytössä. Termiä siis käytettiin silloin, kun vekselistä oli

⁵⁶⁹ Ks. myös Ikonen 1995, 9.

⁵⁷⁰ Näin oli kauppias Carl Wirellin konkurssissa vuonna 1823. Muut velkojat kiistivät lyypekkiläinen kauppahuoneen anoman reilun 1 200 Lyypekin kurantin suuruisen kauppatilivelan oikeuden saada maksua pesästä. Velkojien mielestä vaatimus perustui ainoastaan summittaiseen laskelmaan. Velkojien kesken käydyssä kirjeenvaihdossa selvisi myöhemmin, että lyypekkiläinen velkoja halusi vahvistaa hakemustaan kahdella vekselillä, jotka kauppias Wirell oli asettanut ja hyväksynyt tilivelkansa maksamiseksi. Siten myös Wirell oli laittanut nimensä vekseliluottoon, vaikka se ei näkynytäkään suoraan konkurssiveloissa, HMA, VRO 2.8.1824 (ei §).

kyse. Keskeisin selittäjä olikin se, että perinteisesti ulkomaankaupassa käytetty vekseli oli ennen kaikkea maksuväline. Se maksettiin eli vapautettiin periaatteessa heti, kun laivatut tavarat oli myyty. Ulkomaankaupan maksuvälineestä kotimaan sisäisille markkinoille siirtyessään vekselistä muodostui kuitenkin ennen kaikkea rahoitusväline, jollaisia olivat aikaisemmin olleet ennen kaikkea tavalliset ja juoksevat velkakirjat. Nimellä vekseli kulkenut luottoväline muutti siis muotoaan ja käyttötarkoitustaan.

3.4 Vekseliluottojen muodonmuutos

Vanha ja uusi vekseli

Vekselit olivat keskiajan Euroopassa ulkomaankauppaan kehittynyt maksujen välittämisen muoto. 1800-luvulle tultaessa vekseleistä oli kehittynyt eräänlainen kansainvälinen, käteismaksut ulkomaankaupassa korvannut raha.⁵⁷¹ Ne erosivat sekä tavallisista että juoksevista velkakirjalainoista.⁵⁷² Vekseli oli laissa määrättyyn muotoon kirjoitettu maksuväline, ja toisin kuin tavallinen velkakirjaluotto, se oli jo lähtökohtaisesti edelleen siirrettävä ja myytävä.⁵⁷³ Lainsäädäntö takasi vekselille vahvimman, nopeimman ja varmimman takaisinmaksun (ks. Liite 4), mikä vähensi luotonantajan riksiä. Luotonantajan pääoma ei jäänyt siten pitkäksi aikaa kiinni luottopäätökseen, ja toisaalta velan takaisinperintä vei vähemmän luotonantajan aikaa ja varoja.

Siirrettävyydestä johtuen velallisen velkasuhde liikekumppanin kanssa muuttui usein velkasuhteeksi tuntemattoman velkojan kanssa. Velkasuhteen muuttumista henkilökohtaisesta ei-henkilökohtaiseksi edisti lisäksi se, että vekselissä oli perinteisesti useimmiten vähintään kolme tai neljä osapuolta. Perinteinen vekselijärjestelmä toimi yksinkertaisimmillaan siten, että tavarantoimittaja asetti ostajalle ostettujen tuotteiden summaa vastaavan vekselin. Hyväksyessään vekselin tavaroiden ostaja maksoi summan vekselikonttorissa, josta lähetettiin tieto ulkomaiseen vekselikonttoriin ja velkojalle, joka saattoi nostaa rahat oman maansa valuutassa. Alkuperäisessä käyttötarkoituksessaan jokaista vekseliä vastasi siten konkreettinen lasti tai tavaraerä, jonka myytyään tavaroiden ostaja pystyi lunastamaan eli maksamaan vekselin tavaroiden lähettäjälle.

Aikaisempi suomalainen historiantutkimus on käsitellyt vekseleitä lähinnä tästä näkökulmasta käsin. Vekseli on nähty muuhun luottoon rinnasteisena.⁵⁷⁴ Vähälle huomiolle on kuitenkin jäänyt vekseleiden leviäminen kotimaan

⁵⁷¹ Maiden välinen kaupankäynti oli ongelmallista ja riskialtista aikana, jolloin maksusuoritukset tehtiin käteisellä rahalla. Yksi talouden kannalta merkityksellisimmistä kehitysaskeleista olikin henkilöltä toiselle siirrettävän luottovälineen eli vekselin (*bill of exchange*) synty. Vekselin valta ulkomaankaupassa kesti aina 1900-luvulle asti, Denzel 2008a, 7; Denzel 2008b, 153, 167, 179–180. Ks. myös Braudel 1982, 90; Kindleberger 1993 [1984], 41–42. Suomesta ks. Grönvall 1951 [1931], 13 – 14; Möller 1954, 277–285.

⁵⁷² Ks. esim. SAOB: *skuldebrev* ja *växel/vexel*.

⁵⁷³ Esim. Kindleberger 1993 [1984], 41.

⁵⁷⁴ Esim. Ojala 1999b, 280–281; Kallioinen 2002, 140; Keskinen 2008, 155–161.

sisäisille luottomarkkinoille ja erilaisiin käyttötilanteisiin soveltuvien vekselimuotojen kehittyminen 1800-luvun kuluessa.⁵⁷⁵ Vekselit alkoivat muuttua hyödykekaupan maksuvälineestä puhtaaksi rahoitusvälineeksi.⁵⁷⁶ Tällä oli vaikutuksensa maksukyvyttömyyteen, sen taustatekijöihin ja kohdistumiseen.

Vekselit valloittivat luottomarkkinat, koska ne tarjosivat ratkaisun kasvavan ja monimutkaistuvan talouden uudelleenlaisiin tarpeisiin. Samalla ne tehostivat koko talouden toimintaa.⁵⁷⁷ Vekselit olivat helposti siirrettäviä ja lyhytaikaisia. Lisäksi ne olivat käytettävissä useamman osapuolen välisiin suorituksiin.⁵⁷⁸ Ratkaisevinta oli pankkien aloittama vekselien diskonttaus. Sen myötä vekselien rahaksi muuttamisesta tuli entistä helpompaa. Diskonttaus tarkoitti sitä, että pankki hyväksyi eli osti sille tarjottuja vekseleitä ennen niiden eräpäivää. Pankki maksoi vekselistä sen haltijalle summan, joka vastasi vekselin määrää sille kertyvä koron määrä vähennettynä.⁵⁷⁹ Pankista tuli siten vekselisaamisen velkoja. Myymällä vekselin pankille vekselin sen hetkinen omistaja sai heti rahat pankilta, ja pääoma ei enää ollut sidottuna velkavälineeseen. Vekselien diskonttaamisen aloitti ensimmäisenä Suomen Pankki vuonna 1842. Yhdyspankki perusti lainoituksensa sekä vekselien diskonttaamiseen että omiin vekselihin heti aloittaessaan toimintansa.⁵⁸⁰ Pankeille luoton myöntäminen diskonttoluottona oli käytännöllistä ja vähemmän riskialtista: vekseliluotto oli lyhytaikaista, sen määrää oli helppo kontrolloida ja vekselin diskontannut pankki ei ollut velan takaisinperinnän ensimmäinen kohde.⁵⁸¹

Vaikka pankkien merkitys konkurssiin johtavan velkaantumisen taustalla vaikutti vähäiseltä velkakirjalla myönnettyjen pankkilainojen näkökulmasta, pankit tulivat vararikkovelkojen joukkoon vekselivelkojen kautta. Esimerkiksi tässä tutkittujen kauppiaskonkurssien vekseliveloista pankkien takaisinhakemia oli noin 40 prosenttia. Näissä pankki oli joko luoton myöntäjä tai diskonttaaja. Pankkivekseleillä oli osansa myös velkojen aloittamien konkurssien yleistyemisessä. Vuosisadan lopulla pankit alkoivat vetää yhä useammin vekselive-

⁵⁷⁵ Ulkomaankaupan rahoitusvälineestä sisäisille luottomarkkinoille muuntunutta vekselivelkaa on käsitelty enemmän kansainvälisessä tutkimuksessa, erit. Ashton 1945; Denzel 2008b. Monin paikoin Euroopassa ja Yhdysvalloissa vekselit hävisivät kierrosta jo 1800-luvun toisella puoliskolla ja korvautuivat lennätinmaksumääräyksillä ja shekeillä, Ashton 1945, 35. Ks. myös Korpisaari 1923b, 100–102; Grönvall 1951, 15, 107–111.

⁵⁷⁶ 1900-luvulla tällaisia vekseleitä alettiin nimittää apuvekseleiksi, Aurejärvi 1979, 18–19. Ks. myös Grandell 1944, 197.

⁵⁷⁷ Esim. Mann 2002, 13.

⁵⁷⁸ Korpisaari 1923a, 66–70.

⁵⁷⁹ Korpisaari 1930, 355; Denzel 2008b, 174–175.

⁵⁸⁰ Granfelt 1912, 70; Aaku 1957, 24–25; Autio 1996, 21; Kuusterä ja Tarkka 2011, 209. Suomen Pankin varhaisessa nimessä esiintynyt ”wäxel” sana ei siis liittynyt varsinaisen vekseliluoton myöntämiseen, vaan pankin toimimiseen perinteisen vekselijärjestelmän tarvitsemana maksumääräysten tai -osoitusten siirtäjänä eli korottomien talletusten vastaanottajana, joita vastaan kaupan toinen osapuoli sai nostaa maksun oman paikkakuntansa pankissa tai vekselikonttorissa, Kuusterä ja Tarkka 2011, 124, 262–267. Vekselien diskonttaamisesta on yksittäisiä havaintoja 1500-luvun Keski-Euroopasta. Varsinaisesti virallisen luottolaitoksen alainen diskonttaustoiminta alkoi Englannissa 1600-luvulla, Denzel 2008b, 174–175.

⁵⁸¹ Esim. Kuisma ja Keskiarja 2012, 73; Kuusterä ja Tarkka 2011, 262–265.

lallisia konkurssiin.⁵⁸² Velkojan aloittama konkurssi liittyi siten 1800-luvun lopun luottomarkkinoiden murrukseen.

Toinen keskeinen institutionaalinen taustatekijä oli vuonna 1858 annettu keisarillinen vekselisääntö.⁵⁸³ Se vahvisti ja varmisti vekseliluottoa luottosuhteen kolmantena, institutionaalisen puolena. Sääntö myös yhdenmukaisti suomalaisen vekselijärjestelmän kansainvälisten standardien mukaiseksi.⁵⁸⁴ Toiseksi se tarkensi vekselien jo ennestään tarkkoja ja tiukkoja muoto- ja takaisinperintäsääntöjä. Diskonttauksen alkamisen ohella tämä selitti sitä, miksi nimenomaan vekselivelasta muodostui teollistuvan Suomen keskeisin rahoitusväline. Muista velkatyypeistä poikkeava, nopea ja ankarampi takaisinperintä loi luotonantajalle turvaa. Tiivistetysti se tarkoitti, että velkoja sai hakea eräännyttä vekselivelkaa maksuun raastuvanoikeudessa tai läänin kuvernöörillä heti eräpäivänä. Velkojan nimenomaan piti protestoida ja hakea vekselivelka maksuun heti. Muutoin vekseli menetti sille erityisen, muita velkoja vahvemman ja nopeamman takaisinperintäoikeuden. Oikein laaditun vekselin omistajalle myönnettiin heti ensimmäisessä istunnossa oikeus velallisen omaisuuden ulosmittaukseen. Jos omaisuutta ei löydetty, velkoja sai halutessaan lähettää velallisen lähes saman tien velkavankilaan. Velallisen perusteet valittaa tuomiosta olivat vähäiset.⁵⁸⁵

Vekselivelka riskinhallintakeinona

Uudenlaisesta vekselimuotoisesta luotosta muodostui siten luottotoiminnan riskinhallinnan väline.⁵⁸⁶ Vekseliluotto oli velalliselle muita luottomuotoja ankarampi, ja vastaavasti velanantajalle turvallisempi. Pelkästään näiden tekijöiden vuoksi vekseliä tapauksessa ei missään tapauksessa voi käyttää synonyymina muille velkatyypeille.⁵⁸⁷ Samalla vekseliä myös alettiin käyttää laajamittaisesti uudenlaisissa tarkoituksissa. Luotonantaja saattoi esimerkiksi muuttaa jonkin vanhan tilivelan vekselille.⁵⁸⁸ Tästä ei tarvinnut edes ilmoittaa velalliselle ennen eräpäivää.⁵⁸⁹ Esimerkiksi Jyväskylässä kauppiaanrouva Maria Pakkalin

⁵⁸² Esimerkiksi Vaasassa velallisten aloittamat vararikot pysyivät harvinaisina aina 1890-luvulle asti. Lähemmäs vuosisadan vaihdetta tultaessa vararikon aloittajana oli kuitenkin yhä useammin Pohjoismaiden Osakepankki tai paikallinen Vaasan Osakepankki. Vekselivelan vuoksi konkurssiin haetuksia tuleminen ei välttämättä poistanut velallisen halua esittää omat perustelunsa epäonnistumisensa syistä. Pohjoismainen Osakepankki haki vaasalaisen kauppias Frans L. Wiikin konkurssiin maksamattomien vekselivelkojen takia vuonna 1899. Wiik perusteli raastuvanoikeudelle taloudellisen asemansa heikkoutta perinteisellä syyllä eli huonoilla suhdanteilla, VMA, VRO, 25.9.1899; *Elinaikana tehdyt konkurssit Vaasassa 1820–1870*.

⁵⁸³ Vekselisääntö 1858.

⁵⁸⁴ Vuoden 1858 vekselisääntö korvasi Ruotsin vallan ajalta olleen vekselilain ja näin yhdenmukaisti Suomen vekselilainsäädännön aikakauden kansainvälisten standardien mukaiseksi, Carlén 1843, 401. Ruotsissa Håkan Lobell on korostanut 1800-luvulla kehittyneen vekseliluottojärjestelmän keskeistä roolia Ruotsin talouden kasvussa 1870-luvulta eteenpäin, ks. Lobell 2010, 115–124.

⁵⁸⁵ Trapp 1850 [1833], 403.

⁵⁸⁶ Ks. myös Rasila 1982a, 105; Nyberg 2006 (toim.), 165.

⁵⁸⁷ Vrt. esim. Keskinen 2008, 149, 170; Kallioinen 2002, 140.

⁵⁸⁸ Ks. myös Alanen 1957, 406.

⁵⁸⁹ Vekselissä sanat ”ilmoituksella” tai ”ilmoituksetta” osoittivat, aikoiko vekselin asettaja ilmoittaa vekselin asettamisesta sen maksajalle vai ei. Jos ilmoitus oli luvattu,

asetti velalliselleen tukkiasiamies Aadolf Björkmanille 84 markan ja yhden kuukauden maksuajan vekselin jonkin aikaisemman luoton pohjalta velalliselle ilmoittamatta. Kauppiaanrouva soi vekselille vain yhden kuukauden maksuajan.⁵⁹⁰ Aikalaisille suunnatussa kirjanpidon oppaassa esiteltiin kirjemalli niitä tilanteita varten, joissa velkoja halusi ilmoittaa velalliselle tilivelan muuttamisesta vekseliksi. Sävy oli kunnioittava, mutta tiukka.⁵⁹¹ Tällainen tilanne tuli eteen silloin, kun velallinen ei suorittanut tilivelkansa saldoa sitä pyydettyessä. Jos velkoja arvioi luottokumppaninsa maksukyvyn heikentyneen, vanha velka saatettiin kirjoittaa vekselille.

Tavaraoston laskuttaminen vanhanmallisella tavaraluoton maksamiseen tarkoitettulla vekselillä oli perinteisesti ulkomaankaupassa normaali maksutoimenpide. Tilivelan kirjoittaminen vekselille saattoi kuitenkin olla osoitus myös siitä, että tavaran myyjä ei syystä tai toisesta halunnut myöntää ostajalle pitkän maksuajan tililuottoa.⁵⁹² 1850-luvun puolivälin tienoilla vararikon tehnyt kristiinankaupunkilainen kauppias Johan Sigström oli malliesimerkki siitä, kuinka luottovälineestä tuli entistä tärkeämpi keino hallita liiketoiminnan riskejä. Muihin aikakautensa tutkittuihin konkurssin tehneisiin kauppiaisiin verrattuna Sigströmin veloista huomattavan suuri osa oli vekselivelkaa. Riskin pienentäminen vekselinvelan kautta johtui tässä tapauksessa siitä, että Sigström oli uusi, ilman taustatukea oleva kauppias Kristiinankaupungin markkinoilla:

Sen ajan kun olen harjoittanut kauppatoimea tässä kaupungissa, ovat ulkomaankaupan suhdanteet olleet huonot. Siksi olen sellaisen kaupan harjoittamisella ollut ilman varoja. Sen vuoksi saatoin ainoastaan työllistää itseni vähittäiskaupalla, ja se oli aina vähemmän voittoja antavaa ja taloudellisesti kannattavaa, varsinkin kun sodan aikainen levottomuus heikensi lähes kaiken [liikkeen]. Siksi en katso enää voivani tyydyttää täysin kaikkia velkojiani. Siksi ja koska jotkin velkojistani aloittivat minua vastaan lainhaun, minua, joka olen vasta-alkaja, enkä siksi voimakas kestäämään mitään liian epäsuotuisia tapahtumia, olen pakotettu suojellakseni muiden etua luovuttamaan omaisuuteni velkojille[.]⁵⁹³

Osa Sigströmin veloista perustui kauppiaille tavalliseen, kerran tai kahdesti vuodessa tasattavaan pitkän takaisinmaksuajan tilivelkaan. Poikkeuksellisen moni kotimainen ja ulkomainen tavarantoimittaja oli kuitenkin kirjoittanut tavaratilin tai kauppakirjaan merkityn saldon vekseleille, joille oli annettu tavallisen käytännön mukaisesti muutamia kuukausia maksuaikaa. Näin teki muun muassa lyypekiläinen kauppahuone *Dittner & Plath*. Se asetti 500 Hampurin pankkimarkan suuruisen vekselin sinänsä anteliaalla kymmenen ja puolen kuukauden maksuajalla sille *conto curant* -tilin summalle, joka kauppialla oli kauppahuoneelle edelleen maksamatta.⁵⁹⁴

---

mutta sitä ei koskaan saapunut velalliselle, tämä saattoi kieltäytyä hyväksymästä tällaista niin sanottua näyttövekseliä sitä hänelle esitettäessä, Korpisaari 1923a, 69.

⁵⁹⁰ VMA, VHO, Vararikkoasiakirjat 1880, Björkmanin konkurssi, Erik Määttäsen vaimonsa Maria Pakkalinin edustajana raastuvanoikeudelle 1.12.1879.

⁵⁹¹ Lyytinen 1883, 114.

⁵⁹² Ks. myös Hietakari 1968, 135–136.

⁵⁹³ VMA, KRO, 5.8.1854 (ei §) (käännös ruotsinkielestä kirjoittajan tekemä).

⁵⁹⁴ VMA, KRO, 10.9.1855. Ks. myös esim. VMA, VRO, 28.1.1867 (ei §).

Aikaa myöten yleiseksi vekselin käyttötavaksi tuli se, että velallinen asetti vekselin itselleen. Näin velallinen sitoutui tällaisella omavekselillä maksamaan tietyn summan tietylle henkilölle tietyssä päivänä.⁵⁹⁵

Esimerkiksi vuosisadan vaihteen Tampereella kauppias Karl Rekolaisen konkurssissa valvottiin useita Rekolaisen itselleen asettamia vekseleitä. Ne oli kirjoitettu luottokauppaa varten. Vekseleissä ilmoitettiin arvon saadun tavarassa. Lyhyimmillään kauppiaan itselleen asettamassa vekselissä maksupäivä oli jo kahdenkymmenen päivän jälkeen. Tällöin kauppiaan piti viimein maksaa luotoksi ostamansa tavarat, ellei hän halunnut vastaanottaa lähipäivinä kaupunginvoutia ulosottomiehineen. Jos velkasuhde olisi perustunut vain kauppiaiden välisiin tilikirjoihin, tie ulosottoon olisi ollut vielä pitkä. Lokakuun lopussa vekselivelat olivat jo edenneet ulosottoon. Ulosottomies joutui kuitenkin toteamaan, että kauppialla ei enää ollut mitään ulosmitattavaa. Toinen vekselivelkoja oli jo ehtinyt tyhjennyttämään kauppiaan pesän.⁵⁹⁶

Maksuvaikeuksiin joutuneet velalliset saattoivat siten käyttää vekseliä maksun lykkäämiseen kuukauden tai muutaman päähän. Olihan velkasuhde nyt muutettu muotoon, joka takasi velkojalle nopean ja tehokkaan ulosoton velallisen omaisuudesta – jos maksuvaikeuksien ahdistamasta pesästä sitä vielä löytyi. Koska vuosisadan ensimmäisellä puoliskolla myös juoksevia velkakirjoja voitiin toisinaan käyttää samalla tavalla⁵⁹⁷, vuosisadan jälkimmäisen puoliskon vekseli oli tietyllä tavalla juoksevista velkakirjoista ja perinteisistä ulkomaankaupan maksuvälinevekselleistä kehittynyt yhdistelmä.

Vekseli saattoi siten olla osoitus siitä, että luotonanojan luottokelpoisuus ei riittänyt muunlaisen rahoituksen saamiseen. Heikentyneen maksukyvyyn kanssa painiskelevien ohella kyse saattoi olla uusista yrittäjistä, joille ei myönnetty muunlaista luottoa. Ero oli sekä mentaalinen että käytännöllinen. Asettamalla luoton vekselille luotonmyöntäjä osoitti, että velallisen tuli maksaa tiettyinä päivinä ankaran takaisinperinnän uhalla.

Vekseli ja takaisinperintä

Vekseli roolin korostaminen maksukyvyttömyydessä ei tarkoittanut sitä, että konkurssi *edellytti* yhtäkään vekselivelkaa. Silti *yksikin* vekseli saattoi olla ratkaiseva.

⁵⁹⁵ 1800-luvulla kotimarkkinoille syntynyt vekseliluotto oli tietyllä tavalla 2000-luvun alussa tarjolla tulleiden lyhytaikaisten ja helposti saatavien, mutta nopeasti maksuvaikeuksiin johtaneiden pikavippien esimuoto. Yksityishenkilöiden rahoitusvekselit saivatkin 1900-luvun kuluessa nimityksen ”vippivekseli”. Se tarkoitti helposti saatavaa luottoa sekä luottoa, jota saatiin muiden luottomahdollisuuksien sulkeuduttua, Aurejärvi 1979, 18.

⁵⁹⁶ TKA, TRO, 9.4.1900 § 801; TKA, TRO, Konkurssiasiakirjat 1899, Rekolaisen akti. Myös 1870-luvun lopulla konkurssin tehneen jyvaskyläläisen suurkauppias Tuomas Häggmanin konkurssissa tukinuijatta esitti Häggmanin olevan tälle velkaa työpalveluksista hieman yli tuhat euroa. Velkoja todisti oikeudessa, että Häggman oli kirjoittanut velasta tuhat markkaa vekselille, ja loppusumma jäi normaaliksi velaksi. Velkavaatimusta ei lopullisessa konkurssituomiossa hyväksytty maksuun, koska tukinuijatta ei ollut vaatinut velkaansa maksuun paikalletulopäivänä, eikä hän pystynyt esittämään laillista estettä poisjäännilleen, JMA, JRO, 17.3.1879 § 299.

⁵⁹⁷ Esim. HMA, VRO, 16.9.1826 § 1.

Vaasalaisen muotikauppias Emelie Angerborgin vararikossa vuonna 1875 suurin osa velkojen vaatimuksista perustui luotolle ostettuihin tuotteisiin. Kaukaisimmat velkojat olivat berliiniläisiä ja hampurilaisia kauppahuoneita. Ainoastaan yksi kauppiaan kuudestatoista velasta perustui vekseliin. Tuon 1 277 markan suuruisen vekselin oli asettanut tukholmalainen kauppahuone heinäkuun puolivälissä vuotta 1875 kuuden prosentin tavallisella korolla. Vekselin summa koostui mamsellin luotoksi ostamista tuotteista. Tämä yksi ainoa vekseli oli ratkaiseva muotikauppiaan konkurssipäätöksen kannalta. Emelie Angerborg jätti konkurssihakemuksen kaupungin raastuvanoikeuteen alle kuukausi sen jälkeen, kun hänet oli tuomittu maksamaan vekseli. Tili- ja muut velat eivät olleet suurikaan ongelma hetkellisissä maksuvaikeuksissa. Toisin kuin vekselivelka, ne eivät johtaneet heti takavarikkoon, ulosottoon ja velkavankeuteen.⁵⁹⁸

Vararikkohakemuksen jättämisessä oli siten kyse valinnasta: velallinen joutui päättämään sen välillä, hakeutuako konkurssiin vai antaako kaupunginvoudin suorittaa omaisuuden ulosotto ja huutokauppa jokaisesta velasta erikseen. Jälkimmäinen vaihtoehto hyödytti ainoastaan yhtä velkojaa. Käytännössä tiedon leviäminen toimitetusta ulosotosta yhytti kuitenkin myös muut velkojat vaatimaan saamisiaan vielä, kun pesässä kenties oli jotakin velkojen maksamiseksi kelpaavaa omaisuutta jäljellä. Yksittäisten velkojen takaisinperintä teki pahasta tilanteesta entistä pahemman. Konkurssitilaan joutumista kiihdyttikin useimmiten yksittäisten velkojen aloittama kilpajuoksu maksun saantiin pesästä. Tällöin huomio ei enää keskittynyt siihen, saattoiko yritystoiminta olla elinkelpoista, vaikkakin hetkellisesti maksukyvyttöä. Elinkeino- tai yritystoiminnassa ulosmitattujen tavaroiden menetys viimeistään vaikeutti veloista selviämistä.

Konkurssihakemuksen jättämistä edelsi siten useimmiten tilanne, jota on nimitetty oikeustaloustieteen piirissä peliteoriaan nojautuen vangin dilemmaksi. Tällä tarkoitetaan tilannetta, jossa velkojilla ei ole täyttä tietoa toisten velkojen toimista, siis siitä, aikovatko he vaatia velkaansa maksuun yksin vai yhdessä yleistäytöntöönpanoon. Jälkimmäisessä tapauksessa, siis konkurssissa, molemmat tai kaikki velkojat todennäköisesti saavat maksua, vaikkakin todennäköisesti alkuperäisiä velkasummia vähemmän. Koska velkojat eivät kuitenkaan tiedä, suostuisivatko kaikki velkojat yleistäytöntöönpanoon, velkojat yrittävät maksimoida saamisensa takaisinmaksun hakemalla velkoja maksuun yksitellen. Tällöin kaikille velkojille ei riitä maksua.⁵⁹⁹ Samaa velkojen käyttäytymistä maksukyvyttömyyden merkkejä osoittavaan velalliseen on lakitieteilijä Thomas H. Jackson kuvannut kalastamisen metaforalla: yksinään järvellä kalastava saa nauttia koko järven tarjonnasta, mutta jos paikalle saapuu sata muuta kalastajaa, saaliin todennäköisyys pienenee. Tällöin alkaa yksittäisten velkojen kilpajuok-

⁵⁹⁸ VMA, VRO, 29.11.1875 § 164; 8.5.1876 (ei §). Angerborg ilmoitti pesässään olevan omaisuutta reilun 4 000 markan arvosta, ja pesää rasittivat hieman yli 5 400 markan velat. Syyksi vararikkoon hän ilmoitti liiketoimeaan kohdanneet menetykset huonon suhdanteiden vuoksi [sic].

⁵⁹⁹ Niemi-Kiesiläinen 1996, 253–254.

su oikeussaleihin ja perintätoimiin. Konkurssilaki pakottaa kuitenkin kaikki velkojat toimimaan yhdessä ja yhtenä kokonaisuutena.⁶⁰⁰

Konkurssihakemus oli siten pienempi kahdesta pahasta tilanteesta, jossa velallinen tiesi omaisuutensa olevan riittämätön kaikkien velkojen maksamiseen yhdellä kertaa. Jos velallinen yritti tällaisessa tilanteessa maksaa yksitellen kaikille takaisinperinnän aloittaneille velkojille, seurauksena oli velallisen omaisuus ulosmittaus pala palalta. Ja koska omaisuus ei riittänyt kaikkien velkojen maksamiseen, velallista uhkasi joutuminen velkavankilaan, jopa työskenteleminen velkojan hyödyksi.

Koska konkurssimenettely oli ruotsalaisessa ja suomalaisessa mahdollista kaikille varallisuutta omistaneille maksukyvyttömille, velkavankeuden tarkoitus oli painostaa velallista paljastamaan kaikki omaisuutensa ja käyttämään se velan takaisinmaksamiseksi.⁶⁰¹ Velkavankeuden ja työpakon yleisyydestä ei Suomessa tiedetä. Velkavankeuden käytön on kuitenkin arveltu olleen vähäistä.⁶⁰² Se oli joka tapauksessa velallisen ankarin kohtalo. Vankilaan joutumiseen ei tarvinnut liittyä rikosta, vaan ainoastaan varattomuus.⁶⁰³ Se oli inhimillinen koettelemus, sillä olot velkavankiloissa olivat usein ankarat, ja velallisen elatus oli velkojen vastuulla.⁶⁰⁴ Oli velkojen armosta kiinni, kuinka kauan velallista pidettiin velkavankilassa, jos velallisella ei kerta kaikkiaan ollut varaa maksaa ulospäisyä.⁶⁰⁵ Tulevaisuuden kannalta ongelmallisinta oli se, että velkavankilasta käsin velallinen ei voinut ylläpitää taloudellista aktiivisuuttaan ja luoda siten varoja, joilla maksaa velkojille.⁶⁰⁶ Velkavankilasta saattoi vapautua ainoastaan maksamalla tai jättämällä konkurssihakemuksen.⁶⁰⁷

⁶⁰⁰ Jackson 1986, 10–17.

⁶⁰¹ Bergh 1884, 72.

⁶⁰² Esim. *Borgå Tidning* 1.2.1843 no 9; *Borgå Tidning* 30.9.1840 no 76; Nikula 1972, 210–211; Suviala 2014, 101–102. Vrt. Gratzner 2008b, 50. Vuosisadan lopulla lääninvankiloihin lähetettiin vuosittain joitakin kymmeniä velallisia. Naispuolisia velkavankeja oli lääninvankiloissa vuosittain muutamia, SVT XII. Vankeinholaitos 1–5, 1882–1886, 31.

⁶⁰³ Pajuoja 1986, 36–37.

⁶⁰⁴ Wrede 1927, 63–64. Vuoden 1868 velkavankeussäädöksen mukaan velkojan kustannus vankia kohtaan oli 42 penniä päivältä. Jos velkavangin elatukseksi ei toimitettu rahaa, tämä päästettiin vapaaksi, eikä häntä enää voinut saman velan tähden lähettää velkavankeuteen, Bergh 1884, 128. Ks. myös Gratzner 2008b, erit. 24, 27. Esimerkiksi vuonna 1819 Turussa kaksi vankia valitti siitä, kuinka kaupungin velkavankilan olot olivat terveydelle tuhoiset. Tapauksesta kirjoittaneen Oscar Nikulan mukaan velkavankilan lattioita ja irtaimistoa pestiin tuskin koskaan, petivaatteet vaihdettiin vain harvoin, ja vankien piti tehdä tarpeensa sellissään. Vaikka periaatteessa velallisen velkavankilaan passittaneen velkojan tuli kustantaa velalliselle kohtuullinen ruoka ja juoma, Turun tapauksessa vankien piti kuulemaan mukaan turvautua vanginvartijan lahjomiseen halutessaan ravintoa. Jatkuvat valitukset maistraatille ja maaherralle johtivat lopulta velkavankilan tarkastukseen ja viranomaiset tunnustivat vankilan kurjat olot ja lopulta paransivat olosuhteita, Nikula 1972, 210–211.

⁶⁰⁵ Gratzner 2008b, 35.

⁶⁰⁶ Cohen 1982, 153–171.

⁶⁰⁷ Siksi velkojat saattoivat myös käyttää velkavankilaan lähettämistä velallisen konkurssiin painottamiseksi aikana, jolloin velkojilla ei ollut suoraa mahdollisuutta vetää velallista konkurssiin. Konkurssihakemuksen jättänyt velallinen vapautui velkavankilasta vahvistettuaan omaisuusluettelonsa oikeaksi valalla, Bergh 1884, 72, 128–129; Wrede 1927, 170. Ks. myös Gratzner 2008b, 41.

Tutkituista vararikkotapauksista muutamassa velallinen oli jo joutunut velkavankilaan.⁶⁰⁸ Yksi velallinen kertoi joutuneensa työskentelemään velan tähden. Asiaa ei kuitenkaan välttämättä tuotu esiin konkurssihakemuksissa tai konkurssioikeudenkäynnissä, joten nämä tapaukset eivät todista kyseisten pakkokeinojen yleisyydestä. Velkavankeuden pelote oli kuitenkin useimmiten lopullinen kimmoke konkurssihakemuksen jättämiseen. Useita velallisia oli uhattu vankilalla, ja vaikka ei olisikaan suoraan uhattu, velalliset tiesivät takaisinperintään menneiden velkojen voivan johtaa sinne.

Vuosisadan toisella puoliskolla konkurssihakemukset siis seurasivat nopeassa tahdissa maksamatta jääneitä vekselivelkoja.⁶⁰⁹ Muotikauppias Angerborg ei ollut yksinäinen esimerkki siitä, kuinka jo yksi erääntynyt vekselivelka asetti velallisen velkavankeuden uhan alaiseksi. Vuonna 1870 ruokakauppias Juho Wiinikainen jätti konkurssihakemuksen Jyväskylän raastuvanoikeuteen viiden päivän kuluttua siitä, kun Wiinikaisen omaisuudesta oli määrätty ulosotto noin 600 markan vekselivelan vuoksi.⁶¹⁰ Ulosottoon mennyt vekseli ei ollut ainoa Wiinikaisen taloudellista tilaa ahdistanut tekijä, vaan Wiinikaisen maksukykyä painoivat myös muut suuret velat.⁶¹¹ Viimeinen pisara vekselivelka kuitenkin oli.

Keski-Suomen tukkihuuman aikaan kauppaliiketoimesta ravintolan ja kaupunginkellarin pitoon laajentaneelta Adolf Taipaleelta vaadittiin puolestaan maksuun reilua paria kymmentä velkaa. Näistä vain yksi oli vekseli. Viidensadan markan suuruinen vekseli erääntyi maksettavaksi syyskuussa 1877. Koska velallinen ei kyennyt maksamaan, toimitettiin Taipaleen omaisuudesta ulosotto marraskuun kuudes päivä. Takavarikoitua omaisuutta ei ehditty koskaan pakkohuutokaupata, sillä Taipaleen 14. päivä marraskuuta jättämä konkurssihakemus pysäytti ulosoton. Tämä oli väistämätöntä, koska vekselivelan lisäksi kolme muuta velkakirjavelkaa oli jo tähän mennessä määrätty oikeudessa takaisinmaksettavaksi. Irtainta omaisuutta Taipaleen pesässä oli jäljellä enää 2 111 markkaa. Se ei riittänyt kaikkien velkojen maksuun.⁶¹²

⁶⁰⁸ Ks. esim. HKA, HRO, Konkurssiasiakirjat, Lundgrenin akti, porvarin leski Anna Lundgren raastuvanoikeudelle 21.11.1870. Kristiinankaupungissa seppämestari Rudolf Sundqvist kertoi vuonna 1856 olleensa puolestaan pakotettu työskentelemään täyttääkseen sen puutteen, mikä vielä oli velasta maksamatta. Samaan aikaan muut velkojat olivat aloittaneet velkojen takaisinperinnän. Wreden mukaan työpakkoa käytettiin lähinnä silloin, kun velallisella ei ollut muita varoja velkansa suorittamiseksi kuin työkykynsä. Seppämestari ei ollut täysin puilla paljailla, sillä pesän omaisuudeksi arvioitiin reilu 800 hopearuplaa, ja siihen sisältyi myös kiinteää omaisuutta, VMA, KRO, Konkursshandlingar 1856, Sundqvistin akti, Rudolf Sundqvist raastuvanoikeudelle 10.3.1856; Wrede 1927, 170.

⁶⁰⁹ Jyväskylässä 1870-luvulla valtaosa ennen konkurssia takaisinperintään menneistä veloista oli vekselivelkoja, Turunen 2012, 74-75, 77; Turunen 2017.

⁶¹⁰ VMA, VHO, Vararikkoasiakirjat 1871, Wiinikaisen akti, Kalle Valtonen raastuvanoikeudelle 17.10.1870 ja Fredrik Sneckenström raastuvanoikeudelle (ei päivämäärää).

⁶¹¹ Juho Wiinikaisen suurin velka oli jopa 60 000 markan suuruinen. Sillä oli tosin maksuaikaa vuoteen 1879 asti. Tuolla velkakirjalla Wiinikainen oli hankkinut omistukseensa Jyväskylän Tourulassa sijainneen Kankaan tehdasalueen.

⁶¹² JMA, JRO, Konkurssiasiain asiakirjavihkot 1877, Taipaleen akti, velkojien vaatimuskirjeet liitteineen, erit. Tobias Ristonmaa raastuvanoikeudelle 16.2.1878; pesäluetelo14.11.1877; JMA, JRO, 13.5.1878 § 394.

Vuonna 1878 konkurssiin hakeutuneen kauppahuone Häggman & Co:n ainoan osakkaan Antti Turdiaisen kesä 1878 oli mennyt kaupunginpalvelijan esittämien vekseliprotestien vastaanottamiseen ja yhä uusien ulosottotuomioiden kuuntelemiseen kaupungin raastuvanoikeudessa. Konkursissa lopulta valvotusta yli 125 000 markan velkasummasta yli 42 000 markkaa oli vekselivelkaa. Näistä vekseliveloista yli 14 000 markkaa oli jo voittanut ulosottotuomion. Kauppahuoneen varaston arvo oli noin 36 000 markkaa, joten velkataakka oli melkoinen. Lopullinen piste Turdiaiselle oli viipurilaisen kauppahuoneen reilun 2 900 markan suuruisen vekselin vuoksi marraskuussa 1878 toteutettu ulosmittaus. Kului enää vajaa viikko, kun kauppiaas laittoi hanskat tiskiinkin ja lopetti yrityksensä.⁶¹³

Vekseliyrittäjien nousu ja tuho

Vekseleiden diskonttauksen aloitus tarkoitti paremmin saatavilla olevaa luottoa. Luottojärjestelmän murroksen ja vararikkojen määrän kasvun lisääntymisen välistä yhteyttä havainnollisti erityisen hyvin niin kutsuttujen vekselirinkien vararikot.

Ensimmäinen kokemus uudenlaisen vekseliluottojärjestelmän häiriöalttiudesta saatiin Krimin sodan aikana. Suomen Pankki halusi helpottaa sodan aiheuttamaa liikepulaa diskonttaamalla enemmän vekseleitä kuin sillä oli aikaisemmin ollut tapana.⁶¹⁴ Aikalaisnäkemysten mukaan vekseliluototus syvensi kuitenkin sodan aiheuttamaa taloudellista ahdinkoa, koska vekseleitä oli liikenteessä enemmän kuin niille oli katetta. Puhuttiinkin jo liian pitkälle menneestä keinottelusta ja holtittomasta luotonannosta.⁶¹⁵

Vaasassa vekselirenkaiden romahduksista saatiin esimakua 1860-luvun puolivälissä. Helmikuussa 1866 kaupungissa alkoi kolme suurta kauppiaasvararikkoa. Jokainen niistä keräsi paikalle yli kuusikymmentä velkojaa. Vararikko-oikeudenkäynneissä paljastui, että kauppiaat olivat oppineet nopeasti hyödyntämään pankkilaitoksen uudenlaista luotonantopolitiikkaa.⁶¹⁶ Carl Emil Löfgren, Henrik Johan Sjöberg ja Fritiof Nevander olivat rahoittaneet kohtuullisen tuoreita kauppiaasuriaan lukuisilla keskenään asetetuilla, hyväksytyillä, siirretyillä ja pankkeihin diskontatuilla vekseleillä. Vekselirinkiin liittyi lisäksi pienemässä roolissa myös muutama muu liikemies.⁶¹⁷ Ruotsin puolella vastaavaa oli todistettu jo 1810-luvun puolivälissä. Tällöin joukko uusia kauppiaita oli alka-

⁶¹³ JMA, JRO, 9.11.1878 § 1079; 23.11.1878 § 1147; 21.6.1879 (ei §); JMA, JRO, Konkursiasiain asiakirjavihkot 1878, Häggman & Co:n akti, Häggman & Co:n omaisuusluettelo.

⁶¹⁴ Kuusterä ja Tarkka 2011, 262–265.

⁶¹⁵ Kallioinen 2002, 156.

⁶¹⁶ VMA, VRO, 5.2.1866 § 4; 19.2.1866 § 3; 26.2.1866 § 4; 28.1.1867 (ei §); 25.2.1867 (ei §); VMA, VRO, Konkursiasiakirjat, Sjöbergin akti, Henrik Johan Sjöberg raastuvanoikeudelle 12.2.1866.

⁶¹⁷ Näitä olivat Löfgrenin sukulainen kauppiaas A. W. Löfgren, pietarsaarelainen kauppiaas Carl Johan Thedén, konkurssin aikaan jo edesmennyt kokkolalainen kauppiaas William Sneckendahl sekä vaasalaiset räätäli Karl Johan Wretman, kauppiaas A. H. Nyström ja satulaseppä Otto Theodor Widgrén.

nut kirjoittaa keskenään juoksevia velkakirjoja, joita käytettiin vakuuksina muunlaisen luoton saamiseen.⁶¹⁸

Kauppias Löfgreniltä velottiin konkurssissa yhteensä lähes sataa velkaa. Niistä lähes puolet perustui vekseliin. Vekseleistä parisentoa kymmentä oli edellä mainittujen velallisten keskenään solmimia. Toinen suuri velkajoukko muodostui kauppatilille ostetuista tavaroista. Löfgren oli siten saanut ostettua edelleen myytävää myös tilivelaksi. Sjöbergin ja Nevanderin velkaluettelot näyttivät pääpiirteissään samanlaisilta. Löfgrenin kaikkien vekselivelkojen summa nousi yli 60 000 markkaan. Vekseleillä tehdyt summat olivat siten kohtalaisen suuria. Kaikki vekselit olivat konkurssin aikaan korkeintaan puoli vuotta vanhoja. Vekseliluottohanat olivat siten menneet kiinni vuoden 1865 lopulla, jolloin pankit myös aloittivat takaisinperinnän. Tämä erosi aikaisemmasta. Mahdollisesti useita vuosia vanhat velkakirjaluotot perinnän ja siten vararikon syynä alkoivat korvautua lyhytaikaisilla ja siten nopeasti vaikeuksiin johtavilla lainoilla.

Käytännössä pankit, kuten muutkin vekselivelkojat, joutuivat valvomaan vekselisaamia kaikkien osapuolten konkurssissa, sillä vekselin oli voinut diskontata sen alkuperäinen asettaja tai hyväksyjä ja vekselivelan takaisinmaksusta olivat vastuussa kaikki siihen roolissa tai toisessa osallistuneet henkilöt⁶¹⁹ Löfgrenin konkurssissa velottiin eniten Löfgren hyväksymiä vekseleitä. Lisäksi käsiteltiin vekseleitä, joissa Löfgren oli siirtäjänä. Vain kahdessa kauppias oli ollut vekselin asettaja, ja muutamissa diskonttaaja Suomen Pankkiin tai Yhdyspankkiin. Kahta lukuun ottamatta kaikki vekselit olivat diskontattu pankkiin. Vekseliluoton pystyi siten muuttamaan nopeasti kuivaksi käteiseksi lähimmässä pankissa, jos pankki vain arvioi vekselin haltijan tarpeeksi maksukykyiseksi. Uusi vekseliluottojärjestelmä erosi siten merkittävästi entisestä ulkomaankaupan rahoitukseen liittyneestä luottokaupan maksujärjestelmästä.

Pankkien mahdollistama vekseliluoton kiertokulku näkyi konkreettisesti kokkolalaisen kauppiaan William Sneckendahlin ja Löfgrenin välisessä vekselitoiminnassa. Ensimmäinen mainittu asetti Löfgrenille 6 000 markan vekselin kuuden kuukauden maksuajalla 1.7.1865. Vekseli oli lyhennys Löfgrenin yli 11 000 markan suuruiseen tilivelkaan Sneckendahlille. Diskonttaamalla asettamansa vekselin Suomen Pankkiin Sneckendahl sai käteistä. Näin pankista tuli Löfgrenin tiliostosten rahoittaja ja vekselivelan velkoja. Jos pankki ei saanut maksua Löfgrenin konkurssista, se tavoitteli maksua Sneckendahlin kuolinpesältä. Sama kuvio toistui eräissä Yhdyspankkiin diskontatussa vekselissä, jossa roolit olivat kääntyneet toisin päin. Samoihin aikoihin asetetun ja saman suuruisen vekselin oli tällä kertaa asettanut Yhdyspankkiin Löfgren Sneckendahlin hyväksyttäväksi.⁶²⁰

Vekseleiden aiheuttamat ongelmat nousivat esiin myös oululaisen kauppiaan Johan Wilhelm G:son Snellmanin kirjeessä serkulleen, senaattori J. V. Snellmanille. Kauppias päivitteli tammikuussa 1866, kuinka vararikoon ajautunut kauppias J. J. Boström oli vetänyt vekseli- ja diskonttauskierteeseensä

⁶¹⁸ Adamson 1996, 146–147.

⁶¹⁹ Konkurssiin hakeutuivat Sneckendahlin kuolinpesän lisäksi ainakin A. W. Löfgren, A. H. Nyström ja K.J. Wretman, *Elinaikana tehdyt konkurssit Vaasassa 1820–1870*.

⁶²⁰ VMA, VRO 28.1.1867 (ei §).

monia tuttaviaan. Tästä arvioitiin olevan vaarana uusien konkurssihakemusten jättäminen. Boströmin tila oli tullut kauppias Snellmanille yllätyksenä.

Boströmiä on täällä aina pidetty varakkaana miehenä, koska ei ole voitu aavistaa-kaan hänen vekselikierrettään. Sen tähden hän pystyi myös niin helposti vetämään toverinsa mukanaan turmioon. Tämän takia hänen vararikkonsa herättikin yleistä hämmästyä.⁶²¹

Vekseliporukka oli esimerkki aikaisemmassa tutkimuksessa mainituista takaus- ringeistä ja konkurssien ketjuuntumisesta.⁶²² Nämä on liitetty aikaisemmassa tutkimuksessa erityisesti maaseudun talollisten luottotoimintaan sekä tiettyihin taloudellisiin kriisiaikoihin. Tällöin on korostettu etenkin huonojen taloudellisten aikojen kiihdyttämää velkojen irtisanomista ja takaisinperintää.⁶²³ Luottovä- lineiden laadusta ei ole keskusteltu. Tunnetuin epäonnen ketjuuntumistapaus lienee 1860-luvulla sattunut Tampereen Pellava ja Rautateollisuus Osakeyhtiön omistajien konkurssien ympärille liittynyt konkurssisuma. Sen seurauksena useat korkeassa taloudellisessa asemassa olleet perheet ja yritykset tekivät vara- rikon.⁶²⁴ Myös vastaperustettu Yhdyspankki oli vaikeuksissa lainoitettuaan näi- tä yrittäjiä ja yrityksiä vekseliluotoin.⁶²⁵ Tarjolle tullut helposti saatava vekseli- luotto loi siten yhtäältä kasvualustaa yritystoiminnan kasvattamiseen ja se tar- josi mahdollisuuksia riskinottohalukkaille ja yritteliäille yksilöille. Samalla se kuitenkin asetti toimijat uudella tavalla haavoittuvaisiksi liiketoimintaympäris- töä ulkopäin horjuttaville tekijöille, kuten markan hopeaan kiinnittämisen aihe- uttamalle revalvaatiolle ja katovuosille.⁶²⁶ Toisaalta myöskään pankit eivät ol- leet varautuneet kaikkiin vapautuneiden luottomarkkinoiden seurauksiin.

Velkojen ketjuuntuminen ja takausvelat näyttävätkin olleen vararikkoja laajemmin selittävä tekijä vasta tässä vaiheessa. Tutkituissa vararikoissa ta- kausvelkojen määrä oli kaiken kaikkiaan vähäinen. Myös vararikkoisten omissa kuvauksissa takausvelat nousivat harvoin esiin ennen 1860-lukua, vaikka toki takaukset saattoivat kenties sisältyä yleisesti ja erittelemättä menetyksien ja on- nettomuuksien selityskuvastoon.⁶²⁷ Kyseisellä vuosikymmenellä takauksia syyttäneitä velallisia oli jo viisi. Yksi näistä oli jo mainittu suurkauppias Nils Petter Åberg, jonka konkurssissa velotuista veloista yli kolmasosa perustui Åbergin takaamaan lainaan.⁶²⁸ Toisin kuin vekselivelkoihin toisilleen takuuseen menneet uudemmat edellä kuvatut uudet tulokkaat, vanhan polven kauppias Åberg oli taannut useiden säätyveljiensä velkakirjavelkoja. Osa takausveloista liittyi edellä mainittuun Tampereelta säteilevään vararikkosumaan.

⁶²¹ Yksityiskirje Johan Wilhelm g:son Snellman Johan Wilhelm Snellmanille 24.1.1866.

⁶²² Esim. Nyberg 2007, 73.

⁶²³ Esim. Kuusterä 1987, 53.

⁶²⁴ Von Bonsdorff 1956a, 253–264; von Bonsdorff 1956b, 229–250; Ojala 1999a; Ojala 1999b, 294–300.

⁶²⁵ Granfelt 1912, 75–76. Vekselivelat aiheuttivat 1860-luvun talouskriisin aikaan pa- himmat ongelmat myös Suomen Pankille. Vuonna 1867 yli 35 % vekseliluotoista jou- duttiin siirtämään epävarmoihin saataviin, Kuusterä ja Tarkka 2011, 124, 262–267.

⁶²⁶ Esim. Kuusterä 1981, 369; Kuusterä 1995, 69; Pekkarinen 2007, 26.

⁶²⁷ Esimerkiksi lasimestari Lars Löfgrenille takaus oli velallisen itsensä mukaan vaikea onnettomuus, HMA, VRO, 20.2.1832 § 32.

⁶²⁸ Ks. Liite 3. Ks. myös Kallenautio 2006, 339.

Kotimaan sisäisille markkinoille levinneisiin vekseleihin sisältyi mahdollisuus niiden väärinkäyttämiseen. Tästä oli jo saatu ensimmäiset kokemukset uuden konkurssilain säätämisen alla. Uudessa konkurssisäännössä tuomittiin huolimattomuudeksi ja kevytmielisyydeksi varojen kadottaminen vekseleiden kautta. ”Weijaileminen vekselikaupoissa”⁶²⁹ koitui esimerkiksi 1870-luvun puolivälissä vaasalaisen kauppiaan August Gårdströmin kohtaloksi. Suomen pankin vireille laittaman vaatimuksen seurauksena hänet tuomittiin kahdeksi kuukaudeksi vankilaan, kansalaisluottamuksensa menettäneeksi ja työpakon alaiseksi konkurssissa maksamatta jääneiden velkojen tähden. Kauppias oli jatkanut liikettään maksukyvyttömyyden havaitsemisen jälkeen ja tehnyt uutta rahaa ristiin rastiin asetetuilla ja diskontatuilla vekseleillä.⁶³⁰

Virallisten luottolaitosten lisääntyneen luotonantopolitiikan seurauksena yritteliäisyyden ja vaurastumisen mahdollisuudet olivat kuitenkin aikaisempaa useamman ulottuvilla. On toissijaista, oliko vekseleillä rahan tekeminen moraalisesti oikein vai väärin. Toisinaan aikakauden yksilöt kuvataan velkojien ja olosuhteiden armoilla olleiksi uhreiksi. Totta onkin, että velallinen saattoi menettää esimerkiksi kotinsa ankaran takaisinperinnän vuoksi.⁶³¹ Uhri -näkökulma jättää kuitenkin huomiotta sen, että alun perin luoton ottaminen ja velkaantuminen kertoivat siitä, että aikalaiset tarttuivat hanakasti kaikenlaisiin tilaisuuksiin parantaa elintasoja. Lainarahan avulla elintason ylläpito ja parantaminen tarkoittivat kuitenkin samalla astumista riskin maailmaan. Kuten Julian Hoppit asian ilmaisi, taloudellinen kasvu vaati aina myös spekulatiivisia ja riskialttiita toimia.⁶³²

3.5 Taloudellisen murroskauden seurauksia

Kokeneiden epäonnesta uusien yrittelijöiden yritykseksi ja erehdykseksi

Konkurssi ajoittui autonomian alkukaudella keskimäärin aktiivisimpaan, mutta jo melko vakiintuneen elämänkaaren vaiheeseen. Avioliitto oli useimmiten jo solmittu, ja perheessä saattoi olla vielä alaikäisiä lapsia. 1820-luvulta 1860-luvun puoliväliin vaasalaiset vararikkoiset olivat konkurssin alkaessa keskimäärin 39-vuotiaita (N=35). Jyväskylässä tavallisen konkurssin tekijät olivat kaupungin perustamisesta 1860-luvun loppuun noin 36 vuotiaita (N=12).⁶³³ Tämä oli melko luontevaa, sillä esimerkiksi kauppiasvala vannottiin tuolloin tavallisesti yli 30-vuotiaana.⁶³⁴ Autonomian alkukauden keskimääräisestä kaupunkivararikkoisesta esimerkiksi sopi hyvin kauppias Jakob Christian Hartman. Konkurssin alkaessa 37-vuotiaalla Hartmanilla ja hänen vaimollaan oli yhdek-

⁶²⁹ KS 1868 luku 6 § 88.

⁶³⁰ VMA, VRO, 15.11.1875 (ei §) (Cba:7).

⁶³¹ Ks. esim. Kaukovalta 1931, 666–667; Kaarniranta 2001, 143–147.

⁶³² Hoppit 1986, 56.

⁶³³ Vararikkoisten ikien ja urien pituuksien analyysi perustuu prosopografisiin tietokantoihin *Elinaikana tehdyt konkurssit Vaasassa 1820–1870* ja *Elinaikana tehdyt konkurssit Jyväskylässä 1837–1879*.

⁶³⁴ Keskinen 2012, 64.

sän ja kuusi vuotiaat pojat sekä kuukauden ikäinen tytär.⁶³⁵ Jos konkurssi itsessään aiheutti ainakin hetkellisen toimeentulon kriisin, ahdinkoa ja huolta syvensi huollettavien joukko. 1870-luvulla Jyväskylässä vararikontekijät nuortuivat keskimäärin noin 32 vuotiaiksi. Vararikkoisten iät olivat siten hienoisessa laskusuunnassa.⁶³⁶

1800-luvun ensimmäisen puoliskon vararikoista suurin osa sattui vakiintuneille, pitkään toimineille porvareille. Jo mainitun vaasalaisen Nils Petter Åbergin 23 vuotta kestänyt, konkurssiin päätynyt kauppiasura oli varsin tavallinen. Niistä vuosien 1820 ja 1860 väliin sijoittuvista vaasalaisista tapauksista, joista tieto on saatavilla (N=22), kauppiasura kesti keskimäärin noin 13 vuotta, pisimmän uran yltäessä 37 vuoteen.⁶³⁷ Tieto konkurssin tehneiden käsityöläisten uran pituudesta Vaasassa 1860-luvun loppuun asti on saatavilla vain alle puolesta tapauksia. Näiden urien keskiarvoinen pituus oli kauppiaiden lailla noin 13 vuotta.⁶³⁸

Koska porvareiden uran pituuden selvittämisessä tässä hyödynnetty sekundaarinen lähde päättyy vuoteen 1852⁶³⁹, tämän jälkeiseltä ajalta tieto elinkeinonharjoittamisen aloittamisesta on saatavilla vain muutamista tapauksista. Tätä kautta on kuitenkin mahdollista päätellä, että Vaasassa 1860-luvulla vararikkoon joutuneista kauppiaista vain kolme sai kauppiaan oikeudet ennen vuotta 1852. Tämä viittaa siihen, että 1860-luvulla vararikkoon joutuminen kosketti lyhyemmän aikaa kauppa- tai käsityöelinkeinoja harjoittaneita.⁶⁴⁰

Myös Jyväskylässä konkurssi liittyi kaupungin perustamisesta 1860-luvun alkuun asti vakiintuneeseen porvarielinkeinonharjoittamiseen. 1850-luvulla keskimääräinen jyväskyläläinen porvarivararikkoinen oli harjoittanut liiketöitä noin yhdeksän vuotta (N=7). Seuraavalla vuosikymmenellä keskiarvo vielä hieman nousi, kun 1860-luvun jälkimmäisen puoliskon vaikeat ajat veivät mennessään kohtalaisen pitkään kaupungin nuorilla markkinoilla toimineet neljä kauppiasta ja yhden kellosepän.

⁶³⁵ Lasimestari Lars Petter Löfgrenillä oli puolestaan huollettavanaan kuusi alle kymmenvuotiaatalasta, ja konkurssin jälkeen (1831) pariskunta sai vielä ainakin yhden lapsen, HISKI: Vaasan seurakunta, kastetut 1803–1855.

⁶³⁶ Esimerkiksi 1830-luvun Vaasassa konkurssi kosketti keskimäärin 45-vuotiaita. 1850-luvulla konkurssihakemuksen jättäjät olivat noin 34-vuotiaita (N=12). 1860-luvun ensimmäisellä puoliskolla konkurssi kohtasi jälleen noin nelikymppisenä (N=15). Yksittäisten konkurssintekijöiden iät tosin vaihtelivat melko paljon. Vaasassa vanhin vararikkoinen oli 63- ja nuorin 24-vuotias.

⁶³⁷ Mäkelä 1985, 457.

⁶³⁸ Pisin ura oli takanaan värjäri Gustaf Erik Fineliuksella, joka oli harjoittanut toimeaan 27 vuotta. 1880-luvulta tunnetaan tosin tapaus, jossa kaupungissa 41 vuotta kupariseppänä toiminut Severin Kellroos luovutti omaisuutensa velkojille. Lyhyimmän aikaa elinkeinoja harjoittivat leipurit Fredrik Bergman (1843) ja Johan August Lassander, joiden elinkeinonharjoitus päättyi konkurssiin jo noin kolmen vuoden kuluttua elinkeinoluvan saamisesta, *Elinaikana tehdyt konkurssit Vaasassa 1820–1870*.

⁶³⁹ Anneli Mäkelä on kerännyt tiedot kauppiaasoikeuksien saajista Vaasan maistraatin pöytäkirjoista. Myös pöytäkirjoissa on joitakin aukkoja myös vuoteen 1852 asti, joten täydellistä tietoa kauppiaasoikeuksien saamisista ei ole saatavilla, Mäkelä 1985, 460–467.

⁶⁴⁰ Pitkään markkinoilla toimineita 1860-luvun konkurssintekijöitä olivat Carl Leonard Lindeqvist (13 vuotta kauppiaina), Petter Wilhelm Hägglund (37), Carl Johan Björkman (22), Johan Gabriel Ståltz (22), Erik Emanuel Kock (19) ja Nils Petter Åberg (23).

Autonomian alkukaudella vararikossa ei siten useinkaan ollut kyse uuden yrittäjän nopeasta yrityksestä ja erehdyksestä. Konkurssi uhkasi pikemminkin vanhoja, pitkään toimineita henkilöitä ja yrityksiä. Tämä on vastoin tyyppillistä liiketoimintahistoriallisessa tutkimuksessa jaettua näkemystä, jonka mukaan yritys- ja elinkeinotoiminnan vaaranvuodet ajoittuvat toiminnan ensimmäisiin vuosiin.⁶⁴¹ Vararikon kohdistuminen nimenomaan pidemmän aikaa elinkeinoa harjoittaneisiin on havaittu myös 1700- ja 1800-lukujen taitteen lontoolaisiin kauppiaskonkursseihin keskittyneessä tutkimuksessa.⁶⁴² Suomessa tilannetta selitti ainakin osittain kaupunkimarkkinoiden sulkeutuneisuus. Se suojeli markkinoille päässeitä toimijoita.

Toisaalta velallisen oli kuitenkin vaikea muuttaa suuntaa. Jos maksukyky heikkeni, varttuneempikin toimija saattoi ajautua liian syvälle velkakierteeseen, josta tämä ei enää kyennyt nousemaan maksukykyiseksi. Tätä selittivät osaltaan alikehittyneet luottomarkkinat. Viralliset luottomarkkinat olivat ohuet ja ylimpien yhteiskuntaryhmien tarpeisiin keskittyneet. Saatavilla ei välttämättä ollut nopeasti uutta luottoa erääntyneiden velkojen maksuun. Tutkimusta ei ole siitä, missä määrin markkinoilla toimi esimerkiksi nopeasti rahaa tarjoavia koronkiskureita ja panttilainaamoja, joista saatavilla ollut luotto oli monin paikoin Eurooppaa tärkeä alempien yhteiskuntaryhmien keino tasata toimeentulokriisensä.⁶⁴³ Tämänkaltaiset luottolähteet ja varsinkaan alempien yhteiskuntaryhmien harjoittama naapuriapu eivät riittäneet suurten luottojen kanssa vaikeuksiin joutuneita – ainakaan loputtomiin. Yksityisten luotonantajien luotonantokyky oli myös altis olosuhteiden muutoksille. Yksityisten lainamarkkinoiden puskurit kriisitilanteita vastaan olivat vähäiset. Luottomarkkinoiden alikehittyneisyys saattoi siten katkaista myös pitkään porvarielinkeinoa harjoittaneen uran.

Vuosisadan kuluessa vararikoon jouduttiin entistä nopeammin itsenäisen elinkeinon harjoittamisen aloittamisen jälkeen. Esimerkiksi Jyväskylässä sahausrajoitusten poistumisen ja puutavaran kysynnän kasvun ja hintojen nousun myötä 1870-luvulla syntyneen tukkihuuman mukanaan tuoma äkillinen vaurastuminen lisäsi ostovoimaa ja kysyntää.⁶⁴⁴ Vuosikymmenen aikana kaupungissa koettiin lukuisia nuoren yritystoiminnan epäonnisia loppuja. Konkurssin tehneiden kauppiaiden, käsityöläisten ja muiden elinkeinonharjoittajien ura oli tällöin kestänyt keskimäärin noin viisi vuotta (N=17). Jos vararikkoisten joukosta poistetaan ne henkilöt, joiden yritystoiminta oli kestänyt yli kymmenen vuotta, keskiarvo laskee kahteen ja puoleen vuoteen. Liiketoiminnan perustamisesta kestävämmälle pohjalle saatiin räikeimmät esimerkit, kun vuosikymmenen lopulla kaupungissa kolme kauppiaksi ryhtynyt jätti konkurssihaikemuksen muutamassa kuukaudessa porvariluvan saamisesta.⁶⁴⁵ Nopean yrityksen ja erehdyksen kohtalot alkoivat siten paikoitellen jo hieman ennen elin-

⁶⁴¹ Esim. Hall 1995. Kootusti keskustelusta ks. Scanton ja Fridenson 2013, 109; Napolitano et al. 2015.

⁶⁴² Schulte Beerbühl 2008, 76.

⁶⁴³ Ks. Hoffman, Gilles ja Rosenthal 2000; Fontaine 2014.

⁶⁴⁴ Tommila 1972, 184–205.

⁶⁴⁵ Juho Manninen sai kauppiaan oikeudet 22.11.1875, Juho Toivainen 23.2.1878, Sergei Dunajeff 21.4.1879, Tommila 1970a, 285, 298, 305.

keinovapautusta. Vastaavanlaisia muutaman kuukauden mittaisia konkursiin päätyneitä uria ei kaupungissa aikaisemmin ollut, eikä ollut seuraavalla vuosikymmenelläkään.

Vararikon tekeminen entistä nuorempana alkoi siis jo ennen elinkeinotoimintaa säädelleiden rajoitusten lopullista purkamista 1879. Tämän taustalla vaikutti ennen kaikkea luoton saannin helpottuminen. Myös tuoreet yritystoiminnan tulokkaat saattoivat saada luottoa. Se yhtäältä mahdollisti liiketoimien harjoittamisen ilman merkittäviä pääomia. Toisaalta velkarahalle perustuvat liiketoimet olivat väistämättä riskialttiita. Kuten Edward J. Balleisen toteaa, innokkuus työllistää itsensä yritystoiminnalla synnytti ironisesti epäonnistumisen tärkeimmän syyn.⁶⁴⁶ 1870-luvun jyväsyläläisten nuorten yrittäjien konkurssien taustalla ei ollut niinkään tietotaidon puute, sillä useampi heistä oli suorittanut teoreettisia kaupallisen alan opintoja että harjoitellut useita vuosia kauppiaan opissa. Merkittävämpää olivat puutteelliset pääomat ja kysynnän voimakkaat vaihtelut. Näistä riskeistä huolimatta itsensä työllistäminen yritystoiminnalla oli vetovoimainen mahdollisuus tavoitella korkeampaa elintasoja ja arvokkaampaa asemaa kaupunkien sosiaalisessa hierarkiassa.

Ikää ja uran keskimääräistä kestoja tarkastellen termi epäonnistuminen kuvaakin heikosti useimpia tapauksia.⁶⁴⁷ Pian yritystoimintaan ryhtymisen jälkeen konkurssiin ajautuneilla toiminnan edellytykset olivat tuskin liki missään olosuhteissa alttiit onnistumiselle. Etenkään vanhuuden päivillään omaisuutensa velkojille luovuttaneita tuskin voi pitää epäonnistuneina. Pitkään, jopa vuosikymmeniä, markkinoilla pysyminen oli kohtuullinen suoritus.

Esimerkiksi vaasalaisen kauppaneuvos Johan Grönbergin nuorin aikuisikäen elänyt poika Adolf Fredrik Grönberg jätti omaisuutensa velkojille korkeassa seitsemänkymmenen vuoden iässä vuonna 1885. Aikakaudelle tyypillisesti kummoisia perusteluja ei konkurssihakemuksessa selitetty. Myös tuomiokirjoihin kirjattu tuomio oli yhtä niukka. Grönbergillä oli joka tapauksessa takanaan monipolvinen yrittäjän elämä. Kauppaneuvos oli kouluttanut poikansa ylioppilaaksi Helsingissä. Tämän jälkeen ura urkeni ensin isän ruukkien hoidossa, kunnes Grönberg perusti oman paperitehtaan. Konkurssiin Grönberg meni kauppiaan tittelillä. Tässäkään tapauksessa toisesta sukupolvesta ei kuitenkaan löytynyt kauppaneuvoksen varoista yrittäjää. Vähitellen kaupasta teollisuuteen siirtyneen Grönbergin suvun asema Vaasassa hiipui.⁶⁴⁸

Alemmat kaupunkilaiskuntaryhmät mukaan markkinatalouteen ja alttiiksi sen riskeille

Käsityöläiset olivat perinteisesti kaupunkiyhteisöjen hierarkiassa suurkauppiaiden ja työväen välissä. Valtaosa heistä oli pienyrittäjiä. Vuosisadan edetessä käsityöläisten verstaista kasvoi myös useampia käsipareja työllistäviä tehtaan kaltaisia laitoksia. Itsenäisenä ammatinharjoittajana valtaosa käsityöläisistä kan-

⁶⁴⁶ Balleisen 2001, 15.

⁶⁴⁷ Ks. myös Mokyr 2010, 198–199.

⁶⁴⁸ Vaasan Konkurssiasiaain diaari 19.1.1885; VMA, VRO, 6.7.1885 (ei §); Vaasan seurakunta, kastetut, 24.7.1814; Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852: Adolf Fredrik Grönberg; Mäkelä 1985, 61, 230.

toi kuitenkin kauppiaiden lailla taloudellisen toimintansa riskin. Verrattuna kauppaliiketoimintaan käsityöläisen todennäköisyys joutua luovuttamaan omaisuutensa velkojille oli kuitenkin pieni (Taulukko 10). Myös Vaasassa käsityöläisten vararikon todennäköisyys oli merkittävästi vähäisempi kuin kauppiaiden: vuonna 1876 kaupungeissa toimineista käsityöläisistä kolmetoista prosenttia teki Vaasassa konkurssin vuosisadan loppuun mennessä.⁶⁴⁹

Ensimmäisille valtakunnallisen pitkittäisaineiston vuosille käsityöläisten vararikkoja osui niin vähän, että käsityöläisten konkurssiriskin muutoksesta ei voi muodostaa kovin tarkkaa käsitystä. Toisaalta elinkeinojen vapautumisen jälkeiseltä ajalta riskiä ei voi laskea, koska käyttökelpoista valtakunnallista tilastoa käsityöläisten määrästä ajalla ei ole saatavissa. Tietyin käsityöläisten määrään ja määrittelyyn liittyvin varauksin voi kuitenkin sanoa, että käsityöläisten taloudellinen toiminta muuttui epävarmemmaksi vuosisadan edetessä.⁶⁵⁰

TAULUKKO 10 Käsityöläisten konkurssiriski (konkurssia / 1 000 kauppiasta).

	Käsityöläisten määrä	Konkurssien määrä	Konkurssiriski (per 1 000 käsityöläistä)
1820	3 520	1	0,28
1830	4 250	2	0,47
1840	4 520	3	0,66
1850	5 470	5	0,91
1860	5 420	10	1,85
1870	5 440	12	2,2
Yhteensä	28 620	33	KA 1,06

Lähde: *Omaisuudenluovutukset velkojille kaikissa Suomen kaupungeissa 1810, 1820, 1830, 1840, 1850, 1860, 1870, 1880, 1890, 1900*; Schybergson 1980b, 428.

Vaikka asiaa ei tässä ole voitu empiirisesti todennettu, käsityöläisvararikkojen vähyys vuosisadan alkupuoliskolla johtui todennäköisesti siitä, että maksukyvyttömyyteen ajautuneiden pesien tilanne hoidettiin jotenkin muutoin kuin konkurssin kautta. Pesissä saattoi olla niin vähän omaisuutta, että konkurssi ei ollut tarpeen tai edes mahdollinen.

Elinkeinojen vapautuminen vaikutti erityisesti käsityöalojen pienyrittäjiin kasaten uusien yrittäjien ongelmia tähän ryhmään. Tuotteiden valmistaminen ja myyminen ei pienessä mittakaavassa vaatinut sellaisia pääomia kuin kauppaliiketoimintaan ryhtyminen. Itsenäisen elinkeinotoimen tukena olivat myös parantuneet mahdollisuudet lainan saantiin työvälineiden ostamiseksi ja kysyn-

⁶⁴⁹ *Vaasan omaisuudenluovutukset 1817–1900*; Forselius 1876, 93.

⁶⁵⁰ Viimeistään vuodesta 1870 alkaen virallisissa väestötilastoissa käsityöläisten lukumäärään on sisällytetty myös teollisuuden työntekijöiden määrä. Tätä teollistumisen synnyttämää palkkakäsityöläisten joukkoa ei väestötilastoista tai sen paremmin konkurssikuulutuksista voi useimmiten erottaa itsenäisistä käsityöläismestareista. Tiedetään kuitenkin, että elinkeinonvapautuksen jälkeen suuri määrä kisällejä ja muista ammateista tulevia ammatinharjoittajia ryhtyi itsenäisiksi käsityöläisammattin harjoittajiksi. Käsityöläisten määrästä ja ammatin luonteesta Kuopiossa ks. Nummela 1989, 6.

nän notkahdusten yli auttamiseksi. Lisääntynyt keskinäinen kilpailu olikin vuosisadan lopun käsityöläisten suurin huolenaihe.⁶⁵¹ Silti vuosisadan loppu oli sinänsä hyvää aikaa olla käsityöläinen, vaikka kilpailun lisääntymisen ohella kotitarvetuotanto, teollisuus ja tuontituotteet loivat haasteita käsityöelinkeinoon harjoittajille. Tehdasteollisuuden tuotteista suuri osa vastasi kuitenkin kasvaneeseen kysyntään maan rajojen ulkopuolella. Lisäksi kaupungistuminen, väestönkasvu, raha- ja uudenlaisen luottotalouden laajeneminen loivat lisääntyvää kysyntää myös käsityöläisten tuottamille tuotteille. Tämä myös veti uusia käsityöläisyrittelijöitä markkinoille niiden avauduttua. Vararikon uhan alaiseksi asettui näin yhä suurempi itsenäisen pienelinkeinoon harjoittajien joukko. Käsityöläisten vararikkoriskin kohoaminen 1800-luvun lopulla ilmensi siten pikemminkin makrotasolla taloudellisen dynaamisuuden lisääntymistä kuin taloudellista ahtautta, vaikka yksilötasolla vararikko oli aina kriisi toimeentulolle. Siten käsityöläisten lisääntyneet vararikot eivät vielä laajassa mitassa johtuneetkaan teollisuuden ja teollisuustuotteiden paineesta.

Jos luottomarkkinoiden vallankumous ja muu yhteiskunnallinen muutos vaikuttivat joihinkin yhteiskuntaryhmiin perinpohjaisesti, näitä olivat kaupunkiyhteisöjen vähempiosaiset. Vaikka talouden epätasa-arvoisuus oli vuosisadan lopulla syvää, kenties syvimmillään koko vuosisadalla, rautateiden rakennus, sahateollisuuden laajeneminen ja kaikkalainen muu teollistuminen lisäsivät tienestien hankkimisen mahdollisuuksia ja nostivat siten myös alempien ryhmittyneiden, kuten teollisuus- ja kaupunkityöväestön, varallisuutta ja reaalityökojoja.⁶⁵² Tämä taas tarkoitti mahdollisuutta tavoitella parempaa elintasoja sekä osallistua kuluttajina syntymäisillään olevaan uudenlaiseen kulutusyhteiskuntaan. Yhä useampi alkoi samaan aikaan päästä käsiksi vähintään uudenlaiseen vekseliluottoon.⁶⁵³ Kun vuosisata eteni kohti loppuaan, vekseliluotolle perustunut velkaantuminen tuli yhä tavallisemmaksi ilmiöksi. Näin oli paitsi 1870-luvun Jyväskylässä kauppiaksi ryhtyneillä, myös vuosisadan lopun eri alojen käsityöläisillä, konttoristeilla kuin työmiehiltäkin.⁶⁵⁴ Helsingissä vuosisadan vaihteessa vararikkoon mennyt puuseppä kertoi olevansa velkasuhteessa neljään eri pankkiin kuuden vekselin kautta.⁶⁵⁵ Jyväskylässä käsiteltiin 1890-luvun puolivälissä suutarin konkurssia. Vaikka suutari hakeutui vararikkoon suoras-

⁶⁵¹ Ks. Hjerppe 1981, 214–216, 220, 223–225; Hjerppe ja Mauranen 1990, 162–164; Nummela 1989, 61–64, 68; Haapala 1986, 110; Heikkinen ja Hoffman 1982; Heikkinen ja Hjerppe 1986, 44–45.

⁶⁵² Esim. Alanen 1957, 368. Tulo- ja varallisuuseroista autonomian aikana Nummela ja Laitinen 1986, 19–21; Heikkinen, Hjerppe, Kaukiainen, Markkanen ja Nummela 1987, 84; Heikkinen 1997, 187–188, 192. Ks. myös Heikkinen 1992; Voutilainen 2016. Alempien yhteiskuntaryhmien säästämiskyvystä ks. Kuusterä 1995, 90, 96–97.

⁶⁵³ Ks. myös Alanen 1957, 406–407, 428.

⁶⁵⁴ JMA, JRO, Konkurssiain asiakirjavihkot 1870–1880. Ks. myös esim. JMA, JRO, Konkurssiain asiakirjavihkot 1895–1896, Kansasen akti, K. Oittisen velkavaatimus Kansasen konkurssipesälle 17.8.1891; JMA, JRO, Konkurssiain asiakirjavihkot 1891–1893, Lönnbergin akti, K. G. Herranen raastuvanoikeudelle 24.4.1893. Ks. myös Turunen 2012, 59, 61–62, 76–84.

⁶⁵⁵ KA, HRO, Konkurssiain asiakirjat, Laaksosen akti, Johan August Laaksosen pesäluettelo 26.10.1899.

taan rutiköyhänä, löytyi tämänkin velkaantumisen takaa vekseliluottoja.⁶⁵⁶ Konkurszin uhka ei kuitenkaan välttämättä ollut suuri pelote ainakaan vaatimattomista oloista lähtöisin oleville. Näille avautui ensimmäistä kertaa mahdollisuus tavoitella parempaa elämää vapautuvien elinkeinojen ja lainarahan avulla. Mahdollinen pudotus tarkoitti ainoastaan paluuta aiempaan asemaan.

Ongelmien kautta ratkaisuihin

Yhteiskunnalle vekseliluottojärjestelmä tarkoitti taloudellisen kiertokulun nopeutumista. Lyhytaikaisen luoton myöntäminen yhdessä esimerkiksi nopeutuvien konkurssioikeudenkäyntien kanssa olivat keskeinen osa teollistuvan yhteiskunnan vaatimaa pääomien kierron kiihtymistä. Tämä synnytti kuitenkin myös ongelmia, joista yksi oli maksukyvyttömyyden lisääntyminen ja leviäminen. Vaikka uusi vekseliluottojärjestelmä oli aluksi vastaus virallisen luoton vähäisyyteen ja luotto-osapuolen maksukyvyyn varmistamiseen, se ei lopulta toiminutkaan entisenkaltaisen logiikan mukaan. Luotonantaja ei esimerkiksi välttämättä tiennyt sitä, kuinka moniin erilaisiin vekselisitoumuksiin luottosuhteen toinen osapuoli oli sitoutunut. Eihän kukaan voinut olla varma siitäkään, oliko liike- tai luottosuhteen toinen osapuoli kirjoittanut luoton summan vekselille velallisen tietämättä. Vekseliluottoon liittyneiden ongelmien hoitoon ei vielä ollut pelisääntöjä, instituutioita ja välineitä.

Uusi konkurssisääntö vuonna 1868 yritti olla yksi epävarmuutta vähentävistä instituutioista⁶⁵⁷, mutta yksinään se ei riittänyt. Yksityisten liikepankkien synnystä 1860-luvulta vuosisadan loppuun ulottuvalla aikajaksolla elettiin eräänlaisessa välitilassa. Räjähdyksmäisesti kasvaneiden luottomarkkinoiden tueksi ei vielä ollut moderneja vakuutuslaitoksia ja luotto-osapuolen maksukyvyyn varmistamisen keinoja. Luottosuhteeseen liittyviä riskejä voitiin vähentää ja ennakoitavuutta lisätä vaatimalla kiinnitettyjen kiinteistöjen olevan palovakuutettuja ja liiketoiminnassa käytettyjen alusten olevan merivakuutettuja. Näiden rinnalle ei kuitenkaan vielä ollut syntynyt erityisiä luottotoiminnan riskejä muutoin vähentäviä vakuutusyhtiöitä.⁶⁵⁸ Tarjolla ei vielä ollut yleistä ja julkista tietoa toimijoiden maksukyvyistä ja aikaisemmista taloudellisista sitoumuksista. Toisin sanoen luottotietoja myyviä yrityksiä ja niitä julkaisevaa sanomalehdistöä ei vielä ollut. Ensimmäiset luottotietotoimistot perustettiin vasta 1890-luvun lopulla. Vekseliprotesteista ja -rästeistä tuli toden teolla julkisia vasta 1900-luvun ensimmäisinä vuosina, kun niiden julkistamiseen keskittynyt taloussanomalehdistö perustettiin.⁶⁵⁹

⁶⁵⁶ JMA, JRO, Konkurssiasiain asiakirjavihkot 1894–1894, Lundqvistin akti, Jonas Lundqvist raastuvanoikeudelle 18.2.1896; pesäluettelo 18.2.1896.

⁶⁵⁷ Myös Kuusterä 1995, 33.

⁶⁵⁸ Vakuutustoiminnan kehityksestä Suomessa ks. Rinne 1966. Ks. myös Niemi-Kiesiläinen 1996, 263.

⁶⁵⁹ Suomessa ensimmäinen luottotietoja keräävä ja myyvä asianajotoimisto aloitti vuonna 1893, ja ensimmäinen varsinainen luottotoimisto perustettiin vuonna 1905. Sanomalehdissä vekselirästejä alettiin julkaista Waasan Asianajotoimiston julkaisemassa Viikkolistassa ja pian tämän jälkeen perustetussa Kauppalehdessä ja sen Protestilistalla vuodesta 1905 alkaen. Se sisälsi tiedon vekselin hyväksyjästä, vekselin määrästä ja asettamispaikasta, sen asettajasta, mahdollisesta siirtäjästä sekä protestin ottajasta, ks. *Kauppalehden protestilista* 5.1.1909 no 1; Anttila 1966, 10; Suviala 2014, 92, 131–136,

Muutoinkin sanomalehdistössä alettiin varoittaa muita ryhtymästä sitoumuksiin maksukyvyltään heikenneiden tai epäluotettaviksi ilmenneiden kanssa:

Sattuneesta syystä varoitetaan yleisöä tekemästä minkäänlaisia Vaasan Oluttehdas-yhtiötä koskevia liikesitoumuksia Kauppias Anders Husberg G:sonin kanssa, uhallä että se tahi ne jotka tämän tiedoksiannon laimiinlöyväät, eivät yhtiön puolesta saa hyväksymistä Herra Husbergin sitoumuksille.⁶⁶⁰

Mikä lie sattunut syy oli, mutta vaasalaisen olutehtaan osakkaat irtisanoutuivat paikallisen kauppiaan luotto- ja liikesuhteista ympäri maata ilmestyneissä sanomalehdissä julkaistuilla ilmoituksilla. Modernin sanomalehdistön ja luottotietotoimistojen synty oli keskeinen osa sitä prosessia, jota on kuvattu entisten suljettujen luottomarkkinoiden ja liike-elämän verkostojen tulemiseksi läpinäkyviksi. Tämä muutti maksukyvyn arvioimisen mahdollisuuksia, mutta merkittävässä määrin vasta 1900-luvulla.⁶⁶¹

154–156. Ensimmäisestä tunnetusta luottotietotoimistosta (Lewis Tappan's Mercantile Agency) ks. Olegario 2006, 1–12, 85–86.

⁶⁶⁰ *Pohjalainen* 4.2.1896 no 15.

⁶⁶¹ Olegario 2006, erit. 1–2.

4 KONKURSSIPESÄT

Luoton saanti liittyy omistamiseen ja omaisuuteen sekä kassavirtaan ja käytävissä oleviin tuloihin, jotka takaavat lainan takaisinmaksamisen ja viimeistään takaisinperinnän. Tässä luvussa keskitytään siihen, millainen yhteys vararikon ja varallisuuden välillä oli 1800-luvun kaupunkiyhteisöissä. Luvussa tutkitaan myös konkurssipesien velkaantuneisuutta. Näin lisätään tietoa velkaantuneisuuden, ylivelkaisuuden ja maksukyvyttömyyden välisistä rajalinjoista. Velkaantuneisuuden kautta syvennyttään myös niihin kulttuurisiin merkityksiin, jota velkaantumiselle annettiin. Tätä korostetaan yhtenä velallisen tulevaisuuden vaikuttaneista tekijöistä. Luvussa korostuu myös se, että maksukyvyttömyys ei aina edellyttänyt ylivelkaisuutta, eikä ylivelkaisuus kaikissa tapauksissa johtanut vararikkoon. Lisäksi velallisen käsitys veloistaan ja velkojistaan ei välttämättä vastannut konkurssioikeudenkäynnissä lopulta esiintyneitä velkoja ja velkojia. Tällä on laajempi merkitys muita omaisuus- ja velkaluetteloita, kuten perukirjoja, lähteenä käyttävälle tutkimukselle. Luvussa käsitellään sekä tavallisia että kuolinpesien konkursseja. Molemmat auttavat hahmottamaan sitä, missä vaiheessa ja millaisessa tilanteessa vararikkoon tyypillisesti hakeuduttiin. Käsittely keskittyy pesäluetteloissa ja perukirjoissa listattuun omaisuuteen ja velkoihin, sillä yritysten kassavirroista ja yksityishenkilöiden tuloista ei tässä tutkimuksessa käytettäviin lähteisiin jäänyt jälkiä.

4.1 Varallisuus

Pesäluettelo petosta vastaan

Pesäluettelo oli konkurssin tärkeimpiä asiakirjoja. Velallisen tuli vahvistaa sen oikeellisuus valalla.⁶⁶² Normaalia suuremmasta konfliktitilanteesta velallisen ja tämän velkojien välillä kertoivat ne tilanteet, joissa velkojat vaativat myös velallisen puolisoa antamaan valan.⁶⁶³ Joskus velkojat menivät niin pitkälle, että he

---

⁶⁶² KA 1798 § 1; KS 1868 1 luku §2.

⁶⁶³ Esim. JMA, JRO 17.3.1879 § 298.

vaativat jopa velallisen työntekijää todistamaan valan alaisena, että pesäluettelo vastasi sitä, mitä tämä oli palveluksessa ollessaan nähnyt.⁶⁶⁴ Tällaiset tilanteet olivat harvinaisia, mutta mahdollisia.

Vaikka yhteiskunta muuttui vuosisadan kuluessa, valat eivät menettäneet merkitystään konkurssijuttujen selvittämisessä. Juuri muita keinoja konkurssin oikeudenmukaiseen ratkaisuun ei ollut konkurssijutun saaman julkisuuden⁶⁶⁵ ja velallisen avoimuutta painottavien sääntöjen ohella. Valalla vedottiin osapuolten omaantuntoon ja taivaallisen koston pelkoon. Velalliset vannoiivat Jumalan, elämänsä ja sielunsa kautta luovuttaneensa velkojille kaiken pesään kuuluvan omaisuuden siitä mitään pois jättämättä ja toisia velkoja suosimatta.⁶⁶⁶ Myös velkojen tuli vahvistaa saamisvaatimuksensa velkojan valalla.

Tuomioistuimelle nyt ilmoitan velan, jonka omistaja olin jo ennen kuin velallisen anomus saada luovuttaa omaisuutensa tuli minun tietooni ja joka vain yksin minulle, ei kenellekään muulle, kuuluu ja jonka annetut asiakirjat oikeaksi osoittavat[...].⁶⁶⁷

Ilman täydellistä tietoa pesän tilasta konkurssia ei voitu suorittaa kaikkien velkojen kannalta oikeudenmukaisesti. Tätä esti ennen kaikkea velallisen salaileva toiminta. Pesäluettelon laatimisen pitkittäminen ja siitä vannomaa valaa vastaan rikkominen panttaamalla tai myymällä omaisuutta konkurssihakemuksen jättämisen jälkeen katsottiin petollisiksi.⁶⁶⁸ Yhden tai toisen velkojen suosiminen kuukauden sisällä ennen konkurssihakemuksen jättämistä määriteltiin puolestaan muilta velkojilta kavaltamiseksi.

Konkurseissa käsitellyt kysymykset velallisen omaisuudesta kertoivat arkisella tasolla yhteiskunnan matalasta elintasosta ja siten jokaisen yksittäisen tavaran merkityksestä varsinkin vielä vuosisadan alkupuoliskolla. 1820-luvun taitteen Vaasassa velkoja tivasi konkurssivelalliselta, oliko tämä varmasti ilmoittanut kaiken omaisuutensa pesäluettelossaan. Ennen velallisen valan vannomiseen ryhtymistään velallinen tunnusti jättäneensä ilmoittamatta muutama vanhan tynnyrin. Velkoja vaati myös näitä velkojille luovutettavaksi, johon velallinen totesi tynnyreiden olevan vanhoja ja rikkinäisiä – siis arvottomia. Tynnyreiden tapaus kuvasti myös sitä, kuinka hyvin velkojat pystyivät hankkimaan tietoa velallisensa omaisuudesta. Kenties joku oli nähnyt tynnyrit velallisen pihalla, josta tietoa levisi omaisuusluettelo tarkkaavien velkojen tietoon.

⁶⁶⁴ VMA, VRO, 9.8.1852.

⁶⁶⁵ Esimerkiksi Paolo Di Martino korostaa konkurssiprosessin julkisuutta, sillä se mahdollisti velallisen toimien paremman tarkkailun, mikä ennaltaehkäisi velallisen epätoivoisia tekoja, Di Martino 2006, 34–35. Julkisen kuulutuksen menettelyn tärkeydestä rehellisen ja epärehellisen velallisen tunnistamiseksi ks. esim. Sallila 2016, 142.

⁶⁶⁶ TKA, TRO, Konkurssi asiakirjat 1842, Aleneffin akti, Matthias Aleneffin velallisen vala 25.4.1842. Ks. myös esim. VMA, KRO, Konkurshandlingar, Holmströmin akti, Eric Anders Holmströmin omaisuusluettelo 6.9.1834.

⁶⁶⁷ KA 1798 § 8 mom. 1 (käännös ruotsinkielestä kirjoittajan tekemä). Vuoden 1798 konkurssiasetus oli kirjattu ainoastaan velkojen valan malli. Vuoden 1868 konkurssilakitekstiin ei liitetty enää mallia kummastakaan. Sekä velallisen että velkojen valojen käyttö jatkui edelleen vuonna 1895 säädetyssä konkurssiasetuksessa, Sallila 2016, 212, 241; KA 1895 1 luku 2–3 §. Myös esimerkiksi Englannissa vuoden 1883 konkurssilaisessa valaa käytettiin velallisen rehellisen käyttäytymisen takaamiseksi, Di Martino 2006, 35.

⁶⁶⁸ Vrt. Hardwick 2009, 169.

Täydellisesti velallisen omaisuutta eivät tarkkaavaiset paikallisyhteisön silmäparit olleet kuitenkaan onnistuneet urkkimaan tietoonsa: käsi kirjalla velallinen tunnusti vielä jättäneensä pesäluettelostaan pois myös kolme muuta pientavaraa. Velallisen omaisuuden pimittämisestä paisui lopulta pitkä oikeudenkäynti, jossa käytettiin apuna todistajia todistamassa tavaroista, joita he olivat nähneet velallisen hallussa.⁶⁶⁹

Konkurssissa pesän hoidossa tarpeetonta omaisuutta alettiin huutokaupata heti pesän hoitajien valitsemisen jälkeen. Samoin pesän saatavia alettiin takaisinperiä.⁶⁷⁰ Esimerkiksi jyväskyläläisen kauppiaan pesään saatiin perittyä takaisin reilu 7 600 markkaa varallisuutta. Tätä vastasivat tosin kaikkiaan yli 2 200 markan pesänhoidolliset menot. Ne koostuivat muun muassa sanomalehtien kuulutuskustannuksista, oikeuden pöytäkirjojen lunastusmaksuista, pesään kuuluvien eläinten hoitamisesta, toimistopapereiden ja postimerkkien hankkimisesta, omaisuuden huutokauppojen valmistelukuluista, jatkuvasti juoksevista veroista ja kaupunginmaksuista, velallisen ruokarahasta, asiamiesten palkoista, todistajien palkkioista, asiakirjojen puhtaaksikirjoittamispalkkioista ja oikeuteen kuljettamismaksuista.⁶⁷¹

Omaisuuden huutokauppahinta määräytyi markkinoilla siinä missä muutkin hinnat. Siten omaisuusluettelossa esitetty omaisuuden arvo oli vain arvio sen oletetusta realisointiarvosta.⁶⁷² Varmuutta siitä, paljonko omaisuudesta lopulta saataisiin, ei siten ollut. Esimerkiksi tamperelainen kauppias Kaarle Rekolainen arvioi vuonna 1899 pesäluettelossaan omaisuutensa huomattavasti korkeampaan hintaan kuin siitä toimitetun ulosmittauksen yhteydessä maksettiin. Rekolainen ilmoitti pesässään olevan puotitavaraa noin 160 markan edestä. Aviomiehen ja vaimon pitovaatteiden yhteenlaskettu arvo oli 275 markkaa. Rekolaisten vuokrahuoneet oli kalustettu lattia- ja seinämatoilla, piirongilla, keinu-uolilla, sivusta vedettävällä sohvallla ja päästä jatkettavalla sängyllä sekä toisella sängyllä. Huoneissa oli myös ruokakaappi, kaksi pöytää, tuoleja, spriikeitin, astioita ja patoja. Pöytää koristivat pöytäkello, kynttilänjalka ja muutama sisäkasvi. Lukemista varten oli tarjolla joitakin kirjoja. Muutama kultasormus ja kultakello muodostivat kauppiaan kotitalouden arvokkaimmat esineet. Matkaa taittamaan Rekolaisilla oli käytössään paatti, kirkkoreki ja työreki, ei kuitenkaan hevosta sitä vetämään. Käytännössä suurin osa luetellusta omaisuudesta ei tosin enää kuulunut Rekolaiselle. Omaisuutta oli jo ulosmitattu huutokauppaa varten, ja voudin näkemys tavaroiden arvosta oli huomattavasti kauppiaan näkemystä matalampi.⁶⁷³

⁶⁶⁹ HMA, VRO 20.6.1821 § 2; 21.1.1822 § 7; 4.2.1822 § 15; 4.3.1822 § 14; 11.3.1822 § 3.

⁶⁷⁰ KA 1798 § 3 mom. 2.

⁶⁷¹ JMA, JRO, Konkurssiasiaain asiakirjavihkot 1887, Markkasen akti, Kalle Markkasen konkurssipesän hoidossa syntyneet tilitteet ja tositteet. Ks. myös JMA, JRO, Konkurssiasiaain asiakirjavihkot 1895-1896, Kantasen akti, tili Sefamias Kantasen konkurssista 2.4.1895. Konkurssipesien tilitysasiakirjat yleistyivät konkurssiasiakirjavihoissa vasta vuosisadan lopulla.

⁶⁷² Ks. myös Ogilvie, Kypker ja Maegraith 2012, 140.

⁶⁷³ TKA, TRO, Konkurssiasiakirjat 1899, Rekolaisen akti, Karl Rekolainen raastuvan oikeudelle 9.11.1899; omaisuusluettelo 6.11.1899.

Joskus tilanne taas kääntyi velallisen ja totta kai myös velkojien eduksi. Jyväskyläläisen kauppiaan kauppavaraston huutokaupassa 1870-luvun lopulla suuri osa tuotteista myytiin kovemmalla hinnalla kuin pesäluettelossa oli arvioitu. Tässä kauppias Poutasen konkurssissa erityistä oli lisäksi se, että kauppias hankki omaisuuttaan takaisin omasta konkurssihuutokaupastaan.⁶⁷⁴ Tällä täytyi olla velkojien suostumus, koska periaatteessa velallisella ei ollut valtaa hallita omaisuuttaan luovutettuaan sen velkojille. Velallisella ei siis tavallisesti ollut käytössään varoja mielihalujensa mukaan käytettäväksi. Poutanen kuitenkin nautti velkojien luottamuksesta.

Kristiinankaupungissa puolestaan useampi konkurssi ja kysymys velallisen oikeudesta nauttia luovutusetua raukesi, koska pesän varat riittivät kaikkien velkojen maksamiseen. Siksi esimerkiksi vaimonsa kanssa eripuraan joutuneen ja sillä konkurssiaan perustelleen kulta- ja hopeasepän konkurssioikeudenkäynti raukesi vuonna 1850. Velallisen omistamasta kaupunkikiinteistöstä saatiin huutokaupalla moninkertainen summa ulkopuolisen pesänarvioijan tekemään arvioon nähden.⁶⁷⁵ Markkinoiden tilanne saattoi siten vaikuttaa konkurssin lopputulokseen ja siihen, että vararikkohakemus oli joissain tapauksissa lopulta jopa turha.

Tavalliset konkurssipesät

Autonomian kauden ensimmäisellä puoliskolla konkurssi kaupungeissa kosketti vain poikkeustapauksissa alun perin vähävaraisia kotitalouksia. Vuoden 1860 hopearupliksi muutettuna konkurssiin joutuneiden kauppiaskotitalouksien brutto-omaisuuden määrä ajanjaksolla 1820–1869 oli keskimäärin 7 660 ja käsityöläispesien 2 040 hopearuplaa (vuoden 1860 rahassa) (Kuvio 14). Käsityöläispesien bruttovarallisuus läheni kauppiaspesien varallisuutta 1860-luvulla, varsinkin jos ei huomioida suurkauppias Nils Petter Åbergin vararikkoa vuonna 1869.⁶⁷⁶ Käytännössä vaihtelu konkurssipesien varallisuuksien välillä oli vähäistä sekä kauppias- että käsityöläiskonkurssipesissä 1860-luvulle asti. Molemmissa ryhmissä konkurssiin hakeuduttiin siten omalle ryhmälle tyypillisen omaisuuden määrän kanssa. 1860-luvulla kauppiaskonkurssipesien väliset erot kuitenkin alkoivat kasvaa. Käsityöläispesissä kehitys oli päinvastainen.

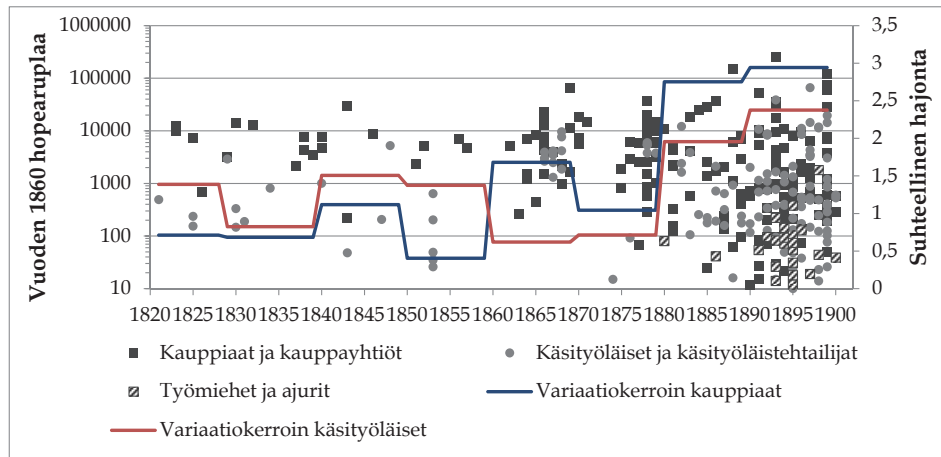
⁶⁷⁴ JMA, JRO, Konkurssiain asiakirjavihkot 1879, Poutasen akti, Antti Poutanen raastuvanoikeudelle 11.8.1879; pesäluettelo 23.8.1879; luettelo huutokaupatusta omaisuudesta 4.12.1879; JMA, JRO 15.12.1879.

⁶⁷⁵ VMA, KRO, Konkurshandlingar, Johan Erlund raastuvanoikeudelle 17.8.1850; VMA, KRO, 2.8.1851 (ei §). Ks. myös VMA, KRO 25.10.1856 (ei §).

⁶⁷⁶ Käsityöläisten brutto-omaisuuden keskiarvo ajalla 1821–1841 oli 698 ja vuosina 1842–1869 2 676 hopearuplaa (vuoden 1860 rahassa). Kauppiaspesien bruttovarallisuus oli vuosien 1821–1841 välillä keskimäärin noin 6 942 hopearuplaa ja vuosien 1842–1869 välillä noin 7 955 hopearuplaa vuoden 1860 rahassa. 1860-luvulla kauppiaiden konkurssipesien varallisuus ilman Åbergin omaisuutta oli keskimäärin 5 464,38 ja käsityöläisten 4 037,73 hopearuplaa (vuoden 1860 rahassa).

KUVIO 14

Elinaikana tehtyjen konkurssien pesien bruttovarallisuus tietyissä ammattiryhmissä 1821–1869 Vaasassa, 1878–1879 Jyväskylässä ja Tampereella sekä 1880–1900 Tampereella vuoden 1860 hopearuplissa (logaritminen asteikko, vasen pystyakseli) ja pesien bruttovarallisuuden suhteellinen hajonta vuosikymmenittäin (variaatiokerroin, oikea akseli) (N=354).⁶⁷⁷

Lähde: *Elinaikana tehdyt konkurssit Vaasassa 1820–1870; Elinaikana tehdyt konkurssit Jyväskylässä 1837–1879; JMA, JRO, Konkurssiain asiakirjavihkot 1870–1880; TKA, TRO, Konkurssi- ym. luettelo 1869–1903.*

Jos konkurssiin hakeutui hyvin vähävarainen pesä ennen 1870-lukua, kyseessä oli tavallisimmin syystä tai toisesta ennen aikojaan köyhtynyt porvari.⁶⁷⁸ Entisen kauppiaan Frans Vilhelm Selinin ahdingon taustalla vuonna 1843 oli jo kertaalleen tehty konkurssi. Kun velkojat pakottivat hänet uuteen konkurssiin, Selinin 218 hopearuplan (vuoden 1860 rahassa) suuruinen omaisuus oli verrattavissa aikakauden käsiyöläiskonkurssipesien varallisuuteen. Käytännössä Selin ei enää edes omistanut omaisuuttaan, sillä se oli ulosmitattu velkojen maksamiseksi. Entinen kauppias ei selvästikään ollut toipunut muutamaa vuotta aikaisemmin läpikäymästään vararikosta.⁶⁷⁹ Toisaalta joskus velallisen terveys yksinkertaisesti petti tehden elinkeinon harjoittamisesta ja siten velkojen takaisinmaksamisesta mahdotonta. Tähän vetosi Frans Selinin kanssa samana vuonna vaatimattoman 48 hopearuplan (vuoden 1860 rahassa) arvoisen omaisuutensa velkojille jättänyt vaasalainen 33-vuotias leipurimestari.⁶⁸⁰ Tulipalon tuhot näkyivät puolestaan omaisuuden vähäisyytenä useissa vuonna 1853 alkaneissa käsiyöläiskonkurssissa.⁶⁸¹

⁶⁷⁷ Omaisuustietoja on käytettävissä lähes 90 prosentista tapauksia.

⁶⁷⁸ Heikki Renvallin laskelmien mukaan vuosina 1875–1900 alle 2 000 markkaa vuodessa *tienaavat* tuli tulkita varattomiksi. Tätä jaottelua varallisuuteen lainaten ja vuoden 1860 rupliksi muuttaen vähävaraisen pesän raja asetui 165 hopearuplaan, ks. Renvall 1900, 80. Ks. myös Haapala 1986, 280–282.

⁶⁷⁹ HMA, VRO 4.5.1837 § 73; 10.6.1839 § 82; VMA, VRO 24.4.1843 § 43; 26.5.1843 § 64; 22.5.1844 (ei §).

⁶⁸⁰ VMA, VRO 13.2.1843 § 16; Mäkelä 1985, 461.

⁶⁸¹ Kaupunginpalamisen tuhoamasta kauppatoimesta ja köyhyyden vajoamisesta ks. Paloheimo 2017.

On usein todettu, että esiteollisessa yhteiskunnassa riittävä varakkuus oli luotonsaamisen edellytys.⁶⁸² Myös esitetyt havainnot todentavat tätä tiettyyn pisteeseen asti. Luoton saaminen ja velkaantuminen olivat kiinteässä yhteydessä siihen, mitä yksilö tai kotitalous omisti. Ne olivat yhteydessä kaupunkikiinteistöihin, verstaan työvälineisiin ja kauppalaivoihin. Tämänkaltainen yhteys vähentyi kuitenkin taloudellisen ja yhteiskunnallisen modernisaation edetessä. Samalla kun tavallisten vararikkojen määrä lisääntyi 1870-luvun lopulla, myös erot konkurssipesien brutto-omaisuuksien välillä kasvoivat. Tästä eteenpäin sekä käsityöläis- että kauppiaspesiin lukeutui sekä huomattavan että todella pienen omaisuuden kanssa vararikkoon menneitä. Porvarikonkurssipesien bruttovarallisuus vastasi nyt alhaisimmillaan konkurssintekijöiden joukkoon nousseiden työmiesten pesien varallisuutta.⁶⁸³ Varallisuuden ja vararikon välinen yhteys siis heikentyi.

Vuosisadan ensimmäisen puoliskon porvarisvararikkoiset, varsinkin kauppiaat, omistivat useimmiten vähintään yhden kaupunkikiinteistön, joka toimi tarpeen vaatiessa velkojen vakuutena. Kuten jo todettu, tällöin takaisinsaamisen varmistamiseksi oli mahdollista hakea kiinnitys jälkikäteen jo solmitulle velkakirjavelalle. Vuosisadan loppupuolella tilanne oli erilainen. Vararikoisilla ei enää ollut samassa mitassa kiinteää omaisuutta vakuusarvoaan lisäämässä. Modernisoituvassa talous- ja luottojärjestelmässä velkarahaa oli tarjolla myös niille, joilla ei ollut kiinteää omaisuutta ja vakiintunutta taloudellista asemaa. Osittain tämä oli välttämätön seuraus siitä, että väkimäärältään kasvavissa kaupungeissa ei riittänyt kaikille halukkaille omaa kiinteistöä pitkäaikaisiin luottoihin kiinnitettäväksi. Siksi sellaiselle vakuudelle ei modernisoituvilla luottomarkkinoilla voitu antaa merkittävää asemaa.⁶⁸⁴

Luottomarkkinat muuttuivat siten spekulatiivisemmiksi. Tätä edisti osaltaan velallista kohtaan tiukentunut ja velkojien saamisoikeutta paremmin turvannut uudistettu konkurssilainsäädäntö. Siten myöskään aikaisemmin korostettu kauppiaskonkurssipesien suuruuden osoittama elintasoero kauppaan harjoittavan väestönosan ja työläisten välillä ei käytännössä ollut niin suuri. Toisin kuin vuosisadan ensimmäisellä puoliskolla, vuosisadan lopulla tarjolla oli luotonsaannin ja sitä kautta vaurastumisen mahdollisuuksia yhä laajemmalle väestöryhmälle. Tämä näkyi myös vararikoissa, kun esimerkiksi työmiehiä alkoi esiintyä konkurssintekijöinä ja näiden konkurssipesät saattoivat kilpailla omaisuuden määrässä mitattuna pienempien kauppias- ja käsityöläistalouksien kanssa.

⁶⁸² Esim. Ojala 1999b, 416; Hemminki 2014, 183.

⁶⁸³ Kauppiaiden konkurssipesien keskiarvo 1880–1900 oli 10 742,93 markkaa, mikä vastasi noin 2461 vuoden hopearuplaa vuoden 1880 arvolla laskettuna. Käsityöläisten pesät olivat keskimäärin 2 647,78 markan (607 hopearuplaa vuoden 1860 rahassa) suuruisia eli kauppiaat karkasivat kauas käsityöläisistä, vaikka vielä 1860-luvulla käsityöläiset lähestyivät kauppiaskonkurssieja.

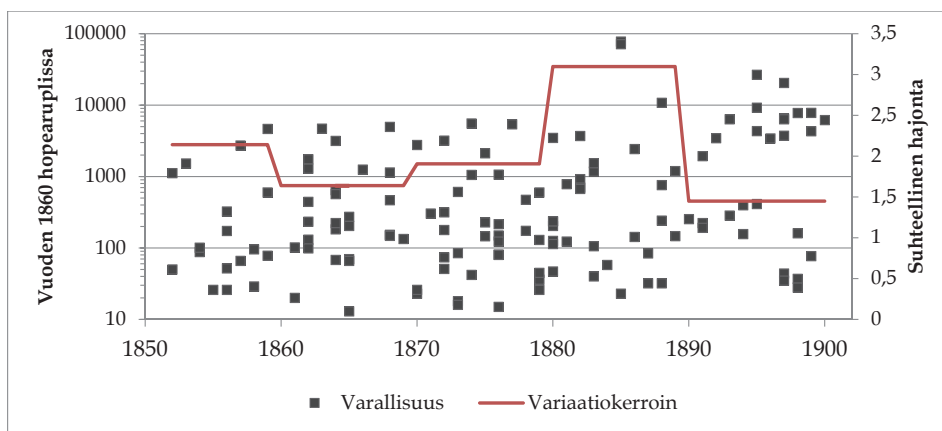
⁶⁸⁴ Ks. myös Besanko ja Thakor 1987.

Kuolinpesät

Mitä lähemmäs vuosisadan loppua edettiin, sitä enemmän konkurssiin haetuista kuolinpesistä löytyi varallisuutta (Kuvio 15). 1850- ja 1860-luvuilla kuolinpesissä oli varallisuutta keskimäärin vajaa 700 hopearuplaa (vuoden 1860 rahassa) ja vuosisadan kahtena viimeisenä vuosikymmenenä varallisuutta löytyi keskimäärin jo yli 5 000 hopearuplan (vuoden 1860 rahassa) verran.

Konkurssiin haetut kuolinpesät erosivat kuitenkin muutoin tavallisista vararikkopesistä. Niissä oli keskimäärin vähemmän omaisuutta. Tätä saattoi selittää se, että tavallisten konkurssien tekijöissä oli paljon aikakauden varakkaimpiin kuuluneen ammattiryhmän, kauppiaiden, edustajia. Lisäksi ennen 1890-lukua kuolinpesien omaisuuden välinen suhteellinen hajonta oli poikkeuksetta suurempaa kuin tavallisissa konkurssipesissä. Vuosisadan lopulla kuolinpesien varallisuustilanne hieman tasaantui. Tämä oli päinvastainen kehitys kuin tavallisissa vararikoissa. Käytännössä kuolinpesät jakautuivat 1890-luvulla karkeasti kahteen ryhmään. Osassa pesistä oli lähemmäs 10 000 hopearuplaa (vuoden 1860 rahassa) ja osassa taas vain noin sadan hopearuplan verran.

KUVIO 15 Konkurssiin haettujen kuolinpesien bruttovarallisuus Vaasassa 1852–1880, Jyväskylässä 1864–1888 ja Tampereella 1878–1900 vuoden 1860 hopearuplissa (logaritminen asteikko, vasen pystyakseli) ja pesien bruttovarallisuuden suhteellinen hajonta vuosikymmenittäin (variaatiokerroin, oikea akseli) (N=139).

Lähde: *Konkurssiin luovutettujen kuolinpesien varallisuus ja velkaantuneisuus 1852–1900.*

Osa kuolinpesistä oli siten taloudellisilta mittasuhteiltaan perin vaatimattomia. Esimerkiksi vuonna 1840 käydyssä vaasalaisen kauppalaivan perämiehen Nils Adrian Ramstedtin kuolinpesän varallisuudeksi arvioitiin vain 6,95 hopearuplaa (vuoden 1860 rahassa). Velkoja laskettiin olevan 40,50 hopearuplaa (vuoden 1860 rahassa). Naimattoman perämiehen pesän hakivat vararikkoon tämän sisko ja lanko. Konkurssissa esitti velkavaatimuksen yksi ainoa velkoja. Merimiehen tytär anoi suullisesti itselleen noin 27 velkakirjariiksiä eli noin 9 hopearup-

laa palveluksesta, siivoamisesta, pyykkäyksestä ja sairaan hoitamisesta muuttaman kuukauden ajalta.⁶⁸⁵

Perillisten tarkkaa motiivia hakea perinnönluovutusta ei ole kirjoitettu lähteisiin. Tästä tapauksesta tiedetään kuitenkin se, edesmenneen perämiehen sisko ja tämän aviomies, kauppias Jakob Fromhold Tegengren, kävivät myös parhaillaan konkurssioikeudenkäyntiä. Ramstedt-Tegengrenin perhepiiri oli siten 1840-luvun taitteessa sekä inhimillisesti että taloudellisesti ahdingossa. Kuolinpesän konkurssihakemuksen takana saattoi siten olla se, että sisko ei voinut ollut täysin varma maailman meriä seilanneen ja satamia kiertäneen veljen kaikista mahdollisista sitoumuksista. Velkojia olisi saattanut ilmaantua vaatimaan maksua perillisten jo jaettua perinnön. Vastaanottamalla kuuden ruplan suuruisen perinnön perilliset olisivat siten voineet joutua takaisinmaksuvastuuseen veloista, joista heillä ei ollut tietoa.⁶⁸⁶

Joidenkin köyhien kotitalouksien hakeminen konkurssiin ei kumoa sitä, että myös kuolinpesien vararikkopäätökseen vaikutti useimmiten pesästä löytyvän omaisuuden määrä. Esimerkiksi Jyväskylässä konkurssiin haettujen kuolinpesien bruttovarallisuus oli huomattavasti suurempi kuin niiden ylivelkaisten pesien, joita ei haettu vararikkoon.⁶⁸⁷ Jälkimmäisenä mainituissa pesissä oli varallisuutta keskimäärin noin 1 060 hopearuplan (vuoden 1860 rahassa) verran (N=59). Konkurssiin haetuista pesistä varallisuutta löytyi puolestaan keskimäärin noin 5 300 hopearuplaa (vuoden 1860 rahassa) (N=34). Tämä oli huomattavasti enemmän kuin nettovarallisuudeltaan positiivisissa pesissä. Niissä omaisuutta oli keskimäärin 3 932 hopearuplaa (vuoden 1860 rahassa) (N=110).⁶⁸⁸ Konkurssiin ajautuneiden kuolinpesien omaisuuksien määrän suuri hajonta 1850-luvulta alkaen viittasi kuitenkin siihen, että kuolinpesien vararikkopäätöksessä bruttovarallisuus ei ollut niin suuri selittäjä kuin tavallisissa konkurs-

⁶⁸⁵ Raastuvanoikeus tuomitsi merimiehen tyttäreille tämän anoman velan, ja perilliset vapautuivat kaikista pesää koskevista nykyisistä ja tulevista vaatimuksista.

⁶⁸⁶ HMA, VRO, 20.1.1840 § 5; 17.8.1840 § 131; 16.11.1840 § 180; 30.11.1840 § 184. Ks. myös Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852: Ramstedt, Johan Israel; Ramsted, Nils Adrian.

⁶⁸⁷ Jyväskylän kaupunkiseurakunnan ja raastuvanoikeuden perukirjasarjoista löytyy 25 konkurssiin haetun kuolinpesän perukirjaa. Näiden pesien brutto-omaisuuden keskiarvo oli hieman yli 15 000 markkaa. Tämän lisäksi konkurssiaktien sarjasta löytyy kahdeksan sellaista perukirjaa, joita ei löydy edellä mainituista varsinaisista perukirjasarjoista. Yhdestä tapauksesta perukirjaa ei ole käytettävissä ollenkaan. Kun molemmista sarjoista löydetty perukirjat yhdistetään, näiden 34 konkurssiin haetun kuolinpesän bruttovarallisuuden keskiarvo nousi yli 21 000 markkaan. Käytännössä Jyväskylässä neljäsosa vararikkoon haettujen kuolinpesien perukirjoista puuttuu perukirjojen arkistosarjoista. Perukirjojen sarjoista saattaa siten puuttua nimenomaan merkittävässä taloudellisessa asemassa olleiden varallisuus- ja velkatietoja. Perukirjaa tarvittiin aina kuolinpesän luovuttaessa omaisuutensa velkojille, jolloin se lainattiin sen varsinaisesta säilytyspaikasta, eikä sitä välttämättä koskaan palautettu alkuperäiselle paikalleen. Havainto auttaa osittain selittämään perukirjasarjojen aukkoja koskevia keskeisiä kysymyksiä, ks. Nummela ja Markkanen 1985, 5; Markkanen 1988, 54; Hemminki 2014, 263, 267. Perukirjan puuttuminen oikeasta arkistosarjasta ja sen löytyminen konkurssiakteista lienee kuitenkin paljon paikakkuntakohtaista. Esimerkiksi Vaasasta 1850- ja 1860-luvuilta tehdyn tarkastelun perusteella vastaavanlaisia, perukirjasarjoista puuttuvia ja konkurssiaineistoista löytyviä perukirjoja ei löytynyt.

⁶⁸⁸ Tapauksia, joista tietoa ei ole saatavilla, on viisi. Kuolinpesien keskimääräisistä bruttovarallisuuksista Kuopiossa ks. Nummela ja Laitinen 1986, 29.

seissa. Toisin sanoen varallisuuden ja kuolinpesän vararikon välinen yhteys ei ollut yhtä vahva, vaikka konkurssiin haettiin todennäköisimmin pesät, joissa oli runsaasti varallisuutta.

4.2 Velat ja velkaantuneisuus

Varallisuuden ja velkojen suhteesta puhutaan perukirjoihin perustuvassa varallisuustutkimuksessa vakavaraisuutena.⁶⁸⁹ Tällä viitataan siihen, kuinka suuresta osasta velkoja velallinen pystyi omaisuutensa realisoimalla selviytymään.⁶⁹⁰ Koska tutkimuksen kohteena ovat tässä vakavaraisten toimijoiden vastakohtat, vararikkoiset, käytetään tässä mieluummin termiä velkaantuneisuus. Käytännössä kyse on saman laskutoimituksen lopputuloksesta.

Velkaantuneisuuden määrittämiseen liittyy vararikkotapauksissa kolme erilaista näkökulmaa. Ensimmäinen on velallisen tai perillisten ilmoittama velkaantuneisuus. Käsitys pesän tilasta perustui velallisen laatimaan pesäluetteloon tai kuoleman jälkeen laadittuun perukirjaan. Toinen näkökulma tarkoittaa konkurssiin velkoja vaatimaan saapuneiden velallisten vaatimuksista kertyvää velkasummaa. Kolmanneksi velkaantuneisuuden syvyys määrittyi lopulta siitä summasta velkoja, jotka konkurssituomiossa hyväksyttiin maksuun. Tämän lisäksi lopulliseen velkamäärään vaikutti myös se, vapautuiko velallinen joidenkin tai jopa kaikkien pesän varojen yli menevien velkojen takaisinmaksamisesta joko luovutusedun voittamisen tai akordin kautta. Tässä tarkastellaan ensin käsitystä konkurssipesän velkaantumisen tilanteesta konkurssin alkaessa. Näin päästään käsiksi siihen, millaisessa taloudellisessa tilassa vararikkoon haekuduttiin. Tämän jälkeen käsitellään myös sitä, miten velallisen itsensä ilmoittama velkaantuneisuus suhteutui konkurssissa vaadittuihin velkoihin.

Velallisen ja perillisten mukaan

Vaasalaiset velalliset jättivät omaisuutensa velkojille yleensä siinä vaiheessa, kun pesän varat vaikuttivat riittävän noin kahdeksankymmeneen prosenttiin veloista (Taulukko 11). Ylivelkaantuneimmillaan vaasalaiset olivat 1850-luvulla. Kaupunkilaisille ankaralla, Krimin sodan ja kaupungin palon hankaloittamalla vuosikymmenellä konkurssipesien omaisuus näytti riittävän vain noin kahteen viidesosaan pesän veloista. Jos huomioon otetaan vain pesät, joissa velkaa oli varallisuutta enemmän, pesän omaisuus vastasi noin kolmasosaa velallisen ilmoittamista veloista. Muutoin ylivelkaisten konkurssipesien omaisuus vastasi noin kahta kolmasosaa ilmoitetuista veloista.

---

⁶⁸⁹ Esim. Nummela 1995; Hemminki 2014, 114–117.

⁶⁹⁰ Ojala 1999b, 125.

TAULUKKO 11 Elinaikana konkurssin tehneiden konkurssipesien velkaantuneisuus (omaisuus kattaa veloista %) velallisen ilmoituksen mukaan kymmen-vuosittain Vaasassa 1821–1880 ja viisivuosittain Tampereella 1881–1900.

Vaasa	Kaikki pesät (%)	N	Vain ylivelkaiset pesät (%)	N	Pesät joissa varallisuutta yli velkojen
1821–1830	82,4 %	7	60,6 %	4	3 (43 %)
1831–1840	100,7 %	11	79,2 %	10	2 (18 %)
1841–1850	84,1 %	7	65,7 %	5	1 (14 %)
1851–1860	41,8 %	10	34,7 %	9	1 (10 %)
1861–1870	103,2 %	37	70,7 %	22	15 (41 %)
1871–1880	77,0 %	12	70,6 %	11	1 (8 %)
Yhteensä	KA 81,5 %	84	KA 63,6	61	23 (27 %)
Tampere	Kaikki pesät (%)	N	Vain ylivelkaiset pesät (%)	N	Pesät joissa varallisuutta yli velkojen
1881–1885	71,0 %	39	54,0 %	30	9 (23 %)
1886–1890	86,6 %	57	50,6 %	46	11 (19 %)
1891–1895	75,0 %	154	49,0 %	112	42 (27 %)
1896–1900	70,6 %	136	54,0 %	109	27 (20 %)
Yhteensä	KA 75,8 %	386	KA 51,9 %	318	96 (25 %)

Lähde: *Elinaikana tehdyt konkurssit Vaasassa 1820–1870*; VMA; VRO, Varsinaisasioiden pöytäkirjat 1870–1880; VMA, VRO, Vararikkoasiakirjat 1870–1880; *Tampereen omaisuudenluovutukset 1869–1900*.

Vuosisadan kahtena viimeisenä vuosikymmenenä Tampereella tavallisten konkurssipesien velkaantuneisuus pysyi melko vakiona. Tamperelaisten konkurssivelallisten omaisuus riitti kuitenkin pienempään osaan veloista kuin aikaisempina vuosikymmeninä Vaasassa. Tämä saattoi johtua useista tekijöistä. Oli mahdollista, että velalliset vedättivät ahdasta tilaansa aikaisempaa pidemmälle. Todennäköisemmin kyse oli kuitenkin siitä, että velkaa sai entistä helpommin, ja se oli lyhytaikaista. Ja kuten todettua, luotto ei enää ollut niin vahvasti sidoksissa kiinteään tai muun pantiksi kelpaavan tavaran omistamiseen. Pesien velkaantuneisuuden syveneminen selitti siten myös vararikkojen määrän kasvua.

Konkurssipesä ei myöskään aina ollut pesäluettelon mukaan ylivelkaantunut. Paperilla omaisuutta saattoi siis olla velkoja runsaammin. Kaikki vararikkoiset pesät eivät siten olleet varattomia omaisuuden määrällä mitattuna. Esimerkiksi jo useasti mainitulla Nils Petter Åbergilla oli oman ilmoituksensa mukaan omaisuutta lähes kaksinkertainen määrä reilun 138 000 markan suuruiseen velkataakkaan nähden.⁶⁹¹ Varallisuus ei siten välttämättä suojannut maksukyvyttömyydeltä. Velallisen maksuvalmius syntyi takaisinmaksamiseen soveltuvassa muodossa olevasta omaisuudesta. Kiinteää omaisuutta, varsinkin

⁶⁹¹ VMA, VRO, 1.3.1869 § 56.

kaupunkitaloja, ei pystytty välttämättä nopeasti realisoimaan velkojen maksamiseksi.

Tampereella vuosisadan lopulla positiivisen nettovarallisuuden kanssa konkurssiin menijöiden määrä pysyi koko ajan noin viidesosassa kaikista tavallisista konkurssipesistä. Suuri osa maksukykyisiltä paperilla näyttäneistä velallisista oli tällöin talonomistajan tittelillä kulkeneita. Pesän varallisuus oli kiinni kaupunkikiinteistössä, josta saaduilla tuloilla velallinen saattoi elää. Jos tulovirta jostain syystä ehtyi, kiinteää omaisuutta ei voinut muuttaa nopeasti käteismaksuiksi. Vuosisadan lopun Tampereen maksukykyisten pesien suhteellinen osuus kaikista konkurssipesistä jäi kuitenkin reilusti 1860-luvun Vaasan tilanteen taakse. Likviditeettikonkurssit olivatkin ajasta ja taloudellisesta tilanteesta riippuvaisia. Ne eivät selittäneet vararikkoa yleisesti.

1860-luvun Vaasassa ylivelkaisten konkurssivelallisten omaisuus riitti kattamaan veloista varsin tyypillisen osuuden, noin seitsemänkymmentä prosenttia. Paperilla maksukykyisiä pesiä oli kuitenkin poikkeuksellisen paljon verrattuna edeltäviin tai seuraaviin vuosikymmeniin sekä huomattavan paljon verrattuna Kim Kaarnirannan tutkimiin saman aikakauden itäsuomalaisiin maakauppiaskonkurssipesiin.⁶⁹² 1860-luvun vaasalaisista paperilla maksukykyisistä pesistä valtaosa ajoittui vuosikymmen jälkimmäiselle puolelle. Aikakauden kriisivuodet eivät siten ainakaan Vaasassa johtaneet sellaisiin rutiköyhiin konkurssipesiin, joiksi aikakauden kauppiasvelallisten pesiä kuvattiin aikalaiskeskustelussa.⁶⁹³ Vararikkoon hakeuduttiin päinvastoin laskennallisesti entistä paremmassa varallisuustilanteessa. Toinen vastaavanlainen tilanne osui myös ankarien katovuosien leimaamalle 1830-luvulle.⁶⁹⁴

Konkurssiin meneminen tavanomaista suuremman nettovarallisuuden, jopa positiivisen pesäluettelon kanssa liittyi siten ensi sijassa taloudellisesti ahtaisiin aikoihin. Normaalisissa taloustilanteissa velallinen kykeni selviytymään lainojen lyhennyksistä normaalin tulovirtansa, uuden luoton tai saamisten perimisen avulla. Jos pääoma oli kiinni kiinteistössä ja varastoissa, ahtaiden taloudellisten aikojen vallitessa niitä ei saanut muutettua nopeasti maksuihin käytettäväksi käteiseksi, koska ostovoima oli heikko. Olikin tavallista, että velallinen murehti omaisuutensa kauppaamista alihintaan. Esimerkiksi Krimin sodan aikaan omaisuutensa velkojille jättänyt kristiinankaupunkilainen kauppias Carl Eric Lundman alleviivasi sitä, kuinka

Sodan kaupalle ja merenkululle aiheuttaman pysähdyksen takia en voinut harjoittaa liikettäni ja vetää omaisuudestani sitä voittoa, jonka olisin muutoin voinut, enkä myöskään ollut siinä asemassa, että siten olisin voinut [omaisuuteni] realisoida[...].⁶⁹⁵

⁶⁹² Ks. Kaarniranta 2001, 108–109.

⁶⁹³ Johan Wilhelm Snellman *Finlands Allmänna Tidning* -lehden toimitukselle nro 75, 3.4.1866.

⁶⁹⁴ Esim. Kauranen 1999.

⁶⁹⁵ VMA, KRO, Konkurssiakirjat 1855, Lundmanin akti, Carl Eric Lundman raastuvanoikeudelle 29.10.1855 (käännös ruotsinkielestä kirjoittajan tekemä).

Samoihin aikoihin kristiinankaupunkilainen kauppias Grönroos laski, että sisäänostohinnalla mitattuna omaisuus kattoi noin 80 prosenttia veloista. Koska olosuhteet olivat viime vuosien suhdanteiden ja meneillään olevan sodan vuoksi huonot, Grönroos piti mahdottomana saada omaisuudestaan tyydyttävää arvoa.⁶⁹⁶ Magnus Gerlinin Vaasaan vuonna 1823 perustama olutpanimo koki varsin tavallisen sukupolvenvaihdoskokemuksen.⁶⁹⁷ Seuraava sukupolvi perusteli vuonna 1869 jättämänsä konkurssihakemusta muun muassa sillä, että kaupunkitalojen ja osakkeiden hinnat olivat laskeneet.⁶⁹⁸ Maksukyvyyn vievät huonot olot saattoivat tosin olla myös paikallisesti ja subjektiivisesti koetut. Vaasassa kauppias esitti raastuvanoikeudelle vuonna 1840, että hänellä kyllä oli tarpeeksi omaisuutta vastaamaan velkojen määrää, mutta ei käteistä, jolla maksaa ahdistelemaan alkaneille velkojille. Kauppiaan mukaan ainoastaan se, että omaisuudesta ei saataisi oikeaa hintaa huonojen aikojen [sic] takia, voisi aiheuttaa velkojen nousun yli varojen.⁶⁹⁹

Konkurssituomion mukaan

Velallisen ilmoittama velkamäärä ja erittelemät velkojat eivät aina vastanneet sitä velkasummaa, joka syntyi konkurssioikeudenkäynnissä velotuista veloista. Samoin kaikki velallisen velkojikseen mainitsemat tahot eivät välttämättä osallistuneet konkurssiin. Toisaalta konkurssiin saattoi hyvin ilmaantua velkojia, joita velallinen ei ollut nimennyt velkojikseen. Velallisen lopullinen velkamäärä selvisi siten vasta konkurssioikeudenkäynnissä. Pesäluettelo ja perukirja olivat vain suuntaa-antavia. Ne pitivät paikkaansa milloin huonommin, milloin paremmin.

Jälkimmäisestä esimerkki oli kristiinankaupunkilaisen leskikauppias Anna Holmströmin konkurssi. Leskikauppias toimitti raastuvanoikeudelle konkurssihakemuksen sekä luettelon omaisuudesta ja veloista helmikuussa 1836. Pesän omaisuus oli varsin huomattava, yli 18 000 velkakirjariksiä. Pesässä oli velkoja kymmenessä eri valuutassa. Pankinriksit, hopearuplat, punnat sekä Lyypekin ja Hollannin kurantit ynnä muut valuutat olivat lesken tilikirjoissa kuitenkin selvässä järjestyksessä.

Pelkästään Ruotsin, Venäjän ja Hampurin valuutassa olevien luottojen määrä nousi noin 16 000 velkakirjariksiin, joten kaikkienensa pesän velat nousivat velkojen ylitse. Ahdinkotilaan olivat johtaneet muissa konkurssseissa menetetetyt saamiset, merionnettomuudet ja jo takavarikkoon joutuneet tavarat. Eri-laisten menetysten summa nousi lesken mukaan yli 12 000 velkakirjariksiin.

Anna Holmströmin taloudelliset vaikeudet selittyivät tuskin ainakaan saatavilla tai heikolla kirjanpitotaidolla. Konkursivelallisen omien velallisten maksamatta jääneet luotot saattoivat tietenkin joissain tapauksissa edesauttaa

⁶⁹⁶ VMA, KRO, Konkurshandlingar, Grönroosin akti, J. J. Grönroos raastuvanoikeudelle 4.9.1854.

⁶⁹⁷ Ks. Ojala 2002.

⁶⁹⁸ VMA, VRO, 6.12.1869 § 324; Mäkelä 1985, 456. Talollisten konkurssseista ja kiinteistöjen myymisen vaikeudesta 1930-luvun katovuosina ks. Rantatupa 2004, 422–423.

⁶⁹⁹ VMA, VHO, Vetoaktit, Sandelinin akti, Jonas Wilhelm Sandelin raastuvanoikeudelle 21.8.1840.

maksuvaikeuksien syntymistä. Anna Holmströmin omaisuudesta saatavat, tyypilliseen tapaan pääsääntöisesti muutamista velkakirjarikseistä muutama kymmeneen koostuneet kauppatilille tehdyt luotto-ostokset ja muut pienet vipit, muodostivat laskutavasta riippuen yhdeksästä viiteentoista prosenttia.⁷⁰⁰ Suhteessa leskikauppiaan velkojen määrään saatavien merkitys oli vielä vähäisempi.

Kauppiaslesken toimittama velkojalista kertoi tarkasta kirjanpidosta. Listasta puuttui lopulta ainoastaan kolme konkurssiin ilmaantunutta ja maksun saanutta velkojaa. Yksi näistä oli leskirouvan palveluksessa ollut piika. Myös kaupungin tullille tilittämättä jääneet hieman yli kahdeksan hopearuplan suuruiset tuontiverot olivat jääneet pois listasta. Leski ei ollut sisällyttänyt velkojien joukkoon edesmenneen aviomiehen jälkeen jakamattomaksi jätetystä pesästä lapsilleen kuuluvaa noiden 620 velkakirjariksin suuruista osuutta. Velkojiksi nimetyistä henkilöistä samoin vain kolme jätti osallistumatta oikeudenkäyntiin. Kahden palvelusväkeen kuuluvan henkilön lisäksi plymouthilainen kauppias ei syystä tai toisesta osallistunut 49 punnan suuruisen tilivelan valvomiseen vararikossa.⁷⁰¹

Vuosina 1850-51 Kristiinankaupungissa käyty kauppias Carl Johan Parmanin konkurssioikeudenkäynti osoitti myös Parmanin olleen hyvin perillä velkasitoumuksistaan. Velallisen ilmoittamista veloista puuttuivat ainoastaan vielä takseerattomat kunnallis- ja kruununmaksut sekä Parmanin sairastavaa perhettä vuosien 1849 ja 1850 aikana hoitaneen lääkärin palkkio. Lisäksi velallinen oli unohtanut listasta yhden sadan hopearuplan suuruisen velkakirjaluoton. Sen sijaan neljä Parmanin velkojaksi nimeämää velkojaa jätti vaatimatta velkaansa konkurssipesästä.⁷⁰²

Kauppiasleski Holmströmin ja kauppias Parmanin kaltaiset konkurssiin toimitetut, lähes täydellisesti konkurssiin saapuneita velkojia täsmäävät velkojalistat eivät olleet itsestäänselvyys. Varsinkin vuosisadan jälkipuoliskolla erot velallisen ilmoittamien ja konkurssin osallistuneiden velkojien ja velkojen välillä saattoivat olla huomattavia. Lopullisesti konkurssissa vaaditut velat, puhumattakaan maksuun hyväksytyjen velkojen määrästä, poikkesivat siten varsin usein velallisen itsensä ilmoittamista veloista sekä määrällisesti että laadullisesti.⁷⁰³ Oli tavallista, että velallisen velkojikseen nimeämistä tai perukirjaan kirja-

⁷⁰⁰ Anna Holmströmin saatavien yhteissumma oli 1 605,09 velkakirjariksiä. Tämän lisäksi leskikauppias luetteli omaisuusluettelossaan edesmenneen aviomiehensä perillisille jääneet saatavat, joiden määrä nousi 1 0256,14,08 velkakirjariksiin. Periaatteessa näiden saatavien synty ja takaisinperinnän onnistuminen ei siten suoranaisesti liittynyt Anna Holmströmin afääreihin, mutta käytännössä toki kyse oli saman kauppahuoneen saatavista.

⁷⁰¹ VMA, KRO, Konkurshandlingar, Holmströmin akti, Anna Holmström raastuvanoikeudelle 28.2.1835; VMA, VRO 2.5./13.6.1836 (ei §).

⁷⁰² VMA, KRO, Konkurshandlingar, Parmanin akti, Carl Johan Parman raastuvanoikeudelle 13.8.1850; VMA, KRO 10.11.1851 (ei §).

⁷⁰³ Konkurssiin osallistuneiden, siinä tuomioon asti edenneiden ja lopulta maksuun hyväksytyjen velkojien ja velkojen määrien selvittäminen onnistuu raastuvanoikeudenkäyntipöytäkirjoista. Niistä ei löydy valmiita luetteloita, vaan jokainen velkasuhde on selostettu erikseen. Välillä velkasuhde tiivistyy muutama riviin tekstiä, välillä asia saattaa viedä useita pöytäkirjan sivuja. Tutkimustyön aikaa vievyydestä johtuen tässä ei ole voitu luoda edellä olevien kaltaisia aikasarjoja tuomituista ja kon-

tuista velkojista useimmat eivät osallistuneet konkurssiin. Kävipä joskus myös niin, että yksikään ilmoitetuista velkojista ei ilmaantunut konkurssioikeudenkäyntiin.⁷⁰⁴ Useimmiten konkurssissa myös käsiteltiin pesäluettelossa tai perukirjassa tuntemattomia velkoja.

Esimerkiksi tamperelaisen kultasepän vuonna 1899 jättämässä konkurssihakemuksessa ja sen liitteenä olleessa pesäluettelossa mainittiin yhteensä 23 velkojaa. Suurin osa nimetyistä velkojista oli paikallisia kultaseppiä tai velallisen sukulaisia. Lisäksi kultaseppä kertoi velkaantuneensa joillekin tanskalaisille, ruotsalaisille ja helsinkiläisille toiminimille. Konkurssioikeudenkäynnissä velkaansa vaati takaisinmaksettavaksi kuitenkin vain viisitoista velkojaa. Siten kultasepän tilanne oli konkurssihakemuksessa esitettyä valoisampi. Reilun neljäntuhannen markan pesän vajoitus muuttui konkurssituomiossa 855 markan vajoukseksi.⁷⁰⁵

Samaan aikaan samassa kaupungissa myös kauppias Kaarle Rekolaisen pesäluettelo maalasi velallisen tilasta ahtaamman kuvan kuin se lopulta olikaan. Rekolainen ilmoitti, että hänen reilua 980 markan omaisuuttansa rasittivat yli 13 000 markan velat. Velkojia kauppiaan toimittamassa luettelossa oli kolmekymmentä. Suurin osa näistä oli hämäläisiä talollisia tai lähiseutujen kauppiaita. Kahdeksan velkavaatimuksista perustui velkakirjaan, seitsemän vekseliin. Näistä osa oli erääntynyt tai mennyt jo ulosottoon asti. Muiden velkojen tyyppiä velallinen ei avannut sen tarkemmin. Kauppiaan velkojaluetelossaan ilmoittamista veloista konkurssissa vaadittiin maksettavaksi yhdeksää. Velkoja vaadittiin takaisin suunnilleen sen suuruisina kuin kauppias oli ne kuvannut. Ainoastaan yhden vekselivelan suuruuden Rekolainen näytti alimitoitaneen reilulla 1 200 markalla. Lisäksi kolme kauppiaan ilmoittamista veloista oli velan ottamisen jälkeen siirretty uudelle velkojalle. Tämä selittikin osittain sitä, miksi pesäluetteloiden velkojat ja konkurssiin ilmaantuneet velkojat poikkesivat toisistaan. Lisäksi kauppias Rekolainen oli unohtanut tai jättänyt muutoin pois velkojalistastaan palvelijattarensa vuosipalkan, kruununmaksut ja erästä talokaupasta maksamatta jääneet 900 markkaa.⁷⁰⁶

---

kurssiin osallistuneista veloista ja velkojista, vaan tarkastelussa nojataan yksittäisiin tapauksiin.

- ⁷⁰⁴ Näin kävi esimerkiksi helsinkiläisen matematiikanopettajan kuolinpesän konkurssissa. Tieto alkaneesta konkurssista oli todistetusti saatu toimitettua yhtä ulkomailla oleskelevaa velkojaa lukuun ottamatta kaikille perukirjassa nimetyille velkojille. Pesän velkojen määräksi oli perukirjassa laskettu yli 5 400 markkaa, ja se koostui muun muassa muutamista velkakirja- ja vekseliveloista. Opettajamiehen pesästä löytyi muun muassa käteistä rahaa ja pankkitalletuksia sekä mukavasta elintasosta kertova määrä kodin irtaimistoa kirjoineen, topattuine huonekaluineen ja monipuolisine ruokailuvälineineen. Pesässä laskettiin olevan omaisuutta reilun 3 500 markan arvosta, KA, HRO, Konkurssiakirjat, Eklundin akti, Karl Emanuel Eklund perilliset raastuvanoikeudelle 26.9.1899; Eklundin perukirja 30.9.1899; KA, HRO 26.2.1900 § 14.
- ⁷⁰⁵ TKA, TRO, Konkurssiakirjat, Klingstenin akti, Anton Klingsten raastuvanoikeudelle 13.5.1899; pesäluettelo 24.5.1899; TKA, TRO 19.10.1899 § 2056.
- ⁷⁰⁶ TKA, TRO, Konkurssiakirjat 1899, Rekolaisen akti, Karl Rekolainen raastuvanoikeudelle 9.11.1899; omaisuusluettelo 6.11.1899; 9.4.1900 § 801.

Jyväskylässä 1870-luvulla tarkastelluissa kahdessatoista tavallisessa konkurssissa vain kolmessa vaadittiin velallisen ilmoittamaa enemmän velkaa.⁷⁰⁷ Tilanne oli heikoin liikkuvaista ja lopulta melko epämääräistäkin elämää eläneen hөөkari Sergei Dunajeffin pesässä. Vuonna 1879 alkaneessa konkurssiioikeudenkäynnissä velkoja vaadittiin lopulta lähes 2 000 markkaa ilmoitettuja enemmän. Tämä johtui suurelta osin siitä, että velallinen kävi pitkällistä velka-riitaa kauppiiaan kanssa, jolle velallinen ei mielestään enää ollut velassa.⁷⁰⁸

1870-luvun lopun Jyväskylässä kauppias Antti Poutasen vararikossa velotettiin puolestaan yli 5 000 markkaa vähemmän velkoja kuin velallinen oli ilmoittanut. Vain yhdeksän Poutasen velkojaksi nimeämästä lähes neljästäkymmenestä yksityishenkilöstä tai yrityksestä osallistui konkurssiin. Toisaalta konkurssiin ei osallistunut yhtään velkojaa, jota Poutanen ei olisi nimennyt velkojaksi.⁷⁰⁹

Eräässä jyväskyläläisessä konkurssiioikeudenkäynnissä velallisella yksinkertaisesti kävi tuuri. Konkurssissa maksua vaatineista velkojista ainoastaan yhden velkojan vaatimus hyväksyttiin. Kaksi muuta velkojaa eivät olleet vaatineet velkaansa maksuun paikalletulopäivänä. Siksi velkojat menettivät oikeutensa saada maksua. Toinen näistä velkojista esitti, ettei ollut saanut tietoa konkurssista. Velallinen myönsikin, että kyseinen velkoja oli unohtunut velkojien listasta, mutta syytti virheestä listan kirjoittanutta kirjuria. Velkojan tietämättömyyteen vetoaminen oli tosin hieman epäilyttävää, sillä velkoja asui samassa kaupungissa. Laki saattoi siten olla ankara myös velkojaa kohtaan. Kohtaloonsa tämä velkoja ei tosin tyytynyt, vaan veti 85 markan suuruisen vekseliasian maksuun saamisen hovioikeuteen.⁷¹⁰

Velallisen laatimassa velkojalistassa olikin useimmiten liikaa henkilöitä ja velkaa verrattuna konkurssiin osallistuneisiin velkoihin ja velkoihin. Velallisen ilmoittamat velat olivat varmastikin olleet joskus todellisia velkoja. Konkurssiaineistoista ei kuitenkaan saa vastausta siihen, miksi esimerkiksi tamperelaisen kultasepän velkojaksi nimeämä maakauppias ja sukunimestä päätelleen sukulaismies ei vaatinut konkurssipesästä maksuun 680 markan suuruiseksi ilmoitettua velkaa.⁷¹¹ Vastaus jää avoimeksi myös sen suhteen, miksi lähes kahdentuhannen markan suuruisen, vekselistä, laskusta ja tratasta⁷¹², muodostuneen velan tukholmalainen omistaja ei ollut konkurssivelallisten joukossa.

⁷⁰⁷ *Elinaikana tehdyt konkurssit Jyväskylässä 1837–1879*; JMA, JRO, Konkurssiiasiain asiakirjavihkot 1870–1880.

⁷⁰⁸ Sergei Dunajeff raastuvanoikeudelle 27.8.1879; luettelo velkojista 27.8.1879; JMA Jyväskylän kaupunkiseurakunnan pää- ja rippikirjat 1871–1881, aukeama 80; JMA, JRO 15.3.1880.

⁷⁰⁹ JMA JRO, Konkurssieja koskevat asiakirjavihkot 1979 II, Poutasen akti, Antti Poutasen luettelo saamamiehistä 11.8.1879; velkojien vaatimuskirjeet; JRO, 15.12.1879 (ei §).

⁷¹⁰ JMA, JRO, 12.7.1879 § 765; 26.7.1879 § 806; 15.12.1879 § 1440; 1.12.1879 § 1384; 2.2.1880.

⁷¹¹ TKA, TRO, Konkurssiiasiakirjat, Klingstenin akti, Anton Klingsten raastuvanoikeudelle 13.5.1899; pesäluettelo 24.5.1899; TKA, TRO 19.10.1899 § 2056

⁷¹² Tratta -nimitys vakiintui 1800-luvun lopulla tarkoittamaan velkojan asettamaa vekseliä, jota velallinen ei ollut vielä hyväksynyt, SAOB: *tratta*. Myöhemmin tratta-nimitys alkoi viitata perintäkirjeeseen, jossa velalliselle annettiin tietty maksuaika. Maksamatta jättämisen uhkana oli maksuvaikeuksien julkistaminen protestilla, ks. Aurejärvi 1979, 49; Sutela 128–130.

Epäsuhta pesäluetteloon merkittyjen ja konkurssissa velkaa vaatineiden velkojien välillä ei sinänsä vaikuttanut konkurssiin. Perukirjoja käyttävälle tutkimukselle havainto korostaa kuitenkin sitä, että perukirjoihin merkityt velat ja niistä tehdyt arviot pesän velkaantuneisuudesta eivät välttämättä täysin kuvastaneet velallisen maksukyvyyn tilaa ja velkaantumisen syvyyttä. Velkoja oli erilaisia. Oli niitä velkoja, joita perittiin takaisin ja jotka saattoivat johtaa maksuvaikkeuksiin. Toisaalta oli velkoja, joiden velkojat eivät ryhtyneet takaisinperintätoimenpiteisiin. Kaikki ylivelkaantuneilta näyttäivät pesät eivät siten olleet välttämättä samalla tavoin ylivelkaantuneita.⁷¹³

Ilmoitettujen ja konkurssissa käsiteltyjen velkojen epäsuhtaa saattoi tietenkin selittää se, että velkoja oli kuollut tai tieto ei yksinkertaisesti tavoittanut velkojaa. Tämän ei tosin pitänyt olla ainakaan kovin usein mahdollista. Velallisen velkojikseen ilmoittamille vietiin tieto konkurssista henkilökohtaisesti. Oli myös mahdollista, että velallinen esitti pesänsä tilanteen synkempänä kuin todellisuudessa. Näin velallinen varmisti konkurssiin *pääsemisensä*. Tässä käsitellyt havainnot ajoittuvat pääosin vuosisadan jälkimmäiselle puoliskolle, ja tuolloin velkaantumisen syvyydelle ei konkurssioikeudenkäynneissä annettu enää niin suurta merkitystä kuin aikaisemmin. Tätä aihetta käsitellään tarkemmin lisää myöhemmin, mutta tämä saattoi perustella sitä, että vuosisadan lopulla todellisuutta ankeamman käsityksen luominen saattoi olla joidenkin velallisten tarkoitus. Tämä taas viittaisi siihen, että konkurssia ei kaikissa olosuhteissa pidetty pahimpana vaihtoehtona.

Velkojen vaatimatta jättäminen liittyi osittain siihen, että osa veloista yksinkertaisesti annettiin anteeksi. Kristillisestä laupeudesta anteeksiannossa tuskin välttämättä oli kyse. Konkurssioikeudenkäyntiin osallistumattomuutta selitettiin pikemminkin V. Markham Lesterin velkojan ongelmaksi nimeämään vyyhti. Konkurssiprosessi vaati rahaa ja vaivaa. Se saattoi Lesterin mukaan ainakin Englannissa tarkoittaa myös velkojan oman maineen tahriintumista. Toihan velan periminen konkurssissa yleiseen tietoon sen, että luotonantaja oli tehnyt huonon luottopäätöksen.⁷¹⁴

Velkomatta jättäminen saattoikin olla järkevää, jos kyseessä oli pieni velka. Pienten summien takaisinsaaminen oli epävarmaa, sillä velat maksettiin tiettyjen etuoikeussäännösten ja velkojen suuruuden mukaan. Konkurssiin osallistuminen vei lisäksi velkojan rahaa ja aikaa varsinkin ennen konkurssilain muuttumista. Esimerkiksi vuonna 1866 vaasalaisen muurarin perillisten tekemä perinnönluovutuskonkurssi raukesi, kun kukaan velkojiksi nimetyistä henkilöistä

⁷¹³ Perukirjoihin merkittyjen velkojen ja velkojien paikkansapitävyyttä konkurssijuttujen ulkopuolella voisi tarkastella vertailemalla perukirjaa vuosihaastoasiakirjoihin. Vuosihaasto tarkoitti menettelyä, jossa hankittiin tieto pesän tai velallisen todellisista veloista ja velkojista. Vuosihaastossa velkojat kuulutettiin saapumaan oikeuteen ilmoittamaan saatavansa vuoden ja päivän kuluttua. Näin saatiin tietoon pesän todellisen velan määrän ja kyettiin arvioimaan maksukykyä, ks. erit. KA 1798 § 19 mom. 5. Vuosihaastot liittyivät useimmiten kuolinpesiin. Esimerkiksi varakkaiden kauppahuoneiden omistajien ja tehtailijoiden jälkeen haettiin usein vuosihaastoa. Esimerkiksi Helsingin rikkaimpiin henkilöihin kuuluneen panimotehtailija ja kauppaneuvos Nikolai Sinebrychoffin jälkeen pesän tila selvitettiin vuosihaaston avulla, KA, HRO, I osaston siviiliasiain diaari 21.6.1848.

⁷¹⁴ Lester 1995, 172.

ei halunnut viedä asiaa eteenpäin. Pesässä oli varoja vain neljäkymmentä ja velkoja kuusikymmentä markkaa, joten velkojen innottomuus oli ymmärrettävää.⁷¹⁵

Mitään ehdotonta rajaa konkurssissa velottujen summien suuruudelle tai pienuudelle ei kuitenkaan ollut. Velkoja saattoi pitää itsepintaisesti kiinni vaatimuksestaan saada pienikin velkamäärä maksetuksi.⁷¹⁶ Vaasalaisen Carl Wirelin vuosina 1823-1824 käydyssä konkurssissa paikallinen kauppiaskollega vaati noin kahdeksan paperiruplan eli reilun kahden hopearuplan suuruista tilivelkaa maksuun konkurssipesän varoista. Rahasumma oli toki valtaosalle aikakauden väestöstä iso. Se vastasi esimerkiksi keskimääräistä työmiehen palkkaa reilulta kahdelta viikolta.⁷¹⁷ Kovin kummoista tilitystä velkoja saattoi silti tuskin konkurssipesältä odottaa, koska tilivelalla ei ollut etuoikeutta maksuun ja pesän varat eivät riittäneet kaikkien velkojen maksuun.⁷¹⁸

Pienten palkkasummien ja erilaisten viranomaismaksujen anomisen sen sijaan oli täysin ymmärrettävää, sillä molemmat maksettiin ensimmäisenä konkurssipesän varoista.⁷¹⁹ Myös velallisen sukulaisten kannatti enemmän vaatia velkaansa konkurssissa kuin antaa se anteeksi ja olla siten osallistumatta konkurssioikeudenkäyntiin. Sukulaisuus tai edes perheen jäsenyys ei sinänsä tuonut erityisoikeutta pesän varoihin, pikemminkin päinvastoin. Vaatimalla velkaa konkurssissa voitiin kuitenkin yrittää varmistaa omaisuuden jäämistä sukuun ja perheeseen, kenties myös velalliselle itselleen.⁷²⁰

Velallisen ilmoittaman velkalistan eroa konkurssissa velottuihin velkoihin saattoi lopulta selittää ennen kaikkea velkasuhteiden ja luottojen erityisyys sekä talouden- ja kirjanpidon taidot. Tuotteita ja palveluksia ostettiin ja myytiin niin laajalti luotoksi, että kirjanpidon ajassa pitäminen oli vaativaa. Toisaalta esimerkiksi kauppiaat tasasivat tilinsä vain kerran pari vuodessa, mistä johtuen luottosuhteen maksajan ja saajan roolit eivät välttämättä olleet täysin selvillä vuoden aikana. Luottosuhteen osapuolet saattoivat olla molemmat toisilleen velkaa. Siinä vaiheessa, kun tilit lopulta tasattiin, konkurssivelallinen ei enää välttämättä ollut maksajapuolella.⁷²¹

Valtaosalta kauppiaita vaadittiin periaatteessa osoitus kirjanpitotaidoista vuoteen 1880 asti. Aina käytäntö ei kuitenkaan kohdannut ideaalia, vaan kauppiaksi pääsi myös heitä, joiden kirjanpitotaito tai -halukkuus eivät olleet par-

⁷¹⁵ VMA, VRO, 5.3.1866 § 2.

⁷¹⁶ Ks. myös Nyberg 2007, 61.

⁷¹⁷ Vattula 1983, 435, 440.

⁷¹⁸ Pesäluettelossa velallinen ilmoitti velkaa olevan yli 6 000 paperiruplaa enemmän kuin omaisuutta, HMA, VRO, 2.6.1823 § 14; 2.8.1824 (ei §).

⁷¹⁹ Kristiinankaupunkilaiselle rengille Johan Mattsson Erlandille reilun kahdenkymmenen velkakirjariksin eli noin 7,3 hopearuplan suuruisen vuosipalkan anominen kauppiasleski Anna Holmströmin konkurssista oli kannattavaa. Samoin anominen kannatti samassa konkurssissa noin 18 hopearuplan suuruista vuosipalkkaansa anovalle Erlandin renkitoverille sekä samassa yrityskotitaloudessa palvelleille kauppalvelijoille, jotka anoivat noin kahdeksankymmenen ja 122 hopearuplan suuruisia vuosipalkkasaamisiaan, VMA, KRO, Konkurshandlingar, Anna Holmströmin akti, Anna Holmström raastuvanoikeudelle 28.2.1835; VMA, KRO 2.5./13.6.1836 (ei §).

⁷²⁰ Ainakaan aatelisten joukossa ei myöskään ollut tavatonta, että varakkaat sukulaiset ostivat velallisen kotitalon, jonne konkurssintekijä sai jäädä asumaan, ks. Ojala 2009b.

⁷²¹ Ks. myös Liite 4: tilivelat.

haat mahdolliset.⁷²² Toisaalta taas vuosisadan lopulla ammattitaitoa ei enää kysytty. Keskustelu varsinkin maakauppiaksi ryhtyvien kyvykkyydestä ja sen seurauksena maakauppiaiden runsaista konkurseista heräsi jo 1800-luvun lopulla, ja näkemys on saanut tukea tutkimuksessa.⁷²³ Lisäksi konkurssintekijöiksi ilmaantui vuosisadan lopulla väestönosa, joiden elämään ja elinkeinonharjoittamiseen tilikirjojen pito ei koskaan kuulunut. Velallisten käsitys omasta tilastaan ei siten aina ollut paras mahdollinen. Jossain määrin myös se selitti varakkoon ajautumista.

Yksityisiä kulutusvelkoja vai liiketoimintaan liittyviä luottoja?

Yhteiskunnan yläryhmien ulkopuolisen kuluttamisen tutkimus ja varsinaisen kuluttamisen vallankumouksen⁷²⁴ ajoittaminen Suomessa on edelleen keskenäinen tutkimusala. Se kuitenkin tiedetään, että pitkään varsin epätasavarvoisina pysyneet kulutusmahdollisuudet tasoittuivat vähitellen 1800-luvun kuluessa, ja kuluttamisen mahdollisuudet alkoivat levitä laajempien yhteiskuntakerrosten ulottuville jo ennen varsinaisen teollisen massakulutustavarayhteiskunnan syntyä 1900-luvulla.⁷²⁵ Jo 1800-luvun taitteessa kulutuskysyntä lisääntyi esimerkiksi maaseudulla. Siitä kertoi muun muassa käsityöläisten määrän kasvu, mikä puolestaan viittasi kodin ulkopuolella tuotettujen tuotteiden lisääntyneeseen kysyntään.⁷²⁶ Siten kohti 1800-luvun loppua kulutustarpeiden tyydyttäminen saattoi ainakin periaatteessa olla yhä useammin yksi luoton ottamisen motiiveista myös yhteiskunnan yläkerrostuman ulkopuolella. Siksi myös kysymys kulutuksen vuoksi maksukyvyttömyyteen joutumisesta on relevantti. Kysymykseen vastaaminen on kuitenkin lähtökohtaisesti tutkimuksessa käytettyjen lähteiden ja menetelmien pohjalta vaikeaa.

Aikaisemmassa säätyläistöä ja suurporvareita koskevissa kulutustutkimuksissa käytettyjen, henkilökohtaisesta kuluttamisesta kertovien tilikirjojen kaltaista aineistoa ei jäänyt jäljelle tässä tutkituilta konkurssintekijöiltä.⁷²⁷ Kuluttamisen ja konkurssin välistä yhteyttä onkin näistä lähtökohdista käsin luontevinta lähestyä yksityisten ja liiketoiminnan velkojen jaotuksen kautta – joka tosin sekään ei useimmiten selviä konkurssien oikeuslähteistä. Velkavaatimuskirjeissä ei kerrottu velan käyttötarkoitusta, ja miksipä näin olisi ollutkaan, sillä velan käyttötarkoituksen tiesi velallinen, ei velkavaatimuksen oikeuteen tuonut velkoja. Lähtökohtainen oletus kuitenkin on, että konkurssiin johtaneen ylivelkaantumisen taustalta saattoi löytyä myös kotitalouden yksityiseen elämään ja kuluttamiseen liittyviä luottoja.

⁷²² Esimerkiksi jyväsyläläinen, vuonna 1856 kauppiaan valansa antaneen ja myöhemmin konkurssin tehneen Tuomas Häggmanin kauppiaksi valinta yritettiin estää, koska tämän kirjanpitotaitoja pidettiin riittämättöminä, Tommila 1970a, 291. On myös huomattava, että niin kutsuttuja suomenporvareita eivät koskeneet yhtä tiukat ammattitaitovaatimukset, Mauranen 1981, 187–190.

⁷²³ Kaarniranta 2001, erit. 105.

⁷²⁴ Esim. Sassatelli 2007, 13–30. Ks. myös De Vries 2008.

⁷²⁵ Ks. esim. Heikkinen 1981; Mikkola ja Stark 2009.

⁷²⁶ Uotila 2014, 23, 325–328.

⁷²⁷ Olkoonkin, että myöskään tilikirjoissa ei mainittu otettujen luottojen käyttötarkoitusta, Ilmakunnas 2009, 139.

Selvästi velallisen tai tämän perheen yksityisiä velkoja olivat asunnon vuokratulot, hautajaisia varten otetut tavara- ja rahaluotot, lääkäreiden palkkiot sekä kotitalouden omien palkollisten maksamattomat palkkakulut. Nämä eivät kuitenkaan olleet varsinaisia luottoja, vaan luotoksi ostettuja tavaroita tai palveluksia. Jos konkurssivelallinen oli esimerkiksi kauppias, konkurssipesille esitetyistä elintarvikkeiden tiliostosveloista ei voi päätellä, oliko kyse velallisen omaan käyttöön ostamista vai edelleen myytäväksi tarkoitettuista tuotteista. Muiden velallisten tapauksissa tilanne on lähtökohtaisesti selvempi: jos velallinen oli virkamies, joka ei ollut sivutoimenaan mukana kauppa- tai teollisuusliiketoiminnassa, luotot eivät voineet olla yritysvelkoja. Tällöin luotot saattoivat liittyä esimerkiksi elintason kriisien tasoittamiseen. Tällaisia velkoja sisältyi todennäköisesti esimerkiksi vaasalaisen kaupunginmittari Emanuel Grenmanin konkurssiin. Kaupunginmittari oli saanut kaupungissa omistamaansa tonttia vastaan useita huomattavan suuria velkakirjaluottoja kaupungin palamista seuranneina vuosina sekä loviisalaiselta sukulaiseltaan että taloudellisen tilanteensa tulipalosta huolimatta säilyttäneeltä paikalliselta apteekkarilta.⁷²⁸

Tyypillisiä säätyläistön velkoja olivat myös elintarvikkeiden tiliostokset, ja näissä tapauksissa ne tarkoittivat luonnollisesti perheen käyttöön tulleiden tuotteiden ostamisesta kertyneitä velkoja. Kamarineuvos ja tilintarkastustuomioistuimen ylikomissaari Israel Wallinin kuollessa perheeltä olivat maksamatta esimerkiksi viiden kuukauden aikana tehdyt ostokset tuontielintarvikkeita myyvälle paikalliselle kauppiaille. Noin 120 velkakirjariksin rästisumma koostui pääasiassa tyypillisistä säätyläistön nautintoaineista, kuten kahvista, erilaisista viineistä ja hienommista väkijuomista sekä sokerista. Kamarineuvos saateltiin hautaan asianmukaisin tarjoiluin: samasta kaupasta oli hautajaisia varten haettu muun muassa rommia, punssia, reiniläistä viiniä ja sokerimanteleita.⁷²⁹ Velallisen kuolema ei siten heti vaikuttanut kotitalouden luotonsaantikykyyn. Hautajaisia varten myytiin velaksi niin ylhäisille kuin alhaisemmillekin⁷³⁰, jos käsitys vainajan kotitalouden maksukyvyistä oli positiivinen, vaikka kenties perukirjan kirjoittamisen jälkeen vääräksi osoittautuva. On kuitenkin kyseenalaista, missä määrin erilaiset tiliostokset riittivät ajamaan kotitalouden konkurssiin. Konkurssiin johtaneessa maksukyvyttömyydessä kirjalliset rahalainat olivat olennaisempia.

Myös muiden kuin elinkeinonharjoittajien kohdalla luottodokumenttia vastaan annettujen lainojen tarkka käyttötarkoitus jää väistämättä epäselväksi. Niillä oli useita erilaisia mahdollisia käyttötarkoituksia. Luottoa voitiin ottaa esimerkiksi tasaamaan eri vuosina tuloissa tapahtuvia muutoksia, käteisen rahan tarpeeseen tai elämänkaareen liittyvien muutoshetkien rahoittamiseen.⁷³¹ Toki luottoa voitiin ottaa myös elinkeinon perustamista varten. Kun useampi

⁷²⁸ VMA, VRO 24.8.1857 (ei §).

⁷²⁹ HKA, HRO, Konkurssiakirjat, Israel Wallinin akti, A. W. Astenius raastuvanoikeudelle 16.12.1839. Ks. myös samassa tapauksessa apteekkari Sallingerin vaatimus 14.12.1839, joka sisälsi muun muassa useita lakritsin ja erilaisten lääkepulvereiden ja voiteiden ostoksia.

⁷³⁰ Ks. vaasalaisen Paulinien perheen tapaus luvussa 3.3.

⁷³¹ Esim. Ilmakunnas 2009, 143–144; Hemminki 2014, 115–116.

lyypekiläinen kauppahuone velkoi vuonna 1840 porilaisen kauppakirjanpitäjän kuolinpesästä useiden tuhansien Lyypekin kurantin suuruisia ”valuutta saatu tavarassa” merkinnällä varustettuja velkakirjavelkoja, kyse ei ollut kirjjanpitäjän omaan käyttöön laivaamista tuotteista.⁷³² Tavaroilla oltiin avaamassa omaa kauppapuotia, mikä jäi kesken ennenaikaisen kuoleman takia.⁷³³

Esimerkiksi Israel Wallinille oli lainannut vävy tuhat seteliruplaa ilman korkoa vuonna 1834. Lainan alkuperäinen laina-aika oli sovittu kolmen kuu-kauden mittaiseksi, mutta sen pääoma oli maksamatta edelleen viisi vuotta myöhemmin Wallinin kuolinpesää selvitettyä.⁷³⁴ Luoton varmasta käyttötarkoituksesta ei ole tietoa, mutta kuten on korostettu ylempiä yhteiskuntaryhmiä koskevassa tutkimuksessa, yksi mahdollisuus oli kuluttaminen perheen säädynmukaisen elämäntavan rahoittamiseksi. Virkapalkka ei välttämättä riittänyt aseman osoittamisen vaatimien materiaalisten tarpeiden täyttämiseen. Tämä saattoi toisinaan johtaa ylivelkaantumiseen, jopa vararikkoon.⁷³⁵ Näkökulma on kuitenkin suppea. Säädynmukaisesta (yli)kuluttamisesta lopulta vararikkoon päätymiseen liittyi varmasti myös muita tekijöitä.

Esimerkiksi kaupunginmittari Emanuel Grenmanin konkurssipesässä vuonna 1854 oli puolestaan erilaista esineistöä hopeisine teelusikoineen, kuparipannuineen, tinaisine haarukoineen, kelloineen toilettipeileineen ja kahvinkeitittimineen. Se kertoi, että tavaroita oli ostettu ja siten kuluttamista harjoitettu.⁷³⁶ Kyse oli kuitenkin varsin normaalista esineistöstä, johon virkapalkkaa nauttivalla perheellä piti periaatteessa olla varaa. Kuluttamisen painetta perheelle toi kuitenkin se, että se oli menettänyt omaisuutta kaupungin palossa. Kotitalousesineistöä piti hankkia uudelleen. Kuluttamisen ja konkurssin välisestä yhteydestä noin seitsemänkymmenen hopearuplan suuruinen konkurssipesän irtain omaisuus ei kuitenkaan riitä todisteeksi. Voidaankin ainoastaan olettaa, että osa kaupunginmittarin kuten muidenkin velallisten luotoista oli otettu kuluttamistarpeiden tyydyttämistä varten, vähintäänkin välillisesti. Tämä tarkoitti sitä, että lainoja ei välttämättä otettu suoraan erilaisten tuotteiden tai palveluiden ostamiseen, vaan niiden avulla pyrittiin parantamaan kotitalouden toimeentuloa. Tällöin kuluttamisesta saattoi tulla mahdollista tulojen kasvaessa.

On kuitenkin selvää, että autonomian alkukauden kaupunkilaisten, varsinkin itsenäistä elinkeinoa harjoittaneiden, maksukykyä uhkasivat kulutus päätöksiä suuremmin yleinen köyhyys ja siitä johtuneet kysynnän heikentymiset, aviomiesten kuoleminen, merionnettomuudet, kadot ja muut äkilliset toimeentuloon ja liiketoiminnan kannattavuuteen vaikuttaneet tekijät. Todennäköisesti kuitenkin vuosisadan lopulla monipuolistunut konkurssin tehneiden joukko oli seurausta paitsi luottomarkkinoiden vapautumisesta, myös uudenlaisen val-

⁷³² TMA, PRO, Aktit ja allegaattit, Thomas Grönbladin akti, esim. Harms & Sohne:n vaatimuskirje 11.11.1839; Haltermann & Brattströmin vaatimuskirje 11.11.1839.

⁷³³ Ks. myös Thuresonin tapaus luvussa 2.2.

⁷³⁴ HKA, HRO, Konkurssiaksiakirjat, Israel Wallinin akti, C. A. Andersin raastuvanoikeudelle 21.12.1839.

⁷³⁵ Erit. Ilmakunnas 2009, 125–144. Velan roolista suurporvarin arjessa ja liiketoiminnassa ks. Ijäs 2015, esim. 82, 106.

⁷³⁶ VMA, VRO, Vararikkoasiakirjat, Michel Svahnin akti, pesäluettelo 13.2.1854.

mistavarakulutussyhteiskunnan synnystä. Kaikkea luottoa ei välttämättä otettu liiketoimien perustamista varten. Silti kuluttamisen vuoksi otettujen lainojen ja maksukyvyttömyyden välinen suhde säilyy empiirisesti varsin pimennossa. Esimerkiksi helsinkiläinen kollega Wolmar Kanninen jäi 1900-luvun taitteessa velkaa Helsingin Puuseppätehdas oy:lle erilaisia rakennustarvikkeita ja työpalkkaa. Esimerkiksi laskussa mainittu kanakopin rakennuttaminen tai lasiovien asentaminen olivat toki palveluiden ja rakennusaineiden kuluttamista, mutta eivät missään nimessä normaalien tarpeiden tyydyttämistä kummallisempaa. Ne eivät siis olleet kerskakuluttamista tai yletöntä lainaamista vaativaa. Kollega oli useiden asemaltaan samankaltaisten vararikontekstijöiden tavoin velkaantunut myös lukuisilla vekseleillä, joten myös kollegan kohdalla niiden ottamisen tarpeen taustalla saattoi kuitenkin löytyä halu kartuttaa materiaalista hyvinvointiaan kuluttamalla.⁷³⁷ Tätä on kuitenkin vaikea todistaa konkurssiaineistoista. On todennäköistä – joskin oman tutkimuksensa vaativaa⁷³⁸ – että muiden kuin aatelisten ja muiden ylempien säätyläisten varsinaiset kuluttamisesta johduneet yleistyivät vasta 1900-luvun puolella, jolloin teollinen kulutusyhteiskunta alkoi todenteolla ottaa askelia eteenpäin.

---

⁷³⁷ KA, HRO, Kannisen akti, Helsingin Puuseppätehdas oy:n vaatimus 30.3.1899; esim. Aleksandra Kannisen vaatimus 27.4.1900; asianajotoimisto Castrén & Snellmanin vaatimus 28.4.1900. Ks. myös JMA, JRO, Konkurssiainasiain asiakirjavihkot 1899, Kiljanderin akti, Ludvig Kiljanderin pesäluettelo 30.10.1899 ja velkojien vaatimuskirjeet, esim. Wilh. Hegeliuksen vaatimuskirje 19.2.1900; KA, HRO Konkurssiainasiakirjat, Eklundin akti, Karl Emmanuel Eklundin perukirja 30.9.1899.

⁷³⁸ Jatkossa voi olla mahdollista kehittää metodi, jolla konkurssiaineistoista, lähinnä velallisten pesäluetteloista, voi olla mahdollista selvittää välillisesti kulutusyhteiskunnan etenemistä, mutta senkaltainen tutkimusote ja -asetelma ei mahtunut tämän tutkimuksen raameihin.

**II REHELLISIÄ EPÄONNISIA JA PETOLLISIA
HUIJAREITA**

"Arvoisat velkojani. Velkani ylittävät reilusti omaisuuteni määrän. On tarkalleen tunnettua, kuinka maksukyvyttömyyteni syntyi. Toivon siksi, että ette kieltäisi minulta etuoikeuslakia ja sitä humaaniutta, joka epäonnekkaalle mutta rehelliselle velalliselle tulee myöntää, etenkin kun olen täysin näköalaton sen suhteen, millä voisin vanhuudessa hankkia tuloja sen maksamiseksi, joka nyt puuttuu velkojeni täydestä maksusta."

Raatimies Johan Rahm Vaasan raastuvanoikeudessa, HMA, VRO 12.7.1830 § 161 (käännös ruotsinkielestä kirjoittajan tekemä).

5 TUOMIO

Tässä luvussa syvennytään siihen, kuinka maksukyvyttömyyteen suhtauduttiin ja kuinka se muuttui vuosisadan kuluessa. Suhtautumista arvioidaan tässä luvussa maksukyvyttömyyden juridisen ja sosiaalisen tuomion tai anteeksiannon kautta. Konkurssioikeudenkäyntien ja vararikosta langetettujen tuomioiden ja rangaistusten kautta selvitetään sitä, miten vararikkovelallisiin suhtauduttiin oikeussaleissa, miten velallisten toimia arvioitiin, millaiseen velallisen käyttäytymiseen kannustettiin ja millaisesta rangaistiin. Huomio kiinnitetään ennen kaikkea velkavapautuksen myöntämiseen. Käsittelyn taustana toimii vuosisatainen eronteko maksukyvyttömyyteen syyllisen ja syyttömän tai rehellisen ja epärehellisen velallisen välillä. Ne olivat keskeinen osa suomalaista konkurssilainsäädäntöä edelleen autonomian alkaessa. Käytännössä tutkimuksen kohteena on se, missä määrin konkurssilainsäädäntö kuvasi konkurssioikeudenkäynnin lopputulosta. Jos konkurssilainsäädäntö ei kyennyt selittämään täysin konkurssin lopputulosta, keskeistä on myös selvittää niitä tekijöitä, jotka siihen myös vaikuttivat. Tässä tarkastelun kohteena ovat tavalliset konkurssit. Näin siksi, että kuolinpesien perilliset vapautuivat aina tulevaisuuden velkavastuusta, jos perinnönluovutushakemus oli tehty oikein.

Tarkastelun painopiste on ajassa ennen konkurssilain uudistusta vuonna 1868, vaikka myös tämän jälkeistä aikaa käsitellään. Painotusta perustelee ennen kaikkea se, että uusi konkurssisääntö ei enää sisältänyt mahdollisuutta nauttia *cessio bonorum* -luovutusetua. Velkojen maksamisesta tulevaisuudessa hankkimalla omaisuudella saattoi tästä lähtien vapautua vain kaikkien velkojen hyväksymällä akordilla. Oikeuskäytännön tarkastelu ajalta ennen lainmuutosta auttaa selittämään konkurssilainsäädännössä valittua näkökulmaa. Lisäksi oikeuslähteet käyvät vuosisadan lopulla sisällöltään niukemmiksi, joten niitä ei voi enää käyttää samanlaisiin tarkoituksiin kuin aikaisemmin.

5.1 Menneisyyden selittäminen, tulevaisuuden turvaaminen

Velallisten konkurssihakemukset toistivat käsitystä alituisten kriisien armoilla elävästä kehitysmästä Suomesta ja sen asukkaista.⁷³⁹ Konkurssihakemukset kuvasivat maata, jossa velalliselle ei löytynyt hetkenkään turvasatamaa alati vaaravilta uhilta ja riskeiltä. Syyn vierittäminen itsen ulkopuolelle oli paitsi velalliselle itselleen totta ja osa yhteiskunnassa jaettavaa käsitystä, myös osa konkurssilainsäädäntöön liittyvää maksukyvyttömyyden legitimoimista.⁷⁴⁰ Panoksena pelissä oli *cessio bonorum*in voittaminen. Vapautuakseen konkurssissa maksamattomien velkojen korvaamisesta tulevaisuuden omaisuudellaan velallisen piti esittää luovutusetuun oikeuttavat syyt.⁷⁴¹ Samalla velalliset yrittivät kaikin keinoin välttää epärehelliseksi tai jopa petolliseksi velalliseksi tuomitsemisen. Konkurssihakemus oli ensimmäinen ja tärkein keino näiden tavoitteiden saavuttamiseksi. Siinä oli kyse menneen toiminnan selittämisestä tulevaisuuden turvaamiseksi luovutusedun voittamisen ja rangaistuksen välttämisen avulla. Parhaan mahdollisen lähtökohdan saavuttamiseksi konkurssinjälkeiseen elämään konkurssihakemukset laadittiin useimmiten vakiintuneen mallin mukaan.

Erään vaasalaisen kauppiaan konkurssihakemus vuodelta 1851 sisälsi kaikki lakioppaissakin mainitut, konkurssihakemukselle keskeisimmät fraasit maksukyvyttömyydestä.

[..]Jen katso enää olevani tilanteessa, jossa voin tehdä kaikille velkojilleni täyttä oikeutta. Siksi, ja koska useat velkojani ovat jo aloittaneet minua vastaan takaisinperinnän, suojellakseni muiden velkojieni oikeuksia, olen pakotettu luovuttamaan omaisuuteni konkurssiin. Anon siten, että saisin kerralla luovuttaa [omaisuuteni] kaikkien velkojieni tyydyttämiseksi, ja että olisin sen jälkeen, luovutusedun nauttimisen kautta, vapautettu tulevaisuudessa kaikesta vastuusta ja velkojieni vaatimuksista.⁷⁴²

Kaikkien velkojien oikeuksien suojelun tarve oli keskeisintä. Se liittyi vararikon syvimpään olemukseen. Konkurssissa oli kyse nimenomaan yhteisestä ja kaikkia osapuolia sitovasta velkojen takaisinmaksamisesta. Yhden velkojan suosiminen muiden edestä oli jo esiteollisessa yhteiskunnassa velalliselle raskauttavaa. Se, että velalliset tunsivat vaaditut muutoseikat ja fraasit, kertoi myös siitä, että ainakin useimmat velalliset tiesivät, mihin he ryhtyivät hakeutuessaan konkurssiin.

Konkurssihakemuksissa tähdennettiin, että velallisen käytös oli ollut velkojia ja aikakauden virallisia ja epävirallisia normeja kohtaan asianmukaista. Luottosuhteen kärjistynein tilanne kuvasi siten niitä arvoja ja käsityksiä, joita aikakaudella liitettiin paitsi vararikkoon, myös laajemmin asianmukaiseen luotto- ja elinkeinotoimintaan.

⁷³⁹ Esim. Kaukiainen 1980a.

⁷⁴⁰ Vrt. Reynard 2001, jossa lainsäädännön vaikutusta ei huomioida.

⁷⁴¹ KA 1798 § 1.

⁷⁴² VMA, VRO 30.8.1851 § 159 (käännös ruotsinkielestä kirjoittajan tekemä). Ks. myös esim. VMA, VRO 10.11.1830 § 283; VMA, VRO, 27.6.1857 § 123; VMA, KRO, Konkurshandlingar, Nyströmin akti, Gustaf Nyström raastuvanoikeudelle 11.1.1832.

Vielä konkurssiin hakeutuminen ei välttämättä sinetöinyt velallisen kohta-
loa. Vasta konkurssin aikana tehdyt arviot velallisen toimista olivat ratkaisevat.
Konkurssiprosessi nosti väistämättä esiin velallisen liiketoimintatavat ja toi-
minnan velkarahan käyttelijänä. Siten konkurssihakemus ja -oikeudenkäynti
olivat mahdollisuus myös velalliselle tuoda ilmi käsityksensä toimistaan. Esite-
ollisella ajalla velallisen käyttäytyminen olikin usein jopa maksamattomia vel-
koja tärkeemmän arvioinnin kohde. Velallisen toiminnan tarkastelu ei rajoittu-
nut yritystoimintaan liittyvien tekemisten arviointiin. Vararikossa arvioitiin
myös velallisen henkilökohtaista osaamista ja toimintaa.

Konkurssivelallisten vararikkohakemuksia ohjasivatkin sekä lainsäädäntö
että epäviralliset kulttuuriset säännöt. Sanallisten manööverien tarkoituksena
oli pelastaa maksukyvyttömyyden myötä kyseenalaiseksi asetetut maine, kun-
nia ja luottamus sekä osoittaa, että velallinen oli käyttäytynyt velkojiaan koh-
taan oikein.⁷⁴³ Siksi velalliset korostivat pakkoa luovuttaa omaisuus velkojille,
painottaen sitä, että konkurssihakemus oli tehty raskain sydämin. Omaisuuden-
luovutuksen tekeminen pakon edessä, ei kevytmielisesti, juontui jo 1600-luvun
lopulla muodostuneesta näkemyksestä.⁷⁴⁴ Tästä kristiinankaupunkilaisen
kauppiaas Carl Wilhelm Krapeluksen konkurssihakemus tammikuulta 1858 oli
malliesimerkki:

Ne vaikeat koettelemukset, jotka meidän maamme kauppa ja merenkulku ovat jou-
tuneet kestämään viime sodan aikana, jolloin kaikki liike seisahtui ja ainoastaan liike-
toimia, jotka liittyivät huomattavaan riskiin, saattoi yrittää. Ja sen jälkeen kun sy-
vimmät siunaukset toivat rauhan, kohtasivat huonot suhdanteet ulkomailla, ja ne ei-
vät ole voineet muuta kuin kaivaa maata monien liikemiesten taloudellisen aseman
alta. Ja murheellisesti kyllä kuulun minä heidän joukkoonsa, jotka eivät loista näinä
vaikeina aikoina. Ja koska minä nyt erään velkojani edustajan toimesta olen uhattu
uloshauulla, olen pakotettu luovuttamaan omaisuuteni velkojeni tyydyttämiseksi. Ha-
luan esittää paikalletulopäivänä ne suuret menetykset joihin olen joutunut[...].⁷⁴⁵

Vapaaehtoisuuden ja pakon ristipaine ilmeni erityisellä tavalla ennen konkurs-
silain muutosta tavatuissa konkurssiin pakotuksissa. Näissä tapauksissa velal-
linen joutui lopulta jättämään konkurssihakemuksen oikeuteen. Velallinen ei
silti välttämättä maininnut vararikkoa edeltävää velkojien pakotusta. Päinvas-
toin velalliset korostivat yhä hakevansa konkurssia vapaaehtoisesti.⁷⁴⁶ Tämä
liittyi siihen, että konkurssiin pakotetun velallisen oli vaikeampi voittaa luovu-
tusetua kuin vapaaehtoisesti konkurssia hakeneen.⁷⁴⁷

Lisäksi konkurssihakemuksissa korostettiin sitä, että maksukyvyttömyys
ei johtunut tuhlailusta tai huonosta taloudenhoidosta. Velallinen oli ollut sääs-
täväinen ja ponnistellut välttääkseen maksukyvyttömyyden. Porilaisen kauppi-
aan vuonna 1839 jättämässä hakemuksessa korostui se, kuinka velallinen oli

⁷⁴³ Ks. myös Lester 1995, 88; Reynard 2001; Hardwick 2009, 168; Safley 2013, 7–9; Vause
2012a, 337.

⁷⁴⁴ Sallila 2016, 136.

⁷⁴⁵ VMA, KRO, Konkurshandlingar, Krapeluksen akti, Carl Krapelus raastuvanoikeu-
delle 23.1.1858 (käännös ruotsinkielestä kirjoittajan tekemä).

⁷⁴⁶ VMA, KRO, Konkurshandlingar, Lindqvistin akti, Gustaf Wilhelm Lindqvist raastu-
vanoikeudelle 1.8.1844.

⁷⁴⁷ KA 1798 5 § 2–3 mom., 17 § 1 mom.; Wrede ja Saxén 1895, 35.

taistellut muuttuneita suhdanteita ja epäonnisia spekulatioita vastaan väsymättömällä työskentelyllä ja säästäväisyydellä.⁷⁴⁸ Hakemuksesta oli aistittavissa 1700-luvun talousoppineiden korostama yhteisen hyvän vuoksi ahkerasti ja aktiivisesti ponnistelevan yksilön ihanne. Yksilöllisen hyvän saavuttaminen ahkeralla työllä oli kannatettavaa ja kannustettavaa. Se lisäsi yhteistä hyvää. Toisinaan yritteliäisyyden riskit vain kävivät toteen. Toisaalta vaatimattoman elämäntavan korostaminen oli tietenkin sukua ajan ylellisyyttä ja tuhlaavaisuutta paheksuvalle näkökannalle, jonka mukaisesti ylellisyyden saatettiin nähdä tuhoavan valtakunnan yhteistä hyvää.⁷⁴⁹

1870-luvulla konkurssihakemukset muuttuivat lyhyiksi ja niukoiksi. *Cessio bonorumia* ei voinut enää voittaa. Siksi maksukyvyttömyyden syiden erittelyllä ja oman oikeamielisen käyttäytymisen osoittamisella ei enää ollut vaikutusta velkojen anteeksiantamiseen ainakaan *cessio bonorum* -edun kautta. Oikeudelta ei enää voinut saada missään tilanteessa saanut helpotusta velan maksuun. Vuoden 1869 alusta alkaen velallinen ei siis hyötynyt kohtaamansa epäonnen ja onnettomuuksien erittelemisestä vararikkohakemuksessa. Otti tosin aikansa ennen kuin *cessio bonorum* -edun anomiset ja niiden perustelut katosivat velallisten hakemuksista.⁷⁵⁰ Tamperelaisen kauppiaan vuonna 1899 jättämä konkurssihakemus edusti tyyppillistä vararikkohakemuksen mallia vuosisadan lopulla.

Kuin useat minun velkoistani ovat samaan aikaan tehneet minua vastaan lainhakuja, ja minä en voi samalla kertaa tyydyttää heitä kaikkia, täytyy minun luovuttaa kaikki omaisuteni kaikkein velkojain tyydyttämiseksi. Tästä nöyryimmästi saan Raastuvan-oikeudelle ilmoittaa.⁷⁵¹

Konkurssi oli nyt vain alkaneiden takaisinperintöjen syytä, mitä se käytännössä oli tietenkin aina. Konkurssi oli konkurssi, ei näyte kunniallisuudesta tai sen puutteesta. Esiteollisessa yhteiskunnassa vararikkoon oli kiistämättä liitetty enemmän erilaisia kunniaan liitettyjä painotuksia. Samaan aikaan kun vararikosta tuli jokapäiväisempi ilmiö, se myös riisuttiin esiteollisen kristillisiä hyveitä ja paheita mukanaan kantavista mentaliteeteista. Toisin kuin usein aikaisemmassa tutkimuksessa esitetään, tämä ei kuitenkaan välttämättä tarkoittanut sitä, että konkurssseja siedettiin aikaisempaa paremmin tai että uudelleen aloittaminen helpottui.⁷⁵² Moralisoivat äänenpainot eivät hävinneet, vaan ne muuttivat muotoaan ja perusteitaan.

⁷⁴⁸ TRO, PRO, Aktit ja allegaattit, Carl Wilhelm Tallberg raastuvanoikeudelle 2.8.1839.

⁷⁴⁹ Nurmiainen 2009, erit. 140–158. Ks. myös Church 1994, 145–149; Magnusson 2006, 145.

⁷⁵⁰ Esim. JMA, JRO, Konkurssiasiain asiakirjavihkot, Taipaleen akti, Adolf Taipale raastuvanoikeudelle 14.11.1877. Myös esim. HKA, HRO, Konkurssiasiakirjat, Winogradoffin akti, Adrian Winogradoff raastuvanoikeudelle 12.3.1870. Ks. myös Bergh 1884, 168.

⁷⁵¹ TKA, TRO, Konkurssiasiakirjat, Rekolaisen akti, Karl Rekolainen raastuvanoikeudelle 9.11.1899 (käännös ruotsinkielestä kirjoittajan tekemä). Ks. myös Osmio 1910, 156.

⁷⁵² Vrt. esim. Mann 2002; Gratzner 2008b; Safley 2013; Cordes ja Schulte Beerbühl 2016.

5.2 Maksukyvyttömyyden anteeksisaaminen ja -saamattomuus

Maksukyvyttömyyteen syyttömiä velallisia vain vähän

Kuolinpesien konkurssissa ja tapauksissa, joissa aviomies oli karannut, täydellinen luovutusetu yleensä myönnettiin puolisolle tai perilliselle. Varsinkaan kuolinpesien vararikoissa velkojien luovutusedun kiistämiset eivät vaikuttaneet perillisten vapautumiseen pesän velkojen maksamisesta tulevaisuudessa hankkimallaan omaisuudella, jos hakemus oli tehty tarvittavien muutoseikkojen mukaan. Joskus tosin oikeuden kirjurillekin sattui sekaannuksia. Eräässä Helsingin raastuvanoikeuden perinnönluovutusjutussa vuonna 1840 kirjuri oli kirjoittanut lesken ja perillisten jäävän tulevaisuuden maksuvastuuseen niille velkojille, jotka olivat kiistäneet luovutushakemuksen. Kyseessä oli virhe, joka ilmaistiin tuomiokirjassa vetämällä viivat tekstin ylitse.⁷⁵³

Tavallisessa konkurssissa täydellisen luovutusedun voittaminen oli vaikeampaa. Erilaisten ulkoisten tekijöiden uhreiksi jääneitä velallisia kohtaan voitiin konkurssioikeudenkäynnissä hyvinkin tuntea myötätuntoa, mutta velallinen tuomittiin syyttömäksi maksukyvyttömyyteensä yhä harvemmin. Siten konkurssisäännössä omaksuttiin vuonna 1868 pitkälti jo käytännössä muodostunut toimintamalli. Näin ovat myös oikeushistorioitsijat arvioineet, koska velkavapautuksen saamisen ehdot olivat tiukat.⁷⁵⁴ Velallisen luovutusedusta ei siten luovuttu esimerkiksi siksi, että velalliset olisivat väärinkäyttäneet velkavapautuksen mahdollisuutta. Luovutusetuun suhtautumisen tendenssi oli tosin ollut lainsäädännössä kiristyvään päin jo edeltävän vuosisadan lopulla, jolloin *cessio bonorumin* saamisen ehtoja kiristettiin.⁷⁵⁵

Autonomian aikakauden Vaasassa suurin osa konkurssivelallisista asettui täydellisesti hyväksytyyn tai kokonaan hylätyn luovutusedun väliin saaden osalta velkojista vapautuksen olla maksamatta konkurssissa velottua velkaa tulevaisuuden ansioilla. Ainoastaan seitsemän vaasalaista velallista voitti täydellisen tulevaisuuden velkavastuusta vapauttavan *cessio bonorum* -edun (vuosina 1823, 1831, 1839, 1852, 1864 alkaneissa vararikoissa). Näistä vain kaksi sai edun suoraan oikeudelta velkojien vastustuksesta huolimatta. Lopuissa viidessä tapauksessa kyse oli siitä, että myös velkojat suostuivat myöntämään luovutusedun. Tällöin oikeudella ei ollut aihetta kieltää sitä. Kristiinankaupungissa tavattiin muutama erilaisista perusteista johtuva *cessio bonorum* -etu läpikäydyn neljäntoista vararikkotuomion joukossa. Jyväskylässä taas vuosina 1837–1868 ei yhdellekään velalliselle myönnetty kyseistä vapauttavaa konkurssituomiota.

Luovutusedun kokonaan menettäneitä velallisia tavattiin Vaasassa ajanjaksolla 1820–1868 kaikkiaan kymmenen (vuosina 1821, 1825, 1826, 1838, 1853, 1856, 1868 alkaneissa vararikoissa). Luovutusedun menettäneeksi tuomittiin kolme paikkakunnalta karannutta velallista sekä yksi petolliseksi huijariksi tuomittu velallinen. Yksi velallisista ei edes anonut luovutusetua. Tämä johtui

⁷⁵³ HKA, HRO, Tuomiotaltiot 4.8.1840/27.9.1840.

⁷⁵⁴ Wrede ja Saxén 1895, 38; Sallila 2016, 240.

⁷⁵⁵ Esim. Adamson 1996, 151.

siitä, että kauppias totesi asian turhaksi, kun hän ei voinut yksinkertaisesti esittää mitään syytä maksukyvyttömyydelleen.⁷⁵⁶ Lopuissa tapauksissa velkojat kiistivät velallisen vapautumisen velkojen takaisinmaksusta. Koska oikeus ei nähnyt velallisen tilanteesta ja toiminnassa mitään lieventävää syytä, se hyväksyi velkojen ankaran vaatimuksen.

Velkojen tahto on laki

Autonomian ensimmäisellä puoliskolla suurin osa konkurseista päättyi siis osittaiseen velkojen anteeksiantamiseen. Velkojen vallasta päättää velallisen asemasta vararikossa oli siten muodostunut suuri. Jokainen velallinen erikseen kiisti tai hyväksyi velallisen tekemän luovutusetuhakemuksen. Jos velkoja ei eritellyt kantaansa, katsottiin hänen myöntävän velallisen vapauttamiseen maksamasta konkurssivelkoja konkurssin jälkeen hankkimallaan omaisuudella. Tämä oli osin käytännössä muodostunut toimintamalli, vaikka velkojen suurella henkilökohtaisella päätösvallalla asian suhteen oli perusteensa vuoden 1798 konkurssiasetuksen 14. pykälän ensimmäisen momentin lauseesessa ”wid sakens afgörande bör domaren noga pröfva de skäl, som gäldenären til sin påstådde befrielse anfört, med hwad Borgenärerne deremot påmint”.⁷⁵⁷ Velkojille annettu päätösvalta oli esiteollisen aikakauden konkurssilaeissa tavallista myös muissa maissa.⁷⁵⁸ Ruotsissa velkojille siirrettiin valtaa 1700-luvun lopulla, jolloin konkurssioikeudenkäyntejä alettiin muokata yhteenvetomaisemmiksi. Näin katsottiin voitavan lyhentää vararikoihin kuluva aikaa.⁷⁵⁹

Tavallisin tilanne olikin se, että osa velkojista hyväksyi velallisen vapauttavan konkurssituomion ja osa kielsi sen. Jos raastuvanoikeus ei löytänyt ehdotonta syytä joko myöntää tai kieltää täydellistä luovutusetua, se tuomitsi velkojen tahdon mukaisesti. Näin ollen velallinen vapautui niiden velkojen maksamisesta, joiden omistajat myönsivät luovutusedun. Tarvittaessa eliniän kestänyt takaisinmaksuvastuu koski niitä velkoja, joiden omistajat pitivät kiinni oikeudestaan takaisinperiä konkurssivelkoja, kunnes ne oli maksettu viimeistä penniä, runstykiä ja kopeekkaa myöden.

Koska velallinen ei näin ollen voittanut täydellistä vapauttavaa tuomiota, velallista ei myöskään voitu todeta syyttömäksi maksukyvyttömyyteensä. Siksi velallinen tuomittiin menettäneeksi kansalaisluottamuksen, kunnes kaikki vaaditut velat oli maksettu. Siten *cessio honorum* osalta velkoja helpotti oletettavasti vain osittain velallisen tulevaisuutta. Kaikkia osittaisen velkavapautuksen voitaneita, silti maksukyvyttömyyteensä tuomittuja, velallisia ei kuitenkaan missään nimessä todettu huolimattomiksi velkojiksi.⁷⁶⁰

Tietoja siitä, kuinka suuri osa velkojista vapautti velallisen tulevaisuuden velkavastuusta, on tässä käytettävissä 58 tapauksesta. Tarkastelusta on jätetty

⁷⁵⁶ HMA, VRO, 9.4.1838 § 54; 18.3.1839 § 32.

⁷⁵⁷ KA 1798 § 14 mom. 1.

⁷⁵⁸ Ks. esim. Carlos, Kosack ja Castro Penarrieta, 2015.

⁷⁵⁹ Nyberg 2010, 20; Sallila 2016, 140–147.

⁷⁶⁰ Vrt. Adamson 1996, 148, jonka mukaan 1810-luvun Tukholmassa tuomitut kauppiasvelalliset tuomittiin lähes poikkeuksetta huolimattomuudesta velkoja kohtaan.

pois konkurssit, joissa velallinen nautti täydellisen luovutusedun tai se kiellettiin kokonaan.

Velkojen suhtautuminen velallisen vapautumiseen tulevaisuuden maksuvastuusta oli tämän mukaan tiukimmillaan 1840-luvulla. Tällöin keskimäärin vain viidesosa velkojista vapautti velallisen maksamasta sitä osaa velastaan tulevaisuudessa hankkimallaan tulolla, johon ei konkurssipesästä riittänyt maksua. Tällöin tosin velkojen määräkin oli konkurssissa vähäinen. Tämän jälkeen suhteellisesti yhä useampi velkojista tyytyi konkurssipesästä saatavaan maksuun. Velkavapautuksen myöntäneiden osuus oli suurimmillaan 1860-luvun puolivälissä. Tällöin tosin myös konkurssiin osallistuneiden velkojen määrä lisääntyi. Oli eri asia jäädä velkavastuuseen kolmesta velasta kuin kolmestakymmenestä, vaikka molemmat saattoivat muodostaa puolet velallisen velkavaatimuksista. Suurin merkitys oli toki velkojen suhteella omaisuuteen. Myöhemmin käsiteltävän velallisia kohtaan kiristyvän ilmapiirin näkökulmasta tämä oli kuitenkin huomionarvoista. Kiristyminen ei siten välttämättä näkynyt kaikilta osin velallisten ja velkojen välisissä suhteissa. Joka tapauksessa velallisten lähtöasetelmat konkurssinjälkeiseen elämään vaihtelivat osittaisen luovutusedun voittaneiden velallisten joukon sisällä. Tätä lisäsi se, että luovutusedun myöntäneiden velkojen velkojen tyypit ja määrät olivat keskenään erilaisia.

Luonnollisesti velallisen asemaan ja taloudelliseen tilanteeseen konkurssin jälkeen vaikutti myös se, kuinka kiivaasti kukin velkoja halusi seurata velallisen elämää ja hankkimaa toimeentuloa ja vaatia konkurssivelkojen takaisinmaksua konkurssia seuraavina vuosina. Tämä ei jättänyt jälkiä käytettävissä oleviin lähteisiin. Pelkästään velallisen konkurssipesän realisointi saattoi kestää useita vuosia, ja tällöin maksua tihkui velkojille tipoitain.

Jotain yksittäisistä konkurssista jaettavien maksuosuuksien suuruusluokasta kertoi vaasalaisen kauppiaan Fritiof Nevanderin tapaus. Kauppias kuoli kesällä 1867 puolitoista vuotta konkurssinsa päättymisen jälkeen. Perukirjaan liitettiin luettelo velkojille maksetuista osuuksista. Listasta löytyivät ne velkojat, jotka kiistivät velallisen vapautumisen tulevaisuuden maksuvaatimuksista. Listan mukaan pesästä oli maksettu viidestätoista kolmeenkymmeneen prosenttiin nousevia maksuosuuksia. Kaikkiaan summa nousi reiluun kolmeen tuhanteen. Konkurssin alkaessa pesässä oli laskettu olevan omaisuutta ilman saatavia noin 20 000 markkaa. Velallisen kuolemaan mennessä pesässä oli omaisuutta jäljellä enää noin kuudensadan markan verran. Tämä viittasi siihen, että pesän omaisuudella oli kyetty maksamaan suuri osa veloista. Perukirjasta löytyvä listaus kuvasti siten todennäköisesti niitä summia, joita velallinen oli onnistunut maksamaan konkurssin jälkeen hankkimista tuloista velkavapautuksen kiistäneille velkojille.⁷⁶¹

Jyväskylässä puolestaan kollega Hugo Stigell jätti omaisuutensa velkojille vuonna 1878. Viittä vuotta myöhemmin kollegan kuollessa konkurssipesän omaisuuden realisointi oli edelleen kesken, ja leski päätti jättää kuolinpesän konkurssiin. Ensimmäisessä konkurssissa oli tuomittu maksuun paikallisen

⁷⁶¹ VMA, VRO, Perukirjat, Fritiof Nevanderin perukirja 21.8.1868 (sisältää osuuksien maksamisen luettelon 29.9.1868); VMA, VRO 26.2.1866 § 4; 25.2.1867.

suurkauppiaan vuonna 1876 myöntämä yli 2 400 markan velkakirjaluotto. Kollegan kuolemaan mennessä velkoja oli saanut osuuksina pesästä takaisin noin 200 markkaa. Näin oli siitä huolimatta, että Stigell oli työllistynyt kaupunginvoudiksi jo vuonna 1880.⁷⁶² Kovin ankarasti velkoja ei siis ollut vaatinut takaisin maksua.

Sattumaa tai ei, konkurssseissa, joissa yli puolet velkojista myönsi velalliselle luovutusedun ennen vuosisadan puoliväliä, neljä viidestä tapauksesta oli leskirouvien konkurssseja. Yksi leskistä oli merikapteenin rouva Maria Brita Liljeström, joka oli jäänyt alaikäisten tyttäriensä ainoaksi elättäjäksi vuonna 1827. Elokuussa 1831 lesken maksuvaikeudet kävivät ylitsepääsemättömiksi. Leski oli uskonut voivansa hoitaa jo aviomiehen elinaikana syntyneet velat työskentelemällä ja myymällä perheen talon. Perukirjan ulkopuolelta oli kuitenkin ilmaantunut paljon tietämätöntä velkaa, joiden maksaminen oli käynyt leskelle ylivoimaiseksi.⁷⁶³

Konkurssioikeudenkäynnissä käsitellyistä veloista lopulta ainoastaan kaksi oli ajalta, jolloin aviomies eli. Toisen näistä velkakirjaveloista oli kaiken lisäksi ottanut vaimo itse. Suurin osa Maria Liljeströmin konkurssiveloista koostui siten tämän miehensä kuoleman jälkeen ottamista velkakirjaveloista, joiden ottamisen tarkoitusta ei voi päätellä.

Todennäköisesti leski oli lainannut rahaa yleisten elämisen menojen kattamiseen. Talonomistajien joukkoon⁷⁶⁴ miehen eläessä kuulunut perhe oli tottunut tiettyyn elintasoon, josta tosin oli pitänyt tinkiä kapteenin menehdyttyä. Leski asui vuokrahuoneissa yhdessä renkinsä kanssa. Vuokria oli rästissä. Kauppatiliostoksia konkurssissa ei velottu lukuun ottamatta talolliselta ostettua paloviinaa. Kapteenin lesken elon rahoittajina olivat muutoinkin toimineet pääasiallisesti lähiseutujen lainaamiskykyiset talonpojat. Tietyllä tavalla tulevaa konkurssia ennakoisi se, että luottottajia olivat nimenomaan talonpojat, eivät kaupungin kauppiaat tai säätyläiset. Heille lesken luottokelpoisuus ei ollut riittävä. Samoin tulevaa konkurssia ennusti se, että lopulta Liljeström oli saanut lainaa enää hankkimalla luotolle sekä takaajan että antamalla lainan pantiksi vaatteita.⁷⁶⁵ Arvokkaampaa panttia ei pesästä löytynyt.

Lesken tekemän luovutushakemuksen kiisti vain viisi velkojaa yhdestätoista. Siten tilanne vaikutti jopa suopealta. Käytännössä näin ei kuitenkaan ollut. Oikeudenkäynnissä yksi velkojista kiisti jopa alaikäisten tyttärien vapautumisen isän ja äidin tekemien velkojen maksamisesta tulevaisuudessa hankkimillaan tuloilla ja omaisuudella. Tyttöä kohtaan esitetty maksuvaatimus ei tietenkään mennyt oikeudessa lävitse. Äiti tuomittiin sen sijaan tavalliseen tapaan maksamaan velkojaan loppuikänsä sekä omaisuudellaan että työpanoksellaan tai vankilassa istumalla niille viidelle velkojalle, jotka sitä vaativat. Van-

⁷⁶² JMA, JRO, Perukirjat, Hugo Juho Stigellin perukirja 27.7.1883; JMA, JRO 10.9.1883 § 610; 31.3.1884 (ei §); *Elinaikana tehdyt konkurssit Jyväskylässä 1837–1879*; Keski-Suomi 07.11.1883 nro 89; Tommila 1970, 37.

⁷⁶³ HMA, VRO 22.8.1831 § 219.

⁷⁶⁴ Vaasan seurakunta, Rippikirja 1814–1821 aukeama 152; Rippikirja 1822–1833 aukeama 115.

⁷⁶⁵ HMA, VRO 9.7.1832 (ei §).

kilaan leskeä sentään ei saanut maksamattomien velkojen tähden laittaa, koska tämä ei ollut porvari tai syyllistynyt mihinkään velkoja kohtaan epäilyttävään toimeen.⁷⁶⁶ Toisaalta juuri siksi, että Liljeström ei ollut porvari, mutta hän oli silti ajautunut maksukyvyttömyyteen ja vieläpä turvautunut elatuksensa hankkimisessa paloviinan myyntiin saaden siitä konkurssituomiovuonna myös sakkotuomion⁷⁶⁷, osa velkojista ei katsonut lesken ansaitsevan helpotuksia velkojen maksuun.

Vähän Liljeströmin jälkeen pakotettiin Vaasassa vararikkoon kuparisepän 70-vuotias leski Sara Fahström. Leski yritti entinen hatuntekijä edustajanaan kääntää asian aviomiehen perinnöluovutukseksi siinä onnistumatta. Olihan suurin osa veloista edesmenneen aviomiehen tekemiä. Lisäksi perhe oli kokenut menetyksiä kunnan porvarin tavoin merionnettomuuksissa [sic] ja kaikenlaisissa muissa vastoinkäymisissä. Lesken tilanne oli ahdas. Kuparisepän versta oli pantattu kisällille, irtainta omaisuutta oli myyty velkojen tähden sekä vapaaehtoisesti että pakkohuutokaupoissa ja osa omaisuudesta oli kiinni saatavissa.

Vaikka pesän yhdestätoista velkojasta seitsemän vapautti vanhuksen maksamasta velkoja tulevaisuudessa, teko oli varsin näennäinen. Näille velkojille oli yhtä lukuun ottamatta tulossa takaisinmaksu etuoikeudella. Tiukimmin velalliseen suhtautuivat paikalliseen eliittiin kuuluvat velkojat: kihlakunnan nimismies, hovioikeudenneuvos ja ruukinpatruuna halusivat pitää lesken takaisinmaksuvastuussa loppuelämänsä ajan. Hovioikeudenneuvos ahdisti oikeudessa vanhusta lisäksi siitä, että tämä ei ollut ilmoittanut omaisuuttaan oikein. Erityistä lempeyttä keskellä 1830-luvun katovuosia käydyssä konkurssi-oikeudenkäynnissä ei vanhusta kohtaan siten ilmennyt.⁷⁶⁸

Vaikka sukupuoli ja siihen aikakaudella liittyneet toimintavallan ja mahdollisuuksien kysymykset eivät juurikaan vaikuttaneet konkurssituomioon, velallisen sosiaalisella asemalla ja suhteella velkoihin oli vaikutus. Edellä mainitut lesket eivät kuuluneet kaupungin eliitin sisäpiiriin, toisin kuin vaasalainen Maria Withander.

Vaasalaisen raatimiehen ja kaupunginvanhimman lesken, kaupungin pitkäaikaisen pormestarin siskon ja tulevan pormestarin äidin, pienimuotoista kauppaa leskenä jatkaneen 59-vuotiaan Maria Withanderin⁷⁶⁹ seitsemästä velkojasta vain yksi piti itsepintaisesti kiinni oikeudestaan vaatia maksua lesken mahdollisesti tulevaisuudessa hankkimista tuloista. Tätä vaatimusta vastaan ei

⁷⁶⁶ Ibid.

⁷⁶⁷ Vaasan seurakunta, Rippikirja 1822–1833 aukeama 115.

⁷⁶⁸ Käytännössä lesken konkurssin jälkeinen takaisinmaksuvastuu ei kestänyt kauaa, sillä Sara Fahström kuoli pian tuomion lukemisen jälkeen, HMA, VRO 13.8.1832 § 189; 30.10.1833 § 206; Vaasan seurakunta, Rippikirjat 1822–1833, aukeama 27.

⁷⁶⁹ Maria Helena Withanderin (os. Neuman) puoliso oli edesmennyt kauppias, raatimies ja varakonsuli Gustaf Jakob Withander, joka kuoli vuonna 1833. Konkurssi ei ollut Neumanien kauppiassuvussa tuntematon tapaus, sillä Maria Withanderin isän veli Jakob Neuman teki vararikon vuonna 1805, Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852: Johan Gustaf Withander; Boström 1924, 57; Luukko 1979, 468, 660, Mäkelä 1985, 74, 171–173, 240–241, 272, 274, 276, 279.

oikeus voinut tuomita, koska leski ei voinut osoittaa maksukyvyttömyytensä syiksi mitään laissa määriteltyjä onnettomuuksia.

Leski jäi siten konkurssituomion mukaan tarvittaessa loppuiäkseen velkavastuuseen 1 200 seteliruplan eli noin 342 hopearuplan suuruisen velkakirjavelan vuoksi. Sen Withander oli saanut paikalliselta neidiltä jo seitsemää vuotta aikaisemmin, vuonna 1842. Neidin holhoajana toiminut lääninkamreeri ajoi velkasaatavan takaisinmaksua kiivaasti oikeudessa. Tämä vastusti esimerkiksi kaikkia leskirouvan lasten vaatimuksia saada pesästä näille lain mukaan kuuluvaa omaisuutta. Kiivaus oli ymmärrettävää, sillä holhokin velkakirjaluotto ei kuulunut etuoikeudella maksettavien velkojen joukkoon, ja pesän reilu 4 300 hopearuplaa ei riittänyt mitenkään kaikkien, yli 8 600 hopearuplaan kohoavien velkojen takaisinmaksuun. Suuri osa velkojista suhtautui kuitenkin leskeen myötätuntoisesti. Tästä kertoi esimerkiksi se, että lesken sallittiin pitää pito- ja petivaatteensa. Lisäksi leskelle myönnettiin elatus konkurssin ajaksi, mikä ei ollut automaattista.⁷⁷⁰

Velkavapautustuomioiden sosiaaliset syyt

Vaasassa täydelliseen luovutusetuun päätyneet vararikot jakautuivat pääpiirteissään kolmeen tyyppiin. Yhdessä tapauksista oikeus katsoi velkojien vastustuksesta huolimatta velallisten ansaitsevan luovutusedun kaupungin tulipalon takia. Kaksi luovutusetuun päätyntä vararikkopesää kuului käsityöläisille, joilla oli varsin vaatimaton omaisuus. Loppuja neljää täydellisen luovutusedun voittanutta velallista yhdisti se, että he kuuluivat kauppaporvariston ylimpään tai ainakin kaupunkilaisyhteisöä pisimpään palvelleeseen, osaan.

Seuraavat esimerkit kuvaavat lainkirjaimen noudattamista Vaasassa kaupungin palon jälkeen. Ensimmäinen konkurssianomus jätettiin kolme kuukautta palon jälkeen. Sen jättivät kirjapaino ja -kaupparyityksen ”Renqvist & Saukko” omistajat Michael Renqvist ja Edvard Saukko, jotka olivat harjoittaneet kaupungissa yritystoimintaansa vuodenvaihteesta 1852 asti.⁷⁷¹ Tulipalo oli tuhonnut yrityksen rakennukset. Materiaalinen tuho nousi yli 15 000 hopearuplaan.⁷⁷² Koska kyseessä ei ollut osakeyhtiö, velallisten ilmoittamat vähän yli 11 000 hopearuplan suuruiset velat olivat molempien henkilökohtaisella vastuulla. Velallisten koko omaisuus ei sentään ollut joutunut tulipalon tielle, vaan omaisuutta oli säästynyt hieman yli 4 800 hopearuplan arvosta.⁷⁷³

Konkurssin paikalletulopäivänä Vaasan raastuvanoikeuteen saapui vaatimaan velkaansa maksuun kaksikymmentäkolme velkojaa. Konkurssissa lopulta vaadittujen velkojen summa nousi lähes 5 000 hopearuplaa velallisten itsensä ilmoittamaa korkeammalle. Tarkkaa summaa on tuomiosta mahdoton sanoa, sillä huomattava osa Renqvistiltä ja Saukolta vaadituista veloista koostui palaneista kirjoista ja käsikirjoituksista, joita velkojat olivat jättäneet kirjapai-

⁷⁷⁰ HMA, VRO 13.8.1832 § 189; 30.10.1833 § 206.

⁷⁷¹ *Ilmarinen* 28.01.1852 no 8.

⁷⁷² Summalla olisi maksettu kahdenkymmenen pormestarin palkka, rakennettu kaksi uutta koulua tai hoidettu kaupungin köyhäinhoito noin kolmen vuoden ajan, *Kal-lenautio* 2006, 64, 69, 101.

⁷⁷³ VMA, VRO, 8.11.1852 § 243.

noon painettavaksi. Vararikon ratkaiseminen saattoikin olla raastuvanoikeuden jäsenille haasteellista, koska useampi konkurssissa valvotuista veloista liittyi immateriaalioikeuksien korvaamiseen. Velkojat anoivat oikeudelta korvausta esimerkiksi jo sovittujen kustannussopimusten tuotoista tai kustannettavaksi ja painettavaksi jätettyjen käsikirjoitusten oikeuksista.

Oikeus hyväksyi vaadituista veloista maksuun vajaat yhdeksänkymmentä prosenttia. Loput hylättiin vahvistamattomina, muiden velkojien kiistäminä tai muuten vain lakiin perustumattomina. Jos *cessio bonorum* -etua ei siis myönnettäisi, Renqvistille ja Saukolle jäisi vähintään yli 3 000 hopearuplan velat varjostamaan konkurssinjälkeistä elämää. Viisi velkojaa vastusti luovutusetua: paikakuntalaiset räätälimestari, raatimies ja kauppias sekä tukholmalaiset kirjakauppafirma ja musiikkikauppias. Kyseessä eivät olleet konkurssiin suurimmat velkojat.⁷⁷⁴ Konkurssioikeudenkäynnistä erilliseksi oikeudenkäynniksi erotetussa luovutusetujutussa raastuvanoikeus myönsi kirjakauppiaille täydellisen *cessio bonorum* -edun.⁷⁷⁵ Oikeuden perustelu oli niukka. Siinä todettiin, että velalliset olivat todistaneet joutuneensa tulipalon takia maksukyvyttömäksi. Vahinkojen määrä jopa ylitti sen omaisuuden määrän, mitä vaadittujen velkojen maksamisesta puuttui. Lisäksi velkavapautusta vastustaneet velkojat eivät olleet esittäneet laillista syytä vastahakoisuutensa perusteiksi.⁷⁷⁶

Tapaus korosti sitä, kuinka erilaiset sosiaalisiin suhteisiin liittyvät tekijät, kuten ystävyys, vaikuttivat velkojan näkemykseen velallisen tulevaisuuden velkavastuusta. Kirjanpainajien tapauksessa Renqvistin jo opiskeluaikana solmima ystävyys Suomettaren ja myöhemmin Uuden Suomettaren perustajajäsenen, kirjakustantajan ja suomenkielisen kirjallisen sivistyksen edistäjän Paavo Tikkasen kanssa vaikutti siihen, että Tikkanen hyväksyi velallisten anomaa luovutusedun. Renqvist oli ostanut kirjapainoyrityksen alun perin yhdessä Tikkasen kanssa, joka hankkikin yrityksen takaisin vararikon jälkeen.⁷⁷⁷

Joskus taas velkojat myöntivät yhdessä vapauttavaan konkurssituumioon, jos velallinen oli iäkäs ja konkurssipesä köyhä, mutta ei rankasti ylivelkaantunut. Tällöin velkojien arviointiin vaikutti todennäköisesti se, että jo konkurssin läpi käyneistä ja siksi köyhtyneistä pesistä takaisinmaksun saaminen oli peräti toivotonta. Se kulutti suotta velkojien aikaa ja rahaa.

1830-luvun alussa Vaasan raastuvanoikeudessa myönnettiin täydellinen velkavapautus vuodesta 1807 kultaseppämestarina toimineelle 59-vuotiaalle Anders Gestrinille.⁷⁷⁸ Kuten jo aiemmin nousi esiin, kultaseppä oli vedonnut jo vuoden 1808 ryöstelyyn ahdinkonsa perimmäisenä syynä. Kultaseppämestari ei toki ollut ainoa vähävarainen, iäkäs ja ison perheen kanssa konkurssiin mennyt velallinen. Ne syyt eivät siis itsessään riittäneet tuomaan velkojilta anteeksian-

⁷⁷⁴ VMA, VRO 8.2./13.3.1854 (ei §).

⁷⁷⁵ Vuoden 1798 konkurssiasetuksessa sanottiin, että jos velallisen oikeus saada luovutusetu oli täysin selvä, juttu voitiin erottaa erilliseksi oikeudenkäynniksi velkojien keskinäisestä etuoikeuskiistasta, KA 1798 § 14 1 mom.

⁷⁷⁶ VMA, VRO, 10.10.1853.

⁷⁷⁷ Vaikka toisen tiedon mukaan Renqvist & Saukko möivät yrityksensä kauppaneuvos A. A. Levónille, mutta lähde ei kerro, minä vuonna tämä olisi tapahtunut, *Vasabladet* 08.05.1906 no 55.

⁷⁷⁸ HMA, VRO 28.11.1831 § 273; Hedman 1928, 211.

toa. Olennaista oli myös se, että velallinen omisti vielä asuinkiinteistön. Siitä saadut myyntitulot toivat edes jotakin takaisinmaksua kaikille kuudelle konkurssipesän velkojalle. Lisäksi saattoi olla, että talon ja kaiken muun omaisuuden menetystä pidettiin tarpeeksi ankarana kohtalona kolmilapsiselle perheelle, joka oli vastikään menettänyt lapista neljännen. Perheen iäkäs pää oli ollut jo vuosia työttömänä. Tulevaisuuden ansaintamahdollisuudet olivat olemattomat. Lopulta kultaseppä eli enää reilun puoli vuotta konkurssituomion julkilukemisen jälkeen.⁷⁷⁹

Samaan aikaan toinen tulevaisuuden maksuvastuusta vapautettu velallinen oli 36-vuotias entinen luutnantti. Myös tämän pesä oli muihin vararikkoihin nähden vaatimaton. Pesässä oli omaisuutta vain noin 370 hopearuplaa. Kiinteää omaisuutta sotapalveluksen jättäneellä velallisella ei ollut, vaan tämä asui vaimoineen venäläistaustaisen kauppiaan talossa vuokralaisina. Konkurssin velkojat, raatimies, leskirouva, kaksi kauppiasta, kaupunginkasööri ja pari käsityöläistä, hyväksyivät velallisen *cessio bonorum* -anomuksen. Velallisen vetoisuus siitä, että hänen oli täytynyt jo monen vuoden ajan elää ilman palkkaa ja virkaa vaimonsa pesään tuoman varallisuuden varassa, tuotti toivotun tuloksen. Pian tämän jälkeen aviopari muutti Pietariin veloista vapaana.⁷⁸⁰

Kolmas täydellisen velkavapautuksen voittaneiden velallisten joukko koostui suurehkoista, ulkomaankauppaa harjoittaneista kauppiaista. Näiden kauppaporvareiden nauttimia luovutusetuja selittivät virallisesti velallisen korkea ikä tai suuri elätettävien joukko ja erilaisissa onnettomuuksissa koetut menetykset. Velkojien ja oikeuden päätöksiin vaikuttivat kuitenkin myös velallisen korkea sosiaalinen status sekä normien mukainen käyttäytyminen. Näissä kauppaporvareiden konkurssissa velottujen velkojen ja pesän omaisuuden määrät olivat huomattavasti suuremmat edellisiin tapauksiin verrattuna.

Kesän 1823 kynnyksellä jätti konkurssihakemuksen kaupungin raastuvanoikeuteen 32-vuotias laivanvarustajakauppias ja ravintoloitsija Carl Wirell.⁷⁸¹ Velkojien lukumäärässä mitattuna yhtä mittavaa vararikkoa todistettiin kaupungissa uudelleen vasta 1860-luvun alkupuoliskolla. 1810-luvun alkupuoliskolla kauppatoimet aloittanut Wirell vetosi hakemuksessaan yli 12 300 pape-riruplan eli noin kolmen ja puolentuhannen hopearuplan suuruisiin menetyksiin meri- ynnä muissa onnettomuuksissa. Menetykset olivat suuret, mutta eivät poikkeukselliset. Pesässä laskettiin olevan varoja reilu 35 000 seteliruplaa. Vastaavasti velkojen suuruudeksi velallinen arvioi lähes 42 000 ruplaa.⁷⁸² Kaikille 38 konkurssiin osallistuneelle velkojalle ei siten riittänyt täyttä maksua. Silti yksikään kauppiaan velkojista, lyypekkiläiset kauppahuoneet, lähiseutujen talonpojat tai paikalliset porvarikollegat, eivät vaatineet velallisen käyttävän tulevaisuudessa mahdollisesti ansaitsemiaan tuloja tai esimerkiksi saamia pe-

⁷⁷⁹ Vaasan seurakunta, Rippikirja 1822-1833, aukeama 74.

⁷⁸⁰ HMA, VRO 28.2.1831 § 645; 12.1831 § 253; Vaasan seurakunta Rippikirja 1822-1833, aukeama 26.

⁷⁸¹ Mäkelä 1985, 234-235.

⁷⁸² HMA, VRO 2.6.1823 § 20.

rintörahoja niiden velkojen maksamiseksi, joihin vararikkopesän omaisuus ei riittänyt.⁷⁸³

Vuonna 1829 jätti Kokkolasta Vaasaan vuosisadan vaihteessa kauppiaaksi muuttanut ja sittemmin raatimieheksi noussut 56-vuotias Johan Rahm konkurssihakemuksen raastuvanoikeuteen. Rahm tiesi konkurssihakemuksen jättämisen olevan askel epävarmuuteen: hän oli ollut ollut tuomitsemassa yhtä konkurssivelallista häpeärangaistukseen ja myöntämässä Carl Wirellille vapauttavaa tuomiota. Raatimies käyttikin hyväkseen raatimiehen toimessa hankittua hiljaista tietoa konkurssin sallittavuudesta. Rahm vetosi avoimuuteensa sekä velkojen inhimillisyyteen häntä, rehellistä velallista kohtaan.⁷⁸⁴ Velallisen mukaan hänen kokemansa vaikeudet olivat paikkakunnalla kaikkien tiedossa.⁷⁸⁵ Raatimies erotti siten itsensä pettureista ja vetosi vuosisatoja vanhaan erontekoon kunniallisesti ja kunnianttomasti kaatuneiden velallisten välillä.⁷⁸⁶ Lisäksi raatimies mainitsi suurimmaksi ahdingon syyksi runsaslukuisen ja vuonna 1825 äidittömäksi jääneen lapsikatraan elättämisen.⁷⁸⁷

Vetoomus vapauttavasta konkurssituomiosta tuotti tulosta: kaikki Johan Rahmin konkurssiin osallistuneet kaksikymmentäyksi velkojaa vapauttivat raatimiehen tulevaisuuden velkavastuusta. Näin kävi siitä huolimatta, että Rahm ei esittänyt laissa hyväksytyjä onnettomuuksia maksukyvyttömyytensä syyksi ja vaikka konkurssipesä oli rajusti ylivelkainen. Rahmin ilmoituksen mukaan omaisuutta riittäisi vain noin hieman yli puoleen pesän veloista. Pesän reilua 7 900 seteliruplaa vastasivat velallisen ilmoituksen mukaan yli 13 500 seteliruplan velat. Tilannetta pahensi se, että osa velallisen omaisuudesta oli jo myyty julkisella huutokaupalla. Raatimiehen vararikkohakemus oli ollut vain ajan kysymys. Tämä ei kuitenkaan vaikuttanut velkojen mielipiteeseen. Siihen ei vaikuttanut edes se, että raatimies oli ottanut ennen konkurssiaan 2 000 ruplaa huutokauppakamarin varoja omaan käyttöön.⁷⁸⁸

Seuraavan kerran kaupungissa jaettiin vapauttava konkurssituomio vasta vuonna 1840. Tuolloin *cessio bonorumista* sai nauttia 47-vuotias laivanvarustaja, kauppias ja kaupunginvanhin, 1700-luvulta peräisin olevan kauppiassuvun vesa, kaupunginviskaalin poika ja kustavilaisen ajan mahtiporvarin Petter Widmarkin tyttärenpoika Jakob Fromhold Tegengren.⁷⁸⁹ 8 000 velkakirjariksin suuruisen omaisuuden kanssa konkurssiin mennyt Tegengren voitti kaikki kuusitoista velkojaansa puolelleen.⁷⁹⁰ Tegengren oli perustellut luovutushake-

⁷⁸³ HMA, VRO 2.8.1824 (ei §).

⁷⁸⁴ Johan Nilssinpoika Rahm oli kokkolalaisen kauppiaan Nils Rahmin vuonna 1773 syntynyt poika. Vaasassa Johan Rahm sai kauppiaan oikeudet 1802. Raatimiehenä Rahm vuodesta 1818 asti. Vaasan seurakunta, Rippikirja 1834–1840, aukeama 53; Mäkelä 1985, 485–486. Ks. myös Ojala 1996, 186–190.

⁷⁸⁵ Ks. myös esim. VMA, KRO, Konkurshandlingar, Parmanin akti, Carl Johan Parman raastuvanoikeudelle 29.11.1843.

⁷⁸⁶ HMA, VRO 12.7.1830 § 161.

⁷⁸⁷ Johan Rahm ja vaimonsa Anna Beata Chydenius saivat yhteensä 12 lasta aikavälillä 1896–1825. Vaimo Anna Beata kuoli parin viikon kuluttua nuorimman lapsen syntymästä, Vaasan seurakunta, Rippikirja 1822–1834, aukeama 22.

⁷⁸⁸ Mäkelä 1985, 274.

⁷⁸⁹ Luukko 381, 391; Mäkelä 279, 455, 487.

⁷⁹⁰ HMA, VRO 15.4.1840 § 68.

mustaan tyyppillisillä syillä. Erääntyneiden lainojen takaisinmaksaminen oli käynyt mahdottomaksi kadoista johtuvien huonojen vuosien takia.⁷⁹¹

Carl Wirell oli viimeistellyt nousunsa Vaasan kauppaporvariston ylimpään joukkoon naimalla kaupungin keskeisimmän kauppiaan, kauppaneuvos Herman Höckertin tyttären.⁷⁹² Kauppaneuvoksen tuki nuorenparin ensitaipaleella ei ollut vain mentaalista, sillä vielä konkurssissa vävyjojan ja apen välillä oli useita maksamattomia velkakirjaluottoja sekä apen vuokraamien asuinhuoneistojen vuokria. Kauppias ja raatimies Johan Rahm puolestaan asui ennen vararikkoaan Vaasan komeimmalla paikalla, kauppaneuvosten Herman Höckertin ja Johan Grönbergin välissä Kauppamiehenkadun varrella. Sieltä kaupungin liike-elämän eliitti hankki mieluiten talonsa autonomian alkukaudella.⁷⁹³ Johan Rahmin ja Carl Wirellin tiet olivat varmasti kohdanneet kerran jos toisen. Samoissa kauppaporvarieliitin asuttamissa kortteleissa asui myös Tegengren, jonka konkurssia orkestroi kauppaneuvos Carl Gustaf Wolff.

Carl Wirellin vararikon neuvotteluja johti puolestaan pesän suurin velkoja, appi kauppaneuvos Höckert. Konkurssin lopputulokseen vaikuttikin myös se, kuka pesää hoiti ja neuvotteluja velkojien kesken johti. Jos kaikki velkojat suosituivat vapauttamaan velallisen tulevaisuuden velkavastuusta, kyseessä oli velkojien yhteisen koordinoinnin lopputulos. Yksittäiset velkojat eivät siis pääsääntöisesti vain ilmaantuneet paikalletulopäivänä vaatimaan omaa velkaansa tietämättömänä muista velkojista ja pesän tilasta. Konkurssi kesti kuukausia, ja tänä aikana oikeuden ulkopuolella käydyistä neuvotteluista vain murto-osa merkittiin raastuvanoikeuden pöytäkirjoihin. Tämä kävi ilmi esimerkiksi kristiinankaupunkilaisen kauppias Semion Eric Ekströmin vararikossa. Siinä osa kauppiaan viidestätoista velkojasta kiisti velallisen tekemän luovutushakemuksen konkurssin paikalletulopäivänä. Kolmanteen huutoon mennessä kaikki velkojat olivat kuitenkin myöntämään velalliselle vapauttavan konkurssituomion. Näin oli siitä huolimatta, että varoja näytti riittävän vain alle puoleen pesän veloista.⁷⁹⁴

On tietenkin hyvä kysymys, miksi Carl Wirellin tapauksessa kauppaneuvos-appi ei pelastanut tyttärensä perhettä joutumasta konkurssiin. Yksilöiden tekojen ja tekemättä jättämisten motiivit eivät konkurssiaineistoista tässä tapauksessa käy ilmi. Kyse saattoi kuitenkin olla vaikkapa siitä, että kauppaneuvoksella oli kaksitoista muutakin elossa olevaa lasta, jotka veivät varoja. Toisaalta kauppahuoneen asema Vaasan kauppaliiketoiminnan kärjessä oli alkanut kääntyä laskusuuntaan.⁷⁹⁵ Tai ehkä aikuisten lasten auttaminen ei vain ollut Höckertin tapa. Esimerkiksi tytär ei muuttanut isän kymmenhuoneiseen taloon avio-

⁷⁹¹ HMA, VRO 6.5.1839 § 59.

⁷⁹² *Åbo Allmänna Tidning* 16.11.1813 no 134.

⁷⁹³ Vaasan seurakunta, Rippikirja 1822–1833, aukeama 22.

⁷⁹⁴ VMA, KRO, Konkurshandlingar, Ekströmin akti, Semion Eric Ekström raastuvanoikeudelle 5.9.1831; VMA, KRO 17.12.1832.

⁷⁹⁵ Hoffman 2009a. Lopullisesti kauppahuone haudattiin kauppaneuvoksen työn jatkajan, Herman Gustaf Juniorin konkurssissa vuonna 1837, *Elinaikana tehdyt konkurssit Vaasassa 1820–1870*.

miehen kuoltua pian konkurssin jälkeen, vaan tämä asusteli yksin tai piikansa kanssa kuolemaansa asti.⁷⁹⁶

Sosiaalinen asema ja maine takasivat vapauttavat konkurssituomiot ja si-lottivat siten tietä konkurssinjälkeiseen elämään. Kaupunkiyhteisöjen eliitti, joka vastasi sekä kaupungin merkittävimmästä liiketoimista että oikeudenhoi-dosta, suojeli etujaan ja toisiaan.⁷⁹⁷ Siten tilanne ei ollut muuttunut vuosisatojen kuluessa. Hallinto-, oikeus- ja taloustoimet kietoutuivat yhteen jo 1500-luvun kaupunkiyhteisöissä. Tästä oli positiivisiakin seurauksia: se alensi esimerkiksi liiketoimintakustannuksia synnyttämällä taloudellisten toimien yhteisiä ja va-kiintuneita muotoja.⁷⁹⁸ Vararikkoisten näkökulmasta oikeudenhoidon ja talou-dellisen aseman sekoittuminen tarkoittivat kuitenkin sitä, että laki ei ollut kai-kille sama.

Säätyveljet tunsivat Johan Rahmia kohtaan lisäksi armollisuutta siksi, että tämä meni konkurssiin iäkkäänä ja vielä useita lapsia huollettavanaan. Yleensä suurilukuinen perhe ei tuonut armoa, ei edes silloin kun vaimo jäi leskenä huo-lehtimaan yksin alaikäisistä lapsista ja maksukyvyttömästä pesästä. Johan Rahmin velkojat pitivät kuitenkin tarpeettomana ahdistaa kohtalaisen iäkästä, kaupunkia ja yhteisöä pitkään palvelutta säätyveljeä tulevaisuuden maksuvaa-timuksilla. Samankaltaisesta, pitkän yhteisöllisen palvelusuran ja korkean iän muodostamasta velkavapautuksen tuovasta yhdistelmästä oli kyse muutamaa vuosikymmentä myöhemmin myös 60-vuotiaan kauppiaan ja raatimies Petter Wilhelm Hägglundin vararikossa. Tälle raastuvanoikeus myönsi vuonna 1865 kaupungissa jaetun viimeisen *cessio bonorum* -edun.

Syntyperäinen vaasalainen Hägglund ilmoitti varojensa vähenneen ja vel-kojensa kasvaneen. Tilanteeseen oli johtanut kaupungin palaminen, sen jälkeen koetut haaksirikot, sodan aiheuttamat muut menetykset, kauppatuotteiden huono menekki, uuteen kaupungin paikkaan muutto sekä sairastelu, mikä oli tehnyt monilukuisen perheen elatuksen hankalaksi.⁷⁹⁹ Syyt vetosivat Hägglun-din kolmestatoista velkojasta kahteentoista. Nämä suostuivat velkavapautuk-sen myöntämiseen.

Suurta tappiota velkojille ei periaatteessa pitänytkään syntyä. Pesän arvi-oitu varallisuus vaikutti riittävän melkein kaikkien velkojen maksamiseksi. Velkojille jäi jaettavaksi irtaimen omaisuuden lisäksi 11 000 hopearuplan arvoi-seksi pesäluettelossa arvioitu Nikolainkaupungissa sijaitseva kaupunkikiinteis-tö sekä vanhassa kaupungissa sijaitseva uudisrakennus ja tontti. Yhteensä omaisuutta oli reilun 22 200 hopearuplan arvosta.⁸⁰⁰ Raastuvanoikeus tuomitsi

⁷⁹⁶ Vaasan läänin henkikirjat, Vaasan henkikirja 1830 henkikirja, aukeama 444; Henkikir-ja 1875, aukeama 1711; Vaasan seurakunta, Rippikirja 1850-1859 rippikirjat, aukeama 372; Mäkelä 1985, 472.

⁷⁹⁷ Ks. myös Nyberg 2007, 85.

⁷⁹⁸ Vuorela 1997, 91-95.

⁷⁹⁹ VMA, VRO, 1.2.1864 § 12; VMA, VRO, Vararikkoasiakirjat, Hägglundin akti, Petter Wilhelm Hägglund raastuvanoikeudelle 25.1.1864; Vaasan seurakunta, Rippikirja 1857-1864, aukeama 52.

⁸⁰⁰ VMA, VRO, Vararikkoasiakirjat, Hägglundin akti, pesäluettelo 25.1.1864

[...] ne Hägglundin ilmoittamat, alueella tunnetut onnettomuudet kuin myös se vaikea sairaus, josta velallinen on kärsinyt pitkään ja edelleen kärsii, muodostavat laillisen syyn hyväksyä Hägglundin hakemus, jonka enemmistö velkojista hyväksyi tai jätti kiistämättä.⁸⁰¹

Oikeuden päätös oli inhimillinen sairasta ja työkyvyttöntä vanhaa raatimiestä kohtaan. Vararikkoa lähestyttiin sosiaalisesti.⁸⁰² Pelkästään nämä syyt eivät kuitenkaan riittäneet tuomaan vapauttavaa tuomiota. Sairauteen vetosi myös esimerkiksi paikallinen leipurimestari vuonna 1843, jota vetoamus ei auttanut.⁸⁰³ Merkityksellistä oli se, että raatimies Hägglund kuului kaupungin ehdottomaan porvarieliittiin. Hägglund oli toiminut kauppiana jo vuodesta 1827 lähtien⁸⁰⁴, ja hänen vaimonsa oli suurkauppias, valtiopäivämies Abraham Falanderin pojantytär Johanna Julianna Wasastjerna. Vaimon auttavaisuudesta tunnettu⁸⁰⁵ sukulaismies Gustaf August Wasastjerna olikin tukenut Hägglundin taloutta vuosien varrella.

Hägglundin vapauttavan tuomion ainutlaatuisuus korostui vuosi ennen tämän konkurssia alkanutta kauppias Hans Holmströmin konkurssitapausta vasten. Holmström vetosi hakemuksessaan siihen, että hän oli ollut jo yli vuosikymmenen ajan vuoteenoma raajarikko. Tämän lisäksi Holmström oli kokenut menetyksiä vuonna 1858 sattuneessa Uudenkaupungin palossa. Holmströmin pesä ja konkurssi olivat Hägglundiin nähden vaatimattomampia. Tilanne oli kuitenkin siinä mielessä sama kuin raatimies Hägglundilla, että ainoastaan yksi kuudesta velkojasta kiisti velallisen anoman luovutusedun myöntämisen. Tällä kertaa oikeus kuitenkin velvoitti velallisen maksamaan tätä reilun 1 600 markan velkaa tarvittaessa koko loppuelämän ajan sekä henkilökohtaisesti että kaikella sillä omaisuudella, mitä hän saattoi periä tai hankkia tulevaisuudessa. Kyseinen velkoja oli Holmströmiin verrattuna nousukiidossa oleva uusi kauppias, tuleva kauppaneuvos Carl Johan Hartman.

Autonomian alkukauden vararikkotuomiot syntyivät tietyssä sosiaalisessa kontekstissa. Kauppaporvaristo piti tietyin ehdoin taloudellisen epäonnen uhriksi joutuneen säätyveljen puolia. Tätä korosti se, että raastuvanoikeudessa enemmistönä istuivat ylimpään porvaristoon kuuluneet kauppiaat, siis säätyveljet. Pelkästään velallisen sosiaalinen asema ei kuitenkaan riittänyt vapauttavaan konkurssituomioon. Kaupungissa käytiin useita samassa säätyryhmässä ja sosiaalisessa asemassa olleiden vararikkoja, joiden lopputulos ei ollut yhtä suosiollinen. Maksukyvyttömyyteen juridinen anteeksisaaminen edellytti ensinnäkin hyväksyttäviä syitä, sosiaalista pääomaa ja asemaa porvareiden sisimmässä piirissä ja säätyveljien tukea konkurssivelkojien kesken käydyissä neuvotteluissa, joista ei jäänyt juurikaan jälkiä oikeuslähteisiin. Se edellytti myös velallisen esiintymistä normien ja säännösten mukaisesti. Hillityllä, asianmukaisella ja kunniallisella toiminnalla oli lopulta suurin merkitys kon-

⁸⁰¹ VMA, VRO, 12.6.1865 (ei §) (käännös ruotsinkielestä kirjoittajan tekemä).

⁸⁰² Ks. Niemi-Kiesiläinen 1996, 285.

⁸⁰³ VMA, VRO, 13.2.1843 § 16; 18.3.1844 (e i§). Ks. myös esim. HMA, VRO, 25.4.1832 § 95; 12.8.1833 § 149.

⁸⁰⁴ Mäkelä 1985, 456.

⁸⁰⁵ Ks. Ojala 2009b.

kurssin lopputulokselle. Koska vararikkotuomioon vaikuttivat aikakaudella konkurssilain lisäksi useat muut syyt, velallisten mahdollisuudet ennakoida konkurssinsa lopputulosta eivät olleet parhaat mahdolliset, eivätkä ainakaan sosiaalisesti tasaveroiset.

5.3 Velallisen käyttäytymisen säännöt

Velkaantumisen sallittu syvyys ja maksukyvyttömyyden tiettäväksi tekeminen

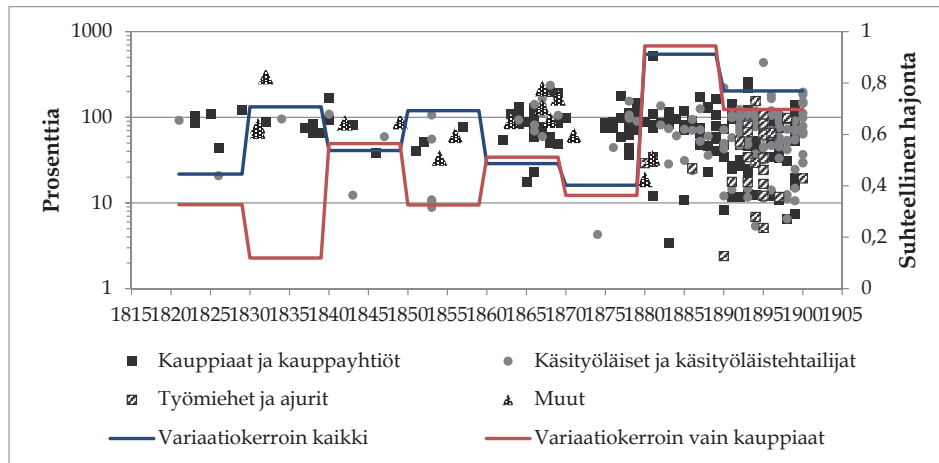
Velan ottaminen ja velkaantuminen eivät sinänsä olleet paheksuttavia asioita. Yksityistalous ja yritystoiminta perustuivat velkasuhteisiin, oli kyse sitten yksityishenkilöiden ”hyvässä uskossa”⁸⁰⁶ antamista luottamuslainoista tai virallisemmista luotoista. Luottosuhteisiin sitoutuminen oli normaalia, suotavaa ja kunnioitettavaa toimintaa. Sekä luottoa myöntämällä että saamalla saattoi kasvattaa omaa asemaansa sosiaalisessa ja taloudellisessa arvoasteikossa. Solidi piti kuitenkin olla - maksukykyä tuli löytyä sitä kysyttäessä. Konkurssi osoitti, että maksukyky oli mennyt. Siksi kysymys vararikkopesän tilasta oli myös kulttuurinen ja mentaalinen. Velkaantumisen syvyys liittyi velkaantumisen mahdolliseen rangaistavuuteen tai vähintäänkin tuomittavuuteen. Konkurssin edellytyksiä ei periaatteessa ollut, jos omaisuutta oli enemmän kuin velkaa. Liiallinen velkaantuminen oli kuitenkin tuomittavaa.

Ideaalitilanteessa konkurssin edellytys oli se, että omaisuus riitti juuri ja juuri kattamaan kaikki tai lähes kaikki velat. Tällä velkaantuneisuuden syvyydellä oli merkitystä konkurssiin joutuessa ainakin 1870-luvulle asti. Varinkin kauppiaiden velkaantuneisuus pysyi tähän asti lähellä tilannetta, jossa omaisuus riitti kattamaan lähes kaikki velat (Kuvio 16). Kauppiaiden konkurssipesien velkaantuneisuuden väliset erot pysyivät lisäksi tähän asti pieninä. Konkurssihakemus pyrittiin siten jättämään tiettyssä vaiheessa – tai ainakin esittämään pesän velkaantuneisuus tietynlaisena. Tämä tarkoitti sitä, että konkurssin alkaessa velkaa ei ainakaan *näyttänyt* olevan juurikaan omaisuutta enemmän.

---

⁸⁰⁶ Esim. VMA, VRO, 28.11.1853 (ei §).

KUVIO 16 Elinaikana vararikon tehneiden pesien velkaantuneisuus oman ilmoituksen mukaan (omaisuus kattaa % veloista) Vaasassa 1821–1880, Jyväskylässä 1870–1879 ja Tampereella 1878–1900 (logaritminen asteikko, vasen pystyakseli) ja velkaantuneisuuden suhteellinen hajonta vuosikymmenittäin (variaatiokerroin kaikki pesät ja vain kauppiaiden pesät, oikea akseli) (N=348).

Lähde: Elinaikana tehdyt konkurssit Vaasassa 1820–1870; Elinaikana tehdyt konkurssit Jyväskylässä 1837–1879; JMA, JRO, Konkurssiastiaasi asiakirjavihkot 1870–1880; TKA, TRO, Konkurssi- ym. luettelo 1869–1903.

Jos vuosisadan alkupuoliskon konkurssivelallinen oli rankasti ylivelkaantunut, se saattoi tehdä luovutusedun voittamisen toiveen tyhjäksi. Ylivelkaantuneisuudella oli siten suora vaikutus velallisen konkurssinjälkeisen elämän odotuksiin ja mahdollisuuksiin. Kristiinankaupungin raastuvanoikeudessa perusteltiin usein luovutusedun kieltämistä sillä, että pesässä oli velkaa selvästi yli omaisuuden.⁸⁰⁷ Toisaalta velallinen saattoi vedota oikeudessa velkojen ja omaisuuden pieneen eroon. Esimerkiksi vuonna 1835 yksi konkurssivelallinen Tampereella katsoi olevansa oikeutettu säilyttämään henkilökohtaisen vapautensa sekä pitämään itsellään kaikki omat ja vaimonsa pitovaatteet, koska pesä oli vain vähän ylivelkainen.⁸⁰⁸

Velkaantumisen syvyyden moraalinen arviointi oli osa pitkää kulttuurista jatkumoa. Holtittomasti yli varojensa eläneitä velallisia rangaistiin ankarasti jo 1600-luvun lopun vararikkooa koskevissa säädöksissä.⁸⁰⁹ Jos vuosisadan lopulla velalliset saattoivat värittää taloudellisen tilansa todellisuutta synkemmäksi, aikaisemmin tilanne oli toisin päin. Velkaantumisen tasolle esiteollisen aikakauden lopulla annettu merkitys vaikutti siihen, että konkurssipesien ilmoitettu velkamäärä ei aina täsmännyt lopullisesti konkurssioikeudenkäynnissä valvotujen velkojen määrään. Näin oli siksi, että velalliset saattoivat esittää pesän

⁸⁰⁷ Esim. VMA, KRO, 1.4.1857 (ei §).

⁸⁰⁸ TKA, TRO, Konkurssiastiaasiakirjat, Colleniuksen akti, Eric Collenius raastuvanoikeudelle (ei päiväystä, 1835).

⁸⁰⁹ Sallila 2016, 128.

tilan tasapainoisempuna kuin se oli, jotta konkurssioikeudenkäynti ei jo lähtökohtaisesti alkanut ikävissä merkeissä.

1800-luvun loppupuolella pesät kävivät ylivelkaisemmiksi. Tämä tarkoitti vuosisataisen ideaalin murtumista. Velkaantuneisuuden syvyys menetti merkitystään. Tämä saattoi johtua joko siitä, että liike-elämän kunniakoodiston solidiuden ja avoimuuden ihanteet menettivät merkitystään tai siitä, että velkaantumiseen liittyneet riskit olivat kasvaneet. Todennäköisesti kyse oli molemmista. Tilanteeseen vaikutti myös se, että konkurssintekijöiden joukkoon nousi uudentyyppisiä velallisia. Näitä eivät sitoneet esiteollisen yhteiskunnan porvarikunnan normit. Työmiesten ja muiden alempien yhteiskuntaryhmien edustajien rinnalla pahasti ylivelkaantuneissa oli kuitenkin myös kauppiaita. Tämä kuvasti kauppiaskunnan entistä suurempaa heterogeenisyyttä vuosisadan lopulla. Yhteiskunnan varakkaimpaan osaan kuulunut privilegioitu kauppiaskunta hajaantui monenkirjavaksi joukoksi.

Velkaantumisen syvyyteen vaikutti osaltaan konkurssilain muutos. Vaikka kyseessä oli institutionaalinen muutos, se vaikutti myös mentaalisesti. Kunniallisen sekä virallisten ja epävirallisten normien mukaisen käyttäytymisen merkitys väheni vararikossa. Virallista, oikeuden myöntämää helpotusta tulevaisuuden velkavastuuseen ei voinut enää millään edellytyksillä saada, vaikka toki sen saaminen oli ollut vaikeaa jo pitkän aikaa.

Tulevaisuuden maksuvastuusta vapautumisen mahdollisuuden katsotaan edistävän sitä, että velalliset paljastavat velkojille enemmän omaisuuttaan kuin tiukkojen konkurssilakien vallitessa.⁸¹⁰ Siten 1860-luvun lopun konkurssilainsäädännön muutos tarkoitti tähän nähden käänteistä reaktiota. Velalliset vedättivät maksukyvyttöntä tilaansa ja velkaantumistaan entistä pidemmälle, koska sen aikaisemmasta julkitulosta ei enää erityisemmin hyötynyt. Vuosien 1867-68 valtiopäivillä *cessio bonorum* -edun poistamisesta keskusteltaessa asiaa vastustanut senaattori J. V. Snellman totesikin, että ”jokainen liikemies, joka haluaa salata liiketoimiensa tilan, tekee näin niin kauan kuin mahdollista, koska hän ei näe itsellään olevan toivoa”. Luovutusedusta luopuminen tulisi johtamaan siihen, että velalliset välttelivät konkurssia niin pitkään, että pesään ei jäänyt jaettavaa.⁸¹¹

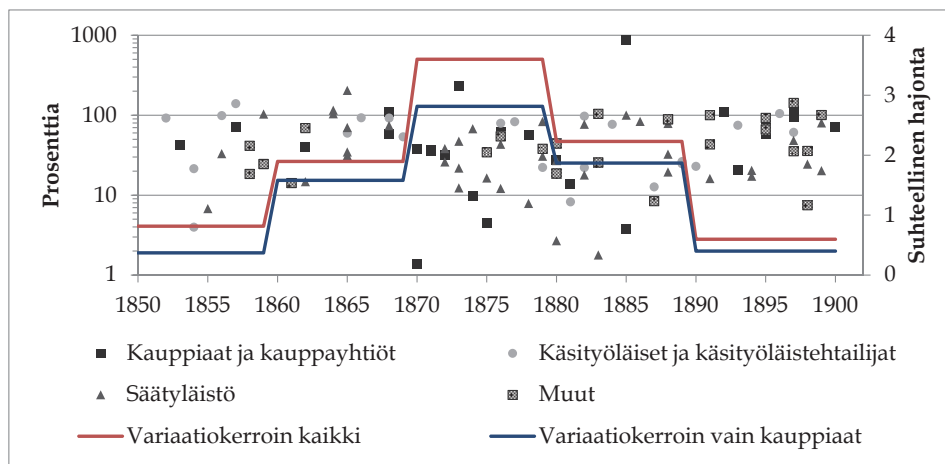
Ennen lain muutostakin velkaantuneisuuden syvyyden kanssa tasapainottelu ja ajoissa konkurssiin hakeutuminen liittyi vain tavallisiin konkursseihin. Kuolinpesien konkurseissa vastaavanlaista velallisen tulevaisuuden mahdollisuuksiin liittyneitä merkityksiä ei ollut. Konkurssiin haetut kuolinpesät olivat keskimäärin velkaantuneempia kuin tavalliset konkurssipesät jo 1850- ja 1860-luvuilla. Lisäksi paperilla maksukykyisiä pesiä oli vähemmän (Kuvio 17). Ennen kaikkea kuolinpesien velkaantuneisuus vaihteli enemmän kuin tavallisten konkurssipesien. Kuolinpesää ei siten haettu vararikkoon vakiintuneessa velkaantuneisuuden tilassa. Velallisen kuolema ei useimmiten ollut ennustetavissa. Ja koska velallinen oli kuollut, velallisen tulevaisuuden velkavastuukysymyksellä ei ollut merkitystä. Pesä haettiin vararikkoon sellaisessa tilassa kuin kuo-

⁸¹⁰ Esim. Carlos, Kosack ja Castro Penarrieta 2015, 6, 29.

⁸¹¹ J. V. Snellmanin lausunto lakivaliokunnan mietintöön 21.5.1867.

leman hetkellä oli. Velkaantuneisuuden syvyys vaikutti perillisten tulevaisuuteen vain huutokaupoissa kaupattavan ja siten menetettävän omaisuuden määrässä.

KUVIO 17 Tiettyjen ammattiryhmien kuolinpesien velkaantuneisuus Vaasassa 1852–1880, Jyväskylässä 1864–1888 ja Tampereella 1878–1900 (logaritminen asteikko, vasen pystyakseli) ja velkaantuneisuuden suhteellinen hajonta vuosikymmenittäin (variaatiokerroin kaikki pesät ja vain kauppiaiden pesät, oikea akseli) (N=119).

Lähde: *Konkurssiin luovutettujen kuolinpesien varallisuus ja velkaantuneisuus 1852–1900.*

Velkaantuneisuuden syvyydelle konkurssissa annetut merkitykset liittyivät ennen kaikkea kysymyksiin velkojien harhaanjohtamisesta sekä rahojen hukkaamisesta. Velallisen käyttäytymisen kunniallisuutta arvioitiin tämän avoimuuden kautta. Sen katsottiin takaavan mahdollisimman hyvän lopputuloksen kaikille konkurssin osapuolille.⁸¹² Tavallisessa konkurssissa omaisuudenluovutushakemuksen jättämisen ajankohdalla oli keskeinen merkitys. Konkurssihakemus piti jättää oikeuteen ennen kuin velkaantumisesta tuli liian syvää. Velallisen piti siis tehdä maksukyvyttömyytensä tiettäväksi ajoissa. Tämä oli kenties tärkein velallisen sääntö esiteollisen aikakauden loppuvaiheessa.

Velkojat ja oikeus pystyivät vaivattomasti kieltämään velallista nauttimasta luovutusetua, jos velallisen toimista havaittiin ja todistettiin velkojien luottamuksen hyväksikäyttämistä, huolimattomuutta, epärehellisyyttä, vilppiä tai petosta. Ensin mainittu liitettiin erityisesti siihen, että velallisen katsottiin pitkitäneen konkurssihakemuksen jättämistä. Vuoden 1798 konkurssiasetuksen mukaan maksukyvyttömyys tuli tehdä tiettäväksi tuomarin edessä heti, kun velallinen totesi varojen varojensa olevan vähäisemmät kuin kolme neljäsosaa veloista.⁸¹³

⁸¹² Ks. myös Hardwick 2009, 169; Safley 2013, 12.

⁸¹³ KA 1798 § 14 mom. 1.

Vaikka konkurssituomioissa puhuttiin konkurssihakemusta viivyttelien velallisten pettäneen velkojen luottamuksen, varsinaista ylimääräistä rangaistusta siitä ei seurannut. Konkurssihakemuksen jättämisen viivyttäminen oli kuitenkin yleisin syy hylätä velallisen anomus tulla julistetuksi syyttömäksi maksukyvyttömyyteensä sekä Vaasassa että Kristiinankaupungissa varsinkin vuosiosadan ensimmäisellä puoliskolla.⁸¹⁴ Ulkopuolisten tekijöiden syyttäminen maksukyvyttömyydestä ei tehonnut, jos velallinen oli venyttänyt tilaansa liian pitkälle. Se oli syy hylätä myös esimerkiksi kupariseppän lesken Sara Fahström luovutusuhakemus.⁸¹⁵

Velallisen taloudellisen tilan tiettäväksi tekemisen vaatimus liittyi esiteollisessa yhteiskunnassa tarjolla olleisiin keinoihin, tai niiden puutteeseen, varmistua luottosuhteen toisen osapuolen maksukyvyistä. Tämä perustui yleiseen tietoon henkilön tilasta ja luottamukseen osapuolten välillä. Liian hyvän käsityksen luominen luotottajalle ja kauppakumppanille saattoi johtaa merkittäviin vahinkoihin pääosin yksityiseen luotonantoon perustuvassa luottojärjestelmässä. Yksityisten luotonantajien kyky kestää luottotappioita ei ollut myöhempien pankkien kaltainen.

Avoimuudelle ja maksukyvyttömän tiettäväksi tekemiselle annettu suuri painoarvo liittyi siten kysymykseen siitä, kuinka hyvin velkojat olivat perillä velallistensa tilanteesta. On todettu, että velkojat tunsivat usein hyvin velallistensa asiat, ja siksi velkojat osasivat useimmiten lopettaa luotottamisen ajoissa.⁸¹⁶ Pienillä paikkakunnilla, joissa myös valtaosa luottosuhteista sijoittui paikkakunnan sisälle, näin varmasti usein olikin. Varsinkin kauppaporvariston luottosuhteet levisivät kuitenkin usein ulkomaita myöten. Kaukana asuvat velkojat olivat heikoimmassa asemassa. Tieto maksukyvyttömyydestä ei välttämättä kiirinyt heidän tietoonsa tarpeeksi nopeasti ja luotettavasti. Ja vaikka tieto velallisen afääreistä todennäköisesti jossain vaiheessa levisi myös kaukaisemmille velkojille esimerkiksi yhteisten liikekumppanien kautta, se ei vähentänyt maksuvaikeuksiin joutuneen velallisen vastuuta tehdä tilansa yleisesti ja kaikille julki.

Maksukyvyttömyyden julkiseksi tekemisen vaatimus liittyi myös jo siihen mainittuun asiaan, että velkojille maksun saanti velallisen pesästä tarkoitti kilpajuoksua. Jos yksi velkojista aloitti takaisinperinnän, muiden velkojien mahdollisuudet maksun saamiseen heikkenivät. Siten pienikin vihje velallisen maksuvaikeuksista saattoi laukaista lumipallon lailla etenevän saamisten perimisen kiirehtimisen ja johtaa lopulta konkurssihakemuksen jättämiseen.

Esimerkiksi kristiinankaupunkilaisen kauppiaan ja lesken Clara Sundmanin konkurssin alla osa velkojista oli heittää toivonsa maksun saamiseen lesken omaisuudesta. Lesken omaisuus oli jo ehditty takavarikoida. Osa velkojista katsoi, että etuoikeudettomat velkojat tulisivat siksi jäämään ilman maksua. Yksi lesken velkojista jätti raastuvanoikeudelle poikkeuksellisen tunnelatautuneen ja pitkän kirjeen – niin pitkän, että sitä kirjoittaessa oli joko pitänyt vaihtaa kirjoi-

⁸¹⁴ Esim. VMA, KRO, 4.12.1843; VMA, KRO, 22.12.1855; VMA, KRO, 10.11.1851; *Elinai-kana tehdyt konkurssit Vaasassa 1820–1870*.

⁸¹⁵ HMA, VRO 13.8.1832 § 189; 30.10.1833 § 206.

⁸¹⁶ Kaarniranta 2001, 109–110.

tusvälinettä tai pitää muuten vain taukoa. Kirjeessä velallinen valitti oikeuksiensa tulleen syvästi pahoinpidellyiksi. Velkoja vaati saada itselleen etuoikeudella maksun lesken ulosotetusta irtaimesta omaisuudesta. Velkoja kävi taistellua muita, erityisesti velallisen kaupunkikiinteistöihin kiinnityksen omistavia velkojia vastaan. Ulosmitatusta irtaimesta omaisuudesta etuoikeudella maksua vaatineen velallisen saamisoikeus asettui uhanalaiseksi, koska takavarikko oli toimeenpantu niin lähellä konkurssihakemusta. Velkoja puolustautui kysymällä

Milloin on velallisen maksukyvyttömyys ollut enemmän varmaa ja yleisessä tiedossa kuin se tässä tapauksessa on?⁸¹⁷

Velkoja viittasi siihen, että häntä ei voitu rangaista siitä, että Sundman oli jättänyt konkurssihakemuksen pian sen jälkeen, kun hän oli voittanut takavarikon velallisen irtaimelle omaisuudelle. Kaikki muutkin olivat velkojan mukaan tienneet jo pitkään Clara Sundmanin maksuvaikeuksista, koska leski ei ollut kyennyt harjoittamaan liikettä moneen kuukauteen. Siksi vähän ennen konkurssia koskevia maksusuorituksia säädellyt konkurssilaki ei velallisen mukaan pitänyt tässä tilanteessa.

Erityisen usein keskustelu velallisen asettamisesta vastuuseen konkurssihakemuksen jättämisen pitkittämisen takia nousi Vaasassa 1850-luvulla. Tulipaloa seuranneina kuukausina viisi käsityöläistä jätti omaisuutensa vararikoon syyttäen sen tuhonneen toimeentulonsa. Vuoden 1857 loppuun tultaessa vielä viisi muuta velallista mainitsi tulipalon joko ainoaksi tai osasylliseksi ahdinkotilaansa. Vielä 1860-luvun alkupuolella parissa konkurssissa vedottiin kymmentä vuotta aikaisemmin sattuneeseen tulipaloon.⁸¹⁸ Eivät vararikkoa hakeneet kotitaloudet tietenkään olleet ainoita toimeentulonsa ja takaisinmaksukykyänsä kanssa kaupungissa taistelevia vaasalaisia. Konkurssihakemuksia innoitti kuitenkin kaiketi vapauttavan konkurssituomion voittaneiden kirjanpaina-kirjakauppiaiden positiivinen esimerkki. Vararikoon hakeutuminen näyttäytyi siten toisille velkataakan painamille parhaana selviytymiskeinona kaiken tulipalon aiheuttaman hävityksen keskellä. Voitettavaa oli enemmän kuin menetettävää.

Näiden velallisten tulipalossa ja sen sammutustöistä kokemat menetykset olivat pääosin huomattavasti kirjapainoyrittäjien kokemia menetyksiä pienemmät. Velalliset kuvasivat menetyksiensä määräksi noin neljä- tai viisisataa hopearuplaa. Suurimmat menetykset, noin 5 800 hopearuplaa, tulivat kaupungissa asuneen maanmittarin kannettavaksi.⁸¹⁹ Suutarimestari Johan Nyqvistin vetosi puolestaan oikeuteen ja velkojiinsa:

Olen vakuuttunut omatunnessani siitä, että olen kaikki elämäni päivät käyttäytynyt rehellisesti kaikkia ihmisiä kohtaan. Siksi toivon, koska maksukyvyttömyyteni syntyi

⁸¹⁷ VMA, KRO, Konkurshandlingar, Sundmanin akti, Anders Brusi raastuvanoikeudelle, ei päiväystä (1820–1823) (käännös ruotsinkielestä kirjoittajan tekemä).

⁸¹⁸ *Elinaikana tehdyt konkurssit Vaasassa 1820–1870*.

⁸¹⁹ VMA, VRO 22.9.1856 § 131.

ilman vaikutustani, että Raastuvanoikeus hyväksyy hakemukseni luovutusedusta[...].⁸²⁰

Kirjapainoyrittäjät jäivät kuitenkin ainoiksi velallisiksi, joille *cessio bonorum* myönnettiin tulipalon perusteella. Vaasan raastuvanoikeus valitsi siten maksukyvyttömyyden synnyn ja konkurssihakemuksen välillä kuluneen ajan tulipalon onnettomuusperustetta painavammaksi tekijäksi. Esimerkiksi kaupunginmittari Emanuel Grenmanin neljä vuotta tulipalon jälkeen ilmoittamaa maksukyvyttömyyttä ei hyväksytty palosta johtuvaksi.⁸²¹ Useista tuomioista valitettiin hovioikeuteen, mutta tuomioiden muuttamiseen ei katsottu olevan aihetta.⁸²²

Se, että velallinen ei heti ensimmäisten vaikeuksien tullen jättänyt konkurssihakemusta, tarkoitti tuskin useinkaan tietoista velkojien pettämistä. Velallinen yritti pelastaa tilanteensa hankkimalla uutta velkaa. Velan kuittaaminen velalla ei sinänsä ollutkaan poikkeuksellista tai rangaistavaa. Sellaista siinä tuli vasta niissä tilanteissa, joissa ylivelkaantuminen kääntyi maksukyvyttömyydeksi. Se oli siis riskipeliä. Esimerkiksi suutarimestari Nyqvist ei ollut kertomansa mukaan tehnyt uutta velkaa. Kun tuli oli jättänyt jäljelle vain velat, suutarimestari oli yrittänyt selvitä niistä velkojien kanssa neuvottelemalla. Suutarimestari selitti raastuvanoikeudelle tulipalon ja konkurssihakemuksen välillä kuluneen ajan johtuneen siitä, että

[...] raati- ja kauppiasmies Johan Samuel Berg kovin ystävällisesti minua kohtaan useita kertoja kielsi minua ryhtymästä niin äärimmäisen toimeen [konkurssin hakeamiseen]. Lisäksi lupasivat muut velkojat vapauttaa minut leskirouva Heikelille olevasta suuremmasta velasta. Siten kaikki [tarve] cession luonnollisesti lakkasi.⁸²³

Päivää ennen suutarimestarin velkojien kanssa tehtävää sopimusta hyväntekijä, raatimies Bergh oli kuitenkin kuollut, ja Nyqvistin oli pakko luovuttaa omaisuutensa velkojille. Suutarimestari painotti, että hänen toimissaan ei siten ollut vähäisimmässäkään määrin kyse petollisuudesta tai vilpistä.

Konkurssiin hakeutuminen oli siten tasapainottelua sen välillä, kuinka pitkään velallinen yritti selviytyä ahtaasta asemasta ilman konkurssia joko uutta velkaa ottamalla tai neuvottelemalla velkojien kanssa. Liian pitkälle, siis konkurssiin asti, päätenyt tasapainottelu saattoi tulla kalliiksi.

Uudessa konkurssilainsäädännössä vuodesta 1869 eteenpäin konkurssihakemuksen liian myöhäisestä jättämisestä seurasi lisärangaistuksia vain, jos viivytelyyn liittyi myös sillä aikaa uuden velan tekeminen tai esimerkiksi omaisuuden pilkkahintaan myynti.⁸²⁴ Vanhan lain aikaan kuitenkin myös pelkkä viivytely voitiin tuomita väärinteoksi velkojia kohtaan. Tätä ei tosin suoraan sanottu konkurssiasetuksessa. Näkemys maksukyvyttömyyden tilaansa venyttäneen

⁸²⁰ VMA, VRO, Vararikkoasiakirjat, Nyqvistin akti, Johan Nyqvist raastuvanoikeudelle (ei päiväystä, 1853) (käännös ruotsinkielestä kirjoittajan tekemä).

⁸²¹ VMA, VRO 24.8.1857 (ei §).

⁸²² Esim. VMA, VHO, Tuomiotaltiot 4.5.1854/15.5.1854;11.1854/19.12.1854.

⁸²³ VMA, VRO, Vararikkoasiakirjat, Nyqvistin akti, Johan Nyqvist raastuvanoikeudelle (ei päiväystä, 1853) (käännös ruotsinkielestä kirjoittajan tekemä).

⁸²⁴ KS 1868 luku 6 § 88.

velallisen ansaitsemasta luovutusedun menetyksestä oli siten muotoutunut ennen kaikkea käytännössä.⁸²⁵

Toisaalta velkojen syntyajankohta suhteessa maksukyvyttömyyteen oli merkityksellistä. Jos velallinen 1830-luvulla vetosi Suomen sodan aikaisten raakuuksien aiheuttamiin vaikeuksiin, asia käsitettiin vähintään siinä mielessä todelliseksi, että se kirjattiin oikeuden pöytäkirjoihin. Lieventäväksi asianhaaraksi sodan runtelemaa yksilön taloutta ei kuitenkaan voitu ottaa, koska kaikki konkurssissa velotut velat olivat syntyneet vasta sodan jälkeen.⁸²⁶

Syytökset väärinteosta

Vaikka konkurssioikeudenkäynneissä valtaosa esitetyistä kiistämisistä, riidoista ja syytöksistä sinkoili velkojilta toiselle, kohdistui tietenkin toisinaan syytöksiä myös velallista kohtaan. Velkojen esittämät velallisen vastuuseen asettamiset liittyivät tekoihin, joista vähitellen muodostuivat varsinaiset lakiin myöhemmin kirjattavat konkurssi- tai velallisen rikokset.

Velallisen kielletty käyttäytyminen tiivistyi jo Ruotsin vallan ja autonomian alkupuoliskon aikana velkojen etua vastaan joko epärehellisyydellä, petoksellisuudella tai vilpillä rikkovaan toimintaan. Äärimmäisimpinä rangaistusmuotona olivat ruumiiseen kohdistuvat ja häpeän tuottamiseen perustuvat rangaistukset. Velkojen edun rikkominen rinnastettiin siten ääritapauksissa luotonantajalta varastamiseen.

Vaasassa noin parissa kymmenessä tapauksessa kaikkiaan lähemmäs sadasta tavallisesta vararikosta 1820-luvulta 1860-luvun loppuun yksi tai useampi velkoja vaati velallisen asettamista vastuuseen vääränlaisen toiminnan vuoksi. Suurin osa näistä koski jo mainittua konkurssihakemuksen jättämisen viivyttämistä. Esimerkiksi yksi velkoja syytti vaasalaista kauppiasta Petter Johan Malanderia 1830-luvun taitteessa tästä syystä petollisuudesta.⁸²⁷ Maksukyvyttömyyden julkituomisen piilottelua ei kuitenkaan sentään käsitetty petokseksi. Mitään erityistä nimitystä asialle ei tosin vuoden 1798 konkurssiasetuksessa annettu.

Velkojen käyttämät ilmaiset velallisen epäilyttävistä toimista kertoivat siitä, että huolimattomuuden, vilpillisyyden, epärehellisyyden ja petollisuuden väliset erot ja käyttötavat eivät olleet vielä vakiintuneita edes konkurssinlainsäädännössä. Konkurssirikokset kirjattiin ensimmäisen kerran yksityiskohtaisesti konkurssilakiin vuonna 1868.⁸²⁸ Kyse oli kuitenkin pitkälti käytännössä muodostuneiden periaatteiden nimeämisestä ja saattamisesta lainsäädäntöön. Jo vuoden 1798 konkurssiasetuksesta ja sen käytännön tulkinnasta periytyi näkemys, jonka mukaan velallisen rikollisten toimien törkeyden määrittämisessä tärkeintä oli niiden tekoajankohta. Uudessa laissa painotettiin myös entistä vahvemmin velallisen aikomusta. Tähän viittasi varsinkin velallisen huolimattomuus. Sillä alettiin viitata toimiin, joilla velallisen ei katsottu tarkoituksellisesti vahingoittaneen velkoja.

⁸²⁵ Ks. KA 1798 § 14 mom. 1.

⁸²⁶ Esim. HMA, VRO, 24.2.1834; 24.8.1835.

⁸²⁷ VMA, VRO 12.8.1833 § 149.

⁸²⁸ Esim. Castrén 1935, 139–143.

Vanhan lainsäädännön aikaan esimerkiksi vararikkohakemuksen jättämisen pitkittämisestä tuli suurempi ongelma silloin, jos velkojat väittivät velallisen tehneen uutta velkaa siinä vaiheessa, kun tämän oli jo pitänyt tunnistaa maksukyvytön tilansa. Velallisen ansaitsema kohtalo määrityi tarkemmin kuitenkin vasta konkurssioikeudenkäynnissä. Vaasalaista vanhaa kauppiassukua oleva 57-vuotias raatimies ja kauppias Pehr Roundell jätti omaisuutensa velkojille syksyllä 1830.⁸²⁹ Edellä mainitun Johan Rahmin ikätoveri ja raatimieskollega kuului kaupungin ylimpään porvaristoon harjoitettuaan Vaasassa kauppaa jo usean vuosikymmenen ajan. Roundell arvioi omaisuudekseen 18 700 seteliruplaa. Velat nousivat arvion mukaan noin 23 000 ruplaan. Omaisuus näytti siten kattavan kahdeksankymmentä prosenttia veloista. Tämä oli huomattavasti enemmän kuin esimerkiksi raatimies Rahmilla.

Aikaisemmin kuvatuista säätyveljistä poiketen Pehr Roundell todettiin syylliseksi omaan maksukyvyttömyyteensä. Raatimiehen kolmestakymmenestä viidestä velkojasta vain yhdeksän suostui myöntämään velalliselle vapautuksen velkojen maksamisesta tulevaisuudessa hankkimallaan omaisuudella. Suuri osa velkavapautuksen myöntäjistä oli etuoikeutettuja velkojia. Siksi nämä velkojat, kuten kruunu, todennäköisesti tulisivat saamaan täyden maksun pesän varoista, joten velallisen tulevaisuuden maksuvastuusta vapautuminen oli näille velkojille samantekevää. Roundell ei edes yrittänyt vedota mihinkään ulkopuolisiin vastoinkäymisiin. Sellaisia ei ollut. Lisäksi velallisen todettiin hyväksikäyttäneen velkojien luottamusta. Raatimies oli hylännyt virkatoimensa, siis yhteisön palvelemisen, sekä siitä saadun palkan ja muut edut.⁸³⁰ Roundell oli tehnyt uutta velkaa ja uudistanut vanhoja velkasuhteita edelleen raatimiehen statukseen turvautuen, vaikka hänen oli täytynyt olla tietoinen maksukyvyttömyydestään.

Tuomiossa käytetyt sananparret velkojien luottamuksen hyväksikäyttämisestä vaikuttivat raskauttavilta suhteessa luottamukselle aikaisemmalle tutkimuksessa annettuun korosteiseen asemaan luotto- ja liikesuhteiden perustana. Vaikka Roundell todettiin luottamuksen rikkojaksi, ei tälle kuitenkaan tuomittu täydellisen luovutusedun menetystä kummempaa rangaistusta. Toki siinä oli rangaistusta kerrakseen, että Roundell joutui tästä lähtien elämään uhan alaisena, että joku konkurssissa ilman täyttä maksua jäänyt velkoja halusi ahdistaa Roundellilta maksua vankilaan lähettämisen uhalla.⁸³¹

Toimista, joista Roundell tuomittiin, säädettiin tarkemmin vasta vuoden 1868 konkurssisäännössä. Teko nimitettiin velallisen huolimattomuudeksi tai

⁸²⁹ HMA, VRO 4.11.1830 § 274. Pehr Roundell oli äidin puolelta oululaista Nylanderin kauppiassukua ja isä, kauppias Magnus Roundell, oli yksi Vaasan merkittävimmistä kustavilaisen ajan kauppiaista. Raatimiehenä Roundell toimi vuosina 1810–1829. Lisäksi Roundell toimi kaupungin tullin johtajana, maistraatin sihteerinä, lääninlasarettin toimitusmiehenä ja lopulta kolmen kuukauden ajan kaupungin pormestarina, Luuko 1979, 532; Mäkelä 1985, 30.

⁸³⁰ Roundell oli yrittänyt päästä eroon vaativista ja aikaa vievistä, sairaalle yli 50-vuotiaalle rasittaviksi käyneistä raatimiehen tehtävistä jo muutamia vuosia aiemmin. Lopullisesti se onnistui vuotta ennen konkurssiin hakeutumista syyskuussa 1829, ks. Mäkelä 1985, 273, 274.

⁸³¹ HMA, VRO 10.10.1831 (ei §).

kevytmielisyydeksi. Rangaistuksena oli vankeusrangaistus kahdesta kuukaudesta vuoteen.⁸³² Koska esimerkiksi Roundell selvisi vuosisadan alkupuoliskolla pelkällä elinikäisellä velkavastuulla, rangaistus kiristyi selvästi 1860-luvulla.

Toinen velallisen rikoksia määrittävä aikaraja määrityksi jo 1700-luvulla kolmeen kymmeneen päivään ennen vararikkohakemusta. Tällöin rahan kerääminen itselle, omaisuuden myyminen tai joidenkin velkojen maksaminen nimettiin vuoden 1868 konkurssisäännössä edellisen kanssa samaan kategoriaan. Ennen konkurssisäännön uudistusta kolmeakymmentä päivää ennen vararikkohakemusta tehtyjä tekoja pidettiin kuitenkin astetta vakavampina kuin maksukyvyttömyyden havaitsemisen jälkeen tehtyjä.

Vaasan palon jälkeen vararikkoa hakenutta leipuria syytettiin petollisuudesta. Leipuri ei ollut esitetyn syytöksen mukaan tehnyt maksukyvyttömyyttään julkiseksi heti tulipalon jälkeen. Lisäksi velallisen väitettiin myyneen omaisuuttaan vain vähän ennen konkurssihakemuksen jättämistä. Näin ollen katsottiin pesäluettelosta puuttuvan pesälle kuuluvaa omaisuutta. Irtaimen tai kiinteän omaisuuden realisointi vain vähän ennen konkurssihakemusta oli tuomittavaa siksi, että velkojien näkökulmasta velallisen oikeus hallita omaisuuttaan loppui jo siinä vaiheessa, kun velallinen menetti kykynsä selviytyä velkasitoumusten takaisin maksamisesta. Tässä, kuten lähes kaikissa muissakin tapauksissa oikeus kuitenkin katsoi, että esitettyjä väitteitä ei ollut täysin todistettu ja vahvistettu.⁸³³

Velkojien Vaasassa nostamia vastuukanteita yhdisti se, että ne kohdistuivat useimmiten hyvin ylivelkaksiin pesiin. Velkojien toiveet saada maksua täysimääräisenä olivat siis vähäiset ja se altisti konflikteille.⁸³⁴ Toisaalta ainakin Vaasassa suurin osa velkojien vakavammista syytöksistä kohdistui käsityöläisvelallisiin. Erityisen paljon velkojien syytöksiä esiintyi Vaasan palon jälkimainingeissa.⁸³⁵ Tämäkin kertoi kaupungissa vallitsevasta hätätilasta. Puutteellinen takaisinmaksu kiristi velallisten ja velkojien suhteita.

Verrattuna vaikkapa 1870-luvun jyväsyläläisiin konkurssitapauksiin, vuosisadan ensimmäisen puoliskon vaasalaiset vararikot sisälsivät huomattavasti enemmän yksittäisten velkojien tekemiä syytöksiä velallista kohtaan. Tämä ei tarkoittanut sitä, että velalliset olisivat olleet aikaisemmin epärehellisempiä ja petollisempia. Uuden konkurssilain voimaantulon myötä kaikille osapuolille oli selvempää, millaisista teoista velallista vastaan saattoi nostaa kanteen. Toisaalta velkojien yhteiskoordinointi oli kaikeksi yhä tiiviimpää. Yksittäiset velkojat eivät enää sooloilleet ja esittäneet syytöksiä niin usein kuin aikaisemmin, vaan velkojat ja pesänhoitajat tarkastelivat ensin velallisen tilannetta ja käyttäytymistä yhdessä ja päättivät sitten syytösten esittämisestä.

Toinen keskeinen muutos liittyi oikeudenhoidon ammatillistumiseen vuosisadan jälkimmäisellä puoliskolla. Vuosisadan alkupuoliskolla useimmiten velkojat tai vähäisemmässä määrin näiden edustajat esittivät vaatimuksia velallisen rankaisemisesta. Viimeistään 1870-luvulla valtion ja oikeuslaitoksen edus-

⁸³² KS 1868 6 luku § 88.

⁸³³ VMA, VRO, 6.2.1854.

⁸³⁴ Esim. VMA, VRO 7.2.1853 § 22; 3.2.1854 § 47; 6.2.1854 (ei §).

⁸³⁵ *Elinaikana tehdyt konkurssit Vaasassa 1820–1870.*

tajien, siis yleisten syyttäjien, rooli konkurssioikeudenkäynneissä kasvoi.⁸³⁶ Vaikka vakavampien velallisen rikosten eteenpäin ajaminen oli jo tätä ennen määrätty konkurssilaissa yleiselle syyttäjälle, näillä ei välttämättä aikaisemmin ollut vararikko-oikeudenkäynneissä yhtä näkyvää roolia.⁸³⁷ Konkurssiprosessin ohjailu alkoikin vähitellen siirtyä oikeudellisen koulutuksen saaneiden ammattilaisten ohjaukseen. Tätä edellyttivät pelkästään jo monimutkaistuvat taloudellisten suhteet.

Esimerkiksi Jyväskylän raastuvanoikeudessa kaupunginviskaali ja yleinen syyttäjä Jakob Edvard Sandelin orkestroi konkurssioikeudenkäyntejä 1870-luvulla. Sandelin piti huolen esimerkiksi siitä, että vararikon yhteydessä tehtiin tarkka selvitys siitä, oliko osakeyhtiömuotoisen kauppahuoneen yhden osakkaan eroamisesta tiedotettu vuonna 1864 säädetyn osakeyhtiölain mukaisesti. Kauppahuone Häggman & Co:n perustaja Tuomas Häggmanin pois lähdön asianmukaisen tiedottamisen laiminlyöminen rangaistavuus nousi pohjimmiltaan siitä, että yritystä jatkanut Häggmanin entinen kirjanpitäjä Antti Turdiainen saattoi johtaa luotonantajia harhaan nojaamalla Häggmanin hyvään nimeen. Tähän Turdiainen puolustautui toteamalla nauttineensa yhtä lailla luottamusta, koska hän oli ollut viime vuodet pääasiallisessa vastuussa kauppafirman hoidosta. Turdiaista ei lopulta tuomittukaan petollisuudesta, epärehellisyydestä tai huolimattomuudesta.⁸³⁸

Jo mainittuihin maksukyvyttömyyden syntymisen ja konkurssihakemuksen jättämisen väliseen pitkään aikaan liittyviin vastuukanteisiin sisältyi usein myös vakavampia syytöksiä. Useita käsityöläisvelallisia vastaan esitettiin syytöksiä omaisuuden piilottamisesta tai myymisestä ja joillekin velkojille maksamisesta maksukyvyttömyyden syyksi esitetyn tulipalon ja vararikkohakemuksen jättämisen välisenä aikana.⁸³⁹ Esimerkiksi leipuri Johan August Lassanderin konkurssioikeudenkäynnissä kiisteltiin poikkeuksellisen monesta asiasta. Tämä johtui ennen kaikkea siitä, että pesä oli rankasti ylivelkaantunut. Velkojat vaativatkin jopa leipurin paloavustuskomitealta saamaa reilua viiden hopearuplan suuruista avustussummaa. Raastuvanoikeus totesi kuitenkin avustuskomitean jakaman avustuksen olevan itsensä keisarillisen majesteetin avuntarvitsijoille lähettämä lahja. Kuten muut vastaavat armolahjat, se kuului armon kohteelle, ei konkurssipesän velkojille.⁸⁴⁰

Ankarimmin suhtauduttiin omaisuuden myymiseen, piilottamiseen tai jonkin velkojan suosimiseen konkurssihakemuksen jättämisen ja pesäluettelon valalla vannomisen välisenä aikana. Nämä teot määrittyivät vanhan lain aikaan petokseksi. Uuden lain aikaan kyseessä saattoi olla myös pelkkä vilpillisyys, jos velallinen pystyi osoittamaan toimineensa ilman petollista tarkoitusta.⁸⁴¹ Petol-

⁸³⁶ *Elinaikana tehdyt konkurssit Jyväskylässä 1837–1879.*

⁸³⁷ KA 1798 § 15 mom. 2; KS 1868 luku 2 § 13.

⁸³⁸ JMA, JRO, 9.11.1878 § 1079; 23.11.1878 § 1147; 17.3.1879 § 298; 21.4.1879 § 445; 21.6.1879 (ei §).

⁸³⁹ VMA, VRO 2.5.1853 § 72; 11.9.1854 (ei §); 23.5.1853 § 84 ; 11.9.1854 (ei §); 10.30.5.1853 § 94; 11.9.1854 (ei §). Ks. myös esim. VMA, VRO, 18.9.1848; 27.6.1857 § 122; 8.2.1858 (ei §).

⁸⁴⁰ Ks. myös VMA, VRO, 13.3.1854; KA 1798 § 16 mom. 5.

⁸⁴¹ KA 1798 § 4 mom. 1–2; KS 1868 luku 6 § 86–87.

lisuuden määrittäminen näin johtui siitä, että velallinen ei enää konkurssiha-
kemuksen jälkeen hallinnut omaisuuttaan juridisesti. Omaisuus oli luovutettu
velkojille, joten siihen puuttuminen velkojien tietämättä oli vakava rikkomus.
Muutoinkin petollisuus liitettiin ennen kaikkea velallisen omaisuutta kohtaan
salailevaan käytökseen.⁸⁴² Avoimen rehellinen tilinteko pesän tilasta oli siten
velallisen tärkein keino taistelussa petolliseksi tai epärehelliseksi velalliseksi
leimautumista ja niistä seuraavia ankaria rangaistuksia vastaan. Maria Ågren
onkin todennut, että avoimuus ja nopeus pesän selvittämisessä olivat 1700-
luvun ruotsalaisen konkurssilain keskeisimmät periaatteet. Ne ehkäisivät velal-
lisen petollisia toimia.⁸⁴³ Käytännössä siksi avoimuus oli velallisen keino osoit-
taa kunniallisuutensa ja rehellisyytensä. Kaikkien kolmen katsottiin takaavan
mahdollisimman hyvän lopputuloksen kaikille konkurssin osapuolille.⁸⁴⁴

Velalliset tähdensivätkin konkurssihakemuksissaan ilmoittaneensa kaiken
hallussaan olevan omaisuuden sekä tiedossaan olevat velkansa. Jos luetteloista
sattui uupumaan jotakin, velalliset lupasivat täydentää ne. Näin kävikin varsin
usein.⁸⁴⁵ Pesäluettelon laatimisen tarkoitus oli siten mahdollisuus arvioida
velallisen toimintaa. Tämä oli esimerkiksi Thomas M. Safleyn mukaan jopa
maksamattomia velkoja tärkeemmän arvioinnin kohde esiteollisen aikakauden
vararikoissa.⁸⁴⁶

Jos velkojat vaativat velallisen asettamista vastuuseen velkojia kohtaan
vääränlaisesta käyttäytymisestä, oli velkojilla luonnollisesti myös silloin todis-
tamisen taakka asiassa. Käytännössä velallisen rikolliseksi tulkittavaan käytök-
seen liittyvien syytösten todistaminen osoittautui kuitenkin vaikeaksi. Ne eivät
menneet Vaasassa juuri koskaan lävitse. Ankarimpia petosrangaistuksia ja niis-
tä ennen konkurssilain muutosta mahdollisesti langetettavia häpeärangaistuk-
sia tuomittiin tutkimusajalla kaupungissa vain yksi. Huijariksi ja petturiksi ju-
listettiin vuonna 1822 lähes 70-vuotias leskimies-kirjansitoja Elias Bergelin⁸⁴⁷,
jota rangaistiin

[...] petturina, ja lisäksi hän on vastuussa kaikella sillä omaisuudellaan, jota saattaa
perinnön tai tienestien kautta hankkia tulevaisuudessa. Tämän lisäksi velkojat omis-
tavat oikeuden asettaa velallinen kaularaudalla kiinni häpeäpaaluun torilla kahdeksi
tunniksi ja lähettää hänet kahdeksaksi päiväksi vankeuteen vedellä ja leivällä.⁸⁴⁸

Oikeuden mukaan oli näytetty toteen, että kirjansitojana kaupungissa lähes nel-
jäkymmenvuoden ajan toiminut Bergelin oli syyllistynyt omaisuuden piilot-
tamiseen ennen konkurssin alkua. Lisäksi velallisen todettiin saaneen käsiinsä
käteistä rahaa konkurssin aikana. Tätä summaa Bergelin ei ollut antanut kon-

⁸⁴² Ks. myös Heinsonen 1966, 62–63.

⁸⁴³ Ågren 2009, 147.

⁸⁴⁴ Hardwick 2009, 169.

⁸⁴⁵ Esim. VMA, KRO, Konkurshandlingar, Hasselblattin akti, Anton Hasselblatt raastu-
vanoikeudelle 7.12.1835; VMA, KRO, Konkurshandlingar, Parmanin akti, omaisuus-
luettelo 13.8.1850 ja omaisuusluettelon täydennys 26.8.1850.

⁸⁴⁶ Esim. Hardwick 2009, 168.

⁸⁴⁷ Hedman 1928, 197.

⁸⁴⁸ HMA, VRO 1.5.1822 § 4; KA 1798 § 15 mom. 2 (käännös ruotsinkielestä kirjoittajan
tekemä).

kurssipesän kuraattoreille, kuten asiaan olisi kuulunut. Kaiken lisäksi osoitettiin, että Bergelin oli myynyt yhdelle velkojalle kuuluvaa omaisuutta omaan laskuunsa, sekä maksanut joitakin velkojaan juuri ennen konkurssiin hakeutumista ja jopa sen jälkeen. Jokaisesta mainitusta velkojista harhauttavasta toimenpiteestä yksinäänkin olisi velkojilla ollut perusteltu syy nostaa vastuukanne.

Kirjansitoja yritti taistella velkojien petolliseksi velalliseksi tuomitsemista vastaan. Bergelin syytti ahdingostaan aikakaudella tyypillisiä tekijöitä, kuten lukuisia kokemiaan onnettomuuksia ja katoja. Bergelin myös korosti, että maksukyvyttömyys ei ollut syntynyt irstailusta, uhkapelaamisesta tai tuhlauksesta, joista varhaismodernin aikakauden henkeä mukailevan vuoden 1798 konkurssiasetuksen mukaan voitiin tuomita vankilaan vedelle ja leivälle.⁸⁴⁹ Lisäksi Bergelin korosti jo Suomen sodan aikaisen kaupungissa koetun ryöstelyn, murhapolttojen ja eläinten tappamisten aiheuttaneen vaikeuksia toimeentulolleen. Bergelinin varoja olivat syöneet myös uudisrakennuksen rakentaminen. Siitä Bergelin oli odottanut vanhuuden päivillään korjaavansa kovan aherruksensa hedelmät. Kaiken lisäksi kirjansitoja väitti kokeneensa menetyksiä jouduttuaan tekemisiin paikallisen kaikkien tunteman konnan kanssa.⁸⁵⁰

Varhaismodernin konkurssilain ankarimman kohtelun kohdistaminen nimenomaan kirjansitoja Elias Bergeliniin johtui useista tekijöistä. Velkojat pysyivät todistamaan syytöksensä velallisen petollisista toimista, joista voitiin tuomita ilman armoa ja lievennystä.⁸⁵¹ Toisaalta pesän varoista kuitenkin riitti ainakin laskennallisesti maksu kaikille konkurssiin osallistuneilla velkojille. Siksi velalliselle vaaditut ankarimmat mahdolliset rangaistukset kohdistuivat nimenomaan velallisen rankaisemiseen henkilönä, eivät esimerkiksi konkurssin jälkeiseen maksuun painostamiseen. Todennäköisesti kirjansitojan kohteluun vaikutti se, että Bergelin ei kuulunut kaupungin korkeimpaan porvarispiiriin, eikä hänellä ollut korkean sosiaalisen aseman tuomaa paikallisyhteisön tukea. Vaikka Vaasan raastuvanoikeudessa kuultiin useamminkin velkojien syytöksiä siitä, että velallinen oli piilottanut tai luovuttanut omaisuutta lain vastaisesti, kirjansitoja Bergelin oli tietävästi ainoa ankarimman mukaan petolliseksi huijariksi Vaasassa tuomittu läsnä oleva konkurssivelallinen vuodesta 1816 eteenpäin. Lisäksi 1820-luvulla paikkakunnalta karanneet ja ylivelkaisen pesän taakseen jättäneet värjärin kisällä Matts Borgman ja jo mainittu nahkuri Gabriel Polerii julistettiin pettureiksi, jotka eivät tulisi enää koskaan nauttimaan rauhaa ja suojelusta suuriruhtinaanmaan rajojen sisällä.⁸⁵² Näissä tapauksissa häpeärangaistus ja vesileipävankeus jäivät tietenkin vain uhkaksi, sillä velallista tuskin enää Vaasassa tavattiin.

Velallisen karkaamistapauksia sattui silloin tällöin. Edellä mainittujen tapausten lisäksi Vaasasta livistivät 1860-luvulla kauppias Karl Gerlin, metallitehtailija Alfred Leonard Molii ja kondiittoripariskunta Coray.⁸⁵³ Tätä myöhemmältä ajalta ei ole tiedossa systemaattisesti kaikkia karkaustapauksia, mutta kar-

⁸⁴⁹ KA 1798 § 14 mom. 3.

⁸⁵⁰ HMA, VRO 18.6.1821 § 14.

⁸⁵¹ Ks. KA 1798 § 4 mom. 2.

⁸⁵² HMA, VRO 9.12.1825 § 3; 11.8.1827 § 2.

⁸⁵³ *Elinaikana tehdyt konkurssit Vaasassa 1820–1870.*

kaamisia sattui myös vuosisadan lopulla. Esimerkiksi vuonna 1890 Vaasasta pakeni kivenhakkaaja Johan Westerland.⁸⁵⁴ Jyväskylästä häipyi vuonna 1883 velkoja maksamatta kauppias Aleks Wirtamo, entiseltä nimeltään Sergei Dunajeff ja myöhemmin myös Aukusti Fredriksonina tunnettu. Saman kaupungin jätti vuonna 1900 myös polkupyöräkauppias Onni Matti Manner.⁸⁵⁵

Velallisen pakenemisen on toisinaan tutkimuksessa katsottu todistaneen konkurssista seuraavaa julkista häpeää ja stigmaa.⁸⁵⁶ Esimerkiksi Thomas G. W. Telferin mukaan osassa Kanadaa noin kahdeksan prosenttia velkojista karkasi ajalla 1864–1880 välttääkseen moraalisen tuomion epäonnistumisestaan.⁸⁵⁷ Mainitut suomalaiset tapaukset eivät hyvällä tahdollakaan todenna tätä velallisen uhriksi maalaavaa käsitystä. Värjärin kisälli Borgmanilla ja nahkuri Poleriilla toki oli aiheellinen pelko joutua joko velkavankilaan tai tulla tuomituksi julmimman mukaan häpeäpaaluun ja elinikäiseen konkurssiin. Neljää vuotta aikaisemmin tuomion saaneen kirjansitoja Bergelinin esimerkki saattoi toimia pelotteena. On kuitenkin aivan selvää, että useimmat karkaamistapaukset kertoivat pikemminkin yksittäisten velallisten luonteesta sekä haluttomuudesta kohdata velkojia.

Jyväskyläläinen Dunajeff/Wirtamo/Fredriksson oli tästä malliesimerkki. Nimien vaihtelu kuvasi hyvin hänen elämänkaartaan. Jyväskyläiseen kauppiasperheeseen syntynyt Dunajeff vaihtoi asuinpaikkaa jatkuvasti. Kuten jyväskyläläinen aikalaismuistelijä totesi, Dunajeff muuttui vanhetessaan rauhattomaksi ja seikkailunhaluiseksi.⁸⁵⁸ Vuonna 1879 Jyväskylässä tehdyn vararikon jälkeen Dunajeff kiersi ainakin Kuopiossa, Viipurissa ja Pohjois-Amerikassa asti. Jyväskylään takaisin palattuaan Dunajeff yritteli taas kauppaa, mutta se päättyi karkaamiseen muutamaa vuotta myöhemmin. Kaupunkiin Dunajeff jätti raskeana olleen vaimonsa ja pienen lapsensa. Amerikan mantereelta kuultiin tulevina vuosina uutisia, kuinka Dunajeff oli ryhtynyt lehtimieheksi. Jyväskylässä hylätty vaimo elätti perhettään väkijuomia kaupustelemalla, kunnes meni uudelleen naimisiin.⁸⁵⁹

Tietoa konkurssipetosten yleisyydestä koko vuosisadan aikana ei ole saatavilla.⁸⁶⁰ Petollisesta konkurssista vankilaan tuomitujen velallisten määrää

⁸⁵⁴ VMA, VRO, Konkurssiasiain diaari 1869–1900, 9.9.1889.

⁸⁵⁵ JMA, JRO, Raastuvanoikeudessa vireille pantujen konkurssien luettelot 1.8.1883; 30.7.1900.

⁸⁵⁶ Esim. Gratzner 2008b, 35–36.

⁸⁵⁷ Telfer 2010, 609.

⁸⁵⁸ Wessman 1915–1916, 15.

⁰⁸⁵⁹ JMA, JRO, Konkurssiasiain asiakirjavihkot, Dunajeffin akti, velkoja Ylöstalon vaatimuskirje 6.12.1879; velkoja Alimäen vaatimuskirje 13.12.1879; JMA, JRO, Konkurssiasiain asiakirjavihkot, Wirtamon akti, Hilda Wirtamo raastuvanoikeudelle 30.7.1883; JMA JRO 9.6.1884 (ei §); Jyväskylän kaupunkiseurakunnan pää- ja rippikirjat 1871–1881, aukeama 272; pää- ja rippikirjat 1881–1890, aukeama 498; Keski-Suomi 8.1.1881 no 2; Keski-Suomi 20.12.1882 no 101; Keski-Suomi 28.10.1886 no 43; Tommila 1970, 285; Turunen 2017.

⁸⁶⁰ Petolliseksi huijariksi tuomitun nimi piti lain mukaan tiedottaa virallisessa sanomalehdessä. Ei kuitenkaan ole varmuutta siitä, kuinka hyvin tätä noudatettiin. Tämän selvittämiseksi on tehty hakuja erilaisilla hakusanoilla (esim. *bedragare, halsjern*) Kansallisen sanomalehtikirjaston hakupalvelussa, mutta suomalaisiin konkurssihin liittyviä osumia ei juuri tule. 1820-luvulla virallisesta sanomalehdestä löytyy kyllä muu-

alettiin tilastoida vasta vuodesta 1882 alkaen. Sen mukaan vankilaan päätyi muutama, korkeimmillaan seitsemän, petoksesta tuomittua konkurssivelallista vuodessa.⁸⁶¹ Tässä käytetyn aineiston perusteella ei voi arvioida, olivatko petostuomiot yleisempiä vuosisadan alku- vai loppupuolella. Ruotsista sen sijaan on esitetty alustavia tuloksia, joiden mukaan vuodesta 1830 vuosisadan loppuun konkurssipetostuomion saaneiden velallisten määrä kaikista vararikkotuomion saaneista pysyi alle kolmessa prosentissa. Petostuomioiden määrä kuitenkin lisääntyi suhteellisesti aikakaudella, vaikkakin ainoastaan hienovaraisesti.⁸⁶² Tästä huolimatta myös ja ennen kaikkea vuosisadan alkupuoliskolla velallisen käyttäytymiseen kohdistettiin paljon huomiota. Velallisen käyttäytymistä tarkasteltiin monenlaisten epävirallisten normien näkökulmasta. Vuosisadan loppulla taas muuttuneet luottomarkkinat loivat vekseleiden kautta uudenlaisten väärinkäytösten – tai ainakin harmaalla vyöhykkeellä toimimisen – mahdollisuuden.

Helsinkiläisen kollega Wolmari Kannisen konkurssissa yksi velkojista vaati maksua useiden tuhansien markkojen suuruisiin vekseleihin sekä velallisen asettamista vastuuseen kevytmielisyydestä velkojia kohtaan. Velkoja oli myöntänyt kollegalle lähes kymmeneen tuhanteen markkaan nousevia vekseliluottoja vähän ennen konkurssihakemuksen jättämistä.⁸⁶³ Velallinen puolustautui tyypilliseen tapaan: hän oli ottanut uusia velkoja vanhat maksaakseen – kokonaisvelkasumma ei siis velallisen mukaan ollut kasvanut. Kollega tuomittiin raastuvanoikeudessa kuukauden ja viidentoista päivän pituiseen vankeusrangaistukseen rahan tekemisestä vekseleillä jo maksukyvyttömässä tilassa. Tuomiossa raskauttavaksi asianhaaraksi hyväksyttiin velkojan asiamiehen tekemä esitys. Velallinen ei ollut liikemies, vaan hyvän palkan nauttija. Siten Kanninen ei ollut voinut kärsiä vahinkoja ”liikekeinottelussa”, vaan palkan piti riittää velallisen ja tämän perheen ylläpidoksi.⁸⁶⁴ Tammikuussa 1900 alkanut oikeussalikirre kesti vielä vuosia, sillä helmikuussa 1902 Kannisen vaimo haki pesäeroa miehestään.⁸⁶⁵ Tämä viittasi siihen, että Kannisella oli edelleen maksamatonta velkaa, jonka maksulta vaimo halusi välttyä. Tapaus korosti myös sitä, kuinka esiteollisen aikakauden mentaliteetit elivät ainakin tältä osin vielä vahvana: konkurssin tekeminen oli kauppiaille ja muille liike-elämän riskeille altistuvilla sallitumpaa kuin muille.

Se on kuitenkin selvää, että kovin ankarien ruumiin- ja häpeärangaistusten käyttö vararikon seurauksena oli jo 1820-luvulle tultaessa käynyt vähäiseksi, ja yhä vähäisemmäksi se kävi vuosisadan edetessä. Vuosisadan edetessä muuttuva yhteiskunta ja sen suhtautuminen taloudelliseen epäonnistumiseen heijastui myös konkurssioikeudenkäynteihin. Esimerkiksi kesällä 1868 metallitehtailija Alfred Molii karkasi ulkomaille jättäen taakseen vaimon ja yli 40 000 markan

---

toin jonkin verran selostuksia konkurssituomioista, ks. esim. *Finlands Allmänna Tidning* 18.12.1827 no 149.

⁸⁶¹ SVT XII. Vankeinhoitolaitos 1-20, 1882–1901. Taulu IIIa.

⁸⁶² Box, Gratzner, Lin 2016, 17.

⁸⁶³ KA, HRO 28.12.1900 § 12.

⁸⁶⁴ *Uusi Suometar* 20.5.1900 no 131A; *Työmies* 1.8.1900 no 177.

⁸⁶⁵ *Suomalainen Wirallinen Lehti* 10.3.1902 no 57. Ks. pesäerosta lisää luvussa 5.4.

omaisuuden ja yhtä suuret velat. Velkaisen pesän taakseen jättänyttä karannutta velallista ei enää kutsuttu petturiksi tai julistettu ilman rauhaa ja turvaa suuriruhtinaanmaassa kulkeväksi.⁸⁶⁶ Vuonna 1862 uutisoitiin puolestaan turkulaisen ruokakauppiaan vararikkotapauksesta, jossa velallinen oli tuomittu epärehellisestä ja petollisesta toiminnasta velkojia vastaan ankarimman mukaan kaupungin torille kahdeksi tunniksi kaularautaan ja sen jälkeen neljäksi päiväksi vesileipävankeuteen. Korkein oikeus kuitenkin lievensi rangaistusmuotoa: se vapautti velallisen julkiselta ”näyttelyltä”. Häpeärangaistus torilla ja muuttui sakoiksi ja kahdentoista päivän vesileipärangaistukseksi.⁸⁶⁷

Suomessa seurattiin siis muun Euroopan esimerkkiä. Konkurssirangaistukset muuttuivat sikäli inhimillisemmiksi, että ruumiiseen ja häpeään perustuvista rangaistuksista luovuttiin. Toisin kuin aikaisemmassa tutkimuksessa katsotaan, tätä ei kuitenkaan voi pitää sinänsä osoituksena vararikkoon ja vararikkoihin suhtautumisen lientymisestä. Häpeä-, ruumiin- ja muutaman päivän vesileipärangaistus muuttui vuoden 1868 konkurssisäännössä pisimmillään kuuden vuoden vankeudeksi.⁸⁶⁸ Lisäksi rangaistukset muuttuivat myös muissa rikoksissa. Ruumiiseen kohdistuvat ja yhteisölliseen häpeään ja pelotevaikutelmaan perustuvat rangaistukset alettiin jo 1700-luvun lopulla käsittää epähuomaaneiksi, vanhanaikaisiksi ja vaikutukseltaan olemattomiksi. Suomessa rangaistuskäytäntöjä lievennettiin käytännössä viimeistään 1860-luvulla, ja yleisesti rikoslaista ruumiin-, häpeä- ja karkotusrangaistukset poistettiin vuoden 1889 rikoslaissa.⁸⁶⁹ Petollisen konkurssin rangaistusten lieveneminen kertoi siten ennen kaikkea yhteiskunnallisesta muutoksesta. Velallisen rikoksiin suhtautuminen tuskin lieveni, mutta vanhat rangaistukset kävivät sopimattomiksi uudenaikaisessa yhteiskunnassa. Pisimmillään kuuden vuoden mittainen petollisen konkurssin vankeusrangaistus vertautui pituutensa kautta rikoslaissa esimerkiksi väärän valan antamiseen, ryöstöön ja pahoinpitelyyn ilman ruumiinvammaa.⁸⁷⁰ Suhtautuminen taloudelliseen toimintaan ja luottoon liittyviin rikkomuksiin muutti siten ilmenemismuotoaan, mutta pysyi edelleen tiukkana.

Kauppiaisiin kohdistetut erityisvaatimukset

Korkea tai huomattava sosioekonominen asema kaupungin porvariyhteisössä ei kuitenkaan ylittänyt virallisten ja epävirallisten sääntöjen tärkeyttä. Kauppiaan vararikossa punnittiin tämän käytös ja aikaisempi toiminta. Edellä mainittuja luovutusedun voittaneita kauppiaita vastaan löytyi moninkertainen määrä kauppiaita, joilta täydellinen luovutusetu kiellettiin tai ainakin myönnettiin vain osittaisena niiltä velkojilta, jotka sitä eivät kiistäneet. Joukkoon mahtui lukuisia kauppiaita, joita rangaistiin maksukyvyttömyydestä keskimääräistä ankarammin. Se mikä Carl Wirellin, Johan Rahmin, J. F. Tegengrenin ja Peter

⁸⁶⁶ VMA, VRO 24.8.1868 § 2; 14.6.1869 (ei §).

⁸⁶⁷ *Åbo Underrättelser* 8.4.1862 no 41.

⁸⁶⁸ KS 1868 luku 6 § 88.

⁸⁶⁹ Virtanen 1944, 7–8; Lappi-Seppälä 1982, 68–72; Kekkonen 1991, 267–268; Karonen 2008 [1999] 378–379. Ks. myös Gratzner 2008b, 41.

⁸⁷⁰ Rikoslaki 19.12.1889 (39/1889), luku 17 § 1; luku 21 § 4; luku 31 § 1.

Hägglundin sekä lopulta myös Pehr Roundellin erotti useista muista kauppiasvelallisista, oli näiden moitteeton tilikirjojen pito.

Tilikirjoja pidettiin tietenkin ensisijaisesti oman liiketoiminnan ja saatavien takaisinperinnän vuoksi. Kauppiaan allekirjoituksellaan vahvistamat tilikirjat olivat laillinen osoitus velkasuhteesta jo 1500-luvulta lähtien.⁸⁷¹ Maksukyvyttömyystilanteessa velallisen kirjanpito nousi erityisen keskeiseen rooliin. Jos esimerkiksi Johan Rahmin tilikirjoissa olisi havaittu puutteita, velkojien myöntämielisyydestä huolimatta oikeus ei olisi voinut vapauttaa Rahmia tulevaisuuden takaisinmaksuvastuusta. Tilikirjojen pitämiseen suhtauduttiin vakavuudella. Kauppaa harjoittavan henkilön velvoite pitää tilikirjaa rangaistuksen uhalla kirjattiin lakiin vasta vuonna 1925⁸⁷², joten tätä ennen tilikirjojen pitämisen laiminlyömisestä ei suoraan seurannut rangaistusta. Jos kauppias joutui konkurssiin, oli kuitenkin tilanne toinen.

Kauppiasvelallinen ei siis voinut vedota kirjojen pitämättömyyteen. Se saattoi päinvastoin kääntää velallisen tilanteen entistä tukalammaksi. Puutteellinen kirjanpito olikin tavallisin syy kauppiasvelallisen luovutusedun hylkäämiseen: kauppa harjoittavan tuli olla tietoinen taloudellisesta tilanteestaan. Kauppiaille asetettujen ammattitaitovaatimusten vuoksi kauppias saattoi siten tietyissä olosuhteissa saada muita konkurssivelallisia ankaramman vararikko-tuomion. Siinä missä velkojat saivat painostaa muutoin syylliseksi maksukyvyttömyyteensä tuomittua velallista maksamaan uhkaamalla tätä vankilalla, tilikirjoja puutteellisesti pitänyt velallinen piti lain mukaan laittaa vankilaan rangaistukseksi.⁸⁷³ Oikeuskäytäntö oli kuitenkin muotoutunut sellaiseksi, että vankilaan lähettäminen oli tässäkin tapauksessa velkojien tahdosta riippuvaista. Vuodesta 1869 eteenpäin tilikirjoilla, kuten millään muullakaan tekijällä, ei ollut suoranaista vaikutusta velkojen maksusta vapautumiseen. Tilikirjoille annettu merkitys ei kuitenkaan vähentynyt. Pelkkä tilikirjojen puutteellinen pito määriteltiin konkurssissa huolimattomuudeksi, niiden väärentäminen taas petollisuudeksi.⁸⁷⁴

Sekä kauppiasvelallisen että -velkojan tilikirjoja käytettiin siis epäselvien velkojen selvittämiseen ja vahvistamiseen konkurseissa. Jos velallinen ei ollut pitänyt tilikirjoja asianmukaisesti, selvittely oli mahdotonta. Tällöin asia kääntyi velkojen hyväksi. Ilman tilikirjoja ei lisäksi voitu varmentaa sitä, että maksukyvyttömyys ei ollut syntynyt huolimattomuuden tai tuhlaavaisuuden kautta. Kirjanpito oli myös ainoa keino selvittää, oliko velallinen ollut tietoinen toimintaansa sisältyvistä riskeistä ja varautunut niitä varten. Kirjanpidon avulla voitiin siis arvioida paitsi velallisen tekemisiä, myös vastuuta maksukyvyttömyydestä.

Vuonna 1826 annettiin tuomio kauppias Jacob Christian Hartmanin vararikkojutussa. Vaikka Hartman 37-vuotiaana oli vielä kohtalaisen nuori, mikään aivan mitätön porvari hän ei ollut. Hartmanin suutarina aloittanut isä oli nainut paikkakuntalaiseen Calamniusten kauppiassukuun, ja noussut sen jälkeen ruo-

⁸⁷¹ Grandell 1944, 225–226; Alanen 1957, 250; Nousiainen 1991, 297.

⁸⁷² Grandell 1944, 227.

⁸⁷³ KA 1798 § 14 mom. 1–3.

⁸⁷⁴ KS 1868 luku 6 § 86, 88.

kakauppiaasta ulkomaankauppiaksi. Vuosisadan taitteessa isä Johan Hartman oli yksi varakkaimmista vaasalaisista.⁸⁷⁵ Isä kuoli jo vuonna 1809, jonka jälkeen ainakin perheen kotitalo, kenties myös kauppaliiketoiminta, siirtyivät äidin vaimon sukulaismiehen, kauppias Jacob Calamniuksen haltuun. Jo 1810-luvulla poika Jacob Christian Hartman harjoitti laivanvarustusta ja ulkomaankauppaa. Kyseessä oli siten liiketoimintaan selvästi kyvykäs kauppiaanalku.⁸⁷⁶

Hartmanin konkurssiin osallistui lähes kolmekymmentä velkojaa. Velallisen mukaan velat ylittivät varat vain vähäisesti.⁸⁷⁷ Silti kauppias Hartman tuomittiin syylliseksi maksukyvyttömyyteensä. Tätä perusteltiin sillä, että Hartman ei ollut esittänyt laillisia onnettomuuksia maksukyvyttömyytensä syyksi ja että tämän kirjanpito oli puutteellista. Raastuvanoikeus yhtyi velkojien näkemykseen, jonka mukaan Hartman ei ollut pitänyt tarkkaa kirjaa kaikista kauppatoimissa, laivanvarustuksessa ja muissa liiketoimissaan tekemistään voitoista, menetyksistä ja veloista. Siitä pääteltiin, että Hartmanin köyhyys johtui huolimattomuudesta kaupassa ja kotitalouden hoidossa. Velallisen väärinteoksi katsottiin siten myös se, että hän ei ollut tehnyt selkoa siitä, kuinka paljon rahaa hän käytti vuodessa kotitalouteensa ja muuhun yksityiseen elämäänsä.⁸⁷⁸ Muissa tutkituissa tapauksissa vastaavaa perustelua ei tavattu. Huomautus selittää kuitenkin sitä, miksi vuosisadan alkupuoliskon konkurssivelalliset painottivat mielellään vararikkohakemuksissaan sitä, että maksukyvyttömyys ei johtunut tuhlailevasta ja leväperäisestä elämäntavasta.

Tuomiossa Hartman julistettiin velvolliseksi korvaamaan kaikki velkansa sekä rahalla että työllä tai vankilassa loppuikänsä ajan. Tämä tarkoitti sitä, että velkojat saivat halutessaan laittaa hänet tekemään työtä velkojen maksamiseksi tai painostaa häntä velkavankilalla.⁸⁷⁹ Tässä käytetyt lähteet eivät kerro siitä, käyttivätkö velalliset tässä tai muissa tapauksissa oikeuttaan velallisen alistamiseksi työhön tai vankeuteen. Hartmanin konkurssituomio oli kuitenkin erityisen ankara siksi, että normaalista konkurssituomiosta poiketen myös niille velkojille, jotka eivät olleet osallistuneet konkurssiin, jätettiin oikeus vaatia maksuun ennen konkurssia syntyneitä velkoja.⁸⁸⁰

Muutamia vuosia myöhemmin, 1830-luvun alussa, raatimies Pehr Roundellin kanssa kaupungin toisen polven ylempään kauppaporvaristoon kuuluneet veljekset Henric Reinhold ja Petter Johan Malander tuomittiin molemmat kovennettuihin vararikkorangaistuksiin. Petter Johan Malanderin konkurssissa oikeus suhtautui ymmärtäväisesti velallisen esittämiin maksukyvyttömyyden syihin, kuten sairasteluun ja huonoihin aikoihin. Malander ei kuitenkaan pys-

⁸⁷⁵ Luukko 1979, 504, 529, 532, 660.

⁸⁷⁶ Vaasan läänin henkikirjat, Vaasan henkikirja 1810, aukeama 419; Luukko 1979, 394; Mäkelä 1985, 485–486.

⁸⁷⁷ HMA, VRO 16.5.1825 § 2.

⁸⁷⁸ HMA, VRO 16.9.1826 § 1.

⁸⁷⁹ KA 1798 § 14 mom. 1–2 mom. KA luku 4 § 3 mom.

⁸⁸⁰ Toinen vastaava tapaus sattui samana vuonna. Alempaan porvaristoon kuulunut ruokakauppias, pienpolttajan poika Johan Gabriel Sandelinin kymmenestä velkojasta kuusi kielsi luovutusedun myöntämisen vuonna 1826. Sandelin tuomittiin elinikäiseen velkavastuuseen itseaiheutetusta maksukyvyttömyydestä. Katsottiin, että Sandelin ei ollut toiminut kunniakkaan, kirjoistaan ja muiden rahoista huolta pitävän kauppiaan tavoin, HMA, VRO 11.1.1826 § 3; 17.9.1827 § 8; Mäkelä 1985, 303, 455.

tynyt esittämään laillisia ja perusteltuja syitä sille, että maksukyvyttömyys ei ollut itseaiheutettua. Aivan kuten muissakin siviiliasioissa, todistamisen taakka oli *cessio bonorumin* saamisen suhteen velallisella.⁸⁸¹

Ratkaisevammaksi muodostui kuitenkin se, että kauppias oli tehnyt uutta velkaa sekä uusille että vanhoille luotonantajille, vaikka oli selvästi jo ollut maksukyvytön. Malander ei myöskään pystynyt näyttämään oikein pidettyjen ja vuosi vuoden jälkeen päätettyjen tilikirjojen avulla, miten hänen ahdinkonsa oli syntynyt. Kauppiaan kolmestakymmenestäkolmesta velkojasta ainoastaan seitsemän salli velallisen vapautua paitsi tästä rangaistuksesta, myös niiden velkojen maksamisesta, joihin pesän varat eivät riittäneet.⁸⁸²

Kahdeksan kuukautta myöhemmin isovelji Henric Reinhold Malanderin tuomio ja siihen johtaneet syyt olivat samat. Vain yhdeksän liki neljästäkymmenestä velkojasta salli velallisen vapautua tulevaisuuden takaisinmaksuvelvoitteesta. Juttu meni tosin vielä hovioikeuden ratkaistavaksi.⁸⁸³

Käsityöläisten ja käsityöläisverstaiden tilikirjoille ei annettu kauppiaiden tilikirjoja vastaavaa velan todistusvoimaa. Tämän sai todeta esimerkiksi paikallinen nahkuri, joka vuonna 1850 menetti oikeuden saada maksua jo mainitun kristiinankaupunkilaisen kauppiaan, Carl Johan Parmanin, konkurssissa. Nahkuri todisteli tilikirjojensa avulla, että Parman oli ostanut häneltä luotolla nahkoja. Vaatimus kuitenkin hylättiin, koska käsityöläisen tilikirjoilla ei ollut lain mukaan velan vahvistamisen oikeutta.⁸⁸⁴ Koska tilikirjoilla ei ollut velan vahvistamisen voimaa, ei niiden pitämättömyys myöskään vaikuttanut käsityöläisten ja muiden velallisten konkurssituomioon. Esimerkiksi kulta- ja hopeaseppä Erik Ekbladin konkurssituomiossa otettiin huomioon velallisen vitkuttelu konkurssihakemuksen jättämisessä. Koska kyseessä ei ollut kauppias, velkojille ei myönnetty oikeutta toimittaa velallista velkavankilaan tai pakkotyöhön.⁸⁸⁵ Vaikka käsityöläismestarit olivat kauppiaiden tapaan itsenäisiä elinkeinonharjoittajia, kauppiaiden kanssa samaan kategoriaan heitä siis aikakaudella katsottu kuuluviksi.

Pääosiltaan Vaasassa tavatuissa tapauksissa oli kyse siitä, että kauppiasvelalliset eivät voineet todistaa syyttömyyttään maksukyvyttömyyteen tilikirjoistaan. Kirjanpitoa siis oli olemassa, mutta ei kenties täydellistä ja vuosi vuoden jälkeen päätettyä. Esimerkiksi Malanderin veljekset olivat kaiken todennäköisyyden mukaan kirjanpidossa harjaantuneita. Veljesten lapsuutta väritti isän 1700-luvun lopulla perustaman kauppahuoneen arki. Molemmat harjoittelivat ensin kauppakirjanpitäjinä, ja itsenäisiksi kauppiaksi he ryhtyivät seitsemän vuotta ennen konkurssia isän luopuessa kauppahuoneen johdosta.⁸⁸⁶

⁸⁸¹ Sallila 2016, 138.

⁸⁸² HMA, VRO, 25.4.1832 § 95; 12.8.1833 § 149. Ks. myös esim. VMA, KRO, 28.7.1860.

⁸⁸³ HMA, VRO 20.2.1832 § 36; 3.12.1832 § 282; *Åbo Underrättelser* 17.07.1833 no 57. Hovi-oikeuden päätöksestä ei tässä ole tietoa.

⁸⁸⁴ VMA, KRO, 10.11.1851.

⁸⁸⁵ VMA, VRO, 11.9.1854 (ei §). Identtinen tapaus oli esimerkiksi myös samaan aikaan käyty kaakeliuunintekijä Wilhelm Holmqvist konkurssi ja sen tuomio, VMA, VRO, 11.9.1854.

⁸⁸⁶ Mäkelä 1985, 325, 455 Luukko 1979, 532.

Jo aikaisemmin mainittu leskikauppias Clara Sundmanin tunteisiin ja monenlaisiin onnettomuuksiin vetoava konkurssihakemus ei auttanut leskeä. Anotun luovutusedun myönsi velalliselle vain muutama velkoja. Leskeä kohdanneita onnettomuuksia ei sinänsä kyseenlaistettu, mutta onnettomuuksia merkittävämpi paino annettiin velallisen toimille. Asioiden painoarvo noudatti samaa järjestystä kuin miesvelallisilla. Leski ei ollut pitänyt kauppatoimestaan tilikirjoja asiallisesti. Lisäksi onnettomuudet olivat sattuneet monta vuotta aikaisemmin. Sundman ei ollut tehnyt maksukyvyttöntä tilaansa tietäväksi heti, vaan hän oli syventänyt velkaantumistaan solmimalla uusia velkasuhteita sekä kotimaassa että ulkomailla. Oikeuden mielestä onnettomuuksilla saattoi olla pieni osa maksuvaikeuksissa, mutta nykyinen pesän puute oli paljon suurempi kuin onnettomuuksien aiheuttamat menetykset. Clara Sundman sai siten vastata veloistaan mahdollisesti koko loppuikänsä ajan.⁸⁸⁷ Clara Sundman tosin katsoi asiaa eri tavalla. Leski kertoi onnistuneensa hankkimaan menetyksensä jälkeen uutta velkaa, koska oli ollut aina tunnettu rehellisyydestään.⁸⁸⁸

Naisten saamat vararikkotuomiot olivat pääosin melko samanlaisia kuin miesvelallisten. Tuomiot erosivat kuitenkin siten, että tässä tutkittujen naisvelallisten konkurssituomioihin ei merkitty erillistä mainintaa velallisen vankilaan lähettämisestä, jos velkojat niin olisivat halunneet. Vankilan uhkaa ei mainittu edes Clara Sundmanin tuomiossa, vaikka leski ei ollut pitänyt huolta tilikirjoistaan. Tämä ei kuitenkaan tarkoittanut, että naisvelallinen olisi sinänsä ollut turvassa velkavankeudelta. Naisia voitiin painostaa miesten tavoin velan takaisinmaksamiseksi velkavankeudella. Joko naiskonkurssivelallisia ei altistettu konkurssissa vankilarangaistusten ankaruudelle tai tutkimusjoukkoon ei yksinkertaisesti osunut naisvelallisia, joiden toimet olisivat vaatineet kovennettua rangaistusta. Esiteollisen aikakauden lainsäätäjälle vararikko oli joka tapauksessa miehinen ilmiö. Vuoden 1798 konkurssiasetuksessa velallisista puhuttiin yksiselitteisesti maskuliinisella persoonapronominilla. Naispuolisen konkurssivelallisen asema määrittyi siten arkisissa lain tulkinnan tilanteissa.

Lainopillinen apu ja tietotaito konkurssissa

Erityisesti vararikko-oikeudenkäynneissä esitetyt syytökset velallisen epärehellisistä tai petollisista toimista nostavat esiin kysymyksen siitä, luovivatko aikakauden konkurssivelalliset läpi konkurssiprosessin yksin vai käyttivätkö he hyödykseen tarjolla ollutta lakitieteellistä apua. Vastaus on sekä myöntävä että kieltävä.

Lakitieteellistä apua oli sekä epävirallista että virallista. Ensin mainittu viittasi 1830-luvulta eteenpäin julkaistuihin kansalle suunnattuihin lakitieteen oppaisiin ja paikallisyhteisössä saatavilla olevaan oikeudelliseen tietotaitoon. Virallista apua edustivat puolestaan erilaiset oikeusavustajat, edustajat, valtuutetut ja varsinaiset asianajat. Kuten on jo aikaisemmin todettu, varsinkin vuosisadan ensimmäisellä puoliskolla epävirallista tietotaitoa kertyi varsinkin niihin

⁸⁸⁷ VMA, KRO 8.2.1823 (ei §).

⁸⁸⁸ VMA, KRO, Konkurshandlingar, Sundmanin akti, Clara Sundman raastuvanoikeudelle 16.12.1820.

kaupunkiyhteisöjen osiin, joissa konkurssit olivat tavallisia. Erityisiä epävirallisen oikeudellisen tietotaidon kumuloitumispaikkoja olivat suurkauppiaiden talot, joiden isännät joutuivat uransa aikana todennäköisesti toimimaan konkurssissa useassa rooleissa. Lisäksi kyky periä erääntyneitä velkoja oli olennaista oman maksukyvyn ylläpitämisessä. Siksi myös konkurssiprosessi piti tuntea. Lakioppaista ja lakiteksteistä, koulutuksesta, sosiaalisesta kanssakäymisestä ja käytännöstä hankittu tietotaito olikin konkurssintekijän tärkein oikeudellinen avustaja. Vähintään siihen asti, kun vararikko oli pääasiassa porvarillisten ja ylempien yhteiskuntaryhmien riski, valtaosalla vararikkoisista oli jonkinlainen tietotaito sen hoitamisesta. Tästä kertoi pelkästään konkurssihakemusten mallinmukaisuus. Tietotaito saattoi olla joko omakohtaista tai tuttavalta lainattua. Toisinaan velallisen oikeuteen toimittamat kirjelmät ja hakemukset eivät näet selvästikään olleet velallisten omakätisesti kirjoittamia, vaan jonkin paikallisen osaaajan ylös kirjaamia.

Lakitieteellisellä tai oikeudellisella avulla oli kuitenkin konkurssiprosessissa yksityinen ja julkinen puolensa. Edellä kuvattu yleinen tietotaito ja esimerkiksi kirjallisten tuotteiden tuottamisen apu kuuluivat ensin mainittuun. Vaikka konkurssi oli hyvin kirjallinen prosessi, joissa edustajia alettiin ensimmäisenä käyttää jo 1600-luvulla⁸⁸⁹, julkisesti vararikkoinen toimi kuitenkin ensisijaisesti itsenäisesti laittamalla konkurssin yksin vireille ja saapumalla konkurssioikeudenkäyntiin ilman edustajia, valtuutettuja tai asianajajia. Se, että esimerkiksi kirjansitoja Elias Bergelin sai ankan tuomion, ei siten selittynyt ainakaan asianajan puuttumisella. Yksikään vuosisadan ensimmäisen puoliskon miespuolisista vaasalaisista vararikkontekijöistä ei turvautunut oikeudessa oikeudellisen avustajan tukeen tai esiintynyt sellaisen kautta. Tilanne poikkesi siten huomattavasti esimerkiksi saman aikakauden Englannista, missä oikeudellisen edustajan tai asianajan käyttö oli jo tavallista myös velallisille.⁸⁹⁰

Myös vararikkoiset leskirouvat tulivat pääsääntöisesti konkurssioikeudenkäynteihin ilman edustajaa tai avustajaa. Vain seitsemänkymmentävuotias kuparisevän leski kävi oikeudenkäyntinsä paikallisen hatuntekijän edustamana.⁸⁹¹ Edesmenneen aviomiehen liiketoimet haltuunsa ottaneilla leskillä oli siten paitsi juridinen oikeus, useimmiten myös tietotaito konkurssiasian kohtaamiseen yksin. Käytännössä ainoastaan velallisen sairaustapauksissa paikalle saattettiin lähettää edustaja, vaikkakaan ei välttämättä.⁸⁹² Käytännössä konkurssi ei kuitenkaan edennyt velallisen ollessa poissa henkilökohtaisesti, sillä velallisen läsnäoloa edellytettiin. Velkojen puolella valtuutettujen käyttö sen sijaan oli tavallista, asuihan osa velkojista kaukana raastuvanoikeudesta. Tällöin valtakirjan lähettäminen jollekin paikalliselle virkamiehelle tai kauppakumppanille oli halvempaa kuin itse paikan päälle matkustaminen. Sen sijaan myös velkojen

⁸⁸⁹ Ks. Letto-Vanamo 1989, 233.

⁸⁹⁰ Finn 2003, 256.

⁸⁹¹ HMA, VRO 13.8.1832 § 189; 30.10.1833 § 206.

⁸⁹² Ks. esim. JMA, JRO 19.1880 § 27; 2.2.1880 § 76.

saapuminen konkurssioikeudenkäyntiin varsinaisten oikeudenkäyntiavustajien tai asianajajien kanssa oli hyvin harvinaista.⁸⁹³

Asianajajien käytön harvinaisuus konkurseissa johtui pääpiirteissään aikakauden yleisestä oikeudenkäymistavasta. Asianajajien käyttö ei ollut yleistä ja heidän määränsä pysyi vähäisenä 1800-luvun lopulle asti.⁸⁹⁴ Silti konkurssivelallisen yksinäiseen hahmoon konkurssioikeudenkäynnissä saattoi olla myös toinen syy. Se oli aikakauden kunniakäsitte. Konkurssioikeudenkäynti oli velalliselle tilaisuus puhdistautua itseensä kohdistuvista epäedullisista käsityksistä. Se taas edellytti esiintymistä kunniallisena, siis itsenäisenä. Esiteollisena aikana konkurssi sijoittui pääosiltaan miehisen kunnian ulottuvuuteen. Siihen ei kuulunut perustelujen ja todistelujen esittäminen oikeudenkäyntiavustajan tai asianajajan selän takaa. Jos velallinen halusi muiden ymmärtävän hänen olevan epäonnisten tapahtumien viaton uhri, se piti todistaa avoimesti omilla kasvoilla ja omalla äänellä oikeudenkäynnissä.

5.4 Aviopuolisot, perhe ja suku vararikossa

Aviopuolisoiden välinen omaisuudenyhteys ja maksukyvyttömyys

Aviopuolisoiden välillä vallitsi omaisuudenyhteys: puolisoitten varat ja velat olivat yhteisiä, vaikkakin aviomiehen täydellisessä hallinnassa aina 1800-luvun lopulle asti.⁸⁹⁵ Aviiovaimoilla saattoi olla esimerkiksi perintöinä, huomenlahjoina tai myötäjäisinä saatua tai työskentelemällä hankittua henkilökohtaista omaisuutta, mutta nainen ei lain silmissä voinut hallita omaisuuttaan itse.⁸⁹⁶ Vaikka käytännön elämässä tilanne ei välttämättä ollut näin tiukka, aviovaimo oli taloudellisesti ja oikeudellisesti vajaavaltainen, aviomiehen edusmiehisyyden alainen toimija.

Vajaavaltaiten naisten suojelemiseksi voimassa oli kuitenkin periaate, että aviomies ei saanut tuhjata tai hävittää aviovaimon omaisuutta tai lasten perintöä.⁸⁹⁷ Elämä ei kuitenkaan noudattanut normeja. Aviovaimon osa muuttuikin epävarmaksi ja suojattomaksi kotitalouden ylivelkaannuttua. Se huomioitiin lainsäädännössä. Vaimoa ja muuta perhettä piti suojella perheen maksukyvyttömyyteen ajaneen aviomiehen tekemiltä tuhoilta. Siksi lainsäädännössä katsottiin, että aviopuolisoiden omaisuudenyhteys ei välttämättä pätenyt maksukyvyttömyystilanteissa. Tällöin vaimo saattoi vaatia pesäeroa. Tämä tarkoitti omaisuudenyhteyden katkaisemista anomalla omaa naimaosaansa – kaupungeissa yhtä kolmasosaa pesän omaisuudesta – tai avioehdon suojissa olevaa omaisuutta erotettavaksi pesästä ennen velkojen maksamista. Vaimon perimä maaomaisuus oli tästä erillään. Pesäero oli perusteltu, jos aviomiehen katsottiin

⁸⁹³ Tämä oli harvinaista vielä 1870- ja 1880-lukujen Jyväskylässäkin, ks. JMA, JRO 7.11.1870 § 437; 31.10.1881 § 934; 14.11.1881, 985.

⁸⁹⁴ Pihlajamäki 2009, 84–142.

⁸⁹⁵ Ks. esim. Kangas 1996.

⁸⁹⁶ Esim. Johansen 2004, 183.

⁸⁹⁷ Nyberg 2010, 20.

hyväksikäyttäneen holhoajan asemaansa. Aviopuolison – käytännössä lähes aina vaimon – piti osoittaa, että tämä ei ollut vaikuttanut velkojen syntyyn tai hyötynyt puolison tekemistä veloista.⁸⁹⁸ Pesäerossa ei kuitenkaan ollut kyse naisten emansipaatiosta tai vallan antamisesta vaimoille näiden omaisuuden suhteen. Maria Ågrenin mukaan se oli käytettävissä oleva keino kriisitilanteessa, ei tavallisessa elämässä. Käytännössä aviomies hallitsi pesäeron jälkeenkin vaimonsa omaisuutta.⁸⁹⁹

Usein vaimot hakivat pesäeroa aviomiehen konkurssihakemuksen yhteydessä, mutta sitä voitiin hakea myös itsenäisesti ilman vararikkkoa. Toisaalta läheskään kaikki vararikonhakijoiden puoliset eivät hakeneet pesäeroa. Useimmiten vaimot vaativat muutoin saada ottaa pesästä henkilökohtaista omaisuuttaan tai välttää aviomiehen tekemien velkojen maksamisesta. Kaikissa tapauksissa edes näitä vaatimuksia ei esitetty.

Kysymys omaisuuden sallimisesta aviopuolisolle konkurssitilanteessa oli tulenarka. Se liittyi oikeudenmukaisuuteen. Konkurssioikeudenkäynneissä oikeus ja velkojat tarkastelivat tarkoin vaimon roolia perheen, kotitalouden ja yritystoiminnan toiminnoissa ja varsinkin niiden velkaantumisessa. Velkojien näkökulmasta aviopuoliso näyttäytyi useimmiten yhtä lailla velasta hyötyjänä. Olipa mahdollista, että nimenomaan vaimon katsottiin eläneen tuhlailevasta ja kallista elämää.⁹⁰⁰ Aviopuolisolle pesästä myönnettävä omaisuus oli pois velkojien takaisinmaksusta, mutta aviopuolisolle sallittu omaisuus oli tärkeää vararikosta selviytymisen kannalta. Käytännössä omaisuuden yhteyden katkaiseminen vararikkotilanteessa oli kuitenkin vaikea saavuttaa.

1800-luvun kuluessa vaatimukset omaisuuden yhteisyyden lakkaamisesta, aviomiehen edusmiehisyyden kumoamisesta ja vaimon paremmasta suojaamisesta ja toimeentulon varmistamisesta aviomiehen ylivelkaisuustilanteissa kiihtyivät.⁹⁰¹ Yhtäältä tunnustettiin, että aviovaimoja tuli suojella haitalta, joka heille saattoi aiheutua aviomiehen edusmiehisyyden alaisuudesta. Toisaalta taas vaakakupissa painoi näkemys, jonka mukaan aviovaimon etu ei saanut mennä velkojien edun edelle. Esimerkiksi vuonna 1866 senaatissa avioehtolainsäädännön muuttamisen tarpeesta keskusteltaessa nousi esiin se, että lainsäädäntö asetti kotona työtä tekevän vaimon huonompaan asemaan kuin aviomiehen velkojan. Kolmanneksi vararikkotapauksissa katsottiin aina piilevän mahdollisuus siihen, että vaimoja ja näiden omaisuutta saatettaisiin käyttää velallisen hyödyksi ja velkojien haitaksi.⁹⁰²

Karanneen aviomiehensä hylkäämäksi vuonna 1825 tulleen, jo mainitun nahkurinrouva Anna Catharina Poleruksen konkurssi- ja pesäeroasiassa voitolle pääsi toisena mainittu näkökulma.

⁸⁹⁸ Pesäero tuli ruotsalaiseen lainsäädäntöön lyhyenä mainintana vuonna 1734. Tarkemmin siitä säädettiin kuitenkin vasta vuoden 1773 konkurssisäännössä, Ågren 2009, 150; Nyberg 2010, 20. Ks. myös Pesäeroasetus 1868. Pesäerosta ks. myös Hardwick 2009, 26-32.

⁸⁹⁹ Ågren 2009, 152.

⁹⁰⁰ Nyberg 2007, 62.

⁹⁰¹ Kangas 1996, 16, 33.

⁹⁰² Kangas 1996, 15-16.

Kuten velallisen luovutusetuomuksen suhteen, myös pesäerojutuissa oikeus antoi velkojille vallan kiistää tai hyväksyä pesäerohakemus. Polerusten pesän neljästätoista velkojasta kahdeksan kiisti anomuksen. Oikeus suostui tähän. Raastuvanoikeuden mielestä rouva ei ollut kyennyt osoittamaan, että velat eivät olleet syntyneet avioliiton aikana tai että vaimo ei olisi hyötynyt niistä. Pesäeron kiistäneiden velkojien yhteenlaskettu velkasumma vastasi noin 560 hopearuplaa. Tämän osuuden maksamiseen täytyi siis myös hylätyn vaimon luovuttaa omaisuutensa ja jatkaa elämäänsä ilman liki minkäänlaista omaisuutta. Siltikin suurin osa velkojista jäi ilman maksua.⁹⁰³ Jos Anna Catharina Polerukselle olisi myönnetty pesäero, hän olisi voinut pitää itsellään noin yhdeksänkymmenen hopearuplan arvoisen naimaosansa. Ankarasta elämän eteen heittämästä tilanteesta ja konkurssituomiosta huolimatta Anna Poleruksella oli kuitenkin tarjolla turvaa ja apua seuraavien vuosien ajaksi. Äiti Sara Fahström ja kupariseppä Johan Fahström olivat majoittaneet tyttären aviomiehineen taloonsa, ja tässä talossa tytär jatkoi elämäänsä myös konkurssin jälkeen, kunnes isäpuoli kuoli ja äiti pakotettiin luovuttamaan kotitalouden omaisuus konkurssiin.⁹⁰⁴

Reilu neljäkymmentä vuotta myöhemmin Vaasasta karanneen metallitehtailijan vaimon tekemä pesäerohakemus sen sijaan hyväksyttiin. Tällä kertaa oikeus katsoi, että osa pesän veloista syntyi ennen avioliittoa ja osa avioliiton jälkeen ilman vaimon tietoa. Vaimo sai siis pitää oman henkilökohtaisen omaisuutensa.⁹⁰⁵ Tämä ei tarkoittanut, että vaimoille alettiin myöntää vapautus pesän velkojen maksamisesta entistä helpommin vuosisadan edetessä. Suuntaus näytti jopa päinvastaiselta. Samalla kun aviovaimojen juridinen asema laajeni, vaimon oli entistä hankalampi väistää vastuuta pesän veloista.

Vuonna 1882 Jyväskylän raastuvanoikeudessa käydyssä Hilda Wirtamon konkurssi- ja pesäerojutussa aviomiehen käytös oli kaikilla mittapuilla niin röyhkeää, että oikeudella ei ollut muuta vaihtoehtoa kuin armahtaa rouva. Velkojat ja oikeus tunnustivat, että paikkakunnalta karannut aviomies Sergei Dunajeff/ Alekski Wirtamo/ Aukusti Fredriksson oli tehnyt tarkoituksella velkoja ja myynyt vieläpä pesän omaisuutta ennen häipymistään. Oikeus myönsi epäröimättä vaimolle vapautuksen pesän velkojen maksamisesta vaimon osallaan nyt ja tulevaisuudessa.⁹⁰⁶ Selviä olivatkin tapaukset, joissa velat olivat syntyneet

⁹⁰³ HMA, VRO 11.8.1827 § 2. Ks. myös Hardwick 2009, 164-165. Ks. myös esim. JMA, JRO, Konkurssiain asiakirjavihkot, Hilda Wirtamo raastuvanoikeudelle 30.7.1883.

⁹⁰⁴ Anna Poleruksen elämänkulku oli kuitenkin melkoista onnen heittälyä. Vielä karanneen aviomiehen konkurssin ollessa kesken rouva sai tuomion yksinkertaisesta huoruudesta. Avioliiton ulkopuolisesta suhteesta syntyi Anna Poleruksen ensimmäinen lapsi. Tytär kuitenkin kuoli vain kuukausi sen jälkeen, kun Anna Polerus avioitui uudelleen saatuaan avioeron ensimmäisestä aviomiehestään. Fahströmiä kupariseppä Johan Fahström oli kuitenkin muutettava kotitalosta vuokralle, Vaasan seurakunta, Rippikirja 1822-1833, aukeama 27; 1834-1840, aukeama 22; Vaasan läänin henkikirjat, Vaasan henkikirja 1825, aukeama 627; Vaasan henkikirja 1835, aukeama 1091; HISKI: Vaasan seurakunta, kastetut; Hedman 1928, 240-241.

⁹⁰⁵ VMA, VRO 14.6.1869 (ei §).

⁹⁰⁶ JMA, JRO 9.6.1884 (ei §).

ennen avioliittoa. Ongelmaksi muodostuivat avioliiton aikana syntyneet velat. Vaasalaisen turkkurin vararikkotuomiassa vuonna 1867 tunnustettiin se, että toisen puolison omaisuutta ei saisi käyttää toisen tekemän velan maksamiseksi. Koska velka kuitenkin oli syntynyt avioliiton aikana, parin solmimasta avioehdosta huolimatta koko pesän omaisuus tuli käyttää velan maksamiseen. Omaisuuden yhteyden näkökulma maksukyvyttömyystilanteessa ylitti siten toisinaan avioehdon voiman. Näin oli siitä huolimatta, että konkurssin alkaessa turkkurin pesän reilu 16 000 markkaa vaikutti riittävän velallisen ilmoittamien velkojen maksamiseen.⁹⁰⁷ Yksiselitteistä pesäeron myöntäminen ja kieltäminen ei ollut. Oikein asian esittämään onnistuneet velalliset saattoivat voittaa edun puolelleen. Suukauppias Nils Petter Åberg vaimoineen vetosi siihen, että pesän maksukyky oli mennyt takausvelkojen vuoksi, joten vaimoa ei tullut velvoittaa maksamaan niitä omalla omaisuudellaan. Vaimolle myönnettiin pesäero.⁹⁰⁸

Avioliiton ajankohdan lisäksi olennaista oli hyötymisen näkökulma. Jos katsottiin, että vaimo oli hyötynyt aviomiehen tekemistä veloista, myös vaimon täytyi vastata takaisinmaksamisesta. Esimerkki vuosina 1828-29 käydyn solkiseppä Erik Fagerlundin konkurssi päättyi vaimon kannalta kielteiseen pesäerotuomioon. Parilla ei ollut avioehtoa, eikä vaimo voinut oikeuden mukaan osoittaa, että vain aviomies oli vastuussa velkojen ottamisesta ja että vaimo ei ollut saanut niistä mitään hyötyä.⁹⁰⁹

Vuosikymmen myöhemmin helsinkiläisen korkean virkamiehen leski jätti paitsi edesmenneen aviomiehen jäljiltä perinnönluovutushakemuksen, myös pesäeroanomuksen.⁹¹⁰ Jälkimmäisen peruste oli se, että perinnöstä luopumalla leski välttyi ainoastaan tulevaisuudessa hankitun tai varallisuuden käyttämiseltä pesän velkojen maksuun, mutta pesässä oleva omaisuus menisi leskelle jätettäviä välttämättömiä tavaroita lukuun ottamatta velkojille. Pesäerohakemuksen avulla leski yritti siten saada pesästä erotetuksi lisäksi naimaosansa. Pesäerohakemusta ei kuitenkaan hyväksytty. Tavalliseen tapaan oikeuden perustelut olivat niukat. Se totesi, että hakemukseen ei ollut perusteita.⁹¹¹ Leski sai aloittaa uudelleen velkojen vaatimuksista vapaana, mutta sitä ennen myös vaimon omaisuus tuli käyttää pesän velkojen maksuun.

Se, että aviovaimoilla ei ollut kummoisia omistusoikeuksia ja he olivat aviomiehen edusmiehisyyden alaisia, jäi siten useimmiten vararikkotilanteissa kotitalouden ykseyttä korostavan näkökulman taakse. Kotitalous ja siihen kenties liittyvä yritystoiminta oli yksikkö, jonka kautta taloudelliset oikeudet ja siten myös vastuu ulottuivat myös virallisia omistusoikeuksia vailla oleviin vaimoihin. Siksi erityisesti käsityöläisvaimoille pesäeron saaminen oli vaikeaa. Vaasalaisen värjärin vaimolle todettiin konkurssioikeudenkäynnissä 1840-luvun taitteessa, että aviomies hoiti värjärin liikettä itsensä ja vaimonsa yhtei-

⁹⁰⁷ VMA, VRO, 19.8.1867 § 8; 27.7.1868.

⁹⁰⁸ VMA, VRO 13.9.1869 (ei §).

⁹⁰⁹ HMA, VRO 23.11.1829 § 202.

⁹¹⁰ HKA, HRO, Konkurssiakirjat, Wallinin akti, Israel Wallinin perilliset raastuvanoikeudelle 23.5.1839; HKA, HRO 25.5.1839 § 2.

⁹¹¹ HKA, HRO, Tuomiotaltiot, 23.11/21.12.1840 (ei §).

seen laskuun. Siksi aviopuolisot myös saivat velasta yhtäläisen hyödyn. Myös vaimon omaisuus käytettiin konkurssipesän velkojen maksuun.⁹¹²

Sitä, mitä vaimon ja koko kotitalouden nauttima hyöty aviomiehen tekemistä veloista tarkoitti tai miten sitä arvioitiin, ei konkurssioikeudenkäynnin pöytäkirjoissa tarkemmin avattu. Käsitys koko perheen hyötymisestä liittyi kuitenkin jo suurvaltakaudesta peräisin olevaan näkökulmaan esimerkiksi velan periytymisestä. Periaatteessahan velat eivät periytyneet, mutta oikeuskäytännössä niiden katsottiin periytyvän, koska koko perhe oli hyötynyt aviomiehen ottamista lainoista.⁹¹³

Vaimojen vaatimukset saada pidättää itsellään naimaosansa ja muu henkilökohtainen omaisuutensa myös asetti puoliset konkurssioikeudenkäynnissä vastakkaisille puolille. Vuosisadan loppupuoliskolla pesäerohakemuksissa kohdistettiin aviomiestä kohtaan ankaria syytöksiä aseman väärinkäytöksestä. Tampereella kauppiaan vaimo kirjoitti, kuinka aviomies oli väärinkäyttänyt edusmiesoikeuttaan vaimonsa suhteen, hoitanut huonosti yhteisen pesän asioita ja rasittanut pesää velalla ilman vastaavaa hyötyä.⁹¹⁴ Ei vain aviomiehen toimien, vaan koko aviomiehen, kuvaaminen heittiöksi viittasi pesäeron saamisen vaikeuteen konkurssitilanteissa. Tässä tapauksessa oikeus katsoi aviomiehen rikkoneen asemansa edellyttämiä sääntöjä vastaan, ja tuomitsi pesäeron pariskunnan välille. Rouva omisti tästä eteenpäin oikeuden tavaroihinsa lesken tavoin. Rouva ei ollut enää jatkossa veloitettu vastamaan omalla omaisuudellaan velasta, jota aviomies oli avioliiton aikana tehnyt. Pesäeron myöntäminen ei kuitenkaan tarkoittanut sitä, että vaimo välttämättä sai erottaa itselleen konkurssipesästä mitä tahansa omaisuutta. Rouvan ei sallittu pitää muutamaa huonekalua, kuten piironkia, keinutuolia ja puusohvaa, koska niiden ei katsottu olevan vaimon henkilökohtaista omaisuutta.⁹¹⁵

Perheen jäsenet vastakkaisilla puolilla

Eivät pelkästään aviopuolisot, vaan myös muu perhe ja suku saattoivat joutua konkurssioikeudenkäynnissä velallisen vastapuolelle. Näin kävi esimerkiksi silloin, kun velallisen lapset anoivat muiden konkurssipesän velkojien joukossa jakamattomaan pesään jääneitä äidin- tai isänperintöjään. Tilanteet korostivat vararikon vaikutuksia velallisen juridiseen asemaan. Patriarkaalisen maailmankuvan mukaisesti perheen ja kotitalouden päänä toiminut aviomies ei enää sellainen ollut. Konkurssintekijä menetti omaisuutensa, liikkumisvapautensa ja suuren osan toimintavapaudestaan luovuttaessaan omaisuutensa velkojille. Konkurssivelallinen ei voinut toimia lastensa holhoojana. Vararikko oli siten keskeinen patriarkaalisen järjestyksen kriisi.

Esimerkiksi raatimies Johan Rahmin vararikossa alaikäisten lasten etujen suojelijana toimi lasten äidinpuoleinen sukulaismies.⁹¹⁶ Toisinaan taas konkurs-

⁹¹² HMA, VRO, 9.3.1840 § 30; 3.5.1841 § 92.

⁹¹³ Vilkuna 1996, 60, 137.

⁹¹⁴ TKA, TRO, Konkurssiakirjat, Rekolaisen akti, Hilda Rekolainen raastuvanoikeudelle 20.1.1900.

⁹¹⁵ TKA, TRO 9.4.1900 § 801.

⁹¹⁶ HMA, VRO 12.7.1830 § 161.

sin velkojat vaativat niin kiivaasti takaisinmaksua, että jopa lasten perintöoikeudet yritettiin kiistää. 1860-luvulla vaasalaisen kauppiaan vararikossa yksi velkoja kiisti velallisen tyttären oikeuden irrottaa konkurssipesästä jakamaton äidinperintöosansa. Tytär oli tähän mennessä nostanut isän holhouksessa olleesta pesästä vain kultasormuksen, kahvipannun ja jotain huonekaluja ja petivaatteita. Perintöä kuului lain mukaan tyttarelle vielä tätä enemmän, ja oikeus oli samaa mieltä.⁹¹⁷ Lasten perintöjen takaisin saaminen ei tosin aina ollut varmaa. Kauppiaan leski Maria Withanderin konkurssissa lesken aikuiset lapset vaativat saada pesästä äidin hallintaan jääneen isänperintöosuutensa. Oikeus ei tähän kuitenkaan kaikilta osin suostunut, koska isän perintöön kuulunut kaupunkikiinteistö oli myyty jo lähes kymmenen vuotta sitten, eivätkä lapset olleet vaatineet äidiltään siitä saatuja rahoja tähän päivään mennessä.⁹¹⁸ Oikeus katsoi siten velkojen ansaitsevan pesän varat ennen lapsia. Myös silloin kun perintöoikeutta ei voitu todistaa kirjallisilla todisteilla, perintöosuus saattoi mennä velkojen maksuun. Tästä syystä esimerkiksi suutaripariskunta Paulien aikuiset lapset jäivät ilman äidin kuoleman jälkeen jakamattomaan pesään jääneitä äidinperintöjään.⁹¹⁹

Usein perheenjäsen kiisti velallisen anoman *cessio bonorum* -edun. Tämä oli perin järkevää. Kiistämällä velallisen tulevaisuuden maksuvastuusta vapautumisen perheen jäsen tai sukulainen kuului siihen joukkoon, jolle velallisen tuli ainakin periaatteessa maksaa tulevaisuuden tuloistaan. Vaikka näin ei olisi tehty, perheen jäsenen oikeus maksuun pienensi muille velkojille menevää mak-suosuutta. Näin osa velallisen varallisuudesta voitiin pitää perhepiirissä.

Esimerkiksi raatimies Pehr Roundellin sisko anoi veljen konkurssipesästä etuoikeudella ja veljen luovutusedun kiistäen reilun 4 500 velkakirjariksin suuruisia perintöosaansa sisarusten isän jakamattomasta kuolinpesästä. Ellei veli olisi ajautunut konkurssiin, sisarukset olisivat todennäköisesti jatkaneet entisenkaltaisella järjestelyllä. Pesä oli ollut jakamattomana viimeiset lähes neljäkymmentä vuotta. Veli oli jatkanut isän kauppahuonetta, ja naimaton sisko oli ainakin hetkittäin asunut veljen perheen kanssa.⁹²⁰ Konkurssioikeudenkäynnissä osa velkojista koetti kiistää siskon vaatimuksen vedoten epäselviin holhous-suhteisiin. Raastuvanoikeus oli kuitenkin suojea. Se tuomitsi kyseisen summan etuoikeudella siskolle. Varmaa tietoa ei toki ole siitä, kuka siskon saamat rahat käytti. Oli kuitenkin mahdollista ja jopa uskottavaa, että siskolle tuomittu omaisuus helpotti myös vararikon tehneen veljen kolmea viimeistä elinvuotta. Kun raatimies Roundell kuoli, velkoja oli kuitenkin edelleen maksamatta, joten leski jätti kuolinpesän velkojille.⁹²¹

⁹¹⁷ VMA, VRO 23.7.1866 (ei §).

⁹¹⁸ VMA, VRO 29.4/27.5.1850 (ei §).

⁹¹⁹ VMA, VRO, 28.11.1853 (ei §).

⁹²⁰ HMA, VRO 10.10.1831; Vaasan seurakunta, rippikirja 1814–1821, aukeama 4.

⁹²¹ VMA, VRO, Haaste- ja vetoasioiden diaari marraskuu 1834.

6 TUOMION JÄLKEEN

Konkurssi rajoitti velallisen elämää taloudellisesti, sosiaalisesti ja oikeudellisesti sekä vararikon aikana että sen jälkeen. Omaisuuden luovuttaminen velkojille tarkoitti konkreettisesti omaisuuden hallinnan menettämistä.⁹²² Vaasalainen velallinen totesikin konkurssihakemuksessaan, että hän ei voi enää jatkaa omaisuutensa hallitsemista, vaan on pakotettu jättämään sen velkojilleen.⁹²³ Konkurssin alkaminen rajoitti myös velallisen oikeutta liikkua. Rahallisia toimenpiteitä velallinen ei saanut tehdä ilman velkojien lupaa, ja esimerkiksi kauppapuodin tai käsityöverstaan jatkaminen konkurssihakemuksen jälkeen oli velkojien harkinnan varassa. Konkurssin tehnyt ei siis ollut enää isäntä talossaan. Patriarkaatti ei enää ollut patriarkaatti.

Konkurssilaeissa kirjoitettiin kuitenkin vain vähän velallisen elatuksesta, omistusoikeuksista tai toiminnan rajoista konkurssin jälkeen. Siksi niiden suuntaviivat muotoutuivat pitkälti oikeuskäytännössä. Tässä luvussa tarkastellaan velallisen konkurssihakemuksen jättämisen jälkeistä elämää. Huomio kiinnitetään erityisesti velallisen oikeuteen ja mahdollisuuden omistaa, saada apua sekä toimia ammatissa ja harjoittaa itsenäistä elinkeinotoimintaa.

Luvussa syvennytään ensin siihen, millaista omaisuutta ja elatusta velalliselle katsottiin kuuluvan konkurssipesästä. Tätä kautta hahmotetaan sitä, kuinka velkojat ja oikeus ja siten laajemmassa mielessä yhteiskunta suhtautuivat maksukyvyttömään. Kuten aina, myös 1800-luvulla osa vararikkoisista selviytyi hyvin, osa taas huonommin. Selviytymiseen tasoon tuloja mittaamalla tutkimuksessa ei oteta kantaa, mutta luvussa keskustellaan niistä tekijöistä, jotka edistivät tai toisaalta haittasivat vararikkoisten uuteen alkuun pääsemistä. Luvussa syvennytään velallisten ammattiin ja elinkeinon paluuseen. Tätä tarkastellaan sekä kansalaisluottamuksen ja porvarioikeuksien sekä käytännön elinkeinotoimintaan paluun näkökulmista.

Koska vararikko tarkoitti lähes väistämättä omaisuuden menettämistä, konkurssi oli vakava kriisi velallisen ja tämän perheen elintasolle. Luvussa tarkastellaan siksi myös avun ja avustusten saamista toimeentulon kriisiä tasoi-

---

⁹²² Wrede 1985, 88–89. Myös Nyberg (toim.) 2006, 160–161.

⁹²³ VMA, VRO, 24.8.1857 (ei §).

tamaan. Keskittämällä huomio omistamisen, elatuksen ja taloudellisen toiminnan lainsäädännön ja käytännön ristivetoihin hahmotetaan entistä syvemmin vararikkoon ja vararikkoihin suhtautumista ja sen muuttumista vuosisadan kuluessa. Jos konkurssiprosessia määrittivät erilaiset sosiaaliset ja kulttuuriset tekijät, arvot ja mentaliteetit, vaikuttivat ne myös konkurssivelallisten yhteiskuntaan paluuseen.

6.1 Uuden elämän alussa

Velallisen oikeus osaan konkurssipesänsä omaisuutta

Normaalisti köyhimmissäkin kotitalouksissa leskeksi jäänyt osapuoli sai naimiskaaren mukaan pitää ainakin kihlasormuksensa ja tarpeelliset pito- ja petivaatteensa, vaikka näiden yhteissumma olisi noussut yli lesken sallitun perintöosuuden, joka oli yksi kahdeskymmenesosa pesän omaisuudesta.⁹²⁴ Konkursstilanteessa velallisen ja tämän puolison oikeus pitää konkurssipesän omaisuutta ei kuitenkaan ollut selvä ja kiistaton asia. Asia oli useimmiten epäselvä niin velalliselle, velkojille, oikeusoppineille kuin oikeusistuimille. Suhtautuminen asiaan muuttui vuosisadan kuluessa. Ensin kysymys ei noussut konkurssi-oikeudenkäynneissä edes esille, kunnes velkojat alkoivat laajassa rintamassa kiistämään velallisen oikeuden pitää omaisuutta itsellään. Yhteneväisestä menettelytavasta päästiin sopuun vasta vuosisadan lopulla.

Konkurssi tarkoitti kaiken omaisuuden käyttämistä velkojen maksuun. Vaikka velallinen voitti täydellisenkin luovutusedun, velkojat saivat käyttää kaiken pesässä olevan omaisuuden velkojen maksamiseksi. Tarvittaessa kotitalouden vähäisin ja yksityisinkin omaisuus voitiin siten käyttää velkojen maksamiseksi. Velallisen vaateomaisuuden huutokauppaaminen ja päätyminen naapureiden, tuttavien, kenties vihamiestenkin, käyttöön kuvasi kouriintuntuvasti kulutustavaroille annettua arvoa aikakaudella, jolloin tavaroiden valmistaminen vaati aikaa ja hankkiminen varallisuutta. Konkurssituomiot ja omaisuusluettelot kykenivät siten tuskin kuvaamaan velallisen tilanteen inhimillistä tukaluutta sen kaikessa syvyydessään.

Alun perin 1600-luvun lopulla muodostuneessa konkurssilainsäädännössä katsottiin, että rehellisesti, ilman omaa syytään maksukyvyttömäksi joutunut velallinen sai pitää henkilökohtaisen omaisuutensa, kuten asuntonsa, vaatteensa ja työvälineensä.⁹²⁵ Tietoa siitä ei ole, kuinka asiassa käytännössä meneteltiin aikaisempina vuosisatoina. Autonomian alussa velallisen oikeus ottaa omaisuutta pesästä määrittyi kuitenkin ennen kaikkea oikeuskäytännön perusteella. Vuoden 1798 konkurssiasetuksessa asiasta ei kirjoitettu. Valtaosan aikakauden konkurssivelallisista katsottiin itse aiheuttaneen maksukyvyttömyytensä, joten aihe oli ilmeinen ongelma.

⁹²⁴ RVL 1734 naimisenkaari XVII.

⁹²⁵ Wrede ja Saxén 1895, 31; Sallila 2016, 104.

Vaasalaisissa konkurssitapauksissa ajanjaksolla 1820-luvulta 1840-luvun loppuun velallinen esitti vain yhdessä konkurssioikeudenkäynnissä pyynnön saada ottaa omaisuutta pesästä.⁹²⁶ Myöskään tutkituissa kristiinankaupunkilaisissa tapauksissa aiheesta ei keskusteltu oikeudenkäynneissä. Vaasassa aihe nousi esille ensimmäisen kerran vuonna 1849 raatimiehen leski Maria Withanderin vararikossa. Lesken vaatimaton, 14 hopearuplan arvoisia pito- ja pellava-vaatteita koskeva vaatimus hyväksyttiin, koska velkojat eivät sitä vastustaneet.⁹²⁷

Velalliselle katsottiin kuuluvan tietty turva⁹²⁸, koska kysymys velalliselle kuuluvasta omaisuudesta nousi vain harvoin esiin ennen 1860-lukua. Tuomiokirjoissa asiasta vallinnut hiljaisuus johtui lisäksi siitä, että velallisen asemasta keskusteltiin ja päätettiin pääosin oikeuden ulkopuolella. Asia ratkaistiin oikeudessa vain niissä tapauksissa, joissa velalliselle konkurssipesästä kuuluvasta omaisuudesta ei päästy yksimielisyyteen velkojien kesken.⁹²⁹

Esimerkiksi turkulaisen apteekkarin asioista käytiin runsasta kirjeenvaihtoa velkojien kesken 1820-luvulla. Velkojat sallivat apteekkarin vaimolle tämän vaatiman omaisuuden, koska se oli arvoltaan ”vähäinen ja merkityksetön”. Lisäksi rouvalle myönnettiin oikeus ottaa velkojien laskuun apteekista lääkkeitä siihen asti, kunnes apteekin varasto realisoitaisiin. Itse apteekkarille velkojat eivät kuitenkaan tarjonneet samanlaista armoa. Apteekkarin sallittiin pitää ainoastaan pitovaatteensa. Samalla tavalla velkojien kokouksissa ratkaistiin apteekkarin rouvan aloittama suurempaa omaisuuserää koskeva kiista. Rouva vaati itselleen käteisenä tälle luvattua kuukausittaista elatusta sekä lahjoitusta. Rouva kiristi konkurssipesän hoitajia perheen kotitalon pakkohuutokaupan viivyttämällä. Lopulta juttu sovittiin velkojien kokouksessa.⁹³⁰

Siinä määrin kuin kysymys velalliselle myönnettävästä omaisuudesta kuvastaa konkurssivelallisiin suhtautumista, autonomian alkupuolen esimerkit eivät siten ole linjassa aikaisemmassa tutkimuksessa korostetun näkemyksen kanssa, jonka mukaan esiteollisella aikakaudella velallisiin suhtauduttiin melko yksiselitteisen ankarasti. Suomessa sovellettiinkin todennäköisesti vuodelta 1792 peräisin olevaa kuninkaallista julistusta, jossa kiellettiin ulosmittaamista köyhältä tai muuten heikolta tämän välttämättömiä tarpeita kruunun maksujen vuoksi.⁹³¹ Kun konkurssintekijältä ulosmitattiin myös leipä ja liha maksamattomien velkojen vuoksi Toini Aunola kuvailemassa 1700-luvun lopussa sattuneessa tapauksessa, kyse oli todennäköisesti joko poikkeustapauksesta tai siitä, että tehty ulosmittaus ei enää liittynyt konkurssiin. Tapauksen olosuhteet eivät selviä kuvauksesta, mutta kyse saattoi olla vararikon jälkeen syntyneistä veloista.⁹³² Totta kai tapaus kuvasti kuitenkin sitä, että vararikkoinen saattoi ajautua täydelliseen köyhyteen.

⁹²⁶ *Elinaikana tehdyt konkurssit Vaasassa 1820–1870*; HMA, VRO, 21.5.1831 § 148.

⁹²⁷ VMA, VRO, 4.7.1849 § 97; 29.4/27.5.1850 (ei §).

⁹²⁸ Ks. myös Yrjänä 2009, 43.

⁹²⁹ Ks. myös Bergh 1884, 137.

⁹³⁰ TMA, Kingelinin kauppahuone (Turku), Konkurssiakirjat, Kjöllnerfeldts massa (1813-1827), velkojien kokouksen pöytäkirja 6.3.1826; 23.11.1826.

⁹³¹ Juridiska Föreningens i Finland förhandlingar 1875.

⁹³² Aunola 1967, 388.

Vuosisadan edetessä jälkipuoliskolleen kysymys velallisen oikeudesta pitää itsellään omaisuutta muodostui aikaisempaa suuremmaksi ongelmaksi. Tämä ilmeni siinä, että 1850-luvulla velallisen ja velkojien näkemykset asiasta alkoivat erota yhä useammin. Velallisen vaatimukset saada ottaa pesästä peti- ja pitovaateomaisuutta nousivat siten yhä useammin konkurssioikeudenkäynneissä ratkaistaviksi asioiksi. Oikeuden ratkaisut vaihtelivat. Lupa ottaa pesästä omaisuutta ei riippunut velkavapautuksen voittamisesta tai sen kieltämisestä. Vaikka esimerkiksi kirjapainoyrittäjät Renqvist ja Saukko voittivat täydellisen luovutusedun, nämä määrättiin palauttamaan pesään reilun kahdensadan hopearuplan arvosta henkilökohtaista omaisuutta. Omaisuuden ottaminen ei raastuvanoikeuden mukaan perustunut lakiin, ja velkojatkin kiistivät sen.⁹³³ Vuosina 1863-64 käytyyn kauppias Carl Leonard Lindqvistin vararikkoon osallistui yli neljäkymmentä velkojaa, joista vain noin puolet luopui tulevaisuutta koskevasta maksuvaatimuksesta. Pesä oli huomattavan ylivelkainen, ja lisäksi velallisen todettiin pitäneen tilikirjoja puutteellisesti. Oikeus kuitenkin katsoi olevan aiheellista myöntää velalliselle pesästä pito- ja petivaatteet.⁹³⁴ Muissa kaupungin palon jälkeen käydyissä konkurssitapauksissa asiasta ei keskusteltu, vaikka vararikot olivat muutoin poikkeuksellisen kireitä. Asia saatiin näin ollen ratkotua oikeuden ulkopuolella. Mistään järjestyttävistä omaisuuseristä velallisen ja tämän perheen turvaksi ei kuitenkaan ollut kyse.

Muutaman käsityöläisvelallisen pesät inventoitiin uudelleen sen jälkeen, kun vararikko-oikeudenkäynnit olivat päättyneet. Inventointi johtui siitä, että vararikoissa oli vedottu hovioikeuteen. Sen antamien päätösten jälkeen arvioitiin uudelleen, oliko velallisilla vielä jotakin velkojen maksuun kelpaavaa omaisuutta. Kultra- ja hopeaseppä Erik Ekbladin maallinen omaisuus viisi kuukautta konkurssituomion saamisen jälkeen oli suuruudeltaan noin 65 hopearuplaa. Leipuri Johan August Lassander aloitteli uutta elämää vararikon jälkeen reilun kuuden hopearuplan arvoisen vaatekerran turvin. Uusia, muutaman ruplan suuruisia velkoja oli jo ehtinyt syntyä.⁹³⁵ Suutarimestari Johan Nyqvistin omaisuudesta oli jäljellä vain muutama taloustavara, vaimon vaatekerta sekä ”välttämättömät vaatteet vartalon peitoksi”.⁹³⁶

Suutarimestari Nyqvistin tilanne kuvasti muutoinkin sitä kireyttä, minkä koko kaupunkia kohdannut katastrofi aiheutti. Nyqvistin konkurssijutun vei hovioikeuteen yksi velkojista. Velkoja vaati, että asuintupa, jossa velallinen perheineen majaili palon jälkeen, tuli luovuttaa velkojen maksuun. Velallinen kertoi, että väliaikaisen asuinrakennukset olivat hyväntahtoiset kaupunkilaiset rakentaneet maksukyvyttömän suutarimestarin lasten suojaksi. Siksi se ei millään tavalla kuulunut velallisen omaisuuteen ja siten edelleen velkojille. Nyqvist vetosi vielä siihen, että asuinhuoneiden sisustamiseen tarkoitettu palo-

⁹³³ VMA, VRO 8.11.11852 § 243; 13.3.1854 (ei §).

⁹³⁴ VMA, VRO, 22.1.1863 § 15, 15.8.1864.

⁹³⁵ VMA, Perukirjat, Johan August Lassanderin omaisuusluettelo 19.6.1854; VMA, Perukirjat, Erik Ekbladin omaisuusluettelo 7.2.1855. Se, että luettelot löytyivät perukirjojen arkistoyksiköstä, johtui siitä, että omaisuudenluetteloinnista oli vastannut myös perukirjojen laatimisesta vastuussa ollut maistraatin virkamies.

⁹³⁶ VMA, Perukirjat, Johan August Lassanderin omaisuusluettelo 12.1.1855.

avustuskomitean myöntämä avustus oli mennyt koko perheen elatukseen, ei suojan rakentamiseen. Siksi siitä ei mikään osa kuulunut velkojille.⁹³⁷ Hovioikeus tuomitsi asiassa kuitenkin velkojille suotuisasti.⁹³⁸

1860-luvun alussa velallisen pyynnöt omaisuuden pesästä ottamisesta katsottiin useimmiten aiheellisiksi riippumatta velallisen maksukyvyttömyyden syvyydestä.⁹³⁹ Vuonna 1866 alkaneissa konkurssissa jo joka toisessa keskusteltiin omaisuuden sallimisesta velalliselle. ”Omaisuuks on arvoltaan vähäinen mutta hyvin paljon sellaiselle, joka ei omista mitään” totesi maalarimestari Johan Reinhold Lindström vuonna 1868 oikeudessa pyytäessään saada irrottaa itselleen omaisuutta konkurssipesästään.⁹⁴⁰ 1860-luvun jälkimmäisellä puoliskolla aihe nousikin esille lähes kaikissa vararikoissa. Velallisia odotti nyt kuitenkin kielteinen päätös. Näin ollen oikeusoppineen seuraavalla vuosikymmenellä esittämä lausunto siitä, että velallisille oli aikaisemmin myönnetty elämiselle välttämättömät tarvikkeet, ei aivan pitänyt paikkansa.⁹⁴¹ 1860-luvun lopulla vaasalaisen kauppiaan käsitys välttämättömistä tavaroista tarkoitti pito-, sänky-, pellava- ja sänkyvaatteita, sänkyä, kirjoitus- ja ruokapöytää, ruuanlaittotavaroita, lipastoa ja kuutta tuolia, mutta velkojille ja samalla oikeudelle ainoastaan velallisen vartalon peittämiseen tarkoitettua vaatekertaa.⁹⁴²

Asian ratkaisemisessa suurin päätösvalta annettiin velkojille. Siten kiristynyt suhtautuminen omaisuuden ottamista kohtaan kertoi ennen kaikkea velkojien näkökulman tiukentumisesta. Ankaroituva näkemys oli linjassa aikakauden niukkeneviin taloudellisiin aikoihin. Kun pulaa oli ruokaa myöten vähän kaikesta, velallisten pesistä haluttiin saada käyttöön kaikki mahdollinen omaisuus. Toisaalta kysymys oli samasta kiristyvän ilmapiirin leviämisestä, joka vuosikymmenen aikana muokkasi pian säädettävästä konkurssilainsäädännöstä velallista kohtaan aikaisempaa tiukemman.

Joskus velkojat menivät niin pitkälle, että he yrittivät estää jopa velallisen lapsia saamasta pesästä välttämätöntä omaisuutta. Lain hengen ja kirjaimenkin mukaan seuraavaa sukupolvea ei kuitenkaan saanut rangaista isän tai äidin taloudellisesta epäonnesta. Alaikäisille lapsille myönnettiinkin aina elatus ja perustarpeet konkurssipesän omaisuudesta. Velallisen ja velkojien välisestä poikkeuksellisen syvästä konfliktista kertoivat myös tilanteet, joissa kiisteltiin velallisen ainoasta jäljellä olevasta vaateparresta. Hämeenlinnalaista nahkurinleskeä ja kahden alaikäisen lapsen äitiä Maria Lagermania ahdisteltiin 1870-luvun taiteessa niin kovin, että pahimmassa tapauksessa tämä olisi joutunut kulkemaan ryysyissä ja lumpuissa. Lesken pesässä oli omaisuutta reilun 2 700 markan arvosta. Suurin osa tästä muodostui puolikkaasta kaupunkitontista ja -talosta. Pesän vajauksen suuruus näytti olevan ainoastaan noin 270 markkaa. Konkurssin kuluessa velat tosin todettiin konkurssihakemuksessa ilmoitettua

⁹³⁷ VMA, VRO, Vararikkoasiakirjat, Nyqvistin akti, Johan Nyqvist raastuvanoikeudelle (ei päiväystä).

⁹³⁸ VMA, VHO, Tuomiotaltiot, 13.11.1854/30.11.1854. Ks. myös *Vasabladet* 31.05.1856 no 5.

⁹³⁹ VMA, VRO 22.1.1864 § 15; VMA, VRO 15.8.1864 (ei §); VMA, VRO. 12.6.1865 (ei §).

⁹⁴⁰ VMA, VRO, 23.11.1868 § 8.

⁹⁴¹ Juridiska Föreningens i Finland förhandlingar 1875.

⁹⁴² VMA, VRO, 29.6.1868 § 3; 19.4.1869 (ei §).

suuremmiksi. Tämä kiihdytti velkojen suhtautumisen kiristymistä, ja se kohdistui erityisesti leskirouvan vaatteisiin.

Yksi lesken velkojista oli vaatinut, että velallinen määrättäisiin luovuttamaan konkurssiin myös pieni osa omaisuutta, jonka leski oli pitänyt itsellään. Leski vastasi vaatimukseen raastuvanoikeudelle suunnatulla kirjeellä, josta paistoi sekä hätä että kokemus epäoikeudenmukaisuudesta. Maria Lagerman kuvasi, kuinka hän oli jo luovuttanut kaiken kiinteän ja irtaimen omaisuutensa velkojien hyväksi. Silti yksi velkojista vaati ainoan leskelle jääneen pitovaatekerran huutokauppaamista. Tässä yhteydessä leskeä oli lisäksi loukattu epäkunnioittavilla sanoilla.⁹⁴³ Kiista leskirouvan vaateparresta kertoi ennen kaikkea velallisen ja velkojan välisestä syvästä ristiriidasta, koska vaateomaisuuden arvo vastasi vain alle kahta prosenttia koko omaisuuden määrästä. Lopulta tilanne päättyi siihen, että velkojat sallivat leski Lagermanin käyttää niitä vaatteita, jotka hänellä oli ollut päällään velallisen valaa vannoessaan.⁹⁴⁴

Vuonna 1868 uudistettu konkurssisääntö sisälsi ensimmäistä kertaa määräyksen siitä, miten omaisuudenottamisasiassa tuli menetellä. Lainsäädännössä todettiin, että velalliselle, tämän vaimolle ja holhoamattomille lapsille tuli antaa konkurssipesästä tarpeelliset pito- ja petivaatteet sekä elatus paikalletulopäivään asti, jos velallinen ei saanut tarpeellista elatusta palkasta, eläkkeestä tai muista tuloista. Elatus saattoi olla tarpeen, koska velallisen liikkuminen kotoa ja siten elannon hankkiminen oli rajoitettua paikalletulopäivään asti.⁹⁴⁵

Uutta konkurssisääntöä kuitenkin tulkittiin eri tavoin eri raastuvanoikeuksissa, mikä asetti velalliset eriarvoiseen asemaan eri puolilla maata. Esimerkiksi 1870-luvun jyvaskyläläisille velallisille sananparsi ”hylätään lakiin perustumattomana” tuli tutuksi. Kaupungin raastuvanoikeudessa tulkittiin konkurssisääntöä siten, että velallinen sai pitää peti- ja pitovaatteensa ainoastaan paikalletulopäivään asti. Tämän jälkeen ne piti luovuttaa takaisin konkurssipesään. Tulkinta oli siten ankara velallista kohtaan.⁹⁴⁶ Käytännössä velallisilla ei ollut muuta mahdollisuutta kuin etsiä nopeasti uutta toimeentuloa, jolla hankkia jo konkurssin ollessa kesken uudet elämiselle välttämättömät tarvikkeet.

Samaan aikaan kuitenkin esimerkiksi Vaasassa lain tulkinta oli päinvastainen. Kun kaupungin raastuvanoikeudessa tuomittiin ensimmäiset vararikko-tapaukset uuden konkurssisäännön voimaantulon jälkeen, velallisille myönnettiin oikeus ottaa välttämätön omaisuus pesästä. Kyse ei ollut määrällisesti suurista omaisuuseristä, mutta parin vaatekerroksen ja esimerkiksi oman sängyn pitämisellä oli tietenkin velalliselle sekä fyysisesti että sosiaalisesti suuri merkitys.⁹⁴⁷

Oikeusoppineet keskustelivat aiheesta 1870-luvulla. Oikeustieteilijöiden mukaan konkurssi rinnastui muuhun ulosottotilanteisiin. Siksi velallisen jättä-

⁹⁴³ HMA, HÄRO, Konkurssiaktit, Lagermanin akti, Maria Lagerman raastuvanoikeudelle 26.2.1870.

⁹⁴⁴ HMA, HÄRO 16.5.1870 § 4.

⁹⁴⁵ KS 1868 2 luku § 13 ja 19.

⁹⁴⁶ Esim. JMA, JRO 21.1.1871 § 7.

⁹⁴⁷ Esim. VMA, VRO, 20.9.1869 § 259; 21.2.1870; 11.2.1870 § 25; 1.8.1870.

minen puille paljaille ei voinut olla lain tarkoitus.⁹⁴⁸ Hovioikeuskaupunki Vaasassa noudatettiin oikeusoppineiden tulkintaa, jonka mukaan konkurssisäännön sanamuoto oli monin paikoin tulkittu väärin. Suomen uusi konkurssisääntö seurasi Ruotsin esimerkkiä, ja ruotsalaisessa lainsäädännössä asia oli ilmaistu selkeämmin sanamuodolla ”saada ottaa ja pitää itsellään tarpeelliset peti- ja pitovaatteet”. Lakitekstin lause ”annetakoon myöskin konkurssitavarastosta hänelle, hänen vaimollensa ja holhoamattomille lapsillensa tarpeelliset pito- ja makuuvaatteet sekä elatus paikalletulopäivään asti”⁹⁴⁹ viittasi oikeustieteilijöiden mukaan vain paikalletulopäivään asti maksettavaan rahalliseen elatukseen, ei tavaroihin. Siten velallisen tuli saada ottaa ja pitää vaatteensa ja petivaatteensa pysyvästi myös Suomessa.

Mihinkään ylenmääräisiin vaatimuksiin ei kuitenkaan tarvinnut suostua. Kun jyvaskyläläinen kauppias ja ravintoloitsija vaati vuonna 1877 itselleen omaisuutta lähes tuhannen markan arvosta, lukuisia seinätauluja ja useita kukkapurkkeja sisältävää vaatimusta ei hyväksytty. Kyse ei ollut hengen, vaan sosiaalisen aseman pitimiksi vaaditusta omaisuudesta.⁹⁵⁰ Toisaalta tiukka suhtautuminen konkurssiprosessin aikataulun noudattamiseen saattoi jättää esimerkiksi vaimon ilman pesästä vaatimaansa tavaraerää. Jyvaskyläläinen kauppiaan vaimo anoi saada ottaa pesästä itselleen tiettyjä jo ennen hieman ennen vararikkoa solmittua avioliittoa omistamiaan vaatteita. Vaatimus hylättiin, koska se oli jätetty oikeuteen vasta paikalletulopäivän jälkeen.⁹⁵¹

Vaikka lainsäädäntö ja käytäntö periaatteessa selkenivät, velallisen vaatimukset saada ottaa pesästä omaisuutta kuuluivat vielä vuosisadan viimeisten vuosikymmentenkin aikana osaksi konkurssiprosessia.⁹⁵² Vuosisadan lopulla vakiintui kuitenkin näkemys ja käytäntö siitä, että velallista ei saanut jättää täysin puille paljaille.

Kysymys joidenkin kymmenien markkojen arvoisista pito- ja makuuvaatteista kävi aiheettomaksi uudenaikaisessa teollistuvassa ja materiaalisesti runsastuvassa ajassa. Velallisen rehellisyyden merkityskään ei ollut aivan täysin hävinnyt lainsäädännöstä. Vuonna 1895 annetussa konkurssiasetuksessa todettiin vihdoin yksiselitteisesti, että rehelliseltä, siis velallisen rikokseen syyllistymättömältä velalliselta ei saanut ulosmitata velallisen itsensä, puolison ja alaikäisten lasten elatukseksi tarvitsemää omaisuutta. Kysymys oikeudesta pitää itsellään pito- ja sänkyvaatteet ratkaistiin lopullisesti vuonna 1895 annetussa ulosotolaissa. Pito- ja sänkyvaatteet kuuluivat yhdessä esimerkiksi henkilökohtaisen kirjeenvaihdon ja valokuvien kanssa siihen osaan omaisuutta, jota ei saanut

⁹⁴⁸ Juridiska Föreningens i Finland förhandlingar 1875.

⁹⁴⁹ KS 1868 2 luku § 42; *Suomalainen Wirallinen Lehti* 26.11.1868, nro. 142.

⁹⁵⁰ JMA JRO, Konkurssiasekirjavihkot, Taipaleen akti, Adolf Taipale raastuvanoikeudelle 14.11.1877; JMA, JRO 13.5.1878 § 394. Ks. myös JMA JRO 21.1.1871; 12.5.1879; 21.6.1879; 9.8.1879; 22.3.1880.

⁹⁵¹ JMA, JRO, 9.8.1879 (ei §); JMA, JRO, Konkurssiasekirjavihkot, Toivaisen akti, Selma Toivainen raastuvanoikeudelle 9.6.1878.

⁹⁵² Esim. *Björneborgs Tidning* 17.11.1880 nro 91.

ulosmitata, koska tavaroilla ei enää ollut myyntiarvoa, mutta sitäkin enemmän tunnearvoa velalliselle.⁹⁵³

Vuosisadan lopulla päädyttiin siten ikään kuin takaisin autonomian alun tilanteeseen. Tällöin käsityksiä velallisen asemasta olivat määrittäneet ennen kaikkea kristilliset hyveet. Vuosisadan lopulla kysymys oli ennen kaikkea sosiaaliseen huolenpidosta. Yhteiskuntaa ei hyödyttänyt maksukyvyttömyyden vuoksi puille paljaille jätetyt yksilöt.

Velallisen ja tämän perheen elatuksesta

Vuoden 1798 konkurssiasetukseen ei sisällynyt tarkkoja määräyksiä velallisen elatuksesta. Toisinaan myös se ratkaistiin vasta oikeudenkäynnissä.⁹⁵⁴ Tarve elatukseen syntyi siitä, että velallisen liikkuminen oli rajoitettua konkurssin aikana. Konkurssioikeudenkäynneissä olikin muodostunut tapa, jonka mukaan velallinen sai hakea elatusta konkurssipesästä sille ajalle, kun tämän piti pysyä kotonaan, jos velallisella ei silloin ollut keinoja elättää itseään. Velallisen tuli lain mukaan pysytellä talossaan siihen asti, kunnes tämä oli vannonut valan pesäluettelon oikeellisuudesta. Tänä aikana ainoastaan kirkossa ja oikeusistuimessa käynti oli sallittua.⁹⁵⁵ Kotona pysymisen käytäntöä tarkennettiin vuoden 1868 konkurssisäännössä. Velallinen sai poistua kotoaan korkeintaan kahdeksan päivämatkan päähän valan vannomisesta paikalletulopäivään asti. Tällöinkin velallisen olinpaikka piti tiedottaa konkurssinpesän hoitajille.⁹⁵⁶ Kahdeksassa päivässä ehti jo 1800-luvulla pitkälle. Velallisen elannon hankkimista uusilta paikkakunnilta siis tuettiin.

Liikkumisrajoitusten rikkojaa uhattiin vankilaan joutumisella. Velalliselle voitiin kuitenkin perustelluista syistä myöntää tätä laajemmat oikeudet liikkua. Epärehellisistä tai vilpillisistä toimista syytetty voitiin puolestaan harkinnan jälkeen vangitakin koko oikeudenkäynnin ajaksi. Toisaalta taas karanteenien ja kiinni saatujen tie vei suoraan vankeuteen joko kotiin tai vankilaan odottamaan konkurssituomiota.⁹⁵⁷ Kotona istuminen vararikon aikana muistutti velkavankilaan joutumista siinä mielessä, että ilman liikkumisen mahdollisuutta ei elannon hankkiminen ollut helppoa.

Vaasalainen kauppias Lindqvist anoi oikeudelta laajempaa mahdollisuutta matkustella ja vieraila muilla paikkakunnilla paikalletulopäivän jälkeen, jotta hänen elatuksensa ei rasittaisi pesää. Kauppiaan suunnitelmissa oli myös käyttää hyväkseen yhtä varhaismodernin aikakauden lainsäädännön viimeisistä rippeistä. Lindqvist anoi lupaa lähteä valtakunnasta, jos hänelle ei myönnetty täydellistä luovutusetua.⁹⁵⁸ Lupa annettiin, mutta tähän Lindqvist ei kuitenkaan

⁹⁵³ Wrede ja Saxén 1895, 64, 310–311; Grotenfelt 1918, 96–97; Wrede 1927, 173, 309; KA 1895.

⁹⁵⁴ Esim. VMA, KRO, Sundmanin akti, Nils Erik Sundman raastuvanoikeudelle 3.10.1865.

⁹⁵⁵ KA 1798 § 2, § 5 mom. 1.

⁹⁵⁶ KS 1868 3 luku § 42–43. Ks. myös KA 1895 § 42–44.

⁹⁵⁷ KA 1798 § 1–2; § 5 mom. 1–2, § 17 mom. 3; KS 1868 luku 3 § 37–41.

⁹⁵⁸ VMA, VRO, 22.1.1863 § 15. Jos velallinen halusi, tämä sai lähteä lopullisesti maasta kuuden viikon kuluessa tuomion saamisesta, KA 1798 § 14 mom. 4.

lopulta ryhtynyt.⁹⁵⁹ Entinen kauppias tavattiin yhä 1870-luvulla asumasta kaupungin tullirajan ulkopuolella vaimonsa ja tyttäriensä kanssa.⁹⁶⁰

Raatimies ja kauppias Pehr Roundellin konkurssissa 1830-luvun taiteessa velallisen ja velkojien välille nousi sanaharkka velalliselle kuuluvasta elatuksesta. Roundell myönsi saaneensa konkurssipesästä elatukseksi 45 velkakirjariksin verran ruokatarpeita ja heinää sekä jonkin lantin käteistä. Sillä velallinen oli saanut huutaa omaisuutensa huutokaupasta itselleen muutamia välttämättömiä tavaroita. Roundell kuitenkin koki, että hänelle piti myöntää elatusta pidemmäksi ajaksi. Velkojien mielestä tähän ei kuitenkaan ollut aihetta, sillä velallisen liikkumavapautta oli höllennetty. Roundellin piti siten kyetä hankkimaan elantonsa itse. Sama koski raatimiehen 54-vuotaista vaimoa ja yli 20-vuotiaita lapsia.⁹⁶¹ Nämä pystyivät velkojien mielestä aivan hyvin työskentelemään oman leipänsä eteen. Roundell yritti vielä vedota velkojiin ja oikeuteen kertomalla olevansa hyvillään jo myönnetystä elatuksesta. Väite vapaasta liikkumisesta oli Roundellin mukaan kuitenkin väärin. Koska hän pysytteli asunnossaan hovioikeuden korttelissa, tarvitsi hän elatusta. Konkurssituomiossa asiaan otettiin vain se kanta, että jos raatimies halusi edelleen ajaa asiaa, täytyi se tehdä konkurssijutusta erillisenä kanteena.⁹⁶²

6.2 Selviytymisen rakennusaineet

Sovinto velkojien kanssa

Konkurssintekijän tulevaan asemaan vaikutti merkittävästi se, millaisen päätöksen velkojat tekivät velallisen kohtelun suhteen. Oli velkojien päätettävissä, sallittiinko velallisen jatkaa elinkeinoaan jo konkurssin aikana. Siten myös vararikon jälkeiset elinkeinomahdollisuudet olivat monin tavoin velkojien päätöksistä ja tuesta riippuvaisia. Jos velkojat tähtäsivät ainoastaan velallisen omaisuuden realisointiin ja jättivät velallisen ilman työvälineitä ja pääomaa, elinkeinon paluu ei ollut helppoa. Vaasassa vuonna 1866 osa huonekalutehtailija Bomanin velkojista kiisti velallisen pyynnön saada jatkaa verstaan pitoa konkurssin aikana. Velkojat laskivat siten saamistensa olevan paremmassa turvassa ulosmittaamalla heti velallisen kaiken omaisuuden. Tämä oli sopusoinnussa vuoden 1867 kiristyvän taloudellisen tilanteen aikaan. Olihan elinkeinotoiminta jo ajanut Bomanin maksukyvyttömäksi.⁹⁶³ Jollain tasolla Boman kykeni lopulta jälleen aloittamaan osaamansa elinkeinon. Huonekalunikkarin paluu ei kuitenkaan ollut voittoa, sillä vuonna 1873 tämä jätti paikkakunnan taakseen. Omaisuus jäi kaupungin huutokauppakamarin myytäväksi.⁹⁶⁴

⁹⁵⁹ VMA, VRO, 15.8.1864 (ei §).

⁹⁶⁰ Vaasan läänin henkikirjat, Vaasan henkikirja 1875, aukeama 45.

⁹⁶¹ Vaasan seurakunta, Rippikirja 1822–1833, aukeama 4.

⁹⁶² HMA, VRO, 10.10.1831 § 241 (Ro a:10).

⁹⁶³ VMA, VRO, Vararikkoasiakirjat, Bomanin akti, Johan Boman raastuvanoikeudelle 11.10.1866; VMA, VRO, 30.12.186 (ei §).

⁹⁶⁴ *Vasabladet* 12.4.1873 no 15.

Velkojat saattoivat kuitenkin yhtä hyvin päätyä toisenlaiseen ratkaisuun. Velkojat saattoivat valita kärsivällisemmän reitin, jolloin he antoivat konkurssintekijän haltuun omaisuutta, kenties uutta luottoakin, jotta tämä saattoi yrittää uudelleen ja näin hiljalleen maksaa velkoja pois. Tällöin velkojat, tai ainakin osa heistä, arvioivat takaisinmaksun saantiin olevan paras todennäköisyys, jos velallisen antoi palata ammattiin tai elinkeinoon. Joskus onnistuttiin pääsemään jopa sovintoon maksettavasta velan määrästä.

Puoltatoista vuotta ennen Bomanin konkurssin alkamista samassa kaupungissa lähtöjään oman kylän pojan räätälimestari Carl Wretmanin konkurssi päättyi sovintoon. Velalliselle oli annettu lupa jatkaa elinkeinoaan. Velkojat arvioivat, että oli järkevintä pitää käynnissä Vaasasta maailmalle lähteneen, viittä kieltä puhuneen, Pariisista, Berliinistä, Lontoosta ja Pietarista oppinsa hakeneen räätälimestarin työskentely ja siten hankittu tulovirta.⁹⁶⁵ Hyvän ammattimiehen säästäminen jäi tosin päälle vyöryvien huonojen taloudellisten aikojen alle. Räätälimestari joutui jälleen vuoden kuluttua luovuttamaan omaisuutensa velkojille. Nyt kaksi kolmasosaa Wretmanin lähes kolmestakymmenestä velkojasta kiisti kaikenlaisen helpotuksen velan maksuun.⁹⁶⁶

Räätälin annettiin jatkaa verstastaan myös toisen vararikkonsa ajan.⁹⁶⁷ Kankaista odotettavissa parempi tuotto valmiina vaatteina. Jonkun velkojan kärsivällisyys kuitenkin petti Wretmanin kohteluun silkkihansikkain. Nimi-merkki ”Velkoja” kirjoitti *Vasabladetiin* kahden virkkeen mittaisen kirjoituksen helmikuussa 1867:

Kohtelias kysymys. Milloin aikovat herrat toimitusmiehet herra C. F. Wretmanin konkurssissa myydä konkurssipesään kuuluvan talon?⁹⁶⁸

Räätälimestarin talo myytiin vuoden päästä.⁹⁶⁹ Kaksi kertaa vararikosta toipuminen ei ollut helppoa. Tukea ei tullut enää edes vuodesta 1828 kaupungissa räätälimestarina ja räätälien vanhimpana toimineelta isältä. Tyyfus vei molemmat vanhemmat vuonna 1867.⁹⁷⁰ Vuoden 1873 tienoilla kaksinkertaisen vararikkoisen arveltiin kadonneen paikkakunnalta.⁹⁷¹ Räätäli oli kuitenkin vierailut jälleen Pariisissa. Millä rahalla, siitä ei ole tietoa, sillä vuoden 1875 henkikirjassa kaupungin ulkopuolella asunut naimaton ja lapseton Wretman oli vapautettu henkirahan maksamisesta muusta syystä, mikä vuoden 1865 henkirahan uudistuksen mukaisesti viittasi todennäköisimmin köyhyyteen.⁹⁷²

⁹⁶⁵ *Vasabladet* 9.1.1864 no 2.

⁹⁶⁶ Wretman kertoi ajautuneensa vaikeuksiin tutulle kirjanpitäjälle annetun lainan vuoksi. Räätälimestari oli saanut luottoa vastaan tavarapanttiin, mutta sen rahaksi muuttaminen ei onnistunutkaan toivotulla tavalla rahan puutteesta kärsivässä 1860-luvun puolin Suomessa, VMA, VRO, 14.3.1864 § 53, 19.4.1865 (ei §); VMA, VRO, Vararikkoasiakirjat, Wretmanin akti, Carl Johan Wretman raastuvanoikeudelle 14.3.1864.

⁹⁶⁷ *Vasabladet* 12.5.1866 no 19.

⁹⁶⁸ *Vasabladet* 23.2.1867 no 8 (käännös ruotsinkielestä kirjoittajan tekemä).

⁹⁶⁹ *Vasabladet* 18.1.1868 no 3.

⁹⁷⁰ Hedman 1928, 267.

⁹⁷¹ Hedman 1928, 81.

⁹⁷² Vaasan läänin henkikirjat 1875, aukeama 2333; Orrman 1980; Voutilainen 2017, 74–75.

Samankaltainen kohtalo oli reilu vuosikymmen myöhemmin jyvaskyläläisellä kauppialla Antti Poutasella, joka onnistui taivuttelemaan velkojat suostumaan kuudenkymmenen prosentin akordiin vuoden pituisella maksuajalla.⁹⁷³ Se helpotti vararikkoisen uudelleen aloittamista. Myös Poutanen palasi akordin tukemana yrittäjäksi. Edes akordi tai velkavapautus ei kuitenkaan taannut uudelleen aloittamisen menestyksekkyyttä. Poutasen paluun onnistumisen mahdollisuuksia heikensivät 1880-luvun alun talouden laskukausi ja vapautuneen elinkeinolainsäädännön pahentama kilpailutilanne.⁹⁷⁴ Seurauksena olikin pian toinen vararikko.⁹⁷⁵ Kolmatta kertaa ei tullut. Poutanen harjoitti ensin vaimonsa kanssa kahvilatoimintaa Jyväskylässä, minkä jälkeen pariskunta muutti toiselle paikkakunnalle.⁹⁷⁶

Akordi tai muu velkojien kanssa tehtävä sovinto onnistui vain, jos kaikki velkojat siihen suostuivat. Akordisovintoon pääsemistä edesauttoi se, jos ylivelkaantuminen ei ollut liian syvää, ja jos velallisen katsottiin voivan liiketoimintaansa jatkamalla tuottaa velkojille muita vaihtoehtoja paremman takaisinmaksun.

Koska luotonanto perustui varsinkin vuosisadan ensimmäisellä puoliskolla niin laajalti yksityishenkilöiden väliseen lainoittamiseen, olivat luottosuhteet usein henkilökohtaisia. Niitä määrittivät siten monenlaiset siteet, tunteet ja motiivit. Velallisen kohtelu ja viime kädessä jopa konkurssin jälkeinen kohtalo riippuivat paljolti velallisen ja velkojan välisen suhteen dynamiikasta. Siksi käytävissä olevista alkuperäislähteistä on vaikea saada selville yksilökohtaisia motiiveja siitä, miksi yksi velkoja päätti myöntää ja toinen kieltää *cessio bonorum*-edun, akordin, oikeuden jatkaa liikettä tai luvan ottaa omaisuutta. Kuten *cessio bonorum*-edun myöntämisestä, myös akordiin päätyneistä konkurseista on se sijaan saatavilla tietoa. Kummankin lopputuloksen saavuttaminen oli harvinaista.

Vuosien 1870–1900 välillä Jyväskylässä saavutettiin kolme ja Tampereella 1869–1900 neljä akordiin tai sovintoon päätyntä vararikkoa. Vaasassa taas 1820-luvulta vuosisadan loppuun kahdeksan vararikkoa saatiin sovintoon akordilla tai muulla velallisen ja velkojien välillä tehdyllä takaisinmaksusopimuksella. Tavallisista vararikoista akordiin tai sovintoon päättyi kyseisinä aikoina siis ainoastaan reilu prosentti.⁹⁷⁷ Helsingissä kauppakirjanpitäjä, kauppiaksi tähynnyt Thuresson onnistui neuvottelemaan 25 prosentin akordin velkojiansa kanssa. Velallisen täydellinen polkeminen ei ollut siten velkojien tavoitteena. Tähän saattoi vaikuttaa se onnettomuus, mikä oli tuhonnut Thuressonin liikeunelmat sekä tämän ammattitaito. Thuresson oli osaava kirjuri ja kirjanpitäjä. Todennäköisesti kyse oli samasta Fredrik Adolf Thuressonista, joka tämän

⁹⁷³ JMA, JRO 15.12.1879 § 1434; 5.1.880 § 1.

⁹⁷⁴ JMA, JRO, 15.12.1879 (ei §).

⁹⁷⁵ JMA, JRO, Raastuvanoikeudessa vireille pantujen konkurssien luettelo 12.12.1881.

⁹⁷⁶ Ks. esim. *Keski-Suomi* 13.9.1882 no 73; JMA, Jyväskylän kaupunkiseurakunta, ulosmuuttaneet 1886 aukeama 65; Tommila 1970a, 291, 302, 305.

⁹⁷⁷ *Vaasan omaisuudenluovutukset 1817–1900; Jyväskylän omaisuudenluovutukset 1837–1900; Tampereen omaisuudenluovutukset 1869–1900.*

jälkeen teki pitkän kopistin ja kirjurin uran tullihallituksessa ja maanmittauslaitoksessa.⁹⁷⁸

Hyvien velallisten säästäminen ja taitojen hyödyntäminen

Vararikosta toipumisessa oli tietenkin tärkeintä löytää uusi toimeentulo. Keskustelut konkurssinaikaisesta elatuksesta kuvastivat sitä, että ajatus velallisen paluusta joko entiseen tai johonkin muuhun elinkeino- tai ammattitoimintaan ei ollut vieras. Tämä kävi ilmi esimerkiksi tamperelaisen kauppiaan Mathias Aleneffin anomuksessa raastuvanoikeudelle. Kauppias Aleneff pyysi oikeudelta lupaa vierailta talonsa ulkopuolella konkurssioikeudenkäynnin aikana hankkiakseen elannon joko kaupalla tai muulla toimella. Aleneff nautti jo elatusta konkurssipesästä, mutta se ei velallisen mukaan riittänyt hänen itsensä, vaimonsa ja lastensa elämiseen.⁹⁷⁹

Samanlaisesta toiveikkuudesta kertoi myös 22-vuotiaan porilaisen rihkamakauppiaan Bror Anton Himbergin anomus velkojille. Himberg anoi velkojilta nöyrästi elatusta konkurssin ajalle siksi, että vielä ei ollut varmaa, saisiko hän avata jälleen kauppaliikkeensä. Himberg katsoi, että liikkeen varasto oli varsin huomattava, joten velkojien niin sallieessa hän pystyisi kauppatoimea harjoittamalla maksamaan hiljalleen kaikki velkansa.⁹⁸⁰ Velkojien vastauksesta kauppiaille tai konkurssituomiosta ei ole tietoa.⁹⁸¹ Noin vuoden päästä konkurssin päättymisestä hermokuume vei Himbergin hautaan.⁹⁸² Perukirja osoitti, että Himberg oli kyennyt palamaan kauppiaksi viimeistään vararikon päättymisen jälkeen. Tästä todisti se, että suuri osa pesän noin 10 400 seteliruplan arvoisesta omaisuudesta koostui kauppapuodin varastosta. Velkaa ja maksuja oli tosin edelleen omaisuutta enemmän, joten naimattoman kauppiaan vanhemmat jättivät pesän velkojille.⁹⁸³

Kauppiaiden Aleneffin ja Himbergin esimerkit eivät jääneet poikkeuksiksi. Konkurssivelallisilla oli yleensä halu palata entiseen elinkeinotoimeensa. Usein se myös onnistui ainakin jossain laajuudessa. Vaikka aikakauden vararikkolainsäädäntö saattoi kohdella vararikkoisia pahimmillaan hyvin ankarasti, todellisuus oli siten usein toisenlainen. Valtaosa tutkituista vararikkoisista 1820-luvulta 1880-luvun loppuun onnistuivat uudelleen aloittamisessa ainakin siinä määrin, että vararikko ei johtanut kovin usein aivan surkeimpiin kohtaloihin.

⁹⁷⁸ Helsingin ruotsalais-suomalainen seurakunta, Rippikirjat 1836–1861 aukeama 98; KA, Ansioluettelokokoelma, Ansioluettelot, Thuresson, Fredrik Adolf.

⁹⁷⁹ TKA, TRO, Konkurssiasiakirjat, Aleneffin akti, Matias Aleneff raastuvanoikeudelle vuonna 1842 (ei tarkkaa päivämäärää).

⁹⁸⁰ TRO, PRO, Aktit ja allegaatit, Himbergin akti, Bror Anton Himberg raastuvanoikeudelle 19.12.1838.

⁹⁸¹ Porin raastuvanoikeuden arkistossa konkurssituomioita ei löydy kyseiseltä ajalta. Niitä ei ole sidottu tuomiokirjoihin tai liitetty konkurssiakteihin. Todennäköisesti ne on arkistoitu omaksi arkistosarjaksi, mutta sarjasta ei ole tietoa. Tuomioiden "katoaminen" ei ole tavatonta, sillä konkurssioikeudenkäynneissä kertyneet pöytäkirjat olivat keskimäärin muita juttuja pidempiä. Siksi ne sidottiin useimmiten varsinaisasioiden pöytäkirjaniteiden loppuun tai alkuun. Aina tuomioiden olinpaikasta ei kuitenkaan ole tietoa.

⁹⁸² HISKI: Porin kuolleet ja haudatut, 21.7.1840.

⁹⁸³ TRO, PRO, Aktit ja allegaatit, Himbergin kuolinpesän akti, Bror Anton Himbergin perukirja 28.7.1840.

Näin ollen suomalaisten kaupunkilaisvararikkoisten tilanne oli melko samanlainen kuin vaikkapa lontoolaisten kauppiaiden joitakin vuosikymmeniä aikaisemmin.⁹⁸⁴

Velkavastuusta vapauttava tuomio edisti vanhaan elinkeinoon paluuta, mutta se ei ollut välttämättömyys. Suurkauppias Nils Petter Åbergin konkurssin jälkeen velkojat osoittivat tähän melkoista luottamusta. Toisaalta tapaus kuvasti sitä, että velallisen jatkamisen tukeminen voitiin arvioida kannattavamaksi kuin tämän syökseminen köyhyyteen. Vuoteen 1869 asti suurimmasta vaasalaisesta konkurssista vastannut, yli 270 000 markan omaisuuden kanssa vararikkoon mennyt Åberg anoi, mutta ei lain muuttumisen takia voinut enää saada, *cessio bonorumia*.⁹⁸⁵ Jos luovutusetu olisi edelleen ollut mahdollinen, läheisimmät säätyveljet olisivat sen todennäköisesti myöntäneet. Aivan huonosti Åbergille ei suuresta romahduksesta huolimatta käynyt. Merimieheltä vuokraamissa huoneissa konkurssin jälkeen asunut Åberg palasi pian liiketoimintaan. Pitkään uutta uraa ei kuitenkaan jatkunut, sillä kauppias kuoli helmikuussa 1874. Perunkirjoituksessa kotitaloudesta löydettiin käteistä rahaa yli 700 markan edestä sekä noin 300 markan suuruinen irtain omaisuus. Suurin osa Åbergin yli 5 000 markan suuruudesta omaisuudesta muodostui sekatarvakaupan kauppavarastosta.⁹⁸⁶

Åbergin liiketoimintaan paluu oli velkojien myötämielisyyden tulosta. Åbergin kuollessa suurin osa konkurssipesän veloista oli yhä maksamatta. Perukirjasta ilmeni, että tähän mennessä Åberg oli maksanut velkojille 23, 10,8 ja reilun 12 prosentin suuruiset jako-osuudet. Tämä tarkoitti sitä, että ainakin jokainen etuoikeutettu velkoja oli saanut kaksikymmentäkolme prosenttia velkasummastaan ensimmäisellä osuuksien jakokierroksella. Åbergin pesässä oli siten maksamattomia velkoja yhä yli 52 000 markkaa. Velkojat arvioivat siten maksunsaamisen kannalta parhaimmaksi vaihtoehdoksi sen, että suurten konkurssivelkojen painamaksi jäänyt Åberg sai jatkaa elinkeinossa, jota tämä oli harjoittanut yli kaksikymmentä vuotta.⁹⁸⁷ Ellei Åberg olisi kuollut niin pian konkurssin jälkeen, tämä olisi kenties kyennyt maksamaan itsensä vapaaksi veloista liikemiestaitonsa avulla.

Åbergien pariskunnan konkurssinjälkeisen elämän rakennus perustui myös yli 1 300 markan suuruiseen omaisuuserään, joka vaimo Johanna Wilhelmina Åbergille määrättiin konkurssin yhteydessä myönnettyssä pesäerossa.⁹⁸⁸ Kun aviomies Åberg kuoli, vaimo haki pesän uudelleen konkurssiin. Siinä vaimolle ensimmäisessä konkurssissa määrätty pesäeron alainen omaisuus käsitettiin kuolinpesän saatavaksi.⁹⁸⁹ Lopullisesti entisen suurporvarin konkurssivelat kuitattiin siten vasta kuoleman jälkeen. Velkojat kokivat suuret luottotappiot

⁹⁸⁴ Schulte Beerbühl 2008, 76–79.

⁹⁸⁵ VMA, VRO, Vararikkoasiakirjat, Åbergin akti I, Nils Petter Åberg raastuvanoikeudelle 1.3.1869; VMA, VRO 13.9.1869 (ei §).

⁹⁸⁶ VMA, VRO, Vararikkoasiakirjat, Åbergin akti II, Nils Petter Åbergin perukirja 24.2.1874.

⁹⁸⁷ Kallenautio 2006, 47–48.

⁹⁸⁸ VMA, VRO 13.9.1869 (ei §).

⁹⁸⁹ VMA, VRO, Vararikkoasiakirjat, Åbergin akti, Johanna Wilhelmina Åberg raastuvanoikeudelle 14.3.1874.

ensin Åbergin tekemien epäonnisten takausten vuoksi ja sen jälkeen velallisen ennenaikaisen kuoleman seurauksena.

Edes tilikirjojen puutteellinen pito ei välttämättä tuhonnut kauppiaan mahdollisuutta palata toimeensa, jos muut olosuhteet tukivat sitä. Kristiinan-kaupunkilainen ulkomaankauppias ja laivanvarustaja Carl Petenkin palasi kauppiaksi vuonna 1842 alkaneen konkurssinsa jälkeen. Petenkin todisti kiihvaasti, että maksukyvyttömyys ei johtunut huonosta taloudenhoidosta, vaan lähes 8 000 hopearuplan suuruisista menetyksistä yritystoiminnassa.⁹⁹⁰ Kauppiasta ei kuitenkaan todettu konkurssituomiossa *cessio honorum* arvoiseksi velalliseksi. Tästä huolimatta Petenkin elätti itsensä kaupalla seitsemän viimeisen elinvuotensa ajan.

Petenkinin kuollessa noin 3 000 hopearuplan omaisuutta vastasivat reilun 3 500 hopearuplan velat. Siksi pesän perinyt äiti jätti sen velkojille. Kun konkurssipesässä vuonna 1842 ollut omaisuus muunnetaan vastaamaan vuoden 1849 rahanarvoa, kuolinpesässä arvioitiin olevan omaisuutta noin kaksi tuhatta hopearuplaa vähemmän kuin seitsemän vuotta aikaisemmin sattuneessa konkurssissa. Petenkin oli siten päässyt melko lähelle ennen konkurssia nauttimaansa elintasoja. Petenkinin perukirja osoitti myös, että hän oli onnistunut saamaan oman kotitalonsa haltuunsa ensimmäisessä konkurssissa.⁹⁹¹ Kuolemanhetkellä kauppias omisti kaupunkitalon ohella arvometallisia esineitä, kaikenlaista kodin irtaimistoa sekä runsaasti kauppatavaroita. Ensimmäisen konkurssin velat olivat perukirjan mukaan maksettu.⁹⁹²

Ei siis ollut automaattista, että edes tuomio huolimattomuudesta kaupassa ja talouden hoidossa vei velallisen köyhyyteen. Neuvokkuutta selviytyminen kuitenkin edellytti, koska kauppaliiketoimeen paluu vaikeutui merkittävästi. Kyseisestä toimesta 1820-luvun Vaasassa tuomittu Jacob Christian Hartman sai pelastettua lapsille perheen kaupunkitalon, jossa perhe piti luvatonta kestkievaria ja majataloa. Myöhemmin Hartmanit kykenivät hankkimaan pienen tilan läheiseltä maaseudulta, mutta kauppiasura paketoitiin konkurssissa.⁹⁹³

Konkurssioikeudenkäynti toimikin areenana, jossa velallisella oli mahdollisuus palauttaa horjuva maineensa sitoumuksensa pitävänä henkilönä ja siten silottaa siirtymistä konkurssinjälkeiseen aikaan. Aina se ei onnistunut. Jyväskyläläisten entisten yrittäjäkumppanusten tapaus kuvasti sitä, kuinka konkurssi-prosessi tarkoitti velallisen toimien lopullista arvioimista sekä avoimeksi tulemistä.

Kaupungin merkittävimpiin kuulunutta kauppahuonetta luotsannut Tuomas Häggman kuului sekä sosiaalisesti että taloudellisesti kaupungin ylimpään sosiaaliseen ryhmittymään 1850-luvulta 1870-luvun loppuun.⁹⁹⁴ 1870-

⁹⁹⁰ VMA, KRO, Konkurshandlingar, Petenkinin akti, Constantin Petenkin raastuvanoikeudelle 6.6.1842.

⁹⁹¹ Ks. *Finlands Allmänna Tidning* 9.12.1842 no 302

⁹⁹² VMA, KRO, Konkurshandlingar, Petenkinin akti II, Constantin Petenkinin perukirja 10.7.1849.

⁹⁹³ Vaasan seurakunta, Rippikirja 1822-1833, aukeama 65; Rippikirja 1834-1840, aukeama 115; Mustasaaren seurakunta, Rippikirjat 1833-1840, aukeama 431; *Wasa Tidning* 17.10.1846 no 42; Mäkelä 1985, 236.

⁹⁹⁴ Tommila 1970, 291, 305.

luvun lopulla Häggmanin moneen suuntaan levinnyt yritystoiminta romahti. Konkursinsä alussa Häggman pyysi ja sai toimia pesänsä uskottuna miehenä.⁹⁹⁵ Velkojien luottamus kauppiaan rehellisyyteen ja kunniallisuuteen oli suuri. Velallisen toimiminen pesänsä hoitajana oli harvinaista, vaikka se olisi ollut jopa ymmärrettävää, sillä velallinen tunsu pesän asiat parhaiten. Pesän toimitusmieheksi velallista ei kuitenkaan enää valittu.⁹⁹⁶ Ennen kuin konkurssi eteni tuomioon asti, Tuomas Häggmanin entisestä maineesta kunniallisena, hyvänä miehenä oli jäljellä vain rippeet.

Häggmania syytettiin velkojien harhauttamisesta. Hänen katsottiin laiminlyöneen poislähtöilmoituksen tekemisen luopuessaan perustamansa kauppuhuoneen Häggman & Co:n omistajuudesta paria vuotta aikaisemmin. Mikä raskauttavampaa, kauppiana vuodesta 1852 kaupungissa toiminut Häggman ei kyennyt toimittamaan oikeuteen vuosi vuoden jälkeen pidettyjä ja päätettyjä tilikirjoja.⁹⁹⁷ Kirjanpitovelvollisuuden alainen kauppias tuomittiin kolmeksi kuukaudeksi vankilaan huolimattomuudesta velkojia kohtaan.⁹⁹⁸ Jutussa valittiin lopulta aina korkeimpaan oikeuteen asti, mutta valitus ei tuonut haluttua tulosta.⁹⁹⁹ Tuomas Häggman syrjäytyi ”hyvien miesten” joukosta, vajosi köyhyyteen ja joutui muuttamaan perheensä kanssa rajojen ulkopuolelle kaupungin parhaalla paikalla sijainneesta kivitalosta.¹⁰⁰⁰ Tuloja Häggman koetteli hankkia muun muassa laitonta viinaa kaupittelemalla, mutta elo kävi kotipaikkakunnalla kiviseksi niin taloudellisesti kuin sosiaalisesti.¹⁰⁰¹ Kauppias Häggman oli rikkonut aikakauden liiketoimintakulttuurin kolmea keskeisintä sääntöä: rehellisyyttä, kunniallisuutta ja maksukykyä. Hän oli hukannut luotonantajien rahoja kunniaattomasti.

Häggmanin entinen yhtiökumppani Antti Turdiainen teki samoihin aikoihin lähes yhtä ison vararikon.¹⁰⁰² Tälle avautui kuitenkin konkurssin jälkeen elinkeinomahdollisuuksia muun muassa kirjanpidon opettajana ja ravintoloitsijana.¹⁰⁰³ Turdiainen oli rikkonut ainoastaan viimeksi mainittua sääntöä. Luotonantajien pääomaa oli mennyt, mutta ei epärehellisesti, vaan onnettomasti. Tuomas Häggman, hyvä ja hiljainen luonteeltaan, sivistyneesti ja harkitsevasti käyttäytyvä¹⁰⁰⁴, oli täydellisessä perikadossa, kun taas Antti Turdiainen säilytti ainakin osittain hyvän nimensä. Turdiaista muisteltiin nekrologissa kaksi vuosikymmentä myöhemmin:

⁹⁹⁵ JMA, JRO 26.10.1878 § 1035.

⁹⁹⁶ JMA, JRO, 10.2.1879 § 149.

⁹⁹⁷ JMA, JRO 17.3.1879 § 299.

⁹⁹⁸ JMA, JRO 12.5.1879 (ei §).

⁹⁹⁹ KA, Senaatin oikeusosasto, Päätöstaltio, 28.5.1880.

¹⁰⁰⁰ JMA, Laukaan henkikirjoittaja, Jyväskylän kaupungin henkikirja 1879 aukeama 5; Jyväskylän kaupungin henkikirja 1881 aukeama 17, Jyväskylän kaupungin henkikirja 1882 aukeama 25; Tommila 1972 29, 40; Turunen 2012, 111; Turunen 2017, 272–273.

¹⁰⁰¹ JMA, Jyväskylän tuomiokunta, Jyväskylän kärjäkunta 1.10.1878, § 81; 15.3.1879, § 66; 19.3.1879, § 132; 24.9.1879, § 341; 23.2.1879, § 241; 23.2.1880, § 241.

¹⁰⁰² JMA, JRO 9.11.1878 § 1079; 21.4.1879 § 445; 21.6.1879 (ei §).

¹⁰⁰³ *Keski-Suomi* 12.2.1879 no 12; *Keski-Suomi* 12.3.1879 no 20; Sariola 1940, 95.

¹⁰⁰⁴ Sariola 1940, 36.

Kauppa-alalla oli wainaja erittäin perehtynyt ja harjoitti aikanaan Jyväskylässä suurta kauppaliikettä. Siellä hän myös koki muuten vaikuttaa kauppasäädyn eduksi, pitäen luentoja kauppapalvelijoille, antaen heille opetusta ja perustaen heille kirjaston. Tänne muutettuaan otti wainaja innolla osaa W. P. K:n toimintaan, ollen useat vuodet toisen sammutusosaston päällikkönä, kunnes tauti mursi hänet.¹⁰⁰⁵

Oli muistokirjoitusten luonteenmukaista muistella vainajaa vain positiivisessa valossa. Siksi oli luonnollista, että elämän varrelle sattuneita kupruja, jollaiseksi myös konkurssi väistämättä lukeutui, ei nekrologeissa mainittu. Vararikon elämässään kokeneiden nekrologit kertoivat kuitenkin myös siitä, että myös vararikon tehneitä haluttiin muistaa muistokirjoituksilla. Vararikko ei siis missään nimessä tehnyt yksilöstä *persona non grataa* tai tahrannut edesmenneen elämää ja hyviä tekoja kokonaisuudessaan.

Kauppaporvareiden vararikon jälkeisen uudelleen aloittamisen mahdollisuudet liittyivät hyvien miesten säästämisen traditioon sekä velallisten hallussaan pitämään tietotaitoon.

Vararikon anteeksianto määrittyi monilta osin sosiaalisesti esiteollisen aikakauden lopulla. Hyvämaineiset ja kunniallisesti toimineet velalliset pyrittiin säästämään vararikon ankarimmilta seurauksilta. Maksukyvyttömien velallisten jako maksukyvyttömyyteensä syyllisiin että syyttömiin tarkoittikin Paolo Di Martinon mukaan sitä, että ”hyvät” yrittäjät haluttiin säästää epäonnistumisen negatiivisilta vaikutuksilta.¹⁰⁰⁶ Myös Ruotsissa kirjoitettiin vuonna 1770, kuinka rehelliselle epäonnistuneelle velalliselle piti antaa uusi mahdollisuus, jos tämä luovutti omaisuutensa kunniallisesti ja siten pääsi eroon veloistaan. Tällainen velallinen sai luottonsa takaisin, jos tämä ei ollut tuhlaavainen ja työskenteli kovasti.¹⁰⁰⁷ Kysymys velallisen toimien asianmukaisuudesta oli siten keskeistä esiteollisen aikakauden konkurssijärjestelmille, ja siksi konkurssioikeudenkäynnissä piti tutkia velallisen toimintojen laatu.¹⁰⁰⁸ Rehellisyyden korostaminen kumpusi siitä, että konkurssiin liitettiin varhaismodernissa yhteiskunnassa epärehellisyyden leima.¹⁰⁰⁹ Rehellisyyden ja kunniallisuuden osoittamisen tarve liittyi vararikon seurauksiin.¹⁰¹⁰

Esimerkiksi Jyväskylässä kaupungin ensimmäinen tavallisen vararikon tekijä, Juvalta vastaperustettuun kaupunkiin muuttanut kauppias Gustaf Girsén palasi pian kauppatoimeen. Kun maistraatti perustettiin vuonna 1862, Girsénistä tuli lisäksi kaupungin ensimmäinen kunnallisraatimies.¹⁰¹¹ Tässä toimessa hän toimi kuolemaansa asti vuonna 1895. Näin oli siitä huolimatta, että Girsénin konkurssituomio ei suinkaan ollut vapauttava. Jyväskyläläisiä aikalaisiaan kuvaillut ja Girsénin kauppapuotiin vuonna 1869 harjoitteluun tullut myöhempi suurkauppias Wilhelm Wessman kirjoittikin Girsénistä alleviiva-ten, kuinka tämä oli hyvä mies sanan parhaimmassa merkityksessä.¹⁰¹² Etenkin

¹⁰⁰⁵ *Tampereen Sanomat* 10.3.1890 no 29.

¹⁰⁰⁶ Di Martino 2006, 34.

¹⁰⁰⁷ Gratzner 2008b, 37.

¹⁰⁰⁸ Safley 2013, 3, 12–13.

¹⁰⁰⁹ Reynard 2001, 376; Safley 2009, 55; Safley 2013, 3.

¹⁰¹⁰ Ks. myös Hardwick 2009, 175–176; Vause 2012a, erit. 323–326.

¹⁰¹¹ Tommila 1972, 147–149.

¹⁰¹² Wessman 1915–1916, 39–44.

ulkomaankauppaa harjoittaneet porvarit altistuivat jatkuville riskeille. Yritteliäisyys kaupassa oli kuitenkin koko valtakunnan yhteisen hyvän kartuttamista. Rehellisesti ja kunniallisesti riskit kohdannut porvari piti siten säästää pahimmalta. Epäonnisuus voitiin antaa anteeksi ja velallisen paluuta yhteiskuntaan tukea.

Hyvien velallisten säästämisen tapa näkyi tietenkin ilmeisimmin luovutusedun voittaneiden kauppaporvareiden konkurssien jälkeisissä elämänkohtaloissa. Kauppias Jakob Fromhold Tegengrenin annettiin jatkaa liikkeensä harjoittamista jo 1840-luvun taitteessa käydyn konkurssioikeudenkäynnin ollessa kesken. Nimeämätön luotonantaja tuki liiketoimien jatkamista lainaamalla Tegengrenille 4 000 velkakirjakirjariksiä. Tätä käytettiin jopa luovutushakemuksen hyväksymisen perusteena. Luoton saaminen kertoi oikeuden mukaan siitä, että velallinen ei ollut aiheuttanut maksukyvyttömyyttään tuhlauksen tai haaskauksen kautta. Lausunto oli merkittävä, sillä Tegengren oli saanut velkavankilatuomion ennen konkurssinsa alkua. Lisäksi velallisen omaisuus vastasi vain alle seitsemääkymmentä prosenttia ilmoittamistaan veloista.¹⁰¹³ Konkurssitilanne ei siten automaattisesti tarkoittanut, että yhteisö tai edes luottokumppanit lakkasivat luottamasta velalliseen tai kyseenalaistivat tämän kunniallisuuden.

Ulkomaankauppias Carl Wirellin elämä jäi lyhyeksi konkurssin jälkeen¹⁰¹⁴, mutta sekä Tegengren että raatimies Johan Rahm pysyivät osana kauppaporvaristoa. Vararikoissa hukattu velkojen raha vaikutti vapauttavasta konkurssituomiosta huolimatta sen verran, että suuriin liikeafääreihin nämä eivät päässeet käsiksi. Molemmat löysivät kuitenkin uudelleen paikkansa. Jakob Fromhold Tegengrenille järjestyi heti erilaisia yhteiskunnallisia virkatoimia. Hän toimi niin teiden tarkastajana kuin vararaatimiehenä raastuvanoikeudessa.¹⁰¹⁵ Tästä entisen kauppiaan ura jatkui kaupungin huutokauppakamarin virkamieheksi vuonna 1849.¹⁰¹⁶ Kyseessä oli sama huutokauppakamari, jossa Tegengrenin omaisuutta oli huudatettu halukkaille ostajille vielä vuonna 1845.¹⁰¹⁷

Kauppiasryhmän sisäistä solidaarisuutta ja suhtautumista epäonniseen säätyveljeen kuvasti Tegengrenin valinta vararaatimieheksi vuonna 1846 järjestetyissä vaaleissa.¹⁰¹⁸ Kahta vuotta myöhemmin samassa äänestyksessä Tegengren hävisi kauppaneuvos Carl Gustaf Wollfille. Äänestäjien tahtoa ei kuitenkaan noudatettu, vaan kauppaneuvos luovutti raatimiehen viran Tegengrenille. Raatimiehen valinta piti vahvistaa lääninhallituksessa, jonka aineistot paloivat kaupungin mukana. Siksi kauppaneuvoksen luopumisen syytä ei tiedetä. Olivat syyt mitkä hyvänsä, Tegengren pääsi näin käsiksi reilun 120 seteliruplan vuosituloihin. Palkka pelkästään raatimiehen virasta riitti noin yhdeksän ruis-tynnyrin suuruiseen vuosittaiseen elatukseen.

¹⁰¹³ HMA, VRO, 6.5.1839 § 59; 15.4.1840 § 68.

¹⁰¹⁴ *Finlands Allmänna Tidning* 12.06.1827 no 68.

¹⁰¹⁵ *Wasa Tidning* 17.5.1845 no 20; *Finlands Allmänna Tidning* 3.4.1847 no 76; Mäkelä 1985, 275.

¹⁰¹⁶ *Finlands Allmänna Tidning* 9.8.1849 no 184.

¹⁰¹⁷ *Wasa Tidning* 22.2.1845 no 8.

¹⁰¹⁸ *Wasa Tidning* 12.12.1846 no 50.

Paitsi elatukseen, kunnallisviroista ja kaupunkiyhteisön muista luottamus-toimista¹⁰¹⁹ nautittu toimeentulo mahdollisti myös pysymisen kauppiaasyhdistyksen jäsenenä. Itse asiassa Tegengrenin nauttimasta poikkeuksellisesta suojeluksesta kertoi se, että häntä autettiin pysymään sen jäsenenä konkurssin jälkeen. Kauppiaasyhdistyksen avustuskassan johtokunta päätti maksaa kassan rahoista avustusosaston tileihin vaadittavan 40 seteliruplan suuruisen summan Tegengrenin puolesta. Toista vastaavaa tapausta ei yhdistyksen pöytäkirjoihin kirjattu. Kun Tegengren päätti 1860-luvun puolivälissä sanoa irti porvarinokautensa ja jättää kaikki toimensa vanhuutensa ja sairautensa vuoksi, kauppiaasyhdistys tarjosi kahdeksaakymmentä käyneelle vanhukselle vuosieläkkeen.¹⁰²⁰ Porvarioikeudestaan Tegengren piti kiinni yli neljänkymmenen vuoden ajan.

Jakob Fromhold Tegengrenin kuoleman jälkeen laadittu perukirja osoitti pesän varallisuudeksi reilun 650 markkaa. Varsinaisia velkoja hänellä ei enää ollut. Varakkaasta kuolinpesästä ei tietenkään puhuttu, mutta vuokrahuoneissa asustelleen vanhuksen olosuhteet olivat kaikkienensa varsin hyvät verrattuna useimpiin aikalaisiin. Tegengrenillä oli maapalstoja viljelyä varten, jonkin verran käteistä rahaa, hopeisia kattausvälineitä ja tarpeeksi huonekaluja useamman huoneen tarpeisiin. Entisen kauppiaan vaateparsi oli monipuolinen.¹⁰²¹ Suurporvarina entinen kauppias ei kuollut, mutta ei myöskään kurjana ja unohdettuna.

Myös Johan Rahm joutui konkurssin jälkeen tinkimään elämänsä puitteista. Vaimon kuoleman jälkeen kotitalous pienentyi yhteen tyttäreen, piikaan ja puotipalvelijaan. Rahm viritteli raatimiehen toimensa ohella edelleen kauppahommia. Raatimies sopeutti asumisen muuttuneisiin tuloihinsa muuttamalla vuokralle edesmenneen vaimon sukulaismiehen omistamaan taloon kaupungin kirkosta hieman koilliseen päin. Sama kortteli kelpasi asuinpaikaksi myös esimerkiksi kaupungin pormestarille ja monelle muulle säätyläiselle.¹⁰²²

Keskeisintä Johan Rahmin konkurssin jälkeiselle taloudelliselle ja sosiaaliselle selviytymiselle oli se, että hän palasi heti konkurssioikeudenkäynnin jälkeen raatimieheksi. Tässä toimessa Rahm jatkoi aina 1840-luvun puoliväliin asti.¹⁰²³ Vaikka raatimiehen toimea pidettiin toisinaan raskaana ja aikaa vievänä, raatimieheksi ei valittu ketä tahansa. Viimeisimpiä raatimiehen toimia 73-vuotiaalle Johan Rahmille oli entisen kauppiaskollegan kuolinpesän konkurssin tuomitseminen.¹⁰²⁴

¹⁰¹⁹ Tegengren toimi myös esimerkiksi kuolinpesien asioiden hoitajana, *Vasabladet* 14.6.1862 no 24.

¹⁰²⁰ Vaasan kauppiaitten avustus- ja eläkekassa 25.9.1863; 7.1.1864. Vanhuuden määrittymisestä esiteollisella ajalla ks. Vilkuna 2010, 42–56.

¹⁰²¹ VMA, VRO, Perukirjat, Jakob Fromhold Tegengrenin perukirja 4.3.1868.

¹⁰²² Vaasan läänin henkikirjat, Vaasan henkikirja 1845 aukeama 1212–1213.

¹⁰²³ Ks. myös Mäntylä 1977, 24–25. Konkurssilaki ei siten rajoittanut edes virkamiehen tehtävissä toimineiden ammatinharjoittamista kuin välittömästi konkurssin aikana. Ainoastaan veronkantoon ja yleisten varojen hoitoon liittyvien virkojen hoito oli kielletty konkurssin aikana, KA 1798 § 16 mom. 1–4; KS 1868 3 luku § 44.

¹⁰²⁴ VMA, VRO, 26.1.1846.

Ei Johan Rahm toki siirtynyt ajasta ikuisuuteen menestyneiden porvarikollegoiden kaltaisen maallisen omaisuuden kanssa. Vanhuksen kuolinpesässä laskettiin olevan omaisuutta vaatimattomat yhdeksänkymmentä hopearuplaa. Pieniä velkoja ja maksuja oli tätä vähemmän. Toisaalta vanhuksen turvaverkko oli vahva. Pojat työllistyivät kappalaisena ja nimismiehenä, tyttäret olivat naineet kirkkoherran ja pastorin näiden äitipuolen Anna Beata Chydeniuksen suvusta.¹⁰²⁵ Raatimiehen virkaan takaisin päässyt Rahm pysyi kuitenkin porvariyhteisössä myös konkurssin jälkeen.

Varsinkin vuosisadan ensimmäisen puoliskon kaupunkiyhteisöissä säätyveljet halusivat siten auttaa taloudellisiin ongelmiin joutuneita kollegoitaan. Auttamishalu oli ymmärrettävä siitäkin näkökulmasta, että vararikon uhka leijui jokaisen kauppaliiketoimeen ryhtyneen yllä. Siksi tavallisia vararikot olivat kauppaporvariston keskuudessa, että hyvin todennäköisesti kauppias joutui itse jossain elämän vaiheessa avunanojaksi. Vaikka kauppaporvarin konkurssituomio ei ollut kovin mairitteleva, saattoi vararikontekijällä olla silti pääsy käyttelemään paitsi kauppiana kertynyttä osaamistaan yhteiseksi hyväksi, myös yhteisiä varoja.

Vuonna 1833 konkurssituomionsa kirjanpidon puutteellisuudesta ja velan tekemisestä maksukyvyttömänä kuunnellut kauppias Petter Johan Malander tuomittu työllistyi pian kaupungin huutokauppakamarin johtajaksi.¹⁰²⁶ Malander hoiti virkaa kuolemaansa asti vuonna 1853. Huutokauppakamarista huolehti siten joinakin aikoina kaksi vararikon tehnyttä kauppiasta: Malander ja Tenggren. Perukirjassa Malanderia nimitettiin entisen kauppiaan sijasta edelleen kauppiaksi. Tämä vihjasi siitä, että vuosisadan taitteen suurporvarin poika oli johtajan toimensa rinnalla kyennyt todennäköisesti palaamaan myös kauppaliiketoimiin.

Petter Johan Malander kuoli varsin varakkaana, vaikka osa tämän kiinteistöistä oli tuhoutunut tulipalossa. Kuolinpesän kiinteän omaisuuden arvo oli yli 340 hopearuplaa. Käteistä pesästä löytyi yli 250 hopearuplaa, josta suurin osa koostui paloavustuskomitealta saadusta korvauksesta. Kaiken kaikkiaan vajaan tuhannen hopearuplan suuruinen omaisuus kuvasti keskimääräisestä materiaalisesta mukavuudesta nauttinutta porvariperhettä. Kotitalouden monipuolisesta irtaimesta omaisuudesta ei näkynyt aikaisemmin tehty konkurssi. Malander oli myös luottanut itseään alempien yhteiskuntaryhmien jäseniä. Osa varmoista saatavista vaikutti olevan luottokaupasta syntyneitä rästejä. Osa taas oli pieniä tavarapantteja vastaan annettuja rahalainoja. Konkurssin läpikäynyt Malander pelasi luottotoimintansa kanssa varman päälle. Joitakin muutaman hopearuplan luottoja oli kirjattu velkakirjalle.

Malanderin kuolinpesässä oli myös paljon, noin viidensadan hopearuplan arvosta, epävarmoja saatavia. Epävarmoiksi luotot muuttuivat, kun luotonottaja oli kuollut tai mennyt konkurssiin tai velkoja oli takaisinperitty tuloksetta.¹⁰²⁷

¹⁰²⁵ VMA, VRO, Perukirjat, Johan Rahmin perukirja 4.3.1842.

¹⁰²⁶ Esim. *Finlands Allmänna Tidning* 28.8.1834 no 198; *Finlands Allmänna Tidning* 8.5.1840 no 106; Mäkelä 1985, 171.

¹⁰²⁷ Ks. esim. VMA, VRO, Vararikkoasiakirjat, Sjöbergin akti, Henrik Johan Sjöbergin pesäluettelo 12.2.1866.

Joskus taas kauppiaan kaikki luottokaupassa kiinni olevat pienet summat merkittiin epävarmoiksi saataviksi. Tämä johtui siitä, että pienten tilivelkojen takaisinperiminen oli vaivalloista ja maksun saaminen epävarmaa. Näin oli varsinkin silloin, jos kauppias oli kuollut ja kauppiaan ja asiakkaan kauppasuhteiden päättyneet.¹⁰²⁸ Pesän omat maksamattomat velat koostuivat pääasiassa palkollisten palkoista sekä muutamista konkurssin jälkeen otetuista velkakirjaluotoista.¹⁰²⁹ Tämä kertoi ensinnäkin siitä, että Malanderin perhe kykeni työllistämään useita palkollisia. Toiseksi pesän velat todistivat, että Petter Johan Malander oli onnistunut kahdenkymmenen vuoden kuluessa maksamaan velkansa niille 26 velkojalle, jotka vaativat velkojen takaisinmaksua viimeistä killinkiä ja kopeekkaa myöten. Saattoi totta kai myös olla niin, että velkoja oli annettua anteeksi.

Vararikkoiselle kauppaporvarille pääomia kysymättömiin kaupunkiyhteisön virkoihin työllistyminen tarkoitti kenties rikastumishaaveesta ja liike-elämään palaamiseen liittyvistä toiveista luopumista, mutta myös köyhyyden välttämistä. Se tarkoitti myös pysymistä säätyveljien sosiaalisessa yhteisössä. Osaamisensa ammatissa ja elinkeinossa jo todistaneita ei ollut varaa hukata. Kauppaporvariston osaamista haluttiin hyödyntää varsinkin monenlaisissa yhteisölle hyödyllisissä toimissa. Porvaristo vastasi kaupungin hallinnosta ja hoidosta 1870-luvun alkupuoliskolle asti. Tällöin annettu asetus kunnallishallinnosta kaupungeissa kumosi porvarinoikeuksiin ja sen veronmaksukykyyn perustuneen hallinnon. Vaikka tätä ennen porvaristoon kuuluvilla käsityöläisillä ja kauppiailta oli periaatteessa yhtäläinen mahdollisuus päästä hoitamaan kaupungin erilaisia luottamustoimia, läheskään jokaista porvaria ei pidetty tehtäviin kykenevinä. Kykyä hoitaa yhteisiä asioita arvioitiin jo porvarinoikeutta myönnettäessä.¹⁰³⁰ Kun keskeisiä yhteiskunnallisia luottamustoimia hoitanut porvari jätti omaisuutensa velkojille, tarkoitti se yhtä osaavaa käsiparia vähemmän kaupungin ja oikeuden hallinnossa. Vuosisadan ensimmäisellä puoliskolla epäonnen uhriksi joutuneeksi katsottu rehellinen kauppaporvari hyödynnettiin mielellään erilaisissa kaupunkiyhteisön toimissa. Osaavaa, sosiaaliselta asemaltaan tarpeeksi ylhäistä kauppaporvaristoa ei syntynyt pieniin kaupunkiyhteisöihin tyhjistä. Inhimillisen pääoman kerääminen ei ollut mahdollista kaikille epätasa-arvoisessa sääty-yhteiskunnassa. Kyvykkyytensä osoittaneita arvokkaita ammattilaisia ei ollut hukattavaksi asti, jos kaikki porvaristolle jyvitetty yhteiset toimet haluttiin hoitaa. Yhteisöä vararikkoisten porvareiden työllistämiseen hyödytti siten, koska virkoja ja toimia hoitivat ne, joilla oli kenties vuosikymmenten kokemus kansainvälisestä kaupasta ja ehkä myös luottamustoimien hoitamisesta.

Uusi alkua saattoi tarkoittaa myös elannon hankkimista taitojen avulla yksityisellä sektorilla. Vuonna 1842 konkurssin tehneen Anna Margareta Ståltzin poika, Lyypekissä kauppakoulua käynyt Johan Gabriel Ståltz päätti parikym-

¹⁰²⁸ Esim. VMA, KRO, Konkurshandlingar, Petenkinin akti, Constantin Petenkinin perukirja 10.7.1849.

¹⁰²⁹ VMA, VRO, Perukirjat, Petter Johan Malanderin perukirja 6.6.1853.

¹⁰³⁰ Mäkelä 1985, 59.

mentä vuotta kestäneen kauppiaan uransa konkurssiin vuonna 1866.¹⁰³¹ Kuollessaan seitsemää vuotta myöhemmin pesän omaisuus oli karttunut reiluun 2 700 markkaan. Puhuttiin toki huomattavasti pienemmästä omaisuudesta kuin konkurssin hetkellä. Tällöin kauppaporvarin pesässä oli varallisuutta yli 33 000 markan edestä. Ståltz ei kuitenkaan vajonnut köyhyyteen, vaan hän työllisti itsensä vararikon jälkeen vaakahuoneen kirjurina, tullin kirjanpitäjänä, kenties myös yhä jonkinlaisena kauppiaana.¹⁰³² Tätä edesauttoi se, että pesän varat olivat miltei riittäneet kaikkien konkurssissa velottujen velkojen maksamiseen.¹⁰³³

Vuonna 1858 Kristiinankaupungista tullut ja Yhdyspankin vekseleillä konkurssiin karauttanut Henrik Johan Sjöberg työllistyi ensin merivakuutusten myyjäksi ja löysi pian uuden, eläkevuosiin asti jatkuneen uran samaisen pankin palveluksessa. Luottomarkkinoilla opittu kova koulu katsottiin siten vastaperustetussa pankissa oppikouluksi pankkimaailmaan, vaikka se jälkikäteen katsottuna vaikuttaakin melkoista uskonloikkaa vaatineelta teolta.¹⁰³⁴ Sjöbergillä piti siten olla sellaista inhimillistä ja sosiaalista pääomaa, joka takasi hänelle viran pankissa. Niiden merkitystä korosti se, että Sjöbergin kanssa vekseleillä solmuun joutuneen Carl Emil Löfgrenin kohtalo konkurssin jälkeen oli kovin erilainen. Kokkolasta Pietarsaaren kautta Vaasaan muutamaa vuotta aikaisemmin muuttanut Löfgren vapautettiin jokin aika vararikon jälkeen vaimonsa kanssa henkirahan maksamisesta muun syyn takia. Perheessä oli neljä alaikäistä lasta, mikä oli peruste vapautua henkirahan maksamisesta. Veronmaksuvelvollisuudesta vapautumista suuren perheen vuoksi edesauttoivat kuitenkin myös toimeentulovaikeudet - kaupungissa asui perheitä, joissa oli yhtä lukuisa määrä alaikäisiä lapsia, mutta joiden vanhemmat maksoivat henkirahansa.¹⁰³⁵

Virkamiehille viran jatkaminen konkurssin jälkeen oli mahdollista, ellei velallinen ollut syyllistynyt petokseen.¹⁰³⁶ Esimerkiksi vuonna 1856 ei vapauttavan konkurssituomion saanut kaupunginmittari Emanuel Grenman haki vielä vuonna 1885 keisarilta lisäystä virkaeläkkeeseensä. Varsin hyvin toimeentuleva voudin sijainen Anton Dahlgren jätti puolestaan omaisuutensa velkojille vuonna 1869. Reilun 13 000 markan pääosin velkakirjoihin ja vekseleihin perustuvia velkoja vastasi noin 22 000 markkaa varallisuutta. Käytännössä osa varoista oli kuitenkin saatavia.¹⁰³⁷ Varavoudin taloudellinen tila olikin ajautunut niin ahtaalle, että alkuvuodesta 1869 hän kauppasi kotitaloaan ostajalle edullisilla ehdoilla.¹⁰³⁸ Tämä ei kuitenkaan onnistunut, ja varavouti hakeutui vararikkoon. Dahlgrenin jättämä konkurssihakemus oli esimerkki siitä, kuinka vanhan konkurssilain aikaisen *cessio bonorum* saamisen ehdot eivät olisi enää

¹⁰³¹ VMA, VRO, 23.5.1866 §5; 29.4.1867 (ei §); Vaasan seurakunta, Rippikirja 1834-1840, aukeama 55; Mäkelä 1985, 456-457.

¹⁰³² VMA, VRO, Perukirjat, Johan Gabriel Ståltzin perukirja 22.12.1873.

¹⁰³³ VMA, VRO, 29.4.1867 (ei §).

¹⁰³⁴ Vaasan seurakunta, Rippikirja 1857-1863 aukeama 362b; *Hufvudstadsbladet* 10.11.1872 no 263; *Kaupalehti* 4.8.1909 no 31; *Vasabladet* 18.5.1872 no 20; Ylioppilasmatrikkeli 1853-1899: Sjöberg, Alfons Richard.

¹⁰³⁵ Vaasan läänin henkikirjat, Vaasan henkikirja 1875 aukeama 2326; Orrman 1980; Voutilainen 2017, 75.

¹⁰³⁶ VMA, VRO 24.8.1857 (ei §); *Finlands Allmänna Tidning* 08.05.1885 no 105.

¹⁰³⁷ VMA, VRO 22.3.1869; 15.11.1869 (ei §).

¹⁰³⁸ *Vasabladet* 19.03.1869 no 12.

voineet koskettaa kaikkia uusia konkurssivelallisia. Virkamiehen maksukyvyttömyyden takana eivät voineet olleet vanhassa laissa luovutusedun arvoiksi tulkitut onnettomuudet. Vaikka velkavapautusta ei voinut enää voittaa, Dahlgren anoi sitä silti, mutta epämääräisesti ja vanhan tradition mukaisesti. Maksukyvyttömyys oli velallisen mukaan seurausta koetuista menetyksistä ja velkojen aloittamasta takaisinperinnästä.

Varavouti oli harvinaisen hyvin selvillä veloistaan. Konkurssissa vaadittujen velkojen summa vastasi lähes täysin velallisen ilmoittamia. Siten kaikille velkojille piti ainakin periaatteessa riittää hyvin maksu konkurssipesän varoista. On epävarmaa, jatkoiko vanhus enää varavoutina konkurssinsa jälkeen. Saattoi olla myös niin, että Dahlgrenin taloudelliset vaikeudet johtuivat alun perinkin siitä, että tämä oli jäänyt eläkkeelle palkkatyöstä. Dahlgrenia nimitettiin kuitenkin kuolemaansa asti vuonna 1874 voudin sijaiseksi. Kuolinpesän omaisuus kohosi noin 300 markkaan, joten yltäkylläisyydessä varavouti ei viimeisiä vuosiaan viettänyt.

Dahlgrenin orvoksi jääneen tyttären holhooja jätti voudin kuolinpesän velkojille. Konkurssihakemuksen yhteyteen liitetystä perukirjasta kävi ilmi, että varavouti oli onnistunut maksamaan kaikki konkurssista jääneet velat.¹⁰³⁹ Siitä ei ole tietoa, jos osa veloista oli annettu anteeksi. Perukirja osoitti kuitenkin myös sen, että Dahlgren oli kyennyt luottamaan lähiseutujen talonpoikia. Kyseessä saattoivat olla joko varsinaiset rahalainat tai vaihtoehtoisesti Dahlgren oli myynyt luotolle lakiosaamistaan. Tämän tueksi Dahlgren ainakin pyysi ja sai konkurssipesästä esimerkiksi kirjoituspöydän ja lakioppaat. Ennen konkurssia syntyneistä saatavista tuskin oli kyse, koska epävarmat saatavat myytiin tyypillisesti konkurssin yhteydessä halukkaille ostajille.¹⁰⁴⁰ Dahlgren oli myös saanut jonkin verran uutta velkaa vararikon jälkeen.

Jos säätyläisvelallisella oli inhimillistä pääomaa, edes lievempi konkurssirikostuomio ei vuosisadan taitteessakaan välttämättä vienyt leipää pöydästä. Kevytmielisyydestä velkojia vastaan saanut kollega Wolmari Kanninen palasi ensin töihinsä venäjän kielen opettajaksi ja hankki lisätuloja julkaisemalla oppikirjoja. Elämänsä ehtopuolella Kanninen palkittiin todellisen valtioneuvoksen tittelillä palveluksistaan painoasiain ylihallituksen päällikkönä.¹⁰⁴¹ Osaamisen hyödyntäminen ja sen suuntaaminen pääomia ja uusia luottoja vaatimattomille aloille mahdollistivat siten uudet alut kehittyvässä suuriruhtinaskunnassa.

Muutoinkin valtaosa tutkituista vararikkoisista löysi vähintään perustoi-meentulon uudessa toimessa. Oli tietenkin eri asia, kuinka moni velallinen nousi vararikon jälkeen korkeaan taloudelliseen asemaan. Itsensä työllä tai elinkeinolla elättäminen ja konkurssivelkojen vähittäinen maksaminen olivat kuitenkin kaiketi varsin hyvä lopputulos siihen nähden, että velallinen oli hävinnyt luotonantajien ja muiden velkojiensa varoja, omaisuutta tai näille kuuluvaa palkkaa.

¹⁰³⁹ VMA, VRO, Vararikkoasiakirjat, Dahlgrenin akti, Anton Edward Dahlgrenin perukirja 13.11.1874; Konkurssiasiaain diaari 7.12.1874.

¹⁰⁴⁰ Esim. *Vasabladet* 18.12.1869 no 51.

¹⁰⁴¹ *Uudenkaupungin Sanomat* 28.12.1901 no 149; *Suomalainen Wirallinen Lehti* 20.4.1903 no 89; *Ylioppilasmatrikkeli 1853–1899*: Kannin Wladimir (Wolmari).

Myös ja ennen kaikkea käsityöllä itsensä työllistäneiden ja elättäneiden paluu entiseen ammattiin oli tavallista. Vain viisi kuukautta konkurssioikeuden päättymisen jälkeen vaasalaisella kulta- ja hopeaseppä Erik Ekbladilla oli työsnettävänäään kultaa ja hopeaa yhteensä noin 25 hopearuplan arvosta.¹⁰⁴² Määrä oli pieni, mutta mahdollisti riitaisan konkurssin jälkeen elannon hankkimisen perheelle. Pienistä puroista kasvoi tässäkin tapauksessa iso virta. Kahdeksan vuotta konkurssin jälkeen Ekblad valittiin Vaasan kultaseppien vanhimaksi, jossa toimessa hän toimi kuolemaansa asti vuonna 1867.¹⁰⁴³

Pohjanlahden toiselta puolen Vaasaan muuttanut lasimestari ja kaupunginvanhin Lars Petter Löfgren joutui hakeutumaan konkurssiin yhden takaa-mansa velan maksuun lankeamisen vuoksi. Siksi lasimestari anoiikin tuomitsemistaan konkurssilain mahdollistaman lievemmän näkökulman mukaan. Tämä ei mennyt lävitse. Vain kuusi velkojaa neljästätoista vapautti Löfgrenin tulevaisuuden maksuvastuusta. Muista veloista lasimestarin velkavastuu säilyi.¹⁰⁴⁴ Konkurssin jälkeen Löfgren palasi hetkeksi aikaa jopa talonomistajaksi. Tämä oli sen ansioita, että työtä lasimestarille riitti. Koska kaupungissa oli pulaa lasintekijöistä, Löfgrenin lasiverstas jatkui myös tämän kuoleman jälkeen lesken palkkaaman kisällin johdossa.¹⁰⁴⁵

Käsityön taitajien paluu elinkeinoonsa oli luontevaa, koska käsityöläisten osaamista tarvittiin kaupunkiyhteisöissä. Kaupunkilaiset tarvitsivat ja halusivat tynnyreitä, kärrynpyöriä, rautaesineitä, voita, solkia, lasi-ikkunoita, kenkiä, parkittuja nahkoja, värjättyjä kankaita, jotkut jopa tilaustyönä tehtyjä vaatteita, hopeisista kattausvälineistä, kultaisista kelloista ja koruista puhumattakaan. Pitkän opin ja harjoitustien sekä porvariluvan vaatimaksi käsityöläiseksi ei niin vain ryhdytty. Siksi kaupunkien markkinoille ei löytynyt nopeasti uusia korvaavia käsityötuotteiden tekijöitä varsinkaan ennen elinkeinon vapautumista. Velallinen, joka taidon oli hankkinut, oli arvokas taitonsa puolesta. Kaupunkiyhteisöjen sulkeutuneisuus ja porvaristoon pääsyn hitaus suojeli siten autonomian ensimmäisellä puoliskolla taloudelliseen epäonneen ajautuneita, mutta rehellisiä ja ammattitaitoisia käsityöläisvararikkoisia.

Vararikon uusiminen ja vararikosta hyötyminen

1800-luvun suomalaisissa kaupunkiyhteisöissä oli varsin tavallista, että jo elinaikanaan vararikon tehneen velallisen, varsinkin kauppiasvelallisen, omaisuus jätettiin velkojille uudelleen velallisen kuoltua. Saman ilmiön 1800-luvun alun tukholmalaisten vararikkoisten parissa havainneen Rolf Adamsonin mukaan tämä kertoi siitä, että velalliset eivät kyyenneet toipumaan ja maksamaan kon-

¹⁰⁴² VMA, VRO, Perukirjat, Erik Ekbladın omaisuusluettelo 7.2.1855.

¹⁰⁴³ Hedman 1928, 210.

¹⁰⁴⁴ HMA, VRO 21.5.1831 § 148; 20.2.1832 § 32.

¹⁰⁴⁵ Vaasan seurakunta, Rippikirja 1822-33, aukeama 83; Rippikirja 1834-40, aukeama 366; Rippikirja 1841-1849, aukeama 284; Mäkelä 1985, 221, 279, 470, 478. Myös hieman aikaisemmin vararikon tehnyt, Turusta Vaasaan kuusi vuotta aikaisemmin ja samoin syyliseksi omaan maksukyvyttömyyteensä tuomittu solkiseppä Erik Fagerlund eli loppuelämänsä kaksitoista vuotta Vaasassa. Ilman elantoa Fagerlund tuskin taisteli, sillä tämä jäi kaupunkilaisten muistiin kynttiläkruunujen valmistajana, Mäkelä 1985, 214.

kurssivelkojaan loppuelämänsä aikana. Vararikontekijän perillisten riesaksi jäi siten maksukyvytön pesä, joka haettiin vararikkoon.¹⁰⁴⁶ Tämä piti kuitenkin paikkaansa vain joissain tapauksissa. Esimerkiksi Nils Petter Åbergin perillisten maallinen omaisuus oli pakko luovuttaa kuolinpesän velkojille, koska kuolema sattui konkurssista toipumisen ollessa vasta alussa. Toisaalta vararikontekijän kuolinpesän maksukyvyttömyydellä ei kaikissa tilanteissa ollut enää suoraa yhteyttä ensimmäisen konkurssin velkoihin. Kristiinankaupunkilaisen kauppias Constantin Petenkinin kuolinpesän vararikossa konkurssin jälkeen luotottamaan alkaneille velkojille jaettiin vararikon jälkeen kertynyt varsin huomattava varallisuus.

Myös vararikon uusijoita elinaikana tavattiin jonkin verran, mutta mistään vararikkojen sarjatehtailijoista ei ole havaintoja.¹⁰⁴⁷ Tavallisen vararikon tekeminen toistamiseen kertoi vähintään siitä, että vararikkoinen oli päässyt takaisin kiinni jonkinlaiseen elinkeinon tai vähintään luottosuhteisiin. Tällaisia velallisia tavattiin varsinkin vuosisadan ensimmäisen puoliskon Kristiinankaupungissa, jossa elettiin ulkomaankaupan kukoistuksen aikakautta.

Ulkomaankauppias Carl Johan Parman teki vararikot vuosina 1843 ja 1850. Ensimmäisessä vararikossa kauppias vetosi onnettomuuksiin ja menetyksiin, jotka olivat yleisesti tunnettuja. Pesä oli rankasti ylivelkainen. Reilun 4 300 hopearuplan omaisuutta vastaan oli lähes 14 000 ruplaa velkoja. Menetykset nousivat yli 14 000 hopearuplaan. Ilman menetyksiä kauppiaan omaisuus olisi riittänyt yhdellä kertaa kaikkien velkojen takaisinmaksamiseen. Tähän myös velallinen vetosi. Raastuvanoikeus ja pesän kaksitoista velkojaa eivät kuitenkaan hyväksyneet velallisen esittämiä onnettomuuksia ja menetyksiä luovutusedun perusteeksi. Parmanin katsottiin olevan syyppää maksukyvyttömyyteensä, koska hän oli tehnyt uutta velkaa ja jatkanut liikettä menetyksen jälkeen. Tämä ei kuitenkaan estänyt Parmanin paluuta kauppiaksi. Kyseessä olikin varsin erityinen yrittäjä, sillä Parman oli toiminut aikaisemmin kauppahuoneen johdossa myös Lyypekissä.¹⁰⁴⁸ Konkurssin jälkeen Parman laajensi yritystoimintaansa myös viinatehtaaseen. Siellä sattunut tulipalo johti Parmanin hakeutumiseen uudelleen vararikkoon. Tällöin pesän tilanne oli parempi. Velallisen ilmoituksen mukaan pesän reilua 5 800 hopearuplaa vastasivat noin sataruplaa pienemmät velat.¹⁰⁴⁹

Parmanin tapaus kuvasti itsessään esiteollisen aikakauden yrittäjien riskialtista liiketoimintaympäristöä. Se osoitti myös, että Parman oli päässyt oikeasti takaisin liiketoimiin ja luottomarkkinoille. Vuoden 1860 hopearupliksi muunnettuna Parmanin omaisuus oli toiseen konkurssiin joutuessa noin 2 000 ruplaa vähäisempi kuin ensimmäisessä vararikossa. Siten myös toinen vararikokopesä oli kooltaan varsin suuri. Toisessa konkurssioikeudenkäynnissä puolet kuudestatoista velkojasta myönsi epäonniselle kauppiaille luovutusedun. Yksi

¹⁰⁴⁶ Adamson 1996, 142.

¹⁰⁴⁷ Ks. myös saman aikakauden Ruotsista Åberg 1991, 194–197.

¹⁰⁴⁸ Ks. VMA, KRO, Konkurshandlingar, Holmströmin akti, Anna Holmström raastuvanoikeudelle 28.2.1835; VMA, VRO, 2.5./13.6.1836 (ei §).

¹⁰⁴⁹ VMA, KRO, Konkurshandlingar, Parmanin akti, Carl Johan Parman raastuvanoikeudelle 13.8.1850.

luovutusedun myöntäjistä oli paikallinen kauppaneuvos Simon Anders Wendelin. Kauppaneuvoksen velka oli peräisin jo ajalta ennen ensimmäistä konkurssia, joten suhtautuminen takaisinmaksuun oli löyhää.¹⁰⁵⁰ Kauppias Parmanin kuoleman jälkeen vuonna 1863 jälkeen kuolinpesän perilliset kuuluttivat vuosihaastoa. Tällä pyrittiin saamaan tietoa pesän todellisista veloista ja velkojista. Konkurssehakemusta vuosihaastosta ei seurannut, joten kaksi konkurssia elämänsä aikana läpikäyneen kauppiaan kuolinpesä ei ollut maksukyvytön.¹⁰⁵¹

Toisen vararikon tekemistä ei kuitenkaan ole syytä pitää liian keskeisenä merkinä liiketoimintaan paluun mahdollisuudesta konkurssin jälkeen, sillä siihen on sisäänrakennettuna ajatus, että konkurssin jälkeen aloitetut bisnekset olivat tuomittuja epäonnistumaan. Näin ei suinkaan aina ollut. Esimerkiksi vaasalaisten turkkuri Leonard Tennbergin (1867 ja 1877) ja räätäli Karl Valentin Friskin (1885 ja 1899) konkurssien välillä kului niin pitkät ajat, että he oli pysyneet varsin pitkään kiinni uudessa alussaan.

Uusien alkujen näkökulma ei edes ollut ajankohtainen kaikille velallisille. Osa vararikkoisista oli yksinkertaisesti niin iäkkäitä, että kyse oli enää siitä, kuinka tämä kykeni elättämään itsensä todennäköisesti vähäisten jäljellä olevien elinvuosien ajan. Esimerkiksi kauppaneuvoksen poika, 71-vuotias Johan Grönberg, elätti itsensä vararikon jälkeen talouspäällikkönä.¹⁰⁵² Monipuolinen ura teollisuudessa ja kaupassa piti vanhuksen leivässä elämän ehtoolla.

Vaasassa koko tutkimusajalla useamman kerran vararikon elinaikana tehneitä oli yhdeksän. Tapauksista valtaosa ajoittui vuosisadan jälkimmäiselle puoliskolle. Esimerkiksi kauppias Anders Husberg hakeutui konkurssiin vuonna 1895, haettiin vuonna 1896, ja vasta vuonna 1898 velallisen jättämä konkurssihakemus eteni tuomioon asti. Ensimmäisessä konkurssissa Husbergia tituleerattiin toimitusjohtajaksi, toisessa entiseksi johtajaksi ja kolmannessa kauppiaksi. Varsinaisena epäonnistujana häntä kuitenkin tuskin saattoi pitää, sillä Husberg oli aloittanut kauppiaan toimensa jo vuonna 1861.¹⁰⁵³ Jyväskylään puolestaan vuodesta 1841 eteenpäin viisitoista jyväskyläläistä aloitti konkurssin tai tuli siihen pakotetuksi useamman kerran. Kahden velallisen liiketoimintaan paluuta alusti velkojien kanssa solmittu akordi. Tampereella kaupungin suuren vararikkomäärästä huolimatta useamman kerran konkurssiluetteloissa esiintyneitä velallisia oli puolestaan vain muutama. Tämä saattoi kertoa siitä, että kasvavassa teollisuuskaupungissa oli tarjolla palkkatöitä ja siten vähemmän riskialtista toimeentuloa.

Useamman kerran konkurssiluetteloissa tavattujen määrä lisääntyi siis näennäisesti vuosisadan lopulla. Osittain se liittyi kuitenkin vararikkojen yleiseen lisääntymiseen. Vuosisadan lopulla samojen velallisten esiintyminen konkursiasioissa ei myöskään kertonut niinkään uudelleen aloittamisen helpottumisesta, vaan pitkittyneistä maksuvaikeuksista ja niitä vastaan taistelusta. Esimerkiksi Jyväskylässä kahdeksassa tapauksessa ensimmäinen tai toinen vararikko jäi

¹⁰⁵⁰ VMA, KRO, 10.11.1851 (ei §).

¹⁰⁵¹ VMA, KRO, Konkurshandlingar, Carl Johan Parmanin vuosihaaston akti 1863; *Finlands Allmänna Tidning* 09.12.1863 no 286.

¹⁰⁵² Esim. *Vasabladet* 7.4.1888 no 28; *Helsingfors Dagblad* 8.4.1888 no 7.

¹⁰⁵³ Forselius 1876, 91.

sikseen tai hakemus peruutettiin.¹⁰⁵⁴ Konkurssihakemus oli siten useimmiten velkojien painostuskeino maksun saamiseksi. Koska velkojien aloittamat konkurssiin pakotukset yleistyivät samoihin aikoihin, konkurssin uusijoiden määrän kasvu liittyi ennen kaikkea tähän.

Koska konkurssin jälkeen useimmille vararikkoisille löytyi jonkinlainen elannon lähde ja toisinaan tavattiin myös konkurssien uusijoita, kysymys niin kutsutuista strategisista mukavuus- tai hyötymiskonkurseista on aiheellinen. 1810-luvun tukholmalaisten suurkauppiaiden konkurseja tutkinut Rolf Adamson katsoo, että strategiaa konkurseja ei voinut tehdä, koska liiketoimintaan paluu oli niin vaikeaa.¹⁰⁵⁵ Ruotsalaisia tutkimustuloksia summaavan Karl Gratzerin mukaan 1800-luvun puoliväliin tultaessa hyötymistarkoituksessa tehdyt vararikot kuitenkin jo mainittiin ruotsalaisissa aikalaiskirjoituksissa.¹⁰⁵⁶ Kyse oli tuolloin yleistyneistä moralistissävyytteisistä sanomalehtikirjoituksista. Tässä käytettävissä olevat lähteet eivät suoraan paljasta sitä, oliko vararikkojen joukossa suoranaisesti tietoisesti hyötymismielessä tehtyjä konkurseja. Hyötymismielessä tehdyn konkurssin määritteeksi esitetään tutkimuksessa se, että vararikkoinen hakeutui itse vararikkoon.¹⁰⁵⁷ Tästä näkökulmasta lähes kaikki 1800-luvun kaupungeissa tehdyt konkurssit olisivat siis olleet strategisia vararikkoja. Siksi määritelmä ei auta 1800-luvun suomalaisten vararikkojen hyötymisnäkökulman arvioinnissa.

Hyöty on tässä asiayhteydessä ylipäättään ongelmallinen. Se viittaa käytökseen, jossa omaisuus jätettiin velkojille kevyin mielin, kenties epäilyttävien toimenpiteiden jälkeen. 1800-luvulla tavattiin toki epärehellisiä ja petollisia velallisia, mutta näille ei konkurssin tekemisestä seurannut mitään hyötyä. Keskimäärin vararikkaiset jättivät omaisuutensa velkojille varsin ahtaassa tilanteessa. Silti periaatteessa jokainen rehellisesti epäonnistunut vararikkoinen hyötyi konkurssista. Vapauttihan se velallisen velkavankilasta ja työpakon alaisuudesta, lain muutoksen jälkeen konkurssivelkojen suhteen lopullisesti. Parhaimmillaan tätä ennen velallinen saattoi myös voittaa velkavapautuksen. Siten oli mahdollista, että velallinen sai pienennettyä velkojaan konkurssin kautta. Lisäksi 1800-luvun puoliväliä seuraavan ajanjakson kiristyvää kautta lukuun ottamatta vararikkovelalliselle taattiin oikeus tiettyyn osaan nykyistä omaisuutta.

Joskus taas hyötymisellä viitataan siihen, että vararikko nähtiin uutta yritystoimintaa tukevana oppimiskokemuksena. Kyseessä on kuitenkin todennäköisesti uudempaa perua oleva ajatus. Yhdysvalloissa asiaa on käsitellyt Edward J. Balleisen. Hänen mukaansa 1800-luvun puolivälin Yhdysvalloissa saarnamiehet, kaunokirjailijat ja muut taloutta moraalisesti arvioineet julkisen sanan käyttäjät kirjoittivat siitä, kuinka vararikko opetti vararikkoisille harkitumpia, varovaisempia ja kärsivällisempiä liiketoimintatapoja. Vararikosta oppimi-

¹⁰⁵⁴ Ks. esim. JMA, JRO, Raastuvanoikeudessa vireille pantujen konkurssien luettelot 25.1.1884; 13.3.1886; 23.1.1888; 30.7.1900; 16.7.1900; 30.7.1900; VMA, VRO Konkursasiain diaari 6.3.1895; 5.11.1896.

¹⁰⁵⁵ Adamson 1996, 150–152.

¹⁰⁵⁶ Gratzer 2001, 178; Gratzer 2008, 45–47.

¹⁰⁵⁷ Esim. Gratzer 2008, 8.

sen ideologian kehtona pidetyssä maassa näkemys vararikosta oppimisesta oli siten vielä 1800-luvulla varsin negatiivissävytteinen. Se sisälsi moraalisen paheksunnan konkurssintekijän ilmeisiä varomattomia toimia kohtaan. Edes uusien alkujen maana pidetyssä Yhdysvalloissa vararikkoon suhtautuminen ei siten ollut 1800-luvulla niin yksiselitteisen salliva kuin myöhemmin on totuttu ajattelemaan, vaikka maassa omaksuttiin laajalti velallista kohtaan suopea liit-tovaltiotason konkurssilainsäädäntö.¹⁰⁵⁸ Tässä tutkimuksessa käytetyistä aineistoista uuden oppimisen näkökulma ei nouse esiin. Olennaisempaa kuin se, koettiinko vararikot aktiivisesti oppimiskokemukseksi, on se, että vararikkoisen taitojen ja osaamisen ei myöskään nähty tahriintuvan ainakaan rehellisessä taloudellisessa epäonnissa.

Kysymys taloudellisista ja poliittisista oikeuksista

Useiden velallisten paluu elinkeinon tai ammattiin kertoi siitä, että joko he saivat maksettua kaikki velkansa, niitä annettiin heille anteeksi tai konkurssilakiin kirjattua pykälää kansalaisluottamuksen menettämisestä ei noudatettu tiukasti.

Varsinainen liiketoimintakielto omaksuttiin lainsäädäntöön vasta vuonna 1985, mutta vararikkolainsäädäntöön sisältyi jo esiteollisella ajalla näkemys vararikkoisen poliittisten ja taloudellisten oikeuksien kaventamisesta. Vuoteen 1869 voimassa olleen lain mukaan kaikilta maksukyvyttömyyteen syyllisiksi tuomituilta sekä konkurssirikostuomion saaneilta tuli viedä kansalaisluottamus, kunnes velat oli maksettu. Tiukimmin laissa suhtauduttiin porvarivelallisiin¹⁰⁵⁹, joilla oli paikallishallintoon, oikeudenhoitoon sekä elinkeinotoimintaan liittyviä etuoikeuksia. Konkurssin tehneeltä porvarilta voitiin siten viedä mahdollisuus elinkeinonsa harjoittamiseen ja näin syrjäyttää hänet porvarillisesta kunniallisten miesten yhteiskunnasta. Kansalaisuus, tai tässä tapauksessa keisarin alamaisuus porvarina, oli yhteisön täysivaltaisen jäsenen status.¹⁰⁶⁰ Kansalaisluottamuksen menettäminen rangaistuksena sisältyi edelleen vuoden 1868 konkurssiasetukseen, mutta tällöin se sidottiin tarkemmin konkurssirikoksiin, eikä enää erityisesti porvareihin.

Käytännössäkin vuoteen 1869 asti kaikki miespuoliset konkurssivelalliset, jotka eivät voittaneet täydellistä *cessio honorum* -etua, tuomittiin menettämään kansalaisluottamuksensa, kunnes kaikki vaaditut velat oli maksettu. Tämä kosketti myös kauppaa harjoittaneita leskirouvia. Käsityöläisleskirouvilta kansalaisluottamusta ei mainittu riistettävän, mikä korosti konkurssitilanteessa täysivaltaisen alamaisen käsitteen liittymistä kauppaporvaristoon.¹⁰⁶¹ Konkurssin tekemisellä ei silti ollut suurta vaikutusta porvarioikeuksiin. Vaikka esimerkiksi kirjanpidon laiminlyönneistä huomautettuja porvarivelallisia tutkituissa vaasalaisissa tapauksissa oli useita, konkurssivelallisia ei pakotettu luopumaan porvarin oikeudestaan.

¹⁰⁵⁸ Balleisen 2001, 188–189. Ks. Warren 1935.

¹⁰⁵⁹ KA 1798 § 14 mom. 3–4; SAOB (*medborgerlig; förtroende*).

¹⁰⁶⁰ Ks. myös Rasila 1988, 450–451.

¹⁰⁶¹ *Elinaikana tehdyt konkurssit Vaasassa 1820–1870; Elinaikana tehdyt konkurssit Jyväskylässä 1837–1879*. Ks. esim. HMA, VRO 29.4/27.5.1850. Vrt. HMA, VRO 30.10.1833 § 206.

Tässä käytettyjen lähteiden perusteella ei toki tiedetä, saivatko syyllisiksi maksukyvyttömyyteensä tuomitut velalliset osallistua esimerkiksi kauppiasyhdistysten kokouksiin, äänestyksiin ja vaaleihin. Vaasasta on säilynyt jonkin verran kauppiasyhdistyksen materiaaleja, kuten kokouspöytäkirjoja. Konkurssintekijöiden oikeudesta pysyä kauppiasyhdistyksen jäsenenä ei ole säilynyt keskusteluja.¹⁰⁶² Ainoastaan vuodelta 1868 peräisin olevissa yhdistyksen säännöissä todettiin, että kauppias, joka luovutti omaisuutensa velkojille, ei voinut tulla valituksi yhdistyksen johtoryhmään tai osallistua sen valintaan, kunnes tämä oli maksanut kaikki velkansa.¹⁰⁶³ Sen verran konkurssi siis rajoitti kauppiaiden seuraan kuulumista 1860-luvun lopulla. Tätä aikaisemmasta tilanteesta ei aineistosta löydy tietoa. Konkurssia ei kuitenkaan mainittu erottamisperusteeksi kunniakkaiden kauppiaiden joukosta.

Harva myöskään luopui porvarioikeudestaan vapaaehtoisesti, ja silloinkin konkurssi oli vain harvoin välitön syy. 1820-luvun alusta vuoteen 1852 mennessä Vaasassa kaikkiaan 33 porvaria tai porvarinleskeä luovutti omaisuutensa konkurssiin. Jos huomioon ei oteta leskiä, jotka eivät halunneet jatkaa aviomiehen liiketoimia tai jotka luovuttivat perimänsä oikeuden lapselleen, Anneli Mäkelän maistraatin pöytäkirjoihin pohjautuvan selvitykseen mukaan näistä ainoastaan viisi luopui porvarinoikeuksistaan virallisesti.¹⁰⁶⁴ Vararikkoisten porvarinoikeuksista luopumiset ajoittuivat pääosin 1830- ja 1840-luvuille. Porvarinoikeuksista luopumista kuvasti se, että niistä luovuttiin aikaisintaan muutama vuosi vararikon jälkeen. Vararikkoiset yrittivät siten ensin jatkaa elämäänsä porvarinoikeuksien kanssa.

Kauppias Jonas Wilhelm Sandelin luopui porvarinasemastaan vuonna 1850, mutta vasta lähes kymmenen vuotta konkurssin jälkeen ja vain muutamaa kuukautta ennen kuolemaansa 34-vuotiaana.¹⁰⁶⁵ Konkurssin alkaessa vuonna 1840 Sandelin oli arvioinut pesän omaisuuden lähes 20 000 velkakirjariksin arvoiseksi. Tämä summa olisi riittänyt kaikkien konkurssissa maksuun hyväksytyjen velkojen maksamiseen. Tätä korosti myös velallinen itse.

Jonas Wilhelm Sandelin oli pitänyt huolen tilikirjoistaan, eikä hänen toiminnastaan ja käytöksestään esitetty muutoinkaan mitään huomautuksia. Oikeus ei kuitenkaan voinut myöntää luovutusetua. Velkojista suuri osa oli ulkomaisia kauppahuoneita, jotka pitivät kiinni oikeudestaan saada takaisinmaksu Sandelinin tulevaisuudessa hankkimasta omaisuudesta ja tulosta. Tämä korosti ulkomaalaisiin liikekumppaneihin liittynyttä erityistä riskiä. Lähiympäristön säätyveljet velallinen saattoi saada puolelleen, suuria ulkomaisia yrityksiä ei niin helposti. Maksettavaa totta tosiaan jäikin kahdellekymmenelleyhdelle velkavapautuksen kiistäneelle velkojalle.¹⁰⁶⁶ Kauppias-isä Wilhelm Sandelinin yrittystä jatkaneen pojan kauppiasuran perusta oli kuitenkin monilta osin suomaal-

¹⁰⁶² Ks. VMA, Vaasan kauppayhdistys ry. Saapuneet päätökset, maistraatin ja raastuvan-oikeuden pöytäkirjan otteet ja muut asiakirjat 1746–1884.

¹⁰⁶³ VMA, Vaasan kauppayhdistys ry. Saapuneet päätökset, maistraatin ja raastuvan-oikeuden pöytäkirjan otteet ja muut asiakirjat 15.12.1868 § 4.

¹⁰⁶⁴ Mäkelä 1985, 73, 467–471.

¹⁰⁶⁵ *Ilmarinen* 10.8.1850 no 63; Mäkelä 1985, 461–471.

¹⁰⁶⁶ VMA, VHO, Vetoaktit 1841, Sandelin akti, tuomiokirjakopiot Vaasan raastuvan-oikeuden istunnoista 22.8.1840; 4.10.1841.

le perustettu. Näin oli monilla muilla liikkeenjatkajilla aikakaudella.¹⁰⁶⁷ Vaikka isän hyvä nimi tarjosi pääsyn luottokauppaan ja lainamarkkinoille ja lainansaantia takasi pojan nimiin siirtynyt kauppiastalo, todellisuudessa Sandelin nuorempi ei kuitenkaan omistanut yksin taloa. Jakamattomaksi jätetystä pesästä toinen puolisko kuului siskolle. Sisarukset olivat lisäksi jättäneet maksamatta sisarusten äidin ensimmäisestä avioliitosta olevalle siskopuolelle kuuluvan äidinperintöosan, joka sekini tuli tietenkin konkurssissa käsittelyn alle.¹⁰⁶⁸ Yrityskotitalous -yhtymän toiminta- ja maksukykyjä heikensivät yksityisten ja yritysten varallisuuden sekoittuminen ja osittain sukulaisten omistuksessa oleminen.

Sandelinin yritteliäisyydestä maksama hinta oli kieltämättä kova. 25-vuotiaalle nuorukaiselle jäi vararikosta valtava velkataakka. Tulevaisuuden toiveet murentuivat ennen kaikkea siksi, että markkinatilanteen vuoksi Sandelinin omaisuudesta saatiin ainoastaan puolet sen ennakoidusta arvosta. Siksi omaisuudesta ei riittänyt maksua kaikille velkojille. Arviointikaan ei voinut olla täysin väärässä, sillä kauppatavarat oli arvioitu niiden sisäänostohinnan ja muu omaisuus paikkakunnalla vallitsevan keskihinnan mukaan.¹⁰⁶⁹ Velallisen kannalta omaisuuden pilkkahintaan myyminen oli kohtalokasta. Maksukykyisille ostajille velkojen käsiin tippunut alihintaan myyty omaisuus tietenkin mahdollisti voiton tekemisen.¹⁰⁷⁰

Sandelinanoi konkurssituomionsa muutosta hovioikeudesta, mutta turhaa.¹⁰⁷¹ Tapaus osoitti, että konkurssiprosesseissa oli siten mahdollista myydä omaisuus rankasti alihintaisena. Tämä teki kauppahuoneen perillisen kohtalon varsin synkäksi. Sandelin asui elämänsä viimeiset yhdeksän vuotta vaimonsa kanssa vuokrahuoneissa. Kertoi se sitten henkilökohtaisen uskon tai yhteisöllisen aseman menettämisestä, ehtoollisella käymisen pariskunta lopetti kokonaan vararikkoa seuraavina vuosina.¹⁰⁷² Ei ole tiedossa, miten Sandelin hankki elantoa.¹⁰⁷³ Velkaa pesässä oli kuitenkin vielä hänen kuollessaan, sillä Sandelinin kaukaisemmat perilliset jättivät tämän kuolinpesän velkojille. Konkurssikuulutuksessa velallista nimitettiin entiseksi kauppiaksi.¹⁰⁷⁴

¹⁰⁶⁷ Esim. Ojala 2000; Ojala 2002. Ks. myös Keskinen 2012, 212–219.

¹⁰⁶⁸ Jonas Wilhelm Sandelinin (s. 4.12.1815) isä oli kauppias Wilhelm Sandelin ja äiti Christina Brita Bergsten (os. Fluur). Äidin ensimmäisestä avioliitosta Jonas Bergstenin kanssa syntyi vuonna 1803 tytär Ewa Bergsten, jonka aviomies oli velipuolen konkurssin aikaan kauppias Carl Gustaf Ahlgren, HISKI: Vaasan seurakunta, kastetut 1803 ja 1815; Mäkelä 1985, 456, 456, 473.

¹⁰⁶⁹ VMA, VHO, Vetoaktit 1841, Sandelin akti, Jonas Wilhelm Sandelin hovioikeudelle 3.11.1841.

¹⁰⁷⁰ Sandelinien kotitalo päättyi konkurssin seurauksena kauppamies Sandelinin siskopuolen aviomiehen omistukseen. Pitkään siskopuoli ei kuitenkaan saanut emännöidä äitinsä entistä huushollia. Vuonna 1847 aviomies luopui kauppaporvarinoikeuksistaan, ja talo päättyi kamarikirjurin kautta Hämeenlinnasta kaupunkiin muuttaneen räätäliperhe Kreijerin kodiksi, joille myös vararikko tuli tutuksi 1860-luvun lopulla, Vaasan seurakunta, Rippikirja 1841–1849, aukeama 115; rippikirja 1850–1856, aukeama 106; VMA, VRO, Haaste- ja vetoasioiden diaari 26.9.1868; 7.11.1868.

¹⁰⁷¹ VMA, VHO, Tuomiotaltiot, 12.5.1842.

¹⁰⁷² Vaasan seurakunta, Rippikirja 1841–1849, aukeama 115; Rippikirja 1841–1849, aukeama 324.

¹⁰⁷³ *Ilmarinen* 10.8.1850 no 63.

¹⁰⁷⁴ *Finlands Allmänna Tidning* 31.12.1850 no 304.

Kauppias Johan Gabriel Hägglund luopui kauppiaan oikeuksistaan kaksi ja puoli vuotta vararikkonsa päättymisen jälkeen joulukuussa 1843. Pitkään Hägglund ei porvarina olosta ehtinyt nauttia. 29-vuotias, naimaton ja lapseton, Vaasaan Kristiinankaupungista¹⁰⁷⁵ muuttanut Hägglund ehti toimia kauppiaina vain kolme vuotta ennen maksuvaikeuksiin ajautumistaan. Lyhyeksi jääneestä kauppiasurastaan huolimatta hän oli onnistunut keräämään melkoisen määrän luottosuhteita. Kaikkiaan kaksikymmentäyksi velkojaa osallistui konkurssiin vaatimaan omaansa Hägglundin noin 12 000 velkakirjariksin arvoiseksi arvioidusta omaisuudesta. Summa vastasi noin 6 300 hopearuplaa, jolla olisi aikakaudella maksettu lähes 16 vaasalaisen pormestarin vuoden palkka.¹⁰⁷⁶ Ennen kuin velkojat pääsivät esittämään vaatimuksiaan, pesässä arvioitiin olevan velkaa yli 18 000 velkakirjariksiä. Hägglundin nousu kauppiaksi ja verrattain huomattavan omaisuuden omistajaksi oli siten syystä tai toisesta ollut nopea.

Konkurssissa vain kolme tai neljä Hägglundin velallisista oli valmis myöntämään tälle *cessio bonorum* -edun. Konkurssi sysäsikin velallisen melkoisiin taloudellisiin vaikeuksiin, ja se oli eittämättä tärkein syy porvarinoikeuksista luopumiseen. Porvarius ei ollut ilmaista, vaan porvariston jäsenet vastasivat suurimmasta osasta kaupunkitalouden rasituksia. Kaupunkien talous taksoitettiin vuosittain paitsi verovelvollisen maksukyvyn mukaan, myös kaupungin tarvitseman tulon mukaan. Porvaristo kantoi suurimman vastuun suolavarastojen, vaaka- ja pakkahuoneiden ja satamien rakentamisesta ja ylläpidosta sekä kaikenlaisten yhteisten toimien ja virkojen hoidosta ja palkkakuluista.¹⁰⁷⁷ Porvaristoon kuulumisen taloudellinen rasite saattoi siten olla köyhtyneelle porvarille liikaa, varsinkin kun kaupunkiyhteisö tarjosi lukuisia muita ammatteja ja toimia, joissa tarvittiin porvariammateissa opittuja taitoja.

Johan Gabriel Hägglund oli kuitenkin työkäinen, jonka henkilökohtainen elämä eteni, kuten sillä useimmiten tuossa iässä oli tapana. Pari kuukautta konkurssin jälkeen syntyi avioliiton ulkopuolella Hägglundin ensimmäinen poika, ja vuoden päästä tästä Hägglund vei kihlattunsa ja lapsensa äidin vihille. Tämän jälkeen lapsia syntyi viisi lisää.¹⁰⁷⁸ Vaikka kauppiaan elämän viimeiset vuodet veivät tämän köyhyyteen ja hourulaan¹⁰⁷⁹, vararikon jälkeen Hägglundilla oli kasvatettavana suuri perhe. Kaupunkiyhteisöissä oli tarjolla kauppalii-ketoimea vähemmän riskialttiita elannon lähteitä. Hägglundille tulonlähteen tarjosi ainakin työskentely poliisipalvelijana. Sillä ei porvariston rikkauksiin

¹⁰⁷⁵ Vaasan läänin henkikirjat, Vaasan henkikirja 1840, aukeama 1146; Vaasan seurakunta, rippikirja 1850–1856, aukeama 253. Vaasassa syntyi vuonna 1807 Johan Gabriel Hägglund -niminen henkilö kauppias Gabriel Petter Hägglundin toiseksi lapseksi ja 1860-luvulla vararikon tehneen vanhan kauppias Petter Wilhelm Hägglundin veljeksi. Tässä käsitelty Johan Gabriel Hägglund ei kuitenkaan ollut tämä henkilö. Petter Wilhelmin Hägglundin veli kuoli vuonna 1826 Lohjalla kauppakirjanpitäjänä, ks. *Finlands Allmänna Tidning* 6.5.1826 no 52.

¹⁰⁷⁶ Gylden 1844, 17.

¹⁰⁷⁷ Nikula 1981, 250–258; Keskinen 2012, 48, 168–178.

¹⁰⁷⁸ HISKI: Vaasan seurakunta, kastetut 1803–1855; HISKI: Mustasaaren seurakunta, kastetut 1768–1850; HISKI: Mustasaaren seurakunta, vihityt 1719–1850; Vaasan seurakunta, rippikirja 1857–1864, aukeama 262.

¹⁰⁷⁹ *Vasabladet* 2002.1864 no 8.

noustu, mutta elannon se perheelle toi.¹⁰⁸⁰ Köyhtymisen ohella velallisen vanhuus, pois muutto tai siirtyminen vähemmän riskialttiisiin ammatteihin oli syy luopua porvarinoikeuksista.¹⁰⁸¹

Porvarinoikeuksista kiinni pitämistä selitti halu kuulua ryhmään, joka omisti aikakauden kaupunkiyhteisön laajimmat sosiaaliset, taloudelliset ja poliittiset etuoikeudet. Porvarinoikeudet mahdollistivat virallisen kaupan ja käsityöelinkeinon harjoittamisen kaupungin alueella. Se esti myös ajautumasta irtolaiseksi. Palvelus- ja irtolaissäännösten mukaan jokaisen aikuisen piti joko elättää itsensä varallisuudellaan, elinkeinolla tai toisen leivissä työskentelemällä.¹⁰⁸² Lisäksi porvariston jäsenenä sai osallistua raastuvan- ja maistraatinkokouksiin ja saattoi päästä erilaisiin virka- ja luottamustehtäviin. Ainoastaan porvaristoon kuuluvat saivat äänestää kaupungin asioista ja valtiopäivämiesten valinnasta.¹⁰⁸³ Konkurssin tehnyt porvari ei välttämättä kuulunut enää konkurssin jälkeen korkeimman porvariston sisäpiiriin, mutta eivät kaikki siihen kuuluneet ennen konkurssiakaan.

Ainoa porvareiden virallisesta yhteydestä erotettu oli entinen kauppias Frans Vilhelm Selin, joka tuomittiin maistraatin päätöksellä menettämään porvarinoikeutensa kolmisen vuotta heinäkuussa 1844 päättyneen konkurssioikeudenkäynnin jälkeen. Eron syynä oli Selinin epäsäännöllinen elämä. Tämä oli oleskellut paljon poissa kaupungista sekä laiminlyönyt verojen maksun.¹⁰⁸⁴ Pie- nestä porvarinoikeuksia ei siten menettänyt.

Toimeentuloa turvaavat avustukset ja itsensä työllistämisen ideaali

Kaikki konkurssin tehneet eivät siten kyenneet aloittamaan uudelleen samassa tai lähelle entistä elinkeinoa tai ammattia sijoittuvassa toimessa. 1800-luvulla voimassa olleet konkurssilait yhdessä sosiaalisten vaatimusten, arvojen ja etuoikeuksien kanssa mahdollistivat velallisen pudottamisen osaksi alempia yhteiskuntaryhmiä, jotka elivät jatkuvasti toimeentulorajalla ja hyväntekeväisyyden varassa.

Frans Vilhelm Selinin kauppiasyhdistyksestä erottamisen taustalla oli juurikin köyhtyminen, mikä puolestaan johtui kahden konkurssin läpikäymisestä. Selinin yritteliäisyydestä maksama hinta oli kiistatta rankimpia aikakauden vaasalaisten vararikkoisten joukossa. 24-vuotias Selin oli ehtinyt toimia ruoka-kauppiaina ainoastaan noin vuoden ajan ennen ajautumistaan vaikeuksiin ensimmäisen kerran vuonna 1838. Selinin kahdestakymmenestä yhdestä velkojasta ainoastaan viisi vapautti tämän maksamasta konkurssissa maksamatta jääneitä velkoja. Lisäksi puutteellisesti pidettyjen tilikirjojen vuoksi velkojille annettiin mahdollisuus laittaa Selin konkurssivelkojen vuoksi vankilaan.¹⁰⁸⁵ Selin oli toi-

¹⁰⁸⁰ Vaasan seurakunta, rippikirja 1857–1864, aukeama 262.

¹⁰⁸¹ Esimerkiksi värjärimestari Gustaf Erik Finelius luopui värjäriin oikeuksistaan 61-vuotiaana viisi vuotta vararikon jälkeen vuonna 1845, Mäkelä 1985, 46, 461–471.

¹⁰⁸² Rasila 1983, 336–337. Ks. myös Pulma 1992.

¹⁰⁸³ Porvarinoikeuksien saamisen vaatimuksista ks. Nikula 1981, 143, 148; Mauranen 1980, 442–443.

¹⁰⁸⁴ Mäkelä 1985, 461–471.

¹⁰⁸⁵ HMA, VRO 4.5.1837 § 73; 10.6.1839 § 82. Tietoa siitä ei ole, joutuiko Selin velkojen vuoksi vankilaan.

minut kauppakirjanpitäjänä ennen itsenäiseksi yrittäjäksi ryhtymistään, joten periaatteessa elementit liiketoimien asianmukaiselle hoidolle olivat olleet olemassa.¹⁰⁸⁶

Kolmea vuotta myöhemmin raastuvanoikeudessa käsiteltiin jälleen Selinin konkurssia. Toinen vararikko ei tässä tapauksessa todistanut siitä, että vararikkoinen oli pystynyt nousemaan uudelleen jaloilleen. Paikalliselta suutarilta vuokraamissaan huoneissa konkurssin jälkeen asunut elellyt Selin oli muiden vastaavien tapausten lailla menettänyt kansalaisluottamuksena ensimmäisessä konkurssissa.¹⁰⁸⁷ Toisessa konkurssissa todettiin, että velalliselta ei tarvinnut poistaa kansalaisluottamusta. Tämä kertoi siitä, että Selin ei ollut kyennyt maksamaan kaikkia aikaisempia velkojaan. Selin kertoikin olevansa epävarma siitä, kuinka paljon velkoja oli maksettu takaisin.

Selin ei kuitenkaan ollut elänyt täysin ilman elatusta vielä ensimmäisen konkurssin jälkeen. Yksi velkojista, tullinjohtaja ammatiltaan, sai nimittäin ulosmitattua Seliniltä omaisuutta yli 650 seteliruplan arvosta. Tästä kimmastuneena joukko muita Selinin velkojia vaati, että tämän oli luovutettava koko omaisuutensa vararikkoon. Velkojien tavoitteena oli siten estää Selinin koko omaisuuden valuminen yhden velkojan takaisinmaksuihin. Selinin puolesta oikeuteen saapunut oikeusedustaja piti vaatimusta kohtuuttomana, sillä tämä ei omistanut kerrassaan mitään. Suurin osa veloista, mukaan lukien tullinjohtajan velka, olivat peräisin ensimmäistä konkurssia edeltävältä ajalta. Selin oli kuitenkin onnistunut hankkimaan myös hieman uutta velkaa vararikkojensa välissä.¹⁰⁸⁸ Entinen ruokakauppias näytti siten alkaneen päästä jollain lailla jaloilleen. Velkojille kiirinyt tieto Selinille ilmaantuneesta uudesta, joskin vähäisestä omaisuudesta, johti kuitenkin uuteen vararikkoon. Porista Vaasaan muuttaneella Selinillä ei ollut erityistä korkeaa sosiaalista turvaverkostoa ympärillään. Toisen vararikon jälkeen uudelleen yrittäminen kävi yksinkertaisesti mahdottomaksi, ja porvarioikeuksien menettämisen jälkeen tilanne muuttui yhä ahtaammaksi. Onneksi kauppakirjonpidontaito toi jonkinlaista elantoa seuraavien vuosien kuluessa, vaikka osa palkasta menikin konkurssivelkojen maksuun. Selin saattoi myös yritellä uusia kauppasuhteita, sillä hän matkusti Pietariin Euroopan hulluna vuotena 1848. Varmuutta tästä ei toki ole rippikirjamerkinnän perusteella.¹⁰⁸⁹ 1860-luvulla Selin tavattiin kuitenkin asumasta kaupungin tullirajojen ulkopuolella henkirahan maksusta köyhyyden vuoksi vapautettuna.¹⁰⁹⁰

Vähintään epäsuotuisa konkurssituomio ja suvun tuen puuttuminen vaikuttivat myös kristiinankaupunkilaisen kauppa- ja laivanvarustajaporvari Eric Anders Holmströmin konkurssista toipumiseen. Syyskuussa 1834 yrityksensä epäonnisten tapahtumien seurauksena vararikkoon hakeneen paikallisen porvarisuvun jäsenen maallinen taivallus päättyi seitsemää vuotta myöhemmin vain 73 hopearuplan arvoisen omaisuuden kanssa. Perukirjasta puuttuivat

¹⁰⁸⁶ Mäkelä 1985, 456.

¹⁰⁸⁷ VMA, VRO, 22.5.1844.

¹⁰⁸⁸ VMA, VRO, 24.4.1843 § 43 ja 26.5.1843 § 64.

¹⁰⁸⁹ Vaasan seurakunta, Rippikirja 1841–1849, aukeama 389; Vaasan seurakunta, Rippikirja 1850–1856 aukeama 411.

¹⁰⁹⁰ Vaasan läänin henkikirjat, Vaasan henkikirja 1865, aukeama 1945.

vaimon ja lasten vaatteet, mutta niiden vaikutus ei ollut suuri.¹⁰⁹¹ Konkurssiin mennessä kotitalouden ja kauppaliikkeen yhteen laskettu omaisuus oli sitä vastoin ollut noin 5 700 hopearuplaa.¹⁰⁹² Konkurssi oli siten kiistatta romahduttanut perheen elintason. Entinen suurporvari ei kyennyt toipumaan. Konkurssituomiossa velallisen kokemia lähes 20 000 velkakirjariksin suuruisia menetyksiä ei katsottu näytetyn toteen. Suuri osa kolmestakymmenestäyhdestä velkojasta vaati Holmströmin maksavan konkurssivelkoja tulevaisuudessa hankkimallaan omaisuudella.¹⁰⁹³

Holmströmin heikkoa toipumista vararikosta saattoi selittää se, että velkojat pitivät itsepintaisesti kiinni maksunsaannista, mutta eivät tukeneet sitä auttamalla velallista uudelleen elinkeinonharjoittamisen syrjään kiinni. Koska perukirjaan ei kirjattu ennen konkurssia syntyneitä velkoja, Holmströmin oli kuitenkin onnistunut maksaa ne jotenkin. Entiseksi kauppiaaksi nimitetyn Holmströmin perukirjassa ainoat elannon hankkimiseen viittaavat esineet olivat kalastusvälineet sekä yhteensä reilun kahdentoista hopearuplan arvoiset pienet osuudet viidestä tontista tai niitystä kaupungin alueella. Ne soveltuivat kotitarveviljelyyn. Perhe oli omistanut myös hopeisia kattausvälineitä, mutta ne oli jouduttu panttaamaan viidenkymmenen velkakirjariksin suuruisen juoksevan velkakirjaluoton vakuudeksi paikalliselle kauppiaalle.¹⁰⁹⁴

Sanonta rikkauksista ryysyihin ei kuitenkaan täysin kuvannut Holmströmien kohtaloa. Perheelle oli myyty ruokaa ja tuotteita laskulle tai tilille. Näitä velkoja Eric Anders Holmström oli myös lyhentänyt vuosittain käteisellä. Myös muita luottoja oli syntynyt konkurssin jälkeen siinä määrin, että leski jätti pesän velkojille aviomiehen kuoleman jälkeen. Holmströmit eivät myöskään olleet joutuneet kulkemaan lumpuissa, ja perukirjan mukaan perheen vuokrahuoneita koristivat esimerkiksi kaappikello ja isännän kitara. Ne olivat toki vähäinen ilosen mukavuuden ja vaurauden rinnalla, jonka keskellä perhe oli elänyt ennen vararikkoaan. Vanhan kristiinankaupunkilaisen porvarisuvun vesaa ei kuitenkaan tyystin unohdettu ja syrjäytetty. Jos vain Holmströmien suvun entinen vauraus ja asema olisi ollut tallella, Eric Anders Holmströmillä olisi voinut olla toipumisensa tukena suvun omaisuus ja suhteet ja siten kenties mahdollisuus yrittää uudelleen kauppaa tai muuta elinkeinoa. Eric Anders Holmströmin konkurssi oli kuitenkin vasta esisoihtoa suvun muiden jäsenten pian tekemille vararikoille. Sukuverkoston voima petti, kuten jo aikaisemmin todettiin.

Vararikkotapausten lopputulosten taustalla saattoi myös olla sellaisia sosiaalisia suhteisiin ja taloudellisiin riskiarvioihin liittyviä tekijöitä, jotka eivät käyneet ilmi konkurssiaineistoista.

Joskus sinänsä neutraaleilta näyttävistä lähtökohdista huolimatta velallinen päätyi kansalaisluottamuksensa menettäneeksi maksukyvyttömyyteensä

¹⁰⁹¹ VMA, KRO, Konkurshandlingar, Holmströmin akti II, Eric Anders Holmströmin perukirja 13.5.1841.

¹⁰⁹² VMA, KRO, Konkurshandlingar, Holmströmin akti I, Eric Anders Holmström raastuvanoikeudelle 6.9.1834.

¹⁰⁹³ VMA, KRO, 16.10.1835 (ei §).

¹⁰⁹⁴ VMA, KRO, Konkurshandlingar, Eric Anders Holmströmin akti, Holmströmin perukirja 13.5.1841; esim. Joh. Wilh. Holstiuksen vaatimuskirje 6.12.1841; Gabriel Holmmuddin vaatimuskirje 6.12.1841.

syyliseksi vararikkoiseksi. Näin kävi esimerkiksi 63-vuotiaalle raatimiehelle ja kauppiaille Isak Otto Strömstenille vuonna 1846 alkaneen konkurssioikeudenkäynnin päätteeksi.¹⁰⁹⁵ Raatimies Strömstenin asema näytti olevan verrattavissa aikaisemmin käsiteltyihin, konkurssissaan vapauttavia tuomioita voittaneisiin kollegoihin. Strömstenin tytär esimerkiksi meni naimisiin kauppaneuvos C. G. Wolffin kanssa.¹⁰⁹⁶ Strömstenin vaikeuksien takana olivat tämän mukaan pesän sen hetkisen omaisuuden kaksin kerroin ylittävät menetykset, jotka olivat joltaneet kyvyttömyyteen vastata kerralla alkaneisiin takaisinperintöihin. Mene-tyksiä ei hyväksytty lievennykseksi, ja vain kaksi velkojaa noin kahdestakymmenestä vapautti velallisen tulevaisuuden maksuvastuusta. Näin oli siitä huolimatta, että pesän ylivelkaisuus oli varsin maltillista, eikä velallista kohtaan esitetty syytöksiä mistään raskauttavasta toiminnasta.¹⁰⁹⁷

Vararikosta heikosti selvinneille konkurssivelallisille oli periaatteessa tarjolla yksityisen epävirallisen lähimmäisavun lisäksi virallista toimeentulon tukea köyhäinavun sekä avustusta jakavien ammattiyhdistysten muodossa.

Vuoteen 1880 asti voimassa olleen köyhäinholitolain mukaan köyhäinapua voitiin myöntää myös hetkellisten toimeentulovaikeuksien kanssa painiville työkykyisille.¹⁰⁹⁸ 1870-luvun lopulla köyhäinavun saamisen ehdot kiristyivät, mikä heikensi vararikkoisten teoreettisiakin mahdollisuuksia saada apua. Talousliberalismin hengessä alettiin korostaa yksilöiden omatoimisuutta ja itsensä elättämisen velvollisuutta, jolloin työkykyisten auttamista alettiin karttaa entistä vahvemmin. 1800-luvun kuluessa suhtautuminen köyhyyteen oli kiristynyt, ja köyhyys oli alettu nähdä itseaiheutettuna. Se yhdistettiin laiskuuteen ja huonotapaisuuteen.¹⁰⁹⁹ Konkurssintekijöiden turvautuminen köyhäinhoidon apuun ei kuitenkaan ollut tavallista ennen tai jälkeen köyhäinholitolain uudistuksen. Näin osoittavat Jyväskylän 1870- ja 1880-lukujen kunnallisen köyhäinhoidon pöytäkirjat ja tätä edeltävältä ajalta Vaasan rippikirjat, joihin nautittu köyhäinapu tavattiin merkitä. 1870- ja 1880-lukujen Jyväskylässä ainoat köyhäinapua nostaneet vararikon jollain tavoin kokeneet olivat vararikkoisten leskiä.¹¹⁰⁰

Vuosisadan alkupuoliskon Vaasassa köyhäinhoidon ensisijainen muoto oli köyhän asuttaminen köyhäintaloon. Vaasan kaksikerroksinen köyhäintalo tarjosi tutkitun aikakauden vararikkoisista suojan yhdelle konkurssintekijälle. Kunniattomaksi petturiksi tuomittu Elias Bergelin vietti siellä elämänsä viimeiset vuodet.¹¹⁰¹ Kirjansitojan kohtalo oli siten lähimpänä aikalaiskuvauksissa ja

¹⁰⁹⁵ Mäkelä 1985, 172.

¹⁰⁹⁶ Vaasan seurakunta, Rippikirja 1822–1833, aukeama 51; rippikirja 1857–1864, aukeama 83.

¹⁰⁹⁷ VMA, VRO, 21.4./6.5.1847 (ei §); Vaasan seurakunta, Rippikirja 1841–1849, aukeama 56

¹⁰⁹⁸ Esim. Pulma 1994, 56–57; Van Aerschot 1996, 95.

¹⁰⁹⁹ Pulma 1994, 58–59, 62; Van Aerschot 1996, 95–98, 288.

¹¹⁰⁰ JKA, Vaivashoitolautakunnan pöytäkirjat 1870–1885. Myös 1820-luvulla konkurssin tehneen kauppias Johan Gabriel Sandelinin leski ja neljä alaikäistä lasta saivat köyhäinapua perheen pään kuoltua, Vaasan seurakunta, Rippikirja 1822–1833, aukeama 95.

¹¹⁰¹ Vaasan läänin henkikirjat, Vaasan henkikirja 1830, aukeama 1082; Vaasan seurakunta, Rippikirja 1822–1833, aukeama 192.

aikaisemmassa tutkimuksessa vaalittua näkemystä konkurssista sosiaalisena ja taloudellisena kuolemana. Köyhäintalo tarjosi suojan sekä välttämättömän eläntuksen ja vaatetuksen työpanosta vastaan. Köyhäintalosta seuraava askel olisi ollut kerjuulle lähteminen. Vaikka köyhäintalon asukkaat saivat käyskennellä kaupungilla vain luvan kanssa¹¹⁰², Elias Bergelinille köyhäintaloon joutuminen oli pikemminkin pääsemistä. Se tarjosi välttämättömät elämänedellytykset iäkkäälle leskimiehelle.¹¹⁰³ Häpeäpaalutuomiosta ja köyhäintalosta ei ponnahdettu pinnalle.

Köyhäinhoidon pääperiaate koko vuosisadan ajan oli se, että avustus tuli ensisijaisesti hankkia omalta perheeltä ja sukulaisilta. Yksi keskeinen avun lähde olivat omat lapset, mikä ansaitsi oman tutkimuksensa. Vaikka aihetta ei ole tämän tutkimuksen rajoissa pystytty systemaattisesti tutkimaan, on selvää, että koulutetut ja siten palkkatöihin työllistyneet lapset olivat kullannarvoisia vanhempien konkurssinjälkeiselle toimeentulolle. Lasten apuun turvautumisen mahdollisuus kertoi myös siitä, että useat vararikkoiset pystyivät kouluttamaan poikansa esimerkiksi virkamiesuralle valtion tai kirkon palvelukseen.¹¹⁰⁴ Raatimies Johan Rahmin poika valmistui triviaalikoulusta isän vararikon aikoihin. Tämän jälkeen ura johti aina rovastiksi ja Kuopion tuomiokapitulin jäseneksi asti.¹¹⁰⁵ Samoin vararikosta hyvin selvinneet kauppiat Tegengren ja Roundell saivat koulutettua poikiaan merkittäville virkamiesurille.¹¹⁰⁶ Toisaalta tämä saattoi kertoa siitä, että isän vararikosta viisastuneena jälkikasvu suuntasi vähemmän riskialttiille uralle. Se oli ainakin selvää, että vararikko ei stigmatisoinut jälkikasvu siten, että näille ei olisi auennut samat mahdollisuudet kuin muille aikalaisille.¹¹⁰⁷ Isän vararikko saattoi tosin pakottaa lapset etsimään omaa paikkaansa. 1820-luvulla vararikon tehneen kauppias Johan Gabriel Sandelinin lapset kiersivät useilla paikkakunnilla, kunnes yksi löysi paikkansa maalarina ja toinen kruunun nimismiehenä.¹¹⁰⁸

Köyhäinavun hakeminen ei ollut vartenotettava vaihtoehto vararikkoisille, sillä käden ojentaminen vaivaskassalle tarkoitti uuden yritteliäisyyden mahdollisuuksien menetystä. Köyhäinapua nauttinut saateltiin yhteiskunnan holhoukseen ilman henkilökohtaista toimintavapautta. Köyhä ei voinut omistaa tai toimia ammatissa. Siten köyhäinhoidon puoleen kääntyminen tarkoitti aseman täydellistä romahtamista.¹¹⁰⁹ Luottosuhteisiin sekä ammatin ja elinkeinon

¹¹⁰² Mäkelä 1985, 128–129, 306.

¹¹⁰³ Hedman 1928, 197, 253.

¹¹⁰⁴ Esimerkiksi vapauttavan konkurssituomion saaneen Tegengrenin konkurssin aikaan neljävuotias poika Ernst Wilhelm Tegengren nousi lopulta hovioikeudenneuvokseksi ja valtiopäivämieheksi, Kallenautio 2006, 395, 497. Ks. myös Häggmanien perheestä luvussa 6.3. ja viitteessä 1197.

¹¹⁰⁵ Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852: Rahm, Johan Jakob.

¹¹⁰⁶ Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852: Roundell, Karl Daniel; Tegengren, Karl Reinhold; Tegengren, Jakob Reinhold.

¹¹⁰⁷ Konkurssin stigman siirtymisestä kauppiaiden pojille uuden ajan alun Keski-Euroopassa ks. Safley 2009. Häberlein 2013.

¹¹⁰⁸ Vaasan seurakunta, Rippikirja 1822–1833, aukeama 95; Laukaan seurakunta, Muuttokirjoja 1848–1852.

¹¹⁰⁹ Pulma 1994, 60–61; Frigren 2016, 64.

harjoittamiseen kyenneille yhteiskunnan elätiksi ryhtymisen kynnyks oli yksinkertaisesti useimmiten liian korkea.

Toinen syy vararikkoisten itsensä elättämiseen ja samalla useiden konkurssivelallisten työ- ja liike-elämään paluuseen oli aikakaudella vallinnut itsensä työllistämisen ideaali. Vaikka esimerkiksi kansalaisluottamuksen menettämisessä oli aikakaudella myös liiketoiminnan kieltoon viittaavia piirteitä, useimpia porvarivelallisia pikemminkin kannustettiin elinkeinon- tai ammatinharjoittamisen pariin. Itsensä työllistämisen ideaali ajoi siten konkurssilain toimintaa ja oikeuksia rajoittavien näkemysten ohitse. Ensisijaista oli se, että vararikkoisen hankki elantonsa, eikä jäänyt yhteiskunnan taakaksi.

Vararikkoisten työllistyminen johtui myös siitä, että kokeilemista ja epäonnistumista mahdollistavaa modernia hyvinvointiyhteiskuntaa ja sen tarjoamaa sosiaaliturvaa ei ollut.¹¹¹⁰ Vararikkoisilla ei käytännössä ollut muuta mahdollisuutta kuin yrittää uudelleen pientä kauppaa tai käsityötä. Itsensä työllistämisen ideaali näkyi paitsi köyhäinhoidon myös Vaasan kauppiaiden yhdistyksen toimintaperiaatteissa: työikäisen ja -kykyisen tuli elättää itsensä. Köyhäinhoitolakiin asia kirjattiin virallisesti vasta vuonna 1879, mutta ideologinen muutos alkoi jo vuosisadan puolivälissä. Vaasan kauppiasyhdistyksen vuonna 1836 perustettu eläke- ja avustuskassa omaksui näkemyksen toimintaansa 1860-luvulla, jolloin se tiukensi avustuspäätöksiään.

1860-luvulla eläke- ja avustuskassan johtokunnan keskusteluissa nousi esiin vahvasti käsitys siitä, että konkurssi ei vienyt kykyä työskennellä tai ainakaan aktiivisessa työssä ja -kunnossa oleville ei myönnetty avustusta. Esimerkiksi oluttehtailija ja kauppias Karl Gerlinin anomusta avustuksesta ei vielä ensimmäisellä kerralla hyväksytty, koska hakija tulkittiin työkykyiseksi. Gerlin perusteli avun tarvettaan sillä, että hän ei ollut onnistunut löytämään työtä.¹¹¹¹

Itsensä työllä elättämisen vaatimus kertoi kuitenkin myös siitä, että konkurssintekijälle oli ainakin normaalitilanteessa tarjolla työllistymisen mahdollisuuksia. Vararikko ei siis itsessään pudottanut konkurssintekijää myöskään työmarkkinoiden ulkopuolelle. 1860-luvulla avustuskassa vei työllistymisvaatimuksensa kuitenkin jopa niin pitkälle, että se alkoi edellyttää avun saajan menettäneen tai luopuneen porvarin oikeuksistaan.¹¹¹² Muutos oli sikäli merkittävä, että aikaisemmin kassan jäsenyyden ja siten avunsaamisen ehtona olivat nimenomaan kaupporvarin oikeudet. Porvarioikeudesta luopumisen vaatimus avustuksen edellytyksenä johtui näkemyksestä, jonka mukaan porvarin oikeuksien haltijalla oli ainakin periaatteessa mahdollisuus edelleen harjoittaa

¹¹¹⁰ Ks. myös Suvanto 2007, 155.

¹¹¹¹ Myöhemmin Gerlinille myönnettiin avustus, vaikka tämän lähimenneisyyteen kuului paikkakunnalta velkoja pakoon karkaaminen. Tilanne selvisi lopulta siten, että kauppiaan isä sopi velkojien kanssa ja maksoi näiden vaatiman määrän poikansa velkoja. Poika palasi tämän jälkeen kaupunkiin ja yritti veljensä kanssa jatkaa isältä pojille siirtynyttä olutpanimoyritystä. Konkurssi siitä kuitenkin pian seurasi, VMA, VRO, Vararikkoasiakirjat, Gerlinin akti, Frans Magnus Gerlin raastuvanoikeudelle 21.1.1865; VMA, VRO 28.5.1866. VMA, Vaasan kauppiaitten avustus- ja eläkekassa 1.2.1872 § 1; 3.2.1876.

¹¹¹² Esim. VMA, Vaasan kauppiaitten avustus- ja eläkekassa 14.10.1864; 11.1.1867.

elinkeinoa ja siten elättää itsensä. Keskellä syvintä nälänhätää anoi kassalta avustusta kauppias Carl Leonard Lindeqvist.

Minun heikko näkökykyni vaikuttaa erittäin pahasti toimintaani ja aiheuttaa sen, että minä voin ainoastaan suorittaa tilapäisiä, melko vähäisiä rahatuloja tuottavia toimia. Ja lisäksi maassa vallitsevat vaikeat ajat tekevät sen, että löydän itseni ja perheeni mitä ahtaimmista oloista.¹¹¹³

Vetoamus ei löytänyt vastakaikua kassassa, sillä sen johtokunta sanoi tietävänsä Lindeqvistin vasta hieman aiemmin osallistuneen kaupan harjoittamiseen. Tämän tuli tulla toimeen siitä saadulla tulolla, varsinkin kun aikakauden ankarat olosuhteet olivat syöneet kassan varoja. Niitä tarvitsivat kipeämmin muut.¹¹¹⁴

Toisaalta jo vuonna 1851 omaisuutensa velkojille luovuttaneen entisen kauppiaan Johan Wilhelm Borgströmin avun saaminen kauppiasyhdistykseltä 1860-luvulla kertoi siitä, että todelliseen köyhyyteen vajonnut katsottiin yhdistyksen mielestä avun arvoiseksi. Konkurssiin joutuessaan Vaasassa viisi vuotta kauppaa harjoittanut, Raumalta muuttanut 34-vuotias Borgström jäi konkurssin päättyessä velkojen takaisinmaksuvastuuseen yhtä lukuun ottamatta kaikkien konkurssissa velottujen velkojen suhteen. Vararikko päättyi siten velallisen kannalta melko huonosti. Kolme tämän kauppiaskollegaa ja lainantakaajaa olivat lisäksi suivaantuneet velallisen käyttäytymisestä niin pahoin, että he vaativat velallisen lähettämistä vankilaan saman tien ja petolliseksi velalliseksi tuomittavaksi. Oikeus ei kuitenkaan todisteita tutkittuaan ollut asiasta samaa mieltä.

Vararikko oli kuitenkin kova kolaus velallisen tulevaisuuden toiveille. Oikeudenkäynnin jälkeen naimattomana pysytellyt Borgström asusteli vuokrahuoneissa. Köyhyys paheni kuitenkin vasta yleisestikin ankaralla 1860-luvulla. Borgström kirjoitti kauppiasyhdistykselle tammikuussa 1867 puilla paljalla olevasta, hädänalaisesta tilanteestaan.

On tunnettua että minulla ei ole muutamaan vuoteen ollut mitään tulon lähdeä jolla elättää itseni. Samoin on tunnettua huolten täyttämä elämäni sekä minun erittäin suuri köyhyyteni, ja mikä valitettavasti lopulta on saavuttanut korkeimpansa, on se että en nyt näe itselläni olevan muuta ulospääsyä kuin että pyytää johtokunnalta jonkinlaisten elatusta Vaasan kauppayhdistyksen avustuskassalta siihen asti kunnes nämä minun valitettavat olosuhteeni yhdellä tai toisella tapaa voisivat parantua.¹¹¹⁵

Borgström jatkoi kertomalla, kuinka hän oli yrittänyt kysellä töitä sekä Vaasasta että muualta. Töiden saaminen oli kuitenkin ollut vaikeaa varsinkin hänen kaltaiselleen vanhemmalle [50-vuotiaalle] miehelle, joka ei myöskään erinäisten vaivojensa takia pystynyt kirjoitus- tai istumatyöhön. Samaan aikaan kävi kuitenkin ilmi, että entinen kauppias oli kirjoittanut viime vuosien aikana vielä

¹¹¹³ VMA, Vaasan kauppiaitten avustus- ja eläkekassa 20.8.1868 §1 (käännös ruotsinkielestä kirjoittajan tekemä).

¹¹¹⁴ VMA, Vaasan kauppiaitten avustus- ja eläkekassa 20.8.1868 §1.

¹¹¹⁵ VMA, Vaasan kauppiaitten avustus- ja eläkekassa, saapuneet kirjeet 9.1.1867 (käännös ruotsinkielestä kirjoittajan tekemä).

julkaisemattomia oppikirjasia laivoista ja laivanvarustuksesta. Täysin toimitomana Borgström ei siis ollut vuosiaan kuluttanut.

Kauppiasyhdistys myönsi Borgströmille pienen avustuksen. Seuraavana vuonna Borgström lähestyi yhdistystä pienen lainan saamisen vuoksi. Maksukyvyttömyytensä vuoksi tämä ei voinut laittaa mitään takausta lainavaatimukselleen.¹¹¹⁶ Lainan avulla Borgström aikoi hankkia itselleen välttämättömät vaattekappaleet, jotka olivat tarpeelliset pelkästään töiden etsimisen vuoksi toiselta paikkakunnalta. Tämä kertoi tietenkin anojan syvästä köyhyydestä. Borgström oli toiveikas sen suhteen, että hän kykenisi tulevaisuudessa tulemaan toimeen ilman kassan elatusta. Lainapyyntöön kauppiaiden yhdistys ei voinut suostua, mutta Borgströmistä tuli seuraavien vuosien ajaksi yksi harvoista yhdistyksen avustuksista nauttineista miespuolisista henkilöistä.¹¹¹⁷ Kauppiasyhdistyksen eläke- ja avustuskassan toimintaperiaate, jonka mukaan apua voitiin myöntää lainana tilanteissa, joissa anoja oli työkykyinen, kertoi lisäksi siitä, että vararikoinen ei automaattisesti pudonnut luottomarkkinoiden ulkopuolelle.¹¹¹⁸

Se, että kauppiailla oli avustusta jakava yhdistys, asetti toimeentulovaikeuksiin joutuneet velalliset tietenkin epätasa-arvoiseen asemaan. Kaikilla vararikkoisilla ei ollut vastaavanlaista, köyhyyteen vajoamista estävää säätyveljien taloudellista tukiverkostoa tai -järjestöä.

Ennen 1860-luvun kiristyviä oloja avustuskassa myönsi vuotuista elatusta etenkin kauppiaiden perillisille sekä muutamille vararikon tehneiden kauppiaiden leskille.¹¹¹⁹ Esimerkiksi konkurssin hieman ennen kuolemaansa heinäkuussa 1866 tehneen kauppaporvari Petter Wilhelm Hägglundin leskelle myönnettiin 400 markkaa vuodessa niin kauaksi aikaa kuin perillisten ahdinko-tila jatkui. Avustuksen myöntäminen oli kuitenkin sopusoinnussa entisen raatimiehen ja kauppiaan vapauttavan konkurssituomion kanssa. Hägglundin ahtaalle jääneen perheen kohtelu kuvastikin kauppaporvariston sisäistä solidaarisuutta. Omista pidettiin huolta, jos omat olivat toimineet kunnon kauppaporvarin tavoin. Konkurssi itsessään ei tarkoittanut väärin toimimista. Esimerkiksi juuri Petter Wilhelm Hägglund oli ollut kassan jäsen jo 1830-luvun lopulta asti, jonka sosiaalista asemaa ei viimeisinä elinvuosina kohdannut talousahdinko romahduttanut.¹¹²⁰

Vaikka kauppaporvaristo oli sisäisesti epäyhtenäinen ja varallisuudeltaan epätasa-arvoinen, jopa konfliktialtis, sitä yhdistivät monet tekijät.¹¹²¹ Yksi näistä oli se, että kauppiasporvarit kuuluivat yhteiskunnan osaan, jonka kohdalle vararikko todennäköisesti tuli muodossa tai toisessa. Petter Wilhelm Hägglundin perheen auttamisesta päättäneistä seitsemästä avustuskassan johtokunnan jäsenistä useammalla oli tai tuli olemaan omakohtainen vararikkokokemus. Kauppias ja raatimies Frans Edward Strömstenin isä teki vararikon vuonna 1846, ja

¹¹¹⁶ VMA, Vaasan kauppiaitten avustus- ja eläkekassa, saapuneet kirjeet 8.1.1868.

¹¹¹⁷ VMA, Vaasan kauppiaitten avustus- ja eläkekassa 1868 (päiväys puuttuu) § 8; 3.2.1876.

¹¹¹⁸ Esim. VMA, Vaasan kauppiaitten avustus- ja eläkekassa 25.9.1863; 11.1.1867.

¹¹¹⁹ Esim. VMA, Vaasan kauppiaitten avustus- ja eläkekassa 9.1.1866. Ks. myös Frigren 2016, 290–299.

¹¹²⁰ Esim. VMA, Vaasan kauppiaitten avustus- ja eläkekassa 30.8.1839.

¹¹²¹ Esim. Rasila 1988, 451.

paria vuotta myöhemmin isän kuoleman jälkeen perilliset luovuttivat jälleen kotitalouden omaisuuden velkojille.¹¹²² Johtokunnan jäsen Erik Emanuel Kock puolestaan jätti vararikkohakemuksen raastuvanoikeuteen vajaan vuoden kuluessa Hägglundien avustuspäätöksestä. Tästä muutaman vuoden päästä myös toinen johtokunnan jäsen, kauppias Nils Petter Åberg, luovutti omaisuutensa velkojille.¹¹²³

Konkurssi saattoi kuitenkin tietyissä tapauksissa pudottaa porvarin yhdistyksen avun ulkopuolelle. Avustusta ei yhdistyksestä jaettu, jos vuosimaksut olivat rästissä tai jos hakija 1860-lukua ennen ei ollut kauppapervari. Esimerkiksi kauppiaan leski Maria Withander jäi ilman avustusta, koska hän ei ollut maksanut konkurssin jälkeen jäsenmaksuja. Tähän asti Withanderin suhteet yhdistykseen olivat olleet hyvät. Yhdistys oli lainoittanut leskeä jo liki kymmenen vuotta aikaisemmin.¹¹²⁴ Toisaalta myös maksukyvyttömyyteen ajautuminen ja yhdistyksen lainojen takaisinmaksun lakkaaminen saattoivat asettaa jäsenyyden katkolle juuri, kun porvari joutui hädänalaiseen tilanteeseen. Kauppias Frans Vilhelm Selin jäi ilman yhdistyksen tukea, koska yhdistys sai Selinin ensimmäisessä konkurssista lainaamastaan 200 seteliruplan luotosta takaisin vain 44 prosenttia.¹¹²⁵

Liukumia kauppiasyhdistyksen jäsenyydessä todistettiin kuitenkin myös toiseen suuntaan. Yksi kauppias menetti jäsenyytensä vuonna 1868 alkaneen vararikkonsa seurauksena. Kolmessa vuodessa tämä sai kuitenkin taloudellisen tilansa vakaaksi ja pystyi maksamaan edeltävien vuosien jäsenmaksut. Hänet hyväksyttiin yksimielisesti takaisin yhdistykseen.¹¹²⁶

Vaikka leskien ja lasten avustaminen oli tyypillisin osa aikakauden turva-verkkojen toimintaa, konkurssi saattoi kuitenkin monimutkaistaa myös leskien avun saamista. Näin oli niissä tapauksissa, joissa kuolinpesän vararikko oli vielä kesken. Vararikko piti saattaa päätökseen, jotta leski saattoi todistaa todella jääneensä puille paljaille.¹¹²⁷ Joskus odotettiin myös koko omaisuuden realisoimisen ja osuuksien maksamisen päättymistä samoilla perusteilla. Näin varmistettiin se, että omaisuutta ei jäänyt velkojen maksamisen jälkeen lesken käyttöön. 1860-luvulla osa avustuskassan jäsenistä piti leskelle myönnettävän avustuksen esteenä sitä, että tämä oli tuomittu syylliseksi omaan maksukyvyttömyyteensä. Tilanne oli tietenkin sama lähes kaikissa vararikoissa, joten kentiesiksi enemmistö kassan johtokunnasta päättyi 120 markan avustuksen maksami-

¹¹²² VMA, VRO, Haaste- ja vetoasioiden diaari 6.4.1846 ja 22.12.1848; Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852: Strömsten. Frans Edvard; Vaasan seurakunta, Rippikirja 1822–1833, aukeama 51.

¹¹²³ VMA, Vaasan kauppiaitten avustus- ja eläkekassa 1.10.1866; 1.3.1869.

¹¹²⁴ VMA, Vaasan kauppiaitten avustus- ja eläkekassa 7.1.1851. Withander Vaasan kauppiasyhdistykseltä vuonna 1842 saaman velkakirjaluoton takaajana toimi kauppaneuvos C. G. Wolf. Velkakirjaluotolle oli annettu vuoden takaisinmaksuaika. Silti kauppiasyhdistys ryhtyi takaisinperintään vasta joulukuussa 1848. Konkurssissa Kauppiasyhdistys vapautti lesken tulevaisuuden maksuvaateesta. VMA, Vaasan kauppiaitten avustus- ja eläkekassa 12.12.1848.

¹¹²⁵ VMA, Vaasan kauppiaitten avustus- ja eläkekassa 30.8.1839 § 3.

¹¹²⁶ VMA, Vaasan kauppiaitten avustus- ja eläkekassa 13.1.1871. §3.

¹¹²⁷ VMA, Vaasan kauppiaitten avustus- ja eläkekassa 12.12.1848; 5.1.1849.

sen kannalle. Olihan yleisesti tiedossa, että kauppiaan leski oli täysin varaton.¹¹²⁸

Esiteollisen aikakauden ihmiset elivät lähiympäristönsä valvonnassa. Se vaikutti käyttäytymiseen ja koko minuuteen.¹¹²⁹ Yksilö tai kotitalous saattoi kuitenkin myös hyödyttää paikallisyhteisöissä nopeasti leviävää informaatiota. Taloudellisesti hädänalaiset pystyivät takaamaan ja vahvistaman oikeutensa apuun vetoamalla paikallisyhteisöissä yleisesti tiedossa olevaan tietoon tilataan. Erityisesti pienen suljetun ryhmän, kauppiaskunnan, avustustoiminta perustui usein siihen tietoon, joka jäsenen taloudellisesta tilanteesta oli saatavilla. 1860-luvun puolivälissä vararikon tehneelle kauppiaille myönnettiin avustusta, koska yhdistyksen johtokunta tiesi tämän sairastelevan ja olevan hädänalaisessa tilanteessa.¹¹³⁰ Samaa perustelua saattoivat käyttää myös avunhakijat, kuten myös velalliset konkurssihakemuksissaan.

Elatuksen maksaminen itsenäiselle porvarismiehelle ei kuitenkaan ollut yhtä selvä asia kuin porvarisleskien ja alaikäisten lasten elättäminen. Toverin auttamisen näkökulmaa vastassa olivat kiristyneet käsitykset oikeudesta nauttia avustusta yhteisistä varoista.

Kauppiain eläke- ja avustuskassan pöytäkirjojen mukaan seitsemän yhdistyksen perustamisvuodesta 1836 vuoteen 1875 Vaasassa vararikon tehneestä 43 kauppiasta sai joko yksittäisen tai pidempiaikaisen avustuksen kassasta. Anojien määrä ei yhdistyksen pöytäkirjojen mukaan ollut tätä juurikaan suurempi. Tietoa ei ole siitä, kuinka suuri osa vararikon tehneistä kauppiaista oli kassan jäsen.¹¹³¹ Kaikkinensa apuun turvautuneiden vararikkoisten kauppiain määrä oli siten vähäinen.

Vaasan kauppiain eläke- ja avustuskassan ainoa pidempiaikainen vararikon tehnyt avustettava oli vuonna 1857 konkurssin tehnyt kauppias Michael Smirnoff. Tällä oli ollut vuonna 1839 vaikeuksia selvitä yhdistykseltä ottamastaan lainasta ja siten säilyttää jäsenyytensä.¹¹³² 1860-luvulta eteenpäin Smirnoffille kuitenkin maksettiin säännöllistä vuosielatusta. Smirnoff oli saanut kauppaperivarinoikeudet vuonna 1835 ja kuulunut kassaan sen perustamisesta alkaen.¹¹³³ Smirnoff hyödynsi kassan luototustoimintaa suhteellisen säännöllisesti ennen ajautumistaan maksuvaikeuksiin.¹¹³⁴ Muutamaa vuotta ennen lopullista konkurssiin ajautumista kassa joutui kieltäytymään luoton myöntämisestä Smirnoffille, koska se katsoi Smirnoffin lainan vakuudeksi tarjoamien kiinteistöjen olleen jo liian raskaasti kiinnitettyjä ja riskialttiita puutteellisten palovakuutusten vuoksi.¹¹³⁵ Vakuutuksen vaatiminen kuvasti virallisempien luottoja tarjoavien toimijoiden lisääntyneitä riskien hallinnan vaatimuksia talouden monimutkaistuesssa.

¹¹²⁸ VMA, Vaasan kauppiaitten avustus- ja eläkekassa 7.1.1869 § 7.

¹¹²⁹ Esim. Vilkuna 2010, 69.

¹¹³⁰ VMA, Vaasan kauppiaitten avustus- ja eläkekassa 14.1.1864.

¹¹³¹ Kassan jäsenluettelot ovat säilyneet vain perustamisvuodelta 1836.

¹¹³² VMA, Vaasan kauppiaitten avustus- ja eläkekassa 30.8.1839 § 6.

¹¹³³ Mäkelä 1985, 456.

¹¹³⁴ VMA, Vaasan kauppiaitten avustus- ja eläkekassa 30.8.1839 § 6; 5.1.1849.

¹¹³⁵ VMA, Vaasan kauppiaitten avustus- ja eläkekassa 7.5.1856.

Smirhoff syytti tulipaloa maksuvaikeuksiensa alkamisesta.¹¹³⁶ Venäjän puolelta muuttaneen kauppiaan 22-vuotta kestänyt ura oli ollut tähän asti menestyksekkäs. 1840-luvun puolitienoilla Smirhoffin kauppapuodissa työskenteli kolme kauppa-apulaista, ja kauppias kuului kaupungin eniten verotettujen joukkoon. Toisin kuin useimmiten aikakaudella, Smirhoffin liiketoiminnan menestys ei tukeutunut laivanvarustukseen.¹¹³⁷

Vaikka konkurssituomiossa todettiin, että Smirhoff ei pystynyt osoittamaan riittävän tarkasti pidetyistä tilikirjoista maksukyvyttömyytensä syytä, velkojien suhtautuminen kauppias Smirhoffiin oli kuitenkin suhteellisen empaattisia. Osa Smirhoffin velkojiksi tiedetyistä henkilöistä ei ensinnäkään halunnut vaatia saamisiaan konkurssissa. Tämän lisäksi enemmistö velkojista (15/23) vapautti Smirhoffin maksamasta tulevaisuudessa hankkimallaan omaisuudella niitä velkoja, joiden maksamiseksi pesän omaisuus ei riittänyt. Tästä huolimatta konkurssi sysäsi Smirhoffin ja tämän monipäisen perheen ahdinkotilaan. Michael Smirhoff kirjoitti avustuskassalle pian konkurssin jälkeen, että

Ottaen huomioon, että olen puilla paljailla ja koska minä ja runsaslukuinen perheeni olemme vailla elämälle välttämättömiä tarpeita, en näe itselläni olevan mitään muuta ulospääsyä hädänalaisen tilanteeni korjaamiseksi kuin anoa pientä avustusta armeli-aalta Kunnioitettavalta Kauppiasyhdistykseltä.¹¹³⁸

Seuraavana vuonna Smirhoff selvensi syytä avun tarpeeseensa. Konkurssi oli viety hovioikeuteen, ja siitä johtuen se oli pitkittynyt, miltä ajalta Smirhoffille ei ollut myönnetty vähäisintäkään elatusta konkurssipesästä.¹¹³⁹ Kauppiasyhdistys päätti myöntää Smirhoffille, tämän vaimolle ja alaikäisillä lapsille vuosittaisen 60 hopearuplan suuruisen avustuksen. Lapsia ei katsottu voitavan laittaa työskentelemään elatuksensa puolesta. Kuudenkymmenen hopearuplan vuosivastus oli kieltämättä melko vähäinen, ja parin vuoden päästä avustuskassa korotti sitä. Kun perheelle myönnettiin tästä edespäin 100 hopearuplaa, riitti sen vuoden 1860 ruistynnyrin keskihinnan mukaan tuomaan kullekin perheen jäsenelle reilun neljän ruistynnyrin suuruisen hyvinvoinnin.¹¹⁴⁰ Smirhoff eli perheineen loppuelämänsä ilmeisen vähävaraisena, korkean iän vuoksi henkimmästä vapautettuna kaupungin tullirajojen ulkopuolella.¹¹⁴¹ Smirhoffin saamaan apuun vaikutti suurelta osin perheen suuri koko ja tämän 52-vuoden ikä. Aikakauden mittapuulla se oli kypsä ikä aloittaa uudelleen.

¹¹³⁶ VMA, Vaasan kauppiaitten avustus- ja eläkekassa 5.1.1859:

¹¹³⁷ Mäkelä 1985, 151–152, 172. Smirhoff kuului Vaasassa toimivien venäläisten kauppiaiden joukkoon. Mäkelän mukaan venäläistaustaisilla kauppiailta ei ollut asiaa kaupungin hallinnollisiin luottamustehtäviin, mutta heidät otettiin ilomielin vastaan kaupungin yhteisiin pääomia vaativiin hankkeisiin, Mäkelä 1985, 68.

¹¹³⁸ VMA, Vaasan kauppiaitten avustus- ja eläkekassa 9.1.1858 (käännös ruotsinkielestä kirjoittajan tekemä).

¹¹³⁹ VMA, Vaasan kauppiaitten avustus- ja eläkekassa 5.1.1859.

¹¹⁴⁰ VMA, Vaasan kauppiaitten avustus- ja eläkekassa 4.1.1860; 8.1.1861; 7.1.1864; Vattula 1983, 436.

¹¹⁴¹ Vaasan läänin henkikirjat, Vaasan henkikirja 1865, aukeama 1945; Vaasan läänin henkikirjat, Vaasan henkikirja 1865, aukeama 1945; henkikirja 1870, aukeama 2332.

6.3 Kiristynvä ilmapiiri vararikkoa kohtaan?

Velallista kohtaan tiukentuva lainsäädäntö

Vuonna 1868 säädetyt konkurssisäännön velallista kohtaan tiukempi näkökulma selittyi Jussi Sallilan mukaan pääosin aikakauden hallinnollisella ohuudella. Lakiin otettiin periaatteessa mallia tässäkin tapauksessa Ruotsista mutta nojautuen lakiluonnokseen, josta Ruotsissa ei koskaan tullut lakia. Luonnos oli velallista kohtaan tiukka. Lakia valmisteli varsinaisten päivätöidensä rinnalla pieni juristien ja virkamiesten ryhmä. Konkurssisäännön lopulta muotoilleet eivät olleet markkinoiden voitoista eläneitä ja niiden riskeistä henkilökohtaisesti maksaneita. Kiristynvä konkurssilaki heijasteli virkamiesten ja muun säätyläisön konservatiivisia ja omistamisen oikeutta korostavia arvoja, ei markkinoille suuntautuvan, suurimman konkurssiriskin alaisena eläneen porvariston arvoja. Lisäksi useampi lainvalmistelijoista oli työskennellyt hovioikeuksissa tuomareina.¹¹⁴² Tämä selitti sitä, miksi konkurssilakiin siirtyi pitkälti jo käytännössä muodostunut käytäntö. Säätyläislainvalmistelijoiden vastapainona konkurssilain uudistuksesta ääntä pitivätkin *Helsingfors Dagbladin* ympärillä toimineet liberaalit talouspiirit. Nämä pääsääntöisesti vastustivat velallista kohtaan kovenutavaa kohtelua. Tämä oli luonnollista: konkurssi oli tähän asti ollut erityisesti kauppaliiketoimien uhka. Jos lainkirjoittajilla oli omakohtaista kokemusta konkurssioikeudenkäyntien tuomitsijoina, liikkeenharjoittajat olivat saattaneet toimia sekä tuomitsijan, velkojan että vararikkoisen roolissa.

Valtiopäivät 1867–1868 käytiin keskellä nälänhätää ja taloudellista kriisikautta. Myös tällä saattoi olla periaatteessa olla vaikutus konkurssilain lopulliseen muotoon, sillä talouskriisien antamat pontteet konkurssilain uudistamiseen olivat varsin tavallisia.¹¹⁴³ Lakiluonnosta oli kuitenkin laadittu jo useiden vuosien ajan, joten suoraan kriisiaika ei vaikuttanut lain suuntaan.¹¹⁴⁴ Kovat ajat saattoivat vaikuttaa lain lopulliseen hyväksymiseen sitä kautta, että suurkauppiaiden hallitsema porvarissääty ei saanut lähetettyä valtiopäiville kaikista kaupungeista normaalia määrää valtiopäivämiehiä talouskriisistä johtuneen rahapulan vuoksi.¹¹⁴⁵ Keskeisempää kuin tämä oli kuitenkin se, että kaupasta ja liike-elämästä eläneiden kerros oli ohut ja vailla tarpeeksi suurta vaikutusvaltaa. Kun Yhdysvalloissa saavutettiin lopulta vuonna 1898 pysyvä ja velallista kohtaan suojeleva konkurssilaki, sen taustalla oli nimenomaan liikemiespiirien voimakas yhdistäytyminen ja päättäjien lobbaaminen.¹¹⁴⁶ Vastaavaa ei Suomessa koettu.

Konkurssilaisissa manifestoitunut kiristynyt suhtautuminen velallisia kohtaan oli kuitenkin vain yksi sivujuonne yleisessä yhteiskunnallisen ilmanpiirin kovenemisessä, mikä näkyi esimerkiksi köyhiin ja köyhyyteen suhtautumisessa.

¹¹⁴² Sallila 2016, 209–210, 216–221, 254.

¹¹⁴³ Balleisen 2001, 5; Murnane 2014, 1.

¹¹⁴⁴ Sallila 2016, 210.

¹¹⁴⁵ Sallila 2016, 212–213, 232–233, 254–255.

¹¹⁴⁶ Hansen 2001.

Köyhyys alettiin käsittää ongelmaksi ja henkilön omaksi syyksi.¹¹⁴⁷ Velkaantumiseen liittyneet tiukentuvat äänenpainot kuuluivat samaan aatteelliseen muutokseen, jonka tunnetuimmaksi ruumiillistumaksi on tutkimuksessa usein nostettu senaattori ja valtiovarainoimituskunnan päällikkö J. V. Snellman. Vielä vuonna 1862 Snellman suuntasi Suomen markan hopeaan sitomista varten otetun suuren ulkomaisen lainan kadoista kärsivien auttamiseksi.¹¹⁴⁸ Muutamaa vuotta myöhemmin mentaliteetti oli toinen: valtion ei kuulunut antaa vastikkeetonta apua. Talolliset olivat tottuneet ruokkimaan itsensä valtion kustannuksella, ja porvarit olivat hävittäneet valtion varoja huonoissa konkurssissa.¹¹⁴⁹ Sama henki ilmeni uudessa konkurssilaissa: maksukyvyttömyyteen ajautuneelle ei tullut antaa helpotusta ilman kaikkien velkojien suostumista. Paikotellen lakia tulkittiin aluksi lisäksi niin ankarasti, että velallinen ja tämän perhe määrättiin luovuttamaan viimeistään paikalletulopäivänä viimeisetkin konkurssipesään sen alkaessa kuuluneet pito- ja petivaatteet velkojen maksamiseksi.

Kiristynyt ilmapiiri ilmeni jo pidemmän aikaa konkurssioikeudenkäynteissä velkavapautusten saamisen vaikeutumisenä ja velallisen omaisuuden ottamista koskevien kiistojen lisääntymisenä. Taloudellisesti kireää aikaa oli kestänyt jo Krimin sodasta alkaen, mikä viimeistään vaikutti ylempien, lakia säätävien yhteiskuntaryhmien ajattelutavan tiukentumiseen.

Ilmapiirin kiristymisessä merkityksellisiä olivat myös 1860-luvulla sattuneet muutamat suuret konkurssit ja epärehellisiä toimia harjoittaneet velalliset, joista alettiin kirjoittaa paheksuen sanomalehdistössä.¹¹⁵⁰ Tämä liittyi osaltaan nopeasti laajalle levinneeseen vekseliluottoon ja siten lisääntyneisiin vararikoihin. Ne synkensivät velkaantumiseen ja velallisiin liitettyjä mielikuvia 1860-luvulta eteenpäin. ”Konkurssien aikakausi” toi konkurssintekijät entistä enemmän esille. Tämä synnytti moralisointia, joka pääsi kuuluville kehittyvässä sanomalehdistössä. Vararikko oli muuttunut kunniakkaiden tekijöiden, siis varsinkin kauppaporvareiden, ilmiöstä kenen tahansa kadunmiehen toimenpiteeksi. Se aiheutti närää aikalaiskirjoittajissa. 1880-luvun taitteessa velkaantumisesta ja konkurssista oli tullut suoranainen ja paheksuttava muoti-ilmiö.

Tehdään welkaa woimia ja viimeisintä mahdollisuutta myöten, tuon wanhan rehellisyyden nojalla, seikkaillaan niin sukkelasti, kuin kunkin ”terävä” ymmärrys myöntää, ja wihdoin, kun viimeinenkin tutkain katkee, ”lyödään hansikkaat pöytään” useinkin uljuudella semmoisella, jota tätä ennen on hawaittu ainoastaan mitä kunniakkaimpien töiden tekijöillä; konkurssin tekemällähän wasta yletäänkin oikein todellisten ”affäri-miesten” arwoon, konkurssi kuuluu muka nykyajan muotiin.¹¹⁵¹

Vaikka kirjoitus kuvasti sen kirjoittajan muuta tapainturmelusta vastaan käyntä tuotantoa¹¹⁵², se kuvasi myös sitä, kuinka konkurssista ja ylitsepääsemät-

¹¹⁴⁷ Esim. Pulma 1994, 52–68.

¹¹⁴⁸ Ks. esim. Kuusterä ja Tarkka 2011, 243.

¹¹⁴⁹ Rein 1928, 472. Ks. myös esim. Kuusterä 1995, 69. On tosin huomattava, että Snellman ei ajatellut, että maksukyvyttömyys oli kaikissa tapauksissa velallisen omaa syytä, Sallila 2016, 230.

¹¹⁵⁰ Sallila 2016, 213–215.

¹¹⁵¹ *Päijänne* 16.10.1879 nro 42.

¹¹⁵² Nimimerkin *Wieno* takana oli nuorena kuollut kirjailija Kaarlo Törmänen, Hirvonen 2000, 816–817, 845.

tömästä velkaantumisesta oli tullut jotakin, mikä ansaitsi huomiota. Konkurssi alettiin yhdistää entistä vahvemmin ylenmääräiseen velkaantumiseen. Toki sille löytyi vahvistus todellisuudesta, sillä konkurssipesät kävivät entistä velkaantuneimmiksi vuosisadan kuluessa. Velkaantuminen taas liittyi moraalisisissa arvioissa kaikenlaiseen tuhlaamiseen ja hienosteluun.¹¹⁵³ Velkaa oli liian helposti saatavissa. Vekseleitä löytyi sekä kauppiaan että puotipuksun taskuista. Kun vararikko oli liittynyt ennen kaikkea porvariston elämänkulkuun, se oli hyväksyttävämpää. Porvaristo, varsinkin kauppiaat, elivät ja toimivat markkinoiden, luonnonolosuhteiden ja kaikenlaisten muiden riskien armoilla. Yritteliäisyys edisti yhteistä hyvää, mutta siihen liittyivät väistämättä monet riskit.¹¹⁵⁴ Esimerkiksi työmiehen velkaantumiseen vekselillä ei liittynyt vastaavaa yhteisen hyödyn näkökulmaa. Velkarahaa käytettiin kuluttamiseen ja hurvitteluun sellaisissa yhteiskuntaryhmissä, joille tällaisen käytös ei kuulunut. Konkurssista oli tullut jotakin, mikä rikkoi säätyjen ja säädynmukaisuuden rajoja.

Suomen taloudellinen takamatka Ruotsiin nähden ilmeni siinä, että velallista kohtaan kiristytvä suhtautuminen alkoi Suomessa muutamia vuosikymmeniä myöhemmin. Ruotsissa vastaava kausi koettiin jo 1810 - ja 1820-luvuilla. Se liittyi samanlaisiin tekijöihin ja kehityskulkuihin: uudenlaisilla luottovälineillä harjoitettuun rahan tekemiseen, lukuisiin suurkauppiaiden vararikkoihin ja pitkittyneeseen talouskriisiin. Julkisuudessa keskusteltiin siitä, kuinka rikastuminen oli tullut helpommaksi, ja se oli johtanut kaikenlaiseen tuhlailevaan ja huikentelevaiseen käyttäytymiseen, mikä johti konkurssiin. Vauraasti ja leveästi elävät, keinottelulla rahaa tehneet velalliset ajoivat velkojat köyhyyteen. Talouskriisi sai siis aikalaiset etsimään syyllisiä. Ensin vaurastuneet ja sittemmin romahtaneet velalliset olivat tähän sopiva kohde. Myös Ruotsissa ankaroituvaa suhtautumista kumuloitui vuonna 1818 säädetyyn konkurssilakiin, jossa luovuttiin *cessio bonorum* -edusta. Kiristyneen suhtautumisen kausi kesti kuitenkin vain muutaman vuosikymmenen ajan. Tämän jälkeen näkemykset velallisen uusia alkuja tukevasta lainsäädännöstä nousivat uudelleen pinnalle. Velallisen aseman ymmärrettiin käyneen turhan altaaksi, ja Ruotsissa otettiin monien muiden maiden tavoin käyttöön velallisen asemaa helpottanut enemmistöakordi.¹¹⁵⁵ Kaikkien velkojien tuli siis suostua enemmistön ehdottamaan velkojen takaisinmaksun helpottamiseen.

Cessio bonorum -edun korvaajaksi kaavailtua enemmistöakordia kannatti Suomessa liikeyhteisö. Sitä ei kuitenkaan lopulta sisällytetty lakiin Suomessa.¹¹⁵⁶ Se saattoi osittain johtua käytännön omaksumisesta lainsäädäntöön. Vaikka velkojille ja näiden enemmistöpäätöksille esimerkiksi pesänhoidollisissa asioissa annettiin suuri valta jo autonomian alkaessa, velkojat saivat päättää itsenäisesti *cessio bonorum* -edun myöntämisestä tai kiistämisestä. Oikeus saattoi tuomita velkojen tahtoa vastaan luovutusetuasiassa aiheen niin vaatiessa, mut-

¹¹⁵³ Ks. myös esim. *Hufvudstadsbladet* 10.10.1879 no 236A; *Ilmarinen* 18.7.1885 no 83. Aikakauden turhamaisuutta, ylellisyyttä ja velkaantumista vastaan käyneestä keskustelusta ks. esim. Heikkinen 1995 [1992], 165–166; Kaarniranta 2001, 117–119.

¹¹⁵⁴ *Helsingfors Dagblad* 27.10.1866; Sallila 2016, 212.

¹¹⁵⁵ Adamson 1996, 151–152.

¹¹⁵⁶ Sallila 2016, 227, 229, 239–252.

ta tämä oli harvinaista. Jokainen velkoja sai siten perinteisesti päättää velallisen takaisinmaksuvastuusta velkansa suhteen. Enemmistöakordi rikkoi tätä vastaan.

Velallisten tulevaisuuden odotukset vuosisadan lopulla

Snellmania nälänhädän haamut jäivät kummittelemaan, mutta konkurssilainsäädännön suhteen äänenpainot hiljenivät vähitellen. Velallisen omaisuuden ottamista koskeviin pyyntöihin löydettiin kohtuullinen ratkaisu 1870-luvulla. Myös enemmistöakordia lainsäädäntöön vaatineet vaikenivat, koska Ruotsissakin alettiin jälleen vuosisadan lopulla tiukentaa sen ehtoja. Jussi Sallilan mukaan tämä saattoi kertoa siitä, että käytännössä velallisen asema ei muodostunut niin ahtaaksi, miltä laissa vaikutti.¹¹⁵⁷ Näin usein olikin. Silti vuosisadan loppupuoliskon vararikkoisten tulevaisuudenodotukset erosivat jossain määrin aikaisemmin konkurssin tehneistä. Tämä ei kuitenkaan johtunut yksin muuttuneesta konkurssilaista.

Vararikkoisten tulevaisuuden näkymät heikentyivät jo ennen lain muutosta 1860-luvulla. Vararikkoisten hankkimia tuloja ei toki ole tutkittu systemaattisesti – aihe ansaitsi itsenäisen tutkimuksensa. Tähän kuitenkin viittasi ensinnäkin esimerkiksi Vaasassa henkirahan maksamisesta muiden syiden – siis köyhyyden, raihnaisuuden tai suureen lapsiluvun – takia vapautettujen entisen vararikkovelallisten lukumäärän kasvu.¹¹⁵⁸ Verrattuna myös vuosisadan alkukauden länsirannikon pikkukaupunkien vararikkoisten varsin tyypilliseen uudelleen työllistymiseen vuosisadan toisen puoliskon tilanne näytti jossain määrin erilaiselta.

Kun Viktor Forselius julkaisi vuonna 1871 ensimmäisen Suomen kaupunkien kauppaa, teollisuutta, käsityötä ja niiden harjoittajia käsittelevän kalenterinsa, konkurssin tehneitä vaasalaisia tai jyvaskyläläisiä elinkeinonharjoittajia ei sen tai myöhempien versioiden sivuilla liiemmälti tavattu. Kun mahdollista poismuuttamista ja kuolemaa ei oteta huomioon, vuosina 1871, 1876, 1883 ja 1887 julkaistuista kauppakalentereista löytyi vajaa viisitoista prosenttia vararikon 1860-luvun alun jälkeen tehneistä 164 vaasalaisesta ja jyvaskyläläisestä velallisesta.¹¹⁵⁹ Kauppakalentereiden lähdearvo on toki rajallinen, koska niiden julkaisuvuosien väliin jäi useita raportoimattomia vuosia.

Huomionarvoista on kuitenkin se, että ainoastaan neljä oli kauppiaita, loput värjäreitä, leipureita, suutareita, räätäleitä ja muita käsityöläisiä. Entiseen elinkeinon palaaminen vaikuttaa siten vaikeutuneen varsinkin kauppiaiden kohdalla vuosisadan edetessä. Kuten aikaisemmin vuosisadalla, myös 1870- ja 1880-luvuilla viralliseen elinkeinotoimeensa kykenivät palaamaan ensisijaisesti eri alojen käsityöläiset. 1880-luvulla vaasalaisissa sanomalehdissä mainostikin kultakelloja vuonna 1867 omaisuutensa velkojille jättänyt kaivertaja, kelloseppä Johan Dahlin.¹¹⁶⁰ Vuonna 1865 raastuvanoikeuden ja myöhemmin hovioikeu-

¹¹⁵⁷ Sallila 2016, 257–262.

¹¹⁵⁸ Ks. esim. Vaasan läänin henkikirjat, Vaasan henkikirja 1875–1875, aukeama 2354–2355.

¹¹⁵⁹ Forselius 1871, Forselius 1876, Forselius 1883, Forselius 1887.

¹¹⁶⁰ *Waasan Lehti* 22.12.1886 no 102. Oli mahdollista, että Dahlin oli ollut välillä ilman käsityöläisioikeuksia, sillä kauppakalenteriin kirjattiin vuonna 1876 tämän saaneen

den tuomionsa saanut värjärimestari Nils Jansson palasi arkeen velkavastuussa neljälle velkavapautuksen kiistäneelle velkojalleen. Konkurssin tekeminen ja siitä mahdollisesti jääneet velat – joiden suuruutta ei käytetyistä lähteistä saa selville – eivät värjäämää kuitenkaan kaataneet. Janssonin värjäämö värjäsi vaasalaisten kankaita vielä 1880-luvun lopulla lesken johdossa.¹¹⁶¹

Heikosti vararikosta selvinneiden määrän kasvu saattoi osittain johtua työntarjonnan yleisestä heikentymisestä 1860-luvun talous- ja nälkäkriisin aikana, ei välttämättä statuksesta vararikontekijänä. Toisaalta vararikkoisia oli jo alun perinkin aikaisempaa enemmän. Lisäksi muiden syiden takia veronmaksusta vapautettujen vaasalaisten joukko lisääntyi kokonaisuutena. Vaasassa vuosina 1865 ja 1870 vapautettuja oli noin viisi prosenttia kaupunkilaisista, vuonna 1875 jo lähemmäs viisitoista prosenttia.¹¹⁶² Tämä kuvasti elannon löytämisen hankaluuden lisääntymistä kaupungissa yleensäkin. Esimerkiksi pienessä ja jatkuvasti kasvavassa sisämaan kaupungissa Jyväskylässä vastaavaa ei kuitenkaan 1860- ja 1870-luvuilla ollut näkyvissä. Muiden syiden takia vapautettujen määrä pysyi vuodesta 1865 vuoteen 1875 vähän yli kymmenessä.¹¹⁶³

Kyse oli kuitenkin myös siitä, että vuosisadan lopulla kaupunkeihin virtasi entistä enemmän väkeä, jota hyödyntää erilaisissa toimissa ja tehtävissä. Samaan aikaan elinkeinot vapautuivat ja viralliset luottomarkkinat syntyivät pankkilaitoksen johdolla. Markkinoille tuli runsaasti uusia yrittelijöitä. Tämä saattoi toisaalta helpottaa, toisaalta vaikeuttaa itsenäiseen elinkeinonharjoittamiseen paluuta toivovan tietä. Luottoa oli paremmin saatavissa. Toisaalta myös luotto- ja liikesuhteisiin oli tarjolla entistä useampia, joiden toimintakykyä ei rasittanut aikaisemmin tehty vararikko. Maksukyvyttömyyteen jo kertaalleen ajautunutta ei siis välttämättä tarvittu yhtä paljon kuin vuosisadan alkupuoliskolla.

Säätyrajat alkoivat murtua, kun koululaitos mahdollisti parempiin yhteiskunnallisiin asemiin nousemisen. Virkamieseliitti ei enää muodostunut kaupaporvaristosta, vaan uudesta sivistyneistöstä. Porvaristo menetti hallitsevan asemansa vuonna 1873 annetun kaupunkija koskevan kunnallishallinnon uudistuksen myötä. Siten sen mahdollisuudet nimittää virkoihin ja toimiin vararikkoisia tai muita säätyveljiään, heikkenivät. Erilaisista porvariston pääelinkeinonsa ohella hoitamista oikeuden ja kunnan hallinnollisista toimista tuli erillinen koulutetun väen urapolku ja ammattiala.

Vuosisadan loppupuoliskon konkurssivelallisten etu oli kuitenkin se, että sama lisääntynyt taloudellinen dynaamisuus, joka alun perin synnytti yhä enemmän maksukyvyttömyyttä, loi myös lukuisan joukon uusia ammatteja ja elinkeinoja. Näistä löytyi työtä – ei välttämättä samaa kuin aikaisemmin – mutta työtä kuitenkin, myös entisille epäonnille. John David Vandermeulen toteaa, että 1800-luvun lopun Yhdysvalloissa vararikkoisten yhteiskuntaan pa-

---

kellosepänoikeutensa vuonna 1873. Mitään viitteitä esimerkiksi kirkonkirjoista ei löydy, että Vaasassa olisi asunut kaksi Johan Dahlin -nimistä kelloseppää, Forselius 1876, 93.

¹¹⁶¹ VMA, VRO 9.9.1863 § 201; 29.5.1865 (ei §); Forselius 1887, 121.

¹¹⁶² Vaasan läänin henkikirjat, Vaasan henkikirja 1865; 1870; 1875.

¹¹⁶³ Vaasan läänin henkikirjat, Jyväskylän henkikirja 1865; 1875.

luu ei ollut valtion tai lainsäätäjien, vaan ennen kaikkea uusien toimi- ja teollisuudenalojen luomien uudenlaisten työmahdollisuuksien ansiota.¹¹⁶⁴ Monipuolistuva yhteiskunta loi myös Suomessa joukon uusia aloja ja ammatteja. Lukuisat vararikkoiset siirtyivätkin palkkatöihin, yksi rautateiden palvelukseen¹¹⁶⁵, toinen työnjohtajaksi ruukkiin, kolmas kirjanpitäjäksi¹¹⁶⁶, neljäs lähetyssaarnaajaksi¹¹⁶⁷.

Vararikkoiset liikkeessä

Yhtä aikaa sekä ahtaammaksi käyneestä velallisten asemasta että kehittyvän yhteiskunnan ja talouden luomista uudenlaisista tienestien mahdollisuuksista vuosisadan loppupuoliskolla kertoi myös konkurssintekijöiden muuttaminen kaupungin rajojen ulkopuolelle ja uusille paikkakunnille. Aikaisemmassa tutkimuksessa on korostettu sitä, että paikkakunnalta pois muuttaminen saattoi kertoa vararikon taloudellisten ja sosiaalisten seurauksien ankaruutta, jolloin paikkakunnan jättäminen näyttäytyi velallisen ainoana mahdollisuutena elantoon ja sosiaalisesti antoisaan elämään.¹¹⁶⁸ Toisaalta valoisammasta katsantokannasta katsottuna pois muuttaminen on nähty hyödynnettävissä olevaksi strategiaksi ja mahdollisuudeksi etsiä uutta alkua muualta.¹¹⁶⁹ Köyhimmillä ja sosiaalisessa asemassa heikoimmilla olevilla ei välttämättä ollut mahdollisuutta muuttaa. Molemmissa tapauksissa poismuuttamisen työntävinä tekijöinä saattoi tietenkin olla negatiivisia vararikon seurauksia.

Vararikkoisen liikkumisen kielto kumoutui viimeistään konkurssituomion julkilukemisen jälkeen. Ellei velallista tuomittu vankeuteen, tämä oli vapaa asumaan siellä, mistä kodin ja toimeentulon itselleen löysi. Käytännössä vararikko tarkoitti lähes aina velalliselle ja tämän perheelle liikkeelle lähtöä sen omaisuuden kanssa, mitä vararikosta oli perheelle säästynyt. Jos velallinen omisti kotitalonsa, meni se aina velkojen maksuun. Kotitaloon asumaan jääminen edes konkurssin ajaksi ei sekään ollut itsestään selvää. Kuuluihan talo nyt konkurssipesän velkojille, ei velalliselle. Velkojilla oli 1800-luvun konkurssi oikeudenkäynneissä suuri valta. Jos velallinen anoi oikeudelta lupaa saada asua talossaan konkurssinsa ajan, oikeus totesi asiasta päättämisen kuuluvan velkojille.¹¹⁷⁰

Vuosisadan ensimmäisen puoliskon rippikirjat kuvaavatkin hyvin vararikon vaikutusta perheiden asuinpaikkaan. Suurin osa vararikoista sattui porvaristolle, joka asui pääsääntöisesti omistamassaan kaupunkitalossa. Vararikon jälkeen velallinen perheineen löytyi puolestaan useimmiten vuokralaisia luettelevasta rippikirjan osasta.¹¹⁷¹ Myös 1870- ja 1880-lukujen Jyväskylässä vararikon

¹¹⁶⁴ Vandermeulen 2007, 11. Ks. myös Balleisen 2001, erit. 183–219.

¹¹⁶⁵ Sariola 1940, 68.

¹¹⁶⁶ Esim. Vasabladet 29.01.1881 no 8; Vaasan seurakunta, rippikirja 1857–1864, aukeama 43.

¹¹⁶⁷ Esim konkurssin tehneen Matts Harmanin urasta konkurssin jälkeen ks. Tommila 1972, 372.

¹¹⁶⁸ Ks. esim. Karonen, 2009a.

¹¹⁶⁹ Esim. Balleisen 2001, 170–172; Vandermeulen 2007, esim. 584–591.

¹¹⁷⁰ VMA, VRO 1.10.1866 § 1; 30.12.1867 (ei §). Myös esim. VMA, VRO 20.12.1869 (ei §).

¹¹⁷¹ Vaasan seurakunta, rippikirjat 1802–1863.

tehneiden konkurssin jälkeinen muuttaminen piirsi kaupungin kartalle varsinaisen kudelman. Asuinpaikka saattoi vaihtua useamman kerran, kunnes perheelle löytyi uuteen tulotasoon nähden sopivat vuokrahuoneet. Kaupungin ulkopuolelle aluksi joutuminen ei kuitenkaan tarkoittanut välttämättä sinne jäämistä. Osa palasi takaisin kaupunkiin elämän ja tulojen tasaannuttua.¹¹⁷² Oli kuitenkin melko harvinaista, että konkurssintekijä pystyi palaamaan kaupunkitalon ja tontin omistajien luokkaan ainakaan vararikkoo välittömästi seuraavien vuosien aikana. Usein myös vuokralla asuneet vararikkoiset muuttivat vararikon jälkeen uusiin vuokrahuoneisiin. Tätä selittivät joko rästiin jääneet vuokrat tai tarve sopeuttaa vuokramenoja ainakin hetkellisesti romahtaneisiin tuloihin.

Tarve sopeuttaa asumiskuluja näkyikin kaupungin rajojen ulkopuolelle muuttamisena. Siellä maan hinta ja vuokrat olivat halvempia. Kaupungin rajojen ulkopuolelle tuskin jouduttiin siksi, että vararikkoista kohdannut sosiaalinen paheksunta olisi tehnyt mahdottomaksi löytää kaupungin alueelta kortteeria. Syy oli paitsi taloudellinen, myös demografinen. Kiihtyvä kaupunkiväestön kasvu levitti asustusta kaupunkien rajojen ulkopuolelle. Ongelma oli ilmeinen varsinkin pienen ruutukaava-alueen Jyväskylässä.¹¹⁷³ 1870-luvulla ja 1880-luvun alussa vararikon tehneistä jyväskyläläisistä perheistä valtaosa asuikin ainakin jonkin aikaa kaupungin ulkopuolella.¹¹⁷⁴ Konkurssi kaupungin rajojen ulkopuolelle vievänä voimana liittyi siten vasta vuosisadan loppupuolen kiihtyvän kaupungistumisen kauteen. Vuosisadan ensimmäisen puoliskon Vaasassa ilmiötä ei vielä näkynyt. Kaupungin alueelta löytyi pääsääntöisesti vuokrahuoneita myös vararikkoisille perheille. Kaupungin tullirajan ulkopuolelle asuntojen pystyttäminen oli myös periaatteessa kiellettyä. 1820-luvun lopulla konkurssin tehnyt solkiseppä tavattiin tosin asumasta kaupungin itäisen, jo maastosta hävinneen tullirajan ulkopuolella. Solkiseppä oli kuitenkin anonut lupaa tehdä asuintalonsa rajan ulkopuolelle jo ennen konkurssia.¹¹⁷⁵

Kaupungin ulkopuolella asuminen ei kuitenkaan todistanut kotitalouden köyhyydestä. Nikolainkaupungin reunamilla, Palosaaren satama-alueella, asui 1860-luvun puolivälissä vajaa viisisataa pääasiallisesti satamasta ja läheisestä puuvillatehtaasta elantonsa saanutta.¹¹⁷⁶ Osalla asukkaista saattoi olla toinen asunto myös kaupungissa, jota käytettiin vuokratulojen hankkimiseen.¹¹⁷⁷ Vuonna 1882 asui kaupungin ulkopuolella neljätoista vuotta aikaisemmin konkurssin tehnyt kauppias Josef Korsberg. Ilman tuloja tämä ei siellä aikaansa viettänyt, vaan suostuntaverotuksessa kauppiasta verotettiin kuudensadan markan tuloista.¹¹⁷⁸

¹¹⁷² JMA, Laukaan henkikirjoittaja, Jyväskylän kaupungin henkikirjat 1874–1884; pää- ja rippikirjat 1838–1886.

¹¹⁷³ Tommila 1972, 147, 182, 313.

¹¹⁷⁴ Jyväskylän kaupunkiseurakunta, Seurakunnasta muuttaneiden luettelot 1870–1886; pää- ja rippikirjat 1838–1890; Vaasan läänin henkikirjat, Jyväskylän henkikirjat 1870–1885; Turunen 2012, 88–91.

¹¹⁷⁵ Mäkelä 1985, 89–92.

¹¹⁷⁶ *Vasabladet* 5.8.1865 no 31; Kallenautio 2006, 135, 148–149.

¹¹⁷⁷ Esim. Vaasan läänin henkikirjat, Vaasan henkikirja 1870, aukeamat 2221; 2233.

¹¹⁷⁸ *Wasa Tidning* 1.10.1882 no 87.

Vaikka kaupungistuminen lopulta aiheutti ahtautta kaupungeissa, uuden kortteerin löytäminen ei ollut vaikeaa kaikille vararikkaisille, eikä varsinkaan heille, joiden sosiaalista asemaa ei ollut romahduttanut konkurssituomio. Viisi kuukautta konkurssioikeudenkäynnin päätyemisestä kulta- ja hopeaseppä Erik Ekblad oli jo velkaantunut suurporvari Nils Petter Åbergille kymmenellä hopearuplalla niistä huoneista, joihin Ekblad perheineen muutti asumaan vararikon jälkeen.¹¹⁷⁹ Uuden majapaikan löytämistä kuvasti myös vaasalaisen kauppiaan vuonna 1879 esittämä pyyntö saada ottaa pesästä huonekaluja yhden huoneen tarpeisiin. Niin surkea ei konkurssin tehneen kauppiaan tila kuitenkaan ollut, ettei perheen naispuolinen palvelija olisi seurannut perheen mukana 45 000 markan arvoisesta talosta Hovioikeuden promenadilta yhden huoneen vuokra-asuntoon.¹¹⁸⁰ Toki sosiaalinen ja elämäntavallinen lasku oli tässä tapauksessa huomattava.

Jos vararikkoisten muuttaminen kaupungin sisällä tai hieman rajojen ulkopuolelle pysyi tyypillisenä ja osin samankaltaisena koko tutkimusajan, muuttaminen kauemmas uusille paikkakunnille vilkastui vasta lähempänä vuosisadan loppua. Se saattoi osoittaa vararikkoisten lisääntyneitä vaikeuksia löytää uudelleen elatusta ja sosiaalista asemaa paikallisyhteisöissä.

Koska muuttaneiden luetteloja ei Vaasasta ole säilynyt, tiedot perustuvat rippi- ja henkikirjoihin sekä sanomalehdistöön. Ennen vuotta 1869 konkurssin tehneistä kymmenen kuoli melko pian vararikon jälkeen. Pois muutti varmuudella viisitoista velallista konkurssia seuraavien vuosien aikana. Loput 48 vararikkoista jäivät edelleen asumaan Vaasaan.¹¹⁸¹ Se tarkoitti, että noin joka neljäs vararikon tehneistä muutti kaupungista pois jossain vaiheessa. Jyväskylässä taas muutti noin kolmasosa vararikon tehneistä ja sen jälkeen elossa olleista konkurssintekijöistä aikajaksolla, joka ulottuu kaupungin perustamisesta vuoteen 1889 asti. Poismuuttaminen huippukausi ajoittui kaupungissa sattuneen vararikkosuman jälkeen vuosina 1878–1883. Tällöin kaikista kaupungista lähteneistä yhdeksästä kauppiasta kuusi oli tehnyt konkurssin.¹¹⁸² Poismuuttaminen saattoi tarjota uudenlaisen alun ja elannon. Esimerkiksi Jyväskylässä vararikon tehnyt värjärinkisälli muutti Kangasniemelle ja kuvasi kirjeessään entisen asuinpaikkakuntansa kaupunginviskaalille, kuinka laittoi juuri pystyyn kaupapapuoita värjäritoimen rinnalle.¹¹⁸³ Antti Turdiainen luopui ravintolayrittäjyydestään pari vuotta konkurssituomiionsa jälkeen kenties maistraatin estettyä ruokaryöpyjen tarjoilemisen ja tämän lisäksi paloviinan myymisestä saaman sakkotuomion vuoksi. Utta elantoa entinen kauppias löysi kuitenkin Tamperelta rautateiden palveluksessa.¹¹⁸⁴

Konkurssin tekeminen saattoi siten johtaa muutoin varsin vakiintuneen ja paikallaan pysyneen kansanosan liikkeelle lähtöön ja toimeentuloa etsimään.

¹¹⁷⁹ VMA, VRO, Perukirjat, Erik Ekbladin omaisuusluettelo 7.2.1855.

¹¹⁸⁰ VMA, VRO, Konkurssiasiakirjat, Jernströmin akti, Sven August Jernström raastuvanoikeudelle 9.6.1879.

¹¹⁸¹ *Elinaikana tehdyt konkurssit Vaasassa 1820–1870*.

¹¹⁸² Jyväskylän kaupunkiseurakunta, Annettujen muuttokirjojen toisteet 1870–1886.

¹¹⁸³ JMA, JRO, Konkurssiasiain asiakirjavihkot 1895–1896, Markkasen akti, Wilhelm Markkanen Nikolai Gejttilille 18.7.1899.

¹¹⁸⁴ *Keski-Suomi* 26.2.1881 no 16; Sariola 1940, 95; Turunen 2012, 110–111.

Normaalitilanteessa varsinkin porvarinoikeuden saaneen elämä vakiintui melko nopeasti yhdelle paikkakunnalle. Porvarielinkeinon harjoittamisen alkamisen jälkeen pois muuttaminen ei ollut kovin tavallista. Ehdotonta tämä ei tietenkään ollut. Myös uudet kaupungit, kuten Jyväskylä, vetivät puoleensa jo jossakin muussa kaupungissa porvarinoikeuden saaneita yrittäjiä.¹¹⁸⁵ Pääsääntöisesti seurakuntien muuttajien luetteloissa risteilivät kuitenkin vielä paikkaansa etsivät ja edes takaisin muuttaneet palkolliset, kauppa-apulaiset, kirjurit ja kisällit. Vakiintuneiden, liikettä harjoittaneiden itsenäisten kauppiaiden ja käsityöläisten muuttaminen ei ollut yhtä tavallista. Esimerkiksi Jyväskylän kaupunkiseurakunnasta muuttaneiden kirjan vuosina 1864–1868 ottaneista porvareita oli vain yhdeksän prosenttia. Vain reilu prosentti näistä oli kauppiaita, ja nämäkin olivat Jyväskylässä vain hetken aikaa poikenneita, vielä paikkaansa etsiviä ihmisiä.¹¹⁸⁶

Silti suurin osa vararikkoisista niin vuosisadan alku- kuin jälkipuoliskolla jäi kuitenkin kotipaikkakunnalle. Valtaosa autonomian alun vaasalaisista vararikkoisista eli ja kuoli kaupungissa. Vaikka Vaasasta poismuuttaneiden prosentuaalinen osuus oli vain hieman Jyväskylää pienempi, oli muuttamisessa haavoittavissa kuitenkin selvä muutos. Vaasassakin valtaosa tapauksista ajoittui 1850-luvun puolivälistä eteenpäin. Tätä edeltävällä ajalla varmuudella vain neljä vararikkoista jätti kaupungin.

Paikkakunnalle jäämistä edesauttoivat hyödynnettävissä olevat ystävyys- ja sukulaisuussuhteet. Esimerkiksi kirjapainoyrittäjä Edward Renqvist työllistyi ensin ystävänsä Paavo Tikkasen omistaman kirjapainon hoitajaksi ja myöhemmin jälleen kirjakauppiaksi.¹¹⁸⁷ Luonnollisesti myös se, että velallinen pääsi takaisin liike- tai elinkeinotoimintaan edisti kotipaikkakunnalle jäämistä. Elannon hankkimisen vaikeuksista kaupungissa vuosisadan alkupuoliskolla kertoivat puolestaan tapaukset, joissa konkurssintekijä merkittiin rippikirjassa vieraillevan toisella paikkakunnalla.

Vuonna 1839 konkurssituomion saanut 42-vuotias ruokakauppias Carl Jacob Krook oli yksi poismuuttaneista vaasalaisista konkurssivelallisista. Krook joutui pakotetuksi konkurssiin oikeuden määräämänä. Oikeuden mukaan pakkohuutokaupattavaksi jo joutuneen Krookin kaupunkikiinteistön myymisestä saadut rahat tuli jakaa kaikkien velkojien, ei vain pakkohuutokauppaa vaatineen velkojan, hyväksi. Kovin lämmintä suhtautumista ruokakauppias ei voinut odottaa velkojilta. Kuudesta velkojasta vain yksi myönsikin velalliselle luovutusedun. Konkurssin jälkeen Krook muutti vuokrahuoneistoon. Entinen ruokakauppias vieraili Isossakyrössä, jonne hän muutti lopullisesti vuonna 1848. Krookilla oli paikkakunnalle jo vanhastaan siteitä.¹¹⁸⁸

Toisaalta paikkakunnalle jäämistä edesauttoi paikkakunnalle juurtunut asema. Vaasasta pois muuttaminen oli hieman tavallisempaa niille, joiden su-

¹¹⁸⁵ Ks. esim. Tommila 1972, 33–36.

¹¹⁸⁶ Jyväskylän kaupunkiseurakunta, luettelo ulosannetuista muuttokirjoista 1864–1868

¹¹⁸⁷ *Ilmarinen* 2.9.1854 no 31; *Morgonbladet* 11.9.1854 no 70; *Ilmarinen* 22.7.1854 no 25; *Kalennautio* 2006, 45; *Vesikansa* 2007.

¹¹⁸⁸ Vaasan seurakunta, rippikirja 1834–1840, aukeama 347; rippikirja 1841–1849, aukeama 272.

kujuuret eivät olleet Vaasassa, vaikka poismuuttaneiden joukossa oli myös syntyperäisiä vaasalaisia. Jos velallinen ei saanut elintasoaan uudelleen nousuun ja jossain oli sukulaisten tukea tarjolla, muuttaminen oli hyvin todennäköistä. Kauppaneuvosten pojille, Herman Gustaf Höckert nuoremmalle ja Franz Julius Kyntzellille, kävi näin.

Kauppaneuvos Herman Höckertin poika jätti kauppahuoneen omaisuuden velkojille 1835 vain pari vuotta kauppaneuvos-isän kuoleman jälkeen. Vaikka Höckert nuorempi sai neuvoteltua akordin, vaikeudet jatkuivat.¹¹⁸⁹ Nousu entisenlaiseen vaurauteen ja sosiaaliseen asemaan ei enää onnistunut. Höckertien asema Vaasan liike-elämässä oli kadonnut. Pojista ainakin kaksi oli suuntautunut virkamiesuralle, yksi muuttanut kauppiaksi Ouluun, ja nyt isän kauppahuone oli tuhkana.¹¹⁹⁰ Höckert nuorempi erotettiin maksamattoman luoton takia Vaasan kauppiaiden avustus- ja eläkekassasta¹¹⁹¹, ja pian hän päätti luopua porvarinoikeuksistaan. Aseman pudotus oli liikaa. Tunteimatta sisarusten keskinäisten suhteiden laatua Höckert nuoremmalla oli periaatteessa kaksi potentiaalista muuttosuuntaa: Oulu ja Pietarsaari. Isoveli oli onnistunut luomaan Ouluun merkittävän kauppahuoneen, ja Pietarsaareissa asui muita sukulaisia. Herman Höckert valitsi jälkimmäisen vaihtoehdon ja muutti perheineen Pietarsaareen, josta löytyi vielä mahtisukulaisten, Malmien, tukea.¹¹⁹²

Kauppias ja tehtailija Frans Julius Kyntzell puolestaan muutti Vaasaan Kokkolasta vuonna 1844 laajentamaan kauppaneuvos-isä Anders Kyntzellin tupakkateollisuutta.¹¹⁹³ Merionnettomuuksissa hukattu pääoma ja Krimin sodan aikainen kauppasaarto yhdessä Vaasan tulipalossa tuhoutuneen tupakka-tehtaan kanssa olivat aiheuttaneet yli 14 000 hopearuplan menetykset ja veivät pohjan solidilta liiketoiminnalta. Vuonna 1857 päätökseen tulleen konkurssi-aikeudenkäynnin viimeisessä kirjauksessa todettiin, että Kyntzellin piti maksaa Suomen Pankille, isänsä kuolinpesän konkurssipesälle ja seitsemälle muulle velkojalle tarpeen vaatiessa loppuelämänsä ajan.¹¹⁹⁴ Konkurssi ja korkealta romahtaminen olivat niin iso kolahdus Kyntzellille, että hän anoi oikeudelta lupaa lähteä maasta lain sallimassa kuuden viikon ajassa. Loppuun asti Kyntzell ei

¹¹⁸⁹ VMA, VRO, Haaste- ja vetoasioiden diaari 16.3.1837; VMA, VRO, 16.3.1837 § 44; 20.3.1837 § 46; 31.3.1837 § 57.

¹¹⁹⁰ Boström 1924, 66; Hoffman 2009a.

¹¹⁹¹ VMA, Vaasan kauppiaitten avustus- ja eläkekassa 30.8.1839 § 2.

¹¹⁹² Herman Gustaf Höckert Junior oli naimisissa Pietarsaaren suurmiehen Pehr Malmin tyttären Elisabeth Carolinan kanssa. Kauppaneuvos Pehr Malmin poika Petter Malm oli puolestaan naimisissa kauppaneuvos Höckertin tyttären Ulrikan Charlottan kanssa. Pietarsaarelaisilla sukulaisilla löytyi omakohtaista ymmärrystä taloudellisiin vaikeuksiin joutumisesta, sillä Malmien kauppahuone oli konkurssikypsä Pehr Malm vanhemman kuoltua vuonna 1827. Petter Malm nuorempi joutuikin aloittamaan tyhjästä, mutta nosti silti Malmien kauppahuoneen aikakauden vauraimpien joukkoon, HISKI: Pietarsaaren seurakunta, kastetut 1723-1919; Vaasan seurakunta, rippikirja 1822-1830, aukeama 22; Nikula 1948; Hoffman 2009a; Hoffman 2009b; Ojala 1999a. Pietarsaaren Malmeista, aikakauden muista kauppahuoneista, kauppahuoneiden sitoutumisesta toisiinsa naimasuhtein ja siihen liittyvästä taloudellisesta riskistä ks. Ojala 1999b, 293, 288-300. Verkostoista selviytymisen tukena ks. Hasselberg 1998, 109-111; Saaritsa 2008.

¹¹⁹³ Kokkolan seurakunta, Rippikirja 1820-1830, aukeama 3; Vaasan seurakunta rippikirja 1850-1856, aukeama 83; Mäkelä 1985, 230.

¹¹⁹⁴ VMA, VRO, 15.12.1856 § 176.

kuitenkaan uhkaustaan toteuttanut, vaan hän muutti Vaasasta vasta vuonna 1860.¹¹⁹⁵

Höckertin ja Kyntzellin kaltaiset kauppaneuvosten pojat olivat tietenkin valtaosaan vararikkoisista erityisessä asemassa, koska näillä oli sukulaisverkostoja, joihin turvautua henkilökohtaisen taloudellisen kriisin tuhotessa varallisuuden ja elinkeinon. Kaikille uuden alun etsintä muulta ei ollut mahdollista. Sekä paikkakunnalle jääneissä että sieltä lähteneiden joukossa oli sekä hyvin konkurssista selvinneitä että melko täydellisesti yhteiskunnan rattailta pudonneita. Lisäksi yksikään vararikontekijöistä ei muuttanut pois paikkakunnalta heti konkurssituomion saatuaan. Vararikkoisten ensisijainen strategia olikin yrittää ensin uudelleen kotipaikkakunnalla.

Osittain poismuuttamisen yleistymisen vuosisadan lopulla selittyi todennäköisesti muuttoreajoitusten poistumisella 1850-luvulta lähtien. Tähän asti vastaanottavalla paikkakunnalla piti olla toimeentulon lähde tai elatuksesta vastaavat sukulaiset.¹¹⁹⁶ Entinen kaupunkiporvarikaan ei voinut muuttaa ilman tietoa toimeentulosta. Siten vuosisadan alkupuoliskon konkurssivelallisten muuttamisen mahdollisuudet olivat kaikkiaan heikommat kuin vuosisadan loppupuoliskon vararikkoisten. Tätä näkökulmaa vasten jyvaskyläisten vararikkoisten muuttamisen innokkuus 1880-luvun taitteessa selittyy ainakin osittain lain myötä avautuneella muuttomahdollisuudella.

Muuttopäätöksen takana vaikuttaneiden motiivien syyt olivat todennäköisesti ennen kaikkea taloudellisia. Näin voidaan sanoa, vaikka sosiaaliin ei tässä tutkimuksessa ole keskitytty.¹¹⁹⁷ Oli kuitenkin selvää, että myös entisenkaltaisen taloudellisen ja sosiaalisen aseman saavuttaminen konkurssin jälkeen oli vaikeaa ja usein mahdotonta. Se ei voinut olla vaikuttamatta velallisten tekemiin päätöksiin. Sosiaalisen aseman romahdus vauhditti esimerkiksi huolimattomuudesta velkojia kohtaan vuonna 1879 tuomitun kauppapervari Tuomas Häggmanin poismuuttoa Jyväskylältä. Pois muuttaminen oli kenties ainoa keino löytää elanto perheelle. Häggmanin ylioppilaaksi asti kouluttama poika löysikin töitä asioitsijana ja kirjurina Alavudella, jonne myös isä ja muu perhe muuttivat.¹¹⁹⁸ Viimeinen kimmoke poismuuttoon lähes seitsemänkymmentävuotiaalle entiselle kauppiaille oli kenties se, että Häggmanin nöyrää pyyntöä tulla huomioon otetuksi uutta *Wiina-Keittiö Osakeyhtiön* viinanmittauksen todistajan toimea täytettäessä ei noteerattu.¹¹⁹⁹ Oikein ja väärin toimimisen ero ja sen merkitys velallisen tulevaisuuden kannalta kävi selväksi.

¹¹⁹⁵ Vuonna 1885 sanomalehdissä kirjoitettiin, kuinka viisi kolmatta vuotta Englannissa laivameklarina asunut Kyntzell hukkuu käydessään kalaretkellä ollessaan sukulaisvierailulla Kokkolassa, esim. *Finlands Allmänna Tidning* 11.08.1885 no 183.

¹¹⁹⁶ Pulma 1994, 61–62; Van Aerschot 1996, 49

¹¹⁹⁷ Ks. Turunen 2017.

¹¹⁹⁸ Elim Adhemar Häggman kirjoittautui yliopistoon 1876, mutta ei suorittanut tutkintoa. Tämä saattoi hyvinkin johtua vanhempien konkurssista ja siitä seuranneesta syvästä taloudellisesta ahdingosta, *Ylioppilasmatrikkeli 1856–1899: Häggman, Elim Adhemar*.

¹¹⁹⁹ JMA, Jyväskylän maistraatti, ilmoitusasiain pöytäkirjat 7.3.1881 § 36.

Yrittämisen matalat esteet

Velallisten aseman määrittelyssä ja sen muutosten arvioimisessa on kuitenkin useita erilaisia näkökulmia. Niin huonosti kuin hyvin selvinneitä velallisia tavattiin aina. Monilta osin taloudellisen epäonnen seuraukset olivat siten jossain määrin ajasta riippumattomia: aina konkurssista selviytyivät parhaiten ne, joiden turvana olivat esimerkiksi asianmukainen käytös ja sukulaisten tai tuttavien tuki. Konkurssilaki loi tietyt puitteet ja lähtökohdat selviytymiselle, mutta ajallista muutosta merkityksellisempi selittäjä saattoi usein löytyä yksilöiden välisistä suhteista sekä yhteiskunnallisista ja taloudellisista tekijöistä.

Koko vuosisadan ajan vararikkoisten toimeentuloa suojelivat myös kohtuullisen matalat henkilö- ja yritysverotukset – vaikka toki aikalaiset valittivat niiden maksamisen raskaudesta.¹²⁰⁰ Myöskään sosiaalipoliittisia tulonsiirtoja ei juurikaan ollut.¹²⁰¹ Ne eivät siis rasittaneet elannon irrottamista elinkeinosta. Konkurssiin tehneen toipumiseen vaikutti lisäksi ala, johon tämä oli harjaantunut. Pienyrittäjyys oli yhtä aikaa sekä riskialttiutta lisäävä tekijä että uusia alkuja mahdollistava. Pienporvaristoa Euroopassa käsitelleiden Crossick ja Hauptin mukaan aikakauden puodinpitäjien ja käsityöläisten liiketoiminnan aloittamisen kustannukset olivat hyvin alhaiset. Olikin useimmiten niin, että liiketoiminta ei tehnyt pienyrittäjistä köyhiä, vaan köyhyys ajoi pienyrittäjät yrittämään. Pienet yritykset syntyivät tarpeesta elättää perhe. Pienyritystoiminnan epävarmuuden lähde oli siten jo alun perinkin markkinoille tulon helppous. Koska liiketoiminta kuitenkin vaati pääomia ja kassavirtaa, seurauksena oli usein pääomaköyhä ja kumuloituvien velkojen kanssa taiteileva ja lopulta vararikkoon päätyneet pienyrittäjä.¹²⁰² Sama oli havaittavissa aikakauden suomalaisissa kaupungeissa.

E erityisen hyvin elinkeinon paluu onnistui keskimäärin käsityöläisiltä, koska käsityöammatin jatkaminen ei yleensä vaatinut kovin suuria pääomia varsinkaan silloin, jos velkojat olivat armollisesti jättäneet ulosmittaamatta velallisen elinkeinossaan tarvitsemat työvälineet. Toki käsityöläisten välillä oli tässä suhteessa eroja. Eri ammateissa tarvittavien välineiden ja tarvikkeiden hinnat vaihtelivat.¹²⁰³ Siksi käsityöläisen paluu ammattiin saattoi olla riippuvaista tämän edustamasta kädentaidosta. Käsityöläisten paluuta markkinoille edisti kuitenkin myös käsityötuotteiden kysyntä ennen teollisen yhteiskunnan syntyä. Vaikka suurin osa kaupunkien ja maaseudun kotitalouksien tarvitsemista tarvikkeista tuotettiin vielä 1800-luvun alkupuoliskolla kotitarvetuotantona, kaikkea ei voitu tai yhä enenevässä määrin haluttu valmistaa itse.¹²⁰⁴

Myöskään puodinpitäjäksi palaamisen kustannukset eivät välttämättä olleet suuret. Vekseleillä velkaantunut 33-vuotias kauppias Fritiof Nevander jätti omaisuutensa velkojille helmikuussa 1866. Yli 50 000 markan varat näyttivät konkurssin alkaessa riittävän noin 88 prosenttiin pesän velkoja. Käytännössä tilanne oli tätä ahtaampi, sillä suuri osa velallisen omaisuudesta koostui saatavista. Velallisen muissa konkurssissa kärsimät yli 14 000 markan menetykset

¹²⁰⁰ Alanen 1957, 336.

¹²⁰¹ Esim. Virrankoski 1975, 109, 179; Wikström 1991, 243–244; Huuhka 1999.

¹²⁰² Crossick ja Haupt 1995, 65–70.

¹²⁰³ Ks. Uotila 2014, 316.

¹²⁰⁴ Esim. Uotila 2014, 325–328.

vihjasivat siitä, että saatavien takaisin saaminen tulisi olemaan vaikeaa.¹²⁰⁵ Konkursseista paisuikin varsin mittava, sillä velkojia saapui paikalle kaikkiaan kuusikymmentäneljä. Konkursissa kaksi kolmasosaa velkojista tyytyi siihen maksuun, jonka konkurssipesän omaisuudesta saivat.¹²⁰⁶ Velallinen kuoli kesällä 1867 puolitoista vuotta konkurssin päättymisen jälkeen. Kuolinilmoituksissa kauppiaksi nimitetyn Nevanderin perukirjasta löytyi kymmeniä uusia vaatekappaleita muita kauppatavaraksi kelpaavia tuotteita.¹²⁰⁷ Myytäväksi hankitun kauppavaraston löytyminen kertoi siitä, että Nevander oli pystynyt aloittamaan uudelleen pienimuotoiset kauppa-afäärit.

Vuosisadan lopulla vararikkoisten uudelleen aloittamista tuki se, että vuodesta 1879 lähtien liiketoiminnan sai aloittaa varsin vapaasti ilman byrokratiaa. Institutionaalisesti, käytännössä sekä rahoituksellisesti pienyrityäjyyteen paluun esteet olivat erityisesti vuoden 1879 jälkeen melko matalat. Kuten todettu, paluuta vaikeuttivat toki samaan aikaan markkinoiden kylläntyminen lukuisien uusien tulokkaiden vuoksi. Silti elinkeinojen muututtua ilmoitusasiaksi vararikkoiset saattoivat ryhtyä kohtuullisen helposti ravintoloitsijoiksi, mikä vaati lähinnä ravintolaksi soveltuvat vuokrahuoneet, paloviinaa ja vaaditut suolapalat viinan kyytipojaksi. Vähäisempiä pääomia vaativalle ravitsemusalalle siirtyminen konkurssin jälkeen oli toki tavallinen vararikkaisen porvarin selviytymisstrategia jo tätä ennen.¹²⁰⁸ Tätä vaatimattomampi, mutta silti yritteliäisyyttä ja perheen eläntuksen pakkoa osoittava yritystoimintaan paluu voitiin perustaa vaikkapa kahvin ja muiden virvokkeiden myymiselle kesäisessä puistossa, joskus vaimon nimissä. Tarpeen vaatiessa vararikon tehnyt kauppias siirtyi sujuvasti valmistamaan ja myymään esimerkiksi makkaroita tai leipää, kunhan lähiseutujen maataloilta tarjottiin tähän sopivat tilat ja tarvikkeet.¹²⁰⁹ Kauppapuoti saattoi tarkoittaa ladon tai aitan seinään puhkaistua reikä, joka ajoi myyntitiskin virkaa. Myyntituotteita saattoi olla vain muutamia. Niitä hankittiin esimerkiksi lähiseutujen talonpojilta.¹²¹⁰ Kauppaliiketoiminnan kirjo oli siten suurta, ja vaatimattomistakin lähtökohdista harjoitettua elinkeinojen vapautumisen jälkeen.

Ennen 1800-luvun loppua myöskään mainonta ja markkinointi eivät lisänneet liiketoiminnan kustannuksia. Suurliiketoimessa liiketoiminnan kustannukset olivat toki aina olleet korkeat, kuten vuosisadan alun kauppaporvareiden vararikoistakin ilmeni. Pienyritystoiminnan, siis itsensä työllistämisen, kestävyyskyky ei ollut kauppahuoneiden tai tehtaiden kaltainen, mutta myöskään sen liiketoiminnan kustannukset eivät olleet niihin verrattavissa. Siksi käsityö- ja palveluammatteihin ryhtyminen oli helpommin toteutettavissa kuin pääomia vaativaksi varsinaiseksi kauppiaksi palaaminen.

¹²⁰⁵ VMA, VRO 26.2.1866 § 4.

¹²⁰⁶ VMA, VRO 25.2.1867 (ei §).

¹²⁰⁷ VMA, VRO, Perukirjat, Fritiof Nevanderin perukirja 21.8.1868 ja luettelo tuomituista veloista 29.9.1868; *Åbo Underrättelser* 16.06.1868 no 71.

¹²⁰⁸ Esim. Möller 1954, 275; Nyberg 2007, 78; Turunen 2017, 267–268.

¹²⁰⁹ JMA, Jyväskylän maistraatti, Ilmoitusasiain pöytäkirjat 21.3.1881 § 41; 21.5.1881; 27.5.1881 § 96; 20.5.1882 § 67; 25.2.1884 § 1; 31.3.1884; 23.5.1885 § 19; JMA, Laukaan kihlakunnan kruununvouti, elinkeinoilmoitusten luettelot 1880–1888.

¹²¹⁰ Ks. Alanen 1957, 308–314; Tommila 1972, 218.

7 PÄÄTÄNTÖ

1800-luku oli suurten taloudellisten, poliittisten ja sosiaalisten muutosten aikakausi suomalaisessa yhteiskunnassa. Aikaisemmin tutkimuksessa vähäiselle huomiolle jääneellä maksukyvyttömyydellä ja vararikoilla oli tässä osansa. Kyvyttömyydestä maksaa tuli tietystä mielessä entistä laajemmalle levinnyt ja varsinkin uudenaikaisista syistä johtunut ilmiö. Tämä pakotti kiinnittämään huomiota vararikkoon ja etsimään siihen ratkaisuja.

Vararikko oli useimmiten inhimillisesti ankara elämänvaihe, ja se saattoi pahimmillaan romahduttaa velallisen toimeentulon mahdollisuudet. Samaan aikaan lisääntyneet elinaikana tehdyt vararikot olivat kuitenkin myös osoitus erilaisten yritteliäisyyden muotojen ja mahdollisuuksien lisääntymisestä. Osa yritteliäisyydestä suuntautui elinkeinotoimintaan, osa muihin tavoitteisiin parantaa elämänlaatua. Yhteistä oli niihin liittynyt velan ottaminen, mikä kasvatti velkaantumisen riskeille altistuneiden määrää. Lyhyillä tarkastelujaksoilla konkurssit lisääntyivät taloudellisina laskukausina ainakin osissa maata, mutta pitkällä ajanjaksolla teollistumisen aikakausi tuottivat lisää elinaikana koettua maksukyvyttömyyttä. Teollistumiseen liittynyt vaurastuminen ei siis poistanut taloudellisen epäonnen uhkaa, vaan se lisäsi sitä. Sitä ei tehnyt vaurastuminen itsessään, vaan teollistumisen aiheuttamat muutokset yhteiskunnassa, taloudessa ja rahoitusmarkkinoilla johtivat lisääntyviin tavallisiin konkurssisiin. Merkityksellisiä tekijöitä olivat taloudellisen toiminnan vapautta lisänneet institutionaaliset muutokset, laajentuneet juridiset oikeudet sekä modernin luottojärjestelmän synty. Ne tarjosivat uudenlaisia mahdollisuuksia osallistua luottomarkkinoille, aloittaa yritystoimintaa ja tyydyttää halua hankkia syntymäisillään olevan teollisen kulutusyhteiskunnan markkinoille tuottamia tuotteita. Tämä johti kuitenkin myös talouden epävakauden ja spekulatiivisten piirteiden lisääntymiseen sekä yksilöiden että makrotalouden kohdalla.

Teollistumisen aikakauden suomalainen kehitys noudatteli siten tältä osin aikaisemmin muissa maissa havaittua kehitystä. Verrattuna aikaisemmassa tutkimuksessa käsiteltyihin maihin, kuten Britanniaan, Saksaan ja Yhdysvaltoihin, 1800-luvun Suomi oli kuitenkin varsinkin siinä suhteessa erilainen, että elinkeinot pysyivät pitkään rajoitettuina. Tästä seurasi se, että modernien markkinata-

lousyhteiskuntien taloudellisen kiertokulun malli ei selittänyt vararikkoja autonomian ensipuoliskolla. Institutionaaliset ja taloudelliset edellytykset markkinakilpailulle konkurssien osasyynä syntyivät aikaisintaan 1870- ja 1880-luvuilla. Siihen asti privilegioilla rajoitetut kaupunkimarkkinat suojelivat niille päässeitä toimijoita. Tämän vuoksi modernin aikakauden käsityksiä vararikoista ja niiden syistä ei ole syytä varomattomasti siirtää varhaisemmille vuosisadoille. Autonomian alkukauden vararikkoisia uhkasivat pikemminkin kadot, tulipalot, haaksirikot, tiedon puute, yritystoiminnan pieni koko ja velallisten omien kykyjen rajat sekä luottomarkkinoiden alikehittyneisyys. Tuhoa kohdattiin, mutta uuden luominen sen synnä tai itse tuhon uutta luova vaikutus olivat vähämerkityksisiä. Myöskään uudempaa perua oleva käsitys konkurssiin kuluttamisen takia joutumisesta ei laajassa mitassa selittänyt vararikkoja ainkaan säätyläistön alapuolella ja varsinkaan ennen vuosisadan loppua.

Vararikko oli pitkään kauppiaiden ja muiden markkinoille suuntautuneiden yritteliäisyyden epäonninen lopputulos. Tämän aikaisemmassa tutkimuksessa vallinneen vararikkaisen tyyppikuvan lisäksi se oli kuitenkin myös paljon muuta. Aikaisemmassa tutkimuksessa ovat jääneet pitkälti huomiotta lukuisat muista ammatillisista ja sosiaalisista taustoista tulevat konkurssintekijät ja varsinkin maksukyvyttömyyden kohdistumisen muutos. Yhteiskunnallinen ja taloudellinen murros muuttivat konkurssin entistä tasaveroisemmaksi ilmiöksi: se alkoi koskettaa yhä useampia kaupunkilaisryhmiä ja myös naisia. Uuden vuosisadan kynnyksellä henkilökohtaisia pyrkimyksiään toteuttelivat vekseliluoton avulla sekä kauppias, kauppiatar että puotipoika, ja kaikki saattoivat päätyä raastuvanoikeuteen konkurssihakemus kädessään. Naisten taloudellisen toimijuuden umpikuja on väistänyt aikaisemman tutkimuksen huomiota. Naiset olivat kuitenkin yksi keskeisimmistä ryhmistä, joihin liberalismiin aikakauden talouspoliittiset päätökset vaikuttivat. Lisääntynyt juridinen ja taloudellinen vapaus toi myös vastuun: myös aviovaimot tulivat vastuullisiksi maksukyvyttömyydestään.

Taloudellisen toiminnan institutionaalisten rajoitusten poistumisen lisäksi elinaikana koetun maksukyvyttömyyden lisääntymisessä keskeisintä oli luottomarkkinoiden muutos. Muun muassa Julian Hoppit ja Charles Kindleberger ovat korostaneet talouden muuttumista spekulatiivisemmaksi teollistumisen aikakaudelle ajoittuneen rahoituksen vallankumouksen myötä. Luottomarkkinoilla tapahtuneet äkilliset muutokset erityisesti luoton tarjonnassa johtivat elinaikana tehtyjen konkurssien yleistymiseen myös 1800-luvun jälkipuoliskon Suomessa. Luotontarjonta edisti talouden kasvua, mutta altisti sekä koko yhteiskunnan että velkaantuneet yksilöt epävarmuuteen ja mahdolliseen maksukyvyttömyyteen.

1800-luvun Suomesta ei varsinaisesti tunneta finanssikriisejä, ellei 1860-luvun puolivälin valuuttauudistuksen aiheuttamia vaikeuksia lasketa sellaiseksi. On kuitenkin perusteltua väittää, että 1860-luvulla syntynyt kotimaan vekseliluotto syvensi osaltaan sekä 1860- että 1870-luvun loppuille ajoittuneita taloudellisia kriisikausia. Vapautuneet luottomarkkinat johtivat siihen, että velkaantumisen riskeille altista väestöä oli entistä enemmän synkentyneiden talouden

suhdanteiden koittaessa. Velkaantuneessa väestössä oli myös paljon luottorahaan tottumattomia velallisia, jotka pääsivät ensimmäistä kertaa osallisiksi virallisista luottomarkkinoista. Esiteolliselle yhteiskunnalle tyyppillisten suullisten vippien ja naapuriavun takaisin maksaminen saattoi toki käydä ylitsepääsemättömäksi, mutta konkurssiin ne eivät vieneet. Kun näitä luottoja otettiin ensisijaisesti toimeentulokriisien ylitse selviytymiseen, avautuneet luottomarkkinat mahdollistivat uudenlaiset luotot suurempien taloudellisten tarpeiden tyydyttämiseen, ja niiden takaisin maksamisen epäonnistuminen saattoi johtaa toimeentulokriisiin.

Kaiken kaikkiaan 1860-luvulla alkaneen rahoituksen vallankumouksen ja reilu vuosisata myöhemmin toteutetun luottomarkkinoiden vapauttamisen ja tätä seuranneen laman ja konkurssiaallon välillä voi siten nähdä samankaltaisuutta. Mainittujen 1800-luvun vuosikymmenten kriisikaudet vaativat tosin lisää tutkimusta nimenomaan tästä näkökulmasta. Niin paljon kuin 1860-luvun nälänhätää onkin tutkittu, sitä edeltäneen syvenneen velkaantumisen vaikutusta ei tunneta vielä riittävän hyvin. Toisaalta vuosikymmen myöhemmin tapahtuneen kansainvälisen kauppalamän käsittely on jäänyt sivuhuomautusten tasolle yleisteoksissa.

1870- ja 1880-lukujen taitetta voi perustellusti nimittää esiteollisen ja modernisoituvan maksukyvyttömyyden rajalinjaksi. Tähän ajankohtaan ajoittui elinaikana tehtyjen vararikkojen määrän voimakas lisääntyminen ja niiden sosiaalisen kohdistumisen laajeneminen. Ajankohta todisti myös keskeistä muutosta siinä, mihin elämänkaaren vaiheeseen konkurssi ajoittui. 1870-luvun lopulle asti omaisuus luovutettiin tyyppillisemmin velkojille vasta velallisen kuoltua. Tähän asti elinaikana tehdyt vararikot pysyivät varsin vähäisinä.

Maksukyvyttömyyttä aikaisemmin tarkastelleissa tutkimuksissa kuoleman jälkeinen omaisuuden luovuttaminen velkojille on jätetty huomiotta. Kuolinpesien konkurssien analysoiminen osoittaa erityisen hyvin sen, että käsitys teollistumisen ja taloudellisen modernisaation tuottamasta laajentuneen maksukyvyttömyyden ongelmasta ei ole täysin oikea. Kyvyttömyys maksaa ilmeni jo aikana ennen modernin talouskasvun alkamista. Esimerkiksi Julian Hoppit keskittyi yritystoiminnan vararikkoihin, eikä ainakaan eksplisiittisesti kuoleman jälkeen todettuun maksukyvyttömyyteen. Suomalaista 1800-luvun maksukyvyttömyyttä kokonaisuutena arvioituna se koskettikin lähes yhtä useaa kaupunkilaista vuosisadan alussa kuin lopussakin. Vararikko ei siis ollut marginaalinen ilmiö myöskään esiteollisen ajan loppukaudella, mutta sen syyt ja kohdistuminen olivat varsin erilaiset kuin tavallisissa konkurseissa tai modernisoituvan yhteiskunnan tuottamassa maksukyvyttömyydessä.

Kuoleman jälkeen aktualisoituvan maksukyvyttömyyden huomioimattomuus voi osittain johtua siitä, että esiteolliselta aikakaudelta on yleensäkin vain vähän tilastollista tietoa vararikoista. Siksi tutkimuksen huomio on keskittynyt yksittäisiin ja usein näkyvimpiin konkurssiin. Toisaalta niiltä osin kuin tilastoja on käytettävissä, niiden sisältöön ei ole juuri kiinnitetty huomiota. Ei siis ole selvitetty sitä, millaisia tapauksia aikalaiset tilastoihin sisällyttivät. Esiteollisella aikakaudella kuolinpesän konkurssia pidettiin konkurssina siinä missä

elinaikanakin tehtyä, ja tämä vaikutti tilastointiin: sekä 1800-luvun Suomessa että Ruotsissa tilastoihin sisällytettiin toisistaan erottelematta molemmat konkurssityypit. Jos tutkimuksessa ei tätä tiedosteta, vaan oletetaan tilastojen kuvaavan vain elinaikana tehtyjä konkurssseja – kuten aikaisemmassa tutkimuksessa on ollut tapana – johtaa tämä tulkitsemaan tavallisten konkurssien määrät liian korkeiksi. Tämä johtaa myös siihen, että elinaikana tehtyjen konkurssien lisääntyminen ilmenee vähemmän jyrkkänä kuin se todellisuudessa oli.

Myös kuolinpesien konkurssien huomioiminen korostaa sitä, että vararikko ei ollut vain markkinoille suuntautuneiden yritysten ja yrittäjien, vaan kaikenlaisten muodolliseen sopimukseen perustuvaa velkaa saaneiden kotitalouksien riski. Luottotalouden keskeisen merkityksen huomioon ottaen muu olisikin epäuskottavaa. Kuolinpesiin keskittyminen osoittaa myös sen, että yhteiskunnallisten turvaverkkojen ja varsinkin naisten työskentelyä ja elinkeinotoimintaa estävillä ja edistävillä instituutioilla oli keskeinen vaikutus maksukyvyttömyyden ilmenemiseen.

Koska erityisesti esiteollisen aikakauden konkurssseja on tulkittu lähinnä yksilöiden tasolla ja varsinkin sosiaalisen tai aineettoman pääoman näkökulmista, vararikko on tyypistynyt sosiaalisten hyveiden, kuten luottamuksen ja maineen, haaksirikoksi. Konkurssin syyt saattoivat liittyä niihin, mutta suurempi merkitys sosiaalisten hyveiden noudattamisella oli konkurssin seurauksille. Autonomian alkukaudella konkurssiin hakeutuminen itsessään ei kuitenkaan vielä väistämättä tarkoittanut sosiaalisen ja taloudellisen aseman menetystä. Velallisen toiminta arvioitiin vasta konkurssioikeudenkäynnissä, ja se määritteli konkurssin lopputuloksen ja siten pitkälti myös velallisen tulevaisuuden odotukset.

Konkurssin selittäminen aineettomilla tekijöillä jättää lisäksi huomiotta sen, että niin esiteollisella ajalla kuin myöhemminkin velallisten takaisinmaksukyky tai sen puute olivat yhtä lailla riippuvaisia luotonantajien luototuskäytystä, taloudellisista suhdanteista ja omasta kyvykkyydestä. Yksi keskeisistä vararikkoja aikakaudella selittäneistä tekijöistä olikin juuri luottomarkkinoiden kehittymättömyys: lyhytaikaista luottoa ilman kiinteitä vakuuksia nopeasti ja varmasti tarjoavia luottolaitoksia ei ollut.

Voikin sanoa, että jos vuosisadan ensimmäisellä puoliskolla konkurssiin jouduttiin usein siksi, että luottoa ei ollut saatavilla, jälkimmäisellä puoliskolla maksuvaikeuksiin ajaututtiin, koska luottoa oli aikaisempaa helpompi saada.

Vararikkoaineistoja ei ole aikaisemmin juurikaan hyödynnetty sinänsä runsaassa luottomarkkinoita ja lainaamista koskevassa tutkimisessa. Näin on siitä huolimatta, että kyvyttömyys maksaa oli lähtemätön osa luottomarkkinoita ja että se jätti laajan alkuperäisaineiston oikeuslaitoksen arkistoihin. Luottomarkkinoiden virallistumista on tutkittu lähinnä perukirjojen kautta. Toisin kuin konkurssiaineistoihin, perukirjoihin ei kuitenkaan ole useimmiten liitetty varsinaisia luottovälineitä. Usein myöskään luoton tyyppiä ja sen muita piirteitä ei kirjattu. Väestötasolla perukirjojen kattavuus on toki konkurssiaineistoja huomattavasti parempi, mutta toisaalta kaupungeissa konkurssin tehneet kuuluivat taloudellisesti aktiivisimpaan väestönosaan. Siksi on turvallista olettaa

konkurssivelallisten velkalistojen sisältäneen kattavasti kaikenlaista tarjolla olutta luottoa. Toisaalta konkurssiaineistot kuvaavat laajempaa kansanosaa kuin esimerkiksi kolmannen mahdollisen lähderyhmän, tilikirjojen, tuottajat kauppiaat.

Tässä tutkimuksessa konkurssintekijöiden velkaantumista pitkällä aikavälillä tarkastelemalla päästiin kiinni velkaantumisen perinpohjaiseen muutokseen, jota on tässä tutkimuksessa kutsuttu rahoituksen tai luottomarkkinoiden vallankumoukseksi. Tähän liittyi luottovolyymien kasvaminen ja luottovälineiden muuttuminen, mutta myös luottoon liittyvien riskinhallintakeinojen kehittyminen. Konkurssivelallisten velkaantumista ja varallisuutta tarkastelemalla osoitettiin myös, että tavallinen toteamus vararikon ja varallisuuden yhteydestä päti vielä autonomian alkukaudella, mutta tämän jälkeen se heikkeni. Konkursseilla oli lisäksi keskeinen rooli luottomarkkinoiden virallistumisessa ja modernisoitumisessa, jotka on aikaisemmassa tutkimuksessa nähty keskeisinä modernin talouskasvun tekijöinä. Konkurssit vaikuttivat ensinnäkin yksityishenkilöiden välisten luottosuhteiden ja luottomarkkinoiden vähittäiseen kirjallistumiseen. Toiseksi vuosisadan lopulla lisääntyneen vekseliluoton ja sitä kautta laajentuneen maksukyvyttömyyden ongelma pakotti kehittämään modernille taloudelle tyypillisiä riskinhallinnan keinoja. Yhteiskunta oli valmistautumaton luottomarkkinoiden pelisääntöjen muuttumiseen. Uusi konkurssisääntö oli yksi vastaus uudenlaisen talousjärjestelmän mukanaan tuomiin haasteisiin, mutta se ei yksin riittänyt. Se kuitenkin nopeutti pääoman liikkeitä lyhentämällä radikaalisti konkurssien kestoa. Modernisoituva talous sai siitä tukea, koska pääomat saatiin näin irrotettua konkurseista nopeammin tuottavampiin toimiin.

Luottomarkkinoiden muutoksien havaitseminen vaati tarkastelun kohdistamista vararikkoihin aineistolähtöisesti, pitkällä aikavälillä ja yksittäisiä vararikkaisia laajemmalti. Jatkossa esimerkiksi luottomarkkinoiden murroksen ja vararikkojen synnyn välistä yhteyttä on syytä tarkentaa pidemmälle viedyillä ekonometrisillä menetelmillä. Tässä tutkimuksessa ei myöskään tutkittu luotonantajien asemaa, joten käsitystä rahoituksen vallankumouksesta on syytä syventää keskittymällä erityisesti yksityisiin kauppahuoneisiin ja pankkeihin luotontarjoajina.

Konkurssiaineistojen kautta luottovälineisiin keskittyminen paljasti tutkimuksessa myös sen, että luottovälineisiin, niiden erotteluun ja käyttöön liittyy aikaisemmassa tutkimuksessa epäselvyyksiä. Rahoitusvälineitä ei aina ole erotettu maksuvälineistä. Näin ollen esimerkiksi vekseliluoton muodonmuutos on jäänyt laajemmin noteeraamatta puhumattakaan sen vaikutuksesta velallisiin ja maksukyvyttömyyteen ja tätä kautta moderniin talouteen olennaisesti kuuluviin riskinhallinnan keinoihin. Kaiken kaikkiaan kaupunkiin keskittynyt tutkimus korosti sitä, että yhdenlaisista esiteollisen aikakauden luottomarkkinoinsta tai lainaamisen ja velkaantumisen tavoista ei voida puhua. Aikaisemminkin on toki tunnistettu esimerkiksi maaseudun ja kaupunkien elämäntapojen ja niihin liittyneen velkaantumisen eroavaisuus. Tässä tutkimuksessa korostui lisäksi esimerkiksi se, kuinka kaikenlainen velkaantuminen ei voinut edes lähtökohtaisesti johtaa konkurssiin.

Vekseliluoton aiheuttamat ongelmat, yleensäkin lisääntyneet ja laajemmalle levinneet vararikot sekä lainsäätämisen aikaan sattuneet ankarat taloudelliset olot selittivät osaltaan sitä jo aikaisemmassa oikeushistoriallisessa tutkimuksessa todettua konkurssiin suhtautumisen kiristymistä, mikä ilmeni velkojaystävälliseksi luonnehditun konkurssisäännön säätämisessä vuonna 1868. *Cessio bonorum* -luovutusedun poistuminen hyväksytään laajalti tutkimuksessa merkiksi velallista kohtaan kiristyvistä suhtautumisesta, joten sen suhteen suomalainen kehitys noudattelee aikaisemmassa kansainvälisessäkin tutkimuksessa esitettyä käsitystä. Suomalainen 1800-luvun kehitys oli kuitenkin vastakkainen aikaisemmassa kansainvälisessä tutkimuksessa korostettuun lieventyvän suhtautumisen näkökulmaan nähden. Näkemys modernisaatiosta vararikkoisten asemaa parantaneena on varsin laajalti jaettu ja hyväksytty, myös Suomen kanssa samaan oikeusalueeseen kuuluvassa Ruotsissa. Tutkimuksessa on painotettu paitsi ylempien yhteiskuntaryhmien tuottamia aineistoja, myös velkavapautusten ja konkurssista langetettujen rangaistusten näkökulmia.

Suomessa *cessio bonorum* -edun poisto oli sinänsä melko näennäinen toimenpide, koska sen saaminen oli ollut vaikeaa jo tätä ennen. Lainsäätäjän kiristyvää suhtautumista korostikin entisestään se, että vaikka luovutusedun poistaminen omaksuttiin osittain käytännöstä, uudessa laissa ei huomioitu mitenkään samoin käytännössä muodostunutta tapaa, jossa osa velkojista antoi lähes aina velkansa lopulta anteeksi. Tässä suhteessa konkurssilaki kiristyi vielä enemmän kuin aikaisemmin lakiin ja lainsäätämiseen keskittymällä on havaittu. Kyse oli kuitenkin pidemmän aikavälin ja yleisemmän yhteiskunnallisen kehityksen lopputuloksesta. Konkurssilain kiristyminen velallista kohtaan oli osa köyhyyteen ja köyhiin liitettyjen käsitysten tiukentumista. Se kuitenkin henki ennen kaikkea pienen säätyläiseliitin maailmankuvaa. Uusi konkurssisääntö ei ollut laki, jonka konkurssieja velallisina, velkojina, pesänhoitajina tai raatimiehinä kokeneet olisivat säätäneet. Siksi aikaisemmassa tutkimuksessa usein käytyt yhteiskunnan ylempien ryhmittymien tuottamat aineistot ja kuvaukset ovat rajallinen lähde vararikkoon suhtautumisen ja sen seurausten selvittämisessä.

Näkemys modernisaation lieventävästä vaikutuksesta vararikkoihin ja vararikkoon suhtautumiseen perustuu myös rangaistusten inhimillistymiseen. Myös Suomessa häpeä- ja ruumiin rangaistuksista sekä velkavankeudesta luovuttiin vuosisadan jälkipuoliskolla. Käytännössä ne kuitenkin korvattiin ankarilla, joskin erilaisilla rangaistuksilla. Kävikin pikemminkin niin, että yhteiskunnan muuttuessa myös rangaistusten muodot muuttuivat. Niistä ei välttämättä tullut velalliselle yhtään helpommin kestäviä.

Kun tutkimuksessa on korostettu vararikkoon suhtautumisen lieventymistä, on esitetty, että 1800-luvun puolivälissä maksukyvyttömyys ja konkurssi alettiin kokea henkilön ulkopuolisten, uudenlaisten markkinatalouden voimien tuloksena. Sen vuoksi vararikkoon alettiin suhtautua sallivammin. Tätä ennen oli katsottu, että velalliset epäonnistuivat, koska he ansaitsivat epäonnistua henkilökohtaisten ominaisuuksien vuoksi. Koska epäonnistuminen oli yksilössä, vararikko oli stigmatisoivaa ja häpeällistä.

Häpeää ei ole tässä työssä kuitenkaan tutkittu, koska velalliset eivät ker-
toneet käytetyissä lähteissä tuntemuksistaan. Oli toki selvää, että esimerkiksi
häpeän tuottamiseen tarkoitettu häpeäpaalurangaistus autonomian alussa toimi
siten kuin oli tarkoitus: se oli velalliselle häpeällinen tilanne, mikä syrjäytti hä-
net aktiivisesta yhteiskunnasta. Konkurssin seuraukset saattoivat siten olla
myös esiteollisessa Suomessa olla ankaria ja lamaanuttavia. Mikään yksiselit-
teinen ja automaattinen vararikon seuraus köyhyys ei kuitenkaan ollut. Köy-
hyys uhkasi ennen kaikkea niitä, joilla ei koskaan ollut mahdollisuuksia kartut-
taa aineetonta ja aineellista pääomaansa. Varsinkaan suhteessa valtaosaan väes-
töä konkurssi ei kuitenkaan useimmiten ollut sosiaalinen ja taloudellinen kuo-
lema. Vararikkoisten oma – ja varsin luonnollinen ja universaali – käsitys oli se,
että taloudellinen epäonni ei ollut omaa syytä. Usein saman näkemyksen jakoi-
vat myös muut konkurssiin osallistuneet. Autonomian alkukaudella katsottiin,
että ulkopuolisten voimien uhriksi jäänyttä, rehellisesti toiminutta ja yritteliäi-
syytensä onnistuessaan koko yhteiskuntaa hyödyttävälle aloille suunnannutta
velallista ei saanut alistaa vararikon ankarimmille seurauksille. Säätö-
yhteiskunnan epätasa-arvoisuus ilmeni siten myös vararikoissa: asema ja säätö
vaikuttivat vararikosta selviytymiseen.

Konkurssin yhteydessä on syytä suhtautua harkiten sosiaalisesta stigmas-
ta puhumiseen, kunnes aihetta on todella tutkittu. Sosiaalinen stigma mainitaan
ensinnäkin useimmiten tarkasteltaessa esimerkiksi petollisia velallisia, joihin
maksukyvyttömyyden ankarimmat rangaistukset ajasta toiseen ovat kohdistu-
neet. Toisaalta yksilöiden arkitodellisuuden kautta vararikon seuraamuksia, sen
vaikutusta tulonhankintaan, tuloihin ja varsinkin sosiaalisen aseman muutok-
siin on tutkittu vain vähän, jos ollenkaan. Suomessa vararikkoisten vastaanot-
toon paikallisyhteisöissä on syvennytty artikkelin mittaisessa tutkimuksessa
1800-luvun jälkimmäiselle puoliskolle ajoittuen.¹²¹¹ Se keskittyi kummina toi-
mimiseen, ehtoolliseen nauttimiseen ja yhteisten luottamustoimien tarkasteluun.
Näihin kaikkiin liittyi sosiaalisen yhteenkuuluvuuden merkityksiä ja siten myös
mahdollisia konkurssin häpeällisyyden osoittimia. Artikkelissa osoitetaan, että
konkurssi vaikutti vararikkoisen sosiaaliseen asemaan, mutta ei samoin kaikilla
velallisilla. Samanlaisen tutkimusasetelman kohdistaminen myös vuosisadan
alkupuoliskolle olisi tärkeää, koska tällöin saataisiin tarkempi käsitys varsinkin
vararikon sosiaalisista seurauksista ja siten vararikkoisiin suhtautumisesta pit-
källä aikavälillä ja nimenomaan paikallisyhteisöissä yksilöiden ja sosiaalisten
suhteiden tasolla. Vasta kiinnittämällä huomio erilaisiin sosiaalisiin kunniateh-
täviin osallistumisen mahdollisuuksiin ennen ja jälkeen konkurssin, voidaan
katsoa tarkasteltavan sosiaalisen stigman ilmenemistä.

Konkurssilainsäädäntö ja ennen kaikkea sen tulkinta raastuvanoikeudessa
loi puitteet konkurssin jälkeiselle elämälle myös autonomisessa Suomessa. Au-
tonomian alussa jaottelu kunniallisiin ja kunniallisiin velallisiin eli vahvana
sekä laissa että käytännössä. Siten konkurssi saattoi pudottaa velallisen kauas
entisestä asemasta. Tämän vastapainona olivat kuitenkin kokonaan konkurssin
ikävimmitä seuraamuksilta ja elinikäisestä velkavastuusta vapautetut velalliset.

---

¹²¹¹ Turunen 2017.

Ääripäitä, petollisia huijareita ja maksukyvyttömyyteen syyttömiä, tavattiin kuitenkin harvoin. Käytännössä suurin osa vararikkoisista jäi ääripäiden väliin. Nämä velalliset vapautuivat osittain elinikäisestä velkavastuusta, mutta heihin kohdistuivat muut maksukyvyttömyyteen syylliseksi tuomitun velallisen rangaistukset, kuten kansalaisluottamuksen menetys. Varsin suurta merkitystä tällä ei kuitenkaan enää aikakaudella ollut. Siksi moni löysi itsensä uudelleen elinkeinoa harjoittamasta. Arkisessa kanssakäymisessä suhtautuminen vararikoon ja vararikkoihin ei siten välttämättä liittynyt kovin paljoa lainsäädäntöön tai julkisessa keskustelussa esitettyihin mielipiteisiin. Maksukyvyttömyyden saattoi saada sosiaalisesti anteeksi, vaikka lainsäädäntö ja oikeus ei näin asiaa tulkinnutkaan.

Konkurssilain painottaminen ja sosiaalisen pääoman korostuminen tutkimuksessa ovatkin jättäneet huomiotta olennaisen näkökulman vararikoon ja sen seurauksiin: hyöty ja pakko määrittivät vararikkoisten asemaa ja tulevaisuuden odotuksia vähintään yhtä paljon. Varsinkin autonomian ensimmäisen puoliskon vararikkoisilla oli keskimäärin osaamista, jota haluttiin edelleen hyödyntää yhteiskunnassa. Osaajia ei ollut varaa hukata, koska sääty-yhteiskunnassa osaamisen hankkiminen riippui säädystä. Siten se oli varsin ohuen yhteiskuntakerroksen käsissä. Siksi sääty-yhteiskunta myös suojeli kaupunkimarkkinoille päässeitä ja lopulta siellä epäonnistuneita velallisia. Toisaalta uudelleen aloittaminen tavalla tai toisella oli velalliselle pakko, koska modernia hyvinvointiyhteiskuntaa ja sen turvaa ei vielä ollut. Lisäksi syrjäytynyt vararikkoinen tarkoitti kuluja paikallisyhteisölle. Siten reaali maailman taloudelliset ja yhteiskunnalliset hyödyn ja tarpeen näkökulmat ylittivät usein moraaliset arviot vararikosta.

Konkurssilaki ohjasi osittain velallisten tulevaisuuden mahdollisuuksia, mutta siihen vaikuttivat myös lukuisat muun tekijät, kuten velallisen käyttäytyminen sekä yhteiskunnallinen ja taloudellinen tilanne. Vuosisadan edetessä monet yhteiskunnalliset muutokset häittäsivätkin vararikontekijän tulevaisuuden mahdollisuuksia. Esimerkiksi uudistunut kuntahallinto vei porvareiden etuoikeuden virkoihin ja päätäntäelimiin, mikä oli auttanut vararikkoisia säätyveljiä aikaisempina vuosikymmeninä. Myös esimerkiksi taloudelliset suhdanteet vaikuttivat. Silloin kun työn tarjonta sekä tuotteiden ja palveluiden kysyntä heikkenivät ahtaina aikoina, myös vararikkoisten toimeentulomahdollisuudet huononivat siinä missä muidenkin aikalaisten, mutta menneisyydessä tehdyn konkurssin vuoksi kenties kuitenkin jopa enemmän.

Toisaalta teollistuminen ja talouden kasvu kuitenkin myös loivat uudenlaisia työpaikkoja ja elinkeinoja, joista myös vararikkoiset saattoivat saada toimeentuloa. 1800-luvun puolivälin yhdysvaltalaisia vararikontekijöitä tutkinut Edvard J. Balleisenin mukaan konkurssiin usein liittyneet ikävät seuraukset johtivat velalliset hankkimaan toimeentuloa palkkatöistä. Tämä edisti Balleisenin mukaan jopa keskiluokkaisen valkokaulustyön syntyä. 1800-luvun Suomessa voi pikemminkin katsoa erilaisten lisääntyneiden palkkatöiden tarjonnan vararikkoisille mahdollisuuden hankkia toimeentuloa turvallisessa palkkatyös-

sä, kun aikaisemmin vuosisadalla itsenäisen elinkeinonharjoittamisen jatkaminen konkurssin jälkeen oli usein ainoa toimeentulon keino.

Loppujen lopuksi on myös syytä muistaa, että valtaosa vararikkoisista oli juridisessa mielessä yksityishenkilöitä, koska osakeyhtiömuotoinen yrittäminen oli vähäistä. Konkurssi kosketti siten aina ennen kaikkea kotitaloutta, ja kotitaloutta ei voinut lakkauttaa, kuten yritystä. Sen piti siis selvitä, tavalla tai toisella.

Suhtautuminen vararikkoon ja vararikkoisiin kiristyi kuitenkin modernisoitumisen alkukaudella. Näkemys rehellisesti ja epärehellisesti konkurssintehneistä ja näiden erilaisesta kohtelusta heikkeni. Konkurssiin suhtautumisessa eri yhteiskuntaryhmien ideologioiden merkitystä ei myöskään pidä väheksyä. Se, kenellä on valtaa, määrittää viime kädessä velallisten kohtelun.

Esiteollisen ajan lopun kauppiaskapitalistisessa yhteiskunnassa yritteliäisyydestä vastannut ja sen riskeille altistunut, privilegioilla suojeltu porvaristo, varsinkin kauppiaat, pitivät hallussaan suurta osaa vauraudesta ja vallasta. Niin kauan kuin vararikko oli seurausta (kauppa)yrittäjyyden riskeistä, se oli tietyin ehdoin hyväksyttävää. Kun kauppiaskapitalismi antoi periksi teollisuus- ja finanssikapitalismille, kauppiasluokan yhteiskunnallinen merkitys laski, vararikkoisten joukkoon nousi yhä enemmän myös muita kuin porvareita ja valtiopäivillä porvaristo jäi aateliston, talonpoikien ja papiston ideologioiden puristuksiin, yleinen henki vararikkoa kohtaan muuttui. Jos vararikon syyt alettiin käsittää velallisen ulkopuolisiksi monin paikoin läntistä maailmaa, Suomessa suunta oli pikemminkin toisin päin. Samanlainen kiristyvän suhtautumisen kausi koettiin myös Ruotsissa joitakin vuosikymmeniä aikaisemmin. Ruotsissa suhtautuminen lieveni uudelleen jonkin ajan kuluttua. Vastaaminen siihen, kävikö näin myös Suomessa, vaatii tutkimuksen ulottamista seuraavalle vuosisadalle, jolloin poliittiselle pelikentälle nousi myös työväestö omine ideologioineen.

YHTEENVETO (SUMMARY)

Debt, financial ruin and judgement. Bankruptcy and what it meant in Finnish cities in the nineteenth century

Introduction

The Finnish attitude to financial adversity is particularly negative and circumspect. The conception has also been transposed fairly directly in earlier research to the past. Cases of bankruptcy and insolvency in the histories of Finland and the Finns, however, have not in practice been studied, with the exception of research in the fields of business history or legal history and in the cases of individual actors. The present study endeavors to fill this gap in the research from a social, economic, legal and culture historical perspective and to create a holistic conception of the implications of bankruptcy and what meanings were attached to it in the nineteenth century, at a time when Finland was an autonomous grand duchy under imperial Russia (1809-1917) and Finnish society was undergoing industrialization. The study concentrates on bankruptcies occurring in the towns since financial ruin was primarily a phenomenon associated with urban living.

An answer to the main research question is sought through three perspectives and by posing a series of subordinate research questions. First comes a survey of those affected by financial ruin, how widespread the phenomenon was and what changes occurred therein as industrialization and the modernization of society advanced. Insolvency might emerge during the individual's life or after death. However, earlier research has not taken note of insolvency in estates *post mortem*. The conception of insolvency in the period remains incomplete, however if these are ignored. Hence the study scrutinizes both bankruptcies initiated in life and also after death.

Secondly, the study ascertains why bankruptcies occurred. At the level of the individuals, the reasons are sought from the bankrupts' own conceptions of their insolvency and from the degree of solvency and insolvency of the bankrupt estates. The study takes a view according to which bankruptcy revealed an ability to obtain credit and thereby improve one's standard of living and even one's position in society. Those going bankrupt belonged to a small pre-industrial social group where the pursuit of a better standard of living was feasible. Thus at the societal level bankruptcy as a phenomenon was evidence of dynamism, opportunities for action and an entrepreneurial stance.

Thirdly, the study focuses on contemporary attitudes to financial ruin and indebted individuals, whether there was hope of being excused socially and legally for being insolvent. Assessments of attitudes to financial ruin in earlier research are generally based on surveys of the bankruptcy legislation and the penalties imposed. In the present study attention is focused on legal practices and a social historical interpretation of individuals. Thus a study is made of how the bankruptcy legislation was interpreted in practice and how insolvents were in practice received in the local community. Forgiveness for financial ruin

before the law is explored by ascertaining how common and easy it was to overcome the obligation to repay creditors by invoking *cessio bonorum*. Societal forgiveness for its part is explored by ascertaining if debtors were able to start again in an occupation or profession.

The study approaches its subject using both quantitative and qualitative methods. The primary sources comprise data accumulating in the legal proceedings on bankruptcy: announcements of bankruptcies in the press, bankruptcy files and records of court proceedings. Other use is moreover made of newspapers and numerous official documents describing the life courses of individuals, among them population and confirmation registers and documents pertaining to poor relief. Initially a longitudinal database of bankruptcies was created for all cities at ten-year intervals (N=1,255). This was supplemented with a continuous series of bankruptcies in the towns of Vaasa, Helsinki, Jyväskylä, Kristiinankaupunki and Tampere (N=1,718). As the research progressed to qualitative analysis, propographic examination was conducted on a group of 115 bankrupts in Vaasa and Jyväskylä. Further examination was made of applications for bankruptcy, judgements given on bankruptcy and the property and insolvency of estates from approximately two hundred other bankruptcies, also utilizing cases occurring in a few other towns.

Structural characteristics of insolvency

Little was known about the extent of insolvency and whom it concerned in Finland. According to distinctly fragmentary research, financial ruin was an inherent risk of business in economically difficult times. Such was also the case in Finnish towns in the nineteenth century, when Finland was an autonomous grand duchy of the Russian Empire, but only in part. In the early days of the age of autonomy most of those debtors who went bankrupt during their lives were merchants or other entrepreneurs oriented to the markets, such as master craftsmen. The risks of taking a loan were naturally related primarily to those who were closely committed to a credit economy and whose livings were dependent on market demand. In such cases bankruptcy was actually highly likely for some of those who placed their entrepreneurial faith in the markets.

Bankruptcy as a risk in business was characteristic up to the end of the 1870s. This point in time marks a milestone between pre-industrial and industrializing society from the perspective of bankruptcies. The risks formerly inherent in bourgeois occupations became a risk factor in the livings of several urban groups. At the end of the century a miscellaneous group of individuals, both self-employed professional people and also salaried workers, were faced with bankruptcy in their lifetimes. Women, too, were to be found more frequently among the bankrupts. A society which was modernizing, industrializing and becoming more liberal in respect of economic policy also predicted a democratization in bankruptcy.

The significance of the turn of the 1870s and 1880s was also apparent in a change in the manifestation of insolvency. During the first half of the age of autonomy it was still customary for a debtor's estate to be surrendered to creditors only after his death. This suggests a pre-industrial characteristic of insolvency.

In contrast to bankruptcies in life, the actors and causes in bankruptcies after death remained predominantly unchanged. Bankruptcy of an estate was in the last instance obviously due to the death – but not just any death. If the deceased had no spouse, it was the other beneficiaries who surrendered the estate to the creditors. Such a measure was also very easily taken when there was nothing to inherit in the estate. Thus more distant beneficiaries could avoid paying the insolvent party's debts with their own present and future resources.

In the event of a debtor leaving a spouse to mourn him the reasons for renouncing the estate were largely the same. However, the estate was not surrendered to the creditors for such flimsy reasons. Surrendering the estate to the creditors meant, after all, that almost the entire domestic effects of the surviving spouse were used to meet the debts. In bankruptcies of the estate of a deceased individual the main explanatory factor was specifically the decease of a husband. The death of a wife leaving debts behind her did not cause a need to go bankrupt as its effect on the financial survival of the family was less drastic. Due to partial ownership rights the preconditions for women as breadwinners for themselves and their families were limited. This applied above all to ladies with such a social status that they were not accustomed to salaried labor outside the home. This was not compatible with their social status even upon the decease of their husbands. On the other hand, there were also no preconditions for it. Hence the estate was generally surrendered to the creditors after an individual belonging to the upper echelons of society. However, the demise of a bourgeois widow's husband did not necessarily deprive her of her living as she might continue in her husband's occupation.

The reduction in bankruptcies declared *post mortem* was above all connected to an increase in women's freedom of action. Both cultural and institutional changes made it possible for women, especially widows in this case, to engage in work and exercise a profession. The gradual dissolution of the social values based on estates meant that also the ladies of higher standing began to find employment for themselves.

The modernization of society and the economy caused bankruptcy to become characteristically something occurring during one's lifetime. The marked increase in cases of financial ruin at the turn of the 1880s was attributable both to an overall increase in the number of urban dwellers and to an increase in the number of those in a vulnerable position with regard to getting into debt. The numerical development in bankruptcies during life at the beginning of an age of industrialization in Finland resembles observations made in other countries. Financial ruin over a short period caused periods of economic crisis in the short term – but not in the same way in all towns. However, in the long term it was specifically the industrializing and prospering society, which created more insolvency than before. Economic dynamism increased and the cycle accelerated. At the same time, it was both a prerequisite and contributory factor of modern economic growth.

Yet, the conception of bankruptcy as a specific product of an industrialized market economy is in any case erroneous if insolvency is scrutinized as a

whole. Surrendering property to creditors was no marginal phenomenon in pre-industrial society either. Surrender of property either in one's lifetime or after death occurred in relation to the number of urban dwellers almost to the same extent throughout the nineteenth century. Albeit the manifestations of insolvency, the reasons and the consequences changed, though.

Financial ruin in the pre-industrial era

At the beginning of Finland's autonomy there were still no institutional preconditions for market competition and creative destruction as catalysts of bankruptcies. Entrepreneurs were not free to enter the Finnish urban markets. This did only little to promote preconditions for economic growth, but limited exercise of occupations protected those actors who had entered the markets. This was apparent, for example, in the fact that on average those going bankrupt during their lifetimes had to a large extent been engaged in trade or crafts for a long time. Closed markets served to keep entrepreneurs for a sustained period as there was no pressure from newcomers or innovations. Although the modern market competition did not extensively threaten those exercising a profession, the operating environment was precarious in other respects. Debtors' merchant vessels faced the risks of the sea, fires destroyed entire towns and crop failures and wars sapped already feeble purchasing power. Thus those taking loans to meet private needs and for entrepreneurial purposes were frequently at the mercy of external factors.

Since enterprises in the form of limited companies were rare, the situation of debtors was exacerbated by engaging in business and occupations at their own responsibility. It was also more difficult to raise new capital in times of difficulty than later, when limited companies became more widespread. Of those going bankrupt in the period most were engaged in small enterprises. The resources of such small enterprises and their ability to ward off external hazards were inferior to those of larger enterprises. This, combined with poor availability of capital, undermined such actors' ability to withstand adversities coming from outside. There were as yet no official credit organizations for short-term credit without firm collateral. Likewise the group of people who consumed and purchased goods was small. Capital was frequently tied up in real estate and storage and in periods of economic downturn this could not be rapidly converted into cash with which to make payments given that the purchasing power was so low. This was apparent, for example, in the numerous bankruptcies in the bad years of the 1830s and 1860s, in which assets exceeded debts. Thus the buffers of the private credit markets against crisis situations were of little avail. The underdeveloped condition of the credit markets might be the cause of the end of the breaking off of an enduring bourgeois means of earning a living.

Lack of information was another risk factor in credit relations and plying a trade. In general information about the economic situation and those operating in it travelled slowly. The chances of a debtor to prepare against difficulties coming from outside were thus poor in places. Trust in one's own debtor's ability to pay back the loan might prove unfounded. It might take a long time be-

fore information arrived on the inability of a distant credit partner to pay. At the same time the economy of the country was linked ever more closely to the global economy, which afforded both new opportunities and challenges.

Operating in challenging conditions, however, did not banish the fact that those suffering financial ruin might also blame themselves - although indeed they did not do so in public. For their plight they laid the blame especially on poor economic conditions, losses through shipwrecks, ill-fated speculation and creditors seeking to recover their loans. Becoming a victim was due above all to the bankruptcy legislation, which dated back to the days of Swedish domination and according to which a party innocent of insolvency, that is, the victim of external forces, should be spared the shameful consequences of bankruptcy and be exempted from paying back on the strength of future income and assets. This placing of the blame elsewhere, however, represented not only an attempt by the insolvent to escape from a tricky situation. The conception of entrepreneurs in the grip of external forces was generally shared and in practice repeatedly observed. Failure as a term was not part of the contemporary parlance when speaking of bankruptcy. Insolvency was a misfortune. In such cases a person who had ventured into entrepreneurship was not penalized too severely. The creditors and the court might be of the same opinion.

Although those unable to meet their financial obligations might shirk their guilt, in practice the end of solvency was frequently only a matter of time. Business operations were set up entirely on borrowed money, and to become a merchant in particular was more a matter of social standing than of expertise. Although in that age merchants and craftsmen were required to have demonstrably accomplished training and possess expertise, in practice only those of a certain social background could gain admittance to the bourgeoisie. Burgers' rights were in the main granted to those with sufficient financial and social standing, thus frequently to the sons of urban bourgeois. Thus it was not necessarily the most capable who ended up exercising an independent profession, but rather the most privileged. This manifests itself, for example, in financial disasters among the sons of several senior commercial figures and of major merchants.

What the bankruptcy estates of the first half of the age of autonomy had in common was that there was generally a goodly amount of assets in them, if also debts. Obtaining credit was bound to the ability to pay back and that was a guarantee of wealth. Thus going into bankruptcy was not a measure for the poor and needy. However, in the modernizing economy the connection between wealth and bankruptcy diminished. Bankruptcy estates shrank and their indebtedness increased. This was initially precipitated by the fact that towards the end of the pre-industrial era the behavior of the debtor was still governed by numerous social and cultural norms, both official and unofficial. As the nineteenth century progressed, the significance of these diminished.

In the first half of the autonomous era the norms of the early modern period with an emphasis on honor still largely governed social interaction, credit relations and economic actions. This was also to be seen in the bankruptcy legislation. An insolvent was required to show that getting into debt, getting too

deep into debt and eventually becoming insolvent were not his own fault and were not the result of shiftlessness, extravagance, dishonesty or deception on the part of the individual concerned. The conception of the honorable or dishonorable nature of insolvency originating in the pre-industrial era was still very much alive. Scrutiny of the actions of the individuals seeking bankruptcy was indeed a prominent element in the bankruptcy trial of the pre-industrial age. Going into bankruptcy did not yet of itself portend an inescapable descent from the ranks of the upright and closed the doors to future business opportunities. The position of the debtor was determined as the trial progressed. Adherence to the behavioral rules and norms, official and unofficial, before and during the bankruptcy, might save an insolvent from the most negative consequences of bankruptcy. Discovery of any deception, trickery or even negligence on the part of the debtor might cause a loss of the previous financial and social standing. Then the debtor could become as a common man in an unending struggle for survival.

One of the most important means of demonstrating the honorable and honest nature of the debtor's actions was the restrained level of indebtedness. In the first half of the nineteenth century most cases of financial ruin involved merchants and other types of businessmen and the requirement of honor concerned their business culture in particular. Thus it was appropriate to go bankrupt before the debts rose too high in relation to the assets in order to avoid stigmatization as a dishonorable debtor. Excessive debts were no indicative of misfortune and proof of efforts to avoid insolvency, but rather suggested that there might be something deceitful in the actions of the debtor and a wish to mislead the creditors. Timely admission of insolvency by means of a bankruptcy application was the main way to spare the creditors from suffering from bad debts and in general damage to the credit markets. Concealing insolvency not only made it more difficult to access new credit and business connections but also affected the judgement of the court. A bankruptcy application submitted too late and thus an estate found to be excessively burdened by debts sufficed for the debtor to be denied exemption from paying the outstanding debts in the bankruptcy, the benefit of *cessio bonorum*.

The requirement in the bankruptcy legislation for the bankrupt to be deemed innocent of his insolvency, the paucity of acceptable reasons in the law and the societal demand for appropriate conduct, however, caused the number of *cessio bonorum* judgements exonerating the debtor from future liability to diminish as the century progressed. Not even an advantageous position in society sufficed if there was reason for dissatisfaction with the debtor's conduct. On the other hand, the lack of equality inherent in the estate system prevailing in society also manifested itself in bankruptcy cases. Although the trials were governed by the bankruptcy legislation, their outcomes also involved a social component. For a debtor enjoying a position in the upper bourgeoisie and exhibiting the conduct required of a debtor and being already advanced in years there was every likelihood of the benefit of *cessio bonorum* being granted with regard to all debts. This was further supported by the fact that the city courts of the time

were largely presided over by lay judges. Such magistrates did not represent the entire urban community: most of the magistrates were merchants. Thus people of their own kind passed judgement on their own ilk in the bankruptcy cases. Given that insolvency was a regrettable but frequent risk of entrepreneurship, especially among the bourgeois, it made no sense to penalize fellow bourgeois excessively. It was quite likely that the layman judge would find himself in the same position one day.

Earlier research has interpreted the consequences of bankruptcy and surviving them predominantly only in terms of the spirit of the law and the punishments entailed. In this respect attitudes to financial ruin stiffened as it became increasingly difficult for the debtor to prove that he was not to blame for his insolvency and to gain the benefit of *cessio bonorum*. On the other hand, from the perspective of harsher penalties involving the pillory or imprisonment on bread and water the development was different: these became rare and eventually incompatible with the age. This was due above all to change in society. In the 1868 amendment to the bankruptcy legislation commitment to the pillory or imprisonment on bread and water for deceitful bankruptcy was changed to a maximum six years' imprisonment, which was of itself a harsh punishment. Change in attitudes to bankruptcy and the chance to be rehabilitated into society were not, however, dependent solely on the bankrupts. Insolvency was frequently condoned socially although according to the bankruptcy legislation the debtor was found to be to blame for his insolvency. Outside the bankruptcy legislation a practice had evolved according to which each creditor could decide independently on granting or denying the surrender of assets in respect of his own dues. Thus most of those going bankrupt before the 1870s in practice got exemption from some of their debts. Although almost the entire bankruptcy estate went to pay off the debts, relief from the liability to pay did at least in part serve as support to start again.

Starting again was also dependent on the social position of the debtor, his behavior before and during the bankruptcy and the direness of the indebtedness. Above all the position of the insolvents was contingent upon the demand for the debtors' skills and expertise and the absence of social security from the state. Thus the perspectives of usefulness and need were pivotal. They frequently took precedence over the moral values of insolvency.

The pre-industrial urban community had need of the work contributions, professional skills, administrative expertise and contribution to the care of communal affairs of several individuals who had become insolvent. Merchants in particular usually knew how to write, to keep accounts, to assess economic risks and to forge connections. The people living in the town needed and wanted barrels, cartwheels, iron objects, butter, buckles, window glass, shoes, tanned hides, dyed cloth. Some even wanted bespoke tailoring, not to mention silver tableware, gold watches and jewelry. One did not become a merchant or craftsman without a lengthy apprenticeship and journeyman period. The closed nature of the urban communities and the slowness of entrance into the bourgeoisie protected those insolvents who, although honest and professionally

skilled, had run into economic adversity. Although one's own business ventures had ended in disaster, expertise and thus the usefulness of the debtor had not been lost. At the same time, a social equal was ensured at least some means of making ends meet and prevented from becoming a burden on society. Thus it made better sense for the entire local community and society to appropriately support the rehabilitation of an insolvent who had behaved well, or at least not very badly, towards his creditors.

Modernizing economy and changing insolvency

Bankruptcy, its causes and effects and the attitudes towards it changed, however, with the changes in society and development in the economy in the nineteenth century. The economy began to grow in the 1860s and 1870s, notably on account of the political decisions and the increased demand for timber on the world markets. The beginning of so-called modern economic growth also increased instability in the economy and uncertainty at the individual level. This manifested in an increase in the number of ordinary bankruptcies and the bankruptcy phenomenon pervading society. This was influenced by improvements in the opportunities for business and raising finance. There was an improvement in the options for entrepreneurship and risk-taking, but at the same time this predisposed to uncertainty.

The decision in economic policy to open up the majority of occupations and professional for anyone at all to practise against notice of such activity submitted to the administrative court increased entrepreneurship and hence also the number of those engaged in occupations and professions which were susceptible to bankruptcy. Whether or not this was conducive to economic growth at the individual level, it was often disastrous. The business operations of the urban bourgeoisie had admittedly previously been decidedly risky, but this had been risky in a different way from what it was in the last decades of the century.

Opening up the right to enter occupations did not alone explain the expansion of the bankruptcy phenomenon and the growth in its significance. A decline in economic predictability and an increase in speculative features were also required. This was furthered by a revolution in financing, especially in the emergence of merchant banks and growth in the volume of credit and in the proliferation of short-term bills of exchange. If in the first half of the century people went bankrupt due to an absence of credit options, in the latter half difficulties in making payments were encountered because credit was so easily obtainable.

Yhdyspankki, the bank which initiated the founding of merchant banks, utterly transformed the credit markets in Finnish society. The pre-industrial credit markets rapidly modernized, the amount of official credit increased. The lending initiated by the merchant bank institution was largely based on domestic bills of exchange which were short-term and could be passed on, carried little risk for the bank and included sure and fast claim for recovery. The proliferation of credit through bills of exchange provided through an official lending

institution indicated that most likely credit through bill of exchange would be used by anyone needing credit would at some point.

Credit by bill of exchange which spread to the domestic credit markets after the middle of the nineteenth century were in principle, but not in practice, the same credit instrument as the bills of exchange which were used to finance international trade onwards the middle ages. In name, form and repayment the credit instrument remained unchanged, but the purpose of use changed. In international trade the bill of exchange was used primarily in payment for goods purchased. This mode of action was guaranteed at an early stage by comparable legislation on bills of exchange stipulating the exacting rules for the repayment characteristic of bills of exchange. Credit by bill of exchange entered the domestic credit markets markedly after 1862, with the founding of the *Yhdyspankki* bank. The bank's lending activities were based on discounting of the bills of exchange. This meant that by bill of exchange one could obtain cash from those banks which discounted them. Thus bills of exchange came to constitute purely a source of funding and a credit instrument. Debt by bill of exchange rose to become a significant component in the indebtedness of bankrupt estates. Prior to this debt by bill of exchange did not actually occur in such estates although all the merchants investigated in this connection were engaged in foreign trade. In the latter half of the century debt by bill of exchange was likewise found in all those scrutinized, although by no means were all debtors involved in trade either at home or abroad.

In the early days of the age of autonomy the indebtedness of the bankrupts was mostly based on promissory notes and accounts payable. Repayment of the former was generally ensured by requiring a guarantor for the debt or by tying the loan to property or pledging of goods. Lending mostly occurred between private individuals and enterprises. Thus a private lender supplied credit either to the extent of the goods he sold or services provided or against a mortgage or other collateral. The credit markets were based above all on real value and security. Credit by bill of exchange was originally transferable from one party to another. This reduced the personal nature of debt relationships on the domestic credit markets. It also meant that the pre-industrial characteristics of the credit markets gradually declined. Moreover, credit by bill of exchange moving into the internal markets replaced, or at least initially supplemented, the pre-industrial means of risk management of the credit economy. These had been not only real securities but also securities gathered from private sources or based on knowledge of the other party's reputation, respectability and reliability.

In the first half of the century the main economic actors and likewise those living under threat of financial misfortune generally owned at least a town house and a plot of land. In the urbanizing society not all those wishing it could have a house or other real estate of their own. But now credit was available without these. The repayment of a debt by bill of exchange was subject to strict formal demands and strict legislation ensuring recovery of the debt. In granting credit in the form of a bill of exchange a lender was able to control the risk of

the transaction at least to some extent. This bill of exchange credit found in a bankrupt's estate might in practice suggest that confidence in the debtor's ability to repay had declined or had been weak at the outset. Credit by bill of exchange might be obtained without notable property to be mortgaged. Credit was also available to those for whom a short time ago it had been difficult or even impossible. This was seen in a change such that the individual bankruptcy estates became more deeply indebted. It was due not only to the changes described in the culture having to do with values and conceptions but also to an increase in the speculative nature of the economy. The debt no longer necessarily corresponded to a like amount of real property.

For those seeking loans, the novel debt by bill of exchange afforded both more opportunities and more risks. It made easier to obtain credit for various purposes. The bankruptcy data did not include information on the purpose of the credit. Thus it can only be surmised that some of it was use in order to start up in occupations, some again may have been destined for consumption and otherwise improving one's quality of life. Whatever the purpose of the credit may have been, in any case it meant an increase in the number of people in the population who were now susceptible to the risks of running into debt. There was more ground for financial disaster. The falling due of even one bill of exchange might be decisive in the debtor's decision to go bankrupt. A bill of exchange falling due for repayment enabled the creditor to apply to the court for the debtor to be imprisoned for debt and for recovery proceedings to be initiated from the debtor's property as soon as the due date had passed. An application for bankruptcy sufficed to halt such compulsory measures.

For society the system of credit by bill of exchange meant an acceleration of the economic cycle. The credit granted through bills of exchange was short-term. Capital did not lie idle for long. Granting short-term credit together, for example, with accelerated bankruptcy trials were a central element in the acceleration of the circulation of capital required by an industrializing society. Yet this, too, gave rise to problems, one of which was an increase and expansion of insolvency. Although the new system of bills of exchange was initially a response to the paucity of official credit and intended to ensure the solvency of the party taking credit, it eventually did not operate according to the former logic. For example, nobody necessarily knew to how many different bill of exchange arrangements the other party to the credit transaction had committed. Nobody could be certain whether the other party to the business or credit arrangement had entered the sum on the bill of exchange without the knowledge of the debtor. There was as yet no institution or instrument for addressing problems with credit by bill of exchange.

The new bankruptcy ruling of 1868 was an attempt to be one of the institutions reducing uncertainty, but on its own it did not suffice. The age from the rise of private banks in the period from the 1860s to the end of the century was in practice something of an interim state. To support the exponentially growing credit markets there was as yet no modern means of confirming the financial soundness of the parties to a credit transaction such as companies selling credit

data and the press publishing these. On the other hand, one can estimate that such companies compiling and selling data on credit worthiness, which are an integral part of modern economy, and the economics press sprang up as a consequence of the enlarged amount of credit and increasing number of bankruptcies in order to control and balance the credit markets and to enhance their predictability. Thus bankruptcies had an effect on the modernization of the credit markets and so also on the overall economic development and growth. Before that bankruptcies had already had a role in the credit markets becoming more committed to paper earlier in the century as oral credit was not usually reimbursed in the bankruptcy trials.

At the end of the century the position of the bankrupt was also different in many ways compared to what it had been previously. Liability for debts was now generally life-long as agreements with creditors were rare. Change in society caused also that there were no more administrative posts available to insolvents as there had previously been. Now bankrupts also came from outside the bourgeoisie. Thus the amount of support for a class fellow diminished. The power of the bourgeoisie in governing urban communities under bourgeois privileges diminished. The gradual advance of equality in society might thus actually inhibit a victim of economic misfortune from starting up again. A bourgeois merchant, for example, could no longer fix up a fellow bourgeois with an administrative position. Now there were more people available for both administrative positions and entrepreneurial intentions. It became more common for former bankrupts to seek a new beginning in other localities and more than before found themselves exempted from taxation due to impecuniousness.

On the other hand industrialization and the diversifying economy served to increase the jobs available. Bankrupts could in general still find a means to make ends meet. This might albeit mean renouncing hope of entrepreneurship. Earning one's living without having to resort to poor relief, however, meant that bankruptcy did not inevitably result in poverty.

In the nineteenth century in general returning to economic life after bankruptcy was expedited by the low startup costs and the extremely modest taxation on occupations. There was as yet no welfare state, thus transfer of income simply did not occur. Moreover, there were so far no actual bans on business activity. Yet already in the pre-industrial era bankruptcy entailed in practice a view that business activity was forbidden. Preventing a return to business activity among dishonest and especially deceitful debtors was what the law intended. However, in the nineteenth century only few were convicted of fraud. In the first half of the age of autonomy the bankruptcy legislation additionally stipulated that all debtors found to be to blame for their insolvency should lose their credit worthiness for the duration of their debts remaining unpaid. Of the bourgeois debtors examined here, however, none were expelled from the bourgeoisie because of going bankrupt. Thus insolvency did not necessarily irretrievably ruin the debtor's abilities and professional skill in the eyes of creditors and lenders. A new start for a bankrupt was therefore dependent not only on the legislation on bankruptcy but also on the will of the creditors.

Stricter legislation and atmosphere for debtors

The new bankruptcy ruling of 1868 ended the debtor's option to benefit from *cessio bonorum*. This was the most significant factor in the assessment according to which the Finnish legislation came to favor the creditor more than before. Reasons for the stricter view included the administrative fragility, taking the model from the Swedish proposal for a law, which in Sweden was never actually passed, and the conservative background and ideology of the legislators. The stricter legislation on bankruptcy reflected the values of the upper ranks or officials, not the values of the bourgeoisie, who were more inclined towards the markets and who lived under greater threat of bankruptcy. Indeed, the liberal economy circles opposed to the law which was stricter towards the debtor. The bankruptcy law was passed at a time of dire economic crisis and famine. This may have had an effect by way of the inadequate composition of the legislative body, but not otherwise. The draft had been drawn up earlier.

The bankruptcy legislation also reflected the harsher attitudes to the poor and to poverty which had otherwise been evolving for some longer time in society in the middle of the century. These began to be deemed the individual's own fault and getting into debt. In Sweden a similar phase occurred in the 1810s and 1820s. In Finland, harsher attitudes were to be seen in the bankruptcy trials before the passing of the new legislation. Year by year total exemption from debts became increasingly difficult. At the same time, however, ending up in the pillory also became more unlikely. Another problem in the trials was the right of the debtor to retain property from the estate, but only after the middle of the century. Before this it was largely deemed automatic for the debtor to be entitled to the bare necessities for subsistence and earning a living. In the 1860s in particular requests by debtors to be allowed to retain from the estate equipment necessary for maintenance and earning a living became part of the bankruptcy trials.

The atmosphere also became tenser towards credit by bill of exchange, which had spread fast and far. It served to darken the image of debtors and getting into debt from the 1860s onwards. "The age of bankruptcies" brought those going into bankruptcy more to the fore and led to moralizing in public. From being a phenomenon among honorable people, that is to say, especially among members of the bourgeoisie, going bankrupt had become something which any man on the street might become involved in. This caused friction among contemporary authors, who perceived getting into debt and going bankrupt at the turn of the 1880s to be absolute fads of fashion. Bankruptcy began to be connected more strongly to going into excessive debt. This was not without foundation. In the second half of the century the degree of indebtedness among the bankruptcies was more severe than it had been. Going into debt was again linked in moral assessments to all manner of extravagance and ostentation. Bills of exchange could be found in the pockets of merchants and shop assistants alike. While financial disaster had been associated above all with taking risks by members of the bourgeoisie in the interests of the common good it was more easily condoned. For example, a manual worker getting into debt by taking out a loan by bill of exchange was not associated with a similar perception of the

greater good. Borrowed money was used for consumption and sprees in such social classes who had no business engaging in such behavior. Bankruptcies had become something which transcended the limits of the social strata and all that was appropriate to them.

In the 1870s a reasonable solution was found to requests by debtors to take their possessions. The voices calling for the inclusion in the bankruptcy legislation of the agreement of the majority, which had not been included in the amendment of 1868 according to the Swedish model, also fell silent. This may suggest that in practice the position of the debtor was not as problematic as it appeared to be in the legislation. This was indeed the case to an extent, since, as has already been noted, debtors in the second half of the century, too, had chances to make ends meet.

How long this period of harsher attitudes persisted in Finland is not known. It lasted at least until the 1880s, which is the endpoint of the detailed analysis of the present study. In any case, in the bankruptcy legislation and in the public discussion attitudes to bankruptcy and its perpetrators appears to have advanced in waves. In everyday interaction this was not necessarily apparent. Thus attitudes to bankruptcy and the consequences of financial setbacks were to some extent independent of time: in the first half of the century those who came through well were the ones who acted fairly and who had social support and expertise at their disposal. Likewise the coping of debtors with intangible assets was also easier later. The law and public opinion created a background for surviving, but a more significant explanatory factor that temporal change might well be found in the relations pertaining between individuals.

LÄHTEET**I ARKISTOLÄHTEET****HELSINGIN KAUPUNGINARKISTO HKA****Helsingin raastuvanoikeus HRO**

Konkurssiasiakirjat 1839, 1870, 1869, 1870. Ef:10, 90-93.

I osaston tuomiokirjat 1839, 1840. Ca I:38-39.

I osaston tuomiotaltiot 1824, 1830, 1840-1842. CaI:19, 29, 41.

HELSINGIN RUOTSALAIS-SUOMALAINEN SEURAKUNTA

Rippikirjat 1836-1861.*

HÄMEENLINNAN MAAKUNTA-ARKISTO HMA**Hämeenlinnan raastuvanoikeus HÄRO**

Konkurssiaktit 1870. Ed:16.

Varsinaisasioiden pyötkirjat 1870. Ca:72.

Vaasan raastuvanoikeus VRO

Varsinaisasioiden renovoidut tuomiokirjat 1821-1842. RO a:7-12.

JYVÄSKYLÄN KAUPUNGINARKISTO JKA**Vaivaishoitolautakunta**

Pöytäkirjat 1870-1885.

JYVÄSKYLÄN MAAKUNTA-ARKISTO JMA**Jyväskylän kaupungin maistraatti ja raastuvanoikeus JRO**

Konkurssiasiain asiakirjavihkot 1862-1885, 1887, 1894-1896, 1899.

Ed:1-7, 9, 16, 17, 21.

Raastuvanoikeudessa vireille pantujen konkurssien luettelot 1880-1921. Bd:2.

Perukirjat 1863-1888 Ec:1-2.

Yhteiset varsinaisasiain pöytäkirjat 1862-1884. Cca:1-30.

Jyväskylän kaupunkiseurakunta

Perukirjat 1852-1888 I Jee:1.

Pää- ja rippikirjat 1838-1890. I Aa:1-5. Mikrofilmijäljenteet.

Seurakunnasta muuttaneiden luettelot 1870-1886. I Bb:1, 3.

Mikrokorttijäljenteet.

Annettujen muuttokirjojen toisteet 1864-1868. I Bb:2. *

Väestönmuutostaulut 1850-1900. Mikrofilmijäljenteet.

Jyväskylän tuomiokunta

Jyväskylän kärjäkunta

Varsinaisasiain pöytäkirjat 1878-1880. I Caa:28-33.

Laukaan henkikirjoittaja

Jyväskylän kaupungin henkikirjat 1874 - 1883. Bbc:27-35.

Laukaan kihlakunnan kruununvouti

Elinkeinoilmoitusten luettelot 1880-1888. Ba:1.

Viitasaaren tuomiokunta

Laukaan kärjäkunta

Varsinaiset pöytäkirjat 1837–1862. II Ca:50–95.

KANSALLISARKISTO KA**Ansioluettelokokoelma**

Ansioluettelot

Thuresson, Fredrik Adolf.

Helsingin raastuvanoikeus HRO

I osaston siviiliasiaain diaarit 1815–1849. Ae I:1–9.

Konkurssiasiakirjat 1899–1900. Efa:302–303.

I osaston riita-asiain tuomiokirjat 1900. Ca I:187–188.

Henkikirjat

Vaasan läänin henkikirjat

Vaasan henkikirjat 1810–1880. Va:2, 7, 12, 17, 23, 28, 33,
40, 50, 59, 69, 79, 93, 108, 122. *

Jyväskylän henkikirjat 1870–1885 Va:93, 108, 122, 139. *

Hämeen lääninhallitus

Kuvernöörin kertomukset 1845–1847. Mikrofilmijäljenteet.

Senaatin oikeusosasto

Päätöstaltiot 1880 Da:106.

Senaatin arkisto

Prokuraattorin toimituskunta

Prokuraattorin kertomuksiin liittyvät tilastotaulukot
1863–1880, 1881–1890. Mikrofilmijäljenteet.**Tilastollinen päätoimisto**Väkilukutaulut 1840, 1845, 1850, 1855, 1860, 1865, 1870, 1875, 1880,
1885, 1890, 1895, 1900. KO1A:39, 12, 15, 18. Mikrofilmijäljenteet.**KOKKOLAN SEURAKUNNAN ARKISTO**

Rippikirja 1820–1830. *

KRISTIINANKAUPUNGIN SEURAKUNNAN ARKISTO

Rippikirjat 1788–1868. *

Syntyneiden ja kastettujen luettelot 1741. *

LAUKAAN SEURAKUNNAN ARKISTO

Muuttokirjoja 1848–1852. *

MUSTASAAREN SEURAKUNNAN ARKISTO

Rippikirjat 1833–1840. *

OULUN MAAKUNTA-ARKISTO OMA**Oulun raastuvanoikeus ORO**

Konkurssiasiain diaari 1870–1889. A IIIj:1.

TAMPEREEN KAUPUNGINARKISTO TKA**Tampereen raastuvanoikeus TRO**

Konkurssiasiakirjat 1835, 1849, 1899. Ec:2, Ef:48-49.

Konkurssi- ym. luettelo 1869-1903. Ao:2.

II osaston siviiliasiaain tuomiokirjat 1899, 1900. Ca:125-128, 135-140.

TURUN MAAKUNTA-ARKISTO TMA**Porin raastuvanoikeus PRO**

Aktit ja allegaatit 1838-1840, 1870, Eg:58-64.

Kingelinin kauppahuone (Turku)

Konkurssiasiakirjat 1799-1859. Hba:1-10.

VAASAN MAAKUNTA-ARKISTO VMA**Kristiinankaupungin raastuvanoikeus KRO**

Diarier över konkursärenden 1869-1924. Am:1.

Konkurshandlingar 1821-1865, Ef:18-46.

Tuomiokirjat 1823, 1832, 1835, 1836, 1845, 1851, 1855, 1856, 1857, 1860. Cd:102, Cd:111, Cd:114, Cd:115, Cd:125, Cd:131, Cd:135, Cd:216, Cd:216, Cd:140.

Vaasan hovioikeus VHO

Vararikkoasiakirjat 1880, 1870. Ecf:45, 64.

Tuomiotaltiot 1842, 1854. Dk:56, 64.

Vetoaktit 1841. Ecd:492.

Vaasan raastuvanoikeus VRO

Haaste- ja vetoasioiden diaari 1817-1868 Af:1-4.

Konkurssiasiaain diaari 1869-1900. Ak:4-5.

Pöytäkirjat 1843-1868. Cd:1-25.

I osaston pöytäkirjat 1869-1880. Cba:1-12

Vararikkoasiakirjat 1847-1880. Ef:1-32.

Perukirjat 1851-1880. Ega:1-17.

Vaasan kauppiaitten avustus- ja eläkekassa

Pöytäkirjat 1836-1897. Ca:1.

Vaasan kauppahdistys ry

Saapuneet päätökset, maistraatin ja raastuvanoikeuden pöytäkirjan otteet ja muut asiakirjat 1746-1884. Hha:2-3.

VAASAN SEURAKUNNAN ARKISTO

Rippikirjat 1802-1863. *

Syntyneiden ja kastettujen luettelot 1803-1862. *

Väkiluvunmuutostaulut 1853-1900. Mikrokorttijäljenteet.

* Käytetty sähköisiä arkistoja:

Family Search -tietokanta (Finland, Church Census and Pre-Confirmation Books, 1657-1915). Saatavissa <https://www.familysearch.org/>. Viitattu 13.10.2017.

Kansallisarkiston digitaaliarkisto.

Saatavissa <http://digi.narc.fi/digi/>. Viitattu 1.1.2014-20.3.2017.

Suomen Sukuhistoriallisen yhdistyksen digitoidut kirkonkirjat.
 Saatavissa www.sshy.fi. Viitattu 1.1.2014–20.3.2017.

II SÄHKÖISET AINEISTOT

Sanomalehdet**

- Borgå Tidning* 1.2.1843 no 9.
Borgå Tidning 30.9.1840 no 76.
Björneborgs Tidning 24.1.1880.
Björneborgs Tidning 17.11.1880 nro 91.
Finlands Allmänna Tidning 1.1.–31.12.1820, 1.1.–31.12.1830, 1.1.–31.12.1840, 1.1.–31.12.1850, 1.1.–31.12.1860, 1.1.–31.12.1870, 1.1.–31.12.1880, 1.1.–31.12.1890, 1.1.–31.12.1900.
Finlands Allmänna Tidning 17.3.1820 no 33.
Finlands Allmänna Tidning 6.5.1826 no 52.
Finlands Allmänna Tidning 12.6.1827 no 68.
Finlands Allmänna Tidning 18.12.1827 no 149.
Finlands Allmänna Tidning 28.8.1834 no 198
Finlands Allmänna Tidning 8.5.1840 no 106.
Finlands Allmänna Tidning 9.12.1842 no 302.
Finlands Allmänna Tidning 3.4.1847 no 76.
Finlands Allmänna Tidning 9.8.1849 no 184.
Finlands Allmänna Tidning 31.12.1850 no 304.
Finlands Allmänna Tidning 9.12.1863 no 286.
Finlands Allmänna Tidning 2.1.1880 no 15.
Finlands Allmänna Tidning 8.5.1885 no 105.
Finlands Allmänna Tidning 11.8.1885 no 183.
Finlands Allmänna Tidning 23.5.1900 no 119.
Helsingfors Dagblad 27.10.1866.
Helsingfors Dagblad 8.4.1888 no 7.
Hufoudstadsbladet 10.11.1872 no 263.
Hufoudstadsbladet 10.10.1879 no 236A.
Ilmarinen 10.8.1850 no 63.
Ilmarinen 10.12.1851 no 98.
Ilmarinen 28.1.1852 no 8.
Ilmarinen 22.7.1854 no 25.
Ilmarinen 2.9.1854 no 31.
Ilmarinen 18.7.1885 no 83.
Kauppalehden protestilista 5.1.1909 no 1.
Kauppalehti 22.3.1899 no 12.
Kauppalehti 4.8.1909 no 31.
Keski-Suomi 12.2.1879 no 12.
Keski-Suomi 12.3.1879 no 20.
Keski-Suomi 8.1.1881 no 2.
Keski-Suomi 26.2.1881 no 16.
Keski-Suomi 13.9.1882 no 73.

Keski-Suomi 20.12.1882 no 101.
Keski-Suomi 28.10.1886 no 43.
Keski-Suomi 2.3.1889 no 18.
Morgonbladet 11.9.1854 no 70.
Morgonbladet 18.5.1878 no 115.
Oulun Ilmoituslehti 8.5.1889 no 37.
Oulun Lehti 21.11.1885 no. 93.
Pohjalainen 4.2.1896 no 15.
Päijänne 16.10.1879 nro 42.
Suomalainen Wirallinen Lehti 26.11.1868, nro. 142.
Suomalainen Wirallinen Lehti 9.1.1891 no 6.
Suomalainen Wirallinen Lehti 10.3.1902 no 57.
Suomalainen Wirallinen Lehti 20.4.1903 no 89.
Savonlinna 16.10.1884 no 42.
Tampereen Sanomat 10.3.1890 no 29.
Työmies 1.8.1900 no 177.
Uudenkaupungin Sanomat 28.12.1901 no 149.
Uusi Suometar 20.5.1900 no 131A.
Waasan Lehti 6.2.1882 no. 11.
Waasan Lehti 22.12.1886 no 102.
Wasa Tidning 17.5.1845 no 20.
Wasa Tidning 22.2.1845 no 8.
Wasa Tidning 17.10.1846 no 42.
Wasa Tidning 12.12.1846 no 50.
Wasa Tidning 1.10.1882 no 87.
Vasabladet 31.5.1856 no 5.
Vasabladet 14.6.1862 no 24.
Vasabladet 9.1.1864 no 2.
Vasabladet 2.2.1864 no 8.
Vasabladet 5.8.1865 no 31.
Vasabladet 12.5.1866 no 19.
Vasabladet 23.2.1867 no 8.
Vasabladet 18.1.1868 no 3.
Vasabladet 18.12.1869 no 51.
Vasabladet 18.5.1872 no 20.
Vasabladet 12.4.1873 no 15.
Vasabladet 29.1.1881 no 8.
Vasabladet 7.4.1888 no 28.
Vasabladet 08.5.1906 no 55.
Åbo Allmänna Tidning 1.1.–31.12.1810.
Åbo Allmänna Tidning 16.11.1813 no 134.
Åbo Underrättelser 17.7.1833 no 57.
Åbo Underrättelser 8.4.1862 no 41.
Åbo Underrättelser 16.6.1868 no 71.

** Käytetty sähköistä arkistoa:

Kansalliskirjaston digitoidut sanomalehdet. Saatavissa
<http://digi.kansalliskirjasto.fi/>. Viitattu 1.1.2013–20.5.2017.

Muut digitaaliset tietokannat

Johan Vilhelm Snellmanin kootut teokset. Saatavissa

<http://snellman.kootutteokset.fi/fi>. Viitattu 1.1.2017–20.5.2017.

J. V. Snellmanin puheenvuoro laki- ja talousvaliokunnan mietinnössä laajennetusta kaupp- ja elinkeinovapaudesta, lausunnot valtiopäivillä 23.5.1867.

J. V. Snellmanin lausunto lakivaliokunnan mietintöön muutoksista lainsäädännössä tavarantuovutuksen, pesäeron ja perinnönlouovutuksen asioista, määräajasta saatavien uloshakemiselle, vuosihaastosta velkojille ja avioehdosta, lausunto valtiopäivillä 21.5.1867.

Johan Vilhelm Snellman Carl Gustaf Wredelle 2.10.1863.

Yksityiskirje.

Johan Vilhelm g:son Snellman Johan Vilhelm Snellmanille

24.1.1866. Yksityiskirje.

Johan Vilhelm Snellman Finlands Allmänna Tidning -lehden toimitukselle nro 75, 3.4.1866. Lehtikirjoitus.

Suomen Pankin Rahamuseon rahanarvolaskuri 1810–2015. Saatavissa

<http://apps.rahamuseo.fi/rahanarvolaskin#FIN>. Viitattu 1.12.2015–20.5.2017

HISKI-historiakirjat. Saatavissa <http://hiski.genealogia.fi/hiski/83jd9y?fi>

Viitattu 1.1.2014–20.3.2017.

Kristiinankaupungin kaupunkiseurakunta

Kastetut 1724–1855.

Haudatut 1722–1855.

Vihityt 1722–1855.

Vaasan seurakunta

Kastetut 1803–1855.

Mustasaaren seurakunta

Kastetut 1768–1850.

Vihityt 1719–1850.

Pietarsaaren seurakunta

Kastetut 1723–1919.

Svenska Akademiens Ordbok SAOB. Saatavissa <http://www.saob.se/>.

Viitattu 1.1.2013–20.5.2017.

Tidig moderna konkurser -tietokanta. Saatavissa

<http://www.tidigmodernakonkurser.se/index.php/extended>. Viitattu 1.1.2014–20.5.2017.

Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852. Yrjö Kotivuori. Verkkojulkaisu. Saatavissa

<http://www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli>. Viitattu 1.1.2015–20.5.2017.

Grönberg, Adolf Fredrik

Pesonius, Gottlieb Leopold

Rahm, Johan Jakob

Ramstedt, Johan Israel
 Ramstedt, Nils Adrian
 Roundell, Karl Daniel
 Strömsten, Frans Edvard
 Tegengren, Jakob Reinhold
 Tegengren, Karl Reinhold
 Wallin, Israel
 Withander, Johan Gustaf

Ylioppilasmatrikkeli 1853-1899. Yrjö Kotivuori. Verkkojulkaisu. Saatavissa
<http://www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli>. Viitattu 1.1.2015-20.5.2017.
 Häggman, Elin Adhemar
 Kannin, Wladimir (Wolmari)
 Sjöberg, Alfons Richard

III TILASTOT

Gylden, C. W. 1844. *Historiska och statistiska anteckningar om städerna i Finland*.
 Helsingfors: Waseniuska boktryckeriet.
 Historisk statistik för Sverige. Statistiska översiktstabeller. Tab. 169: Konkurser,
 konkursärenden och ackordsförhandlingar utan konkurs 1866-1950.
 Stockholm: Statistiska centralbyrån, 1960.
 Rein, G. 1842. *Storfurstendömet Finlands statistik*. Stockholm: Hjerta.
 Suomen virallinen tilasto SVT XII. Vankeinhoitolaitos 1-20, 1882-1901. Taulu
 IIIa. Helsinki: Vankeinhoitohallitus.
 Suomen virallinen tilasto SVT XXIII. Oikeustoimi. Keisarillisen Senaatin
 Prokuraattorin Alamainen Kertomus vuodelta 1891. Helsinki. Keisarillisen
 Senaatin Kirjapaino. 1894.
 Suomen virallinen tilasto SVT: Konkurssit 2005. Helsinki: Tilastokeskus.
 Suomen virallinen tilasto SVT: Konkurssit: Virepannut konkurssit velallisen
 toimialan TOL 2008 mukaan, 1986-2008. Helsinki: Tilastokeskus.
 Suomen virallinen tilasto SVT: Yritysrekisterin vuositilasto 2005. Yritysten
 toimipaikkojen määrä, henkilöstö ja liikevaihto toimi-aloittain 2005 (ml.
 aputoimipaikat). Helsinki: Tilastokeskus.
 Suomenmaan Tilastollinen Vuosikirja (STV) 1879-1903. Helsinki.
 Vattula, K. 1983. *Suomen Taloushistoria 3. Historiallinen tilasto*. Helsinki: Tammi.

IV LAIT JA ASETUKSET

1734 Ruotsin valtakunnan laki (RVL 1734). Saatavissa
<http://agricola.utu.fi/julkaisut/julkaisusarja/kkkt/lait/1734/index.html>. Viitattu 20.12.2016.
 28.6.1798 *Konkurssiasetus* (KA 1798). Kongl. Maj:ts Förmade Nådiga Stadga,
 Angående Afträdes- och Förmöns- samt Boskillnads- och Urafwa-
 Mål.
 29.3.1858 Keisarillisen Majesteetin Armollinen vekselisääntö (VS 1858).

- 9.11.1868 *Asetus perinnönluovutuksesta* (PL 1868). Keisarillisen Majesteetin Armollinen Asetus velan maksosta kuoleman tapauksessa sekä perinnönluovutuksesta ja omaisuuden päältäpäin ottamisesta kuolleen puolison pesästä.
- 9.11.1868 *Asetus velan maksusta työllä* (1868). Keisarillisen Majesteetin Armollinen Asetus velallisen velvollisuudesta, maksuvarain puutteessa, sovittaa velkansa työllä tahi siitä olla velkavankeudessa.
- 9.11.1868 *Asetus velkojain oikeudesta ja etuudesta toisensa edellä*. Keisarillisen Majesteetin Armollinen Asetus velkojain oikeudesta ja etuudesta toisensa edellä makson saamiseen konkurssiin luovutetusta omaisuudesta.
- 9.11.1868 *Keisarillisen Majesteetin Armollinen Asetus määräajasta velkomisasiossa sekä vuosihaastosta*.
- 9.11.1868 *Konkurssisääntö* (KS 1868). Keisarillisen Majesteetin Armollinen Konkurssisääntö Suomen Suuriruhtinaanmaalle.
- 9.11.1868 *Pesäeroasetus* (PA 1868). Keisarillisen Majesteetin Armollinen Asetus pesäerosta avioliiton ajalla.
- 19.12.1889 *Rikoslaki* (39/1889).
- 3.12.1895 *Keisarillinen Konkurssiasetus* (KA 1895).
- 4/1993 *Ehdotus laiksi liiketoimintakiellosta*. Työryhmän mietintö. Oikeusministeriön lainvalmisteluosaston julkaisu. Helsinki.
- 621/1999 *Laki asiakirjojen julkisuudesta*.

V KIRJALLISUUS

Aikalaiskirjallisuus

- Bergh, E. 1884. *Neuvonantoja lakiasioissa joka miehelle*. Helsinki: G. W. Edlund.
- Carlén, J. G. 1843. *Handbok i svenska lagfarenheten innehållande allmänna lagen, med dertill hörande författningar*. Stockholm: Hjersta.
- Castrén, J., Forsman, J., Grotenfelt, K. et al (toim.) 1915. *Tietosanakirja VII*. Helsinki. Tietosanakirja-Osakeyhtiö.
- Dalin, A. F. 1850. *Ordbok öfver svenska språket 1, A-K*. Stockholm.
- Defoe, D. 1697. *An essay upon projects*.
- Forselius, V. 1871. *Handelskalender för Finland*. Helsingfors: Finska Litteratursällskapet.
- Forselius, V. 1876. *Finlands handelskalender*. Andra upplagan. Åbo.
- Forselius, V. 1883. *Finlands handelskalender*. Tredje upplagan. Åbo.
- Forselius, V. 1887. *Finlands handelskalender*. Fjerde upplagan. Åbo.
- Grotenfelt, J. 1918. *Kommentar till konkursstadgan*. Helsingfors: Söderström.
- Juridiska Föreningens i Finland förhandlingar 1875. Får cessionant i stöd af 42 § i Konkursstadgan af den 9 November 1868 ur boet undantaga, eller blott till inställedagen begagna gång och sängkläder? *Tidskrift utgifven av Juridiska Föreningen i Finland*. Elfte Argången, 1875. Helsingfors. 98–101.
- Kilpi, O. K. 1915. *Suomen ammatissa toimiva väestö ja sen yhteiskunnalliset luokat vuosina 1815/75. II Kaupungit. Väestöllinen tutkimus papiston väkilukutaulujen perusteella*. Taloustieteellisiä tutkimuksia 12. Helsinki.

- Lyytinen, M. 1883. *Kauppakirjuri eli käytännöllinen kauppakirjapidon, kirjevaihdon, vekseli-asiain y. m. opastus*. Jyväskylä: Länkelä.
- Ny brefställare, för Finland (..) jemte en förutgående kort och lättfattlig rättskrifnings- och rättstafnings-lära, samt, såsom bihang, en kort ordbok, öfver de i tal och skrift mest brukliga utländska och konstord. 1834. Tuntematons kirjoittaja. Helsingfors: Wasenius.
- Osmio, U. (1910). *Täydellisin suomalainen kirjekaavio sisältävä kaikenlaisten yhteiskunnallisessa elämässä tarvittavien kirjeiden ja asioimiskirjeiden kuin myöskin lainopillisten hakemusten ja asiakirjain kaavoja sekä opetusta kaikessa, mitä kirjeiden ja muiden kirjelmien kokoonpanossa tarvitsee tietää ynnä tietoja leimapaperin käyttämisestä; Suomen valtionrautateillä matkustamisesta; tavaran sopivimmasta lähettamisestä; sähkösanoma- ja postitietoja; tietoja virastoista sekä neuvoja asioiden ajamisessa; tietoja pankeista ja muista rahalaitoksista ynnä paljon muuta*. 2. täydennetty painos. Helsinki: Lindstedt'in antikavaarin kirjakauppa.
- Palmén, J. P. 1863. *Lain opillinen käsikirja yhteiseksi siwistykseksi*. Suomentanut Elias Lönnrot. Suomalaisen kirjallisuuden seura: Helsinki.
- Renvall, H. 1900. *Tulojenjaosta Suomen suurimmissa kaupungeissa 1875–1899*. Kansataloudellisen yhdistyksen esitelmiä, Sarja III. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seuran kirjapainon osakeyhtiö.
- Rein, Th. 1928. *Juhana Vilhelm Snellman: 2. 3. korj. ja kuv. p.* Helsinki: Otava.
- Tallqvist, J. V. 1900. *Bidrag till belysande af det svenska myntets historia i Finland sedan år 1808*. Helsingfors: Finska Vetenskapssocieteten.
- Trapp, R. 1847. *Asianajaja, eli Lain-opillinen käsi-kirja Suomen kansalle: Alkupuustavittain koottuja lainsäätöjä, asetuksia ja julistuksia, jokaiselle tarpeelliset tietää laillisissa asioissansa, sekä niihin kuuluvien kirjoitusten kaavoja*. Kääntäjä P. Hannikainen. Viipuri: A. F. Cederwall.
- Trapp, R. 1849. *Käsi-kirja lain opissa talonpojille. Asiat seuraavat toisiansa alkupuustavillisessa järjestyksessä*. Suomentaja G. C. G. Cannelin. Helsinki: Edlund.
- Trapp, R. 1850 [1833]. *Den unge juristen, eller, Juridisk handbok för medborgare af alla klasser i Finland: ett alfabetiskt ordnadt sammandrag af wigtigare lagrum, stadgar och författningar, hwilkas kännedom är den enskilte medborgaren, för wårdandet af hans angelägenheter, nödig; jemte formulär till dithörande akter och dokumenter*. 4. tillökta upplagan. Helsingfors: Tryckt hos A. W. Gröndahl.
- Wessman, T. 1915–1916. *Käsikirjoitukset ja suomennokset 1877–1932*. Jyväskylän liikemiehiä. Fredrik Thure Wessmanin arkisto, Jyväskylän maakunta-arkisto.
- Wrede, R. A. ja Saxén, E. 1895. *Anteckningar Enligt Professor R. A. Wredes Föreläsningar öfver Konkursrätt*. Helsingfors: Lindstedts antikvariska bokhandel.

Tutkimuskirjallisuus

- Aaku, E. 1957. *Suomen liikepankit 1862-1955*. Helsinki: Suomen pankkiyhdistys.
- Adamson, R. 1996. Standards and judgement in times of crisis. Familiar and Unfamiliar Short studies concerning period from 1815–1818. Teoksessa P.

- Hedström ja E. Köhlhorn toim. *Sociology through Time and Space. Essays in Honor of Carl-Gunnar Janson*. Edsbrück: Sociologiska institutionen. 129–168.
- Ahvenainen, Pihkala, Rasila (toim.) 1982. *Suomen taloushistoria 2. Teollistuva Suomi*. Helsinki: Tammi.
- Alanen, A. 1957. *Maakaupan historia*. Helsinki.
- Alanen, P. 2014. *Hermeneuttinen kehä ja kokeellinen tutkimus*. Loimaa: Kustannus HD.
- Alapuro, R. 2012. Revisiting Microhistory from the Perspective of Comparisons. Teoksessa S. Fellman ja M. Rahikainen toim. *Historical Knowledge. In Quest of Theory, Method and Evidence*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars. 133–154.
- Alasuutari, P. 2011. *Laadullinen tutkimus. 2.0. 4. uud. painos*. Tampere: Vastapaino.
- Amato, M. ja Fantacci, L. 2012. *The End of Finance*. Cambridge: Polity.
- Anttila, K. A. 1966. *Liikepankkien luottotietotoiminta*. Helsinki: Kansallisosakepankki.
- Arola, M. 2006. *Foreign Capital and Finland. Central Government's First Period of Reliance On International Financial Markets, 1862-1938*. Tutkimuksia 37. Helsinki: Bank of Finland.
- Ashton, T. S. 1945. The Bill of Exchange and Private Banks in Lancashire, 1790–1830. *The Economic History Review*. 15 (1-2):25–35.
- Asplund, R. ja Maliranta, M. 2006. Productive growth. The role of human capital and technology. Teoksessa J. Ojala, J. Eloranta, J. Jalava toim. 2006. *The road to prosperity. An economic history of Finland*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 263–284.
- Aunola, T. 1967. *Pohjois-Pohjanmaan kauppiaiden ja talonpoikien väliset kauppa- ja luottosuhteet 1765–1809*. Helsinki: Suomen historiallinen seura.
- Aurejärvi, E. 1979. *Vekselit. Tutkimus vekselin muodosta ja sisällöstä sekä vekselisaatavan perimisestä*. Helsinki: Kustannusliike Juridica Ky.
- Autio, J. 1992. *Valuuttakurssit Suomessa 1864–1991. Katsaus ja tilastosarjat*. Suomen Pankin keskustelunaloitteita 1/91. Helsinki: Suomen Pankki.
- Autio, V-M. 2009. *af Grubbens, Mikael (1728–1808)*. Suomen Talouselämän vaikuttajat-verkkojulkaisu. *Studia Biographica* 8. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Viitattu 7.12.2016. Saatavissa. <http://www.kansallisbiografia.fi/talousvaikuttajat/henkilo/5>.
- Balleisen, E. J. 2001. *Navigating Failure: Bankruptcy and Commercial Society in Antebellum America*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Barnes, Matt et al. (toim.). 2001, *Poverty and Social Exclusion in Europe*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Beattie, C. B. ja Stevens, M. F. 2013. Introduction. Uncovering married women. Teoksessa C. Beattie ja M. F. Stevens toim. *Married Women and the Law in Premodern Northwest Europe*. Suffolk: Boydell & Brewer. 1–10.
- Bengtsson, T., Campbell, C. ja Lee, J. Z. et al. 2004. *Life Under Pressure. Mortality and Living Standards in Europe and Asia, 1700-1900*. Cambridge, Mass.: MIT, 2004.

- Besanko, D. ja Thakor, A. 1987. Collateral and Rationing. Sorting Equilibria in Monopolistic and Competitive Credit Markets. *International Economic Review*. 28(3):671-689.
- Bhattacharjee, A. et al. 2009. "Macroeconomic Instability and Business Exit. Determinants of Failures and Acquisitions of UK Firms. *Economica*. 76 (301): 108-131.
- Birck, Erik. 1980. *Nykarleby Stads Historia 1620-1975: Del 2, Tiden 1810-1875*. Nykarleby: Nykarleby stads förlag.
- Björkqvist, H. 1968. *Valutakurser och valutapolitik i Finland åren 1810-1865: Exchange rates and currency policy in Finland 1810-1865*. Åbo.
- Bleijenbergh, I. 2012. Case Selection. Teoksessa A. J. Mills, G. Durepos ja E. Wiebe, E. *Encyclopedia of Case Study Research*. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications Ltd.
- Blomstedt, Y., Varjonen, R., Salvén, I., Vihervä, V. 1989. *Kansallis-osake-pankin Historia 1,1889-1939*. Helsinki: Kansallisosake-pankki.
- Boström, H. J. 1924. *Suomen kaupunkien pormestarit 1800-luvulla*. Suomen sukututkimusseuran julkaisuja 1. Helsinki: Suomen sukututkimusseura.
- Bourdieu, P. 1986. The Forms of Capital. Teoksessa J. G. Richardson toim. *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York: Greenwood Press. 241- 258.
- Box, M., Gratzner, K. ja Lin, X. 2016. Destructive Entrepreneurship. Bankruptcy and Bankruptcy Crime in Sweden, 1830-2010. Working paper. Workshop on Bankruptcy institutions, corporate insolvency and Entrepreneurship. University Paris Ouest Nanterre La Défense, 13.5.2016.
- Brannen, J. 1992. Combining Qualitative and Quantitative Approaches. An Overview. Teoksessa J. Brannen toim. *Mixing methods. Qualitative and quantitative Research*. Aldershot: Avebury. 3-38.
- Braudel, F. 1982. *Civilization and capitalism 15th -18th Century. Volume II. The Wheels of Commerce*. Berkeley, LA.: Universtiy of California Press.
- Bryman, A. 1992. Quantitative and Qualitative Rsearch. Further Reflections on Their Integration. Teoksessa J. Brannen toim. *Mixing methods. Qualitative and quantitative Research*. Aldershot: Avebury. 57-80.
- Bull, I. 2004. Professions, Absolutims and the Role of Widows. *The Scandinavian Journal of History*. 29 (3-4):193-208.
- Carlos, A. M., Kosack, E. ja Castro Penarrieta, L. 2015. *Bankruptcy Discharge and the Emergence of Debtor Rights in Eighteenth Century England*, Working paper.
- Castrén, L. A. 1935. *Konkurssi- ja akordilainsäädäntö*. Porvoo; Helsinki: WSOY.
- Chevallier, J-C. 1990. Firm creations and failures in nineteenth-century France: regional differences. Teoksessa P. Jobert ja M. Moss toim. *The birth and death of companies. An historical perspective*. New Jersey: Parthenon Pub Group.
- Church, R. 1994. Enterprise and management. Teoksessa D. H. Aldcroft ja S. P. Ville toim. *The European Economy 1750-1914. A Thematic Approach*. Manchester: Manchester University Press. 110-155.

- Claessens, S., Djankov, S. ja Mody, A. 2001. Resolution of Financial Stress. An Overview. Teoksessa S. Claessens, S. Djankov ja A. Mody (toim.) *Resolution of financial distress - an international perspective on the design of bankruptcy laws*. WBI development studies. Washington, DC: World Bank.
- Cohen, J. 1982. The History of Imprisonment for Debt and Its Relation to the Development of Discharge in Bankruptcy. *Journal of Legal History*. 3(2):153-171.
- Coleman, J. S. 1988. Social Capital in the Creation of Human Capital. *The American Journal of Sociology*. 94:95-120.
- Coleman, P. J. 1999 [1974]. *Debtors and Creditors in America: Insolvency, Imprisonment for Debt, and Bankruptcy, 1607-1900*. Madison: The State Historical Society of Wisconsin.
- Coquery, N. 2013. Credit, Trust and Risk. Shopkeepers' Bankruptcies in 18th-Century. Teoksessa T. M. Safley toim. *The History of Bankruptcy. Economic, Social and Cultural Implications in Early Modern Europe*. Routledge explorations in economic history 60. Abingdon: Routledge. 52-71.
- Cordes, A. ja Schulte Beerbühl, M. (toim.) 2016. *Dealing with Economic Failure. Between Norm and Practice 15th to 21st Century*. Frankfurt am Main: Peter Lang Edition.
- Crossick, G. H., Haupt, G. 1995. *The Petite Bourgeoisie in Europe 1780-1914. Enterprise, Family and Independence*. London ja New York: Routledge.
- De ruysscher, D. 2016. The Struggle for Voluntary Bankruptcy and Debt Adjustment in Antwerp (c. 1520-c. 1550). Teoksessa A. Cordes ja M. Shulte Beerbühl toim. *Dealing with economic failures. Between norm and practice (15th-21st century)*. Frankfurt am Main: Peter Lang Edition. 77-98.
- De Vries, J. 2008. *The industrious revolution. Consumer behavior and the household economy, 1650 to the present*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Denzel, M. A. 2008a. Introduction. Teoksessa S. Chaudhuri ja M. A. Denzel toim. *Cashless Payments and Transactions from the Antiquity to 1914*. Beiträge zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte 114. Stuttgart: Franz Steiner Verlag. 7-14.
- Denzel, M. A. 2008a. The European Bill of Exchange. Its Development from the Middle Ages to 1914. Teoksessa S. Chaudhuri ja M. A. Denzel toim. *Cashless Payments and Transactions from the Antiquity to 1914*. Beiträge zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte 114. Stuttgart: Franz Steiner Verlag. 153-190.
- Di Martino, P. 2006. Approaching Disaster. Personal Bankruptcy Legislation in Italy and England, c.1880-1939. *Business History*. 47(1): 23-43.
- Di Martino, P. 2012. Legal Institutions, Social Norms, and Entrepreneurship in Britain c.1890-c.1939. *Economic History Review*. 65(1): 120-143.
- Dick, A. A. ja Lehnert, A. 2010. Personal Bankruptcy and Credit Market Competition. *The Journal of Finance*. 65(2):655-686.
- Duffy I. P. 1980. English Bankrupts, 1571-1861. *The American Journal of Legal History*. 24(4): 283-305.
- Duffy, I. P. 1985. *Bankruptcy and Insolvency in London During the Industrial Revolution*. New York and London: Garland Publishing.

- Duranton, G. ja Puga, D. 2014. The Growth of Cities. Teoksessa P. Aghion ja S. N. Durlauf toim. *Handbook of Economic Growth 2B*. Amsterdam: Elsevier/North Holland. 781–853.
- Eilola, J. 2003. *Rajapinnoilla. Sallitun ja kielletyn määrittelyminen 1600-luvun jälkipuoliskon noituus- ja taikuustapauksissa*. Bibliotheca historica 81. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Eliasson, G. 1992. Affärsmisstag och konkurser. *Ekonomiska Samfundets Tidskrift*. 4:201–215.
- Erickson, A. L. 1993. *Women and Property in Early Modern England*. London; New York: Routledge.
- Fan, W. ja White, M. J. 2003. Personal Bankruptcy and the Level of Entrepreneurial Activity. *Journal of Law and Economics*. 46(2):543–567.
- Favorin, M. 2009. *Baeckman, Woldemar (1818–1901) Suomen Talouselämän vaikuttajat -verkkojulkaisu*. Studia Biographica 8. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Viitattu 25.20.2017.
<https://kansallisbiografia.fi/talousvaikuttajat/henkilo/100>.
- Fellman, S. ja Rahikainen, M. 2012. On historical Writing and Evidence. Teoksessa S. Fellman ja M. Rahikainen toim. *Historical Knowledge. In Quest of Theory, Method and Evidence*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars. 5–44.
- Fletcher, I. B. 2009 [1990]. *The law of insolvency*. 4th edition. Sweet & Maxwell.
- Fontaine, L. 2014. *The moral economy. Poverty, credit, and trust in early modern Europe*. New York: Cambridge University Press.
- Forssell, O. 1979. *Kauppa Suomessa 1860-1960. Finland's Domestic Trade, 1860-1960*. Helsinki: Suomen pankki.
- Forsström, F. 1864. *Juridisk småplock. Om termens förfinskande jemte officiella handlingar på finska, i utkast och översättning*. Kuopio: A. Manninen & Fr. Ahlqvist
- Fridenson, P. 2004. Business failure and the agenda of business history. *Enterprise & Society*. 5(4): 562–582.
- Frigren, P. 2016. *Kotisatamassa. Merimiesten vaimot, naisten toimijuus ja perheiden toimeentuloehdot 1800-luvun suomalaisessa rannikkokaupungissa*. Jyväskylä studies in humanities 277. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Frigren, P. 2017. Tirkistelyä vai ymmärryksen lisäämistä? Historiantutkija arkaluontoisista asioista kirjoittamassa. Teoksessa S. Lidman, A. Koskivirta ja J. Eilola (toim.) *Historiantutkimuksen etiikka*. Helsinki: Gaudeamus. 51–73.
- Frigren, P., Hemminki, T. ja Nummela, I. 2017. Introduction. *Journal of Finnish Studies*. 20(1):3–36.
- Gardberg, C. J. 1981. Kaupunkilaitos keskiajalla ja uuden ajan alussa teoksessa. Teoksessa P. Tommila toim. *Suomen kaupunkilaitoksen historia 1. Keskiajalta 1870-luvulle*. Helsinki: Suomen kaupunkiliitto. 9–49.
- Gehrmann, F. 1970. *Konkurse im Industrialisierungsprozess Deutschlands 1810–1913*. Münster.

- Ginzburg, C. 1989 [1986]. *Clues, Myths, and the Historical Method*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Gough, J., Eisenschitz, A. ja McCulloch, A. 2006. *Spaces of Social Exclusion*. London: Routledge 2006.
- Grandell, A. 1944. *Äldre redovisningsformer i Finland. En undersökning av den företagsekonomiska redovisningens utveckling i Finland intill 1800-talets slut*. Helsingfors.
- Granfelt, G. F. 1912. *Förenings-banken i Finland 1862-1912*. Helsingfors: Förenings-banken i Finland.
- Granovetter, M. S. 1973. The strength of weak ties. *American Journal of Sociology*. 78(6):1360-1380.
- Granovetter, M. S. 1985. Economic Action and Social Structure. The Problem of Embeddedness. *American Journal of Sociology*. 91(3): 481-510.
- Granqvist, V-M. 2016. *Helsingin poroaristo Viaporin rakennuskaudella 1748-1808*. Sosiaalishistoriallinen perustutkimus. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Gratzer, K. 2001. The Fear of Failure. Reflections on Business Failure and Entrepreneurial Activity. Teoksessa M. Henrekson, M. Larsson, H. Sjögren toim. *Entrepreneurship in business and research. Essays in honour of Håkan Lindgren*, 165-199. Stockholm: Stockholm Handeshogskolan, Institute for Research in Economic History.
- Gratzer, K. 2002. Konkursintitutet som finansiell institution. Teoksessa D. Johansson ja N. Karlson toim. *Den svenska tillväxtskolan. Om den ekonomiska utvecklingens kreativa förstörelse*. Tukholma: Ratio. 151-183.
- Gratzer, K. 2008a. Introduction. Teoksessa K. Gratzer ja D. Stiefel toim. *History of Insolvency and Bankruptcy from an International Perspective*. Huddinge: Södertörns högskola. 5-14.
- Gratzer, K. 2008b. Default and Imprisonment for Debt in Sweden. From the Lost Chances of a Ruined Life to the Lost Capital of a Bankrupt Company. Teoksessa K. Gratzer ja D. Stiefel toim. *History of Insolvency and Bankruptcy from an International Perspective*. Huddinge: Södertörns högskola. 15-60.
- Grönvall, F. 1951 [1931]. *Vekseli- ja shekkilait selityksineen*. 2. lisätty p. Porvoo; Helsinki: WSOY.
- Haapala ja Alapuro (toim.) 1990. *Talous, valta ja valtio. Tutkimuksia 1800-luvun Suomesta*. Tampere: Vastapaino.
- Haapala, P. 1986. *Tehtaan valossa. Teollistuminen ja työväestön muodostuminen Tampereella 1820-1920*. Historiallisia tutkimuksia 133. Tampere; Helsinki: Osuuskunta Vastapaino: Suomen historiallinen seura.
- Halila, J. 1972. *Konkurssioikeuden pääpiirteet*. 2. uus. p. Helsinki: Helsingin yliopiston lainopillisen ylioppilastiedekunnan kustannustoimikunta.
- Hall, G. 1995. *Surviving and Prospering in the Small Firm Sector*. London: Routledge.
- Hansen, B. 2001. Bankruptcy Law in the United States. Teoksessa R. Whaples (toim.) *EH.Net Encyclopedia*. Saatavilla <http://eh.net/encyclopedia/bankruptcy-law-in-the-united-states/>. Viitattu 24.10.2017.

- Hardwick, J. 2009. *Family business. Litigation and the political economies of daily life in early modern France*. Oxford: Oxford University Press.
- Harvey, D. 1989. *The Urban Experience*. Oxford: Blackwell.
- Hasselberg, Y. 1998. *Den sociala ekonomin. Familjen Clason och Furudals bruk 1804-1856*. Studia historica Upsaliensia, 189. Uppsala: Uppsala universitet.
- Havansi, E. 1992. *Suomen konkurssioikeus*. Suomen Lakimiesliiton kirjasarja No. 107. 3. Helsinki: Lakimiesliiton kustannus.
- Hébert, R. F. ja Link, A. N. 2009. *A History of Entrepreneurship*. London; New York: Routledge.
- Hedman, K. 1928. *Hantverkare i Vasa från stadens grundläggning år 1611 till näringsfrihetens införande år 1869. Genealogiska och biografiska anteckningar*. Helsingfors: Genealogiska samfundet.
- Heikel, F. 1922. *Pohjoismaiden Osakepankki kauppaa ja teollisuutta varten 1872-1919*. Helsinki.
- Heikkinen, A. 1993. *Ihminen historian rakenteissa. Mikrohistorian näkökulma menneisyyteen*. Helsinki: Yliopistopaino.
- Heikkinen, S. 1981. Kulutus Suomessa autonomian ajan jälkipuoliskolla. Teoksessa Y. Kaukiainen et al. toim. *När samhället förändras – Kun yhteiskunta muuttuu. Juhlakirja Sven Erik Åströmin täyttäessä 60 vuotta*. Historiallinen arkisto 76. Helsinki: Suomen historiallinen seura. 395–421.
- Heikkinen, S. 1995 [1992]. Aineen voitot. 1800-luvun elintaso. Teoksessa P. Haapala toim. *Talous, valta, valtio. Tutkimuksia 1800-luvun Suomesta*. 3. painos. Tampere: Vastapaino. 149–172.
- Heikkinen, S. 1997. *Labour and the market. Workers, wages and living standards in Finland, 1850-1913*. Helsinki: Finnish Society of Sciences and Letters : Finnish Academy of Science and Letters.
- Heikkinen, S. ja Hjerppe, R. 1986. *Suomen teollisuus ja teollinen käsityö 1860-1913. Industry and industrial handicraft in Finland, 1860-1913*. Helsinki: Suomen pankki.
- Heikkinen, S. ja Hoffman, K. 1982. Teollisuus ja käsityö. Teoksessa J. Ahvenainen, E. Pihkala ja V. Rasila toim., *Suomen Taloushistoria 2. Teollistuva Suomi*. Helsinki: Tammi. 52–88.
- Heikkinen, S. ja Kuusterä, A. 2001. Finnish Economic Crises in the 20th century. Teoksessa J. Kalela et al. toim. *Down from the heavens, up from the ashes*. VATT-julkaisuja 27:6. Helsinki: Valtion taloudellinen tutkimuskeskus. 25–51.
- Heikkinen, S., Hjerppe, R., Kaukiainen, Y., Markkanen, E. ja Nummela, I. 1987. *Förändringar i levnadsstandarden i Finland 1750- 1913*. Teoksessa *Levestandarden i Norden 1750-1914*. Reykjavik: Sagnfræðistofnun Háskola Íslands. 67-94.
- Heiman, L. 1987. *Solitander – hänen kauppahuoneensa vaiheet*. Porvoo: Pro Borgoa Seura.
- Heiman, L. *Kaksi kauppaneuvosta*. 2. painos. Porvoo: Oy Uusimaa.

- Heinonen, O. A. 1966. *Velallisen konkurssirikoksista. Rikosoikeudellinen tutkimus.* Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja B-sarja N:o 130. Helsinki: Suomen Lakimiesliiton Kustannus Oy.
- Hemmer, R. 1954. *Suomen oikeushistorian oppikirja II, perheoikeuden, perintöoikeuden ja testamenttioikeuden historia.* Hyvinkää.
- Hemminki, T. 2014. *Vauraus, luotto, luottamus. Talonpoikien lainasuhteet Pohjanlahden molemmin puolin 1796-1830.* Jyväskylä studies in humanities, 232. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Herlin, N. 2001. *Lihakirves ja leimakirves. Kirja konkurssista.* Helsinki: Tammi, 2001.
- Hietakari, E. 1968. *Herman Saastamoinen. Savolainen yrittäjä murroskaudella.* Kuopio: H. Saastamoinen oy.
- Hirvonen, M. 2000. *Salanimet ja nimimerkit.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjaston julkaisuja 16. Helsinki: BTJ Kirjastopalvelu.
- Hjerppe, R. 1981. Käsityöläiset uuden yhteiskunnan murroksessa. Teoksessa Y. Kaukiainen et al. toim. *När samhället förändras – Kun yhteiskunta muuttuu. Juhlakirja Sven Erik Åströmin täyttässä 60 vuotta.* Historiallinen arkisto 76. Helsinki: Suomen historiallinen seura. 213–253.
- Hjerppe, R. 1988. *Suomen talous 1860-1985. Kasvu ja rakennemuutos.* Helsinki: Valtion painatuskeskus.
- Hjerppe, R. ja Lefgren, J. 1974. Suomen tulonjakautuman kehityksestä 1881–1967. *Kansantaloudellinen Aikakauskirja.* 70(2):97-116
- Hjerppe, R., ja Mauranen, T. 1990. Kilpailun kourissa? Pienyritykset Suomessa 1860-1938. Teoksessa K. Ahonen toim. *Sitä kuusta kuuleminen. Jorma Ahvenaiselle omistettu juhlakirja.* Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. 159-173.
- Hoffman, K. 2009a. *Höckert, Herman (1751–1835).* Suomen Talouselämän vaikuttajat -verkkojulkaisu. *Studia Biographica* 8. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Viitattu 7.12.2016. Saatavissa <http://www.kansallisbiografia.fi/talousvaikuttajat/henkilo/24>.
- Hoffman, K. 2009b. *Malm, Pehr (1768–1827).* Suomen Talouselämän vaikuttajat -verkkojulkaisu. *Studia Biographica* 8. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Viitattu 7.12.2016. Saatavissa <http://www.kansallisbiografia.fi/talousvaikuttajat/henkilo/28>.
- Hoffman, K. 2009c. *Sucksdorff, Israel nuorempi (1784–1865).* Suomen Talouselämän vaikuttajat -verkkojulkaisu. *Studia Biographica* 8. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Viitattu 7.12.2016. Saatavissa <http://www.kansallisbiografia.fi/talousvaikuttajat/henkilo/57>.
- Hoffman, P. T., Postel-Vinay, G. ja Rosenthal, J.-L. 2009. *Surviving Large Losses. Financial Crises, the Middle Class, and the Development of Capital Markets.* Cambridge, MA: Belknap Press of Harvard University Press.
- Hoffman, P.T., Gilles P.-V. ja Rosenthal, J.-L. 2000. *Priceless Markets. The Political Economy of Credit in Paris, 1660-1870.* Chicago Ill.: University of Chicago Press.
- Holm, T. W. 1981. Affär eller välgörenhet. Tillkomsten av 1898 års pantförordning. Teoksessa Y. Kaukiainen et al. toim. *När samhället förändras – Kun yhteiskunta muuttuu. Juhlakirja Sven Erik Åströmin täyttässä 60*

- vuotta. Historiallinen arkisto 76. Helsinki: Suomen historiallinen seura. 353-366.
- Hoppit J. 1986. Financial Crises in Eighteenth-Century England. *Economic History Review*. 39(1):39-58.
- Hoppit, J. 1987. *Risk and failure in English business, 1700-1800*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Howard, M. 1987. A Theory of Discharge in Consumer Bankruptcy. *Ohio State Law Journal*. 48(4): 1047-1088.
- Hudson, P. 2000. *History By Numbers. An Introduction to Quantitative Approaches*. London: Arnold.
- Humanistisen, yhteiskuntatieteellisen ja käyttäytymistieteellisen tutkimuksen eettiset periaatteet ja ehdotus eettisen ennakoarvioinnin järjestämiseksi. Tutkimuseettinen neuvottelukunta 2009. Saatavissa <http://www.tenk.fi/sites/tenk.fi/files/eettisetperiaatteet.pdf>. Viitattu 15.6.2017.
- Humphries, J. ja Weisdorf, J. L. 2017. *Unreal Wages? A New Empirical Foundation for the Study of Growth and Living Standards in England, 1260-1860*. Working paper.
- Huuhka, E. 1999. Maaverojen lakkauttaminen. Valtioapäiväkeskustelut 1863-1924. Teoksessa J. T. Lappalainen toim. *Verotushistoriaa 1*. Turun yliopiston historian laitoksen julkaisuja 51. Turku: Turun yliopisto. 65-76.
- Häberlein, M. 2013. Merchants' Bankruptcies, Economic Development and Social Relations in German Cities During the Long 16th Century. Teoksessa T. M. Safley toim. *The History of Bankruptcy. Economic, Social and Cultural Implications in Early Modern Europe*. Routledge Explorations in Economic History 60. Abingdon: Routledge. 19-33.
- Häggman, K. 1994. *Perheen vuosisata. Perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa*. Historiallisia tutkimuksia 179. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Häkkinen, A. 2017. Afterword. *Journal of Finnish Studies*. 20(1): 275-278.
- Häpeilevä kansa. Suomalaisia nolottavat niin konkurssi kuin kuluttaminenkin. *Suomen kuvalehti* 2014: 6.
- Ijäs, U. 2015. *Talo, kartano, puutarha. Kauppahuoneen omistaja Marie Hackman ja hänen kulutusvalintansa varhaismodernissa Viipurissa*. Turun yliopiston julkaisuja, C-osa 402. Turku: Turun yliopisto.
- Ikonen, V. 1995. *Suomen Pankin kotimainen luotonanto 1868-1992. Kuukausitilastot*. Suomen Pankin keskustelualoitteita 26. Helsinki: Suomen Pankki.
- Ilmakunnas, J. 2012. Aatelin velkaantuminen 1700-luvun Ruotsissa. Kreivi Axel von Fersenin taloudelliset strategiat. Teoksessa N. Jensen-Eriksen et al. toim. *Kansallinen kapitalismi, kansainvälinen talous*. Helsinki: Siltala.
- Ilmakunnas, J. 2009. *Kuluttaminen ja ylhäisaatelin elämäntapa 1700-luvun Ruotsissa*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Jackson, T. H. 1986, *The Logic and Limits of Bankruptcy Law*. Washington, D. C.: Beard Books.

- Johansen, H. M. 2004. Widowhood in Scandinavia. An Introduction. *The Scandinavian Journal of History*. 29(3–4):171–191.
- Johansson, U. 1970. Stockholms magistrats och rådhusrätts arkiv 1720-1849: ärendenas handläggning samt arkivets bestånd. Teoksessa *Berättelse över Arkivnämndens förvaltning och verksamhet under år 1970*. Bilaga 33 till Stadsarkivets årsberättelse 1970. Stockholm 1970. 39–123.
- Jones, W. J. 1979. The Foundations of English Bankruptcy. Statutes and Commissions in the Early Modern Period. *Transactions of the American Philosophical Society*. 69(3): 1–63.
- Jutikkala, E. 1983. Urbanisoituminen. Teoksessa P. Tommila toim. *Suomen kaupunkilaitoksen historia 2. 1870-luvulta autonomian ajan loppuun*. Helsinki: Suomen kaupunkiliitto. 9–28.
- Jutikkala, E. 1997. Esiteollisen ajan puukaupunkien suurpalot. Teoksessa A. Koskivirta, A. Suvioja, J. Kekkonen et al. toim. *Tie tulkintaan. Juhlakirja akatemiaprofessori Heikki Ylikankaalle*. Porvoo; Helsinki; Juva: WSOY. 491-507.
- Kaarniranta, K. 2001. "Elämää rahaa käärien ja velkoen". *Pohjois-Karjalan maaseudun sekatarvakauppiat ja heidän velallisansa 1860- ja 1870-luvuilla*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kalela, J. 2000. *Historiantutkimus ja historia*. Helsinki: Gaudeamus.
- Kallenautio, J. 2006. *Vaasan historia 4. 1852–1917*. Vaasa: Vaasan kaupunki.
- Kallioinen, M. 2002. *Verkostoitu tieto. Informaatio ja ulkomaiset markkinat Dahlströmin kauppahuoneen liiketoiminnassa 1800-luvulla*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kangas, U. 1996. *Omaisuuuden yhteisyydestä omaisuuden erillisyyteen*. Helsingin yliopiston yksityisoikeuden laitoksen julkaisuja 52. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Karonen, P. 2002. Johdanto. Moninainen patriarkalisuus. Normien ja käytäntöjen solmukohdat. Teoksessa P. Einonen ja P. Karonen toim. *Arjen valta. Suomalaisen yhteiskunnan patriarkalisesta järjestyksestä myöhäiskeskiajalta teollistumisen kynnykselle (v. 1450–1860)*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 10–23.
- Karonen, P. 2004. *Patruunat ja poliitikot. Yritysjohtajat taloudellisina ja poliittisina toimijoina Suomessa 1600-1920*. Historiallisia tutkimuksia, 217. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Karonen, P. 2007. Perspektiv och metoder inom domboksforskningen i Sverige och Finland cirka 1990-2005. Teoksessa H. Lönnroth toim. *Domboken som filologiskt och historiskt forskningsobjekt*. Uppsala: Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet. 25-44.
- Karonen, P. 2008 [1999]. *Pohjoinen suurvalta. Ruotsi ja Suomi 1521-1809*. 3. uudistettu painos. Helsinki: WSOY.
- Karonen, P. 2009a. *Rosenius, Carl (1831–1892)*. Suomen Talouselämän vaikuttajat -verkkojulkaisu. *Studia Biographica* 8. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Viitattu 7.12.2016. Saatavissa <http://www.kansallisbiografia.fi/talousvaikuttajat/henkilo/125>.

- Karonen, P. 2009b. *Åberg, Carl Eugen (1838–1906)*. Suomen Talouselämän vaikuttajat-verkkojulkaisu. Studia Biographica 8. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Viitattu 7.12.2016. Saatavissa <http://www.kansallisbiografia.fi/talousvaikuttajat/henkilo/126>.
- Kaukiainen, Y. 1980a. Kehitysmaa Suomi. Teoksessa E. Jutikkala toim. *Suomen taloushistoria 1. Agraarinen Suomi*. Helsinki: Tammi. 484–487.
- Kaukiainen, Y. 1980b. Merenkulku. Teoksessa E. Jutikkala toim. *Suomen taloushistoria 1. Agraarinen Suomi*. Helsinki: Tammi. 458–476.
- Kaukiainen, Y. 1981. Taloudellinen kasvu ja yhteiskunnan muuttuminen teollistuvassa Suomessa. Teoksessa Y. Kaukiainen et al. toim. *När samhället förändras – Kun yhteiskunta muuttuu. Juhlakirja Sven Erik Åströmin täyttäessä 60 vuotta*. Historiallinen arkisto 76. Helsinki: Suomen historiallinen seura. 39–62.
- Kaukiainen, Y. 1993. *A history of Finnish Shipping*. London: Routledge.
- Kaukiainen, Y. et al. (toim.) 1981. *När samhället förändras – Kun yhteiskunta muuttuu. Juhlakirja Sven Erik Åströmin täyttäessä 60 vuotta*. Historiallinen arkisto 76. Helsinki: Suomen historiallinen seura.
- Kaukovalta, K. V. 1931. *Hämeen läänin historia 2 A. Yleiskatsaus Hämeen läänin oloihin vv. 1899-1931*. Hämeenlinna: Karisto.
- Kauranen, K. 1999. *Rahvas, kauppahuone, esivalta. Katovuodet pohjoisessa Suomessa 1830-luvulla*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Kekkonen, J. 1987. *Merkantilismista liberalismiin. Oikeushistoriallinen tutkimus elinkeinovapauden syntytaustasta Suomessa vuosina 1855-1879*. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja 172. Helsinki: Suomalainen lakimiesyhdistys.
- Kekkonen, J. 1991. Autonomian ajan rikosoikeus. Teoksessa P. Letto-Vanamo toim. *Suomen oikeushistorian pääpiirteet. Sukuvallasta moderniin oikeuteen*. Jyväskylä: Gaudeamus. 258–269.
- Keskinen, J. 2008. Luotto, luottamus ja maine. 1800-luvun liiketoiminnan kulmakivet, teoksessa J. Keskinen ja K. Teräs toim. *Luottamus, sosiaalinen pääoma, historia*. Historia Mirabilis 5. Turku: Turun Historiallinen Yhdistys. 147–73.
- Keskinen, J. 2012. *Oma ja yhteinen etu. Kauppiain keskinäinen kilpailu ja yhteistyö Porin paikallisyhteisössä 1765-1845*. Turku: Turun yliopisto.
- Keskisarja, T. 2010. *Vihreän kullan kirous. G.A. Serlachiuksen elämä ja afäärit*. Helsinki: Siltala.
- Kietäväinen-Sirén, H. 2015. *Erytinen ystävyys. Miehen ja naisen välinen rakkaus uuden ajan alun Suomessa (n. 1650-1700)*. Jyväskylä studies in humanities 245 Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Kindleberger, C. P. 1993 [1984]. *A Financial History of Western Europe*. 2. painos. New York: Oxford University Press.
- Kindleberger, C. P. 2000 [1978]. *Manias, Panics, and Crashes. A History of Financial Crises*. 4th Edition. New York: Wiley.
- Klepper, M. 1996. Entry, Exit, Growth, and Innovation over the Product Life Cycle. *The American Economic Review*. 86(3): 562-583.

- Klinge, M. 1997. *Mannerheim, Gustaf (1867-1951)*. Kansallisbiografia-verkkójulkaisu. Studia Biographica 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997-. Viitattu 1.11.2017. Saatavissa <https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/625>.
- Korpiola, M. (toim.) 2014. *The Svea Court of Appeal in the Early Modern Period. Historical Reinterpretations and New Perspectives*. Rätthistoriska Studier 26. Stockholm: Institutet för Rätthistoriska Forskning.
- Korpisaari, P. 1920. *Suomen pankit. Niiden kehitys, rakenne ja toimintamuodot*. Porvoo: WSOY.
- Korpisaari, P. 1923a. *Pankit ja pankkiliike*. Helsinki: Otava.
- Korpisaari, P. 1923b. *Raha ja muut maksuvälineet*. Helsinki: Otava.
- Korpisaari, P. 1930. *Raha ja pankit*. Kansantaloudellinen käsikirjasto. Porvoo: Kansantaloudellinen yhdistys.
- Koskivirta, A. ja Lidman, S. Historiantutkija eettisten valintojen äärellä. Teoksessa S. Lidman, A. Koskivirta ja J. Eilola (toim.) *Historiantutkimuksen etiikka*. Helsinki: Gaudeamus. 11–28.
- Kovero, M. 1950. Helsinki kauppakaupunkina. Teoksessa E. Hornborg et al. (toim.) *Helsingin kaupungin historia. Ajanjakso 1809-1875*. III osa, ensimmäinen nide. Helsinki: Helsingin kaupunki. 367–464.
- Kuisma, M. 2011. *Saha. Tarina Suomen modernisaatiosta ja ihmisistä jotka sen tekivät*. Helsinki: Siltala.
- Kuisma, M. ja Keski-sarja, T. 2012. *Erehtymättömät. Tarina suuresta pankkisodasta*. Helsinki: WSOY.
- Kurunmäki, L. ja Miller, P. 2013. Calculating failure. The making of a calculative infrastructure for forgiving and forecasting failure. *Business History*. 55(7): 1100-1118.
- Kuula, A. 2006. *Tutkimusetiikka. Aineistojen hankinta, käyttö ja säilytys*. Tampere: Vastapaino.
- Kuusanmäki, J. 1983. Kunnallisen kansanvallan kehitys ja kunnallishallinnon organisaatio 1875–1917. Teoksessa P. Tommila toim. *Suomen kaupunkilaitoksen historia 2. 1870-luvulta autonomian ajan loppuun*. Vantaa: Suomen Kaupunkiliitto. 51–125.
- Kuusterä, A. 1981. Pankkiosakkeiden leviäminen suomalaiseen yhteiskuntaan 1860-luvulla. Teoksessa Y. Kaukiainen et al. toim. *När samhället förändras – Kun yhteiskunta muuttuu*. Juhlakirja Sven Erik Åströmin täyttäessä 60 vuotta. Historiallinen arkisto 76. Helsinki: Suomen historiallinen seura. 367–391.
- Kuusterä, A. 1987. 1860-luvun epäonnistunut talouspolitiikka. Teoksessa K. Pitkänen ja M. Peltonen toim. *Nälkä, talous, kontrolli. Näkökulmia kriisien ja konfliktien syntyyn, merkitykseen ja kontrolliin*. Helsinki: Helsingin yliopisto. 43–57.
- Kuusterä, A. 1994. The Finnish Banking System in Broad Outline from the 1860s to the mid-1980s. Teoksessa M. Pohl ja S. Freitag toim. *Handbook on the History of European banking*. Aldershot: Edward Elgar. 135–181.

- Kuusterä, A. 1995 [1992]. Valtio, talous ja valtiontalous. Teoksessa P. Haapala toim. *Talous, valta, valtio. Tutkimuksia 1800-luvun Suomesta*. 59-88. 3. painos. Tampere: Vastapaino.
- Kuusterä, A. 1995. *Aate Ja Raha. Säästöpankit suomalaisessa yhteiskunnassa 1822-1994*. Helsinki: Otava.
- Kuusterä, A. 1996. Rahatalouden leviäminen Suomeen. Teoksessa J. Autio ja R. Hjerpppe toim. *Raha ja rahakriisit*. Jyväskylä: Atena. 39-64.
- Kuusterä, A. ja Tarkka, J. 2011. *Suomen Pankki 200 vuotta I. Keisarin kassasta keskuspankiksi*. Helsinki: Suomen Pankki ja Otava.
- Laamanen, T., Lamberg, J-A. ja Vaara, E. 2015. Explanations of Success and Failure in Management Learning: What Can We Learn From Nokia's Rise and Fall? *Academy of Management Learning and Education*.15(1):2-25.
- Laitinen, E. K. 1990. *Konkurssin ennustaminen*. Sundom: Vaasan yritysinformaatio.
- Lamberg, J.-A. ja Ojala, J. 1997. Johdanto. Teoksessa J. A. Lamberg ja J. Ojala (toim.) *Uusi institutionaalinen taloustiede. Johdanto tutkimukseen*. Jyväskylä: Atena Kustannus Oy. 9-14.
- Lange, M. 2013. *Comparative-historical methods*. London: SAGE Publications.
- Lapadat, J. C. 2010. Thematic Analysis. Teoksessa A. J. Mills, G. Durepos & E. Wiebe *Encyclopedia of Case Study Research*. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications Ltd.
- Lappi-Seppälä, T. 1982. *Teilipyyörästä terapiaan. Piirteitä rangaistusjärjestelmän historiasta*. Vankeinhoidon historiaprojektin julkaisu 9. Helsinki: Oikeusministeriö.
- Larsson S. 2009. A pluralist view of generalization in qualitative research. *International Journal of Research & Method in Education*. 32(1):25-38.
- Lazonick, W. 2007. Business History and Economic Development. Teoksessa G. Jones ja J. Zeitlin toim. *The Oxford Handbook of Business History*. Oxford: Oxford University Press.
- Lee, R. 2005. Industrial Revolution, Commerce, and Trade. Teoksessa S. Berger toim. *A Companion to Nineteenth-century Europe 1789-1914*. Malden, Mass.: Blackwell. 44-55.
- Lee, S., Yamakawa, Y. Peng, M. W. ja Barney, J. B. 2011. How do Bankruptcy Laws Affect Entrepreneurship Development Around the World? *Journal of Business Venturing*.26(5):505-520.
- Lester, V. M. 1995. *Victorian Insolvency. Bankruptcy, Imprisonment for Debt, and Company Winding-Up in Nineteenth-Century England*. Oxford Historical Monographs. New York: Oxford University Press.
- Letto-Vanamo, P. 1989. *Suomalaisen asianajajalaitoksen synty ja varhaiskehitys. Oikeushistoriallinen tutkimus*. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja A-sarja N:o 181. Vammala: Suomalainen Lakimiesyhdistys.
- Levi, G. 2012. Microhistory and the Recovery of Complexity. Teoksessa S. Fellman ja M. Rahikainen toim. *Historical Knowledge. In Quest of Theory, Method and Evidence*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars. 121-132.
- Lin, N. 2001. *Social Capital. A Theory of social structure and action*. Structural Analysis in the Social Sciences 19. Cambridge: Cambridge University Press.

- Lindgren, H. 2002. The Modernization of Swedish Credit Markets, 1840-1905. Evidence from Probate Records. *The Journal of Economic History*. 62(3): 810-832.
- Lindgren, H. 2010. The Evolution of Secondary Markets, 1820-1920. Teoksessa A. Ögren toim. *The Swedish Financial Revolution. Palgrave Macmillan Studies in Banking and Financial Institutions*. Basingstoke, UK: Palgrave Macmillan. 95-112.
- Lobell, H. 2010. Market integration 1830-1890. Teoksessa A. Ögren toim. *The Swedish Financial Revolution. Palgrave Macmillan Studies in Banking and Financial Institutions*. Basingstoke, UK: Palgrave Macmillan. 113-127.
- Luukko, A. 1979. *Vaasan Historia 2, 1721-1808*. Vaasa.
- Magnusson, L. 1996. *Sveriges ekonomiska historia*. Stockholm: Tiden Athena.
- Magnusson, L. 2006. Det ekonomiska tänkandet i Sverige - en översikt. Teoksessa M. Morell ja S. Hedenborg toim. *Sverige. En social och ekonomisk historia*. Lund: Studentlitteratur.
- Maijala, J. 2005. *Maaseutuyhteisön kriisi. 1930-luvun pula ja pakkohuutokaupat paikallisena ilmiönä Kalajokilaaksossa*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Malanima, P. 2009. *Pre-modern European Economy. One Thousand Years (10th-19th Centuries)*. Global economic history series 5. Leiden; Boston: Brill, 2009.
- Maliranta, M. 2014. *Luovan tuhon tie kilpailukykyyn. Miten innovointi vaikuttaa yrityksiin, kansantalouteen ja kansalaisiin*. Julkaisuja 4. Tehokkaan Tuotannon Tutkimusyksikkö.
- Mann, Bruce H. 2002. *Republic of Debtors. Bankruptcy in the Age of American Independence*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Manninen, P. 1976. *Selvitys Suomen elinkeinorakenteesta ja sen tutkimuksesta 1820-1970*. Suomen työväenliikkeen historia-projektin selvityksiä 1. Helsinki: Suomen työväenliikkeen historia-projekti.
- Mantere, S., Aula, P., Schildt, H., Vaara, R. 2013. Narrative attributions of entrepreneurial failure. *Journal of business venturing* 28(4):459-473.
- Markkanen, E. 1977. *Maaseutuväestön varallisuusolot ja luottosuhteet Sisä-Suomessa elinkeinoelämän murroskaudella v. 1850-1914*. *Studia historica Jyväskyläläisiä* 14. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Markkanen, E. 1988. *Perukirja tutkimuslähteenä*. *Studia historica Jyväskyläläisiä* 37. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Markkola, P. 1994. *Työläiskodin synty. Tamperelaiset työläisperheet ja yhteiskunnallinen kysymys 1870-luvulta 1910-luvulle*. *Historiallisia tutkimuksia* 187. Helsinki: Suomen historiallinen seura.
- Markkola, P. 1996. Marginaali historian keskipisteessä. Teoksessa Jarmo Peltola ja Pirjo Markkola toim., *Kuokkavieraiden pidot. Historian marginaalista marginaalihistoriaan*. Tampere: Vastapaino.
- Marriner, S. 1980. English bankruptcy records and statistics before 1850. *The Economic History Review*. 33(3): 351-366.
- Marttila 2009. *Bremer, Victor Zebor (1804-1869)*. Suomen Talouselämän vaikuttajat -verkkojulkaisu. *Studia Biographica* 8. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Viitattu 7.12.2016. Saatavissa <http://www.kansallisbiografia.fi/talousvaikuttajat/henkilo/87>.

- Mathias, P. 2000. Risk, Credit, Kinship in early modern enterprise. Teoksessa J. J. McCusker ja K. Morgan. *The Early Modern Atlantic Economy*. Cambridge: Cambridge University Press. 15–35.
- Mauranen, T. 1980. Kotimaan kauppa. Teoksessa E. Jutikkala toim. *Suomen taloushistoria 1. Agraarinen Suomi*. Helsinki: Tammi. 436–450.
- Mauranen, T. 1981. Porvarista kauppiaksi. Kauppiaan yhteiskunnallinen asema 1800-luvun jälkipuoliskolla. Teoksessa Y. Kaukiainen et al. toim. *När samhället förändras – Kun yhteiskunta muuttuu*. Juhlakirja Sven Erik Åströmin täyttäessä 60 vuotta. Historiallinen arkisto 76. Helsinki: Suomen historiallinen seura. 185–212.
- Mauranen, T. 1990. Kapteenin flyygeli ja muita seurauksia Bruunin kauppahuoneen konkurssista Haminassa 1864. Teoksessa M. Peltonen, Y. Kaukiainen ja H. Soikkanen toim. *Arki ja murros. Tutkielmia keisarinajan Suomesta*. Helsinki: Suomen historiallinen seura. 157–180.
- McCloskey, D. N. 2016. The Great Enrichment. A Humanistic and Social Scientific Account. *Scandinavian Economic History Review*. 64(1): 6-18.
- McCoid, J. C. 1996. Discharge. The most important development in bankruptcy history. *American Bankruptcy Law Journal*. 70(1):163–193.
- Merriam, S. B. 2009. *Qualitative Reseach. A guide to design and implementation*. San Francisco, CA.: Jossey-Bass.
- Mikkola, K. ja Stark, L. 2009. Himoitut ja halveksitut kulutustarvikkeet. Uusien kulutustottumusten vaikutukset suomalaisiin maalaisyhteisöihin 1800-luvun loppupuolella ja 1900-luvun alussa. *Historiallinen aikakauskirja*. 17(1):4–14.
- Minsky, H. 1992. *The financial instability hypothesis*. Working paper No. 74. The Jerome Levy Economics Institute of Bard College.
- Mokyr, J. 2005. Long-Term Economic Growth and the History of Technology. Teoksessa P. Aghion ja S. N. Durlauf toim. *Handbook of Economic Growth, Volume 1, Part B*. Amsterdam: Elsevier. 1113–1180.
- Mokyr, J. 2010. Entrepreneurship and the Industrial Revolution in Britain. Teoksessa D. S. Landes, J. Mokyr ja W. J. Baumol toim. *The Invention of Enterprise: Entrepreneurship From Ancient Mesopotamia to Modern Times*. Princeton, N.J.: Princeton University Press. 183–210.
- Moss, S. ja Hume, J. R. 1983. Business Failure in Scotland 1839-1913: A Research Note. *Business History*, 25(§): 3-10.
- Muldrew, G. 1998. *The Economy of Obligation. The Culture of Credit and Social Relationships in Early Modern England*. New York: St. Martin's Pres.
- Murray, T. R. 2003. *Blending Qualitative & Quantitative Research Methods in Theses and Dissertations*. Thousand Oaks, Calif.: Corwin cop.
- Müller, L. 1998. *The merchant houses of Stockholm, c. 1640-1800. A comparative study of early-modern entrepreneurial behaviour*. Studia Historica Upsaliensia 188. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Müller, L. ja Ojala, J. 2007. Information Flows and Economic Performance over the Long Term. An Introduction. Teoksessa *Information flows. New*

- approaches in the historical study of business information*. Helsinki: SKS Finnish Literature Society. 14–30.
- Myrdal, J. 2012. Source Pluralism as a Method of Historical Research teoksessa S. Fellman ja M. Rahikainen toim. *Historical Knowledge. In Quest of Theory, Method and Evidence*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars. 155–89.
- Mäkelä, A. (toim.) 1984. *Kristiinankaupungin historia I*. Kristiinankaupunki: Kristiinankaupungin kaupunki.
- Mäkelä, A. 1985. *Vaasan historia 3. 1809–1852*. Vaasa: Vaasan kaupunki.
- Mäkelä, A. 2001. *Byström, Anders (1724–1802)*. Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. *Studia Biographica* 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997-. Viitattu 5.12.2016. Saatavissa <http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/8617/>.
- Mäntylä, I. 1977. *Yksimielisyydestä kauppiaiden valtaan. Raatimiesten vaalit 12 kaupungissa 1722–1808*. Historiallisia tutkimuksia 104. Suomen Historiallinen Seura. Helsinki.
- Möller, S. 1954. *Suomen tapulikaupunkien valtaporvaristo ja sen kaupankäyntimenetelmät 1600-luvun alkupuolella*. Historiallisia Tutkimuksia 42. Helsinki: Suomen historiallinen seura.
- Möller, S. 1968. Merkantilismin aikakausi. Teoksessa E. Jutikkala toim. *Suomen talous- ja sosiaalishistorian kehityslinjoja*. Historian korkeakoulu 2. Porvoo; Hki: WSOY.
- Nadelmann, K. H. 1957. On the Origin of the Bankruptcy Clause. *The American Journal of Legal History*. 1(3): 215–228.
- Napolitano et. al. 2015. In Search of Integrated Framework of Business Longevity, *Business History*. 57(7): 955–969.
- Nicklasson, E. 2011. *Grosshandlare i konkurs. Stockholm 1746 till 1799*. Ekonomisk-historiska institutionen, D-uppsats. Uppsala: Uppsala Universitet.
- Niemi-Kiesiläinen, J. 1996. *Insolvenssioikeuden taloustieteelliset perusteet. Velkajärjestely oikeustaloustieteen näkökulmasta*. Teoksessa Kanninen, V. Määttä, K. ja J. Häyhä toim. *Näkökulmia oikeustaloustieteeseen*. Helsinki: Gaudeamus.
- Nikula O. 1981. Kaupunkilaitos 1721–1875. Teoksessa P. Tommila toim. *Suomen kaupunkilaitoksen historia 1. Keskiajalta 1870-luvulle*. Helsinki: Suomen kaupunkiliitto. 135–302.
- Nikula, O. 1948. *Malmska handelshuset i Jakobstad*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 316. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Nikula, O. 1972. *Turun kaupungin historia, 1809–1856*. Turku.
- Nordlund Edvinsson, T. 2012. *En osynlig företagshistoria. Direktörshustrun i svenskt näringsliv*. Lund: Sekel.
- Norrvik, C. 1999. *Purjeiden kaupunki. Kristiinankaupungin merenkulku vuoden 1809 jälkeen*. Kristiinankaupunki: Kristiinankaupungin kaupunki.
- Nousiainen, K. 1991. Oikeudenkäytön modernisoituminen. Teoksessa P. Letto-Vanamo toim. *Suomen oikeushistorian pääpiirteet. Sukuvallasta moderniin oikeuteen*. Jyväskylä: Gaudeamus. 286–306.

- Nummela, I. 1989. *Kuopion Historia 3. Kunnallishallinnon Uudistamisesta Sen Demokratisointiin 1875-1918*. Kuopio: Kustannuskiila.
- Nummela, I. 1990. *Stadtstruktur und Bodenwert. Eine Studie über die Industrialisierungsperiode in Kuopio (Finnland) (1875-1914)*. Helsinki: Suomen historiallinen seura.
- Nummela, I. 1995. Keski-Suomen varallisuuskuva autonomian ajan lopulla. Teoksessa H. Roiko-Jokela, T. Pitkänen, P. Rossi, P. Karonen, I. Nummela et al. toim. *Sisä-Suomen tuomiokirjat tutkimuslähteinä ja elämän kuvaajina*. Jyväskylän historiallinen arkisto 1. Jyväskylä: Jyväskylän historiallinen yhdistys, Jyväskylän yliopiston historian laitos, Jyväskylän maakunta-arkisto. 78–112.
- Nummela, I. 2009. *Wendelin, Otto (1824–1888)*. Talouselämän vaikuttajat - verkkojulkaisu. *Studia Biographica* 8. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Viitattu 7.12.2016. Saatavissa <http://www.kansallisbiografia.fi/talousvaikuttajat/henkilo/139>.
- Nummela, I. ja Laitinen, E. K. 1986. *Tulorjako Kuopiossa 1880-1910*. Working paper. University of Jyväskylä, Department of Economics and Management 69. Jyväskylä: University of Jyväskylä.
- Nummela, I. ja Markkanen, E. 2014. Kaupunkimaalaisia ja muita kuopiolaisia. Teoksessa P. Markkola, H. Snellman, A.-C. Östman toim. *Kotiseutu ja kansakunta. Miten suomalaista historiaa on rakennettu*. Historiallinen arkisto 142. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura. 185–210.
- Nurmiainen, J. 2009. *Edistys ja yhteinen hyvä vapaudeanajan ruotsalaisessa poliittisessä kielessä*. *Bibliotheca historica* 122. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Nussbaum, M. ja Sen, A. (toim.). 1992. *The Quality of Life*. New York: Clarendon Press; Oxford University Press.
- Nyberg, K. (toim.). 2006. *Kopparkungen. Handelshuset Björkman i Stockholm 1782-1824*. Stockholm: Stockholmia.
- Nyberg, K. 2007. *Risk, tillit och kreditoärdighet: finansiella nätverk i 1700- och 1800-talets Stockholm*. Teoksessa K. Nyberg toim. *Handel och risk. Fyra uppsatser från Ekonomisk-historiska mötet vid Umeå universitet*. Uppsala papers in economic history report 2/2007
- Nyberg, K. 2010. The Early Modern Financial System and the Informal Credit Market. Teoksessa A. Ögren toim. *The Swedish Financial Revolution*. Basingstoke: Palgrave Macmillan. 14–40.
- Nyberg, K. ja Jakobsson, H. 2013. Financial networks, migration and the transformation of the merchant elite in 18th-century Stockholm. Teoksessa T. M. Safley toim. *The History of Bankruptcy. Economic, Social and Cultural Implications in Early Modern Europe*. Routledge explorations in economic history, 60. Abingdon: Routledge. 77–94.
- Nyberg, K. ja Jakobsson, H. 2016. Negotiations, Credit and Trust in Northern Europe. Institutional Efficiency in the Handling of Bankruptcies in Late Eighteenth-century Stockholm. Teoksessa A. Cordes ja M. Schulte

- Beerbühl toim. *Dealing with Economic Failure. Between Norm and Practice (15th to 21st Century)*. Frankfurt am Main: Peter Lang Edition. 97–114.
- O'Brien, P. 2000. Merchants and bankers as patriots or speculators? Foreign commerce and monetary policy in wartime, 1793–1815. Teoksessa J. J. McCusker ja K. Morgan. *The Early Modern Atlantic Economy*. Cambridge: Cambridge University Press. 250–277.
- Ogilvie, S. 2010. *Consumption, social capital, and the "Industrious Revolution" in early modern Germany*. *Journal of economic history*. 70(2):287–325.
- Ogilvie, S. C, M. Küpker and J. Maegraith. 2012. Household Debt in Early Modern Germany: Evidence from Personal Inventories. *Journal of Economic History*. 72(1):134–167.
- Ogilvie, S. C. 2003. *A Bitter Living. Women, Markets, and Social Capital in Early Modern Germany*. Oxford: Oxford University Press.
- Ogilvie, S. C. 2013. Married Women, Work and the Law. Evidence from Early Modern Germany. Teoksessa C. Beattie ja M. F. Stevens toim. *Married Women and the Law in Premodern Northwest Europe*. Suffolk: Boydell & Brewer. 213–239.
- Ojala, J. 1997. Henkilökohtainen on taloudellista. Liiketoiminnan kustannukset 1700-1800-luvun liike-elämässä kauppahuoneiden näkökulmasta. Teoksessa J.-A. Lamberg, J. Ojala (toim.) *Uusi institutionaalinen taloushistoria. Johdanto Tutkimukseen*. Jyväskylä: Atena. 101–141.
- Ojala, J. 1999a. Pieni piiri porvareita. Suomalaiskauppiainien sukulaisverkostot 1700-1800-luvulla. *Sukutieto: Sukutietotekniikka ry:n jäsenlehti*, 16(3).
- Ojala, J. 1999b. Tehokasta liiketoimintaa Pohjanmaan pikkukaupungeissa. *Purjemerenkulun kannattavuus ja tuottavuus 1700–1800-luvulla*. *Bibliotheca Historica* 40. Helsinki: Suomen historiallinen seura.
- Ojala, J. 2000. Kerran porvareita. Suomalaisen kauppiassukujen sosioekonomisen aseman muutos. Teoksessa R. Oittinen, M. Rahikainen, T. Turunen ja J. Ojala toim. *Keulakuovia ja peränpitäjiä. Vanhan ja uuden yhteiskunnan rajalla*. Helsinki: Suomen historiallinen seura; Tiedekirja. 199–216.
- Ojala, J. 2002. Patriarkan kuolema. Teoksessa P. Einonen ja P. Karonen toim. *Arjen valta. Suomalaisen yhteiskunnan patriarkalisesta järjestyksestä myöhäiskeskiajalta teollistumisen kynnykselle (v. 1450–1860)*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 221–253.
- Ojala, J. 2009a. *Wolff, Carl Gustaf (1800–1868)*. Suomen talouselämän vaikuttajat -verkkojulkaisu. *Studia Biographica* 8. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Viitattu 5.9.2008. Saatavissa: <http://www.kansallisbiografia.fi/talousvaikuttajat/henkilo/78>.
- Ojala, J. 2009b. *Wasastjerna, Gustaf August (1823–1905)*. Talouselämän vaikuttajat -verkkojulkaisu. *Studia Biographica* 8. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Viitattu 7.12.2016. Saatavissa <http://www.kansallisbiografia.fi/talousvaikuttajat/henkilo/150>.
- Ojala, J. 2010. Ensimmäinen globalisaatiokausi maaseudun ja kaupunkien vaihdannassa. Teoksessa Ojala, Jari, et al. *Monelta Kantilta. Ilkka Nummelalle Omistettu Juhlakirja*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. 409–418.

- Ojala, J. 2015. Från svenskt till ryskt system. Det finska näringslivets samarbete med konsulter i utlandet på 1700-talet. Teoksessa A. Makko ja L. Müller toim. *I Främmande hamn. Den svenska och svensk-norska konsulttjänsten 1700–1985*. Malmö: Universus. 212–223.
- Ojala, J. ja Eilola, J. 2005. Trust and Reputation in Mediation. Organisation of Retail and Wholesale Trade, c. 1700–1900 (Finland). Teoksessa A. Carreras ja M. Kipping toim. *EBHA 2004 Proceedings. 8th Annual Conference of the European Business History Association (EBHA), 17-18 September 2004*. Universitat Pompeu Fabra, Barcelona.
- Ojala, J. ja Karonen, P. 2006. Business. Rooted in Social Capital over the Centuries. Teoksessa J. Ojala, J. Eloranta, J. Jalava (toim.) 2006. *The road to prosperity. An economic history of Finland*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 93–126.
- Ojala, J. ja Rähkä A. 2017. Navigation Acts and the Integration of North Baltic Shipping in the Early Nineteenth Century. *International Journal of Maritime History*. 29(1):26-43.
- Ojala, J. ja Taskinen, J. 2013. *Jykes Kiinteistöt Oy:n ja sen edeltäjien vaikuttavuus Jyväskylän seudulla*. Jyväskylän yliopisto.
- Ojala, J., Eloranta, J., Jalava, J. (toim.) 2006. *The road to prosperity. An economic history of Finland*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Ojala, J., Hakoluoto, T., Hjorth, A., Luoma-Aho, V. 2006. Hyvä paha sosiaalinen pääoma. Teoksessa P. Jokivuori, R. Latva-Karjanmaa, A. Ropo toim. *Työelämän taitekohtia*. Työpoliittinen tutkimus 309. Helsinki: Työministeriö. 13–29.
- Ojala, J., Voutilainen, M. ja Lamberg, J.-A. 2012. The Evolution of the Global Paper Industry. Concluding Remarks. Teoksessa J.-A. Lamberg, J. Ojala, M. Peltoniemi ja T. Särkkä toim. *The Evolution of Global Paper Industry 1800 - 2050. A Comparative Analysis*. Dordrecht: Springer. 345-356.
- Olegario, R. 2006. *A Culture of Credit. Embedding Trust and Transparency in American Business*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2006.
- Olofsson, S. 2007. "Inte utan säkerhet!" Tillit och riskhantering i det jämtländska handels- och creditsystemet under första halvan av 1800-talet. Teoksessa K. Nyberg toim. *Handel och risk. Fyra uppsatser från Ekonomisk-historiska mötet vid Umeå universitet*. Uppsala papers in economic history report 2/2007.
- Orrman, E. 1980. Henkikirjat henkilöhistoriallisena lähteenä. *Genos*. 51(1):1–21.
- Pajujoja, J. 1986. *Katsaus rangaistuksen historiaan*. Vankeinhoidon koulutuskeskus 3. Helsinki: Vankeinhoidon koulutuskeskus.
- Paloheimo, M. 2012. *Business life in pursuit of economic and political advantages in early-nineteenth-century Finland*. Jyväskylä Studies in Humanities 195. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Paloheimo, M. 2016. Petitioning the Tsar for Help. Survival Strategies of an Impoverished Finnish Merchant after the Great Fire of Turku (1827). *The Journal of Finnish Studies*. 20(1): 217–246.

- Paulus et. al. 2015. Insolvency Law as a Main Pillar of Market Economy. A Critical Assessment of the Greek Insolvency Law. *International Insolvency Review*. 24(1):1-27.
- Pekkarinen, J. 2007. Taloudelliset kriisit ja talouspolitiikan suomalainen malli. Teoksessa J. Jalava, J. Eloranta, J. Ojala toim. *Muutoksen merkit. Kvantitatiivisia perspektiivejä Suomen taloushistoriaan*. Tutkimuksia 245. Helsinki: Tilastokeskus. 20-35.
- Peltonen, M. 1992 [1990]. Aatelisto ja eliitin muodonmuutos. Teoksessa P. Haapala, R. Alapuro ja M. Peltonen toim. *Talous, valta ja valtio. Tutkimuksia 1800-luvun Suomesta*. Tampere: Vastapaino. 87-102.
- Peltonen, M. 1999. *Mikrohistoriasta*. Helsinki: Gaudeamus.
- Peltonen, M. Kaukiainen, Y. ja Soikkanen, H. (toim.) 1990. *Arki ja murros: Tutkielmia keisariajan lopun Suomesta*. Helsinki: Suomen historiallinen seura.
- Perlinge, A. 2005. *Sockenbankirerna. Kreditrelationer Och Tidig Bankverksamhet, Vånga Socken I Skåne 1840-1900*. Stockholm: Nordiska museets förlag.
- Pietikäinen, S. ja Mäntynen, A. 2009. *Kurssi kohti diskurssia*. Tampere: Vastapaino.
- Pihkala, E. 2001. *Suomalaiset maailmantaloudessa keskiajalta EU-Suomeen*. Tietolipas 181. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Pihlajamäki, H. 2009. *Kansan ja esivallan välissä. suomalaisen asianajajakunnan historia*. Helsinki: Edita.
- Pipping, H. E. 1961. *Från pappersrubel till guldmärke. Finlands Bank 1811-1877*. Helsingfors: Finlands Bank.
- Pitkänen, K. 1991. Kärsimysten ja ahdinon vuosikymmen. 1860-luvun yleiskuva. Teoksessa A. Häkkinen, H. Soikkanen, K. Pitkänen, V. Ikonen. *Kun Halla Nälän Tuskan Toi: Miten Suomalaiset Kokivat 1860-luvun Nälkävuodet*. Porvoo; Helsinki; Juva: WSOY. 36-77.
- Pixton, C. 2001. The Widow's Belt. Customary Law and Renunciation in Seventeenth-Century Burgundy. *French Studies*. 54:114-121.
- Polanyi, K. 1957. *The Great Transformation*. Boston, Mass.: Beacon Press.
- Portes, A. 2010. *Economic Sociology. A Systematic Inquiry*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Pulma, P. 1992 [1990]. Köyhästäkö kansalainen. Teoksessa P. Haapala, R. Alapuro, O. Jussila, Kuisma, M., Kuusterä, et al. toim. *Talous, valta ja valtio. Tutkimuksia 1800-luvun Suomesta*. 2. uud. p. Tampere: Vastapaino. 169-193.
- Pulma, P. 1994. Vaivaisten valtakunta. Teoksessa J. Jaakkola, P. Pulma, M. Satka ja K. Urponen toim. *Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisen sosiaalisen turvan historia*. Helsinki: Sosiaaliturvan keskusliitto.
- Pylkkänen, A. 1991a. Avioliiton historiaa. Sukujen sopimuksesta kahden kaupan. Teoksessa P. Letto-Vanamo toim. *Suomen oikeushistorian pääpiirteet. Sukuvallasta moderniin oikeuteen*. 80-97. Jyväskylä: Gaudeamus. 80-97.
- Pylkkänen, A. 1991b. Holhouksen historiaa. Edusmiehisyydestä huoltoon. Teoksessa P. Letto-Vanamo toim. *Suomen oikeushistorian pääpiirteet. Sukuvallasta moderniin oikeuteen*. Jyväskylä: Gaudeamus. 98-110.

- Ramsay, A. 1987 [1966]. *Muistoja lapsen ja hopeahapsen I, 1836–1864*. Suom. Antti Nuutila. Porvoo, Helsinki, Juva: WSOY.
- Rantatupa, H. 2004. 1930-luvun pulavuodet ja maatalouskiinteistöjen pakkohuutokaupat. Teoksessa M. Peltonen toim. *Suomen maatalouden historia 2. Kasvun ja kriisien aika 1870-luvulta 1950-luvulle*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 419–442.
- Rasila V. 1984. *Tampereen historia II*. Tampere: Tampereen kaupunki.
- Rasila, V. 1982a. Kauppa ja rahaliikenne. Teoksessa J. Ahvenainen, E. Pihkala ja V. Rasila toim., *Suomen Taloushistoria 2. Teollistuva Suomi*. Helsinki: Tammi. 89–113.
- Rasila, V. 1982b. Kehitys ja sen tulokset. Teoksessa J. Ahvenainen, E. Pihkala ja V. Rasila toim., *Suomen Taloushistoria 2. Teollistuva Suomi*. Helsinki: Tammi. 154–167.
- Rasila, V. 1982c. Liberalismin aika. Teoksessa J. Ahvenainen, E. Pihkala ja V. Rasila toim., *Suomen Taloushistoria 2. Teollistuva Suomi*. Helsinki: Tammi. 13–26.
- Rasila, V. 1983. Kaupunkien sosiaalipolitiikka ja terveydenhoito 1875-1917. Teoksessa P. Tommila toim. *Suomen kaupunkilaitoksen historia 2. 1870-luvulta autonomian ajan loppuun*. Helsinki: Suomen kaupunkiliitto. 333–374.
- Rasila, V. 1988. Markkinapaikasta tehdaskaupungiksi. Teoksessa P. Alhonen, U. Salo et al. toim. *Tampereen historia I. Vaiheet ennen 1840-lukua*. Tampere: Tampereen kaupunki.
- Rasila, V. 1999. *Törngren, Adolf (1824 - 1895)*. Kansallisbiografia-verkkójulkaisu. *Studia Biographica* 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Viitattu 5.12.2016. Saatavissa <http://www.kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/4355>.
- Rautiainen, M. 1995. Konkursi. Apuväline taloushistorian tutkimukseen. Teoksessa Teoksessa H. Roiko-Jokela, T. Pitkänen, P. Rossi, P. Karonen, I. Nummela et al. toim. *Sisä-Suomen tuomiokirjat tutkimuslähteinä ja elämän kuvaajina*. Jyväskylän historiallinen arkisto 1. Jyväskylä: Jyväskylän historiallinen yhdistys, Jyväskylän yliopiston historian laitos, Jyväskylän maakunta-arkisto. 134–153.
- Ravallion, M. 2016. *The economics of poverty. History, measurement, and policy*. New York, NY: Oxford University Press.
- Rebolledo-Dhuin, V. 2016. Below and Beyond Bankruptcy: Credit in the Parisian Book Trade in the Nineteenth Century. Teoksessa A. Cordes ja M. Shulte Beerbühl toim. *Dealing with economic failures: between norm and practice (15th-21st century)*. Frankfurt am Main: Peter Lang Edition. 139–174.
- Rekonen, P. 2013. Raha, aika, itsekuri. *Modernin maailman synty paikallisena ilmiönä. Modernisaatio Savossa ja Etelä-Pohjanmaalla 1870-1917*. Sosiologian väitöskirja. Acta Electronica Universitatis Tamperensis 1864.
- Reynard, P. C. 2001. The Language of Failure. Bankruptcy in Eighteenth-century France. *The Journal of European Economic History*. 30(2):355-90.
- Rheinstein, M. 1935. European Methods for the Liquidation of the Debts of Deceased Person. *20 Iowa Law Review*. 181:433–475.

- Rinne, T. T. 1966. *Suomen vakuutustoimintaa 1816-1966*. Helsinki: Suomen vakuutusyhtiöiden keskusliitto.
- Rodgers, R. G. 1985. Business Failure in Scotland 1839–1913. *Business History*. 27(1):75–99.
- Rousseau, P. L. ja Sylla, R. 2005. Emerging financial markets and early US growth. *Explorations in Economic History*. 42(1):1–26.
- Saaritsa, S. 2008. *Beneath Moral Economy. Informal Assistance in Early 20th Century Finland*. Firenze: European University Institute.
- Safley, T. M. 2000. Bankruptcy. Family and Finance in Early modern Augsburg. *The Journal of European Economic History*. 29(1):53–76.
- Safley, T. M. 2009. Business Failure and Civil Scandal in Early Modern Europe , *Business History Review*, 83: 35–60.
- Safley, T. M. 2013. "Introduction. History of Bankruptcy and Bankruptcy in History. Teoksessa Safley, T. M toim. *The History of Bankruptcy. Economic, Social and Cultural Implications in Early Modern Europe*. Routledge explorations in economic history 60. Abingdon: Routledge. 1–16.
- Sallila, J. 2016. *Insolvency, commercial utility and principles of justice. The making of bankruptcy law in Sweden and Finland, ca. 1680-1868*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Samuelsson, K. 1951. *De stora köpmanshusen i Stockholm 1730–1815. En studie av i den svenska handelskapitalismens historia*. Skifter utgivna av ekonomisk-historiska institutet i Stockholm. Stockholm.
- Sandage, S. A. 2005. *Born losers. A history of failure in America*. Cambridge: Harvard University Press.
- Sarferaz ja Uebele 2009. Tracking down the business cycle. A dynamic factor model for Germany 1820–1913. *Explorations in Economic History*. 46(3):368–387.
- Sariola, V. 1940. *Jyväskylän kauppiasyhdistys 1890–1940*. Jyväskylä: Jyväskylän kauppiasyhdistys.
- Sassatelli, R. 2007. *Consumer culture. History, theory and politics*. London: SAGE Publications Ltd.
- Schulte Beerbühl, M. 2008. The Risk of Bankruptcy among German Merchants in Eighteenth-century England. Teoksessa K. Gratzner ja D. Stiefel toim. *History of Insolvency and Bankruptcy from an International Perspective*. Huddinge: Södertörns högskola. 61–82.
- Schumpeter, J. A. 1950 [1942]. *Capitalism, Socialism and Democracy*. 3. painos. New York: Harper & Brothers.
- Schybergson, E. 1914. *Suomen Pankki 1811-1911*. Helsinki.
- Schybergson, E. 1915. *Bankväsendets i Finland utveckling*. Helsingfors: Handelsgillet i Helsingfors; Frenckell [distr.].
- Schybergson, P. 1964. *Aktiebolagsformens Genombrott I Finland. Utvecklingen Före 1895 års Lag*. Helsingfors: Finska vetenskaps-societeten.
- Schybergson, P. 1980a. Ulkomaankaupan kehitys. Teoksessa E. Jutikkala, Y. Kaukiainen ja S. Åström toim. *Suomen taloushistoria 1. Agraarinen Suomi*. Helsinki: Tammi. 451–458.

- Schybergson, P. 1980b. Teollisuus ja käsityö. Teoksessa E. Jutikkala, Y. Kaukiainen ja S. Åström toim. *Suomen taloushistoria 1. Agraarinen Suomi*. Helsinki: Tammi. 408–435.
- Schybergson, P. 1990. Ensimmäiset teollisuuskapitalistit. Teoksessa P. Haapala ja R. Alapuro (toim.), *Talous, valta ja valtio. Tutkimuksia 1800-luvun Suomesta*, Tampere: Vastapaino. 67–85.
- Schön, L. 2013. *Maaailman taloushistoria. Teollinen aika*. Tampere: Vastapaino.
- Scranton, P. ja Fridenson, P. 2013. *Reimagining business history*. Baltimore, Md.: The Johns Hopkins University Press.
- Sgard, J. 2006. Do legal origins matter? The case of bankruptcy Laws in Europe 1808–1914. *European Review of Economic History*. 10(3):389–419.
- Siippanen, A. 1990. *Konkurssi*. Helsinki: Kirjapaja.
- Simonton, D. ja Montenach, A. 2013. *Female Agency in the Urban Economy. Gender in European Towns, 1640-1830*. New York; London: Routledge.
- Sirén, K. 1999. *Suuresta suvusta pieneen perheeseen. Itäsuomalainen perhe 1700-luvulla*. Helsinki: Suomen historiallinen seura.
- Sjöblom, W. 1915. *Kristinestads historia*. Kristinestad: Stadens förlag.
- Skeel, D. A. 2001. *Debt's Dominion. A History of Bankruptcy Law in America*. Princeton: University Press.
- Solar, P. M. ja Lyons, J. S. 2011. The English cotton spinning industry, 1740-1840, as revealed in the columns of the London Gazette. *Business History*. 53(3):302–323.
- Sorri, H., Lampela-Kivistö, L., Kiiski, J. 2001. Individual Survival. Teoksessa J. Kalela et al. *Down From the Heavens, Up From the Ashes: The Finnish Economic Crisis of the 1990s in the Light of Economic and Social Research*. Helsinki: Government Institute for Economic Research. 467–483.
- Stiglitz, J. E. 2001. Bankruptcy laws. Basic economic principles. Teoksessa S. Claessens, S. Djankov ja A. Mody toim. *Resolution of financial distress. An international perspective on the design of bankruptcy laws*. WBI development studies. Washington, D.C.: World Bank. 1–24.
- Stock J. ja Watson, M. W. 2003. *Introduction to Econometrics*. New York: Prentice Hall.
- Suomen hypoteekkiyhdistys 140 vuotta*. 2000. Helsinki: Suomen hypoteekkiyhdistys.
- Suvanto, A. 2007. Markkinatalous ja yrittäjyys. Teoksessa V. Heinonen, M. Jäntti ja J. Vartiainen. *Kansantaloustiede, talouspolitiikka ja hyvinvointivaltio. Juhlakirja Jukka Pekkarisen kunniaksi*. Raportteja 11. Helsinki: Palkansaajien tutkimuslaitos.
- Suviala, R. 2014. *Velkaorjuudesta hyöään perintätapaan. Perinnän historia*. Helsinki: Auditorium.
- Takala, K. ja Virén, M. 1995. *Bankruptcies, Indebtedness and the Credit Crunch*. Helsinki: Bank of Finland.
- Teece, D. J. 2009. *Dynamic Capabilities and Strategic Management*. New York: Oxford University Press.
- Telfer, T. G. W. 2010. Ideas, interests, institutions and the history of canadian bankruptcy law, 1867–1880. *University of Toronto Law Journal*. 60(2):603–621.

- Thompson, E. L. 2004. *The Reconstruction of Southern Debtors. Bankruptcy After the Civil War*. Athens: University of Georgia Press.
- Tommila, P. 1970. *Jyväskylän kaupungin historia 2, 1837–1965*. Jyväskylä.
- Tommila, P. 1972. *Jyväskylän kaupungin historia 1, 1837–1965*. Jyväskylä.
- Turpeinen, O. 1986. *Nälkä vai tauti tappoi? Kauhunvuodet 1866-1868*. Helsinki: Suomen historiallinen seura.
- Turpeinen, O. 1991. *Näläntorjunta ja hyvinvointivaltion perusteet. Hallinto ja kansalainen Suomessa 1808-1905*. Helsinki: VAPK-kustannus.
- Turunen, H. 2009. *Granberg, Ferdinand (1814–1877)*. Talouselämän vaikuttajat - verkkojulkaisu. *Studia Biographica* 8. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Viitattu 7.12.2016. Saatavissa <http://www.kansallisbiografia.fi/talousvaikuttajat/henkilo/91>.
- Turunen, R. 2012. *Luottamuksen loppu. Konkurssiin ajautuminen ja sen vaikutukset konkurssintekijän elämään Jyväskylän kaupungissa 1870-luvulla*. Suomen historian pro gradu, Jyväskylän yliopisto.
- Turunen, R. 2017. Entreprising People and the Threat of Impoverishment and Social Loss The Consequences of Urban Business Failure in Finland at the End of the 1870s. *The Journal of Finnish Studies*. 20(1): 247–276.
- Turunen, S. ja Kangas T. (toim.) 2011. *Pankkikriisin pitkä varjo. Suomen 1990-luvun pankkikriisin yhteiskunnallinen tilinpäätös*. Vaasa: Comi.
- Törnqvist, E. ja Ryönänkoski, U. 1968. Teollistumisajan suhdannevaihtelut. Teoksessa E. Jutikkala et al. *Suomen talous- ja sosiaalhistorian kehityslinjoja*. Historian korkeakoulu 2. Porvoo; Hki: WSOY. 221-248.
- Uotila, M. 2014. *Käsityöläinen kyläyhteisönsä jäsenenä: Prosopografinen analyysi Hollolan käsityöläisistä 1810-1840*. *Jyväskylä studies in humanities* 237. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Vainio-Korhonen, K. 2008. Sosiaaliset suhteet, sukupuoli ja suomalaiset naisryrittäjät autonomian ajan Suomessa. Teoksessa J. Keskinen ja K. Teräs toim. *Luottamus, sosiaalinen pääoma, historia*. *Historia Mirabilis* 5. Turku: Turun Historiallinen Yhdistys. 79–95.
- Vainio-Korhonen, K. 2017. Vastuullinen historia. Teoksessa S. Lidman, A. Koskivirta ja J. Eilola (toim.) *Historiantutkimuksen etiikka*. Helsinki: Gaudeamus. 29–50.
- Van Aerschot, P. 1996. *Köyhät ja laki. Toimeentulotukilainsäädännön kehitys oikeudellistumisprosessien valossa*. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja, A-sarja, n:o 210. Helsinki: Suomalainen lakimiesyhdistys.
- Van Leeuwen, M. H. D. V., Maas, I. ja Miles, A. 2004. Creating a Historical International Standard Classification of Occupations. An Exercise in Multinational Interdisciplinary Cooperation. *Historical Methods*. 37(4):186–197.
- Vandermeulen, J. 2007. *The Country of the Second Change: Economic Failure and Recovery in Athinson County, Kansas, 1865–1896*. University of Virginia.
- Vares, V. 1995. Voi voittajia! Voittajat ja häviäjät historiantutkimuksen metodisena ongelmana. Teoksessa T. Soikkanen toim. *Lähihistoria. Teoriaan,*

- metodologiaan ja lähteisiin liittyviä ongelmia.* Turun yliopiston poliittisen historian tutkimuksia 1. Turku: Turun yliopisto. 130–165.
- Waris, H. 1950. *Helsingin kaupungin historia. III osa, jälkimmäinen nide. Ajanjakso 1809-1875.* Helsinki: Helsingin kaupunki.
- Warren, C. 1935. *Bankruptcy in United States History.* Buffalo, N.Y.
- Vattula, K. 1981. Palvelustytöstä konttoristiin. Naisten työhön osallistuminen 1880–1940. Teoksessa Y. Kaukiainen et al. toim. *När samhället förändras – Kun yhteiskunta muuttuu. Juhlakirja Sven Erik Åströmin täyttäessä 60 vuotta.* Historiallinen arkisto 76. Helsinki: Suomen historiallinen seura. 63–90.
- Vause E. 2012b. *In the Red and in the Black. Bankruptcy, Debt Imprisonment, and the Culture of Credit in Post-Revolutionary France.* Chicago: University of Chicago.
- Vause, E. 2012a. "He Who Rushes to Riches Will Not Be Innocent". Commercial Values and Commercial Failure in Postrevolutionary France. *French Historical Studies*.35(2):321-349.
- Vause, E. 2016. The Ties that Bind? An Analysis of the Debt Imprisonment Records in Lyon 1835-1840. Teoksessa A. Cordes ja M. Shulte Beerbühl toim. *Dealing with economic failures: between norm and practice (15th-21st century).* Frankfurt am Main: Peter Lang Edition. 175–192.
- Weber, M. 1964 [1947]. *The Theory of Economic Action. Social and Economic Organization.* Translated byt A. M. Henderson and Talcott Parsons. Edited with an Introduction by Talcott Parsons. New York: Free Press.
- Wennerlind, C. 2011. *Casualties of Credit.* Cambridge, US: Harvard University Press.
- Vesikansa, J. 2007. *Tikkanen, Paavo (1823-31873).* Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. Studia Biographica 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997-. Verkkojulkaisu. Viitattu 11.6.2017. Saatavissa <http://www.kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/2959>.
- White, M. J. 2001. Bankruptcy procedures in countries undergoing financial crises. Teoksessa S. Claessens, S. Djankov ja A. Mody toim. *Resolution of financial distress. An international perspective on the design of bankruptcy laws.* Washington, D.C.: World Bank. 25–46.
- Vilkuna, K. H. J. 1996. *Arkielämää patriarkalisessa työmiesyhteisössä. Rautaruukkilaiset suurvalta-ajan Suomessa.* Historiallisia tutkimuksia 196. Helsinki: Suomen historiallinen seura.
- Vilkuna, K. H. J. 2005. *Viha. Perikato, katkeruus ja kertomus isostavihasta.* Historiallisia tutkimuksia 229. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Vilkuna, K. H. J. 2009. *Neljä ruumista.* Helsinki: Teos.
- Vilkuna, K. H. J. 2010. *Katse menneisyyden ihmiseen. Valta ja aineettomat elinolot 1500-1850.* Historiallisia tutkimuksia 253. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Wirilander, K. 1974. *Herrasväkeä. Suomen säätyläistö 1721-1870.* Historiallisia tutkimuksia 93 Helsinki: Suomen historiallinen seura.
- Virrankoski P. 1970. *Tuomiokirjojen käyttö historian tutkimuksessa.* Erip. Turun historiallinen arkisto 22. Turku: Turun yliopisto.

- Virtanen, V. 1944. *Suomen vankeinhoito 1, 1808-1831*. Historiallisia tutkimuksia 29, 1. Helsinki: Suomen historiallinen seura.
- Voipaala, H. 1941. *Nälkävuodet 1866-68 Ala-Sääksmäen kihlakunnassa*. Historiallinen arkisto XLVIII. Helsinki.
- von Bonsdorff, L. G. 1956a. *Linne och jern. 1. Gustaf August Wasastjerna*. Helsinki: Söderström.
- von Bonsdorff, L. G. 1956b. *Linne och jern. 2. Adolf Törngren d.ä.* Helsinki: Söderström.
- Wood G. E. 2007. Stock market crashes. Teoksessa M. J. Oliver ja D. H. Aldcroft toim. *Economic disasters of the twentieth century*. Cheltenham, UK; Northampton, MA, USA: Edward Elgar. 236–257.
- Voutilainen, M. 2016. *Poverty, Inequality and the Finnish 1860s Famine*. Jyväskylä studies in humanities 287 Jyväskylä: University of Jyväskylä.
- Voutilainen, M. 2017. Poverty and Tax Exemptions in Mid-Nineteenth Century Finland. *The Journal of Finnish Studies*. 20(1): 64–93.
- Wrede, R. A. 1927. *Ulosottotoimi. Luentoihin perustuvia muistiinpanoja*. Porvoo: WSOY.
- Vuorela, P. 1997. Ahneudesta vai armosta? Raadin jäsenten kaksoisrooli uuden ajan alun kaupungissa. Teoksessa J. A. Lamberg ja J. Ojala (toim.) *Uusi institutionaalinen taloustiede. Johdanto tutkimukseen*. Jyväskylä: Atena Kustannus Oy. 71–142.
- Vuorinen, M. 2017. Bourgeois Stories of Impoverished Noblemen as Evidence of the Decline of the Noble Estate. *Journal of Finnish Studies* 20(1): 191–216.
- Ylönen, I. 2017. The Experience of Impreciousness in a Noble Family at the End of the Nineteenth Century. *Journal of Finnish Studies* 20(1):161–190.
- Yrjänä 2009b. *Gadd, Ferdinand (1794–1871)*. Talouselämän vaikuttajat - verkkojulkaisu. *Studia Biographica* 8. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Viitattu 7.12.2016. Saatavissa <http://www.kansallisbiografia.fi/talousvaikuttajat/henkilo/59>.
- Yrjänä, J. 2009a. *Bruun, Jean (1817–1872)*. Talouselämän vaikuttajat - verkkojulkaisu. *Studia Biographica* 8. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Viitattu 7.12.2016. Saatavissa <http://www.kansallisbiografia.fi/talousvaikuttajat/henkilo/92>.
- Yrjänä, J. 2009c. *Metsäpirulainen. Liikemies Erik Johan Längman 1799-1863 talousjärjestelmän murroksessa*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Åberg, M. 1991. *En fråga om klass? Borgarklass och industriellt företagande i Göteborg 1850–1914*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Ågren, M. 2009. *Domestic Secrets. Women & Property in Sweden, 1600-1857*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Ögren, A. 2009. Financial revolution and economic modernisation in Sweden. *Financial History Review*.16(1):47-71.
- Ögren, A. 2010. The Swedish financial revolution. An in-depth study. Teoksessa A. Ögren toim. *The Swedish Financial Revolution. Palgrave Macmillan Studies in Banking and Financial Institutions*. Basingstoke, UK: Palgrave Macmillan. 1–13.

LIITTEET

**LIITE 1 Kaupungeissa tehtyjen tavallisten ja kuolinpesien konkurssi-
en osuus kaikista pitkittäisaineistossa havaituista omaisuu-
denluovutuksista.**

Kaupunki	Osuus (%) kaikista omaisuudenluovutuksista	Kaupunki	Osuus (%) kaikista omaisuudenluovutuksista
Helsinki	24,3	Kotka (1879)	1,0
Turku	13,8	Raahe	1,0
Oulu	6,4	Uusikaarlepyy	1,0
Vaasa	5,3	Lappeenranta	0,9
Pori	5,2	Heinola (1839)	0,9
Tampere	4,9	Kaskinen	0,8
Viipuri	4,8	Savonlinna	0,8
Kuopio	4,5	Mikkeli (1838)	0,8
Hämeenlinna	2,9	Tornio	0,6
Porvoo	2,9	Hanko (1874)	0,6
Kristiinankaupunki	2,4	Kajaani	0,5
Uusikaupunki	1,8	Käkisalmi	0,5
Jyväskylä (1837)	1,8	Sortavala	0,3
Joensuu (1848)	1,6	Kemi (1869)	0,3
Loviisa	1,5	Naantali	0,2
Hamina	1,5	Iisalmi (1891)	0,2
Tammisaari	1,2	Maarianhamina (1861)	0,0
Kokkola	1,1	Yhteensä	100,0
Pietarsaari	1,1		
Rauma	1,0		

Lähde: *Omaisuudenluovutukset velkojille Suomen kaupungeissa 1810, 1820, 1830, 1840, 1850, 1860, 1870, 1880, 1890, 1900.*

LIITE 2 Konkursseintekijöiden ammatillinen ja sosiaalinen tausta.

Virallisten sanomalehtien konkurssikuulutukset sekä yksittäisistä kaupungeista koostetut konkurssitietokannat mahdollistavat vararikontekijöiden ammatillisen ja sosiaalisen taustan ryhmittelyn, luokittelun ja kvantitatiivisen analysoinnin. Näin päästään käsiksi siihen, keihin velkaantumiseen liittynyt maksukyvyttömyys ja taloudellinen epävarmuus aikakaudella kohdistuivat. Lisäksi tämä mahdollistaa tiettyjen ammattiryhmien konkurssiriskin tarkastelun.

Ryhmittelyn keskeisin jakolinja asettuu itsenäisenä elinkeinon harjoittajana (yrittäjänä) toimineiden ja palkkatyöllä itsensä elättäneiden välille niin pitkälle kuin tällaista jakoa on mahdollista noudattaa. Ammattien ja elinkeinojen muuttuminen vuosisadan kuluessa sekä ammattinimikkeiden monitulkintaisuus vaikuttavat tähän. Palkkatyöntekijöiden ryhmittelyssä on soveltuvilta osin haettu mallia kansainvälisestä, työhistoriaan liittyvästä HISCO -standardista.¹²¹² Se ei kuitenkaan erottele palkkatyötä itsenäisestä elinkeinonharjoittamisesta, minkä vuoksi se ei sellaisenaan sovellu noudatettavaksi tässä tutkimuksessa. Lisäksi tutkimusta varten luotu ryhmittely sisältää myös sosiaalisia, sukulaisuussuhteisiin perustuvia, nimikkeitä.¹²¹³ Näin on siksi, että varsinkin naispuoliset vararikkoiset kulkivat usein konkurssiaineistoissa perhestatusta kuvaavalla nimikkeellä (esimerkiksi leski, rouva, neiti, tytär).

Yrittäjämäiseen ja markkinoille suuntautuvaan toimintaan viittaavat suorimmin pääryhmät *Kauppiat, yritykset ja muut yrittäjät (A)* sekä *Käsityöläiset (B)*.

Ryhmä A koostuu heterogeenisestä joukosta itsenäisiä liikkeenharjoittajia. Siihen kuuluvat eritasoisten kauppiaiden (esimerkiksi koti- ja ulkomaankauppias, ruokatavarakauppias, höökari, tukkukauppias, erikoiskauppias, rihkamauppias)¹²¹⁴ lisäksi muun muassa kauppahuoneet, tehtaaja ja tehtailijat, palveluyrittäjät, kuten ravintoloitsijat, sekä erilaiset osakeyhtiöt. Ryhmä sisältää siten toimijoita, joiden väliset varallisuus- ja tuloerot olivat suuria. Silti näitä toimijoita yhdisti elinkeinon hankkiminen tuotteita ja palveluita välittämällä ja myymällä. Ryhmittelyssä ei ole eroteltu yksityisyrittäjiä osakeyhtiöistä, koska jälkimmäisten määrä oli aikakaudella vielä vähäinen. Niissä kohdin tutkimusta, jossa puhutaan erityisesti kauppiaista ja kauppayhtiöistä, mukaan on laskettu ainoastaan nimenomaan kauppaliikeytoimeen liittyneet yksilöt ja yritykset.

Ryhmä *Käsityöläiset* perustuu osin omistajuuteen ja osin työn luonteeseen. Ryhmä koostuu ensinnäkin itsenäisinä toimivista käsityöelinkeinon eli myynti-

¹²¹² Ks. Van Leeuwen, Maas ja Miles 2004. Aikaisemmassa tutkimuksessa usein noudatettu, erilaisiin virallisiin väestökirjanpidollisiin aineistoihin perustuva ryhmittely virasta, pääomasta tai elinkeinosta tuloja saaneisiin, toisten palveluksessa työskenteleviin ja ilman vakinaista työtä oleviin ei sovellu tämän tutkimuksen tarpeisiin, ks. esim. Jutikkala 1983, 22.

¹²¹³ Vrt. Van Leeuwen, Maas ja Miles 2004, erit. 193.

¹²¹⁴ Näiden ryhmien lisäksi markkinoilla toimi kaikenlaisia porvaristoon kuulumattomia, myyntioikeudet saaneita kaupustelijointa ja pikkutavaran myyjiä sekä kontingenttimaksua vastaan kauppianoikeudet saaneita säätyläisiä eli nimiporvareita. Näiden määrä oli kuitenkin kokonaisuutena pieni. Kauppiaiden jaottelusta ks. Mauranen 1981, 185–198; Schybergson 1990, 90. Lisäksi eri kaupungeissa saattoi olla käytössä erilaisia nimityksiä ja kauppiaiden luokkiin jakamisen tapoja, ks. Nikula 1972, 279. Nimiporvareista ks. Wirilander 1974, 122.

käsityön harjoittajista.¹²¹⁵ Näin seurataan Hjerppeä, Maurasta ja Nummelaa, joiden mukaan itsenäiset käsityöläiset tuli rinnastaa yrittäjiksi.¹²¹⁶ Teollistuminen synnytti kuitenkin myös tehtaissa ja työpajoissa työskennelleen palkkakäsityöläisten joukon. Myös muutoin käsityöammatit kokivat suuria sisäisiä muutoksia.¹²¹⁷ Palkkakäsityön harjoittajaa ei välttämättä pysty erottamaan itsenäisestä käsityöelinkeinon harjoittajasta tässä käytetyissä lähteissä. Vuosisadan lopulla ryhmään sisältyy siten väistämättä myös palkkatyötä harjoittavia käsityöläisiä.¹²¹⁸ Käsityöläisiksi on lisäksi laskettu monia Pertti Haapalan ulkotyöläisiksi nimeämiä ammattiryhmiä. Näitä olivat esimerkiksi muurarit, maalarit ja kirvesmiehet.¹²¹⁹

Säätyläistön (C) määrittelyssä on nojattu Kauko Wirilanderin määritelmään. Säätyläistöön on laskettu mahdollisesti satunnaiset aateliset ja 1800-luvulla kasvava viralliseen säätyyn kuulumaton, kunnallista, valtiollista, kirkollista ja sotilaallista valtaa käyttävä ylempi virkamiehistö.¹²²⁰ Ryhmään on sisällytetty myös oppineisto, kuten opettajat, tieteilijät, lääkärit ja luovien ammattien edustajat, kuten kirjailijat, sekä merenkulun päällystö, vaikka esimerkiksi kauppalavurit olisi voitu periaatteessa sijoittaa myös kauppiaiden ryhmään, sillä heillä oli porvarioikeudet.¹²²¹ Ryhmä henkii yhtä aikaa sekä vanhoja tiukkoja säätyläistön rajoja että 1800-luvun lopun siirtymää säätyläistöstä sivistyneistöksi.¹²²²

Aatelisia ei päänsääntöisesti sisälly tutkimukseen ainakaan nimenomaan näiden aatelisstatuksen kautta. Näin on varsinkin ennen 1870-lukua, koska tähän asti aatelisten konkurssit tuomittiin hovioikeudessa. Tämän jälkeen aatelisia saattaa sisältyä tilastoon, koska lain muutoksen jälkeen myös aateliset tuomittiin raastuvanoikeuksissa. Vaikka aateliset on useimmiten mahdollista tunnistaa termien *välborne* tai *högvälborne* avulla, aatelisia ei kuitenkaan ole otettu omaksi ryhmäkseen edes lain muuttumisen jälkeen. Näin on siksi, että myös aatelin toimeentulo oli todennäköisimmin peräisin jonkin ammatin tai elinkeinon harjoittamisesta, mikä tässä yhteydessä on olennaisempaa.¹²²³

Wirilander laskee säätyläistöön myös julkishallinnon alemmissa tehtävissä, kuten kirjureina, kanslisteina ja konttoristeina, työskennelleet henkilöt. Tässä on kuitenkin lainattu HISCO -määrittelyä, jossa kaikenlaiset alemmat ja avustavat tehtävät on eritelty omaksi ryhmäkseen. Siksi edellä mainitut alempaan virkamiessäätyläistöön kuuluneet vararikkoiset sekä Wirilanderin säätyläistön ulko-

¹²¹⁵ Käsityöläisen tuotantomuodon määrittelyistä yhtäältä palkka- ja myyntikäsityön välillä sekä toisaalta käytettyjen raaka-aineiden perusteella, Uotila 2014, 59–61.

¹²¹⁶ Hjerppe ja Mauranen 1990, 161–162; Uotila 2014, 62–63; Nummela 1989, 64.

¹²¹⁷ Esim. Rasila 1984, 311–312.

¹²¹⁸ Haapala 1986, 111; Uotila 2014, 62–63; Nummela 1989, 64. Sama ongelma liittyy yleiseen käsityöläisten tilastointiin ja tilastoinnin käyttökelpoisuuteen tässä tutkimuksessa. 1880-luvulta lähtien sekä perinteisen että teollisen käsityön harjoittajat alettiin tilastoida yhdeksi ryhmäksi, Esim. Vattula 1981, 74–75.

¹²¹⁹ Haapala 1986, 106–107. Ks. myös Gylden 1844, 18.

¹²²⁰ Wirilander 1974, 35–36, 96–97.

¹²²¹ Waris 1950, 73.

¹²²² Eliitin muodonmuutoksesta 1800-luvulla ks. Peltonen 1992 [1990].

¹²²³ Varsinkin ylhäisaateliston tuloista suuri osa saattoi muodostua perintöjen ja lainaus-toiminnan korkotuotoilla. Tämän ohella sekä ylhäisaatelisto että alempi aatelisto hankki tuloja muun muassa omistamalla ruukkeja ja muita tehdaslaitoksia sekä valtion viroissa työskentelemällä, ks. Wirilander 1974, 122–137; Ilmakunnas 2009, 78–124.

puolelle rajaamat virkamiehet, joilta puuttui oikeus julkisen vallan käyttöön, kuten vahtimestarit, on sijoitettu ryhmään *Kauppaa, käsityötä ja hallintoa tukevat* (E). Ryhmä muodostuu erilaisista liiketoimintaa, käsityötä ja hallintoa tukevista, hoitavista ja valvovista palkka-ammateista. Ryhmään kuuluvat siten myös esimerkiksi kauppa-apulaiset, kauppakirjurit sekä käsityöläisten kisällit ja oppipojat.

Ryhmään *Muut ammatinharjoittajat* (E) kuuluu kaikenlainen työväki ja muissa palveluammateissa toimineet henkilöt, kuten tarjoilijat, ajurit, työmiehet ja merimiehet. Esimerkiksi ajurit ja työmiehet eivät perinteisesti kuuluneet palvelusväkeen, vaan olivat itsenäisiä ammatinharjoittajia. Näillä ei kuitenkaan ollut mitään erityistä ammattikuntaa, vaan ne kuuluivat perinteisesti kaupungin suojeluksen alaisiin väestönosiin. Tämä tarkoitti sitä, että toisin kuin muiden, ajureiden ja työmiesten ei tarvinnut mennä porvarille töihin välttyäkseen suojeluksettomaksi ja siten sotaväkeen joutumisen ja myöhemmin irtolaiseksi tuomitsemisen.¹²²⁴ Perinteisesti työmiehet tekivät kaikenlaisia kaupungin kunnostustöitä, mistä nimi ulkotyöväki tulikin.¹²²⁵ Teollistumisen edetessä työväestä suuri osa tarkoitti teollisuustyöväkeä. Kaupungeissa toimi virallisten väkivunlaskenta-aineistojen mukaan myös maa- ja metsätaloudessa toimivaa väestöä, mutta tällaisten henkilöiden konkursseja ei tutkimuksessa tullut vastaan.

Viimeiseen ryhmään eli *Ei ammattiin viittaavien ja muiden* (F) ryhmään kuuluvat jo mainitut lesket sekä muut suoranaisesti ammattiin tai tuotantoon viittaamattomat nimikkeet, kuten talonmistajat.¹²²⁶ Ryhmään sijoittuvat myös esimerkiksi nimellä porvari esiintyvät henkilöt, joita ei pysty tunnistamaan käytetystä lähteestä kauppiaaksi tai käsityöläiseksi. Kaikki nimikkeet, joissa mainitaan sana entinen (esimerkiksi entinen kauppias) on sen sijaan sijoitettu entistä ammattiasemaa osoittavaan ryhmään.

Vararikkoisten jaottelu sosiaali- ja ammattiryhmiin on väistämättä osittain aikalaistodellisuuden yksinkertaistamista. Menneisyyden moninaisuuden yksinkertaistaminen on kuitenkin tutkimuksen kokoamiseksi väistämätöntä, ja tämä väistämättömyys tulee vastaan kaikessa ryhmittelyyn ja luokitteluun perustuvassa historiallisessa tutkimuksessa.

Tutkimuksessa vararikkoisen ammatiksi on annettu käytetyssä lähteessä mainittu nimike tai se nimike, joka viittaa toimeentulon lähteeseen yhteisöllisen arvonimen tai toimen sijasta.¹²²⁷ Jos ammatteja on useampi, on noudatettu peri-

¹²²⁴ Ks. Rasila 1988, 459.

¹²²⁵ Haapala 1986, 106–107.

¹²²⁶ Talonmistajat tarkoittivat kaupunkikiinteistön omistajia, jotka olivat rikastuneet tavalla tai toisella, Nummela ja Laitinen 1986, 14.

¹²²⁷ Vararikkoisen titteli saattoi olla esimerkiksi porvari ja suutari tai kauppias ja raatimies. Ensimmäisessä tapauksessa vararikkoinen on yksiselitteisesti sijoitettavissa käsityöläisten ryhmään kuuluvaksi, ja jälkimmäisessä taas kauppiasiin, koska raatimiehen virkatoimi oli seurausta privilegioidusta asemasta kauppaporvariston edustajana. Samoin on toimittu esimerkiksi pormestareina toimineiden kauppiaiden kohdalla. Jos taas vararikkoisen ainoa titteli on ollut raatimies – joka siis viittasi maistraattien ja raastuvanoikeuksien raatien jäseniin – on tämä sijoitettu virkamieheksi eli säätyläistöön, vaikka tausta-ammatti saattoi olla kauppias tai käsityöläinen. Tästä ei kuitenkaan ole täyttä varmuutta, koska raatimies -nimikkeellä kulki myös lakimieskoulutuksen saaneita oikeusneuvosmiehiä. Samoin esimerkiksi konsulinimike saattoi

aatetta, jonka mukaan ammatiksi on luokiteltu ensin mainittu nimike. Käytännössä velallinen saattoi liikkua useampien eri ammattien ja elinkeinojen välillä.¹²²⁸ Samoin kotitalouden status määrittyi konkurssivelallisen ammatin mukaan. Puolison mahdollisesti tekemää työtä ei siten ole otettu huomioon. Käytäntö noudattaa aikalaistodellisuutta, jossa aviomiehen työ määritti pääsääntöisesti kotitalouden statuksen.¹²²⁹

Ryhmittely on pidetty mahdollisimman yksinkertaisena, koska elinkeinorakenne ja työmarkkinat ja siten ammatit muuttuivat tutkimusajalla. Käytännössä siis ammattien ja elinkeinojen kirjo oli suurempi vuosisadan lopulla kuin alussa. Toisaalta jotkin ammateista ja elinkeinoaloista hävisivät.¹²³⁰ 1800-luvun lopulla syntyi esimerkiksi alempien toimihenkilöiden ja erilaisten palveluammattien alat. Käsityöläisten rinnalle ja osin sen päälle syntyi teollisuustyöntekijöiden ryhmä. Sääty-yhteiskunnan alkaessa rakoilla myös entiset säätyrajat hämärtyivät ja sivistyneistö ja virkamieseliitti rikkoi perinteisen säätyläistön rajoja.¹²³¹

---

kuvastaa kahta erilaista elinkeinon hankkimistapaa. Oli olemassa niin kutsuttuja hallinnossa toimivia virkamieskonsuleita sekä ulkomaisten kauppakumppanimaiden kunniakonsuleita. Jälkimmäiset olivat käytännössä suurkauppiaita, jotka auttoivat kauppiastoimensa ohella asuinpaikkunsa ja tietyn maan välisen kauppavaihdon välittämässä. Jos tämä käy ilmi konkurssikuulutuksesta, konsuli on merkitty kauppiaksi. Konsuleiden taloudellisesta, poliittisesta ja sosiaalisesta roolista ks. Ojala 2015.

¹²²⁸ Aikalainen ei myöskään välttämättä harjoittanut sitä elinkeinoa, joka tälle oli nimetty viralliseen lähteeseen. Ammatti saattoi siis myös kuvastaa statusta. Toisaalta varsinkin alemmissa yhteiskuntaryhmissä elantoa saatettiin hankkia useista eri lähteistä, jotka eivät näy virallisissa lähteissä. Sama lähdekriittinen huomio koskee kaikkea aikakauden saatavilla olevaa väestökirjanpidollista aineistoa, ks. esim. Uotila 2014, 43, 85, 285; Frigren 2016.

¹²²⁹ Ks. Ogilvie 2003, 141; Frigren 2016, 223.

¹²³⁰ Esim. Rasila 1984, 315-319, 323-325.

¹²³¹ Ks. Wirilander 1974, 356-395; Hjerppe 1981, 227; Haapala 1986, 112-115. Sosiaalisen ja ammatillisen jaottelun haasteista ks. myös Kaukiainen 1981, 48-49.

LIITE 3 Velkojien esittämien maksuvaatimusten perusteet kauppiaiden ja käsityöläisten konkurssioikeudenkäynneissä.

KAUPPIAAT											
Velallinen	Velka- kirja	Vekseli	Tili	Maksu- osoitus	Takaus	Tavara	Vuokra	Palkka	Verot ja maksut	Muu tai tuntema- ton	Yhteensä
Vaasa: C. Wirell 1823	26	0	17	0	0	1	1	1	3	0	49
Vaasa: J. C. Hartman 1825	17	0	11	0	3	1	0	0	2	1	35
Vaasa: H. R. Malander 1832	30	0	9	1	1	2	0	4	1	2	50
Vaasa: P. J. Malander 1832	12	1	11	3	2	0	0	1	3	3	36
KK: A. Holmström 1836	6	1	9	0	1	0	0	8	3	1	29
Vaasa: J. F. Tegengren 1840	9	0	5	0	1	0	0	0	1	2	18
Vaasa: J. W. Sandelin 1840	15	0	9	1	0	0	0	0	1	1	27
KK: C. J. Parman, 1850	11	0	5	0	0	0	0	1	2	1	18
KK: J. Sigström 1854	5	7	8	3	0	0	0	0	0	0	27
Vaasa: F. J. Kyntzell 1856	18	0	3	0	0	0	0	4	1	10	36
Vaasa: M. Smirnoff 1857	6	1	11	0	2	1	0	2	1	3	27
Vaasa: C. E. Löfgren 1866	4	38	39	0	1	2	0	0	4	14	102
Vaasa: F. Nevander 1866	9	17	22	0	5	0	1	5	4	17	80
Vaasa: N. P. Åberg 1869	13	6	8	0	22	0	0	3	4	15	71
Vaasa: S. A. Gårdström 1875	5	13	15	0	3	0	0	2	4	14	56
JKL: T. Häggman 1878	12	17	11	0	5	0	2	3	7	24	81
JKL: A. Turdainen	6	22	23	0	2	0	1	3	9	8	74

(Häggman & Co) 1878												
JKL: J. Toivainen 1879	0	18	13	0	0	0	0	0	2	5	2	43
Vaasa: F. Wallin 1879	5	3	15	0	0	0	0	1	1	0	3	37
Vaasa: A. Österblad 1890	0	25	42	0	0	0	0	1	1	0	2	80
TRE: K. Rekola 1899	4	5	2	0	0	0	0	0	0	1	1	13
TRE: P. Ståhlbohm 1899	0	48	38	0	0	0	0	0	0	0	3	94
Yhteensä	213	222	326	8	48	7	9	43	61	144	1081	
KÄSITYÖLÄISET												
Velallinen	Velka- kirja	Vekseli	Tili	Maksu- osoitus	Takaus	Tavara	Vuokra	Palkka	Verot ja maksut	Muu tai tuntema- ton	Yhteensä	
Vaasa: G. Palerii 1826	9	0	1	0	0	6	0	0	1	0	17	
Vaasa: E. Fagerlund 1828	10	0	0	0	0	1	0	0	1	3	15	
Vaasa: Sara Fahström 1832	5	0	2	0	0	0	0	1	2	2	12	
Vaasa: C. Nyman 1834	11	0	0	0	0	0	0	2	1	1	15	
Vaasa: G. Finelius 1840	7	0	2	0	0	1	0	0	1	0	11	
Vaasa: N. Jonsson 1863	7	3	7	0	0	0	0	2	2	3	24	
Vaasa: C. J. Wretman 1864	9	4	12	0	0	1	1	1	3	1	32	
Vaasa: Maria Krejjer 1868	4	2	7	0	3	0	0	2	3	6	27	
TRE: A. Klingsten 1899	3	2	7	0	0	0	1	1	3	5	22	
Yhteensä	65	11	38	0	3	9	2	9	21	17		

Lähde: HMA, VRO 2.8.1824 (ei \$); 16.9.1826 § 1; 11.8.1827 § 2; 17.9.1827 § 8; 23.11.1829 § 202; 3.12.1832 § 282; 12.8.1833 § 149; 30.10.1833 § 206; 24.8.1835 § 139; 3.5.1841 § 92; VMA, KRO 2.5./13.6.1836 (ei \$); 10.11.1851; 10.9.1855. VMA, VHO, Vetoaktit, Sandelmin akti, raastuvanoikeuden tuomiotaltio (4.10.1841) ja Jonas Wilhelm Sandelmin velkojen vaatimuskirjeet 1840–1841. VMA, VRO 15.12.1856 § 176; 28.12.1857 (ei \$); 19.4.1865 (ei \$); 29.5.1865 (ei \$); 28.1.1867 (ei \$); 25.2.1867 (ei \$); 13.9.1869 (ei \$); 21.3.1870 (ei \$); 15.11.1875 (ei \$); 15.12.1879 (ei \$); 8.12.1890. TKA, TRO 4.9.1899 § 1619; 30.10.1899 § 2056; 9.4.1900 § 1900.

LIITE 4 Kirjalliset luottovälineet.

Tilivelat

Luotoksi ostetut tuotteet ja palvelukset velottiin konkurssissa erilaisilla tiliotteilla (*räkning*) ja laskuilla (*faktura*). Useimmiten kyse oli tavaroiden tukkukauppatyypillisestä myymisestä kauppiaalta toiselle. *Räkninki* -nimityksellä saatettiin toki velkoa myös esimerkiksi maksamattomia työsuoritteita, mutta nämä on tutkimuksessa eritelty erilleen varsinaisesta luottokaupasta. Pidemmästä ja vakiintuneemmasta luottosuhteesta osapuolten välillä kertoi velan periminen kontokuranttitiliin (*conto curant*) perustuen (Kuva 1).¹²³² Tämä pääasiassa kaup-pahuoneiden ja kauppiaiden keskenään käyttämä juoksevan tilin muoto tarkoitti sitä, että myyjä ei laskuttanut jokaista yksittäistä ostoa erikseen laskulla tai tiliotteella, vaan ostot ja maksut merkittiin pääkirjaan tai erityiseen *conto* -kirjaan. Tilit tasattiin niiden perusteella kerran pari vuodessa. Tilien tasaus ei välttämättä tarkoittanut maksujen velkomista, vaan tilin saldo voitiin yhtä hyvin siirtää seuraavan vuoden kassakirjaan.¹²³³

KUVA 1 Kontokuranttitilin ote vuodelta 1868.

Lähde: TRO, PRO, Aktit ja allegaatit, Claes Björnbergin akti 1870.

¹²³² Tätä *conto curant* -velkaa ei tule sekoittaa vuosisadan loppupuolella syntyneeseen pankkiluoton muotoon, shekeillä käytettyyn kontokuranttitililuottoon. Se oli pääsääntöisesti tarkoitettu teollisuuden ja suuryritysten rahoitusvälineiksi. Samoihin aikoihin pankkien tarjoamien kontokuranttitilien kanssa alkoivat yleistyä myös pankkien kassakreditiviilainat, joiden määrä nyt tutkituissa konkurssitapauksissa oli kuitenkin olematon, ks. Korpisaari 1923a, 36; Autio 1996, 23.

¹²³³ Tilien tasauksen yhteydessä liikekumppanit lähettivät toisilleen tiedoksi omien tili-kirjojensa merkinnät välillään suoritetuista toimenpiteistä. Tämän jälkeen toinen osapuoli joko hyväksyi tilikirjan merkinnät tai esitti siitä huomautuksensa, Lyytinen 1883, 86, 92; Grandell 1944, 209–212. Ks. myös Kallioinen 2002, 141; Keskinen 2008, 161. Kirjanpidon yleistymisestä, opetuksesta ja oppaista uudelta ajalta 1800-luvun loppuun ks. Grandell 1944.

Velkakirjat

Velkakirjoista käytettiin konkurssiaineistoissa useita eri nimityksiä (*skuldebref*, *skuldsedel*, *förskrivning* ja *revers*). Anders Perlingen mukaan sana *förskrivning* viittasi henkilöltä toiselle siirtyneeseen velkakirjaan.¹²³⁴ Tässä vastaan tulleista velkasuhteista ei näin kuitenkaan voi päätellä. Sen sijaan *förskrivning* -termiä käytettiin yleisesti sanojen *skuldebref* ja *revers* synonyymeina myös sellaisissa luotoissa, joissa ei mainittu mitään luoton edelleen siirrettävyydestä tai siirtymisestä. *Svenska Academiens Ordbokin* mukaan sana *förskrivning* viittasikin yleisesti kirjalliseen velan tunnustamiseen, ja sen synonyymeja olivat muut edellä mainitut termit.¹²³⁵ Käytetty nimitys riippuikin varmasti osittain velkavaatimuskirjeitä ja oikeuspöytäkirjoja kirjoittaneiden henkilöiden valinnoista. Nimityksestä riippumatta kaikki edustivat muodoltaan, tarkoitukseltaan sekä takaisinmaksun ja -perinnän ehdoiltaan velkakirjaveloille laissa annettuja määräyksiä. Myös *revers*-nimellä kulkeneiden luottovälineiden velkatyyppistä on erilaisia tulkintoja. Kurt Samuelsson kuvaa *revers* -luottoja juoksevan velkakirjan luonteisiksi.¹²³⁶ Vedoten vuoden 1734 valtakunnan lain kauppakaaren 17 kappaleeseen 14 pykälään Sven Olofsson taas katsoo, että *revers* rinnastui vekseleihin.¹²³⁷ Klas Nyberg taas ei jaa tätä käsitystä.¹²³⁸ SAOB:in mukaan *revers* tarkoittikin kirjallista sitoumusta maksaa tai tunnustaa jollakin perusteella syntynyt velka.¹²³⁹ Tähän nojaten tutkimuksessa tulkitaan *revers* -nimityksellä viitatus joko tavalliseen tai juoksevaan velkakirjaan.

Päätyypeiltään velkakirjoja oli kahdenlaisia. Tavallinen, kahdenvälinen velkakirja asetettiin maksettavaksi luotonantajalle tai muulle tietylle henkilölle. Sitä ei saanut siirtää toisen henkilön omistukseen ilman velallisen lupaa (Kuva 2).¹²⁴⁰ Tavallista velkakirjaa saattoi hakea oikeudessa maksuun vain niiltä henkilöiltä, jotka siihen oli nimeltä kirjattu.¹²⁴¹ Juokseva velkakirja (*löpande skuldebrev*; ehkä myös *revers*) voitiin maksaa takaisin joko alkuperäiselle velanantajalle, tämän määräämälle henkilölle (*eller in ordes*) tai sille henkilölle, jonka hallussa velkakirja kulloinkin oli (Kuva 3).¹²⁴² Toisinaan onkin katsottu nimenomaan juoksevien velkakirjojen olleen käytössä käteisen korvikkeena.¹²⁴³ Näin yksiselitteinen asia ei kuitenkaan ollut.

Myös muunlaista velkaa voitiin tarvittaessa siirtää eli myydä henkilöltä toiselle velallisen luvalla.¹²⁴⁴ Toisinaan konkurssioikeudenkäynneissä velkojat

¹²³⁴ Ks. Perlinge 2005, 69–70.

¹²³⁵ SAOB (*förskrivning*; *löpande förskrivning*; *revers*); Dalin 1850–1853, 569, 580.

¹²³⁶ Samuelsson 1951, 105, 188, 192–193.

¹²³⁷ Olofsson 2007, 36.

¹²³⁸ Nyberg 2007, 60.

¹²³⁹ SAOB (*revers*).

¹²⁴⁰ Trapp 1850 [1833], 317–319; Lyytinen 1883, 102.

¹²⁴¹ Trapp 1847, 422–423.

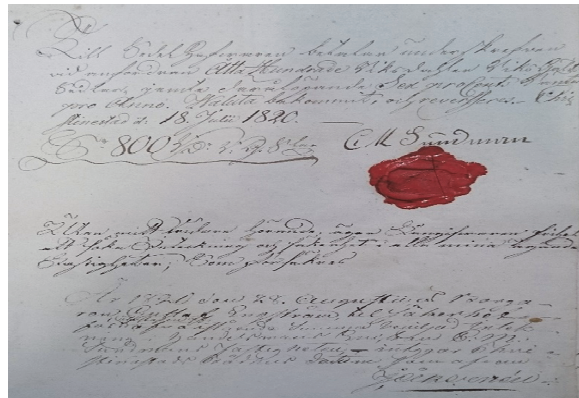
¹²⁴² Trapp 1850 [1833], 319; Lyytinen 1883, 102.

¹²⁴³ Perlinge 2005, 69–70; Hemminki 2014, 138.

¹²⁴⁴ Esimerkiksi vaasalaiset kauppiaat Nils Petter Åberg ja Carl Johan Hartman olivat päätyneet lukuisten kaupunkia ympäröivän maaseudun rahvaan viljaostoluottojen omistajiksi. Åbergin konkurssin aikaan vuonna 1869 näitä saamia oli yhteensä yli 23 000 markan edestä, joista yli 5 000 markkaan hänellä oli kiinnitysvakuudet. Åberg oli ilmeisesti harjoittanut sen verran ankaraa takaisinperintää velkojen suhteen, että senaattori Johan Wilhelm Snellman toivoi Vaasan läänin kuvernöörin pakottavan

kiistelivätkin siitä, oliko henkilöltä toiselle siirretty tavallinen velkakirja oikeutettu osaksi konkurssia. Tällöin piti ratkaista se, oliko velallinen oikea velkomiskohde ja velkoja oikea henkilö maksun saamiseen. Toisaalta taas vaasalaisen kauppiaan konkurssissa vuosina 1823–24 katsottiin velkakirjan tulleen siirretyksi toiselle omistajalle vasta siinä vaiheessa, kun se oli menettänyt juoksevan ominaisuutensa. Tämä oli kyseiseltä velkakirjalta lakannut kuuden kuukauden päästä luoton myöntämisestä.¹²⁴⁵ Juokseva velkakirja ei siten viitannut erityiseen yhdeltä omistajalta toiselle siirrettävään laatuun. Se viittasi siihen, että maksun sai maksaa tai se piti maksaa sille henkilölle, jolle luoton alkuperäinen myöntäjä sen halusi maksettavan. Sen vuoksi juoksevat velkakirjat lähestyivät luonteeltaan omavekseleitä, joita käsitellään myöhemmin.

KUVA 2 Tavallinen velkakirja vuodelta 1820.

Lähde: VMA, KRO, Konkurshandlingar, Clara Sundmanin akti 1820.

Juoksevien velkakirjojen ja vekseleiden samankaltaisuutta lisäsi se, että velkoja sai asettaa velallisen velkavankilaan jo kolmen päivän kuluttua siitä, kun juokseva velkakirja tuomittiin oikeudessa maksuun. Ankara ulosotto menetti kuitenkin voimansa, ellei velkakirjaa ollut merkitty maksettavaksi tietyssä määräkä aikana tai jos maksuaika oli pidempi kuin vuosi.¹²⁴⁶ Velallinen saattoi kuitenkin helpommin valittaa maksuun tuomitusta juoksevasta velkakirjasta vekseliä helpommin.¹²⁴⁷

Juoksevista velkakirjoista ja niiden erityislaadusta löytyy varsin vähän tietoa käytävissä olevista alkuperäis- ja sekundäärilähteistä. Juoksevaa velkakirjaa tulee kuitenkin pitää eräänlaisena tavallisen velkakirjaluoton ja uudenlaisen, 1800-luvun jälkimmäisellä puoliskolla syntyneen vekseliluoton välimuotona sen edelleen siirrettävyyden ja tiukempien takaisinperintäsäännösten vuoksi.

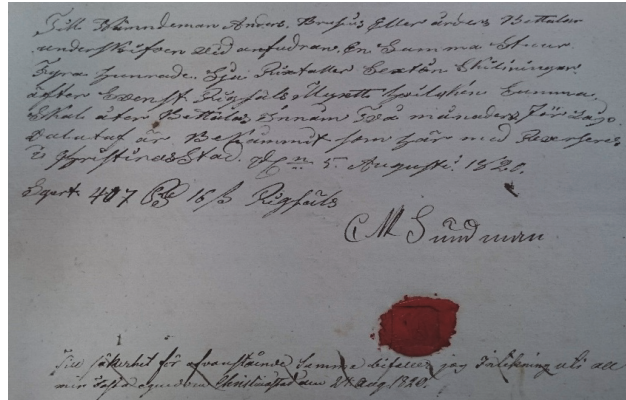
Åbergin uudistamaan luottosuhteet ja luopumaan kaikille kauppiaille kunniantomasta ja köyhiä maalaisia kohtaan aivan liian ankarasta takaisinperinnästä, Johan Wilhelm Snellman Carl Gustaf Wredelle 2.10.1863.

¹²⁴⁵ HMA, VRO, 2.8.1824 (ei §).

¹²⁴⁶ Bergh 1884, 3.

¹²⁴⁷ Ks. Trapp 1847, 422, 425.

Voi myös olla mahdollista, että aikaisemmassa tutkimuksessa vekseli -termiä on käytetty, vaikka kyse on todellisuudessa ollut juoksevasta velkakirjasta.

KUVA 3 Juokseva velkakirja vuodelta 1820.

Lähde: VMA, KRO, Konkurshandlingar, Clara Sundmanin akti 1820.

Velkakirjaluottojen takaisinperintä oli varsin hidasta. Velallisella oli kolme kuukautta aikaa maksaa takaisin oikeuden tuomiolla maksuun määrätty velka. Lisäksi velallinen pystyi helposti vetoamaan velkariidasta hovioikeuteen. Näin asian lopullinen ratkaisu saattoi venyä.¹²⁴⁸ Sen katsottiin uhkaavan velkojan saamisoikeutta. Velallinen saattoi piilottaa tai hävittää omaisuutta tai jopa karata paikkakunnalta valitusaikana.¹²⁴⁹ Laki velvoitti velkojan aloittamaan takaisinperinnän oikeudessa kuuden kuukauden kuluessa eräpäivän mentyä. Vasta tämän aikarajan ylittäessään velkoja menetti oikeutensa voittaa ulosotto velallisen omaisuudesta.¹²⁵⁰

Vekselit

Alun perin maiden välisessä ulkomaankaupassa vekseli oli ratkaisu siihen, että eri maissa asuvat kauppakumppanit saattoivat toimia omalla valuutallaan tarvitsematta lähettää myyjälle käteistä, joka olisi kaiken lisäksi useimmiten ollut väärässä valuutassa. Vekseli oli siten luottokaupan maksujen välittämisen väline. Kaupan toinen osapuoli sai nostaa vekselillä kauppasumman omassa valuutassaan vekseleitä välittävissä laitoksissa.¹²⁵¹ Suomessa ensimmäiset Suomen Pankin sivupisteet, vekselikonttorit, perustettiin Vaasaan ja Turkuun 1840-luvulla. Vekselikonttorit harjoittivat siten alun perin kaupan tarpeisiin toteutettua valuutan vaihtamista.¹²⁵²

¹²⁴⁸ Wrede 1927, 70–71.

¹²⁴⁹ Bergh 1884, 60.

¹²⁵⁰ Trapp 1834, 422.

¹²⁵¹ Trapp 1850 [1833], 400–401; Lyytinen 1883, 115; Kindleberger 1993 [1984], 41; Denzel 2008b, 161–163.

¹²⁵² Trapp 1850 [1833], 319. Vekselikonttorin päätehtävänä oli alkuun vaihtaa eri rahalajeja kurssierojen tasaamiseksi ja estää yksityisten rahanvaihtajien toiminta, Mäkelä 1985, 190–192.

Vekselin kanssa samankaltainen maksujärjestely oli maksuosoitus (*anvisning*), joita myös tavattiin silloin tällöin vuosisadan ensimmäisen puoliskon vararikkopesissä. Maksuosoitus tai assignaatti oli dokumentti, jossa yksi osapuoli kehotti toista osapuolta maksamaan kolmannelle osapuolelle tietyn summan tiettyinä annettuna päivänä. Vaikka myös maksuosoituksilla siirrettiin maksuja yhdeltä henkilöltä toiselle, niillä ei ollut vekseleiden muita ominaisuuksia.¹²⁵³

Ulkomaankaupassa maksujen välittymistä varten kehittyneisiin vekseleihin (engl. *bill of exchange*) liittyi alkuperäisessä tarkoituksessaan useita osapuolia. Näitä olivat

- A) luoton alkuperäinen myöntäjä eli vekselin *asettaja* eli *ulosantaja* eli *trassentti* (engl. *issuer* tai *drawer*; ruot. *trassenten*)
- B) *maksava* eli *trassaatti* eli luoton *vastaanottaja* eli henkilö, jonka maksettavaksi vekseli asetetaan. Kun maksava hyväksyy vekselin, tästä tulee *hyväksyjä* eli tunnustaja (engl. *adrese* tai *drawee*; ruot. *trassate*).
- C) *Ensimmäinen vekselinhaltija tai -saaja* eli *esittäjä* eli *remittentti* (engl. *beneficiary* tai *presenter*; ruots. *remittenten*) eli henkilö, jolle henkilö A voi luovuttaa vekselin maksaakseen sillä jotakin A:n omaa velkaa.
- D) *Siirtäjä* (engl. *deliverer* tai *remittenten*), joita saattoi olla useita ja jotka maksoi vekselin summan asettajalle.¹²⁵⁴

Lisäksi vekselillä saattoi olla takaaja (*avalisti*), ja vekselin sai myös luovuttaa kenelle tahansa, mistä merkittiin vekselin taustapuolelle siirtomerkintä (*indossementti*).¹²⁵⁵ Perinteisesti ulkomaankaupassa vekseli tarkoitti siten sitä, että tavaroiden myyjä (A) paikassa X lähetti tavarat ostajalle (B) paikkaan Y ja kirjoitti ostajalle laivattavien tavaroiden arvoa vastaavan vekselin. Vekselillä myyjä eli asettaja (A) saattoi ohjeistaa tavaroiden ostajaa eli vekselin hyväksyjää (B) maksamaan tavaroiden arvon tietylle henkilölle eli vekselin saajalle (C) tietyssä ajassa ja tietyssä valuutassa paikassa Y. Saadakseen nopeasti rahaa, tavaroiden myyjä paikassa X saattoi myydä vekselin kotikaupungissaan siirtäjälle (D), jota vastaan A sai vekselistä maksun paikan X valuutassa. Näin vekselin siirtäjä (D) antoi tavaroiden myyjälle luottoa ja rahoitti siten epäsuorasti hyödykkeiden myyntiä ostajalle.

Kuvattu toimenpide piti yllä tavaroiden myyjän maksukykyä, koska tällöin myyjän ei tarvinnut odottaa tavaroiden ostajalta saatavaa maksua mahdollisesti kuukausia. Samalla tavaroiden myyjä eli vekselin asettaja (A) myös takasi vekselin takaisinmaksun, sillä myös asettaja oli takaisinmaksuvastuussa vekselin ostajalle eli siirtäjälle (D). Paikassa Y vekselin hyväksyjä (B) ja saaja (C) tasasivat tilinsä vekselissä mainitulla summalla esimerkiksi asettamalla välilleen

¹²⁵³ Dalin 1850, 89, 94.

¹²⁵⁴ Grönvall 1951 [1931], 17; Samuelsson 1951, 132–154; Denzel 2008b, 159.

¹²⁵⁵ Grönvall 1951 [1931], 16–18. Markus Denzelin mukaan erityisesti silloin kun vekseleitä käytettiin rahoitusvälineinä ilman hyödykkeisiin liittyvää maksutarvetta, vekseleissä oli yleensä vain kolme osapuolta Denzel 2008b, 163.

uuden vekselin, joka oli maksettava paikassa A sen omalla valuutalla. Kun tavaroiden ostaja lopulta hyväksyi vekselin allekirjoituksellaan, hänestä tuli sen hyväksyjä eli maksaja. Sekä tavaroiden myyjä että ostaja saivat kumpikin maksun omassa valuutassaan.¹²⁵⁶ Vekselin ostamisella ja myymisellä saattoi samaan aikaan tehdä myös voittoa, mikäli ajoitti myymisen sopivaan hetkeen suhteessa paikkojen X ja Y väliseen valuuttakurssisuhteeseen.¹²⁵⁷

Tämä vekseliluoton perinteinen malli *luotonmyöntäjän asettamana maksusuosituksena* sai rinnalleen muita käyttötapoja viimeistään siinä vaiheessa, kun vekseli muuttui luottokaupan maksujen välittämisen välineestä puhtaaksi rahoitusvälineeksi.

Rahoitus- ja tavaravekselit erottuivat toisistaan siten, että vekseleihin merkittiin, oliko niitä vastaan saatu rahaa (*valuta i penning, valuta i liquid/arvo saatu rahassa*) vai tavaraa (*valuta i varor/arvo saatu tavarassa*). 1800-luvun kuluessa edellä kuvatun trasseeratun vekselin rinnalla alettiin käyttää runsaasti niin kutsuttuja oma- eli yksinäis- tai solavekseleitä (*egen växel* tai *proprie växel*) (Kuva 4).¹²⁵⁸ Ne asetettiin luotonantajan ja -ottajan välille kahdenvälisesti, jolloin vekseli lähestyi käyttötavaltaan juoksevaa velkakirjaa. Omavekselissä vekselin asettaja sitoutui maksamaan vekselissä määrätyn summan siinä määrätylle henkilölle tietyssä paikassa eli velallinen asetti itselleen vekselin velkojalle maksettavaksi.¹²⁵⁹ Tällöin vekselissä oli kyse *velallisen itselleen asettamasta maksusitoumuksesta*.¹²⁶⁰ Kolmas yleistynyt vekseleiden kahdenvälinen käyttötapana oli se, että velkoja siirsi jonkin jo olemassa olevan velkasumman vekselille. Tällöin vekseli muuttui sekä käsitteellisesti että käytännössä *velkojan asettamaksi velkasitoumuksiksi*.

KUVA 4 Solavekseli vuodelta 1899.

Lähde: TKA, TRO, Konkursasiakirjat, Karl Rekolaisen akti 1899.

¹²⁵⁶ Grönvall 1951 [1931], 15; Denzel 2008b, 161–163. Ks. myös Kallioinen 2002, 140.

¹²⁵⁷ Denzel 2008b, 163.

¹²⁵⁸ 1800-luvun lopulla käyttöön kehittyi lisäksi useita erilaisia vekseleiden alatyyppejä, kuten postilähetysvekseli ja tavaravekseli, Korpisaari 1923a, 66–67.

¹²⁵⁹ Grönvall 1951 [1931], 82–84.

¹²⁶⁰ Samalla tavalla konkurssivelkojen joukossa tavattiin myös juoksevia velkakirjoja, jotka velallinen oli asettanut itselleen maksaakseen sen kautta jonkin jo olemassa olevan velan. Esimerkiksi Kuvassa 2 olevassa juoksevassa velkakirjassa oli kyse tällaisesta tilanteesta. Vaikka omavekselit ja juoksevat velkakirjat olivat siten samankaltaisia, niitä kuitenkin kohdeltiin takaisinperintätilanteessa eri tavoin, esim. Lyytinen 1883, 117–118.

Vekselit erotti muista velkatyypeistä niille annettu tiukempi, nopeampi ja varmempi takaisinperintä.¹²⁶¹ Lakitieteilijä Edward Bergh opastikin vuonna 1884, että ”vielä varmemmaksi tulee saamamies, jos hän antaa velallisen hyväksyä vekselin”¹²⁶². Mikäli vekseliä ei maksettu eräpäivään mennessä, vekselille juoksi kuuden prosentin lisäkorko.¹²⁶³ Vekselille erityisen takaisinperintäoikeuden säilymisen edellytyksenä oli vekselin laatiminen tiukkojen muotoseikkojen mukaan¹²⁶⁴ sekä vekselin protestoiminen sen eräpäivänä.¹²⁶⁵ Mikäli vekseliä ei ollut lunastettu eli maksettu eräpäivänä, vekselin sen hetkisen haltijan tuli hakea sille heti protestia raastuvanoikeudessa.¹²⁶⁶ Vekseli velvoitti siten myös vekselin haltijaa ryhtymään takaisinperintään heti eräpäivänä. Jos näin ei tehty, vekselisaatavaa ei enää kohdeltu vekselisaatavana, vaan tästedes siihen sovellettiin normaaleja velkakirjavelkoja koskevaa lainsäädäntöä.¹²⁶⁷ Siten vekselivelkaa ei voinut neuvotella pidemmäksi ainakaan samalle vekselille.¹²⁶⁸

Vekseliprotestissa vekselivelallinen pyrittiin tavoittamaan, jotta maksamaton vekseli voitiin esittää hänelle. Samalla vekselivelalliselle annettiin viimeinen mahdollisuus sen maksamiseksi. Mikäli maksua ei saatu, tavattiin velallista tai ei, velkoja sai ja hänen piti hakea heti vekseliä maksuun.¹²⁶⁹ Vekselivelallisen poissaolo ei estänyt tuomion antamista. Jos vekselijuttu ei ratkennut ensimmäisessä istunnossa, velallisen tuli asettaa velan summaa vastaava raha- tai tavara-pantti maksun takuuksi. Jos tämä ei ollut mahdollista, velallinen laitettiin velkavankilaan odottamaan asian ratkaisua. Velallisen valitus vekselituomiosta ei estänyt tuomion täytäntöönpanoa, mutta velkojan tuli kuitenkin asettaa ulosmittaamaansa omaisuutta vastaava pantti.¹²⁷⁰

Maksuun tuomitun vekselin omistajalla oli oikeus hakea ulosottoa velallisen omaisuudesta jo kolmen päivän päästä tuomion antamisesta. Jos omaisuuden ulosotto ei tuottanut haluttua tulosta, velkoja sai lähettää velallisensa velkavankilaan.¹²⁷¹ Vekseli oli jo vuoden 1734 valtakunnan lain ulosottokaaren mukaan poikkeus luottovälineiden joukossa. Vekselillä luottoa maksettavaksi vaatineelta velkojalta ei sen mukaan vaadittu edes edellä käynnyttä ulosmittaus-

¹²⁶¹ Grönvall 1951 [1931], 47. Ks. myös Bergh 1884, 1–2.

¹²⁶² Bergh 1884, 1–2.

¹²⁶³ VS 1858 6 luku § 32, 37.

¹²⁶⁴ Muotoseikat liittyivät ennen kaikkea siihen, että vekselissä tuli lukea milloin ja missä se oli kirjoitettu, takaisinmaksuaika, se, oliko summalle annettu yksi vai useampia vekseleitä, maksun saajan nimi, summa sekä kirjoitettuna että numeroin, miten ja kenelle maksu on suoritettu, vekselin asettajan nimi, vekselin asettajan asuinpaikka ja se, milloin vekseli tulee lunastaa ja vekselinantajan omakätinen allekirjoitus. Vuoden 1858 vekselilaissa lisättiin muotovaatimuksiin se, että vekselin tuli sisältää vekseli-nimitys, vekselin takaisinmaksuajat (määrättyinä päivänä, näytettäessä, määrättyinä aikana näyttämisen perästä eli a vista tai määrättyinä aikana ulosantamisen perästä eli a dato), VS 1858 1 luku § 1; Bergh 1850, 401.

¹²⁶⁵ Grönvall 1951 [1931], 29–33.

¹²⁶⁶ Vekseli oli erityisen kaupunkilainen ilmiö, sillä niiden oikeuteen asti menneiden takaisinperintä hoidettiin ainoastaan kaupungeissa, VS 1858 luku 13 § 81.

¹²⁶⁷ VS 1858, 14. luku § 93. Vekselivelan takaisinperinnästä ks. Grönvall 1951 [1931], 48 – 58, 79.

¹²⁶⁸ Vrt. Korpisaari 1923a, 71.

¹²⁶⁹ VS 1858, 2 luku § 7, 10 luku § 70–73.

¹²⁷⁰ VS 1858 13 luku § 82, 84, 87; Wrede 1927, 64, 71–75.

¹²⁷¹ VS 1858 13 luku § 83.

ta, jos velkoja halusi lähettää velallisen vankeuteen maksamattoman vekselin tähden.¹²⁷² Lisäturvaa takaisinmaksuun toi myös se, että vekselin viimeinen haltija sai periä sitä maksuun kaikilta niiltä osapuolilta, joiden käsien kautta vekseli oli jossain vaiheessa kulkenut.¹²⁷³ Pankkien alkaessa myöntää diskonttausluottoja pankeista tuli vekseleiden viimeinen haltija. Velallisen mahdollisuudet valittaa tuomiosta olivat hyvin rajalliset verrattuna tavallisten velkakirjavelkojen valitusprosessiin.

---

¹²⁷² Wrede 1927, 64.

¹²⁷³ VS 1858 luku 14 § 89. Tiivistetysti ja yleistäen asettaja oli vastuussa siitä, että maksava hyväksyy vekselin ja lunastaa eräpäivänä (eli siis maksaa) vekselin, ja jos näin ei käynyt, joutui asettaja maksamaan vekselin sille, joka oli vekseliä vastaan antanut hyväksyjälle luottoa. Siirtäjä oli vastuussa vekselin hyväksymisestä ja maksamisesta kaikille vekselin myöhemmille haltijoille, ellei ollut erikseen sanoutunut irti vastuusta. Maksavasta tuli vekselivelallinen vasta tämän hyväksytyä vekselin. Hyväksyjä oli vekselisuhteen päävelallinen. Hän oli velvoitettu lunastamaan eli maksamaan vekselin sen erääntyessä. Vekselintakaajalla puolestaan oli sama takaisinmaksuvastuu kuin sillä henkilöllä, jonka hyväksi hän meni takuuseen, Grönvall 1951 [1931], 34–39.